

journal of

e-ISSN 2757-7031

Erciyes Akademi

dergisi

Cilt/Issue 38

Sayı/Number 1

Mart/March 2024

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>
erciyesakademi@erciyes.edu.tr

ERCIYES AKADEMİ

e-ISSN: 2757-7031

yıl / year: 2024

cilt / volume: 38

sayı / issue: 1

Uluslararası hakemli bilimsel dergi
An international peer-reviewed scientific journal

İletişim Adresi / Communication Address

Erciyes Üniversitesi

Nuri-Zekiye Has Enstitüler Binası

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Melikgazi / KAYSERİ

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi>

erciyesakademi@erciyes.edu.tr

Dergi Sahibi / Owner

Prof. Dr. Fatih ALTUN (Erciyes Üniversitesi Rektörü)

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Arş. Gör. Mustafa YILMAZ (Erciyes Üniversitesi)

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Xavier RICHERT (Sorbonne Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi)
Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Josef PABLONSKY (Prag Ekonomi Üniversitesi)
Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK (Avrasya Milli Üniversitesi)
Prof. Dr. Zorona NIKITOVİĆ (İşletme ve Girişimcilik Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ergenekon SAVRUN (Ufuk Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. İfakat Banu AKÇEŞME (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Remzi AYDIN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nilay AKGÜN AKAN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül AKŞEHİRLİOĞLU (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Galip ÖNER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Yakup ZİYAALP (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Onur TOK (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Cavidan YEMEZ (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Deniz AY (Erciyes Üniversitesi)

Mizanpaj Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Dr. Pembe ÜLKER (Erciyes Üniversitesi)
Arş. Gör. Erdal Kaan TOPRAKKALE (Erciyes Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörleri / Language Editors

Fransızca - Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Almanca - Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS (Abdullah Gül Üniversitesi)
Rusça - Öğr. Gör. Dr. Tamara TANASHEVA (Erciyes Üniversitesi)
İngilizce - Öğr. Gör. Göktaş YÜCEL (Erciyes Üniversitesi)

Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Meltem Seba ÖZTURAN
Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Xavier RICHERT
Sorbonne Üniversitesi -Fransa
Prof. Dr. Alper ASLAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Josef JABLONSKY
Prag Ekonomi Üniversitesi -Çekya
Prof. Dr. Feyzan GÖHER VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Recep ÖZKAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu MEMMODOVA
Bakü Devlet Üniversitesi -Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Heiko SCHUSS
Abdullah Gül Üniversitesi
Dr. Elvira BOLAT
Bournemouth Üniversitesi -İngiltere

Prof. Dr. Şükrü AKDOĞAN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ
Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar PİRTİNİ
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Efzeleddin ESGER
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Leman SÜLEYMANOVA
Milli İlimler Akademisi -Azerbaycan
Doç. Dr. Burak GÖKBULUT
Yakındoğu Üniversitesi -KKTC
Doç. Dr. Filiz SÖNMEZ
Erciyes Üniversitesi
Dr. Muhammed Ali NASIR
Leeds Business School- İngiltere

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan AYDIN
Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nurekenova GULNARA
Milli Kızlar Pedagoji Üniversitesi -Kazakistan
Prof. Dr. Timur VURAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Maktagül ORAZBEK
Avrasya Milli Üniversitesi -Kazakistan
Doç. Dr. Zorona NIKITOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Doç. Dr. Vladimir RİSTANOVİĆ
İşletme ve Girişimcilik Fakültesi -Sırbistan
Doç. Dr. Cihat KÖKSAL
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Ganna KHARLAMOVA
Kiev Üniversitesi -Ukrayna
Dr. Eduard Alexandru STOICA
Lucian Blaga Üniversitesi -Romanya
Dr. Öğr. Üyesi Tarık DOĞRU
Florida State Üniversitesi -ABD

EDİTÖR'DEN

Saygıdeğer okuyucularımız,

İletişim çalışmalarından psikolojiye, örgütsel davranıştan turizme çok farklı alanlardan birbirinden değerli makalelerin yer aldığı Erciyes Akademi Dergisi'nin 2024 yılı ilk sayısı ile tekrardan sizlerle. Erciyes Akademi Dergisi, hakemlik süreçlerini titizlikle yürüten ve değerlendirme süreçlerini mümkün olduğunca hızlı yürütmeye çalışan uluslararası hakemli bir dergi niteliğindedir. Bu yönüyle Dergimizin bu sayısında yer alan makalelerin ilgili alanlara yönelik yaygın etki oluşturmasını ve katkı sağlamasını bekliyoruz.

Yayına ve yayıncıya değer veren anlayışımız ve yayıncılık ilkelerine bağlı kalarak gönüllü olarak yürüttüğümüz çalışmalarımızda, yeni sayımızda yer alan makalelere yönelik değerlendirmeleri ile bizlere katkıda bulunan değerli hakemlerimiz başta olmak üzere bütün editör kuruluna ve siz kıymetli okuyucularımıza teşekkür ediyorum.

Destek ve katkılarınız ile yeni yılda yeni sayılarımızda buluşabilmek ümidiyle...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN

Editör

Amaç ve Kapsam

Erciyes Akademi, sosyal bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmayı ve bilimsel etik çerçevesinde sosyal bilimlerin her alanında literatüre özgün katkılar yapan makale, kitap kritiği, çeviri, derleme gibi bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerde bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Erciyes Akademi sosyal bilimlerin her alanında (eğitim bilimleri, ilahiyat, iletişim bilimleri, coğrafya, tarih, dilbilim, psikoloji, antropoloji, felsefe, filoloji, müzikoloji, güzel sanatlar, sosyoloji, arkeoloji, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmet, siyaset bilimi, uluslararası çalışmalar, iş yönetimi, uygulamalı ekonometri, uygulamalı istatistik, hukuk, kamu yönetimi, işletme, maliye, Türk dili ve edebiyatı, Türkçe öğretimi) bilimsel çalışmalara Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca dillerinde yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Erciyes Akademi 1987 yılından beri düzenli olarak yayımlanan, uluslararası alan indekslerinde taranan, hakemli, açık erişimli, elektronik bir dergidir. Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç ayda bir yayınlanır. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Aim and Scope

Erciyes Akademi aims to comprise a scientific platform for academics who desire to share their knowledge, notions, findings and researches with colleagues while contributing to the accumulation of knowledge in Social Sciences by publishing scientific studies such as articles, book critics, translations and reviews that make original contributions to the literature within the framework of scientific ethics.

The journal welcomes articles from all the fields of social sciences (Economics, Sociology, Political Science, Business, History, Turkish Language and Literature, Turkish Language Teaching, Philosophy, Geography, Educational Sciences, Law, Art History, Archeology, Communication Sciences, Linguistics, Music, Fine Arts, Tourism, International Relations, Finance, International Trade and Finance, Public Administration, Labor Economics, Theology, and other related fields) in Turkish, English, German, Russian and French.

Erciyes Akademi, first published in 1987, is an open-access, biannual (June and December) published and peer-reviewed scientific journal. All responsibility of the studies published belongs to the author(s)

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXED BY

Başlangıç tarihi / Since

1. <i>DOAJ (Directory of Open Access Journals)</i>	14.05.2020
2. <i>Ebsco (Humanities International Index)</i>	30.01.2018
3. <i>Sobiad</i>	01.01.2017
4. <i>DRJI (Directory of Research Journals Indexing)</i>	04.08.2016
5. <i>Index Copernicus</i>	30.05.2016
6. <i>Index Islamicus</i>	16.05.2015

DERGİNİN TARİHÇESİ

Derginin Önceki Adı	ISSN	eISSN	Yıl
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1300-1582	2148-8657	1987 - 2020

Yazım Kuralları

1.Dergimizde Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça dillerinden herhangi birinde yazılmış makaleler yayımlanır. Makalelerde hem Türkçe hem İngilizce başlık bulunmalıdır. Başlıklar sonrasında en az 150, en çok 250 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet; en az 3 en fazla 5 adet "anahtar kavramlar" (keywords) bulunmalıdır. **Makale başlıkları 20 kelimeyi ve makalelerin tamamı ise tablo, şekil ve kaynakça dâhil olmak üzere toplam 30 sayfayı aşmamalıdır.**

2.Dergi'ye gönderilen **makalelerin içerisinde hiçbir yerde yazar(lar)ın kimlik bilgileri doğrudan veya dolaylı olarak geçmemelidir.** Çalışmanın tezden üretilmesi, proje destekli olması, kongrede sunulması gibi bilgiler -makale kabul edildiği takdirde- hakem süreci tamamlandıktan sonra editörlük tarafından eklenecektir. Makale başvurusu esnasında "Teşekkür" kısmında veya "Editöre Not" kısmında bu bilgilere yer verilebilir.

3.Değerlendirmek üzere gönderilen makaleler ön kontrol sürecinde yazım kurallarına uygunluk ve benzerlik kontrolünün ardından değerlendirilmek üzere 3 hakeme gönderilecektir. Makalelerin yayına kabul edilebilmeleri için en az 2 hakemin olumlu görüşü gereklidir.

4.İmla ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu olduğu durumlar dışında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmalıdır.

5. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez içerisinde APA 7 referans sistemine göre yapılmalıdır. Metin içerisinde açıklanmak istenen kimi hususlarla ilgili açıklamalar sayfa altı dipnotu şeklinde belirtilebilir ve bu türden dipnotların sayısal olarak birbirini izlemesi gerekmektedir. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

6. Makalelerdeki tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, tablo ve şekillere ait kaynaklar tablonun hemen altına yazılmalıdır.

7.Yararlanılan kaynaklar sonucun devamında sola hizalanmış "**Kaynakça**" başlığı altında verilmelidir. Kaynakça biçim kurallarına ve metin içi atıf yöntemlerine dair örnekler en altta sıralanmıştır.

8.Gönderilen makaleler Microsoft WORD 2010 veya daha üst bir versiyonda yazılmalı ve aşağıdaki kurallara göre düzenlenmelidir:

Kenar Boşlukları	Üst ve Alt: 3 cm Sol ve Sağ: 2 cm
Yazıtipi	Palatino Linotype
Yazıtipi Boyutu	Özet: 10 Metin: 10,5
Satır Aralığı	1,08 cm
Paragraf Aralığı	Önce 0 sonra 8 nk
İlk satır girintisi	1 cm
Metin hizalaması	İki yana yaslı
Kaynakça	Asılı 1 cm girintili, tek satır aralığında, önce 3 sonra 3 nk

9. 2020 yılı itibariyle Dergimizde **APA (American Psychological Association) 7. Sürüm** referans sistemine geçilmiştir. Gönderilecek olan makalelerin APA 7. Sürüm temel kaynak gösterme kuralları dikkate alınarak düzenlenmiş olması gerekmektedir. APA haricinde referans sistemi kullanılan veya tam olarak APA sistemine göre düzenlenmemiş makaleler değerlendirme sürecine alınmadan yazara iade edilecektir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Araştırma Makalesi / Research Article*
1-25 YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİ KURUMLARINDA REHBERLİK: BİR İHTİYAÇ ANALİZİ
GUIDANCE IN HIGHER RELIGIOUS EDUCATION INSTITUTIONS: A NEEDS ANALYSIS
Cemil OSMANOĞLU
- İnceleme Makalesi / Review Article*
26-40 HZ. PEYGAMBER'İN ANNESİ ÂMİNE: ÂİŞE ABDURRAHMAN'IN "ÜMMÜ'N-NEBÎ" İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE
THE MOTHER OF THE PROPHET (PBUH), AMEENAH: AISHA ABDURRAHMAN ON HER WORK "UMM AL-NABEE"
Şahin GÜVEN
- Araştırma Makalesi / Research Article*
41-71 İŞYERİ MERAK ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI VE İŞE BAĞLILIK İLE YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN SINANMASI
ADAPTATION OF WORKPLACE CURIOSITY SCALE INTO TURKISH AND ITS EFFECT ON WORK ENGAGEMENT AND INNOVATIVE WORK BEHAVIOR
Engin YURDASEVER
- Araştırma Makalesi / Research Article*
72-101 BÜYÜK GÜÇLERİN ENERJİ JEOPOLİTİĞİ HÂKİMİYETİ ÜZERİNDEN HEGEMONYA STRATEJİLERİ: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ
STRATEGIES OF HEGEMONIA THROUGH ENERGY GEOPOLITICS OF GREAT POWERS: THE CASE OF AFGHANISTAN
Nezir OĞUŞ
- Araştırma Makalesi / Research Article*
102-125 KAYSERİ İLİNİN DIŞ TİCARET PERFORMANSI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN EVALUATION ON FOREIGN TRADE PERFORMANCE OF KAYSERİ PROVINCE
M. Burak TÜFENK
- Araştırma Makalesi / Research Article*
126-151 ALMANYA'DA DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ: TARİHSEL BİR BAKIŞ
THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND POLITCS IN GERMANY: A HISTORICAL OVERVIEW
Bedri ŞAHİN

- 152-160 *Kitap İncelemesi / Book Review*
TOHUM VE TOPRAK: TÜRK KÖY TOPLUMUNDA CİNSİYET VE KOZMOLOJİ
THE SEED AND THE SOİL
Duygu KARAKAŞ AYDIN
- 161-183 *Araştırma Makalesi / Research Article*
BAŞLICA ETKİN KRİPTO PARALARDA OYNAKLIK ANALİZİ
VOLATILITY ANALYSIS IN THE MAIN ACTIVE CRYPTOCURRENCIES
Lokman Salih ERDEM & Hayriye ATİK
- 184-202 *Araştırma Makalesi / Research Article*
ÖZEL İLGİ TURİZMİ KAPSAMINDA ESKİ GÜMÜŞHANE'NİN (SÜLEYMANİYE'NİN) DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF OLD GÜMÜŞHANE WITHIN THE SCOPE OF SPECIAL INTEREST TOURISM
Muhammet KILIÇ & Murat ÖDEMİŞ
- 203-227 *Araştırma Makalesi / Research Article*
ZEKERİYA TÂMİR'İN ÖYKÜLERİNDE OTORİTER SİSTEMLERE İTAAT VE BAŞKALDIRI ARASINDA ARAP BİREY
THE ARAB INDIVIDUAL BETWEEN OBEDIENCE AND REBELLION AGAINST AUTHORITARIAN SYSTEMS IN ZAKARIA TAMER'S STORIES
Ahmet MDERATY & Metin PARILDI
- 228-247 *Araştırma Makalesi / Research Article*
TERÖR VE MEDYA ÇALIŞMALARINA BİBLİYOMETRİK YAKLAŞIM
BIBLIOMETRIC APPROACH ON TERRORISM AND MEDIA STUDIES
Fikriye ÇELİK
- 248-267 *Araştırma Makalesi / Research Article*
ALGILANAN YÖNETİCİ DESTEĞİNİN YEŞİL ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ ÜZERİNDE ETKİSİNDE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞUN DÜZENLEYİCİ ROLÜ
THE MODERATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN THE EFFECT OF PERCEIVED SUPERVISOR SUPPORT ON GREEN ORGANIZATIONAL BEHAVIOR
Kerim GÜVENDİ & Necla Öykü İYİGÜN
- 268-309 *Araştırma Makalesi / Research Article*
DÜNYA YEŞİL KAHVE İHRACATININ AĞ ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF WORLD GREEN COFFEE EXPORT USING NETWORK ANALYSIS
Fatih BOZ, Halil ÖZEKİCİOĞLU & Hüseyin TOPUZ

- 310-329** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
EFL INSTRUCTORS' APPROACHES AND PRACTICES OF
INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE
YABANCI DİL ÖĞRETİM ELEMANLARININ KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM
YETERLİLİĞİNE İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI VE UYGULAMALARI
Büşra ONURSOY & Senem ZAIMOĞLU
- 330-348** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
RUSYA FEDERASYONU'NDA MEDYA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN DİNAMİKLERİ
(2021-2022)
DYNAMICS OF MEDIA FREEDOM IN THE RUSSIAN FEDERATION (2021-
2022)
Nargiza MAMATKULOVA
- 349-370** | *Araştırma Makalesi / Research Article*
TÜRK DUVAR HALI ZEVKİNİ YANSITAN BATI KÖKENLİ HALILAR:
EVCİLER KÖYÜ ÖRNEKLERİ
WESTERN ORIGIN CARPETS REFLECTING THE TURKISH TAPE TASTE:
EVCİLER VILLAGE EXAMPLES
Aslı SAĞIROĞLU ARSLAN & Nihal ŞAHİNER

HAKEM LİSTESİ / LIST OF REVIEWERS

Yıl/Year: 2024 Cilt/Volume: 38 Sayı/Issue: 1

Erciyes Akademi Dergisi Editörlüğü, Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan ve aşağıda isimleri yer alan hakemlere teşekkürü bir borç bilir.

We gratefully acknowledge the contribution of the following reviewers who reviewed papers for this issue of our Journal.

Adnan DEMİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ahmet BOSTANCI	Sakarya Üniversitesi
Ahmet FİDAN	Adıyaman Üniversitesi
Ahmet Hüsrev ÇELİK	Düzce Üniversitesi
Arda ERCAN	Kocaeli Üniversitesi
Asiye YÜKSEL	Kocaeli Üniversitesi
Ayşe ÇAĞRICI ZENGİN	Sinop Üniversitesi
Ayşe Meriç Yazıcı	Ayşe Meriç YAZICI
Aytekin ŞİŞMAN	Sakarya Üniversitesi
Benan KURT YILMAZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Cüney KILIÇ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Deniz ELÇİN	Siirt Üniversitesi
Emine FIRAT	Aksaray Üniversitesi
Erkam TEMİR	Kastamonu Üniversitesi
Ertuğrul DÜZGÜN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Esengül SALİHOĞLU	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Fatmanur DİKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Filiz ERDOĞAN TUĞRAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Filiz Özlem ÇETİNKAYA	Ahi Evran Üniversitesi
Fuat BOZYEL	Bitlis Eren Üniversitesi
Hakan Ömer TUNCA	İstanbul Aydın Üniversitesi
Hakkı BÜYÜKBAŞ	Erciyes Üniversitesi
Halil İbrahim GÜRCAN	Anadolu Üniversitesi
Hikmet KOÇYİĞİT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Hülya ANAKIZ ERTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Hüseyin GÜVENOĞLU	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
İbrahim ŞABAN	İstanbul Üniversitesi
İsmail KARAKULLE	Kastamonu Üniversitesi
Kadir Bendaş	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Lokman TAY	Akdeniz Üniversitesi
Lokman ZOR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Mehmet EKİZ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Mehmet UMUR	Erciyes Üniversitesi

Muhammed ERSÖZ	Selçuk Üniversitesi
Nazife Vildan GÜLOĞLU	Kastamonu Üniversitesi
Nesibe ESEN ATEŞ	Çukurova Üniversitesi
Nurdan YAĞLI SOYKAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Özgür Uğur ARIKAN	Toros Üniversitesi
Sabaş MARAŞLI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Seda EKMEK ÖZÇELİK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Seda Gökçe TURAN	Bahçeşehir Üniversitesi
Seda SIVACI	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Seher UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi
Selahattin TOĞAY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Senem GÜRKAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Serdar ÇAKMAK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Serpil BARDAKÇI TOSUN	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Sümeyye AYDIN BULUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Şerife KUZGUN	Kırklareli Üniversitesi
Umut EVLİMOĞLU	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Vesile ŞEMŞEK	Ahi Evran Üniversitesi
Yılmaz BAYAR	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Yusuf DEMİR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Yusuf KABAKCI	Uşak Üniversitesi
Zerrin KÖŞKLÜ	Atatürk Üniversitesi,
Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi

YÜKSEK DİN ÖĞRETİMİ KURUMLARINDA REHBERLİK: BİR İHTİYAÇ ANALİZİ

 Cemil OSMANOĞLU^a

Öz

Bu araştırma yüksek din öğretimine devam eden öğrencilerin rehberlik ihtiyaçlarını konu edinmektedir. Değişen yaşam koşulları, özellikle pandemi süreci ve bu sürecin tetiklemesiyle ortaya çıkan uzaktan eğitim olgusu eğitim kurumlarında oluşan rehberlik ihtiyacını daha da belirginleştirmiştir. Nitekim öğrencilerin gerek kendi aralarında gerekse öğretim elemanlarıyla yüz yüze iletişim ve etkileşim olanakları azalmıştır. Araştırmada yüksek din öğretimi öğrencilerinin kişisel, eğitsel ve mesleki rehberlik ihtiyaçlarının düzeyi ile bu ihtiyaçların sınıflar bazında nasıl bir görünüme sahip olduğu incelenmiştir. Bu kapsamda, bir ilahiyat fakültesinden gönüllülük ve tabakalı örneklem mantığıyla seçilen 580 öğrenciye rehberlik ihtiyaçlarını belirlemeye dönük bir anket uygulanmıştır. Anket oluşturulurken üniversite düzeyinde öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve problemlerini ortaya koymayı amaçlayan bilimsel yayınlardan yararlanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistik alınarak öğrenci tercihlerinin seçeneklere göre dağılımı ile bunların sınıflar bazındaki değişimi yorumlanmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin, farklı rehberlik alanlarıyla ilgili olarak belirgin rehberlik talepleri olduğu anlaşılmıştır. Bu durum yüksek din öğretimi öğrencilerinin sınıflar bazında kişisel, eğitsel ve mesleki gelişim alanlarında giderek artan ilgi, ihtiyaç ve farkındalıkları ile ilişkilendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yüksek din öğretimi, Rehberlik, Rehberlik ihtiyacı.

GUIDANCE IN HIGHER RELIGIOUS EDUCATION INSTITUTIONS: A NEEDS ANALYSIS

Abstract

This research is about the guidance needs of students studying in higher religious education institutions. Changing living conditions, especially the pandemic process and the distance education phenomenon triggered by this process, have further increased the need for guidance in educational institutions. In this process, students' opportunities for face-to-face communication and interaction, both among themselves and with faculty members, have decreased. In the research, the level of personal, educational, and vocational guidance needs of higher religious education institution students and the situation of these needs on a class basis were examined. 580 students were selected from a faculty of theology through volunteering and stratified sampling. A survey was conducted to determine the guidance needs of these students. The survey was prepared using scientific publications aiming to reveal the interests, needs and problems of university students. In the analysis process distribution of student preferences according to options and their changes

^aDoç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, cemilosmanoglu@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 15.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 08.01.2024

based on classes are examined. Result showed that students had specific guidance requests in different guidance areas. This situation has been associated with the increasing interests, needs and awareness of higher religious education students in the areas of personal, educational, and professional development on a grade basis.

Keywords: Higher religious education, Guidance, Need for guidance.

Giriş

Gençlik kavramı, ilgili bilimsel literatürde 15-24 yaş arası kapsayan evreyi içine almaktadır (Yücel & Kesgin, 2019). Bununla beraber değişen yaşam koşulları, özellikle uzayan eğitim hayatı bu tür tasniflerin esnek tutulmasını gerektirmektedir. Üniversite gençliği ise ana kitle olarak 18-24 yaş arasında bulunan, formel eğitimin son safhasına gelmiş, araştırmacı ve sorgulayıcı özellikleri itibarıyla bilimsel bir zihniyet kazanması beklenen kitleye karşılık gelmektedir (Bayhan, 1997, s. 241). Üniversite gençliği içinde yaşadığı çağın, toplumun ve kültürün özelliklerinden çeşitli şekillerde etkilenmektedir. Küresel ve yerel gelişmelerin tüm toplumsal kesimleri etkilediği gibi üniversite gençliğini de etkilediği söylenebilir. Bu anlamda oluşan toplumsal, ekonomik, kültürel gelişmelerin birçok imkân yanında birçok problem, risk ve sınırlık ihtiva ettiği bilinmektedir (Korkmaz & Osmanoglu, 2019).

Araştırmalar, üniversite gençliğinin yaşadığı çok sayıda sorundan hareketle (Kuzgun, 2009, s. 218) belirgin bir rehberlik ihtiyacının varlığından söz etmektedir (Özhan, 2012). Gençlerle yapılan yüz yüze görüşmelerde onların başta gelecek kaygısı olmak üzere, yalnızlık, iletişimsizlik, güvensizlik, anlamsızlık gibi sorunların yanında, bir kimlik oluşturma, bir değere sahip olma ve onu savunma konusunda da tereddütler yaşadıkları görülmektedir (Selvi, 2019, ss. 28-29). Üniversite gençliği üzerinde yapılan bir araştırmada gençlerin psikolojik ihtiyaçları öncelik sırasına göre toplumsal statü, ait olma, ilgi görme, başarma, yeterlilik, sevgi, kendini gerçekleştirme, özgürlük/özerklik, duyguları anlama, eğlence/serbest zaman faaliyetine olanak bulma ve düzen arayışı olarak sıralanmıştır (Girgin-Büyükbayraktar vd., 2018, s. 18). Bu ihtiyaçlar her ne kadar literatürde psikolojik ihtiyaçlar olarak irdelense de bunların önemli toplumsal, ekonomik vb. boyutları ya da bağlamları olduğu söylenebilir. Bu problem ve ihtiyaçlar üniversite gençliğinin rehberlik ihtiyaçlarına dönük arayış ve çabaları beraberinde getirmektedir (Karataş & Gizir, 2013).

Üniversite gençliğinin rehberlik ihtiyaçlarına yanıt vermek üzere çeşitli adımlar atılmıştır (Çulha, 1989; Ercan, 2002; Kulaksızoğlu, 1989, s. 9; Tan, 1989; Topses, 1990). Bununla beraber, Türkiye’de sekiz üniversitedeki psikolojik danışma ve rehberlik merkezinde bulunan birimler ve merkezlerin fiziksel donanımının ele alındığı bir çalışmada, psikolojik danışma, eğitim, araştırma, tanıtma, test uygulama ve değerlendirme ve süpervizyon olarak belirlenen birimlerin tümüne sadece bir merkezin sahip olduğu, bir merkezin de psikolojik danışma ve eğitim birimlerine, iki merkezin ise sadece psikolojik danışma birimine sahip olduğu ifade edilmiştir (Erkan, Çankaya, vd., 2012, s. 188). Öğrenci ihtiyaç ve sorunlarının giderek çeşitlenmesi, genel anlamıyla üniversitelerde rehberlik olgusunu kapsamlı bir inceleme konusu haline getirmiştir (Ulu Ercan, 2019). Yakın zamanda yapılan bir çalışmada üniversite öğrencilerinin psikolojik danışma ve rehberlik konularında yardım gereksinimi için daha çok yakın arkadaş (%78.8),

anne (% 68.5), kendi cinsinden kardeşler (% 50.6) ve babayı (% 45.6) güçlü biçimde tercih ettikleri, psikolog/psikolojik danışman (% 26.5) ya da psikiyatru (% 20,6) ve hocaya (% 28,4) başvuru oranlarının ise alt sıralarda kaldığı ifade edilmiştir (Coşkun, 2018, s. 224).

Öğrencilere dönük rehberlik ve danışma hizmetleri bakımından zayıf bir görüntü sunan üniversiteler (Tan, 1995, ss. 305-306) yaşanan pandemi gerçeği, bu bağlamda öne çıkan yeni ihtiyaçlar, hususen online-uzaktan eğitim uygulamaları karşısında daha da zorlanmaya başlamıştır (Dikici, 2022, ss. 568-569). Öğrencilerin özellikle yakın arkadaş çevresiyle yüzyüze etkileşimleri azalmış, birçok temas ve etkileşim sanallaşmış, problemlerini internet kullanımları yaygınlaşmış, yalnızlaşma yanında okul ortamı ve öğrenme ortamlarına yabancılaşma da artmıştır (Aktaş, 2021, s. 45; Baltacı vd., 2020, s. 136). Yakın zamanda yapılan bir araştırmada pandemi sürecinde öğrencilerin duygu durumlarının tükenmişlik ve genel yorgunluk şeklinde evrildiği, kayıplar yaşayan kimi öğrencilerin travmatik yaşantılar geçirdiği ve etkileşim ve sosyal destek eksikliği hissettikleri ifade edilmiştir (Güney-Karaman vd., 2021, s. 44). Yeni koşullar yeni problem alanları oluşturmakta, yeni arayışların önünü açmakta, değişim yönetimini acil bir gündem haline getirmektedir (Akkutay, 2017).

Üniversite eğitimini genç kitlenin ilgi ve ihtiyaçlarına dönük ele almak günümüz üniversitesine önemli sorunluluklar yüklemektedir. Türkiye’de üniversitelerin misyon, program, öğretim elemanı ve öğrenci bakımından giderek çeşitlenme eğiliminde olduğu (Kurtoğlu, 2019) hesaba katıldığında, öğrencilerin temel eğitimden üniversiteye geçiş aşamasında içinden geçtikleri rehberlik süreçlerinin yeterince sağlıklı olmaması bu sorumluluğu karmaşıklaştırmaktadır. Birçok öğrenci ortaöğretimden kendi ilgi, yetenek ve ihtiyaçlarının tam olarak bilincinde olmadan ya da bu yönde yeterli rehberlik almadan üniversite tercihinde bulunmaktadır. Ortaöğretim kurumlarının öğrencilerini yeterince bilinçli bir mesleki planlama ve kariyer yönetimiyle üst eğitim kurumlarına yönlendirdiği söylenemez (Pişkin, 2007, ss. 68-69). Üstelik bu yeni öğrenci tipi esnek, ders çalışma ve okuma bakımından kırılğan durumdadır (Çalışkan, 2014, s. 32).

Meseleye yüksek din öğretimi kurumları açısından bakınca tablonun çok da farklılaşmadığı söylenebilir. Bu kurumları kendi isteğiyle, bilerek, araştırarak; kendi ilgi, yetenek ve mesleki kaygılarıyla ilişkilendirerek seçen öğrencilerin oranı farklı araştırmalarda %48 ile %80 arasında değişmektedir (Kaya, 2020, ss. 87-88). Özellikle pragmatik beklentiler, söz gelimi atanma ve iş bulma imkanlarının fazla olması, başka bir fakülteye gitme şansının olmaması ya da “en azından- hiç olmazsa” şeklinde yapılan tercihler yüksek din öğretimi kurumlarının öğrenci niteliğini etkilemektedir. Araştırmalar yüksek din öğretimi kurumlarını tercih sürecinde öğrencilerin önemli bir kısmının ilahiyat programı hakkında yeterince bilgi sahibi olmadan tercihte bulunduğunu göstermektedir. Örneğin İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile yapılan bir araştırmada katılımcılara yöneltilen “İlahiyat programı hakkında yeterince bilgilendirildiniz mi?” şeklindeki soruya katılımcıların %43’ü “Hayır”, %39,8’i ise “Kısmen” yanıtını vermiştir (Kaya, 2020, s. 101). Böylesine bir bilgi ve bilinç düzeyiyle söz konusu kurumlara gelen öğrencilerin önemli eğitsel sorunlar yanında, belirgin rehberlik ihtiyaçlarının olacağını tahmin etmek güç değildir. Zira yeterince araştırılmayan, tanınmayan bir eğitim ortamına uyum sağlamak, oradan gereken akademik verimi almak kolay değildir.

Bugün Türkiye’de yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrencilerin sayısı on binlerle ifade edilmektedir. Bu kurumların öğretim elemanı, öğrenci ve programları, iş birliği ve etkileşim protokolleri giderek çeşitlenmektedir. Bu bağlamda söz konusu kurumların insan yapısı, eğitim yaklaşımı, teknolojik ve bilimsel niteliği değişim eğilimindedir (Akyürek, 2020). Nicelik ve nitelik bakımından giderek çeşitlenen ve karmaşıklaşan öğrenci yapısı da düşünüldüğünde, rehberlik olgusunun çok yönlü bir inceleme konusu olduğu daha iyi anlaşılabilir. Üstelik bu konuda yaşanan sorunlar, araştırmaların da gösterdiği üzere, kronikleşmiş bir yapı arz etmektedir (Usta, 2001, s. 176; Yıldız, 2003, s. 115). 2005 yılında yayımlanan bir araştırmada araştırmaya katılan öğretim elemanlarının %57,6’sı, “Öğrencilere yeterli oranda rehberlik yapıldığını söyleyemem” seçeneğini işaretlemiştir (Ay, 2005, s. 74). Yakın tarihte yapılan bir araştırmada katılımcı öğrencilere yöneltilen “Hocalarınızın size ilahiyat bilgi ve becerilerini kazandırmak konusunda yeterince rehberlik ettiğini düşünüyor musunuz?” şeklindeki soruya gelen karşılıklar (“Hayır” = %32,8; “Kısmen” = %45,8) iç açıcı değildir (Kaya, 2020, s. 106).

Üniversitelerde son yıllarda artan kalite bilinci, özellikle Bologna süreci ve akreditasyon çabalarıyla kendini iyice belli etmiş durumdadır (Alper, 2011; İşman vd., 2021). Yüksek din öğretimi kurumları da bu gelişmelerden payını almaktadır (Tosun, 2020). Bu süreçte eğitim öğretim, uluslararasılaşma, topluma katkı, alt yapı, öğrenme kaynakları, araştırma-inceleme ve paydaş iş birliği gibi boyutların işlendiği görülmektedir (Meydan, 2020, ss. 295-296). Bu boyutların başında gelen eğitim öğretim faaliyetleri hem öğrenci merkezli öğrenme süreçlerini hem de sosyal kültürel faaliyetler ile öğrencilere dönük rehberlik bileşenlerini kapsamaktadır. Fakültelerde yürütülen kalite ve akreditasyon çabaları ile bu çabaların ayrılmaz bir parçasını oluşturan rehberlik faaliyetlerinin ne ölçüde öğrenci ilgi, ihtiyaç ve beklentilerini karşıladığı incelenmesi gereken bir husustur. Nitekim eğitim faaliyetlerinin ve bunlarla yakından ilgili sosyal, kültürel ve rehberliğe dönük çabaların temelde öğrenci ihtiyaçlarının analizi üzerine inşa edilmesi önemli bir eğitsel gerekliliktir (Şahin vd., 2018, s. 503).

Yüksek din öğretim kurumlarına rehberlik açısından bakıldığında, kimi fakültelerde çeşitli oryantasyon faaliyetlerinin yapıldığı, dönem boyunca öğrencilere dönük eğitsel, akademik ve mesleki toplantılar, kurslar, seminerler, konferanslar tertiplendiği; sosyal, kültürel ve sportif amaçlı kimi organizasyonların düzenlendiği bilinmektedir. Söz konusu kurum öğrencilerinin de hizmet aldığı birçok üniversitede mediko-sosyal hizmet yanında rehberlik merkezleri bulunmakta, bunlardan dileyen öğrenciler yararlanmaktadır. Bu kurumlar, öğrenci temsilcilikleri bağlamında hem rektörlükler hem de dekanlıklar kanalıyla öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarını belirlemeye yönelik toplantılar organize etmektedir. Birçok fakültede her bir öğrenciye ders danışmanı atanmakta ve ders kayıtlarından, akts hesaplamaya, ders programı düzenlemekten kişisel görüşmelere kadar birçok faaliyet yapılmaktadır. Bununla beraber, bu tür çabaların öğrencilerin kişisel, akademik ve mesleki gelişimlerine, arayış ve problemlerine karşılık verebilirliği irdelenmelidir. Bu faaliyetlerin yürütülmesinde öncelikle öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarının incelenmesi, değerlendirilmesi, ardından karşılanmasına dönük uzun soluklu rehberlik planlamalarının yapılması anlamlıdır. Bu yapılmadığında hangi faaliyetin hangi amaç, ilgi, beklenti ya da probleme karşılık geldiği, kime/neye ne ölçüde çözüm üretebildiği tam olarak değerlendirilememektedir. İşte bu kaygıdan hareketle bu araştırmada yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrencilerin rehberlik ihtiyaçları incelenmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmanın temel amacı hazırlanan bir anket yoluyla yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrencilerin rehberlik ihtiyacını ortaya koymaktır. Söz konusu ihtiyacın veriye dayalı olarak ortaya konması yüksek din öğretimi kurumlarında oluşan rehberlik ve danışmanlık faaliyetlerine bir başlangıç noktası sunabilecektir. Bu, kısa vadede yüksek din öğretiminin niteliğinin artmasına, uzun vadede Türkiye'deki dini hayatın daha sağlıklı bir zemine kavuşmasına katkı sağlayabilir.

A. YÖNTEM

1. Araştırmanın modeli

Araştırma yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrencilerin rehberlik ihtiyaçlarını ortaya koymayı amaçladığı için betimsel bir durum çalışmasıdır. Durum çalışmaları var olan bir olguyu herhangi bir etki ya da dış müdahaleye maruz bırakmadan olduğu gibi incelemeyi amaçlar (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 289). Durum çalışması kapsamında araştırmada bütüncül tek durum deseni benimsenmiştir. Söz konusu desende araştırmaya konu edinen problem ya da olgu tek bir örneklem üzerinde farklı yönleriyle incelenmeye çalışılmaktadır.

2. Veri toplama aracı/şekli

Araştırmada öğrencilerin rehberlik ihtiyaçlarını belirlemek üzere daha önce bu amaçla yapılmış çalışmalar, özellikle çeşitli anket ve ölçekler incelenmiştir (Karataş & Gizir, 2013; Maçın vd., 2020; Şimşir vd., 2020). Söz konusu anket ve ölçeklerden üniversite düzeyi ve ilahiyat eğitimiyle yakından ilgili olduğu düşünülen maddelerden kişisel, eğitsel ve mesleki rehberlikle ilişkili olan maddeler seçilerek 23 maddeden oluşan bir anket hazırlanmıştır. Ankette kişisel rehberlikle ilgili 6, eğitsel rehberlikle ilgili 10, mesleki rehberlikle ilgili 7 ifadeye yer verilmiştir. Anket din eğitimi bilimi alanında uzman 3 öğretim üyesiyle müzakere edilmiş, akabinde 10 öğrenciyle ön çalışma yapılmış, ifadelerin açıklığı ve anlaşılabilirliği tartışılmıştır. Erciyes Üniversitesi Beşerî ve Sosyal Bilimler Etik Kurulundan araştırma izni alındıktan sonra anket Google forms üzerinden dijitalleştirilmiş ve öğrencilere uygulanmıştır.

3. Evren ve örneklem

Araştırmanın evreni bir devlet üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesi'nde halen aktif olarak öğrenim görmekte olan öğrencilerdir. Fakültede 2022-23 öğretim yılında aktif devam eden lisans öğrencilerinin sayısı 2280'dir. Araştırmada bu öğrencilerin yaklaşık dörtte biriyle yürütülmüştür (n=580). Örneklem belirlenmesinde tabakalı örneklem ve gönüllülük temelinde hazırlık sınıflarından son sınıfa kadar her sınıftan katılımcı seçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu seçimde katılımcıların demografik özellikler bakımından belli ölçüde çeşitlilik arz etmesine özen gösterilmiştir. Araştırmaya katılanların %74,3'ü (n=431) 18-22 yaş aralığında, geri kalan % 25,7'si ise (n=149) 23 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %73,1'i, kadın (n=424), % 26,9'u ise (n=156) erkektir. Yine katılımcı grubun % 23,1'i hazırlık sınıfı (n=134), %23,1'i 1.sınıf (n=134), %21,2'si 2.sınıf (n=123), %16,2'si 3.sınıf (n=94), %16,4'ü de 4.sınıf (n=95) öğrencisidir. Katılımcı öğrencilerin %63,8'i (n=370) İmam Hatip lisesi mezunu, geri kalan %36,2'si ise (n=210) diğer liselerden mezun öğrencilerdir. Katılımcıların %59'u (n=342) 1. öğretim, %41'i ise (n=238) 2. öğretim öğrencisidir. Katılımcıların %4,7'sinin (n=27) not ortalaması (Gano) 2,0 ve altında, %3,6'sının (n=209) 2,1 ile 2,9 arasında, %27,2'sinin (n=186) ise 3,0 ve üzerindedir.

4. Verilerin analizi

Araştırmada kullanılan anket maddelerine yönelik katılımcı ifadeleri, araştırma metninde genel bir tabloda seçeneklere göre yüzdelerle dağılımlar şeklinde verilmiş, ardından her bir maddenin sınıf değişkeniyle olan ilişkisini görmek üzere çapraz tablolar oluşturularak Chi-square analizi üzerinden boyamsal bir okuma yapılmıştır. Söz konusu analizde anlamlılık değeri ,05 olarak belirlenmiştir. Araştırmada, araştırmaya konu edilen problem ilahiyat eğitimiyle irtibatı ekseninde tartışıldığı için, sınıf değişkeni dışındaki demografik özellikler bağlamında analiz yapılmamış, herhangi bir anlamlı farklılaşma olup olmadığına bakılmamıştır.

B. BULGULAR

1. Kişisel rehberlik

Kişisel rehberlik, bireyin çocukluktan yetişkinliğe dek, eğitimin çeşitli kademelerinde “kendini ve başkalarını anlaması ve kabul etmesi, günlük yaşam becerilerini kazanması, aile ve toplum olgusunu kavrayarak bu ortamlarda sağlıklı ilişkiler geliştirebilmesi...” için verilen rehberlik hizmetleridir (Yeşilyaprak, 2015, s. 97). Kişisel rehberlik, öğrencilerin kendileri ve çevreleriyle daha barışık, uzlaşık, dengeli ilişkiler geliştirebilmeleri, sosyal ve kültürel çevreyle daha bütünleşmiş bir hayat sürebilmeleri amacıyla gerekli olan becerileri içerir. Öğrencilerin kendilerini tanımaları, kabul etmeleri ve çevreleriyle barışık bir hayat sürmeleri için özgüven ve özsaygı bakımından belli yeterlikte olmaları, zaman içerisinde kendileri ve çevrelerine dair oluşan kaygılarıyla gerektiği gibi baş edebilmeleri, belli ölçülerde inisiyatif alma, karar verme ve problem çözme kapasitesine sahip olmaları gerekir. Bu tür özelliklere sahip olabilmek için öğrencilerin ilgi, yeterlik ve sınırlarını bilmeleri, içinde buldukları çevrenin imkân ve birikimlerinden nasıl istifade edeceklerini, bir problemle karşılaştıklarında ne tür bir yaklaşım ya da problem çözme stratejisi sergileyeceklerini bilmeleri gerekmektedir (Çam & Tümkaya, 2006, ss. 120-121). İlahiyat eğitimi söz konusu olunca bu tür özelliklere dini ve ahlaki değerleri tanıma ve bu anlamda belli bir yeterlik düzeyine erişme hususunu da eklemek anlamlı olabilir. Zira ilahiyat eğitiminin hedefleri arasında dini ve ahlaki değerler bakımından belli bir toplumsal temsil kabiliyetini haiz olmak da bulunmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilere kişisel rehberlik alanıyla ilgili altı ifade verilmiş, bu kapsamda oluşan yanıtları içeren tablo aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 1. Kişisel rehberlik yönünde oluşan beklentiler

İfadeler	Seçenekler (%)		
	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
1. Dini ve ahlaki değerler açısından kendimi daha iyi hale nasıl getirebileceğimi öğrenmek istiyorum.	91,7	3,1	5,2
2. Sınıfta ya da topluluk karşısında konuşurken heyecanımı nasıl yöneteceğimi bilmek istiyorum.	89,7	3,1	7,2
3. Özgüven sahibi olabilmek için neler yapabileceğimi bilmek istiyorum.	89,1	5,9	5,0
4. Etkili iletişim ve problem çözme becerilerimi nasıl geliştirebileceğimi bilmek istiyorum.	87,9	4,8	7,2
5. Duygusal sorunlarımla nasıl başa çıkacağımı öğrenmek istiyorum.	82,4	5,2	12,4
6. Ailevi sıkıntı yaşadığımda bu durumu nasıl aşmam gerektiğini bilmek istiyorum.	71,7	9,0	19,3

Tablo 1'e bakıldığında katılımcıların kişisel rehberlik ihtiyacı görülmektedir. Özellikle dini ve ahlaki gelişim, kişisel haklar, etkili iletişim ve hitabet, sosyal kültürel imkânlar konusunda farkındalık kazanma ile kişisel ruhsal sorunlarla baş etme konusunda katılımcıların önemli bir bölümünün belirgin rehberlik ihtiyacı olduğu söylenebilir.

İfadeler içerisinde en yoğunluklu katılımın olduğu ifadenin dini ve ahlaki değerler noktasında kendini geliştirmeye dönük beklentiler olduğu görülmektedir. Burada öğrencilerin ilahiyat eğitimiyle kendilerini dini ve ahlaki yönde belli ölçüde geliştirmek istedikleri ya da bu yönde kendilerini eksik hissettikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu araştırma ifadesiyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,000$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %79,9, 1-2.sınıfların kendi içinde %95,7 ve 3-4.sınıfların kendi içinde %94,7 şeklinde olduğu görülmüştür. Anlaşılacağı gibi dini ve ahlaki değerler açısından kendini eksik görme ya da daha iyi hale getirme yönünde oluşan beklentiler hazırlık sınıfından son sınıflara doğru artma eğilimi göstermektedir. Bu sonuç, öğrencilerde ilahiyat lisans eğitimiyle birlikte güçlü dini ve ahlaki farkındalıklar oluştuğunu göstermektedir. Öte yandan yine bu sonuç söz konusu alanda yüksek din öğretiminde yaşanan eksikliklerle de irtibatlandırılabilir.

Kişisel rehberlik kapsamında katılımcılara yöneltilen bir diğer ifade "Sınıf içinde ya da topluluk karşısında konuşurken heyecanımı nasıl yenebileceğimi bilmek istiyorum" şeklindedir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi ifadeye katılanların oranı hayli yüksektir. Yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrencilerin geldikleri toplumsal kesimlerin daha çok orta-alt sosyokültürel katmanlar olduğu düşünüldüğünde bu sonuç şaşırtıcı değildir (Aydın, 2023, s. 210; Kaya, 2020, s. 221). Bununla beraber söz konusu ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,000$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %76,9, 1-2.sınıfların kendi içinde %93,4 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %93,7 şeklinde olduğu görülmüştür. Bu oranlar heyecan yönetimi konusunda sınıflar ilerledikçe giderek artan bir farkındalık ve buna dönük güçlü bir öz yönetim arzusunun varlığını göstermektedir. Yüksek din öğretimi kurumlarında *Özel öğretim yöntemleri, Dini hitabet, Öğretmenlik uygulaması* gibi uygulama ağırlıklı derslerin son sınıflara doğru olduğu düşünüldüğünde öğrencilerin bu yöndeki eksiklerini sınıflar ilerledikçe daha iyi fark

etmeleri anlaşılabilir bir durumdur. Giderek artan bu ihtiyaç ve beklentilerin yıllar ilerledikçe daha düzenli biçimde karşılanması beklenirdi.

Kişisel rehberlik kapsamında katılımcılara yöneltilen diğer bir ifade ise “Özgüven sahibi olabilmek için neler yapabileceğimi bilmek istiyorum.” şeklinde olup, ifadeye katılım oranı son derece yüksektir. Söz konusu ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,020$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %81,3, 1-2.sınıfların kendi içinde %90,7 ve 3-4.sınıfların kendi içinde %92,6 şeklinde olduğu görülmüştür. Görüldüğü üzere sınıflar ilerledikçe özgüven yönünde oluşan beklenti ya da ihtiyaçlar anlamlı şekilde artmaktadır. Bu durum son yıllara doğru uygulama ağırlıklı derslerde yer alan örgün ve yaygın din eğitimi pratiklerinin de etkisiyle öğrencilerde oluşan saha/pratik tecrübesi ve bu tecrübenin getirdiği farkındalıklarla irtibatlandırılabilir. Bu veri yüksek din öğretiminde öğrencilerin özgüven kazanma yönünde yeterince desteklenmediği anlamına da gelebilir. Bu kapsamda bir başka ifade “Etkili iletişim ve problem çözme becerilerimi nasıl geliştirebileceğimi bilmek istiyorum” şeklinde olup, ifadeye katılım oranı yüksektir. Söz konusu ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,000$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %72,4, 1-2.sınıfların kendi içinde %93,0 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %92,1 şeklinde olduğu görülmüştür. Görüldüğü gibi sınıflar ilerledikçe etkili iletişim ve problem çözme yetkinliği konusunda öğrencilerin rehberlik ihtiyacı artmaktadır. Bu durum bir yandan yıllar ilerledikçe öğrencilerde bu yönde oluşan farkındalık ve ihtiyaçlarla ilgili olabileceği gibi bir başka açıdan verilen eğitimin niteliğine göndermede bulunabilir.

Araştırmada, kişisel rehberlik kapsamında katılımcı öğrencilere “Duygusal sorunlarımla nasıl başa çıkacağımı öğrenmek istiyorum” ifadesi yöneltilmiştir. Kişisel rehberlik kapsamında yöneltilen diğer ifadelere oranla bu maddeye katılım oranı daha düşüktür. Anılan ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,000$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %65,7, 1-2.sınıfların kendi içinde %84,8 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %91,0 şeklinde olduğu görülmüştür. Dikkat edildiğinde, duygusal sorunlarla baş etme ihtiyacının sınıflar boyunca anlamlı olarak arttığı görülecektir. Kişisel rehberlik alanında öğrencilere yöneltilen diğer ifadelere oranla sınıflar bazında en doğrusal artış gösteren ihtiyacın bu ifade etrafında oluşması ilginçtir. Bu durum yıllara bağlı olarak öğrencilerde oluşan duygusal sorunların artışına işaret edebilir. Özellikle son sınıfa doğru öğrencilerde gelecek yaşama dair endişe ve kaygılarda belli bir artış yaşanabilmektedir.

Kişisel rehberlik kapsamında katılımcı öğrencilere yöneltilen son ifade “Ailevi sıkıntı yaşadığımda bu durumu nasıl aşmam gerektiğini bilmek istiyorum” ifadesidir. Katılımcı öğrencilerin üçte ikiden fazlasının ailevi sıkıntı durumunda destek ihtiyacı hissettikleri görülmektedir. Bu veriler söz konusu kitlenin halihazırda bir ailevi sıkıntı içinde oldukları anlamına gelmemektedir. Bununla beraber söz konusu ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,001$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %58,2, 1-2.sınıfların kendi içinde %74,7 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %77,2 şeklinde olduğu görülmüştür. Bu durum aileden uzaklaşmaya ve öğrencilik yaşamına bağlı olarak artan ailevi özlemleri, ihtiyaç ve

beklentileri akla getirmekte, giderek artan ya da ihmal edilen kişisel rehberlik ihtiyacına dikkatleri çekmektedir.

2. Eğitsel rehberlik

Bireyin kendi yetenek, ilgi, ihtiyaç, kişilik yapısı ve mevcut imkân ve şartlara uygun bir öğrenim dalı seçip bu öğrenim dalında başarı ile ilerlemesini sağlamak için yapılan psikolojik hizmetlere eğitsel rehberlik denir (Tan, 1995, s. 104). Eğitsel rehberlik, eğitim ortamları ve kurumlarına uyum sağlama, öğrenmeyi kolaylaştırma, bu ortam ve kurumların imkânlarından en üst düzeyde istifade edebilme ve başarıyı artırmak için gerekli koşulları sağlamaya dönük faaliyetleri içermektedir. Bu kapsamda öğrencilerin yükseköğretim ortamlarına uyum sağlama, etkin çalışma alışkanlıkları geliştirme, zaman yönetimi, ders seçme, derslere ve sınavlara hazırlanma, sınav kaygısıyla baş etme, yabancı dil becerilerini ilerletme, derslerle ilgili motivasyonu canlı tutma, öğrencilik hukuku hakkında bilgi sahibi olma, sosyal ve kültürel faaliyetlere iştirak etme gibi alanlarda desteklenmesi gerekmektedir (Ağır, 2017, s. 192). Bu tür ihtiyaçların temel eğitimden itibaren ele alınması ve geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Bununla beraber aşağıdaki verilerden anlaşılacağı üzere eğitsel rehberlik kapsamında oluşan ihtiyaçlar ilerleyen eğitim kademelerinde önemli ölçüde varlığını sürdürmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilere eğitsel rehberlik alanıyla ilgili on ifade verilmiş, bu kapsamda oluşan yanıtlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Eğitsel rehberlik yönünde oluşan beklentiler

İfadeler	Seçenekler (%)		
	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
1. Zamanı doğru ve verimli kullanabilmekle ilgili beceri sahibi olmak istiyorum.	92,2	2,4	5,3
2. Dil öğrenme becerimi nasıl geliştirebileceğimi öğrenmek istiyorum.	91,6	4,0	4,5
3. Öğrencilik haklarımı ve bunları nasıl savunabileceğimi bilmek istiyorum.	91,6	3,8	4,7
4. Derslere karşı motivasyonumu nasıl sağlayabileceğimi bilmek istiyorum.	89,3	4,1	6,6
5. Okulla ilgili sorunlarımda kimlerden nasıl yardım alabileceğimi bilmek istiyorum.	85,5	7,2	7,2
6. Okuduğum bölüme ilişkin kurumsal aidiyet bilincine sahip olabilmek istiyorum.	83,3	8,3	8,4
7. Sınav kaygısı ve başarısızlık korkusuyla nasıl baş edeceğimi bilmek istiyorum.	82,2	7,4	10,3
8. Sınıf geçme, devamsızlık, disiplin gibi konularda bilgi sahibi olmak istiyorum.	81,6	6,9	11,6
9. Üniversitedeki sosyal ortama uyum sağlayabilmek için neler yapabileceğimi bilmek istiyorum.	78,1	8,8	13,1
10. Bir öğrenci topluluğunda/kulübünde görev almak için neler yapmam gerektiğini bilmek istiyorum.	67,9	15,7	16,4

Eğitsel rehberlik kapsamında katılımcı öğrencilere yöneltilen ve en yoğunluklu katılım gösterilen anket ifadesi zaman yönetimiyle ilgilidir. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin zaman yönetimi konusunda ciddi bir rehberlik ihtiyacı bulunmaktadır. Zaman yönetimine dair madde ile sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,000$; $p<0,05$) ifadeye katılım

oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %82,1, 1-2.sınıfların kendi içinde %96,5 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %93,7 şeklinde olduğu görülmüştür. Anlaşıldığı üzere, lisans yaşamı boyunca güçlü bir ihtiyaç olarak varlığını korumaya devam eden zaman yönetimi ihtiyacı, son sınıflara doğru daha belirgin bir hale gelmektedir.

Eğitsel rehberlik kapsamında öğrencilere yöneltilen ve yüksek oranda katılım gösterilen bir diğer ifade “Dil öğrenme becerilerimi nasıl geliştirebileceğimi öğrenmek istiyorum” şeklindedir. Söz konusu ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,012$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %85,1, 1-2.sınıfların kendi içinde %93,4 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %93,7 şeklinde olduğu görülmüştür. Anlaşılacağı üzere sınıflar ilerledikçe bu yönde öğrencilerde oluşan ihtiyaç hissi, doğrusal biçimde ve anlamlı olarak artmaktadır. Bu durum çoğu İlahiyat/İslam İlimler Fakültesinde bulunan zorunlu Arapça hazırlık eğitimiyle ilahiyat lisans eğitiminde yer alan diğer dersler arasındaki irtibat ve sürekliliğin niteliğini akla getirmektedir. Ayrıca tüm yükseköğretim kurumlarının ilk sınıflarında zorunlu İngilizce derslerinin bulunduğu da unutmamak gerekir.

Anket içerisinde en yoğunluklu katılım gösterilen bir diğer ifade “Öğrencilik haklarımı ve bunları nasıl savunabileceğimi bilmek istiyorum” şeklindedir. Öğrencilerin büyük bir bölümü öğrencilik hayatları boyunca kendilerini ilgilendiren haklar ile bu yönde ne tür girişimlerde bulunabileceklerini öğrenmek istemektedirler. Söz konusu ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,180$; $p>0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %86,6, 1-2.sınıfların kendi içinde %93,8 ve 3-4.sınıfların kendi içinde %92,1 şeklinde olduğu görülmüştür. Yüzdeler dağılımından da anlaşılacağı gibi öğrenci hakları bağlamında katılımcılarda oluşan beklentiler sınıf bazında anlamlı bir farklılaşma göstermemiştir. Bu, öğrencilik hukuku konusunda öğrencilerde gelişen ihtiyaçların ilahiyat lisans eğitimi boyunca, belirgin değişimlere sahne olmamakla beraber, güçlü bir beklenti olarak varlığını sürdürdüğü gerçeğini değiştirmemektedir.

Eğitsel rehberlik kapsamında katılımcı öğrencilere yöneltilen ve yine yüksek katılım sergilenen diğer bir ifade “Derslerle ilgili motivasyonumu nasıl sağlayabileceğimi bilmek istiyorum” şeklindedir. Burada, öğrencilerin önemli bir bölümünün derslerle ilgili teşvik ve motive olmaya ihtiyacı vardır denebilir. Nitekim söz konusu ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,000$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %79,1 1-2.sınıfların kendi içinde %93,4 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %91,0 şeklinde olduğu görülmüştür. Anlaşılacağı gibi, bu yöndeki beklentiler son sınıflara doğru giderek artmaktadır. Özellikle birinci ve ikinci sınıftan araştırmaya katılan öğrencilerin derslere motive olma konusunda ciddi bir rehberlik ihtiyacı olduğu açıkça görülmektedir.

Eğitsel rehberlik kapsamında katılımcılara yöneltilen bir diğer araştırma ifadesi “Okulla ilgili yaşadığım sorunlarda kimlerden nasıl yardım alabileceğimi bilmek istiyorum” şeklinde olup yine yoğun bir katılım söz konusudur. Bu durum, öğrencilerin fakülteadaki iş ve işleyiş hakkında yeterli rehberlik almadıklarını akla getirmektedir. Anılan ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,009$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla

hazırlık sınıflarının kendi içinde %79,1 1-2.sınıfların kendi içinde %88,7 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %85,7 şeklinde olduğu görülmüştür. Bu durum bir yandan yıllar ilerledikçe artan eğitsel ihtiyaç, beklenti ve farkındalık düzeyine işaret ederken diğer açıdan verilen eğitimin salt akademik faaliyetlerle sınırlı kaldığı şeklinde bir imada da bulunabilir.

Eğitsel rehberlik kapsamındaki bir başka ifade “Okuduğum bölüme ilişkin kurumsal aidiyet bilincine sahip olabilmek istiyorum” şeklinde olup ifadeye öğrencilerin yoğun biçimde katıldıkları görülmüştür. Bu tablo dönem başlarında yapılan oryantasyon faaliyetleri ile dönem içerisinde yapılan sosyal etkinlikler, kulüp faaliyetleri ile akademik ve bilimsel faaliyetlerin niteliğini düşündürmelidir. Söz konusu ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,001$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %74,6, 1-2.sınıfların kendi içinde %84,8 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %87,3 şeklinde olduğu görülmüştür. Bu sonuç sınıflar ilerledikçe kurumsal aidiyete dönük rehberlik ihtiyacının anlamlı biçimde arttığını göstermektedir. Oysa zaman geçtikçe fakülteye aidiyetin güçlenmesi, belirginleşmesi beklenirdi.

Eğitsel rehberlikle ilgili bir başka konu da sınav ve başarısızlık kaygısıyla baş etmektir. Bu kapsamda katılımcılara “Sınav kaygısı ve başarısızlık korkusuyla nasıl başa çıkabileceğimi bilmek istiyorum” ifadesi yöneltilmiştir. İfadeye katılım yönünde gösterilen ilginin hayli yüksek olduğu görülmektedir. Söz konusu ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,000$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %70,1, 1-2.sınıfların kendi içinde %87,9 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %83,1 şeklinde olduğu görülmüştür. Anlaşılacağı gibi birinci ve ikinci sınıflarda bu yönde oluşan kaygılar, beklenti ve ihtiyaçlar belirgin bir biçimde artmakta, bununla beraber son yıllara doğru, basit düşüşlerle beraber, varlığını sürdürmektedir.

Araştırmada, eğitsel rehberlik kapsamında katılımcılara “Sınıf geçme, devamsızlık, disiplin gibi konularda bilgi sahibi olmak istiyorum” şeklinde bir ifade yöneltilmiş, öğrencilerin önemli bir kısmı bu cümleye katılmıştır. Bu durum sınıf geçme, devam, disiplin gibi genel öğrencilik yaşamıyla ilgili birçok hususta öğrencilerin yeterince bilgi sahibi olmadığı anlamına gelebilir. Söz konusu ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,091$; $p>0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %88,8, 1-2.sınıfların kendi içinde %81,3 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %76,7 şeklinde olduğu görülmüştür. İstatistiksel bakımdan anlamlı olmamakla beraber, sınıflar ilerledikçe bu yöndeki beklentinin azalması eğitimin işlerliği bakımından anlamlı bir husustur.

Eğitsel rehberlik kapsamında katılımcılara yöneltilmiş bir başka ifade “Üniversitedeki sosyal ortama uyum sağlayabilmek için neler yapabileceğimi bilmek istiyorum” şeklinde olup bu ifadeye de yoğunlukla katılım gösterilmiştir. İfadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,007$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %67,2, 1-2.sınıfların kendi içinde %83,3 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %78,8 şeklinde olduğu görülmüştür. Üniversitedeki sosyal ortamlara uyum sağlama konusunda en belirgin ihtiyaç dile getiren grup bir ve ikinci sınıf, en düşük grup ise hazırlık sınıfı öğrencileridir. Oysa ilk yıllarda sosyal ortamları tanıma ve bunlara uyum sağlama konusunda ilgi ve ihtiyaçların daha yüksek

olması beklenirdi. Bu sonuç hazırlık sınıfı öğrencilerin üniversiteye yeterince aşına olmamaları ile irtibatlandırılabilir.

Eğitsel rehberlik kapsamında katılımcılara yöneltilen ve diğerlerine oranla en az katılım gösterilen ifade “Bir öğrenci topluluğunda, kulübünde görev almak istediğimde neler yapmam gerektiğini bilmek istiyorum” şeklindedir. Tabloda da görüleceği gibi söz konusu ifadeye katılmayan ya da kararsızlık yönünde belirtenlerin oranı katılımcıların yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Bu durum bir yönden öğrencilerin kulüp faaliyetlerine olan ilgisizliğini, diğer açıdan sosyal kültürel faaliyetlerin yeterli oranda gerçekleşmesini ima edebilir. Anılan ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,208$; $p>0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %61,2, 1-2.sınıfların kendi içinde %70,8 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %68,8 şeklinde olduğu görülmüştür. Anlaşıldığı üzere öğrenci toplulukları ya da kulüplerine dâhil olma ve bu yönde bir faaliyette bulunma ihtiyacı başlangıçta düşük düzeyde seyretmekte, devamında önce yükselmekte, akabinde az da olsa giderek azalmaktadır. Burada öğrenci aktivitelerinin niteliği üzerinde düşünmenin anlamlı olacağı söylenebilir.

3. Mesleki rehberlik

Mesleki rehberlik öğrencilerin mesleki gelişim, beklenti ve yönelimlerini izlemek, eğitim kurumlarında gerekli koşulları oluşturmak, nihayet onları kendi ilgi ve kişilikleriyle uyumlu mesleki tercihlerinde desteklemek amacıyla verilen rehberliktir. Yükseköğretim kurumlarının istihdam alanına dönük amaç ve kapasiteleri hesaba katıldığında bu kurumların öğrencileri özellikle ilerleyen sınıflara doğru kariyer planlama, kendi ilgi ve ihtiyaçlarına göre çalışma hayatına hazırlamaları anlamlı görünmektedir. Yüksek din öğretimi kurumlarının giderek değişen ve çeşitlenen istihdam koşulları hesaba katıldığında onları mesleki rehberlik ihtiyaçlarına ciddiyetle eğilmenin gereği daha iyi anlaşılabilir. Bu bakımdan söz konusu kurumlara devam eden öğrencilerin ilgi alanları ve yeteneklerini fark etmeleri, bu doğrultuda kendilerini hangi alanlarda daha fazla geliştirebileceklerini öğrenmeleri, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda çalışmak istedikleri kurumlara dönük giriş/kabul ve çalışma koşulları hakkında bilgilendirilmeleri gereklidir. Tüm bu yönelimlere geleceğe dönük kaygılarla baş etme becerilerini de eklemek gerekmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilere mesleki rehberlik alanıyla ilgili altı ifade verilmiş, bu kapsamda oluşan tablo aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 3. Mesleki rehberlik yönünde oluşan beklentiler

İfadeler	Seçenekler (%)		
	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
1. Mezun olduktan sonra mesleğimde başarılı olabilmek için gereken yeterlikleri öğrenmek istiyorum.	95,3	2,1	2,6
2. Kendimi hangi alanda daha çok geliştirebileceğimi bilmek istiyorum.	93,3	2,1	4,7
3. KPSS, DHBT, ALES, YÖKDİL, YDS sınavları hakkında bilgi sahibi olmak istiyorum	92,1	4,3	3,6
4. İleride çalışabileceğim kurumlarla ilgili kimlerden yardım alabileceğimi bilmek istiyorum.	91,7	4,1	4,1
5. İlgi alanlarımı ve yeteneklerimi nasıl keşfedebileceğimi bilmek istiyorum.	91,4	4,0	4,7
6. Geleceğe ilişkin kaygılarımla başa çıkabilmek için neler yapabileceğimi öğrenmek istiyorum.	87,9	6,6	5,5
7. Yurt dışındaki eğitim ve iş fırsatları ile ilgili bilgi sahibi olmak istiyorum.	81,4	9,1	9,5

Mesleki rehberlik kapsamında öğrencilere yöneltilen ve en yoğunluklu katılımın gösterildiği ifade “Mezun olduktan sonra mesleğimde başarılı olabilmek için kazanmam gereken yeterlikleri öğrenmek istiyorum” şeklindedir. İfadeye katılım oldukça yüksektir. Söz konusu araştırma ifadesiyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,002$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %89,6, 1-2.sınıfların kendi içinde %98,4 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %95,2 şeklinde olduğu görülmüştür. Anlaşılabacağı gibi mesleki yeterlikleri tanımaya dönük ilgi ve beklentiler hemen her sınıfta son derece yüksek düzeydedir. Bununla beraber birinci ve ikinci sınıflarda bu oran zirveye çıkmış durumdadır. Bu durum öğrencilik hayatının başından itibaren öğrencilerin mesleki planlama süreçleri ile dersler arasında irtibatı canlı tutma isteklerinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Mesleki rehberlik kapsamında araştırmaya katılan öğrencilere yöneltilen ve oldukça yoğunlukla katılım gösterilen bir başka ifade “Kendimi hangi alanda daha çok geliştirebileceğimi bilmek istiyorum” şeklindedir. Bu sonuç, bir yönüyle kendi ilgi ve yeteneklerini yeterince tanımama, bir diğer açıdan fakültelerinin kendilerine sunduğu istihdam koşulları hakkında yeterince bilgi sahibi olmamaya ilgilidir. Yukarıdaki ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,000$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %83,6, 1-2.sınıfların kendi içinde %97,3 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %94,7 şeklinde olduğu anlaşılmıştır. Öğrencilerin sınıflar ilerledikçe kendilerini geliştirebilecekleri alanlara dönük ilgi ve motivasyonları, dolayısıyla beklenti ve rehberlik ihtiyaçları artmaktadır. İlk sınıflarda bu yönde oluşan istek ve beklentinin zirveye çıkması, son sınıflara doğru kısmen de olsa azalma eğilimi göstermesi öğrencilerin mesleki rehberlik kapsamında çeşitli şekillerde bilgi sahibi olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Bu durum sınıflar boyunca mesleki rehberlik yönünde oluşan ihmalleri de akla getirmektedir.

Araştırma kapsamında mesleki rehberlik ile ilgili olarak, merkezi sınavlar konusunda katılımcı öğrencilere “KPSS, DHBT, ALES, YÖKDİL, YDS sınavları hakkında bilgi sahibi olmak istiyorum” ifadesi yöneltilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi ifadeye katılım yönünde güçlü bir yaklaşım söz konusudur.

Söz konusu araştırma ifadesiyle sınıf değişkeni bağlamında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,006$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %84,3, 1-2.sınıfların kendi içinde %94,2 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %94,7 şeklinde olduğu görülmüştür. Tahmin edileceği gibi son sınıfa doğru merkezi sınavlara dönük ihtiyaç algısı değişmekte, beklentiler artmaktadır. Mesleki rehberlik kapsamında katılımcı öğrencilere devamlı, “İleride çalışmak istediğim kurumlarla ilgili kimlerden yardım alabileceğimi bilmek istiyorum” ifadesi yöneltmiştir. Söz konusu ifadeye öğrencilerin büyük çoğunluğu katıldığını belirtmiştir. Anılan ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,000$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %82,8, 1-2.sınıfların kendi içinde %94,6 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %94,2 şeklinde olduğu görülmüştür. Son yıllara doğru öğrencilerde çalışma hayatına dönük ilgi, ihtiyaç ve beklentiler güçlü biçimde artmaktadır. Mesleki rehberlik kapsamında yine öğrencilere “İlgi alanlarımı ve yeteneklerimi nasıl keşfedebileceğimi bilmek istiyorum” ifadesi yöneltmiş, yoğun bir katılımın olduğu görülmüştür. İfade ile sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,000$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %79,9, 1-2.sınıfların kendi içinde %96,1 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %93,1 şeklinde olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar merkezi sınavlar, öğrenci ilgileri ve bu yönde gelişmesi beklenen mesleki yönelimler ve rehberlik alanında yaşanan problemleri göstermektedir.

Araştırma kapsamında yine katılımcılara, “Geleceğe dair kaygılarımla başa çıkabilmek için neler yapabileceğim konusunda bilgi sahibi olmak istiyorum” ifadesi yöneltmiş ve yoğun bir katılım olduğu görülmüştür. Anlaşılacağı gibi öğrencilerde gelecek kaygısı belirgin biçimde kendini hissettirmektedir. Bu ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,000$; $p<0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %73,9, 1-2.sınıfların kendi içinde %89,9 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %95,2 şeklinde olduğu görülmüştür. Yani geleceğe dönük kaygı ve bu yönde oluşan ihtiyaç ve beklentiler sınıflar ilerledikçe anlamlı biçimde artmaktadır. Bir yönüyle beklenen ve anlaşılabilir olan bu sonuç, mesleki rehberliğin son yıllara doru acil bir ihtiyaç olarak ortada durduğunu göstermektedir.

Mesleki rehberlik kapsamında katılımcılara son olarak “Yurt dışındaki eğitim ve iş fırsatları ile ilgili bilgi sahibi olmak istiyorum” ifadesi yöneltmiştir. Yine bu ifadede de katılımcı öğrencilerin büyük bir bölümünün (%81,4) katılım yönünde karşılık verdikleri görülmektedir. Anılan ifadeyle sınıf değişkeni arasında yapılan çapraz tablo analizinde ($p=,923$; $p>0,05$) ifadeye katılım oranlarının hazırlık sınıfından son sınıfa doğru gidildikçe, sırasıyla hazırlık sınıflarının kendi içinde %79,1, 1-2.sınıfların kendi içinde %82,1 ve 3-4. sınıfların kendi içinde %82,0 şeklinde olduğu görülmüştür. Görüldüğü burada sınıf bazında herhangi bir ciddi farklılaşma olmakla beraber, yine de öğrencilerde bu yönde bir ilgi ve motivasyon bulunmaktadır. Sınıf bazında ihtiyaç dağılımları arasında herhangi bir anlamlı farklılaşmanın olmaması, ya da bu yönde oluşan ihtiyacın sınıflar ilerledikçe anlamlı bir değişime uğramaması yüksek din öğretimiyle yurt dışı eğitim olanakları arasında güçlü bir bağın oluşmadığı şekilde yorumlanabilir.

Tartışma

Yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrencilerin rehberlik ihtiyaçlarını veriye dayalı olarak ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, bir devlet üniversitesine bağlı ilahiyat fakültesinden tabakalı örneklem yoluyla seçilen bir grup öğrenciye rehberlik ihtiyacı belirleme anketi uygulanmıştır. Anket uygulaması sonunda katılımcı öğrencilerin kişisel, eğitsel ve mesleki rehberliğe ilişkin belirgin şekilde rehberlik ihtiyaçlarının olduğu görülmüştür.

Kişisel rehberlik kapsamında katılımcıların dini ve ahlaki değerler konusunda kendini daha iyi hale getirme, sınıfta ya da topluluk karşısında konuşurken heyecanını yönetme, özgüven sahibi olma, etkili iletişim ve problem çözme becerilerini geliştirme, duygusal sorunlarıyla başa çıkma ve gerektiğinde ailevi problemleri yönetebilme konularına odaklanılmaya belirlenmeye çalışılmıştır. Öğrencilerin bu kapsamdaki anket maddelerine katılım oranlarının oldukça yüksek düzeylerde olduğu görülmüştür. Yapılan çapraz tablo analizinde, tüm bu maddelere katılım oranlarının sınıflar boyunca yer yer anlamlı biçimde artma yönünde farklılaştığı görülmüştür. Bu durum öncelikle yıllar ilerledikçe öğrencilerde kişisel gelişim ve rehberlik konusunda artan ilgi, beklenti ve farkındalıkları akla getirmelidir. Sınıflar ilerledikçe katılım düzeylerinde öncelikle artma, akabinde yüksek bir oranda dengede kalma eğilimi gösteren ihtiyaç eğrisi kendini bu alanlarda yetersiz görmeyle iribatlandırılabilir. Bu paradoks literatüre de yansımıştır. Taştan ve arkadaşlarının İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada kendini örneğin dini konularda bilgi yetersizliği içinde görme eğiliminin sınıflar ilerledikçe artması, bilgi boyutunda yaşanan artışın daha yoğun bilgi gereksinimini teşvik etmesiyle açıklanmıştır (Taştan vd., 2001, s. 191). Hazırlık sınıfında henüz psiko-sosyal olarak ergenliğin içinde bulunan öğrencilerin birkaç yıl içinde bu dönemi tamamlamaya başladığı ve ihtiyaçlarının daha iyi farkına vardıkları söylenebilir. Ancak konuyu sadece artan farkındalıklar ve bilinç düzeyi bağlamında tartışmak yeterli değildir.

Kişisel rehberlik kapsamında sınıflar ilerledikçe dini ve ahlaki değerler konusunda oluşan ihtiyaç ve beklentilerin giderek artması bu çalışmanın en önemli bulgularından birisidir. İlahiyat eğitiminin öğrencilerin dini ve ahlaki değerlerini ne yönde etkilediği hususunda çeşitli veriler bulunmaktadır. İlahiyat eğitiminin öğrencilerin ahlaki yargı gelişimine etkisinin incelendiği bir çalışmada hazırlık sınıfı öğrencilerin ahlaki yargı puanlarının, son sınıfların puanlarından anlamlı derecede yüksek çıktığı ifade edilmiştir (Özen, 2023, s. 69). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dini inanç ve ahlaki olgunluk düzeylerinin incelendiği bir çalışmada birinci sınıf öğrencilerin ölçek ortalamalarının diğer sınıflardan, her iki konuda da daha yüksek olduğu bulgulanmıştır (Kaya & Aydın, 2011, ss. 28-29). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dindarlık ve ahlaki uzaklaşma durumlarının ele alındığı bir çalışmada dindarlık oranları anlamlı şekilde farklılaşmazken, ahlaki uzaklaşma durumlarının 1. sınıflar ($X=56,91$) ve 4. sınıflar ($X=64,29$) arasında anlamlı biçimde farklılaştığı bulgulanmıştır (Koçak vd., 2020, s. 116). Dindarlık ya da dini yönelim puanlarının birinci sınıftan son sınıfa doğru anlamlı biçimde düştüğünü gösteren veriler de bulunmaktadır (Bilge, 2020, s. 75; Yıldız, 2002, s. 169). Ters yönde bulgular da vardır (Ay, 2021, ss. 320-321; Yapıcı & Zengin, 2003, s. 121). Bu tür birbiriyle çelişen verileri ilahiyat eğitimiyle dini yönelimler arasındaki ilişkilerin farklı birçok değişkenle yer yer pozitif zaman zaman da negatif bir etkileşim içerisinde olabileceğini göstermektedir.

Kişisel rehberlik kapsamında verilen kimi ifadeler katılımlar boyunca doğrusal olarak ve anlamlı biçimde artması son sınıflara dek rehberlik eksiklerinin sürdüğünü ima etmektedir. Bununla beraber, son yıllara kadar ihtiyaç olarak varlığını güçlü biçimde sürdüren heyecan yönetimi, özgüven kazanımı, duygusal sorunlarla baş etme yüksek din öğretiminin niteliği yanında öğrencilerin kişilik yapılarıyla da ilgilidir. Özellikle duygusal sorunlarla baş etme konusunda doğan ihtiyacın son yıllara kadar varlığını giderek artarak sürdürmesi üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu durum öğrencilerin halihazırda yoğun duygusal sorunlar yaşadıkları anlamına gelmese de üniversite öğrencilerinin problemleri üzerine yapılan araştırmalar bu kitlenin en yoğun yaşadığı problemin duygusal sorunlar alanında olduğunu göstermektedir (Erkan, Özbay, vd., 2012, s. 101). Yapılan bir araştırma “sık sık” ve “her zaman” düzeyinde üniversite öğrencilerinin daha çok duygusal sorunlar yaşadıklarını göstermektedir (Topkaya & Meydan, 2013, s. 33). Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada öğrencilerin %26,1’inde orta ve şiddetli düzeyde depresif belirtiler görülmüştür (Güzel & Ergün, 2020, s. 285). Bir başka çalışmada sınıflar ilerledikçe öğrencilerin tükenmişlik düzeylerinin arttığı ifade edilmiştir (Tansel, 2016, s. 253). Her ne kadar kimi araştırmalar duygularını ifade etmeye açıklık düzeylerinin son sınıfa doğru arttığını gösterse de (Yalçın & Hamarta, 2013, s. 65) bu durum söz konusu alandaki rehberlik ihtiyacını göz ardı etmeyi gerektirmemektedir. Görüldüğü gibi son sınıfa yaklaşıldıkça öğrencilerin sorun alanları çeşitlenmekte bu durum kişisel rehberlik ihtiyacını artan bir ihtiyaç haline getirmektedir.

Duygusal sorunlarla başa çıkma gibi özel psikolojik destek gerektiren durumların dışında kalan örneğin heyecanını yönetme, özgüven sahibi olma, etkili iletişim ve problem çözme becerilerini geliştirme gibi hususların özellikle akademik rehberlikle yakından ilgili olduğu söylenebilir (Fersahoğlu, 1997, ss. 46-50). Bir araştırmada İlahiyat Fakültesi öğrencilerine yöneltilen “Okulumuzda öğrencinin yeteneğini ortaya koyarak yaratıcı bir katkıda bulunabileceği bir ortam vardır” ifadesine yönelik olarak öğrencilerin % 44,8 “Ara sıra”, % 32,2 “Hiçbir zaman” seçenekleri tercih ettikleri görülmüştür (Usta, 2001, s. 167). Benzer bir araştırmada, katılımcı öğrencilerin %57’sinin “Öğretim elemanlarıyla yeterince ve arzu ettiğim şekilde diyalog kurabildiğimi söyleyemem” düşüncesinde olduğu görülmüştür (Ay, 2005, s. 101). Burada yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrencilerin kendine güvensizlik, içine kapalılık, sosyal ilişkilerde çekingenlik, sorumluluk yüklenme ve inisiyatif almaktan çekinme gibi önemli problemleri bulunduğu (Okumuş, 2007, ss. 85-89) da hesaba katılmalıdır. Ancak etkin bir oryantasyon faaliyetiyle bu tür sorunlar belli ölçüde aşılabılır. Oysa, yapılan bir araştırmada, “Fakülteye başlarken yeterli oryantasyon hizmeti aldığınızı düşünüyor musunuz?” şeklindeki soruya katılımcı İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin %48,8’inin “Kısmen”, %30,6’sının ise “Hayır” yanıtını verdiği görülmüştür (Turan & Nazıroğlu, 2015, s. 471). Bu veriler ışığında, kişisel rehberlik kapsamında yaşanan sorunların öncelikle fakülte başlangıcından itibaren oluşan yetersiz rehberlik sorunuyla irtibatlı olduğu, öğrencilerin sosyokültürel çevre ve yetişme koşullarından beslendiği, ihmal edilen rehberlik süreçleriyle de kökleştiği sonucuna ulaşılabilir.

Eğitsel rehberlik kapsamında katılımcıların zaman yönetimi, dil öğrenme becerileri, öğrencilik hakları, derslere karşı motivasyon, okulla ilgili sorunlarda yardım alma, devam edilen bölüme ilişkin kurumsal aidiyet bilinci geliştirme, sınav kaygısı ve başarısızlık korkusuyla baş etme, sınıf geçme, devamsızlık vb. konularda bilgi sahibi olma, üniversitedeki sosyal ortamlara uyum sağlama, öğrenci

topluluğu ya da öğrenci kulüplerinde görev alma noktasındaki ihtiyaçları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede öğrencilerin söz konusu maddelere katılım oranlarının yüksek düzeylerde olduğu görülmüştür. Yapılan çapraz tablo analizinde, tüm bu maddelere katılım oranlarının sınıflar boyunca yer yer anlamlı biçimde farklılaştığı anlaşılmıştır. Bu trendin son yıllara doğru artma eğiliminde olması temelde bu yöndeki ihtiyaçların hala diri olduğu ve son yıllara kadar karşılık bulamadığı şeklinde de yorumlanabilir. Oysa, örneğin derslerle ilgili motivasyon sağlama, okulla ilgili sorunlarda destek alma, sınav kaygısı ve başarısızlık korkusuyla başa çıkma gibi hususlarda sınıflar ilerledikçe rehberlik ihtiyaçlarının azalması beklenirdi. Yine de “Sınıf geçme, devamsızlık, disiplin gibi konularda bilgi sahibi olmak istiyorum” şeklindeki araştırma ifadesine katılım oranlarının son sınıfa doğru azalması bu yönde öğrencilerde belli bir bilincin geliştiğini göstermesi bakımından önemli olabilir.

Araştırmada, “Okuduğum bölüme ilişkin kurumsal aidiyet bilincine sahip olabilmek istiyorum” şeklindeki cümleye katılım oranının düzenli bir artış göstermesi ilginçtir. Bu sonuç, sınıflar ilerledikçe kurumsal aidiyet konusunda yaşanan sorunları düşündürmelidir. Üniversite öğrencileri üzere yapılan kimi araştırmalarda araştırmaya katılan öğrencilerin yarıdan fazlasının üniversite eğitimine başladıkları yıla göre kendilerini öğrenim gördükleri fakülteye daha az bağlı hissettikleri bulgulanmıştır (Aypay vd., 2012, s. 418). Araştırmacılar yıllar geçtikçe, özellikle son sınıfa doğru öğrencilerin fakültelerini daha az benimsemelerini, duygusal olarak oradan giderek uzaklaşmalarını üniversite öğreniminin sonuna yaklaştıkça öğrencilerin meslek edinme kaygılarının artmaya başlaması ve devam ettikleri fakültenin meslek edindirme konusunda yetersiz kaldığı yönünde öğrencide oluşan kanırlarla ilişkilendirmişleridir. Bununla beraber, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin kurumsal aidiyet düzeylerini incelemek amacıyla yapılan bir araştırmada İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin kurumsal aidiyet düzeylerinin “yüksek” olduğu bulgulanmıştır (Öz, 2014, s. 62). Bu sonuçlar, yıllar ilerledikçe rehberlik ihtiyaçları ile bu yönde yapılacak rehberlik faaliyetlerinin amaç ve içerik bakımından güncellemesi gerektiğini göstermektedir. Ancak burada güncel gelişmelerin, pandemi gibi koşulların hususi etkileri göz ardı edilmemelidir.

Hazırlık sınıfındaki Arapça eğitime rağmen “Dil öğrenme becerilerimi nasıl geliştirebileceğimi öğrenmek istiyorum” şeklindeki ihtiyacın sınıflar boyunca artması, literatürdeki verilerle örtüşmektedir. Kaya tarafından İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencileriyle yapılan çalışmada kendilerine yöneltilen “Arapça bilginizin Arapça olarak derdiniz anlatmaya yetecek düzeyde olduğunu düşünüyor musunuz?” şeklindeki soruya katılımcıların %46,9’u “Hayır”, %30’u ise “Kısmen” yanıtını vermiştir (Kaya, 2020, s. 120). İlahiyat Fakültelerinde Arapça hazırlık eğitimini konu edinen bir araştırmada katılımcı öğrencilerin %71’inin derslerin yoğunluğu, zorluğu, uzunluğu gibi farklı sebeplerden dolayı derslerde sıkıldıklarını, korku yaşadıklarını, kendilerini kötü hissettiklerini ve kaygı, endişe duyduklarını ifade etmiştir (Akmeşe, 2019). Bu tür veriler, dil öğretiminin, özellikle hazırlık sürecinin yüksek din öğretiminde önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Sınav kaygısı ve başarısızlık korkusuyla baş etme, sınıf geçme, devamsızlık vb. konularda bilgi sahibi olma, üniversitedeki sosyal ortamlara uyum sağlama, öğrenci kulüplerinde görev alma benzeri hususlarda ortaya çıkan tablonun da dil sorunu gibi, kronik bir sorun alanı olduğu söylenebilir (Kırş. Usta, 2001, s. 227).

Mesleki rehberlik kapsamında öğrencilerin mezuniyet sonrasında başarılı olabilmek için gereken yeterlikleri öğrenme, kendini geliştirebileceği imkân ve alanları tanıma, merkezi sınavlar hakkında bilgi

sahibi olma, ileride çalışabileceği kurumlara dair bilgiler elde etme, ilgi alanları ve yeteneklerini keşfetme, geleceğe ilişkin kaygılarıyla baş etme ve yurt dışındaki eğitim ve iş fırsatları ile ilgili bilgi sahibi olma noktasındaki ihtiyaçlarına odaklanılmıştır. Mesleki rehberlik kapsamında verilen anket maddelerine katılım oranlarının yüksek olduğu görülmüştür. Yapılan çapraz tablo analizinde, tüm bu maddelere katılım oranlarının sınıflar boyunca zaman zaman anlamlı biçimde farklılaştığı görülmüştür. Bu sonuç son yıllara doğru mesleki rehberlik yönünde oluşan ihtiyaç ve beklentilerin varlığını göstermektedir. Öğrencilerin psikolojik danışma ve rehberlik beklentileri üzerine yapılan araştırmada 2, 3 ve 4. sınıf öğrencilerinin bu yöndeki beklenti düzeyleri 1. sınıfa öğrencilerinden anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (Kutlu, 2002, s. 29). Bu sonuç sınıflar boyunca artan, özellikle son sınıfa doğru belirginleşen mesleki ilgi ve beklentiler ile bunlara eşlik eden kaygı ve arayışlar hakkında ipuçları sunmaktadır.

İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile yapılan araştırmalarda ilerleyen sınıflarda öğrencilerdeki işsizlik kaygısı düzeylerinin alt sınıflarda okuyanlara oranla istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur (Karlı, 2021, s. 239). Bu sonucun yaklaşan mezuniyet ve iş koşullarının baskısıyla irtibatlı olduğu söylenebilir. Türkiye’de yüksek öğretimden mezun olanların sayısının giderek arttığı, genç işsizliği ve özellikle üniversite mezunu işsiz oranlarının %32'lere ulaştığı dikkate alındığında (Yeşilyaprak, 2019) öğrencilerde oluşan mesleki beklenti ve kaygıların giderek artması anlaşılabilir. Nitekim yapılan bir araştırmada üniversite son sınıfta okuyan öğrencilerin orta düzeyde gelecek kaygısı yaşadıkları görülmüştür (Kula & Saraç, 2016, s. 240). Bununla birlikte, yüksek din öğretimine devam eden öğrencilere dönük yapılan bir başka araştırmada söz konusu öğrencilerin gelecekte ümitli ve çok ümitli olanların oranının %80,3 gibi çok yüksek olduğu bulunmuştur (Kirman & Demir, 2018, s. 13). Araştırmada öğrencilerden gelecekle ilgili en çok korktukları durumları belirtmesi istendiğinde, birinci derecede en çok kaygı duydukları durumun “iş bulamamak” olduğu tespit edilmiştir (%34,4) (Kirman & Demir, 2018, s. 14). Görüldüğü gibi gelecek kaygısı burada daha çok mezuniyet sonrasında odaklanarak iş bulamama bağlamına oturmakta ve özellikle sınıflar ilerledikçe belirginleşmektedir.

Araştırmada, “Geleceğe ilişkin kaygılarımla başa çıkabilmek için neler yapabileceğimi öğrenmek istiyorum” ifadesine katılımın hazırlık sınıfından son sınıfa doğru düzenli biçimde artış eğiliminde olduğu görülmüştür. Erken tarihli bir araştırmada katılımcılara yöneltilen “İlahiyat Fakültesinin daha sonra gelmeyi arzu ettiğiniz (Hedeflediğiniz) konuma sizi önceden hazırladığı düşüncesine katılıyor musunuz?” şeklindeki soruya katılımcı öğrencilerin yarıya yakını “Hayır” yanıtı vermiştir (Usta, 2001, s. 199). Daha yakın tarihli bir araştırmada ise İlahiyat Fakültesi öğrencilerine yöneltilen “Mezuniyet sonrası için bir endişeniz var mı, varsa nedir?” şeklindeki soruya katılımcılarının toplumun beklentilerini karşılayamamak, görev alamamak, ne yapacağı yönünde kararsızlık yaşamak gibi hususlar üzerinde durdukları görülmüştür (Kaya, 2020, s. 191). Yine aynı kitlenin mezuniyet sonrası en önemli endişelerinin ne olduğunu irdeleyen bir çalışmada katılımcıların yoğunlukla toplumun beklentilerini karşılayamamak, ne yapacağıyla ilgili belirsizlik ve kararsızlık yaşamak ve görev alamamak şeklinde karşılık verdiği görülmüştür (Koç, 2003, s. 54). Bu durumun arkasındaki önemli nedenlerden birinin rehberlik eksikliği olduğu söylenebilir. Nitekim konuyla ilgili araştırmada aynı hedef kitleye yöneltilen “Mezuniyet sonrası iş imkânları konusunda bilgilendirildiniz mi?” sorusuna katılımcıların yaklaşık üçte ikisinin hayır veya kısmen yanıtını verdikleri ifade edilmiştir (Kaya, 2020, ss. 104-107). Tüm bu veriler

birlikte düşünüldüğünde, mesleki rehberlik konusunda yüksek din öğretimi kurumlarına devam eden öğrencilerde belirgin bir rehberlik ihtiyacı olduğunu, buna karşılık konuyla ilgili yapılan rehberliğin ise sınırlı kaldığı söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak yüksek din öğretimine devam eden öğrencilerin kişisel, eğitsel ve mesleki bakımdan belirgin rehberlik ihtiyaçlarının olduğu söylenebilir. Bu ihtiyaçların karşılanması için rehberlik olgusunun kalite ve akreditasyon süreçleri kapsamında yapılandırılmasının anlamlı olacağı söylenebilir. Bu itibarla rehberlik gereksiniminin düzenli ihtiyaç analizleriyle tespit edilmesi, farklı demografik değişkenlere göre analiz edilmesi, misyon ve program çeşitliliği ile değişen istihdam koşulları gözetilerek boyamsal olarak yapılandırılması anlamlı olacaktır. Bu yapılandırmanın İlahiyat Fakültelerinin farklı iç ve dış paydaşlar yanında çeşitli disiplinlerle de iş birliği içine girerek çok boyutlu olarak ele alınması önerilir. Kişisel rehberlik kapsamında üniversitenin psikoloji, psikolojik danışma ve rehberlik bölümleri, rehberlik araştırma merkezleri, eğitsel rehberlik kapsamında eğitim fakültesi, mesleki rehberlik kapsamında ise mezunların çalışma olanağı bulunduğu kurum ve kuruluşlarla iş birlikleri kurulabilir. Bu tür iş birliklerini yürütmek üzere fakültelerde öğretim elemanı ve öğrencilerin katılımıyla oluşturulacak kulüp, komisyon vb. organizasyonlar ile rehberlik faaliyetleri sistemli hale getirilebilir. Ancak mesele bir komisyon ya da öğrenci kulübünü aşacak boyutlara sahiptir. Öğretim elemanlarının öğrencilerle iş birliği, iletişim ve diyaloglarını güçlendirici sosyal kültürel, eğitsel ve akademik faaliyetlerine önem verilmesi, öğrencilere yönelik akademik danışmanlık faaliyetlerinin daha ciddiyetle ele alınması kaçınılmaz görünmektedir.

Yüksek din öğretimi kurumlarında yürütülecek kişisel rehberlik öğrencilerin fakülteye başladıklarında verilecek kapsamlı bir oryantasyon faaliyetiyle başlayabilir. Bu faaliyetlerde fakültenin, üniversitenin ve şehrin imkanları bizzat içeriden katılımcılarca tanıtılabilir. Her öğrenciye yeterli ve yeterince akademik danışman ataması sağlanabilir. Akademik danışman rehberliğinde öğrencilerin kendileriyle barışık bir hayat sürmeleri, buldukları ortamlara rahat uyum sağlamaları, çevreleriyle sağlıklı iletişim kurabilmeleri için düzenli öğrenci buluşmaları, tanıtım günleri, sosyal ve kültürel kaynaşma ve diyalog faaliyetleri, turnuvalar, geziler, kermes ve piknikler düzenlenebilir. Yine bu kapsamda belirli günler ve haftaların değerlendirilmesi, öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği içerisinde topluma destek etkinliklerinde görev almaları desteklenebilir. Pandemi koşullarında ihmal edilen kulüp faaliyetlerinin daha aktif hale getirilmesi için bu tür aktivitelere kurumsal ve yönetsel destek sağlanması, mali fonların ayrılması, katılım sonucunda oluşan tablonun pano ve bültenlerle duyurulması anlamlı olabilir. Kişisel problemler, özellikle psikolojik destek gerektiren konularda öğrencilerin doğru kaynaklara nasıl yönlendirileceği konusunda gerekli iletişim ve iş birliği mekanizmalarının oluşturulması gerekmektedir.

Eğitsel rehberlik kapsamında öğrencilerin kitap okuma, düzenli çalışma alışkanlıkları kazanma, sınavlara hazırlanma ve sınav kaygısıyla baş etme, kütüphane olanaklarından yararlanma, öğrencilik hak ve sorumluluklarını bilme benzeri hususlarda yine akademik danışmanlarca düzenli destek ve rehberlik faaliyetlerinin yapılması gerekir. Burada din eğitimi anabilim dalında görevli öğretim elemanları ile Eğitim Fakültelerinde görevli öğretim elemanlarından destek alınabilir. Bununla beraber,

düzenli ve zamanında ders çalışma, kütüphane imkanlarından yararlanma, zaman yönetimi, etkin ve hızlı kitap okuma gibi konular akademisyenlerin ilgi alanlarına uzak kalmamalıdır. Bu itibarla öğrencilere eğitsel destek vermeleri beklenir. Bu noktada bizzat kendi örneklikleri yanında biyografik ve tarihsel malzemedен yararlanılarak öğrencilerin önüne somut örnekler konulması anlamlı olabilir. Ayrıca öğrencilerin okuma eğilimleri yönetmek bakımından öğretim elemanlarının öğrencilerle kişisel temaslar kurmaları, onlara kendi akademik yolculukları hakkında bilgiler vermeleri, dahası bu yönde oluşacak okuma, araştırma taleplerini yönetmeleri beklenir. Bu noktada öğretim elamanlarının derslerde ve ders dışı zamanlarda öğrencilerle kurdukları iletişimin niteliğinin önemi büyüktür.

Mesleki rehberlik kapsamında son sınıflara doğru artan kaygıların yine akademik danışmanlık ve idare desteği vasıtasıyla yönetilmesi gerektiği söylenebilir. Mesleki ilgi ve gelişimin takip edilmesi ve öğrencilerin örgün ve yaygın din eğitimi ile din hizmetleri alanlarında kendi yetenekleri doğrultusunda yönlendirilebilmeleri için özellikle son sınıf öğrencilerinin düzenli mesleki rehberliğe tabi tutulmalarının önemi büyüktür. Mesleki rehberlik kapsamında paydaş kurum ve kuruluş temsilcileri ilgili alanlarda çalışma ve iş olanakları ile gelişmekte olan mesleklere dönük avantaj ve dezavantajlar hakkında bilgilendirmeler yapabilir. Bu anlamda fakültelerin ilk sınıfında okutulmaya başlanan Kariyer planlama dersinin içeriğinin yüksek din öğretimi mezunlarını çalışma ve istihdam koşullarına göre formatlanması anlamlı olabilir. İlk yıllardan itibaren öğrencilerde kendi ilgi ve istidatları doğrultusunda oluşan farkındalıkların izlenmesi, okul başarısı, yabancı dil, iletişim becerileri ve KPSS, ALES gibi merkezi sınavlara dönük hazırlayıcı tanıtım faaliyetlerini de işe koşulması gereklidir. Bunun için öğrencilerin fakültenin ilk yıllarından itibaren belli alanlara ilgi duymaları, o alanların konu, kaynak, usul ve problemlerini tanıyacak biçimde yönlendirilmeleri gerekebilir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 04/07/2023 tarih ve 245 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı (Zorunlu)

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı (Zorunlu)

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ağır, M. S. (2017). Eğitsel Rehberlik Çalışmalarının Önemi. *HAYEF: Journal of Education*, 14(2), 183-202.
- Akkutay, E. A. (2017). Yükseköğretimde Küreselleşme ve Yansımaları. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 1-16.
- Aktaş, G. (2021). Pandemi Sürecine Tanıklık Eden Gençler Üzerine Nitel Bir Çalışma: Üniversite Gençliği Örneği. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 27-48.
- Akyürek, S. (2020). Yüksek Din Öğretiminde Kalite Güvence Sistemi: Akreditasyon (Yeterlik Tescil) Sorunu. İçinde *Yüksek Din Öğretimi* (ss. 241-260). Dem Yayınları.
- Alper, E. N. (2011). *Yükseköğretim Kurumlarında Kalite Kültürünün Oluşturulması ve Devamlılığının Sağlanması (Uludağ Üniversitesi Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ay, M. E. (2005). *Yükseköğretimde Rehberlik İlahiyat Fakülteleri Üzerine Bir Araştırma* (2. Baskı). Düşünce Kitabevi Yayınları.
- Ay, M. F. (2021). İlahiyat Eğitimi Dindarlığı Etkiliyor mu? İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Deneyimleri Çerçevesinde Fenomenolojik Bir Araştırma. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 7(1), 297-325.
- Aydın, M. Ş. (2023). İlahiyat Eğitiminde Geleceğe Yönelik Öneriler içinde İ. Aycan, E. Gözeler, & N. Yazar (Ed.), *Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de İlahiyat Eğitimi* (ss. 191-213). Ankara Üniversitesi Yayları.
- Aypay, A., Sever, M., & Demirhan, G. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal ve Akademik Entegrasyonu: Boylamsal Bir Araştırma. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 407-422.
- Baltacı, Ö., Akbulut, Ö. F., & Zafer, R. (2020). COVID-19 Pandemisinde Problemler İnternet Kullanımı: Bir Nitel Araştırma. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 126-140.
- Bayhan, V. (1997). *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bilge, Ş. S. (2020). *Yükseköğretimde Alınan Din Eğitiminin Öğrencilerin Dindarlıklarına Etkisine İlişkin Algıları (Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Coşkun, Y. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Danışma ve Rehberlik İhtiyaç Örüntüleri ve Başvurdukları Yardım Kaynakları. *Turkish Studies*, 13(3), 213-228.
- Çalışkan, İ. (2014). Tefsir Dersleri: Bir Durum Değerlendirmesi ve Öneriler. *Eğitime Bakış*, 10(28), 28-33.
- Çam, S., & Tümkaya, S. (2006). Üniversite Öğrencilerinde Kişilerarası Problem Çözme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 119-131.
- Çulha, M. (1989). Yükseköğretimde Bir Psikolojik Danışma Hizmetleri Modeli içinde *Yükseköğretimde rehberlik ve psikolojik danışma toplantısı* (ss. 161-165). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Dikici, A. (2022). COVID-19 Pandemisinin Üniversite Öğrencilerinin Ruh Sağlığına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, 3(12), 566-572.

- Ercan, L. (2002). Yükseköğretimde Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, X(2), 259-264.
- Erkan, S., Çankaya, Z. C., Terzi, Ş., & Özbay, Y. (2012). Üniversite Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezlerinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(22), 174-198.
- Erkan, S., Özbay, Y., Cihangir-Çankaya, Z., & Terzi, Ş. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Yaşadıkları Problemler ve Psikolojik Yardım Arama Gönüllükleri. *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 94-107.
- Fersahoğlu, Y. (1997). *Eğitim-Öğretim Açısından İlahiyat Fakültelerinde İletişim*. Marifet Yayınları.
- Girgin-Büyükbayraktar, Ç., Bozgeyikli, H., & Kesici, S. (2018). Gençlerin Psikolojik İhtiyaçları Nelerdir? *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(Gençlik Araştırmaları Özel Sayısı), 11-26.
- Güney-Karaman, N., Güven, Y. G., & Öztürk, T. (2021). *Covid-19 Süreci ve Üniversite Öğrencileri: Eğitim Bilimleri Fakültesi Örneği*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.
- Güzel, A., & Ergün, G. (2020). Üniversite öğrencilerinde depresyon sıklığı ve ilişkili faktörler. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 279-289.
- İşman, A., Aydın, C. H., Çiçek, O., Silman, F., & Öztunç, M. (2021). *Yükseköğretimde Kalite ve Akreditasyon Çalışmaları 2021*. Eğitim Yayınevi.
- Karataş, A., & Gizir, C. A. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Danışma Gereksinimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 250-265.
- Karlı, N. (2021). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı ve Dindarlık. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(20), 220-249.
- Kaya, M., & Aydın, C. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç ve Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 15-42.
- Kaya, U. (2020). *Öğrenci Görüşlerine Göre İlahiyat Fakülteleri*. Çamlıca Yayınları.
- Kirman, M. A., & Demir, R. (2018). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Beklenti ve Sorunları: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Örneği. *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-21.
- Koç, A. (2003). İlahiyat Fakültesi (İlahiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(2), 25-64.
- Koçak, A., Güzel, E., & Meşe, R. (2020). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Ahlâkî Uzaklaşma ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Nicel Bir Araştırma içinde *İslam ve Yorum IV* (ss. 101-128). İnönü Üniversitesi Yayınları.
- Korkmaz, M., & Osmanoğlu, C. (2019). Küreselleşmenin Birey ve Toplum Hayatına Etkileri ve Din Eğitimi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 951-967.
- Kulaksızoğlu, A. (1989). Üniversite Öğrencilerinin Öğrenci Kişilik Hizmetlerine İlişkin Sorunları ve Öneriler. *İçinde Yükseköğretimde rehberlik ve psikolojik danışma toplantısı* (ss. 7-11). Ankara Üniversitesi Basımevi.

- Kurtoğlu, M. (2019). Yükseköğretimde Kurumsal Çeşitlilik, Türkiye ve Alternatif Üniversite İdeaları içinde *Neoliberalizm, Bilgi Ve Üniversiteler* (ed. M. Kurtoğlu) (ss. 261-280). NotaBene Yayınları.
- Kutlu, M. (2002). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinden Beklentileri. *Eğitim ve Bilim*, 27(123), 22-30.
- Kuzgun, Y. (2009). *Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Meydan, H. (2020). İlahiyat Fakültelerinde Kalite Güvence Sisteminin İmkânı Üzerine Bir Değerlendirme içinde *Yüksek Din Öğretimi* (ss. 271-296). Dem Yayınları.
- Okumuş, E. (2007). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Problemleri –Dicle Üniversitesi Örneği–. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(5), 59-94.
- Öz, A. (2014). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Kurumsal Aidiyet Düzeyi (AİBÜ İlahiyat Fakültesi örneği). *dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 2(4), 54-64.
- Özen, M. (2023). İlahiyat Eğitim Sürecinin Ahlaki Yargı Gelişimine Etkisi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 15, 55-81.
- Özhan, E. (2012). Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Hizmeti İhtiyacı. *Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar: Bildiri Kitabı (27-29 Mayıs 2011, İstanbul)*, 3, 2044-2049.
- Pişkin, M. (2007). İlk ve Ortaöğretim Öğrencilerimizin Kariyer Gelişimleri ve Yönlendirme Süreçlerinde Gözlenen Sorunlar ve Çözüm Önerileri içinde *Türk Eğitim Sisteminde Yeni Paradigma Arayışları Sempozyumu (4-5 Kasım 2006)* (ss. 59-97). Eğitim-Bir Sen.
- Selvi, Y. (2019). Gençlerin Güncel Sorunları. İçinde *Gençlik Ruh Sağlığı Çalıştayı* (ss. 27-29). YÖK.
- Şahin, Ş., Ökmen, B., Boyacı, Z., Kılıç, A., & Adıgüzel, A. (2018). Eğitim Programları ve Öğretim Yüksek Lisans Programı İhtiyaç Analizi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3, 502-511.
- Şanlı Kula, K., & Saraç, T. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Gelecek Kaygısı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 227-242.
- Tan, H. (1989). Üniversitelerimizde Psikolojik Hizmetler Marmara Üniversitesinde Bir Girişim ve Düşündükleri içinde *Yükseköğretimde rehberlik Ve Psikolojik Danışma Toplantısı* (ss. 73-79). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tan, H. (1995). *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Taştan, A., Kuşat, A., & Çelik, C. (2001). Üniversite Düzeyinde Din Öğretimi Alan Öğrencilerde Eğitim Sürecinde Oluşan Tutum ve Davranış Değişiklikleri -Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 169-192.
- Topkaya, N., & Meydan, B. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Problem Yaşadıkları Alanlar, Yardım Kaynakları ve Psikolojik Yardım Alma Niyetleri. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 25-37.
- Topses, G. (1990). Gelişemeyen Bir Kurum: Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri. *Öğretmen Dünyası*, 11(121), 18-19.

- Tosun, C. (2020). Bologna Süreci ve Gelenek Çerçevesinde Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi içinde *Yüksek Din Öğretimi* (ss. 261-270). Dem Yayınları.
- Turan, İ., & Nazıroğlu, B. (2015). İlahiyat Fakültesine Yeni Gelen Öğrencilerin Sorun ve Beklentileri: OMÜ İlahiyat Fakültesi Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(36), 466-479.
- Ulu Ercan, E. (2019). Yükseköğretimde Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47, 46-56.
- Usta, M. (2001). *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma ve Ekolleşme Sorunları*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yalçın, S. B., & Hamarta, E. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Duygularını İfade Edebilmelerinin Aleksitimi ve Psikolojik İhtiyaçlarına Göre İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 36-82.
- Yapıcı, A., & Zengin, Z. S. (2003). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III(2), 65-127.
- Yeşilyaprak, B. (2015). *21. Yüzyılda Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yeşilyaprak, B. (2019). Türkiye’de Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı Hizmetleri: Güncel Durum ve Öngörüler. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(2), 73-102.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2002). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dindarlık ve Ölüm Kaygıları Üzerine Boylamsal Bir Araştırma. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14, 161-174.
- Yıldız, M. (2003). *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Psikososyal Özellikleri*. Tibyan Yayıncılık.
- Yücel, İ., & Kesgin, B. (2019). Üniversite Gençliğinin Durumu ve Yaşadığı Sorunlar: Yalova Örneği. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 7(17), 21-38.

HZ. PEYGAMBER'İN ANNESİ ÂMİNE: ÂİŞE ABDURRAHMAN'IN "ÜMMÜ'N-NEBÎ" İSİMLİ ESERİ ÜZERİNE

 Şahin GÜVEN^a

Öz

Kadim tarih ve siyer kitaplarımızda Hz. Peygamber'in annesi Âmine hanımefendi hakkında rivayet kabilinden muhtelif bilgiler bulunmakla birlikte, İslâm tarihinde onun hakkında yazılmış müstakil bir eserin varlığından söz edilmemektedir. Yazar Âişe Abdurrahman'ın, bu alandaki boşluğu görerek "Ümmü'n-Nebî" adı altında Âmine hanım hakkında bir eser yazarak 1961 yılında Kahire'de yayınladığı görülmektedir. Bu çalışmada, hem ilgili eserin yazarı Âişe Abdurrahman'ın edebî ve ilmi kişiliğiyle ilgili kısaca bilgi vereceğiz, hem de İslâm kültür tarihinde ilk kez Hz. Peygamber'in annesi Âmine hakkında kaleme alınan bu eser üzerine değerlendirmeler yapılacaktır. Uzmanlık alanı olan "Tefsir" başta olmak üzere, Arap dili ve edebiyatı, tarih-siyer, roman ve deneme türü eserleri bulunan müellifin önemli çalışmalarından birisi de, "Ümmü'n-Nebî" isimli biyografi çalışmasıdır. Yazar Âişe Abdurrahman, bu eserin en önemli kaynağının, Âmine'nin değerli evladı Hz. Muhammed'in (as) kişilik ve şahsiyetinin olduğunu ifade etmektedir. Yazar, güvenilir rivayet ve tarihi vesikalara müracaat etmesinin yanında, rivayet tekniği açısından kabul görmeyen ve birçok âlimin "sonradan uydurulmuş ve hayal mahsulü (mitolojik) rivayetler" olarak görüp nitelediği bilgilere de eserinde yer vermiştir. İşte bu makalede müellifin "Ümmü'n-Nebî" isimli çalışmasının kaynakları ve eseri yazma yöntemi hakkında bilgiler verilip bir kısım değerlendirmeler yapılacaktır. Bunun yanı sıra ilgili eserin farklı mütercimler tarafından yapılan Türkçe çevirilerine ve Hazreti Âmine'nin biyografisi üzerine günümüzde yapılmış olan bazı çalışmalara da dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ümmü'n-Nebî, Âişe Abdurrahman, Cahiliyyede kadın, Halîme Sadiyye.

THE MOTHER OF THE PROPHET (PBUH), MRS. ĀMINA: AISHA ABDURRAHMAN ON HER WORK "UMM AL-NABĪ"

Abstract

Although there are various narrations about the mother of Prophet Muhammad, Mrs. Āmina, in our ancient history and *sīra* books, there is no mention of an independent work specifically dedicated to her in Islamic history. It seems that Aisha Abdurrahman, upon seeing this gap, wrote a book about Mrs. Āmina under the title "Umm al-Nabi" and published it in Cairo in 1961. In this study, we will first provide brief information about Aisha Abdurrahman's literary and scholarly personality. Subsequently, we will analyze this work, which is the first-ever written about Prophet Muhammad's mother Āmina in the history of Islamic cultural

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri, sahinguyen@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 07.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 10.01.2024

literature. The author, Aisha Abdurrahman, who has expertise in the field of *tafsîr* (exegesis) and has written works in Arabic language and literature, history-biography, as well as novels and essays, has a notable biography study titled "Umm al-Nabî" In this work, Aisha Abdurrahman emphasizes that the most significant source for this biography is the personality and character of the esteemed son of Âmina, Prophet Muhammad. In addition to using trustworthy narrations and historical documents, the author also includes information in her work that is not accepted from the perspective of narrational technique and is deemed by many scholars as "later fabricated and imaginative (mythological) narratives". In this article, we will provide information about the sources and the methodology the author employed in her work "Umm al-Nabî" and offer some assessments. Additionally, we will draw attention to Turkish translations of the relevant work by various translators and shed light on contemporary studies conducted on the biography of Mrs. Âmina.

Keywords: Umm al-Nabî, Aisha Abdurrahman, Women in jahiliyyah, Khalîma Sadiyya.

Giriş

Kadim tarih ve siyer kitaplarımızda Hz. Peygamber'in annesi Âmine hanımefendi hakkında rivayet kabilinden kimi bilgiler bulunmakla birlikte, yirminci yüzyıla kadar İslâm âleminde onun hakkında yazılmış müstakil bir eserin varlığından söz edilmemektedir. Bilindiği kadarıyla Mısır'lı yazar Âişe Abdurrahman'ın "Ümmü'n-Nebî" (Abdurrahman, 1961) isimli eseri, Hz. Peygamber'in annesi hakkında İslâm dünyasında yazılmış ilk müstakil eser olma özelliğini taşımaktadır (Abdurrahman, 1987, s.9).

Yirminci yüzyılın hem kadın müfessirlerinden hem de edip; roman, hikâye ve biyografi yazarı olan Âişe Abdurrahman'ın, bu alandaki boşluğu görerek "Ümmü'n-Nebî" (Hz. Peygamber'in Annesi) adı altında bir eser yazmış ve 1961 yılında Kahire'de yayımlamıştır. İçerisinde bu eserin de bulunduğu ve Peygamber evinin hanımefendilerini edebî bir üslupla anlattığı "Mevsûatü Âli'n-Nebî" adıyla 1967 yılında Beyrut'ta yayınlanan eserini, ülkemizden İsmail Kaya; "Rasûlullah'ın Annesi ve Hanımları"¹ ve "Rasûlullah (s.a.v.) Efendimizin Kızları ve Kız Torunları"² adlarıyla iki ayrı cilt olarak Türkçe'ye tercüme etmiştir.³ Yine Âişe Abdurrahman'ın, Hz. Peygamber'in (as) eşleriyle ilgili, "Hz. Muhammed'in Mübarek

¹ Âişe Abdurrahman Bintü's-Şatı, Çev. İsmail Kaya, 1991.

² Âişe Abdurrahman Bintü's-Şatı, Çev. İsmail Kaya, 1991.

³ "Hazreti Âmine (Ümmü'n-Nebî)" isimli eserin de bulunduğu ve Ümmü'n-Nebî, Benâtü'n-Nebî, Nisâü'n-Nebî, Terâcimü Seyyidâti'n-Nebî gibi isimlerle defalarca basımı gerçekleşen ve bu baskılardan herhangi birisini esas alarak dilimize yapılan tercümelere dair kimi değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz. Meselâ İsmail Kaya'nın yaptığı tercümelere zaman zaman yöresel bir dilin kullanıldığı, bir başka ifadeyle yöresel konuşma dilinin yazıya aktarıldığı görülmektedir. Sözgelimi "annenin ayağının altında..." şeklinde çevrilmesi gereken ibâreyi Kaya, "anneyin ayağının altında..." biçiminde çevirmiştir (Abdurrahman, 1991a, s. 8). Yine "Bir gün ettiklerinin seni kötü duruma..." şeklinde çevrilmesi gereken ibâreyi Kaya, "Bir gün ettikleriyin seni..." şeklinde tercüme etmiştir (Abdurrahman, 1991b, s. 127). Nitekim Âişe Abdurrahman'ın eserleri üzerine ilmî/akademik bir çalışma yapan Koç, bu eserlerin çevirilerinin hemen tamamında aynı tür hatalara rastlandığını ifade etmektedir (Koç, 1998, s. 56). Koç'un çeviriye yönelik bu eleştirisi gayet yerinde ve isabetlidir. Çünkü bu eserin yazarı olan Âişe Abdurrahman, "Lügatünâ ve'l-Hayât" isimli bir başka eserinde, günümüzde Arap dilinin karşı karşıya kaldığı sorunları tespit etmeye çalışırken, gündelik ve yöresel/bölgesel halk dili diyebileceğimiz "ammî Arapça" kullanımını eleştirmektedir. Hatta bunun sömürgeciliğin bir neticesi olduğunu ifade etmekte ve "Fasih Arapça-Ammî Arapça" ikileminin çözümüne yönelik kimi tekliflerde

Zevceleri” adıyla yayınlanan ve fakat çok da bilinmeyen bir tercümesi daha vardır. Bu tercüme, edebiyatçı ve araştırmacı yazar Selâmi Münir Yurdatap’a (1910-1987) ait olup 1970 yılında İstanbul’da yayınlanmıştır.⁴

Daha sonra Hz. Peygamber’in annesi Âmine, eşleri, kızları ve kız torunlarını konu edinen ve beş ayrı eserden oluşan bu kitapların, yaklaşık bin sayfadan oluşan tek ciltlik hacimli bir eser olarak, “*Terâcimü Seyyidâti Beyti’n-Nübüvve*” adıyla defalarca baskısı yapılmıştır (Abdurrahman, A, 1987). Bu eserin ilk bölümünü teşkil eden “Ümmü’n-Nebî” isimli kısmı da ayrıca Türkçeye tercüme edilmiş ve “*Hazreti Âmine*” adıyla müstakil bir kitap olarak 2007 yılında yayınlanmıştır.⁵

İşte biz de bu çalışmamızda öncelikle bu eserin yazarı Âişe Abdurrahman’ın edebî ve ilmi kişiliği hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Daha sonra da İslâm kültür tarihinde ilk kez -üstelik bir kadın edip ve müfessir tarafından- Hz. Peygamber’in annesi Âmine hanımefendi hakkında kaleme alınan “Ümmü’n-Nebî (*Hazreti Âmine*)” isimli eser üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunacağız. Bu çerçevede, eserin kaynakları ve yazarının araştırma yöntemi hakkında bilgi vereceğiz. Tabii bu arada gerekli değerlendirme ve eleştirilerimizi de dile getireceğiz. Makalenin ilerleyen sayfalarında da eserin muhtevasıyla ilgili gerekli açıklamalarda bulunacağız. Makalenin son başlığında ise, bizzat Peygamber’in dilinden annesi Âmine’yi anlatan söz ve rivayetler aktarılacaktır.

1. Âişe Abdurrahman

Âişe Abdurrahman, 1913 yılında orta halli bir ailenin çocuğu olarak Mısır’ın sahil kenti Dimyat şehrinde doğdu. Annesinin dedesi Şeyh Muhammed Demehûcî el-Ezher Üniversitesi hocalarından, babası Ali Abdurrahman ise aynı eğitim kurumunun müderrislerinden birisiydi. Babası onu küçük yaşta hâfız yapmış ve kızının klasik Arap edebiyatına yönelmesini sağlamıştır (<https://shamela.ws/index.php/author/1179>; Koç, 1998, s. 39). *el-Medresetü’r-Rikâiyye*’yi bitirdikten sonra bir süre ilkökul öğretmenliği yapan ve genç yaşta yazarlık hayatına başlayan müellif, henüz üniversiteye girmeden önce *en-Nehdatü’n-Nisâiyye* isimli dergide yazılar yazmış, daha sonra aynı derginin hem başyazarlığını hem de yöneticiliğini üstlenmiştir (Fazlıoğlu, 2020, Ek-1/57-58; Koç, 1998, s. 40).

bulunmaktadır (Abdurrahman, 1991, s. 95-98). Dolayısıyla bir eserin çevirisi hususunda da bunlara dikkat edilmeli ve çeviride hedef dilin fasih olanı tercih edilmelidir.

⁴ Söz konusu tercümede, eserin “içindekiler” kısmı ve “kaynakça”sı olmadığı gibi, bu tercümenin, Âişe Abdurrahman’ın hangi baskılı eseri esas alınarak tercüme edildiğine dair de hiçbir açıklama bulunmamakla birlikte müellifin ilk olarak 1961 yılında yayınladığı “*Nisâü’n-Nebî*” isimli eserinin tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Zira müellifin daha sonra “*Terâcimi Seyyidâti Beyti’n-Nübüvve*” isimli eseri içerisindeki Hz. Peygamber’in (as) hanımlarına ait bölümüyle karşılaştırıldığında bazı ilave bilgilerin/bölümlerin bulunduğu fark edilmektedir. Meselâ bu tercümede ikinci kısım bulunmakta ve “*Hazreti Peygamberimizin Diğer Zevce ve Cariyeleri*” başlığını taşımakta ve kısa kısa da olsa tam on yedi (17) isimden daha bahsedilmektedir. Bunlar ya Hz. Peygamber’le nikâhın gerçekleştiği ve fakat zıfafın gerçekleşmediği veya kendilerini bizzat Hz. Peygamber’e hibe eden ve fakat evliliğin gerçekleşmediği ya da kendileriyle evlenmesi için Hz. Peygamber’e bizzat teklifte bulunan ve fakat evliliğin gerçekleşmediği hanımefendilerdir. Ayrıca bu tercümede “*Hz. Muhammed’in Özel Hayatından Safhalar*” üst başlığı altında da, Hz. Peygamber’in yeme, içme ve giyinmesi, selamlaşması, yürüyüşü vb. O’nun örnek ahlakına dair kimi bilgilere de yer verilmiştir (Abdurrahman, 1970, s. 149-192). Ancak müellif Âişe Abdurrahman daha sonra, “*Zevcâtü’n-Nebî*” adını taşıyan eserinin ismini değiştirerek “*Nisâü’n-Nebî*” yapmış ve bu ikinci kısmı eserin yeni baskılarına almamıştır (Abdurrahman, 2015, s. 6-7).

⁵ Âişe Abdurrahman, Çev. Şahin Güven, 2007. Bu tercümede, eserin edebi ve sanatsal üslûbunun hedef dile tercümesine aktarılmasına azami özen gösterildiği, meselâ şiirlerin yine şiir olarak tercüme edilmeye çalışıldığını görülmektedir.

Babasının istememesine rağmen annesinin destek ve teşvikleriyle üniversite eğitimine başlamış olan Âişe Abdurrahman, 1939 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirmiş, 1941 yılında Yüksek Lisans eğitimini tamamlamış, Tâhâ Hüseyin danışmanlığında yazdığı doktora tezini ise 1950 yılında savunarak "Doktor" ünvanını almıştır (<https://shamela.ws/index.php/author/1179>). Âişe Abdurrahman'ın Kahire Üniversitesi'nden mezun olduğu 1939 yılında, Mısır'ın en etkili yayın organlarından biri olan *el-Ehrâm* gazetesinde edebî eleştiri yazıları çıkmaya başlamıştır. Önceleri bilhassa Mısır'ın kırsal kesimlerinin sosyo-ekonomik durumu hakkında yazılar kaleme alırken, daha sonra özellikle dinî ve edebî yazılarıyla tanınmıştır. Bu yazılarını babasından gizlemek için de "Bintü'ş-Şâtî" (*sahil kızı*) müstear adıyla yayınlamıştır (Fazlıoğlu, 2020, EK-1/57).

Daha sonra Aynü'ş-Şems Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı anabilim dalı öğretim üyesi olarak görev yapan Âişe Abdurrahman, aynı fakültede ders veren ve kendisinin fikir hayatını temelden etkileyen hocası, Emin el-Hûlî ile 1945 yılında evlenmiştir. Eşi Emin el-Hûlî kendisini Kur'ân-ı Kerîm'in edebî tefsirine yönlendirmiştir (Fazlıoğlu, 2020, EK-1/57). Nitekim bizzat kendi hayatını anlattığı '*Al'l-Cirs*' isimli eserinde müellif, Emin el- Hûlî ile karşılaşmasının hayatının yönünü belirlediğini söylemiştir. (Abdurrahman, 1986, s. 118).

Yine Aynü'ş-Şems Üniversitesinde "Doçent" ve "Profesör"lük unvanlarını alan Âişe Abdurrahman, 1972 yılından itibaren yaklaşık yirmi yıl Fas (*Mağrib*) Karaviyyîn Üniversitesi Tefsir kürsüsünde dersler vermiştir (Fazlıoğlu, 2020, EK-1/57). Bu arada 1967 yılında Sudan Hortum Üniversitesi, 1968'de Cezayir Üniversitesi, 1972'de Beyrut Üniversitesi, 1981'de Birleşik Arap Emirlikleri, 1973-1982 yılları arasında da Suudi Arabistan Riyad Üniversitesi Eğitim Fakültesinde "Misafir Öğretim Üyesi" olarak çalışmıştır (<https://shamela.ws/index.php/author/1179>, Erişim 16 Nisan 2023).

Neticede, ilk şiir ve yazılarını henüz 18 yaşında iken kaleme alan yazar Âişe Abdurrahman, ölümünden çok kısa bir süre önce, 26 Kasım 1998 tarihinde son yazısını da yazdıktan tam beş (5) gün sonra, 1 Aralık 1998 Çarşamba günü vefat etmiştir (<https://shamela.ws/index.php/author/1179>, Erişim 16 Nisan 2023).

2. "Ümmü'n-Nebî" İsimli Eserin Kaynakları ve Yöntemi

"Âmine hanımın hayat hikâyesini yazmaya teşebbüs ettiğimde, asil ve soylu bir evlat dünyaya getiren bu anne hakkındaki kaynak ve rivayetlerin yetersiz olduğunu kesinlikle biliyordum." diyen Âişe Abdurrahman, sözlerine şöyle devam etmektedir: "Ancak ben, büyük bir peygamberin annesi, şerefli bir nesebe sahip, kendi cinsinin en temiz ve berrak kişiliği ve kavminin de en seçkin kişisi olan Hz. Muhammed Mustafâ'nın (as) annesi hakkında konuşup yazacağımı düşündüm. İşte buradan hareketle, karnında taşımış olduğu, kanıyla beslediği ve kendi hayatını O'nun (as) hayatına bağladığı değerli evladının bütün vasıf ve niteliklerinde O'na (as) ait benzer nitelikler aramaya başladım. Zira Muhammed (as), Âmine'nin geride bıraktığı en önemli eseri idi. Dolayısıyla bu "eser" ışığında araştırma yapma ve değerli evladının hayat hikâyesini (*siretini*) göz önünde bulundurarak ona ait düşüncelerimin berraklaşması hususundaki anlayışım, aslâ garipsenmemelidir." (Abdurrahman, 1987, s. 27).

Görüldüğü üzere Âmine binti Vehb'den bahseden bu kitap, onun değerli evladının kişilik ve şahsiyetini en önemli kaynak olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla anne Âmine'nin kişilik ve şahsiyetini ele alırken, müellif bu kaynaktan fazlasıyla istifade etmiştir. Nitekim "Allah'ın, kendisini Kinâne oğullarından, Kinâne oğullarını Kureys'ten, Kureys'i de bütün Arapların arasından seçtiğini" (Müslim,

1991, s. 1782; İbn Sa'd, 1968, 1/20) ifade ettiği sözünde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in (as) mensubu olmakla övünç duyduğu ilk atalarının bütün asâlet özelliklerini O'na (as) annesi taşımıştır (Abdurrahman, 1987, s. 27).

Bunun yanı sıra müellifin ilgili eserini yazarken müracaat ettiği bir kaynağı daha vardır: "Tarihin, kadın ve erkek olmak üzere Âmine'nin bütün anne-baba ve ataları ile ilgili kayda geçirdiği, doğup büyüdüğü sosyal ve fiziki çevrenin karakteristik özellikleriyle ilgili bizim için muhafaza ettiği, içinde yaşadığı kavminin nezdinde kadınlık ve annelik portrelerinden hayatın belleğine kazıdığı, sebeplerin birbiriyle ilişkisi, köklerin birbiriyle olan düzenli ahengi ve nesilden nesle aktarılan kalıtımın seyri ile ilgili ilmin güvenilir bulduğu bilgiler, Âmine'nin şahsiyetini açığa çıkarmaktadır. Tıpkı yaşadığı ortam, şartlar ve genetik özelliklerinin onu şekillendirdiği ve o ortamdaki insanların onu tanıdığı ve tanımladığı gibi..." (Abdurrahman, 1987, s. 27-28).

Daha sonra müellif, araştırmaları esnasında âlimlerin güvendiği kaynakların yanında, bu kategoriden olmayan, hatta bu kategoriye uzaktan yakından ilgisi dahi bulunmayan bir yığın başka rivayetlere ulaştığını söylemektedir. Yazara göre birer kanıt niteliği taşıyan bu rivayetler, birçok araştırmacının ısrarla görmezden geldiği, görüp-bildiği halde görmüyormuş ve bilmiyormuş gibi davranmaya özen gösterdiği türden bilgilerdir. Çünkü onlar bu rivayetlerde uydurma ve hayal mahsûlü (*mitolojik*) bir yön görmektedirler. Ne var ki onlar bu türden rivayetlerin, aslâ yalanlanamayacak olan ve araştırmacıyı maddî tarihin gerisindeki mânevi ve psikolojik âlemin sınırlarını keşfedecek ışığa doğru çeken içtimâi anlam ve göstergelerini gözden kaçırmaktadırlar. Oysa bu rivayetler, bir toplumun karakteristik özelliklerini anlama hususunda tarihi haber ve rivayetlerin bıraktığı boşlukları doldurup tamamlayan bir nitelik arz etmektedir (Abdurrahman, 1987, s. 28-29).

Neticede müellif, eserinde gerçekleştirmeyi arzu ettiği şekilde, Âmine hanım hakkında söylenen/yazılan her şeyi büyük bir titizlikle ve ayrıntılı olarak ele aldığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü o sadece tarihî olarak sabit olan ve kayda geçirilmiş vesikalarla yetinmemiş, aksine bir "Peygamber annesi"nin şahsiyetini gözler önüne serenlerin rivayetlerine de fazlasıyla önem atfetmiştir (Abdurrahman, 1987, s. 29-30). Nitekim Âmine'nin ilk çocukluk ve genç kızlık yılları, evliliği, hamileliği, biricik evlâdi Muhammed'i (as) doğurması ve anneliği ile ilgili haber ve rivayetlerin bir tarihçi için, bu annenin yaşadığı dönemin insanların benliklerinde, daha sonraki nesillerin de muhayyilelerinde yaşattıkları bir hayat tasavvuru oluşturmuş olduğunu dile getiren müellife göre, hiçbir tahkik ehli tarihçi bütün bu bilgilerden müstağni kalamaz (Abdurrahman, 1987, s. 30).

Görüldüğü üzere Âişe Abdurrahman, Âmine'nin hayat hikâyesini yazarken, güvenilir rivayet ve tarihi vesikalara müracaat etmesinin yanında, rivayet tekniği açısından kabul görmeyen ve birçok âlimin "sonradan uydurulmuş ve hayal mahsûlü (mitolojik) rivayetler" olarak görüp nitelediği bilgileri neredeyse hiçbir tenkide tabi tutmadan almıştır. Hatta kadim tarihçiler ve siyer yazarlarının bu türden bilgileri nakletmelerine karşılık, çağdaş yazarların bunlara iltifat etmemesini ve değer vermemesini eleştirmektedir. Nitekim müellifin de çağdaşı olan iki siyer yazarı Muhammed Hüseyin Heykel ve R.V.C. Bodley'i bu tavırlarından dolayı eleştirerek şöyle demektedir: "Eğer biz burada sadece Âmine'nin hayatını tarihsel olarak anlatıyor olsaydık, bu rivayetlerin güvenilir (*sika*) olup olmadıklarını, senetlerinin karşılaştırılmasını ve rivayet zincirindeki kişilerin hadis tenkitçilerine göre yerlerinin ne olduğunu araştırıp üzerinde durmamız gerekirdi. Ancak biz bu tarihi unsurları, edebî ve sanatsal bir sunum içinde arz etmekteyiz. Dolayısıyla bizim bu rivayetlere güvenmemiz yeterlidir. Çünkü biz bu rivayetlerde, en

büyük kahramanımızı dünyaya getirmiş olan bir annenin kavminin temsil ettiği o çehrenin gerçek yüzünü görüyoruz." (Abdurrahman, 1987, s. 103-104).

Görüldüğü üzere bu türden rivayetlerle ilgili Âişe Abdurrahman'ın görüş, değerlendirme ve tercihleri bu şekildedir. Ancak aynı müellif, yine rivayet tekniği açısından sorunlu olan ve kadim tefsirlerde önemli bir yer tutan *isrâiliyyâta* dair bilgi ve rivayetlerin, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması sürecinde kullanılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Meselâ müellif "*el-İsrâiliyyât fi'l-Gazvi'l-Fikrî*" isimli eserinde çağdaş tefsir ilminin en önemli sorunlarından birisinin de isrâiliyât olduğunu söylemektedir. Çünkü yazara göre Yahudilik'ten Müslümanlığa geçen âlimler Tevrat'ta yer alan tarihî bilgileri Kur'ân'ı tefsir ederken kullanmışlar, söz konusu rivayetler sonraki dönemlerde Müslümanların tefsir anlayışını etkilemiş, hatta tarihî süreçte tefsir ilminin bir parçası haline gelmiştir (Abdurrahman, 1975, s. 85 vd.).

Ne var ki bir bilim insanı titizliğiyle bakıldığında, özellikle güvenilirlik ve rivayet usûl ve esasları bakımından müellifin, "Câhiliyye Arapları"ndan aktarılagelen rivayetleri ciddî bir tenkit süzgecinden geçirmeden aktarmasına karşılık, isrâiliyyâta dair bilgilerin Kur'ân tefsirinde kullanılmasına şiddetle karşı çıkmasında çelişkiler vardır. Zira rivayet usûl ve esasları bakımından neredeyse birbiriyle aynı olan rivayetlerden, câhiliyye Arapları kanalıyla gelenleri kabul edip de Ehl-i Kitâp tarafından gelenleri şiddetle eleştirmek, kanaatimizce kendi içinde bir çelişki oluşturmaktadır. Ancak müellifin kendisinin tefsirci olduğu göz önünde bulundurulduğunda, isrâiliyât konusunda tenakuz gibi görünen bu durumu, şu iki ihtimali göz önünde bulundurarak değerlendirmek de mümkündür: Belki de müellif çağdaş dönemde tefsir çevrelerindeki isrâiliyât karşıtlığının etkisinde kalmıştır. Ya da bu tür rivayetlerin tefsirde kullanılmasıyla bir biyografide kullanılmasını aynı değerde sakıncalı görmemektedir.

Âişe Abdurrahman'ın bu eserini yazarken uyguladığı yönteme gelince o, *Âmine binti Vehb*'in hayat hikâyesini (*sîretini*) anlatırken uyguladığı yöntemi şu şekilde anlatmaktadır: "Çalışmama öncelikle Âmine'nin içinde bulunduğu çevre ve yaşadığı ev/aile ortamını araştırmakla başladım. Ardından Âmine binti Vehb'in hayatındaki tarihî gerçekliklere tam bir güven duyulsun diye, onun geçmişte yaşayan atalarını, Arap(ların) yaşamının genel özelliklerini ve o dönemdeki kadının hayatını araştırmaya koyuldum." (Abdurrahman, 1987, s. 30-31).

Bir "Peygamber Annesi"nin hayatını araştırırken müellifin böylesine geniş bir çerçeveden bakması, gerçekten kayda değer ve takdir edilmesi gereken bir durumdur. Özellikle de alanında yazılan ilk müstakil eser olması, bu çalışmanın değerini bir kat daha artırmaktadır.

3. "Ümmü'n-Nebî" İsimli Eserin Muhtevası

Eserine bir münacatla başlayan Âişe Abdurrahmân, ilk olarak çalışmasının kaynakları ve yazarken uyguladığı yönteme dair bilgiler vermektedir. Nitekim bu makalede de bu usule uygun olarak öncelikle ilgili çalışmanın kaynakları ve yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir.

Müellif konuya giriş mahiyetinde ilk olarak câhiliyye dönemindeki "kadınlık ve analık" hakkında bilgiler vermektedir. Âişe Abdurrahman burada, cahiliyye dönemi algısı olan kadının erkeğin malı ve hoş vakit geçirdiği eğlenceliği olduğu, kız çocuklarını diri diri toprağa gömdükleri vb. kadının konumunu alçaltıcı ve küçük düşürücü haberler kadar, yine câhiliyye dönemindeki Arap kadınının asırlar boyu devam eden ve önemli mevki ve kahramanlıklarını gözler önüne seren tarihi verilere yeterince önem atfedilmediğini dile getirmektedir. Nihayetinde müellif, İslâm'dan önceki câhiliyye

dönemi Araplarının kadınlık ve analık hakkındaki tutumlarına yönelik yaygın kanaatleri tashih edecek türden bazı tarihî verilere yer vermektedir (Abdurrahman, 1987, s. 32-46). Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm'de "hangi günahından dolayı öldürüldüğü" sorulan, diri diri toprağa gömülmüş kız çocuğuna dikkat çekildiği (Tekvir, 81/8-9), yine Arap tarihine ait kitaplarda konuyla ilgili yeterince rivayetlerin/bilgilerin de bulunduğu bir hakikattir. Bütün bunlarla birlikte müellif ilgili rivayetlerden yola çıkarak, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmenin Araplar arasında çok yaygın bir adet olduğunu iddia etmenin, çok da doğru olmadığı kanaatindedir (Abdurrahman, 1987, s. 46).

Bu başlığın hemen devamında ise müellif, tıpkı Hz. Peygamber (as) gibi, annelerinin ellerinde yetişen ve onların birer eseri olarak Kur'ân'da sadece annelerinden söz edilen üç peygamberin annelerinin, evlâtları üzerindeki etkisini anlatmaktadır. Bu peygamberler ve anneleri şunlardır:

- ✓ Hz. İsmail'in (as) annesi Hacer [Hz. İsmail'in annesi hakkında Tevrat'ta tafsilatlı bilgiler bulunmakla birlikte, Kur'ân-ı Kerîm'de – mesela İbrahim sûresi 37. âyette- işaret edilmekle yetinilmiştir (Abdurrahman, 1987, s. 48)].
- ✓ Hz. Mûsâ'nın (as) annesi
- ✓ Hz. İsâ Mesih'in (as) annesi Meryem.

Bu üç peygamberin de, tıpkı "yetim Muhammed" (as) gibi, çocukluk dönemlerindeki bütün sorumluluklarının, babalarının hiçbir katkısı ve yardımı olmaksızın yalnızca annelerine verilmesi, şaşırtıcı bir benzerliğin olduğunu göstermektedir (Hz. İsâ Mesih (as) zaten bir mucize eseri olarak babasız dünyaya gelmişti). Dolayısıyla anne, sadece doğal annelik görevini üstlenmemekte, bununla birlikte babanın yokluğunda onun yerini de doldurmaktadır. Annelerinin birer şaheseri olan bu "evlat peygamberlerin" taşımakla yükümlü oldukları semâvî dinler, annenin konumunu hem olması gereken yere koymakta hem de derecelerini yüceltmektedir (Abdurrahman, 1987, s. 47 vd.).

3.1. Âmine Hanımın Doğup Büyüdüğü Çevre ve Abdullah'la Evlenmesi

Âişe Abdurrahman, "yetim Muhammed"le (as) âdeta aynı kaderi paylaşan bu peygamberler ve annelerinin onlar üzerindeki etkisiyle ilgili bilgileri verdikten sonra, "çevre ve veraset" üst başlığı altında Âmine'nin doğup büyüdüğü, evlenip hamilelik sürecini geçirdiği yer olan "Beytü'l-Atîk" (*Kâbe*) ile yine içine doğduğu çevre olan "Zühreoğulları" hakkındaki rivayetlere yer vermektedir. Burada dikkat çeken husus, Hz. Muhammed'in Allah tarafından henüz peygamber olarak görevlendirilmesinden (*bi'setten*) yaklaşık yirmi yıl önce, Kureyş'e bağlı kabilelerin kendi aralarında yaptığı en şerefli ve en saygın bir ittifak olan Hîlfü'l-fudûl'e (*erdemliler birliği*) çağrıldıkları zaman, buna ilk olumlu yanıt veren kabilenin, Âmine'nin mensubu olduğu bu Zühreoğulları kabilesinin olmuş olmasıdır. Nitekim henüz yirmili yaşlarında iken Hz. Muhammed'in (as) de bizzat katıldığı ve peygamber olduktan sonra da sitayişle bahsettiği, hatta tekrar çağrıldığı takdirde hiç tereddüt etmeden derhal icâbet edeceğini söylediği Hîlfü'l-fudûl antlaşması, hicretten otuz üç yıl önce yapılmıştır (İbn Sa'd, 1968, 1/106-107; İbn Hişâm, 1936, 1/133-134; Hamidullah, 1998, 18/31-32; Apaydın, 2018, s. 267-269).

Âmine hanımın çocukluğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte (Apaydın, 2018, s. 143), onun henüz genç denecek yaşta evlendiği bilinmektedir (Topaloğlu, 1991, 3/63). Meselâ tarihçi el-Ya'kûbî 'ye göre Âmine vefat ettiğinde kendisi 30, oğlu Muhammed ise 6 yaşındaydı (el-Ya'kûbî, 1883, 1/108). Bu bilgiye göre Abdullah ile evlendiğinde Âmine'nin yaşı muhtemelen 23-24 civarında olmalıdır (İbn Sa'd, 1968, 1/75; Topaloğlu, 1991, 3/63; Apaydın, 2018, s. 143).

Hz. Peygamber'in (as) babası Abdullah ise, kaynaklara göre Sâsânî Hükümdarı Nûşîrevân'ın saltanatının 24. yılında (m. 545) doğmuştur. Babası Abdülmuttalib, annesi de Fâtıma binti Amr'dır (İbn Sa'd, 1968, 1/155; Taberî, Ts., 2/239). Siyer kitaplarının birçoğunda yer alan rivayetlere göre, yakışıklı bir genç olan Abdullah'ın alnında diğer gençlerde bulunmayan bir parlaklık mevcuttu. Asâleti, yakışıklılığı ve alnındaki parlaklığı sebebiyle birçok hanımdan evlenme teklifi alan Abdullah, bunlara iltifat etmemiş ve Âmine ile evlenmiştir (İbn Hişâm, 1936, 1/156-157; İbn Sa'd, 1968, 1/75-78; el-Makrîzî, 1999, 4/38-44). Kureyş'in çiçeği ve Zühreoğullarının genç kızı Âmine, Abdullah'ın sevgisini kazanmaya diğer bütün Kureyş kızlarından daha fazla lâyıktı. Çünkü Abdullah öyle bir gençti ki, saygı, erdem ve yiğitlik bakımından onunla adeta boy ölçüşecek tek bir Kureyş delikanlısı yoktu. Zira o, Abdülmuttalib b. Hâşim'in oğluydu. Babasının saygınlık ve liderlik vasfı vardı. Kavmi onu sevmişti ve kavmi içindeki değeri de çok büyüktü (Abdurrahman, 1987, s. 91).

Neticede Abdullah'ın kurban edilmekten kurtulmasının hemen akabinde Abdülmuttalib, oğlunun elinden tutarak Harem meydanından ayrıldı ve onu Vehb b. Abdümenâf b. Zühre'nin yanına götürdü. O sırada Vehb b. Abdümenâf, Zühreoğullarının hem soy hem de şeref bakımından lideriydi. Böylece Abdülmuttalib, oğlu Abdullah'ı Vehb b. Abdümenâf'ın kızı Âmine ile evlendirdi (İbn İshâk, 1981, s. 19-24; İbn Sa'd, 1968, 1/75).

Müellif Âişe Abdurrahman burada şöyle bir iddiada bulunmaktadır: "Tarihçilerin büyük bir çoğunluğuna göre, Abdullah ile Âmine'nin birlikte geçirdikleri süre on (10) günü geçmemektedir." Ancak müellif bu iddiasına dair herhangi bir kaynak göstermemiştir. (Bkz: Âişe Abdurrahman, 1987, s. 91). Doğrusu Abdullah'ın evliliği hakkındaki rivayetlerde bazı çelişkili bilgilerin bulunduğu bir hakikattir. Bununla birlikte kimi tahkik ehli araştırmacıların yaptıkları çalışmalara bakıldığında, Abdullah ile Âmine'nin evli olarak kaldıkları sürenin, on gün gibi kısa bir süre olmadığı, hatta evli olarak yaşadıkları sürenin birkaç yılı bulduğuna dair kimi rivayetlerin varlığına da rastlanmaktadır. Meselâ ülkemizde siyer kronolojisi üzerine çok önemli bir çalışma yapan Mehmet Apaydın, ilgili veri ve rivayetlerden hareketle şu tespitlerde bulunmaktadır: Abdullah hicretten 78 yıl önce doğmuş, Âmine ile milâdî 565-566 senelerinde evlenmiş, evlendikten sonra birkaç yıl çocukları olmamış ve milâdî 569 yılında 25 yaşında iken vefat etmiştir. (Apaydın, 2018, s. 136-143). Nitekim Muhammed Hamidullah da Hz. Muhammed'in milâdî 569 yılında doğduğunu belirtmiştir (Hamidullah, 1991, I/39 ve II/788).

Nihayet evliliklerinden belirli bir süre sonra Abdullah, Gazze ve Şam tarafına gidecek olan Mekke kervanına katılarak yola çıkmıştır. Âmine'nin ilk anda kendisini hamile hissetmesinin dışında, hiçbir yeni gelişme olmaksızın tam bir ay gelip geçmiş ve Âmine bu hamilelik hissini, ince bir anlayış ve olgun bir eda ile karşılamıştır. Kervanla birlikte dönüş yolunda olan Abdullah ise, daha yoldayken hastalanmıştır. Hastalığı artınca da kervandan ayrılarak yollarının üzerinde bulunan Yesrib'deki (*Medine*) dayılarının evinde konaklamak zorunda kalmıştır. Burada istirahat ederken, kervanın oradan ayrılmasından çok kısa bir süre sonra Abdullah vefat etmiştir. Dayıları da yanlarında vefat eden yeğenleri Abdullah'ı Yesrib'e defnetmişlerdir (İbn Sa'd, 1968, 1/79; Taberî, Ts., 2/165). Sonuçta Abdullah evlendikten sonra çok yaşamamış, haberinin bile olmadığı doğacak evladı Muhammed'i (as) yetim bırakarak takriben 24-25 yaşlarında iken vefat etmiştir (İbn Sa'd, 1968, 1/79; Abdurrahman 1987, s. 122; Apaydın, 2018, 141).

Bu sefer hiçbir fidye kabul edilmemiş; *Beytü'l-Harem*'de tam yüz devenin kendi yerine fidye olarak kesilip bütün insan ve hatta vahşi hayvanların yemesi için bırakıldığı bir anda boğazlanmaktan son anda kurtulan bu genci, hayatta atacağı birkaç adımdan sonra ölümün kendisini beklediğini hiçbir kimse

tahmin edememişti?! (Abdurrahman, 1987, s. 121-122). Eşi Abdullah'ın vefat haberinin Mekke'ye ulaşmasından sonra Âmine'nin üzüntüsünün giderek artmasından korktukları için, hem kendi kabilesi olan Zühreoğulları hem de eşinin kabilesi olan Hâşimoğulları onu Mekke'nin iç kısmına (yani yanlarına) almışlardır.

3.2. Âmine'nin Evlâdı Hz. Muhammed'i (as) Doğurması ve O'nu Sütanneye Vermesi

Fil Vak'ası'nın gerçekleştiği günden çok kısa bir süre sonra, doğumu müjdeleyen haber Mekke'de yayıldı. Bazı tarihçiler, Fil hadisesi ile Hz. Muhammed'in doğumu arasında geçen bu süreyi elli (50) gün olarak belirtmişlerdir (İbn Sa'd, 1968, 1/81; Zerkânî, Ts., 1/130; Nüveyrî, Ts., 16/68; İbn Seyyidi'n-Nâs, 1974, 1/26; Abdurrahman, 1987, s. 141). İbn Abbas'tan gelen bir rivayette doğumun, Fil hadisesinin gerçekleştiği gün olduğu bilgisi yer alırken, diğer rivayetler bu doğumun, "Fil Yılı"nda olduğunu belirtmekle yetinmişlerdir. (İbn İshâk, 1967, 1/167; İbn Sa'd, 1968, 1/81; İbn Seyyidi'n-Nâs, 1/26). Abdulmuttalib torununa, "Muhammed" ismini koymuş, Kureyşliler ise ona neden atalarının adlarını değil de bu ismi tercih ettiğini sorduklarında o şu cevabı vermiştir: "O'nun, yer ve göklerde hep övülen ve saygı duyulan birisi olmasını istediğim için bu ismi koydum" (İbn Sa'd, 1968, 1/83-84; Abdurrahman, 1987, s. 143).

Anne Âmine, çölden gelecek olan sütanneleri kafilesinin Kureyş'in emzikli çocuklarını Mekke'nin boğucu havasından alıp uzak bölgelere götürünceye kadar, küçük evladını emzirmeye devam etmiş, ancak doğumdan kısa bir süre sonra Âmine'nin sütü çekilmiş, bu sebeple de evladını, emzirmesi için amcası "Abduluzza"nın cariyesi "Süveybe"ye vermiştir. (İbn Sa'd, 1968, 1/87; İbn Abdi'l-Berr, 1948, 1/32; İbn Seyyidi'n-Nâs, 1974, 1/32).

Kaynakların bildirdiğine göre kısa bir süre sonra Sa'd b. Bekr oğullarından oluşan sütanneleri grubu, Kureyş'in zengin sınıfından olan kadınlara hizmetlerini sunmak için Mekke'ye gelir. Muhammed b. Abdullah kendilerine teklif edilince, yetimliği sebebiyle hiçbir kadın O'nu almak istemez. Zira O'nun, şerefli nesebine denk düşecek bir zenginliği yoktu. Çünkü baba Abdullah, babası Abdulmuttalib hayatta iken vefat ettiği için ondan herhangi bir miras kalmamıştı. Sütannelerin kendi şerefli yetiminden yüz çevirdiklerini ve çok gelir elde edileceği ümit edilen ailelerin çocuklarını tercih ederek tekrar yurtlarına dönme vakitlerinin yaklaştığını gören Âmine hanıma bu durum çok ağır gelmiştir. İşte tam o sırada sabahın ilk vakitlerinde onu almaktan vazgeçtiği halde, akşamüzeri "Muhammed"i arayan bir sütanne geri gelmişti. "Muhammed"i almak için geri gelen bu sütanne, "Halîme es-Sadiyye" idi (İbn Sa'd, 1968, 1/87-91; Çubukçu, 1997, 15/338). Neticede "yetim Muhammed" (as), Benî Sa'd yurdunda sütanesi Halîme es-Sadiyye'nin yanında muhtemelen dört yaşına kadar kaldıktan sonra tekrar Mekke'ye annesi Âmine'nin yanına dönerek altı yaşına kadar iki yıl daha annesiyle birlikte yaşamıştır (İbn Sa'd, 1968, 1/91; Topaloğlu, 1991, 3/63).

3.3. Âmine Anne'nin Evladiyla Yesrib'e Yolculuğu ve Vefatı

Çölde kalabileceği en son ana kadar kaldıktan sonra sütanesi *Halîme es-Sadiyye* O'nu tekrar "Kutsal Belde"ye getirmişti. Oğul Muhammed, gençliğinin baharında dul kalan ve yapayalnız geçirdiği günlerde hüznün bulutlarının dünyasını kararttığı annesinin artık göz aydınlığı olmuştu. İşte o zaman Âmine, üzerine âdeta farz olan bir görevi yerine getirme ve uzun zamandan beridir beklediği arzusunu gerçekleştirme zamanının artık gelip çatıldığını fark etmiştir. Bu sebeple oğluna, Yesrib'e defnedilmiş, oğlunun babası ve kendisinin de sevgili eşi olan Abdullah'ın kabrini ziyaret etmek için birlikte oraya gitmeleri gerektiğini söyler. Bu yolculuk fikri tabiatıyla oğlunu heyecanlandırmıştır. Çünkü o, hem

ikisinin (annesinin ve kendisinin) erken vakitte yitirdikleri sevgililerinin kabrini ziyareti esnasında annesine eşlik edecek olmaktan, hem de aynı zamanda Yesrib'de ikamet eden babasının dayılarını tanıyacak olmasından dolayı mutluluk duymuştu (İbn Sa'd, 1968, 1/95; İbn Hişâm, 1967, 1/177; Abdurrahman, 1987, s. 162).

Âmine hanım, birkaç gün boyunca, bineğinin ve yol azığının hazırlıklarıyla meşgul oldu. Sonra, değerli evlâdını güneşten koruması için, üzerinde yüksekçe bir gölgeyi de bulunan hurma dallarından yapılmış mahfesini (*hevdec*) de devesinin üzerine koydurdu. Bütün bu hazırlıklardan sonra Âmine, mevsimsel olarak yazın kuzeye doğru gidecek ilk kervanın Mekke'den yola çıkmasını beklemeye başladı. Bu arada bir haberci kuzeye giden bir kervanın yola çıkmakta olduğu haberini Mekke halkına duyurunca, Âmine de bineğine binip evladını da yanına alarak bu kafileye katıldı. Vefakâr hizmetlisi Ümmü Eymen de onlara eşlik ediyordu. (Zerkânî, *Ts*, 1/163; Nüveyrî, *Ts*, 16/87; Abdurrahman, 1987, s. 167).

Neccâroğullarının hoş karşılamaları ve kutlamaları arasında daha tam yerine bile yerleşemeyen Âmine, oğlunun elinden tutarak babasının hastalığını geçirdiği evi ve onun kemiklerini muhafaza eden kabri ziyaret etmeye gitti. Bir ay süren Yesrib hayatı ana-oğul ikisine de çok iyi gelmişti. Anne Âmine ciğerini dağlayan hüznünü biraz olsun hafifletmiş, dilediği kadar gözyaşı akıtmış, aynı zamanda da biricik evladı Yesrib'in temiz ve hoş havasını teneffüs etmek ve Benî Neccâr'dan dayıoğullarıyla arkadaşlık ve dostluk kurmakla çok iyi bir vakit geçirmişti (Abdurrahman, 1987, s. 164-165).

Nitekim Hz. Peygamber (as) Medine'ye hicret ettiğinde, yaklaşık yarım asır önce gezip gördüğü yerleri tekrar dolaşmış ve o dönemde oralarda nelerin olduğunu âdeta dün gibi hatırlamıştı. Rivayete göre Hz. Peygamber (as) Neccâroğullarının yurdunu gördüğünde şöyle demişti: "Annemin beni getirip konaklattığı yer, işte burasıdır... Şu evde de babam Abdullah'ın kabri bulunmaktadır" (Nüveyrî, *Ts*, 16/87).

Yine Adıyy b. Neccâroğullarının evlerini gördüğünde Hz. Peygamber'in (as) kalbi yumuşayarak şöyle demişti: "Ensar'dan hizmetçi bir kadın olan Enîse ile birlikte şu evin damında oynardık. Ben o zaman dayılarımın oğullarıyla birlikte idim ve Adıyy b. Neccâroğullarının havuzlarında güzel yüzmeyi öğrendim" (Abdurrahman, 1987, s. 176).

Yesrib'de yaklaşık bir ay kaldıktan sonra anne Âmine, evladı Muhammed (as) ve hizmetçisi Ümmü Eymen ile birlikte Yesrib'den Mekke'ye doğru yol alırken, rivayetlere göre, şiddetli bir fırtına esmeye başlar. Bu şiddetli fırtınanın kavurucu esintisi yolcuların yüzlerini yakmaya başlamıştır. Âdeta ateş kıvılcımlarına dönüşen kumlar, yolcuların dört bir tarafını kuşatmıştır. Neticede fırtınanın dinip ortalığın sakinleşmesi için kervan, yolculuğunu günlerce ertelemek zorunda kalmıştır. Fırtına dinip çöl sükûnete kavuşunca kervan, kaldığı yerden tekrar yola koyulmuştur. Ancak Âmine Hanım, kendisini ansızın sarıp sarmalayan bir bitkinlik hissetmeye başlar. Muhtemelen sevgili eşinden yeni bir ayrılığın yakıcı ıstırabı, onun vücudunu takatsiz bırakmıştır. Neticede Âmine'nin kısık sesi, yokluğun sükûnunda kaybolup gitmiş, ondan sonra da hiç konuşmamıştır. En son yatağı olacak olan kabrini hazırlayıp defnetmek için Ümmü Eymen, Âmine annenin cesedini "Ebvâ" köyüne taşır. Sonra da Muhammed'i (as) alarak Mekke'ye dönüş yapar (Abdurrahman, 1987, s. 168 vd.).

4. Hz. Peygamber'in (as) Hayalinden Silinmeyen Hâtıra: Âmine

İbn Sa'd "Tabakât"ında, Allah Resûlü'nün (as) Hudeybiye umresi esnasında (annesinin defnedildiği yer olan) "Ebvâ"dan geçişini şöyle anlatmaktadır: Allah Teâlâ Muhammed'e (as) annesinin kabrini ziyaret etme izni verdi. O (as) da annesinin kabrinin başına geldi, kabrini düzeltti ve mezarının başucunda ağladı. O'nun (as) ağladığını gören mü'minler de hep birlikte ağladılar. Kendisine niye ağladığı sorulduğunda ise şöyle cevap verdi: "Onun şefkat ve merhametini hatırlayınca ağladım" (İbn Sa'd, 1968, 1/96; Nüveyrî, Ts, 16/87; Abdurrahman, 1987, s. 174).

Benzer şekilde Abdullah b. Mes'ûd'un da şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Bir gün Hz. Peygamber'le birlikte bir kabristanlığa gittik. Orada bize oturmamızı emretti, biz de oturduk. Sonra kabirlerin arasından geçerek bir kabrin başına varıp oturdu ve uzun bir süre dua etti, niyazda bulundu. Sonra yüksek sesle ağlamaya başladı. Allah Resûlü'nün (as) ağlaması sebebiyle bizler de ağladık. Bir süre sonra Allah Resûlü (as) bize doğru gelirken Ömer b. Hattâb (ra) O'nu karşıladı ve dedi ki; "Yâ Resûlallah! Seni ağlatan şey nedir ki o bizi de ağlattı ve korkuya sevketti?" Bunun üzerine Allah Resûlü (as) Hz. Ömer'in (ra) elini tuttu, sonra bize işaret etti, biz de yanına vardık. Ardından; "Benim ağlamam sizi endişeye mi sevk etti?" diye sordu. Biz de "Evet, ey Allah'ın Resûlü!" dedik. Bu soruyu iki ya da üç kez tekrarladıktan sonra şöyle dedi: "Başucunda dua ve niyazda bulunduğumu gördüğünüz kabir, annem Âmine binti Vehb'in kabridir. Annemin kabrini ziyaret etmek için Rabbimden izin istedim, O (cc) da bana izin verdi" (Süheylî, Ts, 1/194; Abdurrahman, 1987, s. 174).

İşte bu rivayetlerden hareketle şunları söylemek mümkündür: Allah Resûlü'nün, annesinin ebedî istirahatgâhı olan bu ıpsız ve terk edilmiş mekâna nasıl ilgi gösterdiğine, uzunca bir zaman geçmesine ve çok uzaklarda olmasına rağmen nasıl bir kalbî bağlılık sergilediğine bütün dünya şahit olmaktadır (Abdurrahman, 1987, s. 174). Nitekim Hz. Peygamber'in (as) annesine olan bu sevgisini Kureyşliler gayet iyi biliyorlardı. O'na (as) ve iman edenlere savaş açtıkları halde, Hz. Peygamber'in annesine hiçbir şekilde saygısızlık etmemişlerdir. Hatta Bedir savaşında öldürülenlerin intikamını almak için, Uhud savaşı öncesinde Medine'ye doğru yola çıkan müşrik ordusu içindeki "Hint binti Utbe" bile, Hz. Peygamber'in annesinin kabrinin bulunduğu "Ebvâ" köyünden geçerken, annesi "Amine"nin kabrini talan edip zarar vermek suretiyle İslâm'ın kahraman peygamberine acı çektirmek istemedi. Oysa o gün orada Kureyşliler için, "Âmine"nin cesedinin kalıntılarında daha kıymetli ve değerli bir rehine yoktu (el-Vâkıdî, 1984, 1/206; Abdurrahman, 1987, s. 175).

Âişe Abdurrahman, Hz. Peygamber'in (as), annesinin hatıralarıyla nasıl dolu olduğunu şöyle ifade etmektedir: "Anneliği insanüstü bir fazilet ve erdem olma niteliğine taşırken Hz. Peygamber'in (as) kalbinin, annesinin hatıralarıyla dolu olduğundan eminim. Çünkü O (as) cenneti annelerin ayaklarının altına koymuş ve anneye iyilik ve ihsanda bulunmayı da Allah (cc) ve âhiret yolunda cihat etme şerefinden üstün tutmuştur. Nitekim sahâbeden Muâviye b. Câhîmetü's-Sülemî Hz. Peygamber'e (as) gelerek Allah'ın rızasını ve âhiret yurdunu arzulayarak cihada çıkmak için izin istediğinde, kutlu elçi ona, "annen sağ mı?" diye sormuş, o da "evet" cevabını verince, annesinin yanına dönmesini ve ona güzelce hizmet etmesini emretmişti (Abdulbaki, 1934, s.134; Abdurrahman, 1987, s. 171). Hatta bu sahâbi cihâda çıkmak için ısrarla izin istemiş, Allah Resûlü (as) de ısrarla annesinin durumunu sormuş, en sonunda da annesinin yanına dönmesini ve ona güzelce hizmet etmesini emretmişti. Üçüncü kez izin isteğini tekrarlayıp Allah yolunda cihat etme şerefine nail olmak için ısrar edince de, kutlu elçi sorusunu yinelemişti: "Annen sağ mı?" Evet, sağdır cevabını alınca da, sadece şunu söylemişti: "Yazık sana! Annenin dizinin dibinde otur (ve ona hizmet et), işte oradadır cennet!" Hadisin bir başka varyantında

ise, "Annenin dizinin dibinde otur (ve ona hizmet et), çünkü cennet annenin ayakları altındadır", buyurmuştur (İbn Abdî'l-Berr, 1948, 3/1413). Görüldüğü üzere bu rivayetler, Hz. Peygamber'in (as) hayâlinden hiç silinmeyen annesi Âmine'nin hâtıralarının bir semeresiydi.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed Mustafa'nın (as) annesini anlatan bu eşsiz eseri yazan Âişe Abdurrahman, kitabını şöyle nihayete erdirmektedir: "Resûl ve Nebîlerin sonuncusu olarak gönderilen Hz. Muhammed Mustafâ'nın (as) annesi ve bütün annelerin de hanımefendisi olan Âmine'ye selâm olsun" (Abdurrahman, 1987, s. 186).

Değerlendirme ve Sonuç

Yirminci yüzyılın kadın müfessirlerinden ve biyografi yazarlarından biri olan Âişe Abdurrahman, Hz. Peygamber'in (as) annesinin hayatını konu alan "Ümmü'n-Nebî" isimli bir biyografi eseri de kaleme almıştır. Bu eser önceleri müstakil olarak basılırken, daha sonra müellifin, Peygamber evinin hanımefendilerini edebî bir üslupla anlattığı ve beş ayrı kitaptan oluşan "Terâcimü Seyyidâti Beyti'n-Nübüvve" isimli çalışmasının ilk kitabı olarak da yayınlanmıştır.

Makaleye konu olan ve Hz. Âmine'den bahseden Ümmü'n-Nebî isimli bu biyografik eser, öncelikli olarak onun değerli evladı Hz. Muhammed'in (as) kişilik ve şahsiyetini en önemli kaynak olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla anne Âmine'nin kişilik ve şahsiyetini ele alırken müellif, bu kaynaktan fazlasıyla istifade etmiştir. Ayrıca müellif, araştırmaları esnasında âlimlerin kabul ettiği kaynakların yanında, bu kategoriden olmayan, hatta bu kategoriye uzaktan yakından ilgisi dahi bulunmayan bir yığın başka rivayetlere ulaştığını söylemektedir. Yazara göre birer kanıt niteliği taşıyan bu rivayetler, birçok araştırmacının ısrarla görmezden geldiği, görüp-bildiği halde görmüyormuş ve bilmiyormuş gibi davranmaya özen gösterdiği türden bilgilerdir. Çünkü onlar bu rivayetlerde uydurma ve hayal mahsûlü bir yön görmektedirler. Oysa müellife göre bu rivayetler, bir toplumun karakteristik özelliklerini anlama hususunda tarihi haber ve rivayetlerin bıraktığı boşlukları doldurup tamamlayan bir nitelik arz etmektedir.

Ancak aynı müellif, yine rivayet tekniği açısından sorunlu olan ve kadim tefsirlerde önemli bir yer tutan isrâiliyyâta dair bilgi ve rivayetlerin, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması sürecinde kullanılmasına şiddetle karşı çıkmakta ve çağdaş tefsir ilminin en önemli sorunlarından birisinin de isrâiliyyât olduğunu dile getirmektedir. Çünkü yazara göre Yahudilik'ten Müslümanlığa geçen âlimler Tevrat'ta yer alan tarihî bilgileri Kur'ân'ı tefsir ederken kullanmışlar, söz konusu rivayetler sonraki dönemlerde Müslümanların tefsir anlayışını etkilemiş, hatta tarihî süreçte tefsir ilminin bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla bir bilim insanı titizliğiyle bakıldığında, özellikle güvenilirlik ve rivayet usûl ve esasları bakımından müellifin, "Câhiliyye Arapları"ndan aktarılagelen riâyetleri ciddî bir tenkit süzgecinden geçirmeden aktarmasına karşılık, isrâiliyyâta dair bilgilerin Kur'ân tefsirinde kullanılmasına şiddetle karşı çıkmasında çelişkinin olduğu fark edilmektedir. Ancak müellifin kendisinin tefsirci olduğu göz önünde bulundurulduğunda, isrâiliyyât konusunda tenakuz gibi görünen bu durumu, şu iki ihtimali göz önünde bulundurarak değerlendirmek de mümkündür: Belki de müellif çağdaş dönemde tefsir çevrelerindeki isrâiliyyât karşıtlığının etkisinde kalmıştır. Ya da bu tür rivayetlerin tefsirde kullanılmasıyla bir biyografide kullanılmasını aynı değerde sakıncalı görmemektedir.

Ayrıca müellifi kaynak verme/gösterme yöntemi açısından değerlendirdiğimizde şöyle bir tespitte bulunmak mümkündür: Âişe Abdurrahman eserinde temel kaynaklara ulaşmış olmakla birlikte, çoğu

kez ilgili kaynaklara atıf yapmamakta; bazen metin içinde “meselâ İbn İshâk diyor ki” ifadesiyle içerik aktarımı yapmakta, kimi zaman da hiçbir şey söylemeden ve kaynak göstermeden tarihi bilgilere yer vermektedir. Bu sebeple daha fazla istifade edilebilmesi için Âişe Abdurrahman’ın bu çalışmasının tahkik edilip ondan sonra yayınlanmasının bu eserden istifadeyi daha da artıracığı izahtan varestedir.

Bütün bu değerlendirmeler doğrultusunda eserin iki önemli özelliği ortaya çıkmaktadır: Bunlardan ilki yazar Âişe Abdurrahman’ın, klasik İslam tarihi kaynaklarımızda dağınık halde bulunan bilgi ve rivayetleri kronolojik bir tertibe tabi tutarak Hazreti Âmine hakkında müstakil bir eser yazmış olmasıdır. Bu çalışmanın ikinci önemli özelliği ise, Hazreti Âmine’nin biyografisini ilmî/edebî bir titizlikle ve kendisine özgü bir üslûpla yazarak İslâm âlemine kazandırmış olmasıdır.

Etik Kurul İzni

Çalışmam etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı (Zorunlu)

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı (Zorunlu)

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdurbaki, M. F., (1934). *Miftâhu künûzi's-sünne*. Dâru'l-Hadîs.
- Abdurrahman, A., (1970). *Hz. Muhammed'in mübarek zevceleri*. (Çev, Selâmi Münir Yurdatap). M. Çevik Matbaası.
- Abdurrahman, A., (1975). *el-İsrâiliyyât fi'l-gazvi'l-Fikrî*. El-Munazzametü'l-Arabiyye li't-terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulûm.
- Abdurrahman, A., (1986). *Ale'l-Cisr, el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-âmme li'l-Kitâb*.
- Abdurrahman, A., (1987). *Terâcimü Seyyidâti beyti'n-nübüvve*. Dâru'r-Reyyân.
- Abdurrahman, A., (1991a). *Rasûlullah'ın annesi ve hanımları*. (Çev. İsmail Kaya). Uysal Yayınları.
- Abdurrahman, A., (1991b). *Rasûlullah'ın kızları ve torunları*. (Çev. İsmail Kaya). Uysal Yayınları.
- Abdurrahman, A., (2007). *Hazreti Âmine*. (Çev. Güven, Ş.). Erguvan Yayınları.
- Abdurrahman, A., (2015). *Nisâü'n-nebî*. Dâru'l-Maârif.
- Apaydın, M., (2018). *Siyer kronolojisi*. Kuramer Yayınları.
- Belâzûrî, A., (Ty). *Ensâbu'l-eşrâf*. (Thk. Muhammed Hamidullah). Dâru'l-Maârif.
- Çubukçu, A., (1997). "Halîme" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV. Yayınları.
- Fazlıoğlu, Ş., (2020). "Âişe Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV. Yayınları.
- Hamidullah, M., (1993). *İslam peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayımcılık.
- Hamidullah, M., (1998). "Hilfü'l-Fudûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV. Yayınları.
- İbn Abdî'l-Berr, A., (1948). *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*. Nehda Baskısı.
- İbn Ebî Hâtim, R., (1997). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. (Thk. Es'âd Muhammed et-Tayyib). Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz.
- İbn Hişâm, A., (1936). *es-Sîratü'n-nebeviyye*. Halebî Baskısı.
- İbn İshâk, M., (1967). *Sîratü İbn İshâk el-müsemmâ bi kitâbi'l-mübtede' ve'l-meb'as ve'l-meğâzî*. (Thk. Muhammed Hamidullah). Ma'hadü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâsi't-Ta'rîb.
- İbn Kuteybe, A., (1981). *el-Ma'ârif*. Neşreden Servet Ukkâşe.
- İbn Sa'd, M., (1968). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Neşreden İhsan Abbas.
- İbn Seyyidi'n-Nâs, E. F., (1974) *Uyûnu'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-siyer*.
- Koç, M. A., (1998). *Bir kadın müfessir Âişe Abdurrahman ve Kur'ân tefsirindeki yeri*. Şûle Yayınları.

- Makrîzî, T., (1999). *İmtâu'l-esmâ*. (Thk. Muhammed Abdulhamîd en-Nemîsî). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Müslim, E. H., (1991). *Sahih-i müslim*. (Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki). Dâru'l-Hadîs.
- Nüveyrî, Ş., (Ty). *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*. Ezheriyye Baskısı
- Süheyli, E. K., (Ty). *er-Ravdu'l-unf*. Ezheriyye Baskısı.
- Taberî, M., (Ty). *Târîhu't-taberî: Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*. (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim). Dâru'l-Maârif.
- Topaloğlu, B., (1991). *Âmine. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Vâkıdî, M., (1984). *Kitâbü'l-meğâzî*. Neşreden M. Jones.
- Ya'kûbî, A., (1883). *et-Târîh*. Ezheriyye Baskısı.
- Zerkânî, M., (Ty). *Şerhu'l-mevâhib*. Ezheriyye Baskısı.
- <https://shamela.ws/index.php/author/1179> (Erişim 16 Nisan 2023).

İŞYERİ MERAK ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI VE İŞE BAĞLILIK İLE YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN SINANMASI

 Engin YURDASEVER^a

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, çalışanların işyerindeki merak düzeyini ölçek amacıyla Kashdan vd. (2020) tarafından geliştirilen İşyeri Merak Ölçeği (İMÖ)'ni Türkçeye uyarlamaktır. Bir diğer amaç ise uyarlaması yapılan ölçek kullanılarak çalışanların merak düzeyini ölçmek ve merakın işe bağlılık ve yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisini test etmektir. Ölçeğin uyarlama çalışmaları kapsamında bir tekstil işletmesi çalışanlarından elde edilen 369 veri kullanılarak öncelikle ölçeğin dil eşdeğerliliği sağlanmış, ardından yapılan açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile güvenilirlik analizleri sonucunda ölçeğin 15 madde ve 3 boyutlu yapısı doğrulanmıştır. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırların üzerinde çıkmıştır. Faktör yükleri 0,529-0,867 arasında değişmektedir. Ölçeğin alt boyutları arasındaki korelasyon değerleri 0,436-0,558 arasında pozitif ve anlamlı şekilde ölçülmüştür. Güvenilirlik analizi sonucu ölçeğin α değeri ise 0,887 ölçülerek ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın ikinci amacı kapsamında işyerinde merakın işe bağlılık ve yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi test edilmiştir. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda işyeri merakının işe bağlılığı pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği ve %35 oranında yordadığı tespit edilmiştir. Yine analiz sonucunda işyeri merakının yenilikçi iş davranışını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği ve %47 oranında yordadığı tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan korelasyon analizi, ölçeklerin tüm alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, İşyeri Merak Ölçeği (İMÖ) Türkçe uyarlamasının yerli literatürde kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir. Ayrıca araştırmada, çalışanların işyerindeki merak düzeyinin işe bağlılıkları ve yenilikçi iş davranışları üzerinde de etkili bir değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Merak, İşyerinde merak, Ölçek uyarlama, İşe bağlılık, Yenilikçi iş davranışı.

ADAPTATION OF WORKPLACE CURIOSITY SCALE INTO TURKISH AND ITS EFFECT ON WORK ENGAGEMENT AND INNOVATIVE WORK BEHAVIOR

Abstract

The purpose of this study is to adapt the Workplace Curiosity Scale (WCS) developed by Kashdan et al. (2020) to Turkish in order to measure the curiosity level of employees at the workplace. Another purpose is to measure the curiosity level of employees using the adapted scale and to test the effect of curiosity on work

^aDr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi, enginyurdasever@odu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 20.10.2023, Makale Kabul Tarihi: 15.01.2024

engagement and innovative work behavior. Within the scope of the adaptation studies of the scale, 369 data obtained from the employees of a textile enterprise were used and firstly, the language equivalence of the scale was ensured. Then, as a result of exploratory factor analysis, confirmatory factor analysis and reliability analyses, 15 items and 3-dimensional structure of the scale were confirmed. The goodness of fit values of the scale were above acceptable limits. Factor loadings ranged between 0,529-0,867. The correlation values between the sub-dimensions of the scale were measured positively and significantly between 0,436-0,558. As a result of the reliability analysis, the α value of the scale was 0,887 and it was concluded that the scale was highly reliable. Within the scope of the second purpose of the study, the effect of curiosity on work engagement and innovative work behavior was tested. As a result of the multiple regression analysis, it was determined that workplace curiosity positively and significantly affected work engagement and predicted it by 35%. As a result of the same analysis, it was determined that workplace curiosity has a positive and significant effect on innovative work behavior and predicts it by 47%. In addition, the correlation analysis shows that there are positive and significant relationships between all sub-dimensions of the scales. These results show that the Turkish adaptation of the Workplace Curiosity Scale (WCS) is a valid and reliable scale that can be used in the Turkish literature. In addition, the study concluded that employees' level of curiosity at the workplace is an effective variable on their work engagement and innovative work behaviors.

Keywords: Curiosity, Curiosity at workplace, Scale adaptation, Work engagement, Innovative work behavior.

Giriş

İnsanoğlunun doğal merakı, bilimsel keşiflerin ve medeniyetin ilerlemesinin arkasındaki en önemli itici güç olmuştur (Elmikaty, 2005). Çünkü merak, bireylerin çevrelerindeki değişiklikleri aramalarına, çözmelerine ve bunlara uyum sağlamalarına olanak tanıyan keşif davranışını uyarır (Berlyne, 1966). Gazzaniga (2005) merakı, insanın evrimsel olarak uyum sağlama ve hayatta kalma dürtüsüyle ilişkilendirmiştir. Buna göre, doğaları gereği sürekli meraklı olan bireyler, süregelen uyum sağlama güdüleriyle karşılıklı çıkan sorunları çözenin yeni yollarını keşfetme eğilimindedirler (Reio vd., 2006).

Merak genel olarak, keşfetme davranışını motive edebilecek yeni bilgi ve duyuşsal deneyimler edinme dürtüsü olarak tanımlanabilir (Loewenstein, 1994). Bir başka tanıma göre merak, yeni fikirler geliştirmek ve sorunları çözmek için ya nispeten soyut kavramlar veya fikirler ya da somut durumlar veya nesnelere hakkında bilgi edinme arzusu olarak tanımlanabilir (Çelik vd., 2016). Piaget (1952), meraklı olmanın bilgi edinmenin ön koşulu olduğunu, çünkü yeni bilgilerin edinilmesini ve yeni uyaranların aranmasını motive ettiğini savunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, merak keşfetme davranışını teşvik ederek yaşam boyu duyuşsal, bilişsel, sosyal ve ruhsal gelişimi desteklemektedir (Reio vd., 2006).

Merak, birçok sosyal bilim araştırmasında yaşamın farklı alanlarında ve aşamalarında önemli bir değişken olarak tanımlanmıştır. Özellikle bilişsel gelişim, akademik öğrenme ve kişisel gelişim gibi alanlarda merakın etkili rol oynadığı iddia edilmektedir (Mussel vd., 2012). Son 40 yılda, psikoloji ve eğitim araştırmacıları merakı tanımlamak için çok çeşitli terimlerle birlikte çok sayıda tanım ve açıklama geliştirmiştir (Reio vd., 2006). Buna göre anlık bir duyuş olarak merak; yeni bilgi veya deneyim potansiyeli olan durumları aramak, keşfetmek ve kendini buna adanarak özetlenebilir (Spielberger & Starr, 1994). Daha uzun vadede ise merak duyuşuyla hareket etmek, bilgi düzeyini artırmaya,

entelektüel ve yaratıcı kapasiteler oluşturmaya ve sosyal ilişkileri güçlendirmeye katkı sağlamaktadır (von Stumm & Ackerman, 2013).

Bu çalışmada ele alınan ve işyeri merak ölçeğinin geliştirilmesinin temelini oluşturan merak tanımı ise bilgi arayışı, bilgi edinme, öğrenme ve düşünmeyi içeren “epistemik” biçimiyle merakı ifade etmektedir. Çünkü bu becerilerin işyerinde büyük önem taşıdığı kabul edilmektedir. Epistemik merak bilgi arama, bilgi edinme, öğrenme ve düşünme gibi faaliyetlerden zevk almayı ve istenen bilgi elde edilene veya problemler çözülene kadar keşifsel davranışlarla bu faaliyetlerde ısrar etmeyi içeren bir tanıma dayanmaktadır (Mussel vd., 2012). İşle ilgili bilgi toplama, yeni beceriler öğrenme, yeni problemler çözme, stratejiler geliştirme, yenilikleri teşvik etme veya değişen ortamlara uyum sağlama gibi merakla yakından ilişkili pek çok iş gerekliliği olduğundan, merakın son yıllarda işyerindeki davranışlarla da oldukça ilgili bir özellik olduğu belirtilmektedir (Litman vd., 2010).

Merak gibi bir psikolojik güç, modern işyerlerindeki eğilimleri yönetmek için gereken hızlı öğrenme ve hızlı uyum sağlama için potansiyel olarak değerlidir. Meraklı kişiler örgütsel değişikliklere duyarlıdır. Yeni iş arkadaşları, yeni yöntemler ya da yeni teknolojiler ile karşılaştıklarında direnç ya da hayal kırıklığı yerine ilgi ve merak duyarlar. Ayrıca karmaşık ve çok boyutlu küresel pazarlarda şirket stratejilerini ve planlarını alışılmadık kültürlerle uyarlayacak kadar da esnekler (Neubert vd., 2015).

Psikoloji alanında uzun yıllardır araştırma konusu olan merak, işyerlerinde ise ihmal edilen bir konu olmuştur. İş arama sitelerindeki iş ilanlarında, yaratıcılık ve yenilik temelli iş gerekliliklerinin yanı sıra merak temelli iş gerekliliklerini içeren birçok iş tanımı ortaya konulmasına rağmen, işe yönelik merak üzerine yapılan akademik çalışmalar son derece azdır (Hardy vd., 2017). Merakın geliştirilebilecek bir dürtü olduğu düşünüldüğünde (Goodwin, 2014), merak ve iş ile ilgili değişkenler arasındaki ilişkiler üzerine yapılan araştırmalar, mesleki danışmanlık, insan kaynakları yönetimi veya işe alım süreçleri açısından oldukça önemli olacaktır. Bu noktadan hareketle merakın, bugün ve gelecekte iş dünyasında yüksek bir öneme sahip olması beklenmektedir. Ancak buna rağmen çalışanların işyerinde merak düzeyini ölçmek için geliştirilmiş çok az sayıda merak ölçeği bulunmaktadır. Türk literatüründe ise işyerinde merak konusunda herhangi bir ölçek bulunmadığı gibi yine herhangi bir uyarlama çalışması ya da ampirik çalışma bulunmamaktadır.

Halbuki yabancı literatürde işyerinde merakla ilgili az da olsa ampirik çalışmalara rastlanmaktadır. İşyerinde, psikoloji alanında geliştirilmiş merak ölçeklerini kullanan bazı çalışmalar yürütülmüştür. İşyerlerinde çalışan yetişkin bireyler üzerine yapılan benzer araştırmalarda merak, yaratıcılık (Hardy vd., 2017), yüksek iş performansı (Reio & Callahan, 2004) ve inovasyon (Çelik vd., 2016) gibi değişkenlerle pozitif olarak ilişkilendirilmiştir. Doğrudan işyeri merak düzeyini ölçmek için bir ölçek geliştirme çalışmasını ise ilk olarak Mussel vd. (2012) gerçekleştirmiştir. Bunun yanında Kashdan vd. (2020) tarafından yürütülen daha kapsamlı bir diğer çalışmada dört boyutlu yeni bir işyeri merak ölçeği geliştirilmiş, bununla birlikte işyerinde merakın yenilikçi iş davranışları, işe bağlılık, iş becerikliliği ve iş tükenmişliği gibi değişkenlerle ilişkisi araştırılmıştır.

Özetle bugüne kadar yapılmış az sayıda ampirik araştırma, merakın işyerlerinde bireysel, grup ve örgütsel davranışı anlamak için önemli bir özellik olduğunu göstermektedir. Bunu kanıtlamak için de

işyerinde merak ile ilgili daha çok araştırmanın yapılması gerektiği açıktır. Bu eksikliğı doldurmak amacıyla bu araştırmada Kashdan vd. (2020) tarafından geliştirilen İşyeri Merak Ölçeğini (Workplace Curiosity Scale) Türkçeye uyarlamak amaçlanmaktadır. Bu sayede ülkemiz özelinde hem işyerlerinde merak ile ilgili yapılacak ampirik araştırmalarda hem de sektörde özellikle işe alım süreçlerinde kullanılacak geçerli ve güvenilir bir ölçek kazandırılması amaçlanmaktadır. Araştırmanın diğer amacı ise uyarlaması yapılan ölçek ile çalışanların merak düzeyinin ölçülerek kuramsal altyapıya uygun olarak merakın işe bağlılık ve yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. İşe bağlılık, bireylerin işlerini yaparken kendilerini dinç hissetmeleri, kendilerini işlerine adanmaları ya da işlerinden doyum almaları ve işlerine yoğunlaşmaları anlamına gelmektedir (Eryılmaz & Doğan, 2012, s. 50). Yenilikçi iş davranışı ise bireyin yapmış olduğu işte, ait olduğu grup ya da örgüt içerisinde yeni ve kullanışlı fikirler, ürünler, süreçler ya da yöntemler gösterme başarısı olarak tanımlanmaktadır (De Jong & Den Hartog, 2010, s. 24). Bu kavramlar doğası gereği işe adanma, işe yoğunlaşma ve yeni fikirler geliştirme gibi unsurları içerdiğinden merak duygusu ile ilişkilendirilmektedir. Öyle ki Kashdan vd. (2020) tarafından merak ile işe bağlılık ve yenilikçi iş davranışı ilişkisi, Çelik vd (2016), Hardy vd. (2017), SAS Institute (2021) tarafından ise merak ile yenilikçi iş davranışı ilişkisini ele alan araştırmalar yapılmıştır. Bu amaçla araştırmanın ikinci bölümünde çalışanlarda merakın işe bağlılık ve yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinin de test edilmesine karar verilmiştir.

A. YÖNTEM

Araştırmada nicel araştırma deseni uygulanmıştır. Nicel araştırma deseni içerisinde ise tarama modeli tercih edilmiştir. Tarama modeli çok sayıdaki katılımcının bir konu ya da olaya ilişkin görüş, ilgi ya da tutumlarının var olduğu şekliyle belirlendiği modeldir (Karasar, 2012). Bu araştırma iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada (Çalışma 1) İşyeri Merak Ölçeği'ni Türkçeye uyarlama çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalar çerçevesinde ilk olarak dilbilimci ve yönetim bilimcilerden oluşan bir uzman grubu ile çeviri-geriçeviri yöntemi uygulanmıştır. Bu süreç sonucunda ölçeğin orijinal ifadelerine uygun bir çeviri gerçekleştirilmiştir. Türkçeye uyarlanan ölçeğin güvenilirliğinin ve yapı geçerliliğinin test edilmesi için ise tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede anket uygulaması gerçekleştirilmiş elde edilen veriler ışığında ölçeğin Türk kültürüne uygunluğu test edilmiştir. İkinci aşamada (Çalışma 2) ise uyarlaması yapılan ve yapı geçerliliği doğrulanan işyeri merak ölçeği ile birlikte diğer değişkenlere ilişkin Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği ile Yenilikçi İş Davranışı Ölçeğinin de araştırmaya dahil edilmesiyle anket formu oluşturulmuş ve aynı işyerinde anket uygulaması yürütülerek, elde edilen veriler ışığında değişkenler arası ilişkiler test edilmiştir.

B. ÇALIŞMA 1

Bu bölümde, ilk olarak Çalışma 1 kapsamında kullanılan veri toplama aracı, ölçeğin madde uyarlama işlemleri, uyarlaması yapılan ölçeğin uygulandığı çalışma grubu ve pilot uygulama hakkında bilgi verilmektedir. Ardından asıl uygulamanın yapılması ve elde edilen verilere ilişkin güvenilirlik ve geçerlilik çalışmalarına yer verilmiştir.

1. Veri Toplama Aracı

1.1. İşyeri Merak Ölçeği

Araştırmada Türkçeye uyarlanması hedeflenen İşyeri Merak Ölçeği (İMÖ), Kashdan vd. (2020) tarafından Amerika ve Almanya'da yapılan eş zamanlı çalışma ile geliştirilmiştir. Ölçek 5'li likert türünde olup, toplam 16 maddeden oluşmaktadır. Ölçek; "keyifli keşif", "problem çözme kararlılığı", "stres toleransı" ve "yeni fikirlere açıklık" olmak üzere her biri dörder madde içeren toplam dört alt boyuttan oluşmaktadır. Orijinal ölçek ifadeleri "1- Çok az ya da hiç" ile "5-Aşırı derecede" seçenekleri arasında derecelendirilmiştir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır.

Orijinal ölçeğin güvenilirlik analizi sonuçlarına göre iki ülkede elde edilen katsayılar keyifli keşif (0,69-0,84), problem çözme kararlılığı (0,74-0,85), stres toleransı (0,81-0,88), yeni fikirlere açıklık (0,82-0,89) olarak ölçülmüştür. Ölçeğin faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yükleri 0,63 ile 0,89 arasında değişmektedir. (Keyifli keşif 0,64-0,81 arasında, problem çözme kararlılığı 0,63-0,85 arasında, yeni fikirlere açıklık 0,75-0,89 arasında, stres toleransı 0,68-0,89 arasında)

2. İşlem

İşyeri Merak Ölçeği (İMÖ)'nin uyarlama çalışmasının yürütülebilmesi için araştırmanın etik izni 06.07.2023 tarih ve 2023-146 sayılı karar ile alınmıştır. Ölçeğin Türkçeye çevrilmesi ve uyarlaması için öncelikle ölçeğin geliştirildiği orijinal çalışmanın sorumlu yazarı olan Todd B. Kashdan ile e-mail aracılığıyla iletişime geçilmiş ve kendisinden uyarlama için gerekli olan izin alınmıştır. İMÖ'nün geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasının yapılabilmesi için önce çeviri işlemi gerçekleştirilmiştir.

Ölçeğin Türkçeye uyarlanması dilbilimci ve yönetim bilimci uzmanlar tarafından çeviri-geriçeviri yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada ölçek İngilizce ve Türkçeyi iyi derecede bilen 1 yönetim bilimci akademisyen, 1 İngilizce öğretmeni ve 2 dil bilimci akademisyen tarafından birbirinden bağımsız şekilde Türkçeye çevrilmiştir. Ardından yapılan çeviriler karşılaştırılarak çeviriler arasından orijinal maddeleri en iyi ifade ettiği değerlendirilen Türkçe maddeler belirlenmiştir.

Belirlenen bu ifadeler ikinci aşamada İngilizce ve Türkçeyi iyi derecede bilen 1 dilbilimci akademisyen tarafından tekrar İngilizceye geri çevrilmiştir. Geri çeviri sonrasında oluşan ölçek maddelerinin orijinal ölçeğe uygun olup olmadığı incelenmiş ve ifadelerin orijinaline çok yakın olduğu görülmüştür. Uygulama aşamasına geçmeden önceki son aşamada 1 yönetim bilimci akademisyen ile Türkçeye uyarlanan ifadeler son kez gözden geçirilmiş ve ölçeğe son hali verilmiştir.

3. Çalışma Grubu

Nihai ölçek maddelerinin geçerliliğinin sınanması ve kontrolü için küçük bir çalışma grubuna ön (pilot) uygulama yapılmıştır. Katılımcılar Ordu İlinde tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede çalışan 45 kişilik bir gruptan oluşmaktadır. Uygulama yapılan işyerinden gerekli izinlerin alınmasının ardından uyarlanması amaçlanan ölçeğe kişisel bilgi formunun eklenmesiyle ölçek anket formuna dönüştürülmüş ve form e-posta yoluyla önceden belirlenmiş katılımcı grubuna gönderilmiştir. Uygulamadan önce katılımcılardan "aydınlatılmış onay formu" alınmıştır. Haziran 2023 döneminde

yapılan pilot uygulama ile ölçeğin çeviri kontrolü, maddelerin anlaşılabilirliğinin test edilmesi ve gerektiğinde revize edilmesi amaçlanmıştır.

Uyarlanmış ölçeğin katılımcılara uygulanması ile elde edilen veriler ve katılımcılar ile yapılan görüşmeler sonucunda ölçekteki bir maddenin tam olarak anlaşılmadığı düşünülmüş ve bu madde ile ilgili uzman görüşü alınarak maddenin ifade şekli yenilenmiş ve ölçek tekrar düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile ölçeğe son hali verilerek dilsel eşdeğerlik sağlanmış ve asıl uygulama için hazır hale getirilmiştir.

İkinci örnekleme uygulanmak üzere hazır hale getirilen ölçeğe araştırmada kullanılacak diğer ölçekler olan Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği ve Yenilikçi İş Davranışı Ölçeğinin (ölçekler ile ilgili bilgilere ikinci bölümde yer verilmiştir) eklenmesiyle anket formu oluşturulmuş, pilot uygulamanın yapıldığı işletmede çalışan ve pilot uygulamaya katılanlar da dahil olmak üzere 478 kişinin cep telefonuna dijital ortamda gönderilmiştir. Evrenin tamamına ulaşmak mümkün olduğundan örneklem seçim yoluna gidilmemiştir. Tabachnick & Fidell (2007) bir araştırmada en az 200 örneklemden veri toplamanın faktör analizi yapmak ve güvenilir faktörlere ulaşmak için yeterli olduğu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu araştırma için seçilen katılımcı sayısının yeterli olduğu görülmektedir. Gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilen uygulama aşamasında 369 kişiden geri dönüş elde edilmiş ve elde edilen verilerin tamamı değerlendirmeye alınmıştır.

4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada veriler SPSS ve AMOS programları aracılığı ile istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Öncelikle İşyeri Merak Ölçeği'nin (İMÖ) güvenilirliğinin test edilmesi için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda güvenilirliği düşüren bir maddenin analizden çıkarılmasından sonra sırasıyla Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanarak ölçeğin yapı geçerliliği test edilmiştir.

4.1. Güvenilirlik Analizi

Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmeden önce SPSS programı aracılığıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Yapılan analiz neticesinde ölçeğin KMO değeri 0,900 Barlett's Test sonucu ise 2.216,34 olarak hesaplanmıştır. Bu değer seçilen örneklemin AFA için uygun olduğunu göstermektedir. Ölçeğe ilişkin Cronbach's Alpha değerleri ise Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1. İşyeri Merak Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Boyutlar	Cronbach's Alpha (α)
Keyifli Keşif	0,583
Problem Çözme Kararlılığı	0,746
Stres Toleransı	0,810
Yeni Fikirlerle Açıklık	0,833
Ölçek Toplamı	0,873

Tablo 1 incelendiğinde Keyifli Keşif boyutuna ilişkin α değerinin düşük çıktığı görülmektedir. Bu değer düşük çıkması nedeniyle güvenilirlik çalışmaları kapsamında yapılan başka bir istatistiksel işlem

olan madde-toplam korelasyon değerleri ölçülmüştür. Madde analizi, tüm katılımcıların maddeleri doğru anlayıp anlamadığını ve benzer tepkiler verip vermediğini tespit etmede kullanılan bir başka analiz türüdür (Can, 2014, s. 370). Bu analize göre madde değerlerinin yüksek olması maddelerin doğru anlaşıldığının göstergesi olarak kabul edilir. Buna göre 0,30 ve üzerinde değer alan maddeler iyi anlaşılmış ve ölçekte kalması gereken, 0,20 ile 0,30 arası değer alan maddeler gereklilik durumunda analize dahil edilebilecek maddeler, 0,20'nin altında değer alan maddeler ise analiz dışı bırakılması gereken maddeler şeklinde değerlendirilmektedir (Büyüköztürk, 2011, s. 171). İMÖ'ye ilişkin madde-toplam korelasyon değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. İşyeri Merak Ölçeğine İlişkin Madde-Toplam Korelasyon Değerleri

Madde Numarası	Korelasyon Değeri	Madde Numarası	Korelasyon Değeri	Madde Numarası	Korelasyon Değeri	Madde Numarası	Korelasyon Değeri
Madde 1	,125	Madde 5	,611	Madde 9	,618	Madde 13	,523
Madde 2	,516	Madde 6	,536	Madde 10	,569	Madde 14	,562
Madde 3	,578	Madde 7	,419	Madde 11	,593	Madde 15	,584
Madde 4	,529	Madde 8	,460	Madde 12	,644	Madde 16	,529

Tablo 2 incelendiğinde 0,30 kriterinin altında kalan tek bir madde olduğu ve bu maddenin de Madde 1 (0,125) olduğu görülmektedir. Bu madde aynı zamanda yapılan ilk güvenilirlik analizinde ölçeğin Keyifli Keşif boyutuna ilişkin güvenilirlik düzeyini de düşürdüğünden uzman görüşüyle Madde 1'in ölçekten çıkarılmasına ve analiz dışı bırakılmasına karar verilmiştir. Böylece söz konusu maddenin yanlış anlaşılacak diğer değişkenleri yanlış etkileme riskinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Madde çıkarma işleminden sonra ölçeğe ve alt boyutlarına ilişkin α değerleri Tablo 3'de görüldüğü gibi olumlu yönde değişiklik göstermiştir.

Tablo 3. Madde Çıkarma İşlemi Sonrası İşyeri Merak Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Boyutlar	Cronbach's Alpha (α)
Keyifli Keşif	0,682
Problem Çözme Kararlılığı	0,746
Stres Toleransı	0,810
Yeni Fikirlerle Açıklık	0,833
Ölçek Toplamı	0,887

Tablo 3 incelendiğinde Madde 1'in analiz dışı bırakılmasından sonra Madde 1'i içeren keyifli keşif boyutu ile ölçeğin toplamına ilişkin α değerinin yükseldiği görülmektedir. Elde edilen yeni değerler ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu göstermektedir (Alpar, 2014, s. 484-485). Tablo 3'de gösterilen değerlerin Kashdan vd. (2020) tarafından yürütülen ve İMÖ'nün ilk geliştirildiği orijinal çalışma ile de paralellik gösterdiği görülmüştür. Orijinal çalışmada iki farklı ülkede seçilen örneklemelerden elde edilen verilerin α değerleri; keyifli keşif için 0,69-0,84 arasında, problem çözme kararlılığı için 0,74-0,85 arasında, stres toleransı için 0,81-0,88 arasında ve yeni fikirlere açıklık için 0,82-0,89 arasında ölçülmüştür.

4.2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Ölçeğe ilişkin güvenilirlik testleri sonucunda ölçekten bir maddenin analiz dışı bırakılması sebebiyle ölçeğin 4 boyutlu 16 maddeden oluşan orijinal yapısında değişiklik ortaya çıkmıştır. Bu durumda 15 maddeden oluşan yeni yapının öncelikle açıklayıcı faktör analizi ile test edilmesi gerekmektedir. SPSS programı aracılığıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen yeni ölçek yapısı ve faktör yük değerleri Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. İşyeri Merak Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Keşfetme Tutkusu	Boyutlar	
		Yeni Fikirlere Açıklık	Problem Çözme Kararlılığı
M9. Yapacağım iş beni endişelendiriyor olsa bile, bu durumdan kaçmak yerine üzerine gitme eğiliminde olurum.	,705		
M11. Korkutucu bile görünse daha önce karşılaşmadığım veya bilmediğim bir işi yapmaktan çekinmem.	,702		
M10. Üstlendiğim yeni bir görevin benim için stres yaratma potansiyeli olsa da bu durum benim çalışma hevesimi etkilemez.	,700		
M3. İş yerinde, bilgi ve becerilerimi artırmak için fırsatlar ararım.	,676		
M12. İlgimi çeken bir projeyi derinlemesine araştırırken hissettiğim endişe beni yolumdan alıkoymaz.	,624		
M2. Farklı fikirleri hayata geçirmeyi düşünmek beni heyecanlandırır.	,603		
M4. İş yerinde, üzerinde kafa yormamı gerektirecek görevlerin peşine düşerim.	,602		
M14. Farklı fikirlere sahip iş arkadaşlarıma değer veririm.		,853	
M13. Farklı biçimde düşünen insanların fikirlerini dinlemek önemlidir.		,807	
M15. Benim gibi düşünmeseler bile iş arkadaşlarımla farklı fikirlerini duymak hoşuma gider.		,772	
M16. Bir probleme yaklaşımından emin olsam bile başkalarının o konudaki fikirlerini duymak hoşuma gider.		,612	
M7. Tek bir problem üzerinde saatlerimi harcayabilirim çünkü bir cevap bulma ihtiyacı hissederim.			,744
M8. İş yerinde karmaşık sorulara cevap bulmak için bıkmadan usanmadan çalışırım.			,725
M6. İş yerinde, karmaşık bir problem ortaya çıktığında, konuyu tam olarak anlayana kadar araştırmaya devam ederim.			,674
M5. İş yerinde karmaşık bir sorunla karşılaştığımda, onu çözene kadar rahat edemem.			,640

Tablo 4 incelendiğinde ölçeğin orijinalinde bulunan yeni fikirlere açıklık ve problem çözme kararlılığı boyutlarına ilişkin maddelerin yine aynı boyutlar altında toplandığı görülmektedir. Ancak ölçeğin orijinalinde yer alan keyifli keşif ve stres toleransı boyutlarına ait maddeler -bir madde daha önceden analiz dışı bırakılmıştır- birleşerek tek bir boyut altında toplanmıştır. Bu nedenle 7 maddeden oluşan bu yeni boyuta, madde açıklamaları ve literatüre uygun olarak “Keşfetme Tutkusu” adı verilmiştir. Bu işlemler neticesinde İMÖ 15 madde ve 3 boyuttan oluşan yeni bir yapıya dönüşmüştür. Keşfetme Tutkusu boyutunun faktör yük değerleri 0,705 ile 0,602 arasında değişirken Yeni Fikirlere Açıklık boyutunun faktör yük değerleri 0,853 ile 0,612 arasında, Problem Çözme Kararlılığı boyutunun faktör yük değerleri ise 0,744 ile 0,640 arasında değişmektedir. Bu değerlerin 0,602-0,853 arasında değişmesi nedeniyle ölçeğin faktör yüklerinin çok iyi düzeyde olduğunu söylemek mümkündür (Gürbüz & Şahin, 2017, s. 318). Tablo 4’de gösterilen faktör yük değerlerinin yine Kashdan vd. (2020) tarafından yürütülen ve İMÖ’nün ilk geliştirildiği orijinal çalışma ile paralellik gösterdiği görülmüştür. Orijinal çalışmada iki farklı ülkede seçilen örneklemelerden elde edilen verilere ilişkin faktör yük değerleri

keyifli keşif için 0,64-0,81 arasında, problem çözme kararlılığı için 0,63-0,85 arasında, stres toleransı için 0,68-0,69 arasında ve yeni fikirlere açıklık için 0,75-0,89 arasında ölçülmüştür.

4.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda İMÖ'nün orijinalinden farklı olarak ortaya çıkan yeni yapısının geçerliliğini test etmek ve doğrulamak amacıyla AMOS programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. İMÖ'nün 15 maddeden oluşan 3 boyutlu yapısının araştırma verileri ile uyumlu olup olmadığını test etmek için yapılan DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5. İşyeri Merak Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri

x ² /df	RMR/SRMR	RMSEA	GFI	NFI	IFI	CFI	TLI
2,582	,047	,066	,924	,900	,936	,936	,923

Tablo 5'de yer alan ve DFA sonucunda elde edilen uyum indeksleri incelendiğinde, x²/df, RMR ve GFI değerlerinin iyi uyum, RMSEA, NFI, IFI, CFI ve TLI değerlerinin kabul edilebilir uyum gösterdiği görülmektedir (Meydan & Şeşen, 2015; Sümer, 2000). Dolayısıyla elde edilen verilerin 3 boyutlu modelle uyumlu olduğunu söylenebilir. Ayrıca DFA sonucunda elde edilen regresyon değerlerine göre 15 maddeye ilişkin faktör yükleri 0,529 ile 0,867 arasında değişmektedir. Bu da ölçek yapısının veri ile uyumlu ve geçerli olduğunun bir başka göstergesidir.

4.4. Korelasyon Analizi

İMÖ uyarlama çalışmaları kapsamında son olarak ölçeğin alt boyutları arasındaki karşılıklı ilişkiler test edilmiştir. Alt boyutlar arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon değerleri Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. İşyeri Merak Ölçeği Boyutlarına İlişkin Korelasyon Analizi Sonuçları

	Keşfetme Tutkusunu	Yeni Fikirlerle Açıklık	Problem Çözme Kararlılığı
Keşfetme Tutkusunu	1,00		
Yeni Fikirlerle Açıklık	,558**	1,00	
Problem Çözme Kararlılığı	,550**	,436**	1,00

N: 369; **p<0,01

Tablo 6 incelendiğinde İMÖ alt boyutları arasında anlamlı korelasyonlar olduğu ve boyutların birbirleriyle pozitif ilişki gösterdiği görülmektedir. Buna göre değişkenler arası korelasyon katsayılarının 0,400 ile 0,590 arası değerler alması nedeniyle değişkenlerin birbirleriyle orta düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki içinde olduklarını söylemek mümkündür (Şencan, 2005, s. 253). Bu sonuç 3 boyutlu yapının birbirleri ile uyumlu ve geçerli olduğunu bir kez daha doğrulamaktadır.

C. ÇALIŞMA 2

Bu bölümde, ilk olarak Çalışma 2 kapsamında kullanılan veri toplama araçları, veri toplama araçlarının uygulandığı çalışma grubu ve ölçüklerin yapı geçerliliklerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Ardından söz konusu ölçekler ile elde edilen veriler ışığında gerçekleştirilen hipotez testlerine ilişkin sonuçlara yer verilmiştir.

1. Veri Toplama Araçları

Bu aşamada anket formuna ilk olarak katılımcıların demografik bilgilerine (cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, çalışılan birim/bölüm, çalışma süresi ve çalışılan pozisyon) yönelik soruların olduğu kişisel bilgi formu eklenmiştir. Ardından formun oluşturulmasında uyarlaması yapılan İşyeri Merak Ölçeği, Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği ve Yenilikçi İş Davranışı Ölçeği kullanılmıştır. İşyeri Merak ölçeğine ilişkin bilgiler Çalışma 1 bölümünde açıklandığı için aşağıda Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği ve Yenilikçi İş Davranışı Ölçeğine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

1.1. Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği

Utrecht İşe Bağlılık Ölçeği, Schaufeli vd. (2002) tarafından geliştirilmiş Eryılmaz & Doğan (2012) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 5'li likert türünde olup, toplam 17 maddeden oluşmaktadır. Ölçek "işe istek duyma", "işe adanma" ve "işe yoğunlaşma" olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Orijinal ölçek ifadeleri "1- Hiç uygun değil" ile "5-Tamamen uygun" seçenekleri arasında derecelendirilmiştir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır.

Ölçeğin tümü için hesaplanan Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı 0,94'tür. Alt boyutlar için elde edilen güvenirlik katsayıları ise "işe istek duyma" alt boyutu için 0,87, "işe adanma" alt boyutu için 0,87 ve "işe yoğunlaşma" alt boyutu için 0,84 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yükleri 0,52 ile 0,83 arasında değişmektedir. Alt boyutlara ilişkin faktör yükleri; işe istek duyma (0,52-0,83), işe adanma (0,66-0,83) ve işe yoğunlaşma (0,61-0,72) şeklindedir.

1.2. Yenilikçi İş Davranışı Ölçeği

Yenilikçi İş Davranışı Ölçeği, De Jong & Den Hartog (2010) tarafından geliştirilmiş, Işık & Aydın (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 5'li likert türünde olup toplam 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçek "fikir uygulama", "fikir üretme", "fikir/fırsat keşfetme" ve "fikir savunma" olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Orijinal ölçek ifadeleri "1=Kesinlikle katılmıyorum" ile "5= Kesinlikle katılıyorum" seçenekleri arasında derecelendirilmiştir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır.

Ölçeğin tümü için hesaplanan Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı 0,80'dir. Alt boyutlar için elde edilen güvenirlik katsayıları ise "fikir uygulama" alt boyutu için 0,84, "fikir üretme" alt boyutu için 0,77, "fikir/fırsat keşfetme" alt boyutu için 0,86 ve "fikir savunma" alt boyutu için 0,72 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yükleri 0,58 ile 0,86 arasında değişmektedir. Alt boyutlara ilişkin faktör yükleri; fikir uygulama (0,84-0,86), fikir üretme (0,58-0,66), fikir/fırsat keşfetme (0,77-0,80) ve fikir savunma (0,62-0,75) şeklindedir.

2. İşlem

Çalışmanın ikinci aşamasında işgörenlerin işyerindeki merak düzeyinin işe bağlılık ve yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi test edilmektedir. Literatürde yer alan bazı çalışmalarda işyerinde merakın iş tatmini ve işe bağlılık (Denny, 2017; Kashdan vd., 2020), yenilikçi fikirler/davranışlar (Denny, 2017;

Kashdan vd., 2020; Ariella, 2021; SAS Institute, 2021), yaratıcılık (Hardy vd., 2017; Gino, 2018) ve inovasyon (Çelik vd., 2016) değişkenleri ile birlikte ele alınması ve aralarında pozitif yönde ilişkilerin olduğunun öne sürülmesi nedeniyle bu çalışmada kuramsal alt yapıya uygun olarak işyerinde merak düzeyinin “yenilikçi iş davranışı” ve “işe bağlılık” değişkenleri üzerindeki etkisi test edilmiştir. Ayrıca işyerinde merak düzeyini ölçmek için literatürdeki ilk ölçeği geliştiren Mussel vd. (2012), çalışmalarında merak düzeyinin katılımcıların demografik değişkenlerine göre değişkenlik gösterdiğini iddia etmesine dayanarak, üçüncü bir hipotez daha oluşturulmuş ve söz konusu iddia test edilmiştir. Çalışma 2 kapsamında oluşturulan araştırma hipotezleri aşağıdaki gibidir.

H₁: Çalışanların işyerinde merak düzeyi, işe bağlılık düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1a1}: İşyerinde merakın “keşfetme tutkusu” alt boyutu, işe bağlılığın “işe istek duyma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1a2}: İşyerinde merakın “keşfetme tutkusu” alt boyutu, işe bağlılığın “işe adanma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1a3}: İşyerinde merakın “keşfetme tutkusu” alt boyutu, işe bağlılığın “işe yoğunlaşma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1b1}: İşyerinde merakın “yeni fikirlere açıklık” alt boyutu, işe bağlılığın “işe istek duyma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1b2}: İşyerinde merakın “yeni fikirlere açıklık” alt boyutu, işe bağlılığın “işe adanma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1b3}: İşyerinde merakın “yeni fikirlere açıklık” alt boyutu, işe bağlılığın “işe yoğunlaşma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1c1}: İşyerinde merakın “problem çözme kararlılığı” alt boyutu, işe bağlılığın “işe istek duyma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1c2}: İşyerinde merakın “problem çözme kararlılığı” alt boyutu, işe bağlılığın “işe adanma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1c3}: İşyerinde merakın “problem çözme kararlılığı” alt boyutu, işe bağlılığın “işe yoğunlaşma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H₂: Çalışanların işyerinde merak düzeyi, yenilikçi iş davranışları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2a1}: İşyerinde merakın “keşfetme tutkusu” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir uygulama” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2a2}: İşyerinde merakın “keşfetme tutkusu” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir üretme” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2a3}: İşyerinde merakın “keşfetme tutkusu” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir/fırsat keşfetme” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2a4}: İşyerinde merakın “keşfetme tutkusunu” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir savunma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2b1}: İşyerinde merakın “yeni fikirlere açıklık” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir uygulama” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2b2}: İşyerinde merakın “yeni fikirlere açıklık” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir üretme” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2b3}: İşyerinde merakın “yeni fikirlere açıklık” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir/fırsat keşfetme” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2b4}: İşyerinde merakın “yeni fikirlere açıklık” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir savunma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2c1}: İşyerinde merakın “problem çözme kararlılığı” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir uygulama” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2c2}: İşyerinde merakın “problem çözme kararlılığı” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir üretme” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2c3}: İşyerinde merakın “problem çözme kararlılığı” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir/fırsat keşfetme” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{2c4}: İşyerinde merakın “problem çözme kararlılığı” alt boyutu, yenilikçi iş davranışının “fikir savunma” alt boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H₃: Çalışanların işyerinde merak düzeyi demografik değişkenlere göre farklılık göstermektedir.

H_{3a}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{3b}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{3c}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{3d}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{3e}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi çalışılan bölüm değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{3f}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi çalışılan pozisyon değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{3g}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi meslekte çalışma süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

3. Çalışma Grubu

Çalışmanın ikinci aşamasında, çalışmada kullanılacak tüm ölçekler anket formuna dönüştürülerek, form için çevrimiçi (online) araştırma linki oluşturulmuştur. Bu bölümde de araştırmanın birinci bölümünün uygulandığı işyerinde uygulama yapılmıştır. Katılımcılara ilk olarak araştırmanın amacı ve önemi hakkında bilgi verilmiş ve anket çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden katılımcılara dijital bir şekilde uygulanmıştır. Uygulamadan önce katılımcılardan “aydınlatılmış onay formu” alınmıştır. Her bir katılımcıya ait uygulama yaklaşık 7-8 dakika sürmüştür. Araştırmanın işyerindeki uygulama aşaması toplamda 18 günde tamamlanmıştır. Uygulama aşamasının tamamlanmasından sonra gönüllülük esasına dayalı olarak dijital ortamda geri dönüşte bulunan 369 kişiden veri elde edilmiştir. Bu verilere ilişkin bulgular sonraki bölümde açıklanmıştır.

D. BULGULAR

Bu bölümde ilk olarak katılımcılara ait demografik bilgiler ardından ölçeklerin yapı geçerliliğine ilişkin analiz sonuçları yer almaktadır. Yapı geçerliliklerinin doğrulanmasından sonra ise güvenilirlik ve korelasyon analizlerinden elde edilen bulgular açıklanmıştır. Son bölümde ise Çalışma 2 kapsamında oluşturulan hipotezlere ilişkin test sonuçları yer almaktadır.

1. Demografik Değişkenler

Araştırma kapsamındaki katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum, öğrenim durumu, çalışılan bölüm ve pozisyon ile meslekte çalışma süresi değişkenlerine ait bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların Demografik Değişkenlerine İlişkin Bulgular

Değişkenler		N	%
Cinsiyet	Kadın	317	85,9
	Erkek	52	14,1
Yaş	20 yaş ve altı	2	0,5
	21-30 yaş	99	26,8
	31-40 yaş	150	40,7
	41-50 yaş	110	29,8
	51 yaş ve üzeri	8	2,2
Medeni Durum	Bekar	111	30,1
	Evli	258	69,9
	İlk-Orta	181	49,1
Öğrenim Durumu	Lise	145	39,3
	Ön Lisans	27	7,3
	Lisans	16	4,3
	Dikim	273	74
	Ütü	20	5,4
Çalışılan Bölüm	Kalite	27	7,3
	Paket	32	8,7
	İdari	17	4,6
	İşçi (operatör)	349	94,6
Çalışılan Pozisyon	Bant şefi	5	1,4
	Memur (ofis çalışanı)	15	4,1
	0-5 yıl	228	61,8
Meslekte Çalışma Süresi	6-10 yıl	65	17,6
	11-15 yıl	32	8,7
	16-20 yıl	22	6
	21 yıl ve üzeri	22	6
Toplam		369	100,0

Tablo 7 incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun (%85,9) kadınlardan oluştuğu görülmektedir. En çok katılımcının 31-50 yaş aralığında (%70,5) yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların yine büyük çoğunluğu (%88,4) İlk-Orta-Lise eğitim düzeylerinden birisine sahiptir. Dikim bölümünde çalışanların genel katılımın %74'ünü oluşturduğu çalışmada işçi pozisyonunda çalışanların oranı %94,6'dır. Katılımcıların yarısından fazlası (%61,8) ise meslekte 0-5 yıl aralığında çalışma süresine sahiptir.

2. Yapı Geçerliliği

Bir ölçeğin yapı geçerliliğinin tespitinde AFA ve DFA olmak üzere iki tür yaklaşım bulunmaktadır. Bu çalışmada uyarlaması yapılan İMÖ dışındaki diğer ölçeklerin zaten varolan ve geçerli bir yapıya sahip olduğu daha önceki çalışmalarda doğrulanmış ölçekler olması sebebiyle (Gürbüz & Şahin, 2017, s. 340) ölçeklere yalnızca DFA uygulanmıştır.

3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Bu aşamada ilk olarak ölçeklerin yapı geçerliliklerinin test edilmesi amacıyla AMOS programı kullanılarak her bir ölçek için ayrı ayrı DFA uygulanmış ve uyum iyiliği değerleri kontrol edilmiştir.

İMÖ için Çalışma 1'de yapılan DFA sonucunda elde edilen değerler χ^2/df (2,582) RMR (0,047) RMSEA (0,066) GFI (0,924) NFI (0,900) IFI (0,936) CFI (0,936) TLI (0,923) şeklinde hesaplanmıştır. Elde

edilen uyum indeksleri incelendiğinde, χ^2/df , RMR ve GFI değerlerinin iyi uyum, RMSEA, NFI, IFI, CFI ve TLI değerlerinin kabul edilebilir uyum gösterdiği görülmektedir (Meydan & Şeşen, 2015; Sümer, 2000). Dolayısıyla elde edilen verilerin 3 boyutlu modelle uyumlu olduğunu söylenebilir. Ayrıca DFA sonucunda elde edilen regresyon değerlerine göre 15 maddeye ilişkin faktör yükleri 0,529 ile 0,867 arasında değişmektedir.

İşe Bağlılık Ölçeği (İBÖ) için yapılan DFA sonucunda elde edilen değerlerin kabul edilebilir sınırların altında çıkması nedeniyle ölçek maddeleri arasında modifikasyon işlemi yapılmıştır. Ölçeğin kuramsal yapısına ters düşmemek adına modifikasyonlar sadece aynı boyut altında yer alan maddeler arasında (e15-e16, e13-e14, e13-e15, e13-e16, e12-e15, e8-e11, e9-e10, e10-e11, e1-e2, e2-e6) gerçekleştirilmiştir (Gürbüz & Şahin, 2017, s. 350). Söz konusu modifikasyon işlemleri sonrasında tekrarlanan DFA sonucunda elde edilen değerler χ^2/df (3,877) RMR (0,045) RMSEA (0,068) GFI (0,877) NFI (0,902) IFI (0,925) CFI (0,925) TLI (0,903) şeklinde hesaplanmıştır. Elde edilen uyum indeksleri incelendiğinde, RMR değerinin iyi uyum, χ^2/df , RMSEA, GFI, NFI, IFI, CFI ve TLI değerlerinin kabul edilebilir uyum gösterdiği görülmektedir (Meydan & Şeşen, 2015; Sümer, 2000). Dolayısıyla elde edilen verilerin ölçeğin 17 maddeden oluşan 3 boyutlu orijinal yapısı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ölçeğin faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yükleri 0,513 ile 0,847 arasında değişmektedir.

Yenilikçi İş Davranışı (YİDÖ) için yapılan DFA sonucunda elde edilen değerler χ^2/df (4,624) RMR (0,029) RMSEA (0,079) GFI (0,930) NFI (0,917) IFI (0,934) CFI (0,933) TLI (0,907) şeklinde hesaplanmıştır. Elde edilen uyum indeksleri incelendiğinde, RMR ve GFI değerlerinin iyi uyum, χ^2/df , RMSEA, NFI, IFI, CFI ve TLI değerlerinin kabul edilebilir uyum gösterdiği görülmektedir (Meydan & Şeşen, 2015; Sümer, 2000). Dolayısıyla elde edilen verilerin ölçeğin 10 maddeden oluşan 4 boyutlu orijinal yapısı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ölçeğin faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yükleri 0,443 ile 0,812 arasında değişmektedir. Tablo 8’de ölçeklere uyum iyiliği değerleri birarada gösterilmektedir.

Tablo 8. Araştırma Ölçeklerine İlişkin DFA Uyum İyiliği Değerleri

Ölçekler	χ^2/df	RMR	RMSEA	GFI	NFI	IFI	CFI	TLI
İşyeri Merakı	2,582	,047	,066	,924	,900	,936	,936	,923
İşe Bağlılık	3,877	,045	,068	,877	,902	,925	,925	,903
Yenilikçi İş Davranışı	4,624	,029	,079	,930	,917	,934	,933	,907

Tablo 8 incelendiğinde, DFA sonucunda ortaya çıkan uyum iyiliği değerlerinin bazılarının iyi uyum bazılarının ise kabul edilebilir uyum sınırlarının üzerinde çıktığı görülmektedir (Meydan & Şeşen, 2015; Sümer, 2000). Bu durum ölçeklerden elde edilen verilerin ölçekler ile uyumlu olduğunu ve ölçeklerin yapı geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

4. Güvenilirlik Analizi

Yapı geçerliliği test edilen ölçeklerin güvenilirlik ve tutarlılığının test edilmesi amacıyla Cronbach’s Alpha güvenilirlik değerleri incelenmiştir. Cronbach’s Alpha değerlerinin 0,70’in üzerinde olması ölçeklerin güvenilir olduğunu (Nunnally & Bernstein, 1994, s. 264-65) ifade etmektedir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen Cronbach’s Alpha değerleri Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Araştırma Ölçekleri ve Alt Boyutlarına İlişkin Cronbach's Alpha Değerleri

Ölçekler	Alt Boyutlar	Madde Sayısı	Alt Boyutlar α Değerleri	Ölçeğin Tümü α Değerleri
İşyeri Merakı	Keşfetme Tutkusu	7	0,838	0,887
	Yeni Fikirlere Açıklık	4	0,833	
	Problem Çözme Kararlılığı	4	0,746	
İşe Bağlılık	İşe İstek Duyuma	6	0,873	0,944
	İşe Adanma	5	0,886	
	İşe Yoğunlaşma	6	0,832	
Yenilikçi İş Davranışı	Fikir Uygulama	2	0,781	0,877
	Fikir Üretme	4	0,782	
	Fikir/Fırsat Keşfetme	2	0,646	
	Fikir Savunma	2	0,617	

Tablo 9 incelendiğinde tüm ölçeklere ilişkin α değerlerinin 0,80'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre daha önce yapı geçerliliği sağlanan ölçeklerin aynı zamanda yüksek düzeyde güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Alpar, 2014, s. 484-485).

5. Korelasyon Analizi

Yapı geçerliliği sağlanıp güvenilir olduğu kanıtlanan işyerindeki merak, işe bağlılık ve yenilikçi iş davranışı ölçeklerinin kendi aralarındaki ilişkilerin incelenmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Aynı zamanda ölçeklere ilişkin ortalamalar ile standart sapma değerleri de hesaplanmıştır. Korelasyon analizine ve tanımlayıcı istatistiklere ilişkin sonuçlar ise Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Değişkenlere İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri ile Korelasyon Analizi Sonuçları

Boyutlar	\bar{X}	S.S.	Keşfetme Tutkusu	Yeni Fikirlere Açıklık	Problem Çözme Kararlılığı	İşe İstek Duyuma	İşe Adanma	İşe Yoğunlaşma	Fikir Uygulama	Fikir Üretme	Fikir/Fırsat Keşfetme	Fikir Savunma
Keşfetme Tutkusu	3,88	,681	1,00									
Yeni Fikirlere Açıklık	3,98	,668	,558**	1,00								
Problem Çözme Kararlılığı	3,66	,764	,550**	,436**	1,00							
İşe İstek Duyuma	3,73	,757	,572**	,388**	,322**	1,00						
İşe Adanma	4,04	,716	,595**	,508**	,264**	,804**	1,00					
İşe Yoğunlaşma	3,79	,690	,549**	,443**	,345**	,798**	,802**	1,00				
Fikir Uygulama	3,94	,651	,527**	,530**	,386**	,482**	,610**	,526**	1,00			
Fikir Üretme	3,81	,620	,590**	,585**	,466**	,500**	,611**	,508**	,788**	1,00		
Fikir/Fırsat Keşfetme	3,80	,715	,363**	,462**	,348**	,287**	,364**	,290**	,427**	,506**	1,00	
Fikir Savunma	3,75	,702	,506**	,458**	,392**	,472**	,514**	,450**	,626**	,718**	,392**	1,00

N: 369; **p<0,01; \bar{X} : Ortalama; SS: Standart Sapma

Tablo 10 incelendiğinde ölçek alt boyutları içerisinde en yüksek ortalamaya sahip faktörün İşe Adanma (4,04) olduğu görülmektedir. Bu sonuç anket uygulanan işyerinde çalışanların kendini işe adama oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir. En düşük ortalamanın ise Problem Çözme

Kararlılığında olduğu görülmektedir. Bu sonuç ise çalışanların karşılaştıkları problemleri ortadan kaldırma kararlılıklarının nispeten düşük olduğunu göstermektedir.

Yine Tablo 10’da görüldüğü üzere üç ölçeğin alt boyutları arasında genel olarak orta düzeyde ilişkiler görülmektedir. En yüksek değer ölçüldüğü ilişki YİDÖ-Fikir Üretme ile İBÖ-İşe Adanma (0,611) arasında iken İMÖ-Keşfetme Tutkusu ile İBÖ-İşe Adanma arasında (0,595), İMÖ-Yeni Fikirlerle Açıklık ile YİDÖ-Fikir Üretme arasında ise (0,585) olarak ölçülmüştür. Buna karşılık en düşük değer ölçüldüğü ilişkiler ise İMÖ-Problem Çözme Kararlılığı ile İBÖ-İşe Adanma arasında (0,264) YİDÖ-Fikir/Fırsat Keşfetme ile İBÖ-İşe İstek Duyuma arasında (0,287) YİDÖ-Fikir/Fırsat Keşfetme ile İBÖ-İşe Yoğunlaşma arasında ise (0,290) olarak ölçülmüştür.

6. Hipotez Testleri

Ölçek yapılarının doğrulanması ve modele ilişkin uyum iyiliği değerlerinin belirlenen sınırların üzerinde çıkmasından sonra çok değişkenli regresyon analizi ile araştırma hipotezleri test edilmiştir. Araştırma modeline göre belirlenmiş H₁ hipotezine ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. H₁ Hipotezine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Hipotezler	R ²	β	t	p	Hipotez Sonucu
H ₁ : İşyeri Merakı → İşe Bağlılık	0,355	,596	14,214	,000**	Kabul
H _{1a1} : Keşfetme Tutkusu → İşe İstek Duyuma	0,327	,572	13,361	,000**	Kabul
H _{1a2} : Keşfetme Tutkusu → İşe Adanma	0,354	,595	14,188	,000**	Kabul
H _{1a3} : Keşfetme Tutkusu → İşe Yoğunlaşma	0,301	,549	12,574	,000**	Kabul
H _{1b1} : Yeni Fikirlerle Açıklık → İşe İstek Duyuma	0,151	,388	8,072	,000**	Kabul
H _{1b2} : Yeni Fikirlerle Açıklık → İşe Adanma	0,258	,508	11,293	,000**	Kabul
H _{1b3} : Yeni Fikirlerle Açıklık → İşe Yoğunlaşma	0,196	,443	9,458	,000**	Kabul
H _{1c1} : Problem Çözme Kararlılığı → İşe İstek Duyuma	0,104	,322	6,519	,000**	Kabul
H _{1c2} : Problem Çözme Kararlılığı → İşe Adanma	0,070	,264	5,243	,000**	Kabul
H _{1c3} : Problem Çözme Kararlılığı → İşe Yoğunlaşma	0,119	,345	7,044	,000**	Kabul

N: 369; **p<0,01

Tablo 11 incelendiğinde işyeri merakı alt boyutlarının işe bağlılık alt boyutlarının tamamını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir. En güçlü etkinin İMÖ-Keşfetme Tutkusu tarafından İBÖ-İşe İstek Duyuma (0,327) İşe Adanma (0,354) ve İşe Yoğunlaşma (0,301) üzerinde olduğu görülmektedir. İMÖ-Yeni Fikirlerle Açıklık (0,151-0,196-0,258) ve İMÖ-Problem Çözme Kararlılığı (0,070-0,1040-0,119) alt boyutlarının İBÖ alt boyutları üzerindeki etkisinin ise nispeten düşük olduğu görülmektedir.

Yine Tablo 11 incelendiğinde, bağımsız değişken olan işyerinde merak düzeyinin ilk bağımlı değişken olan işe bağlılık ölçeğinin tamamı üzerinde ($\beta=0,596$, $p=0,000$) pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu ilişkinin R² değerinin 0,355 olması İMÖ’nün İBÖ’yü %35 oranında yordadığını göstermektedir. Bu durumda “H₁: Çalışanların işyeri merak düzeyi, işe bağlılık düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.” ana hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuç çalışanlarda merak düzeyi arttıkça işe bağlılığın da arttığını göstermektedir.

H₁ hipotezinin test edilmesi ve kabul edilmesinden sonra çok değişkenli regresyon analizi ile H₂ hipotezi de test edilmiştir. Araştırma modeline göre belirlenmiş H₂ hipotezine ilişkin regresyon analizi sonuçları Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. H₂ Hipotezine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Hipotezler	R ²	β	t	p	Hipotez Sonucu
H ₂ : İşyeri Merakı → Yenilikçi İş Davranışı	0,475	,689	18,231	,000**	Kabul
H _{2a1} : Keşfetme Tutkusu → Fikir Uygulama	0,278	,527	11,894	,000**	Kabul
H _{2a2} : Keşfetme Tutkusu → Fikir Üretme	0,348	,590	13,992	,000**	Kabul
H _{2a3} : Keşfetme Tutkusu → Fikir/Fırsat Keşfetme	0,132	,363	7,464	,000**	Kabul
H _{2a4} : Keşfetme Tutkusu → Fikir Savunma	0,256	,506	11,249	,000**	Kabul
H _{2b1} : Yeni Fikirlerle Açıklık → Fikir Uygulama	0,281	,530	11,962	,000**	Kabul
H _{2b2} : Yeni Fikirlerle Açıklık → Fikir Üretme	0,342	,585	13,826	,000**	Kabul
H _{2b3} : Yeni Fikirlerle Açıklık → Fikir/Fırsat Keşfetme	0,214	,462	9,984	,000**	Kabul
H _{2b4} : Yeni Fikirlerle Açıklık → Fikir Savunma	0,209	,458	9,859	,000**	Kabul
H _{2c1} : Problem Çözme Kararlılığı → Fikir Uygulama	0,149	,386	8,007	,000**	Kabul
H _{2c2} : Problem Çözme Kararlılığı → Fikir Üretme	0,217	,466	10,079	,000**	Kabul
H _{2c3} : Problem Çözme Kararlılığı → Fikir/Fırsat Keşfetme	0,121	,348	7,118	,000**	Kabul
H _{2c4} : Problem Çözme Kararlılığı → Fikir Savunma	0,154	,392	8,172	,000**	Kabul

N: 369; **p<0,01

Tablo 12 incelendiğinde işyeri merakı alt boyutlarının yenilikçi iş davranışı alt boyutlarının tamamını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir. En güçlü etkinin İMÖ-Keşfetme Tutkusu tarafından YİDÖ-Fikir Üretme (0,348) üzerinde ve İMÖ-Yeni Fikirlerle Açıklık tarafından YİDÖ-Fikir Üretme (0,342) üzerinde olduğu görülmektedir. İMÖ-Problem Çözme Kararlılığı (0,121-0,149-0,154-0,217) alt boyutunun YİDÖ alt boyutları üzerindeki etkisinin ise nispeten düşük olduğu görülmektedir.

Yine Tablo 12 incelendiğinde, bağımsız değişken olan işyerinde merak düzeyinin ikinci bağımlı değişken olan yenilikçi iş davranışı ölçeğinin tamamı üzerinde ($\beta=0,689$, $p=0,000$) pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu ilişkinin R² değerinin 0,475 olması İMÖ’nün YİDÖ’yü %47 oranında yordadığını göstermektedir. Bu durumda “H₂: Çalışanların işyeri merak düzeyi, yenilikçi iş davranışları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.” ana hipotezi de kabul edilmiştir. Yine bu sonuç da çalışanlarda merak düzeyi arttıkça yenilikçi iş davranışlarının da arttığını göstermektedir. Sonuç olarak Çalışma 2 için oluşturulan ve işyerinde merakın işe bağlılık ve yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinin test edilebilmesi için ileri sürülen her iki hipotez de kabul edilmiştir.

7. T-Testi ve Anova Testi

Araştırmada son olarak işyeri merak düzeyinin çalışanların demografik özelliklerine bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek için T-Testi ve Anova Testleri uygulanmıştır. Katılımcıların merak düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığı test etmek için yapılan T-Testi sonuçları Tablo 13’te gösterilmiştir.

Tablo 13. Merak Düzeyinin Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Gösteren T-Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	Ortalama (\bar{x})	t	p
Keşfetme tutkusu	Kadın	3,88	-0,068	,946
	Erkek	3,89		
Yeni fikirlere açıklık	Kadın	3,96	-0,933	,352
	Erkek	4,06		
Problem çözme kararlılığı	Kadın	3,65	-0,883	,378
	Erkek	3,75		

Tablo 13 incelendiğinde katılımcıların cinsiyet değişkeninin merak düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Bu durumda “H_{3a}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi reddedilmiştir. Katılımcıların merak düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı test etmek için yapılan Anova Testi sonuçları Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14. Merak Düzeyinin Yaş Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Gösteren Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	Yaş	Ortalama (\bar{x})	F	p
Keşfetme tutkusu	20 yaş ve altı	3,71	0,777	,540
	21-30 yaş	3,87		
	31-40 yaş	3,95		
	41-50 yaş	3,84		
	51 yaş ve üzeri	3,62		
Yeni fikirlere açıklık	20 yaş ve altı	5,00	1,690	,152
	21-30 yaş	3,98		
	31-40 yaş	4,01		
	41-50 yaş	3,93		
	51 yaş ve üzeri	3,71		
Problem çözme kararlılığı	20 yaş ve altı	3,75	2,261	,082
	21-30 yaş	3,80		
	31-40 yaş	3,68		
	41-50 yaş	3,54		
	51 yaş ve üzeri	3,21		

Tablo 14 incelendiğinde katılımcıların yaş değişkeninin merak düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Bu durumda “H_{3b}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi reddedilmiştir. Katılımcıların merak düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı test etmek için yapılan T-Testi sonuçları Tablo 15’te gösterilmiştir.

Tablo 15. Merak Düzeyinin Medeni Durum Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Gösteren T-Testi Sonuçları

Boyutlar	Medeni Durum	Ortalama (\bar{x})	t	p
Keşfetme tutkusu	Bekar	3,89	0,041	,967
	Evli	3,88		
Yeni fikirlere açıklık	Bekar	3,99	0,162	,871
	Evli	3,97		
Problem çözme kararlılığı	Bekar	3,68	0,48	,728
	Evli	3,65		

Tablo 15 incelendiğinde katılımcıların medeni durum değişkeninin merak düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Bu durumda “H_{3c}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi reddedilmiştir. Katılımcıların merak düzeylerinin öğrenim durumu değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı test etmek için yapılan Anova Testi sonuçları Tablo 16’da gösterilmiştir.

Tablo 16. Merak Düzeyinin Öğrenim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Gösteren Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	Öğrenim Durumu	Ortalama (\bar{x})	F	p
Keşfetme tutkusu	İlk-Orta	3,86	0,368	,776
	Lise	3,89		
	Ön Lisans	3,89		
	Lisans	4,05		
Yeni fikirlere açıklık	İlk-Orta	3,91	1,911	,127
	Lise	4,02		
	Ön Lisans	4,04		
	Lisans	4,26		
Problem çözme kararlılığı	İlk-Orta	3,55	2,981	,061
	Lise	3,75		
	Ön Lisans	3,88		
	Lisans	3,84		

Tablo 16 incelendiğinde katılımcıların öğrenim durumu değişkeninin merak düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Bu durumda “H_{3d}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi reddedilmiştir. Katılımcıların merak düzeylerinin çalışılan bölüm değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı test etmek için yapılan Anova Testi sonuçları Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17. Merak Düzeyinin Çalışılan Bölüm Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Gösteren Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	Çalışılan Bölüm	Ortalama (\bar{x})	F	p
Keşfetme tutkusu	Dikim	3,86	2,925	,021*
	Ütü	3,65		
	Kalite	4,01		
	Paket	3,91		
	İdari	4,34		
Yeni fikirlere açıklık	Dikim	3,99	2,607	,035*
	Ütü	3,96		
	Kalite	3,90		
	Paket	3,74		
	İdari	4,36		
Problem çözme kararlılığı	Dikim	3,63	2,714	,030*
	Ütü	3,42		
	Kalite	3,82		
	Paket	3,67		
	İdari	4,16		

*p<0,05

Tablo 17 incelendiğinde katılımcıların çalışılan bölüm değişkeninin merak ölçeğinin her üç boyutu üzerinde de anlamlı bir fark oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu farkın hangi bölümler arasında ortaya çıktığına ilişkin daha detaylı bir cevap almak için Tukey Testi uygulanmış ve İdari bölümde çalışanların her üç boyuttaki merak düzeylerinin dikim, ütü, kalite ve paket bölümünde çalışanlarla farklılaştığı görülmektedir. Merak düzeyinin çalışılan bölüm kriterine göre aritmetik ortalamaları incelendiğinde idari birimde çalışan katılımcıların keşfetme tutkusu (4,34), yeni fikirlere açıklık (4,36) ve problem çözme kararlılığı (4,16) boyutlarına ilişkin değerleri oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuç da idari birimde çalışan katılımcıların diğer bölümlere göre daha yüksek merak düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Bu durumda “H_{3e}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi çalışılan bölüm değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir. Katılımcıların merak düzeylerinin çalışılan pozisyon değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı test etmek için yapılan Anova Testi sonuçları Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18. Merak Düzeyinin Çalışılan Pozisyon Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Gösteren Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	Çalışılan Pozisyon	Ortalama (\bar{x})	F	p
Keşfetme tutkusu	İşçi (Operatör)	3,86	5,321	,005**
	Bant Şefi	4,68		
	Memur	4,20		
Yeni fikirlere açıklık	İşçi (Operatör)	3,97	0,401	,670
	Bant Şefi	4,20		
	Memur	4,06		
Problem çözme kararlılığı	İşçi (Operatör)	3,64	2,512	,082
	Bant Şefi	4,10		
	Memur	4,01		

**p<0,01

Tablo 18 incelendiğinde katılımcıların çalışılan pozisyon değişkeninin merak ölçeğinin yalnızca “keşfetme tutkusu” alt boyutu üzerinde anlamlı bir fark oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu farkın hangi pozisyonlar arasında ortaya çıktığına ilişkin daha detaylı bir cevap almak için Tukey Testi uygulanmış ve bant şefi olarak çalışan katılımcılarla işçi olarak çalışan katılımcılar arasında merak düzeyi açısından anlamlı bir farklılaşma ortaya çıktığı görülmüştür. Keşfetme Tutkusunun çalışılan pozisyon kriterine göre aritmetik ortalamaları incelendiğinde de bant şefi (4,68) ile işçi (3,86) arasında yüksek bir puan farkı olduğu görülmektedir. Bu sonuç bant şefi olarak çalışan personelin işçi olarak çalışan personele göre daha yüksek merak düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Bu durumda “H₃: Çalışanların işyerinde merak düzeyi çalışılan pozisyon değişkenine göre farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir. Son olarak katılımcıların merak düzeylerinin meslekte çalışma süresi değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı test etmek için yapılan Anova Testi sonuçları Tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo 19. Merak Düzeyinin Meslekte Çalışma Süresi Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Gösteren Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	Çalışma Süresi	Ortalama (\bar{x})	F	p
Keşfetme tutkusu	0-5 yıl	3,91	1,046	,383
	6-10 yıl	3,86		
	11-15 yıl	3,70		
	16-20 yıl	3,81		
	21 yıl ve üzeri	4,05		
Yeni fikirlere açıklık	0-5 yıl	4,02	1,011	,402
	6-10 yıl	3,86		
	11-15 yıl	4,01		
	16-20 yıl	3,94		
	21 yıl ve üzeri	3,84		
Problem çözme kararlılığı	0-5 yıl	3,69	0,691	,599
	6-10 yıl	3,61		
	11-15 yıl	3,57		
	16-20 yıl	3,51		
	21 yıl ve üzeri	3,80		

Tablo 19 incelendiğinde katılımcıların meslekte çalışma süresi değişkeninin merak düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Bu durumda “H_{3g}: Çalışanların işyerinde merak düzeyi meslekte çalışma süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir.” hipotezi reddedilmiştir. Tüm bu sonuçlara göre H₃ hipotezine ilişkin test sonuçları Tablo 20’de toplu olarak gösterilmiştir.

Tablo 20. H₃ Hipotezine İlişkin Test Sonuçları

Hipotezler	Hipotez Sonucu
H ₃ : Çalışanların işyerinde merak düzeyi demografik değişkenlere göre farklılık göstermektedir.	Kısmen Kabul
H _{3a} : Çalışanların işyerinde merak düzeyi cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Ret
H _{3b} : Çalışanların işyerinde merak düzeyi yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Ret
H _{3c} : Çalışanların işyerinde merak düzeyi medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Ret
H _{3d} : Çalışanların işyerinde merak düzeyi öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Ret
H _{3e} : Çalışanların işyerinde merak düzeyi çalışılan bölüm değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Kabul
H _{3f} : Çalışanların işyerinde merak düzeyi çalışılan pozisyon değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Kısmen Kabul
H _{3g} : Çalışanların işyerinde merak düzeyi meslekte çalışma süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Ret

Tablo 20 incelendiğinde çalışanların işyerinde merak düzeyinin yalnızca çalışılan bölüm ile çalışılan pozisyon kriterlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı, diğer değişkenlere göre ise herhangi bir anlamlı farklılaşmanın olmadığı görülmektedir. Mussel vd. (2012) çalışmalarında işyeri merak düzeyinin cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyine göre farklılaştığını iddia etmesine rağmen bu çalışmada söz konusu iddia doğrulanamamıştır. Araştırmanın son hipotezi olan H₃ hipotezinin alt hipotezlerle birlikte değerlendirilmesi sonucunda “H₃: Çalışanların işyerinde merak düzeyi demografik değişkenlere göre

farklılık göstermektedir.” hipotezi cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu ve meslekte çalışma süresi alt hipotezleri (H_{3a}, H_{3b}, H_{3c}, H_{3d}, H_{3g}) hariç olmak üzere kısmen kabul edilmiştir.

Sonuç

İşyerleri gelişmeye devam ettikçe ve işler giderek daha dinamik, karmaşık ve doğrusal olmayan bir hal aldıkça, çevreleriyle aktif bir şekilde ilgilenen ve çevrelerini sürekli olarak keşfedip uyum sağlayan çalışanlara sahip olmak, bireysel ve kurumsal başarı için giderek daha kritik hale gelmektedir. Bu nedenle, en temel insani özelliklerden biri olan merakın işyerlerindeki öneminin önümüzdeki yıllarda da artmaya devam edeceği düşünülmektedir. Merak üzerine yapılan çalışmalar, merakın bireysel, grup ve örgütsel davranışı anlamak için önemli bir alan olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada da merak ile ilgili ampirik çalışmalarda kullanılmak üzere İşyeri Merak Ölçeği (İMÖ)’nün Türkçeye uyarlanması hedeflenmiştir. Bunun yanında işyeri merakının kuramsal altyapıda olduğu gibi işe bağlılık ve yenilikçi iş davranışı ile ilişkili olup olmadığını test etmek amaçlanmış buna ek olarak çalışanlarda merak düzeyinin demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Sözü edilen amaçlar çerçevesinde araştırmada ilk olarak İMÖ’ye ilişkin Türkçeye uyarlama süreci yürütülmüştür. Orijinal ölçek çeviri-geri çeviri yöntemi kullanılarak dilbilimci ve yönetim bilimci öğretmen ve akademisyenlerden oluşan bir uzman ekip tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Ardından çevirinin kontrolü için 45 kişilik bir çalışan grubuna pilot uygulama yapılmış ve katılımcıların geri dönüşleri ve yapılan görüşmeler sonucunda ölçekte tam olarak anlaşılamadığı düşünülen bir madde revize edilerek ölçeğin dilsel eşdeğerliği sağlanmış ve ikinci örnekleme uygulanmak üzere hazır hale getirilmiştir. 478 kişilik bir örnekleme dijital ortamda uygulanan anket sonucunda 369 katılımcıdan geçerli veri elde edilmiştir. İMÖ uyarlama çalışması kapsamında ilk olarak güvenilirlik analizi yapılarak ölçeğin ve alt boyutların Cronbach’s Alpha değerleri hesaplanmıştır. Ölçekte yer alan 1. maddenin hem α değerini düşürmesi hem de ilgili maddenin madde-toplam korelasyon değerinin 0,30’un altında olması nedeniyle söz konusu madde analiz dışı bırakılmıştır. Böylece ölçeğin 4 boyutlu 16 maddeden oluşan orijinal yapısında değişiklik ortaya çıkmıştır. Bu durumda 15 maddeden oluşan yeni yapının geçerliliğini test etmek için öncelikle AFA yapılmıştır. AFA sonucunda 15 maddeden oluşan 3 boyutlu yeni bir yapı ortaya çıkmıştır. 7 maddeden oluşan keşfetme tutkusu boyutuna ilişkin faktör yük değerleri 0,705-0,602 arasında, 4 maddeden oluşan yeni fikirlere açıklık boyutuna ilişkin faktör yük değerleri 0,853-0,612 arasında, yine 4 maddeden oluşan problem çözme kararlılığı boyutuna ilişkin faktör yük değerleri ise 0,744-0,640 arasında değişmektedir. AFA sonucu ortaya çıkan yeni ölçek yapısının geçerliliğini test etmek amacıyla AMOS programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. DFA sonucunda elde edilen değerler χ^2/df (2,582) RMR (0,047) RMSEA (0,066) GFI (0,924) NFI (0,900) IFI (0,936) CFI (0,936) TLI (0,923) şeklinde hesaplanmıştır. Elde edilen uyum indeksleri incelendiğinde, χ^2/df , RMR ve GFI değerlerinin iyi uyum, RMSEA, NFI, IFI, CFI ve TLI değerlerinin kabul edilebilir uyum gösterdiği görülmüştür. Dolayısıyla elde edilen verilerin 3 boyutlu modelle uyumlu olduğunu söylenebilir. Ölçeğin DFA sonucunda elde edilen faktör yükleri ise 0,529 ile 0,867 arasında değişmektedir. Bu da ölçek yapısının veri ile uyumlu ve geçerli olduğunun bir başka göstergesidir. Uyarlama çalışması kapsamında son olarak İMÖ’nün alt boyutları arasındaki ilişkileri test etmek amacıyla boyutlar arası korelasyon değerleri test edilmiştir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre İMÖ’nün üç alt boyutunun da kendi aralarında pozitif

yönde anlamlı ilişki içinde olduğu görülmüştür. Korelasyon değerleri Keşfetme Tutkusu-Yeni Fikirlere Açıklık arasında 0,558, Keşfetme Tutkusu-Problem Çözme Kararlılığı arasında 0,550, Yeni Fikirlere Açıklık-Problem Çözme Kararlılığı arasında ise 0,436 olarak ölçülmüştür. Bu değerler boyutlar arasında orta düzeyde korelasyon olduğunu göstermektedir. Böylece 15 madde ve 3 boyuttan oluşan İMÖ'nün Türk kültürüne uyarlama çalışmasının başarılı olduğu ve ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak Türk literatüründe kullanılabileceği görülmektedir.

Araştırmanın ikinci bölümünde ise ölçek uyarlaması yapılan işyeri merakının işe bağlılık ve yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak İşe Bağlılık Ölçeği (İBÖ) ve Yenilikçi İş Davranışı Ölçeği (YİDÖ) için DFA yapılmıştır. İBÖ için yapılan analizde uyum iyiliği değerlerinin gerekli sınırların altında çıkması nedeniyle modifikasyon işlemleri yapılmıştır. Söz konusu modifikasyon işlemleri sonrasında DFA sonucunda elde edilen değerler χ^2/df (3,877) RMR (0,045) RMSEA (0,068) GFI (0,877) NFI (0,902) IFI (0,925) CFI (0,925) TLI (0,903) şeklinde hesaplanmıştır. Elde edilen uyum indeksleri incelendiğinde, RMR değerinin iyi uyum, χ^2/df , RMSEA, GFI, NFI, IFI, CFI ve TLI değerlerinin kabul edilebilir uyum gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla elde edilen verilerin ölçeğin 17 maddeden oluşan 3 boyutlu orijinal yapısı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ölçeğin faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yükleri 0,513 ile 0,847 arasında değişmektedir. YİDÖ için yapılan DFA sonucunda elde edilen değerler ise χ^2/df (4,624) RMR (0,029) RMSEA (0,079) GFI (0,930) NFI (0,917) IFI (0,934) CFI (0,933) TLI (0,907) şeklinde hesaplanmıştır. Elde edilen uyum indeksleri incelendiğinde, RMR ve GFI değerlerinin iyi uyum, χ^2/df , RMSEA, NFI, IFI, CFI ve TLI değerlerinin kabul edilebilir uyum gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla elde edilen verilerin ölçeğin 10 maddeden oluşan 4 boyutlu orijinal yapısı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ölçeğin faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yükleri 0,443 ile 0,812 arasında değişmektedir. Böylece araştırmada kullanılan üç ölçeğin de yapı geçerliliği sağlanmış ve elde edilen verilerin ölçekler ile uyumlu olduğu görülmüştür. Yapı geçerliliğinin sağlanmasından sonra ölçeklere güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha değerleri İMÖ için 0,887, İBÖ için 0,944, YİDÖ içinse 0,877 olarak ölçülmüştür. Tüm ölçeklere ilişkin α değerlerinin 0,80'in üzerinde olması ölçeklerin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Ölçeklerin tanımlayıcı istatistikleri kapsamında ölçek alt boyutlarına ilişkin ortalama değerlere bakıldığında ise en yüksek ortalama değer İBÖ'nün İşe Adanma (4,04) boyutu için ölçüldüğü görülmektedir. İMÖ'nün en yüksek ortalamaya sahip boyutu Yeni Fikirlere Açıklık (3,98), YİDÖ'nün en yüksek ortalamaya sahip boyutunun ise Fikir Uygulama (3,94) olduğu görülmektedir.

Ölçeklerin alt boyutları arasındaki ilişkileri test etmek içinse korelasyon analizi yapılmıştır. Ölçek alt boyutları arasındaki korelasyon değerlerine bakıldığında üç ölçeğin alt boyutları arasında genel olarak orta düzeyde ilişkiler görülmektedir. En yüksek değere sahip ilişki YİDÖ-Fikir Üretme ile İBÖ-İşe Adanma (0,611) arasında iken İMÖ-Keşfetme Tutkusu ile İBÖ-İşe Adanma arasında (0,595), İMÖ-Yeni Fikirlere Açıklık ile YİDÖ-Fikir Üretme arasında ise (0,585) olarak ölçülmüştür. Bu sonuçlar Denny (2017) tarafından ileri sürülen ve işyeri merakının iş tatmini ve işe bağlılık ile ilişkili olduğuna ilişkin iddiayı desteklemektedir. Yine korelasyon analizi sonuçları Denny (2017), Gino (2018) ve Ariella (2021) tarafından ileri sürülen ve işyeri merakının yenilikçi fikirler ve yenilikçi iş davranışları ile ilişkili olduğuna ilişkin iddialarını da desteklemektedir.

Korelasyon analizi ile ölçek boyutlarının birbiri ile anlamlı ilişkiler gösterdiğinin görülmesinden sonra araştırmanın ikinci bölümünde ileri sürülen ilk iki hipotez için çok değişkenli regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan regresyon analizi ile ilk olarak araştırmanın bağımsız değişkeni olan işyerinde merak düzeyi alt boyutlarının ilk bağımlı değişken olan “işe bağlılık” alt boyutları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda İMÖ-Keşfetme Tutkusu boyutunun en yüksek düzeyde yordadığı değişkenlerin İBÖ-İşe Adanma (0,354), İBÖ-İşe İstek Duyma (0,327) ve İBÖ-İşe Yoğunlaşma (0,301) olduğu görülmüştür. Alt boyutlar arasındaki tüm etki düzeylerinin pozitif ve anlamlı sonuçlar verdiği analize göre İşyeri Merakı-İşe Bağlılık ilişkisinin R^2 değeri 0,355 olarak ölçülmüştür. Bu sonuç çalışanlarda işyeri merakının işe bağlılığı %35 oranında açıkladığını göstermektedir. Bu durumda “H₁: Çalışanların işyeri merak düzeyi, işe bağlılık düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.” hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre çalışanlarda merak düzeyi arttıkça işe bağlılığın da arttığı söylenebilir. Böylece Kashdan vd. (2020) tarafından ileri sürülen işyeri merakının işe bağlılık üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görüşü doğrulanmıştır. Kashdan vd. (2020)’nin çalışmalarında işyeri merak ölçeğinin stres toleransı ve yeni fikirlere açıklık alt boyutlarının işe bağlılığı en yüksek düzeyde etkilediğini iddia edilirken bu çalışmada ise işe bağlılığı en yüksek düzeyde etkileyen merak boyutunun keşfetme tutkusu olduğu görülmektedir.

Araştırmanın ikinci hipotezini test etmek için yapılan regresyon analizi ile araştırmanın bağımsız değişkeni olan işyerinde merak düzeyi alt boyutlarının ikinci bağımlı değişken olan “yenilikçi iş davranışı” alt boyutları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda İMÖ-Keşfetme Tutkusu boyutunun YİDÖ-Fikir Üretme (0,348) ile İMÖ-Yeni Fikirlere Açıklık boyutunun YİDÖ-Fikir Üretme (0,342) alt boyutunu en yüksek düzeyde yordadığı görülmüştür. Alt boyutlar arasındaki tüm etki düzeylerinin pozitif ve anlamlı sonuçlar verdiği analize göre İşyeri Merakı-Yenilikçi İş Davranışı ilişkisinin R^2 değeri 0,475 olarak ölçülmüştür. Bu sonuç çalışanlarda işyeri merakının yenilikçi iş davranışını %47 oranında açıkladığını göstermektedir. Bu durumda “H₂: Çalışanların işyeri merak düzeyi, yenilikçi iş davranışları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.” hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre çalışanlarda merak düzeyi arttıkça yenilikçi iş davranışının da arttığı söylenebilir. Böylece Kashdan vd. (2020) tarafından yapılan araştırmada işyeri merakının yenilikçi iş davranış üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu iddiası doğrulanmıştır. Bu sonuç literatürdeki diğer sonuçlarla da paralellik göstermektedir. Örneğin Çelik vd. (2016) tarafından yapılan araştırmada işyeri merakı yüksek olan çalışanların yenilikçi görevleri yerine getirmede daha başarılı olduğu iddia edilmiştir. Hardy vd. (2017) tarafından yapılan araştırmada işyeri merakının yüksek olmasının yenilikçilik ve yaratıcılığa olumlu katkı yaptığı ileri sürülmüştür. SAS Institute (2021) tarafından yapılan araştırmada işyeri merakının yenilikçi düşünme ile pozitif ilişkili olduğu iddia edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında elde edilen sonuçlar literatürdeki çalışmalarla uyumludur.

Araştırmada son olarak kuramsal altyapıya dayanarak işyeri merak düzeyinin çalışanların demografik özelliklerine bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını ölçmek için T-Testi ve Anova Testleri uygulanmıştır. Bu analizler sonucunda çalışanların merak düzeyinin yalnızca çalıştıkları bölüm ve çalışılan pozisyona göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Buna göre idari bölümde çalışan personelin merak düzeyi diğer bölümlerde çalışanlara oranla anlamlı bir farklılık göstermiş ve oldukça yüksek bir ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Bu ortalamalar Keşfetme Tutkusu için 4,34, Yeni

Fikirilere Açıklık için 4,36 ve Problem Çözme Kararlılığı için 4,16 seviyelerindedir. Buna ek olarak katılımcıların çalıştığı pozisyon kriteri dikkate alınarak yapılan analize göre bant şefi olarak çalışan personelin İMÖ-Keşfetme Tutkusunun işçi olarak çalışan personelden anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Bant şefi olarak çalışan personelin Keşfetme Tutkusu alt boyutuna ilişkin ortalama puanı 4,68 iken işçi olarak çalışanların ise 3,86 olarak ölçülmüştür. Bu sonuçlar ışığında araştırmanın son hipotezi olan “H₃: Çalışanların işyerinde merak düzeyi demografik değişkenlere göre farklılık göstermektedir.” hipotezi cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu ve meslekte çalışma süresi alt hipotezleri (H_{3a}, H_{3b}, H_{3c}, H_{3d}, H_{3g}) hariç olmak üzere kısmen kabul edilmiştir. Halbuki Mussel vd. (2012) çalışmalarında işyeri merak düzeyinin cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemiş ve cinsiyet ve yaş değişkenlerinde merak düzeyine göre anlamlı farklılıkların olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmadaki bulgular ise Mussel vd. (2012)'nin iddiasını desteklemektedir.

Tüm bu sonuçlar ışığında bu çalışma ile Türk kültürüne geçerli ve güvenilir bir “İşyeri Merak Ölçeği (İMÖ)” kazandırılmıştır. Bu çalışmanın ülkemizde işyeri merakı ile ilgili olarak yapılan ilk uyarlama çalışması olması nedeniyle önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bunun yanında işyeri merakının işe bağlılık ve yenilikçi iş davranışı ile ilişkisi test edilmiş, kuramsal alt yapı ile paralel olarak bu değişkenler arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Yine bu çalışma ülkemizde işyeri merakı ile diğer örgütsel davranış değişkenleri arasındaki ilişkileri test eden ilk araştırma olma özelliğine sahiptir. Bu sonuçların akademik olarak değerli olmasının yanında özellikle işletmeler açısından da önem arz ettiği düşünülmektedir. Özellikle merakın öneminin her geçen gün arttığı iş dünyasında işletmelerin merak konusunda farkındalığının artması ve işyerinde merakı teşvik edecek politikalara yönelmesi önemli bir gereksinim haline gelmektedir. Bu sebeple çalışmanın son kısmında merak konusunda işletmelere bir takım öneriler sunulmaktadır. Merakın olumlu etkilerinden yararlanmak isteyen işletmelerin aşağıdaki maddeleri şirket politikalarına entegre etmeleri önerilmektedir:

- İşletmelerin yeni insan kaynağı bulma ve seçme süreçlerinde, aranan nitelikler arasına merak ve meraka dayalı becerileri de eklemesi önerilmektedir. Özellikle yenilik ve karmaşıklık açısından zengin işler için meraka dayalı becerilerin kalıcı birer koşul olması sağlanmalıdır.
- İşletmelerde sadece işe alımda değil, mevcut çalışanların da meraklı olup olmadıkları ya da hangi açılardan meraklı oldukları ölçülmeli ve insan kaynağı verimliliğinin artırılması için bu ölçüm sonuçlarına göre yeni roller belirlenmelidir.
- İşle ilgili merak düzeyleri nispeten düşük olan çalışanlar için uygun yöntemlerle merakı geliştirmeye dönük çalışmalar yürütülmelidir.
- İş ile ilgili merak, yaratıcılık, inovasyon ve yenilikçi düşünme/davranışların bir belirleyicisi olarak kabul edilmelidir.
- Araştırmalar merakın yenilikçi iş davranışlarını olumlu yönde artırdığını gösterdiğinden özellikle yeniliğe önem veren işletmelerin işle ilgili merakı teşvik etmeye dönük politikalar geliştirmeleri önerilmektedir.
- Çalışanlar, iş ile ilgili görevlerde ya da işyerinde merakın önünde engeller olduğunu düşünüyorsa, söz konusu engeller ele alınmalı ve ortadan kaldırılmasına çalışılmalıdır.

İşletmeler için sıralanan bu önerilere ek olarak, işyerinde merak konusuna ilgi duyan araştırmacılara da işyerinde merak ile diğer örgütsel davranış değişkenleri arasındaki ilişkilerin araştırılması önerilmektedir. Böylece işletmeler açısından son derece önemli olmasına rağmen ihmal edilen bir konu olan merakın diğer değişkenlerle ilişkisini de görmek mümkün hale gelecektir. Son olarak bu çalışmadaki katılımcıların büyük çoğunluğu orta düzeyde eğitim düzeyine sahip fabrika işçilerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar bu katılımcı gurubunu temsil etmektedir. Gelecekte farklı eğitim düzeyine sahip çalışanlar ya da farklı meslek grupları ile benzer çalışmalar yapılarak sonuçların karşılaştırılmasının daha kapsayıcı sonuçlar elde edilmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni Ordu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 06.07.2023 tarih ve 2023-146 sayılı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Alpar, R. (2014). *Uygulamalı istatistik ve geçerlilik-güvenilirlik*. Detay Yayıncılık.
- Ariella, S. (2021). The most important curiosity skills (with examples), <https://www.zippia.com/advice/curiosity-skills/>, Erişim Tarihi: 22.02.2022.
- Berlyne, D. E. (1966). Curiosity and exploration. *Science*, 153(3731), 25–33. <https://doi.org/10.1126/science.153.3731.25>
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem A Yayıncılık.
- Can, A. (2014). *Spss ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem A Yayıncılık.
- Çelik, P., Storme, M., Davila, A. & Myszkowski, N. (2016). Work-related curiosity positively predicts worker innovation. *Journal of Management Development*, 35(9), 1184-1194. <https://doi.org/10.1108/JMD-01-2016-0013>
- De Jong, J. & Den Hartog, D. (2010). Measuring innovative work behaviour. *Creativity and Innovation Management*, 19(1), 23-36. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8691.2010.00547.x>
- Denny, J. (2017). Encouraging curiosity in the workplace drives employee engagement, <https://www.growthengineering.co.uk/curiosity-drives-employee-engagement/>, Erişim Tarihi: 22.02.2022.
- Elmikaty, H. S. (2005). Science education: On the agenda of the library of alexandria. *Museum International*, 57(1-2), 92-99. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0033.2005.00517.x>
- Eryılmaz, A. & Doğan, T. (2012). İş yaşamında öznel iyi oluş: Utrecht işe bağlılık ölçeğinin psikometrik niteliklerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 15, 49-55.
- Gazzaniga, M. S. (2005). *The ethical brain*. Dana Press.
- Gino, F. (2018). The business case for curiosity, <https://hbr.org/2018/09/the-business-case-for-curiosity>, Erişim Tarihi: 18.02.2022.
- Goodwin, B. (2014). Curiosity is fleeting, but teachable. *Journal of Educational Research*, 82(1), 22-26.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hardy, J. H. III, Ness, A. M. & Mecca, J. (2017). Outside the box: Epistemic curiosity as a predictor of creative problem solving and creative performance. *Personality and Individual Differences*, 104, 230-237. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.08.004>
- Işık, C. & Aydın, E. (2016). Bilgi paylaşımının yenilikçi iş davranışına etkisi: Ayder yaylası konaklama işletmeleri üzerine bir uygulama. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 5(2), 75-103.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.

- Kashdan, T.B., Goodman, F.R., Disabato, D.J., McKnight, P.E., Kelso, K. & Naughton, C. (2020). Curiosity has comprehensive benefits in the workplace: developing and validating a multidimensional workplace curiosity scale in United States and German employees. *Personality and Individual Differences*, 155, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109717>
- Litman, J. A., Crowson, H. M. & Kolinski, K. (2010). Validity of the interest- and deprivation- type epistemic curiosity distinction in nonstudents. *Personality and Individual Differences*, 49(5), 531-536. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.05.021>
- Loewenstein, G. (1994). The psychology of curiosity: a review and reinterpretation. *Psychological Bulletin*, 116(1), 75-98. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.116.1.75>
- Meydan, C. & Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi amos uygulamaları*. Detay Yayıncılık.
- Mussel, P., Spengler, M., Litman, J.A. & Schuler, H. (2012). Development and validation of the German work-related curiosity scale. *European Journal of Psychological Assessment*, 28(2), 109-117. <https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000098>
- Neubert, J. C., Mainert, J., Kretzschmar, A. & Greiff, S. (2015). The assessment of 21st century skills in industrial and organizational psychology: Complex and collaborative problem solving. *Industrial and Organizational Psychology*, 8(2), 238-268. <https://doi.org/10.1017/iop.2015.14>
- Nunnally, J.C. & Bernstein, I.H. (1994). The assessment of reliability. *Psychometric Theory*, 3, 248-292.
- Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. International Universities Press.
- Reio Jr., T.G., Petrosko, J.M., Wiswell, A.K. & Thongsukmag, J. (2006). The measurement and conceptualization of curiosity. *The Journal of Genetic Psychology*, 167(2), 117-135. <https://doi.org/10.3200/GNTP.167.2.117-135>
- Reio Jr., T.G. & Callahan, J.L. (2004). Affect, curiosity, and socialization-related learning: a path analysis of antecedents to job performance. *Journal of Business and Psychology*, 19, 3-22.
- SAS Institute (2021). Curiosity at work report 2021, <https://www.sas.com/content/dam/SAS/documents/corporate-collateral/brochures/en-curiosity-at-work-112457.pdf>, Erişim Adresi: 10.03.2022.
- Schaufeli, W.B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V. & Bakker, A.B. (2002). The measurement of engagement and burnout and: A confirmative analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92.
- Spielberger, C. D. & Starr, L. M. (1994). Curiosity and exploratory behavior. O'Neil, H.F. & Drillings, M. (Ed.). *Motivation: Theory and research içinde*. Routledge.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-73.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Seçkin Yayıncılık.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Pearson Education.

von Stumm, S. & Ackerman, P. L. (2013). Investment and intellect: A review and metaanalysis. *Psychological Bulletin*, 139(4), 841-869. <https://doi.org/10.1037/a0030746>.

BÜYÜK GÜÇLERİN ENERJİ JEOPOLİTİĞİ HÂKİMİYETİ ÜZERİNDEN HEGEMONYA STRATEJİLERİ: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ *

 Nezir OĞUŞ^a

Öz

Bu çalışmada büyük güçlerin Afganistan hâkimiyeti üzerinden oluşturmaya çalıştıkları hegemonya sürecinde enerji jeopolitiği hâkimiyet politikalarına yönelik pratikler ve karşı çıkışlar üzerinden tahliller yapılacak ve bu konular tartışılacaktır. Bu çerçevede oluşturulan makalede, “büyük güçlerin hegemonya politikalarında stratejik enerji kaynaklarının önemi nedir ve Afganistan’ın kilit konumu bu politikaları nasıl şekillendirmiştir?” sorularına yanıt aranmaktadır. Araştırma, yöntem açısından uluslararası ilişkilerde sert güce dayalı hegemonyal politikaları, jeopolitik teoriler ve enerji hâkimiyeti yönüyle irdeleyerek İngiltere’nin, Rusya’nın, ABD’nin, Çin’in ve AB’nin Afganistan hâkimiyeti üzerinden sağlamaya çalıştıkları büyük güç stratejilerini incelemektedir. Bu temelde oluşturulan çalışmanın temel argümanını, İngiltere’nin, Rusya’nın, ABD’nin, Çin’in ve AB’nin Afganistan üzerinden sağlamaya çalıştıkları enerji hâkimiyet politikaları ve hegemonya stratejileri oluşturmaktadır. Söz konusu büyük güçlerin tarihsel ve güncel dış politikalarının odağında kara hâkimiyet teorisi, Afganistan ve stratejik enerji coğrafyasının yer aldığı görülmektedir. Makalenin amaçları, hedefleri ve hipotezleri kurumsal veri analizine dayalı tüme varımsal bir yöntemle büyük güçlerin dış politikaları, resmi belge ve stratejiler üzerinden irdelenmiştir. Çalışma bu şekilde alana özgün bir bakış açısı getirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kara Hâkimiyet teorisi, Enerji jeopolitiği, Büyük oyun, Büyük güç, Hegemonya stratejileri.

STRATEGIES OF HEGEMONIA THROUGH ENERGY GEOPOLITICS OF GREAT POWERS: THE CASE OF AFGHANISTAN

Abstract

In this study, analyses will be made and these issues will be discussed through the practices and oppositions to the energy geopolitics dominance policies in the process of hegemony that the great powers are trying to establish through the domination of Afghanistan. This article seeks to answer the questions: What is the importance of strategic energy resources in the hegemony policies of the great powers and how has

* Bu makale, 22-23 Ocak 2022 Afganistan’da Taliban Yönetiminin Küresel ve Bölgesel Etkileri adlı çevrimiçi ulusal kongrede bildiri olarak sunulmuştur.

^a Doktora Öğr., Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler, ogusnezir@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 03.07.2023, Makale Kabul Tarihi: 15.01.2024

Afganistan's key position shaped these policies? In terms of methodology, the research analyses hegemonic policies based on hard power in international relations in terms of geopolitical theories and energy dominance, and examines the great power strategies of the UK, Russia, the USA, China and the EU through Afghanistan dominance. The main argument of this study is based on the energy dominance policies and hegemony strategies that the UK, Russia, the USA, China and the EU are trying to achieve through Afghanistan. The historical and current foreign policies of these great powers are centred on the theory of land dominance, Afghanistan and strategic energy geography. The aims, objectives and hypotheses of the article are analysed through the foreign policies of the great powers, official documents and strategies with a deductive method based on institutional data analysis. In this way, the study aims to bring a unique perspective to the field.

Keywords: Heartland Theory, Energy geopolitics, Big game, Great power, Hegemony strategies.

Giriş

Tarihsel süreçte bilim, teknoloji ve sanayide yaşanan büyük atılımlardan sonra enerjiye olan ihtiyaç arttığından dolayı devletlerin veya örgütlerin birbirine üstünlük sağlamak amacıyla jeopolitik açıdan kilit öneme sahip alanlarda kıyasıya bir mücadele yaşanmaktadır. Nitekim bölgesel hâkimiyet ve küresel liderlik idealleriyle enerji kaynakları arasında derin ve simetrik bir bağlantı bulunmaktadır. Bu kilit ilişki nedeniyle enerji jeopolitiği bakımından stratejik öneme sahip olan coğrafyalarda büyük güçler arasında yoğun güç ve hegemonyaya dayalı politikalar geliştirildiği görülmektedir.

Devletlerin jeopolitik alan hâkimiyetine yönelik kara ve deniz alanlarında birbirlerine karşı üstünlük sağlaması amacıyla pek çok teori geliştirilmiştir. Geliştirilen klasik ve modern teorilerin neredeyse hepsinde alan hâkimiyeti ve enerji jeopolitiği ekseninde elde edilen gücün vurgulandığı görülmektedir. Bu temelde Halford John Mackinder Mackinder'ın geliştirdiği Kara Hâkimiyet Teorisi ve bu teoriyle bağlantılı olan Nicholas John Spykman'ın savunduğu Kenar Kuşak Teorisi bu çalışmanın teorik çerçevesini oluşturacaktır. Bu teoriler çerçevesinde Avrasya coğrafyası üzerinde karasal hâkimiyeti sağlayabilen bir gücün dünya hâkimiyetini de elde edip edemeyeceği çalışmada tartışılacaktır.

Avrasya bölgesinde önemli stratejik bir konuma sahip olan Afganistan'ın (Anıl, 1998-99, s. 128), petrol, demir, bakır, kurşun, kömür kaynakları bulunan Kazakistan'a, altın, civa, uranyum ve kömür rezervlerine sahip Kırgızistan'a, doğalgaz, gümüş, çinko, kömür havzalarına sahip Özbekistan'a ve doğalgaz ve petrol gibi rezervleri elinde barındıran Tacikistan'a yakın olması ülkeye avantajlı bir durum sağlamaktadır (Roux, 1998, s. 140-143). Bu stratejik geçiş güzergâhın yanı sıra Afganistan, Orta Asya bölgesinden Hint havzasına ve oradan açık denizlere açılan kapı konumunda bulunan Hayber, Kocak ve Gomal gibi kilit öneme sahip geçitlere olan yakınlığı ile stratejik önemini artırmaktadır. Bu durum Afganistan için Orta Asya-Çin alanına ve Orta Asya-Hindistan arasındaki bölgesel nitelikli bağlantıyı sağlamaktadır (Davutoğlu, 2001, s. 113).

Afganistan, jeopolitik olarak hem önemli bir coğrafyada yer alması hem de enerji kaynakları bakımından zengin Orta Asya bölgesine yakınlığı nedeniyle tarihsel süreçte büyük oyunların yaşandığı stratejik bir alan olma özelliği taşımaktadır. Neredeyse bu oyunların hepsinde güçlü devletler ve örgütler, Afganistan'da alan hâkimiyeti sağlayarak stratejik enerji güzergâhlarına erişmek ve

nihayetinde hem bölgesel hem de küresel sistemde hegemon bir güç olmak gibi hedefleri bulunmaktadır. Bu şekilde tasavvur edilen çalışmada, tarihsel süreçte küresel sistemde büyük güç rekabetinin merkezinde yer alan İngiltere, Rusya¹, ABD, Avrupa Birliği (AB) ve Çin gibi büyük güçlerin kürede hegemon bir duruma yükselmek için Afganistan üzerinden geliştirdikleri kendilerine özgü stratejileri ve politikaları kara hâkimiyet teorisi üzerinden tartışılacaktır. Buna göre Rusya ve İngiltere'nin bölgesel rekabetlerinin odağındaki stratejik coğrafyaya egemen olma ve enerji kaynakları üzerinden hâkimiyeti sağlama hedefleriyle birbirine karşı üstünlük mücadelesi yürüttükleri vurgulanmıştır. ABD'nin özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan'ı işgal ederek; hem Avrasya bölgesinde hem de küresel sistemde hegemonyal güç konumuna yükselme pratikleri yürüttüğü görülmüştür. Çin, ABD'nin küresel liderliğine meydan okumak ve bölgesel çevrenmeden kurtulmak amacıyla Avrasya bölgesinde dolayısıyla Afganistan'da hâkim güç olma stratejileri yürütürken; Avrupa Birliği, bölgeye yönelik bütüncül bir politika ile enerji kaynaklarına engelsiz bir şekilde erişmek ve nihayetinde küredeki güçlü durumunu devam ettirmek istemektedir.

Bu çerçevede çalışmanın temel konusunu meydana getiren kara hâkimiyetine yönelik geliştirilen teoriler ve kenar kuşak teorileri; genelde Avrasya kıtasının barındırdığı jeo-stratejik, jeo-ekonomik avantajların özelde Afganistan'ın bulunduğu kilit konumun önemini ortaya koymaktadır. Bu teorilerden yola çıkılarak makale, Avrasya bölgesinde önemli bir konumda bulunan Afganistan'da kontrolü sağlayan güçlü bir devletin hem bölgedeki enerji kaynakları üzerindeki egemenliğini göstermekte; hem de küresel sistemde güç ve hegemonya olanağını elde edeceğini iddia etmektedir.

Afganistan ile ilgili literatür incelendiğinde makalenin özgünlüğü ve gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim makalenin konusu ile bağlantılı olması açısından literatürdeki bazı çalışmalara değinilecek olursa: Ozturk (2015), Afganistan'ın stratejik konumuna değinerek ülkenin süper güçlerin ilgi alanı haline gelmesini ve 11 Eylül saldırıları sonrası ABD müdahalesine yoğunlaşmaktadır. Talash (2016), Afganistan'ın jeopolitik konumuna yoğunlaşarak ülkenin Çin ile gelişen ilişkilerini ele almaktadır. Qadari (2018), Afganistan'ın stratejik jeopolitik konumuna değinerek, tarihsel süreçteki işgalleri küresel terörle mücadele, büyük oyun ve jeopolitik unsurlar çerçevesinde ele almaktadır. Oghlı (2021), jeopolitik teoriler ve Afganistan'ın jeopolitik konumu bakımından Çin'in son yıllarda geliştirdiği politikalara ve iki ülke ilişkilerine değinilmektedir. Lame (2021), Afganistan'ın enerji potansiyelini ele almakta ve ülkenin kendi potansiyelleri yüksek olmasına rağmen enerji bakımından dışa olan bağımlılığını vurgulamaktadır. Şakı (2018), Büyük Güçler Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları: Jeopolitik Mücadele başlıklı tezin temel varsayımı şeklinde Hazar ve Orta Asya petrollerinin uluslararası düzeydeki önemini vurgulayarak uluslararası şirketlerin bu alandaki kaynaklara yatırım yaptığını vurgulamaktadır. Çalışmanın temel hipotezi ise, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya'da meydana gelen jeopolitik boşluğun büyük güçler tarafından doldurulmasına yönelik mücadelelerin söz konusu petrol şirketleri arasındaki rekabetlerin bu büyük güç mücadele ve politikalarını şekillendirdiği yönündedir. Bu tez, makale ile konu açısından (stratejik enerji kaynaklarını ele alması) benzerlik göstermesine rağmen tezin temel hipotezi (petrol şirketleri arasındaki rekabet)

¹ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Rusya Federasyonu tarihselliği dikkate alınarak makalede konu ve anlam birliği sağlanmasına adına makale bütününde Rusya şeklinde yazılmıştır.

konuya yaklaşımı ve büyük güç mücadele şekilleri bakımından farklılık göstermektedir. Tez, büyük güç mücadelelerini sahada etkin bir şekilde faaliyet yürüten enerji şirketleri üzerinden kurgularken makale büyük güçlerin dış politika stratejilerindeki hegemonyal anlayışı ve bölgede sağlamaya çalıştığı üstünlük mücadelesinin odağında Afganistan'ı ve ülkelerin dış politikadaki motivasyon araçlarını (resmi kurumların ve düşünürlerin pratikleri, resmi belgeleri, hükümetlerin politikalarını) dikkate almaktadır. Çalışma hem ekonomik hem de politik düzeyde hegemonyayı stratejik Afganistan coğrafyasında sağlanacak üstünlüğe bağlaması yönüyle de farklılık göstermektedir. Bu şekilde makale, Kara Hâkimiyet Teorisi çerçevesinde büyük güçlerin enerji jeopolitiği üzerinde sağlamaya çalıştığı hegemonya stratejileri bakımından Afganistan'ı kilit ülke şeklinde ele alması çalışmaya özgün bir nitelik kazandırmaktadır. Son olarak makale, kurumsal veri analizi yapılarak, büyük güçlerin temel dış politika anlayışlarını resmi kurumlar ve düşünürlerin pratikleri incelenerek tüme varım yöntemiyle Afganistan'ın kara hâkimiyet teorisinin ve stratejik enerji coğrafyasının odağında yer aldığını ortaya koymaktadır.

A. KARA HÂKİMİYET TEORİSİ VE ENERJİ JEOPOLİTİĞİ

Neredeyse tarihin her döneminde devletlerin kurulduğu veya sonradan hâkimiyeti altına aldıkları coğrafyalar, politika yapım süreçlerinde ve dış politikada etkili olmaları için belirleyici olmuştur. Bundan dolayı, jeopolitik teorilerin de inceleme alanına giren coğrafi konumun gelecekte de mevcut önemini koruması beklenmektedir. Jeopolitik teriminin ve kavramsallaşmasının öncüsü olan Rudolf Kjellen'e göre, yaşamını sürdüren bir organizma veya devlete ait olan bir bilim dalı şeklindeki yaklaşımı çerçevesinde günümüzde hala başat aktör konumunu sürdüren devletlerin politika yapım süreçlerinde hâkimiyet kurduğu coğrafyaların etkisinde kalarak uluslararası alanda hegemon bir güç olma iddiası taşımaktadırlar (Cahnman, 1943, s. 57).

Jeopolitik terimi, ilk olarak askeri terimler içinde kullanılmaya başlanmasına rağmen; bu terim, ilerleyen dönemlerde devletlerin sahip olduğu hedefleri, idealleri açıklamada ve uluslararası sistemi yorumlamada kullanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede genel anlamıyla jeopolitik, coğrafi alan bakımından devletlerin birbiriyle yürüttüğü her türlü etkileşimden doğan güç ve hegemonya mücadelelerini kapsamaktadır (Khanna, 2011). Jeopolitiğin kurucusu olarak değerlendirilen Frederic Ratzel, Charles Robert Darwin'in etkisiyle devletleri birer organizmaya benzeterek; onların hayatlarını idame ettirebilmeleri için saha kazanmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Jeopolitik terimini ilk defa kullanan Rudolf Kjellen'in de Ratzel'in temel görüşlerinin etkisinde kaldığı görülmektedir (Özey, 2017, s. 98).

İbn-i Haldun'un "coğrafya kaderdir" anlayışı, Napolyon Bonaparte'nin Haldun'u destekler nitelikteki "devletlerin eylemleri coğrafyalarında saklıdır" sözleri coğrafyanın önemini ortaya koymaktadır. Yine Tim Marshall'ın insanın üzerinde yaşamını sürdürdüğü topraklar tarafından şekillendirildiği tasavvuru devletlerin politikalarını, savaşları, insan karakterini, iktidarları ve sosyal gelişmişliğin temelde coğrafyalar tarafından belirlendiği savını desteklemektedir (Oğultürk & Şahin, 2020, s. 225).

Jeopolitik hakkında yukarıda değinilen temel yaklaşımlar çerçevesinde küresel düzeyde hâkimiyet mücadelesi sürdüren ve dış politikalarında iddialı olan devletler, jeopolitik eksende politika yürütmeleri

ve başka coğrafyalara yayılmaları gibi başlıca iki önemli amaca yönelmişlerdir. Bu amaçlar bakımından jeopolitik teoriler, ülkenin öncelikleri açısından önemli olan konularda ipucu verirken bir yandan da devletlerin bu stratejik hedefleri elde etmeleri için yürütmesi gereken yayılcı politikaların meşruiyetini sağlamaktadır (Davutoğlu, 2001, s. 102-103).

Halford Mackinder, "Tarihin Coğrafi Eksenini" adlı makalesinde Dünya'da bulunan kara parçalarını kapsayan analizinde ilk kez Heartland (Kalpgâh) tanımlamasının çerçevesini oluşturmaktadır. Buna göre; Avrupa, Asya ve Afrika bölgelerinin bağlantılı olduğu Dünya Adası; Britanya ve Japonya gibi devletlerin dünya adasına coğrafi konum olarak yakınındaki adaları içeren bölgeye kıyı adaları, Avustralya ve Amerika gibi kıtaları içeren kara parçalarını ise uzak adalar meydana getirmektedir (Ashworth, 2010, s. 286).

Mackinder'ın bu şekildeki sınıflandırmasına göre; kalpgâh, dünya adasının ortasında yer alan ve "Batı'da Volga Irmağı'ndan Doğu'da Yangtze Nehri'ne; Kuzeyde Antarktika'dan Güneyde Himalayalar'a" kadar oldukça geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu geniş kapsamlı kalpgâh alanı, önemini Rusya İmparatorluğu'nun ve I.Dünya Savaşı'ndan başlayıp Soğuk Savaş'ın bitimine kadarki süreçte Rusya hâkimiyetinde bulunan alanın büyük bir kısmını kapsamaktadır. Ayrıca Doğu Avrupa'dan başlayıp Çin'e kadar genişleyen kalpgâh bölgesini çevreleyen, adına Rimland denilen bir hilal bu alanda yer almaktadır².

Mackinder, kara hâkimiyet teorisinde ağırlıklı olarak Kalpgâh biçiminde adlandırdığı bölgeye yoğunlaşarak bu bölgeyi çıkış kapısı olarak değerlendirmektedir. Ayrıca hem dünya hâkimiyetinin sağlanması için kalpgâhın önemine vurgu yaparken hem de ilerde denizlere egemen olan karasal bir gücün küresel sistemde etkili olacağını vurgulamaktadır (Mackinder, 1919, s. 136-86).

Halford Mackinder, jeopolitik teori ekollerine yönelik geliştirdiği teorik bakış açıları ve kavramsal çerçeveleri bu alanla ilgili yapılacak çalışmalara yönelik önemli nitelikte kaynak sağlamaktadır. Bu şekilde günümüzde geçerliliğini sürdüren bu teorinin amaçlarından biri de jeopolitik bakımından İngiltere'nin gücünün azaldığına dikkat çekmesidir. İngiltere'nin mevcut denizlerdeki üstünlüğünü göz önünde bulunduran Mackinder, devletin uluslararası sistemdeki hâkimiyetini koruyabilmesi için kara alanları üzerinde sağlayacağı üstünlüğün önemine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda kara hâkimiyeti teorisi, Doğu Avrupa bölgesini kontrol edebilen bir güç kalpgâha hükmeder; kalpgâhı kontrol edebilen bir gücün dünya adasını kontrol edecek ve dünya adasına egemen olan bir güç de dünyayı hâkimiyeti altına alabilecektir tasavvurunu barındırmaktadır (Özsavaş, 2016, s. 147).

Ayrıca Halford Mackinder, dünya tarihini kara ve deniz hâkimiyetini sağlamaya çalışan güçlerin birbirleriyle olan mücadelesi şeklinde ifade etmektedir. Mackinder, dünya alanını bir savaş bölgesi şeklinde görmekte ve küresel düzeyde kilit rollerde bulunan bölgelerin kontrol altına alınmasıyla küresel üstünlüğü de getireceğini iddia etmektedir (Gökmen, 2010, s. 31).

² Aslında Mackinder'ın hilal olarak tanımladığı bu bölgeyi, Spykman rimland olarak tanımlamaktadır. Bu iki tanımlama hakkında geniş bilgiye ulaşmak için bkz. <https://geopoliticalfutures.com/geopolitical-theories/?format=pdf>.

Heartland şeklinde ifade edilen alan Asya'nın merkezini ve kıtanın kuzey alanlarını içine almakta, Sibirya'dan Belucistan'a oradan da İran'a kadar genişlemektedir. Bölgenin merkezini meydana getiren denizlerden uzak karasal düzlüklere büyük ova denilmektedir. Bu şekilde büyük ova bölgesi, Sibirya'nın batı bölümünü, Türkistan coğrafyasını ve Volga Nehri alanlarını barındırmaktadır. Bu alanın ilerisinde ise İran dağlık bölgesi olarak adlandırılan bölge bulunmaktadır. Buna göre Heartland, büyük ova ve İran dağlık alanının geniş bir kısmını meydana getirmektedir (Mackinder, 1919, s. 79-94).

Mackinder, teoride vurguladığı çevrelemeye ek olarak, kara alanlarında hâkimiyeti kuran bir devletin dünya hâkimiyetini de kuracağını vurgulamaktadır. Bu nedenle devletlerin sahip olduğu coğrafi konumların ve önemlerinin devletlerin kaderini belirlediğini iddia etmektedir. Bu çerçevede küresel sistemde meydana gelen savaşları da inceleyen Mackinder, Almanya'nın barındırdığı tehdit edici gelişmelere karşı nelerin yapılabileceğini de araştırmıştır. Mackinder, teknoloji alanında meydana gelen gelişmelerin bilhassa demiryoluyla bağlantılı olan kara taşımacılığı alanındaki adeta devrim niteliğindeki gelişmelerin deniz ve kara güçleri arasında bulunan güç dengesini değiştirerek Kolombiya döneminin hâkim deniz iktidarına son verdiğini vurgulamaktadır (Owens, 2015, s. 470).

Kara hâkimiyetinin önemine vurgu yapan bir başka teorisyen ise Nicholas Spykman'dır. Spykman, küresel sistemde hegemonyaya dayalı bir düzenin tesisi için merkezde yer alan bölgeleri çevreleyen kuşak niteliğindeki bölgelerin egemenliğine alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Mevcut düzeyde merkez bölgeleri elverişsiz iklim koşulları ve kaynak yetersizliği nedeniyle bu alanda hâkimiyet kurmanın zor olmadığını fakat kenar kuşak bölgelerinde yer alan Avrupa kıtasındaki devletleri, "Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibirya" gibi alanlarda hâkimiyet kuran bir gücün Avrasya bölgesinde üstünlük sağlayacağı ve bu alana egemen olan bir gücün dünya anakarasına hükmedebileceğini savunmaktadır. Ayrıca Spykman, ABD'nin bu alanlarda kuracağı hâkimiyeti engelleyebilecek güçlere karşı uygulanması gereken dış politika manevralarını da teorisinde önermektedir. Nihayetinde ABD öncülüğünde kurulan NATO, Bağdat Paktı, Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı (SEATO), Spykman tarafından önerilen bu politikaların bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Bilge, 1958, s. 168-169).

Bu durumlara ek olarak Nicholas John Spykman, Mackinder'in temel teorilerinden ve jeopolitik görüşlerinden faydalanmakla beraber onları farklı şekillerde yorumlamış ve farklı sonuçlara ulaşmıştır. Neticede Mackinder'in ana karanın merkez bölgesine yönelik hâkimiyet teorilerini değiştirerek dünya adasında (Avrupa, Asya ve Afrika) hâkimiyeti sağlayabilmek için merkezi kuşatan çevreye hâkim olmak gerektiğini vurgulamaktadır (Sönmezoğlu, 1989, s. 427). Bu iki tez arasındaki farklılıklara rağmen temelde kara hâkimiyetin dünya egemenliği bakımından vurguladıkları önem ortak bir nitelik taşımaktadır.

Avrasya coğrafyası bahsinde Spykman'ın geliştirdiği rim (kenar alan) ve land (toprak) sözcükleri, kara terimlerinin bir araya gelmesiyle oluşan rimland yani kenar kuşak teorisi küresel düzeyde oluşacak hâkimiyete yol gösterici bir nitelikte olması bakımından önemlidir (Hasanov, 2012, s. 75). Esasen bu teori Mahan'ın dünya görüşünü de yansıtmakta ve dünya hâkimiyetinin yeraltı ve yerüstünde bulunan verimli kaynakların, ülke nüfusunun ve sınırların deniz alanlarına erişimi sağlamasından dolayı Avrasya'nın sahil bölgelerinin (Cohen, 2015, s. 26) Mahan'ın tanımlamasıyla kenar kuşağı sağlamaktadır.

Jeopolitik bakımdan benzer çalışmalar yürüten Zbigniew Kazimierz Brzezinski ise “Büyük Satranç Tahtası” isimli kitabında, Avrasya’nın önemine dair vurgulamaları özetlenirse: Bu bölgede bulunan nüfusun küredeki toplam nüfusun neredeyse %75’ini meydana getirdiğini, ABD küresel ekonomi liderliğine meydan okuyabilme kapasitesine sahip en gelişmiş altı ekonomiyi, teknolojik ve askeri bakımdan önemli gelişmeler kaydeden nükleer güce sahip Rusya, Hindistan ve Pakistan bu alanda bulunmaktadır. Neticede ABD’nin küresel liderliğine alternatif olabilecek ve ilerde bu hegemonyaya alternatif hegemonya kurabilecek kadar gelişen önemli devletlerin bu coğrafyada yer alması ve bu bölgede siyasal nitelikli bir birliğin sağlanmasının nerdeyse imkânsız bir durum teşkil ettiği için Avrasya, büyük güç iddiasında bulunan devletler için özelde ABD açısından bir satranç tahtası özelliğine sahiptir (Brzezinski, 2020, s. 52-53).

Brzezinski’nin kitabında vurguladığı şekliyle Kazakistan, Çin ve Hindistan gibi devletlerin batısında yer alan alanları, Yemen, Ortadoğu, Türkiye’nin ülke sınırlarını ve doğu bölgeleriyle Kafkaslar tarafından daraltılan istikrarsız alanı gerginleşen küresel şiddet bölgeleri şeklinde nitelendirmiştir. Brzezinski’nin Balkanlar olarak nitelediği bu bölgeler, uluslararası sistemde hegemon güç olma iddiası taşıyan devletler için yoğun rekabet alanı ve etnik açıdan kargaşanın bulunduğu için bundan hareketle alanın içinde daraltılmış bir bölge şeklinde Avrasya Balkanları nitelendirmesini yapmaktadır. Bu nitelendirme çerçevesinde, “Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Afganistan” devletleri bu tanımlamada yer almaktadır (Brzezinski, 2018, s. 81-176).

Ekonomik faaliyetler açısından da jeopolitik kavramının önemli bir bileşeni olarak rimland alanı üzerinde sağlanacak bir hâkimiyet için gerekli bir güç unsuru şeklinde belirlenmektedir. Nitekim kenar kuşak jeopolitiği sadece stratejik anlamda değil aynı zamanda oldukça önemli olan ticaret bölgelerini ve yollarını da barındırmaktadır. Bu özelliklerin yanında stratejik güzergâhların ve ekonomik faaliyetlerin ayrılmaz parçalar olduğu değerlendirildiğinde enerji jeopolitiği alanındaki rekabetin daima jeopolitik olgusunun bir bileşeni olduğu görülmektedir (Boniface, 2018, s. 22-27).

Büyük güçler arasındaki rekabetin önemli bir unsuru olarak enerji jeopolitiği, hem enerji kaynaklarının olduğu bölgeleri hem de enerjiye olan arz ve talebin meydana geldiği bütün coğrafik unsurları barındırmaktadır. Bundan dolayı enerji jeopolitiği neredeyse küresel düzeydeki bütün rekabet alanlarını, güç mücadelelerini ve sistemde meydana gelen gelişmeleri kapsamaktadır (Demir, 2010). Günümüzde gerek büyük güçlerin enerjiye olan bağımlılığı gerekse de enerji bakımından jeopolitik öneme sahip alanlarda meydana gelen bu rekabet ve hegemonya mücadeleleri jeopolitik yapının geçmişe göre daha fazla dinamik bir hal almasını sağlamaktadır. Nitekim jeopolitik değişim ve dönüşümlerin en yoğun yaşandığı alanlar enerji jeopolitik alanları olarak vurgulanabilir. Son dönemdeki jeopolitik alandaki rekabetlerin Avrasya’nın kenar kuşağı üzerinde meydana geldiği görülmektedir. Bu şekilde Avrasya bölgesi Ortadoğu ile birlikte büyük güçlerin enerji hâkimiyeti üzerindeki politikaları yoluyla bu enerji bölgeleri günümüzdeki jeopolitik mücadelenin merkezi haline getirmektedir (Demir, 2010).

Bu çerçevede enerji jeopolitiğine dayalı hegemonya mücadelesinin önemli bir yönünü ayağını enerji kaynaklarının bulunduğu coğrafyalara yakın stratejik alanlar oluşturmaktadır. Ayrıca bu coğrafyalarda bulunan kaynakların asimetric bir şekilde dağıldığı göz önünde bulundurulursa asimetric

olan bu enerji kaynaklarının küresel düzeydeki talepleri karşılayabilme kapasiteleri bakımından bazı alanlar ön plana çıkmaktadır. Bu şekilde enerji jeopolitiği, yeni enerjilerin ve bu enerjilerin oluşturduğu rezervlerin ortaya çıkmasıyla güncellenmektedir. Bu güncellemelere rağmen neredeyse değişmeyen tek şey, zengin enerji alanlarına sahip bölgelere yönelik bölgesel güç mücadelesi ve küresel rekabet politikaları olgusudur. Afganistan, gerek yer aldığı stratejik coğrafik konumu nedeniyle gerekse de enerji kaynaklarının aktarım güzergâhında yer almasından dolayı dönem dönem küresel hâkimiyet için büyük güçlerin hâkimiyet mücadele alanı ve hegemonya stratejilerinin odağı haline gelmektedir.

B. BÜYÜK OYUN STRATEJİLERİ VE YENİ BÜYÜK OYUN(LAR)

Afganistan mevcut şekliyle büyük bir bölümünü dağlık alanlar meydana getirmekte ve komşu ülkelere oranla daha az zenginlikte yeraltı kaynaklarını barındırmaktadır. Buna rağmen Afganistan'ın büyük güçler açısından önemini ortaya koyan başka özellikler mevcuttur. Bu önemli niteliklerden bazıları; nükleer üç büyük güç konumunda bulunan Rusya, Hindistan ve Pakistan'a jeopolitik olarak yakın bir konumda bulunması, Rusya'nın temel hedeflerinden biri olan güneye inme stratejileri dolayısıyla açık denizlere erişimini engelleyen, Hazar bölgesinde yoğun bir şekilde bulunan kaynakların Hint Okyanusu'na taşınmasında stratejik geçiş güzergâhında yer almasıdır (Özsavaş Atay, 1998-99, s. 23).

Yeryüzünde bulunan enerji kaynaklarının hâkimiyetine ilişkin mücadele başlangıçta İngiltere ve Rusya arasında 19.yy. boyunca yoğun bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Bu rekabetin temel nedeni olarak İngiltere'nin Hindistan'a ve alt kıtaya yönelik stratejilerine karşılık Rusya'nın Orta Asya enerji coğrafyasına yayılma politikaları yer almaktadır. Tarihte bu stratejik alanlara yönelik hâkimiyet mücadeleleri ve hegemonya politikalarına büyük oyun adı verilmektedir (Lacoste, 2008). Nitekim bu büyük oyun politikaları çerçevesinde Afganistan, İngiltere ve Rusya'nın yoğun hâkimiyet ve rekabet mücadelelerinin temel alanı olurken, dönemin İran Hükümdarı Dara'nın yönetiminden (M.Ö. 500) itibaren, "Büyük İskender, Sakalar, Ak-Hunlar, Araplar, Gazneliler, Harzemşahlar, Moğollar ve Babürler" benzeri oldukça önemli güçlerin işgaliyle karşılaşmıştır (Qazi, 1997).

İngilizler tarafından Asya'nın gözetlenildiği yer şeklinde nitelendirilen Afganistan, Orta Asya bölgesinin yanı sıra Güney Asya'nın ortasında bulunan stratejik geçiş güzergâhlarından birini meydana getirmektedir (Büyükbaş, 2006, s. 8). Bu şekilde yer aldığı coğrafya açısından stratejik öneme haiz konumundan dolayı Afganistan, büyük güçlerin rekabet ve çatışma alanlarının bulunduğu bir bölgede adeta sıkışmış bir vaziyettedir. Afganistan, neredeyse bütün büyük güçlerin yoğunlaştığı bir alanda bulunması hem kilit konumunun yanında jeopolitik anlamda verimli kaynakları barındıran alanların oldukça yakınında bulunması hem de enerji transfer geçiş bölgesinde bulunması ülkenin önemini artırmaktadır. Bu nedenle Afganistan, tarih boyunca jeopolitik önemini ve temel çatışma alanı konumunu sürdürmektedir. Afganistan'ın bu stratejik öneminin yanında AB, Rusya ve Çin gibi uluslararası ilişkiler bakımından etkili olan güçlerin arasında bulunması ve İran'ın sınırında bulunmasının yanında uyuşturucu trafiği ve radikal örgütlerin eğitim üssü olma durumu, istikrarsız siyasal yapısıyla ABD için önemli bir hegemonya alanını oluşturmaktadır (Şahin, 2010, s. 5).

Avrasya'da yer alan Orta Asya bölgesi, enerji bakımından oldukça önemli kaynakları barındırması nedeniyle soğuk savaşın hemen akabinde dünyanın büyük güçlerinin bu bölgeye ilgilerinin kabarması ve dolayısıyla bölge üzerinde geliştirilen politikalarla önemli bir rekabete yol açtığı görülmektedir (Uslu, 2006, s. 207). Orta Asya bölgesi, Mackinder'ın jeopolitik bakış açısına uygun bir şekilde Afganistan ve Hindistan'a açılan önemli kapı olarak değerlendirilmektedir. Bu bölge, İngilizlerin Hint kolonisinin güvenliğini sağlayabilmek amacıyla tampon görevi konumunda olmamasına rağmen bölgeyi tamamen ele geçirmeye çalıştığı da görülmektedir. Bu dönemde Ruslar, bölgede inşa ettiği geniş demiryolu ağlarıyla Avrasya'ya doğru genişlemesini ve bölgede hâkimiyet sağlamasını mümkün kılarken, deniz gücü konumunda bulunan İngiliz İmparatorluğu ise Ruslara oranla bölgede hızlı bir şekilde hâkimiyeti sağlaması nerdeyse imkânsız bir olasılık barındırmaktadır (O'Hara and Haffernan, 2006, s. 59). Bunun bilinciyle hareket eden İngilizler bölge üzerinden politikalar üretmiştir.

Nitekim bu bölge İngiltere'nin sömürge imparatorluğu ve günümüzdeki hegemonya politikalarıyla örtüşmektedir. Bu bakımdan İngiltere, geçmişte Rusya ve Çin ile bölgesel rekabete dayalı alan hâkimiyeti politikaları yürüttüğü gibi günümüzde ABD ile derin ve güçlü siyasal bağlar geliştirerek alan üzerindeki nüfuzunu geliştirmeye çalışmaktadır (Oğultürk & Şahin, 2020, s. 264).

Bundan dolayı Afganistan'da Dost Muhammed iktidarı döneminde, Rusların İran'ı kontrol altına alarak etki alanlarını Afganistan'a ve Hindistan'a kadar genişletebileceği kaygısıyla İngilizler, bu dönemde sömürgelerini Ruslardan korumak amacıyla sömürge merkezlerinin kontrolünü İran'dan Afganistan'a taşımıştır. Bu amaçla Rusların yayılmasını Afganistan'da önleme stratejilerini izlemiştir. Bu çerçevede İngilizler, Rusların kendilerinden önce Afganistan'ı işgal edebileceğini düşünerek ülkeyi Ruslardan evvel ele geçirme politikalarında bulunmuştur. İngilizlerin bu dönemde güttüğü politikalar Afgan-İngiliz savaşları şeklinde de adlandırılmaktadır (Raşid, 2001, s. 18).

İngilizlerin ve Rusların bu politikalar yoluyla bölgede sağlamaya çalıştıkları üstünlük mücadelesinin neredeyse en önemli alanı olan Afganistan, söz konusu iki büyük gücün hâkimiyet mücadelesinin ortasında kalmış stratejik bir devlet olarak kuzeyden Rusların güneyden de İngilizlerin tehditlerine maruz kalmıştır. Bu bakımdan dönemin iki büyük gücü olan Ruslar ve İngilizler arasında yaşanan yoğun mücadeleler Afganistan'ı iki devlet arasında tampon ve denge unsuru durumuna getirmiştir (Çeçen, 1998-99, s. 112).

Nitekim Rus İmparatorluğu, Avrasya'ya yönelik geliştirdiği stratejiler nedeniyle kendisine rakip güç konumunda bulunan İngiliz İmparatorluğu ile pek çok alanda rekabete girişmiştir. Büyük oyunu oluşturan bu durum, coğrafya ve nüfus üzerinde sözü edilen iki emperyal gücün bölgede kurmaya çalıştığı hâkimiyeti, bölgenin kontrolü ve güvenliği bakımından rekabet alanı haline gelmiştir (Yetişgin, 2006, s. 679). Bu şekilde Rusya'nın Heartland üzerinde geliştirdiği üstünlük mücadelesi alanını güneye doğru genişletmesi İngiliz İmparatorluğu'nda büyük bir endişe oluşturmuştur. Nitekim Çarlık Rusya'sının bu alanda sağlayacağı kontrolün ve hâkimiyetin İngiliz İmparatorluğu'nun geliştirdiği jeopolitik stratejiler ve ekonomik temelli politikalara karşı büyük bir meydan okuma sağlamıştır (Fromkin, 1980, s. 937-938). Alan hâkimiyeti üzerine yaşanan bu yoğun rekabet ortamında dönem dönem üstünlüğün İngilizlerin eline geçtiği görülmektedir.

İngilizlerin alanda üstünlüğü ele geçirmeye birlikte stratejik bölgeye yönelik yürürlüğe koymaya çalıştığı bu politikalar Rusya tarafından önemli bir güvenlik sorunsalı şeklinde algılanmıştır. Bu endişe ve amaçlarla Rusya, 1979'da Afganistan'a savaş açmış ve ülkeyi hâkimiyetine almıştır. Bu işgalde Rusların İngilizlere karşı uzun yıllardır sürdürdüğü rekabetin bir ürünü ve 1850'de ortaya koyduğu Orta Asya bölgesini işgal girişimlerinin devamı şeklinde değerlendirilebilir. Aynı zamanda bu girişimi yeni büyük oyunun başlangıcı olarak görenler de mevcuttur. Buna rağmen Rusya'nın Afganistan işgaline son vermesi akabinde dağılmasıyla birlikte bölgede bulunan kaynaklara, önemli geçiş alanlarına ve gelişmiş küresel pazarlara ulaşma mücadelesiyle nükleer silahlar üzerinde şekillenmeye başlayan bu yeni büyük oyunda İngilizlerin yerini artık ABD'nin aldığı da vurgulanmalıdır (Ülkü, 2002, s. 39-40).

Bu şekilde oluşan yeni büyük oyun kapsam olarak, Orta Asya bölgesiyle Kafkasya bölgelerinin modern jeopolitik alanındaki değişim sonucunda çeşitlenen aktörler ve politikalar bakımından büyük oyundan daha kapsamlıdır. Bu çerçevede bölgeye yönelik geliştirilen jeopolitik yaklaşımlarda ekonomik, ideolojik rekabet ve hegemonya süreçleri göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Avrasya Bölgesi'nin enerji güvenliğinin sağlanması, ekonomik bakımdan entegrasyonların arttırılması ve bu stratejilere yönelik tampon bir nitelik taşıması bölgesel ve küresel güçlerin dikkatlerini enerji kaynaklar temelli politik bir amaçla jeo-ekonomik bir boyuta çekmiştir. Bu şekilde Avrasya, küresel güçlerin ekonomik ve siyasal rekabetleri açısından önemli bir alan olma pozisyonunu sürdürmektedir (Amineh, 2014, s. 208).

1900'lü yılların başında petrolün gittikçe artan stratejik önemiyle birlikte enerji kaynakları ABD'nin de dikkatini çekmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, büyük oyun olarak adlandırılan stratejileri neredeyse tek başına hayata geçirmiştir. Bu dönemdeki stratejilerin temel odağı, enerji kaynağı olarak petrolün paylaşımı sorunu oluşturmaktadır. Yine bu dönemde enerjinin stratejik önemde yer aldığı coğrafyaları Ortadoğu, Kafkaslar ve Hazar Bölgesi oluşturmaktadır. Bu şekilde küresel aktörlerin yegâne amacını enerji kaynaklarının bulunduğu coğrafyaların ve stratejik öneme sahip olan ticari geçiş noktaları üzerindeki hâkimiyetin sağlanmasıdır (Sevim, 2012, s. 43-87). Bu bağlamda ABD'nin Asya bölgesindeki jeopolitik hedefleri için geliştirdiği stratejilerde Afganistan, çok kritik bir rol üstlenmektedir. Nitekim ABD karar alıcıları ve stratejik aklı tarih boyunca Afganistan'a önemli anlamlar yüklemiş ve Orta Asya'da bulunan zengin yeraltı kaynakların aktarımında Afganistan'ın coğrafik avantajından yararlanacağı gibi bölgesel ve küresel güç merkezinin oluşumunda da ülkeyi bir nevi satranç tahtası olarak nitelendirmiştir (Foster, 2008, s. 2).

ABD'nin stratejik coğrafyadaki enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyet stratejilerinin temelinde hegemonya anlayışını yansıtmaktadır. Nitekim Brzezinski'ye göre, ABD'nin Avrasya bölgesinde ve uluslararası sistemde uyguladığı politikaların temelinde hegemon güç olma amacını taşımaktadır. Bu çerçevede ABD'nin Avrasya bölgesinde yürüttüğü hegemonyal politikalarında Afganistan kilit bir ülke şeklinde ön plana çıktığı görülmektedir (Brzezinski, 2005, s. 259- 63). Afganistan aynı zamanda ABD, Rusya ve Avrasya bölgesinde bulunan devletlerin sahip olduğu önemli enerji havzalarının kontrolünün sağlanması için yürüttüğü politikalar açısından jeostratejik bir coğrafyada yer almaktadır. Ayrıca ABD'nin küresel düzeydeki egemenliğini tehdit edebilecek güçler olan Hindistan ve Çin'in yakın bir coğrafyadan denetlenip, çevrenmesi açısından da önemlidir (Kireççi, 2011, s.6). Tüm bu nedenlerle

İngilizler, Sovyetler ve ABD büyük oyun stratejileri çerçevesinde Avrasya kıtası ve Afganistan'ı ele geçirme mücadeleleri içerisinde oldukları görülmektedir.

C.RUSYA'NIN ENERJİ HÂKİMİYET POLİTİKALARI VE AFGANİSTAN MÜDAHALESİ

1912'de Aleksey Vandam tarafından yayımlanan *Our Situation (Bizim Konumumuz)* adlı kitapta Rusya'nın diğer coğrafyalarda yayılmasında deniz alanlarının önemine ve rolüne vurgu yapılmaktadır. Vandam'a göre; İngiltere deniz gücü iken Rusya karasal alanda hüküm süren önemli bir karasal güç şeklinde birbirlerinin rakipleri durumunda bulunmaktadır (Cafersoy, 2002, s. 64). Benzer şekilde Aleksander Dugin tarafından geliştirilen ve Rusya'nın yeni bir ulus olma sürecine girdiğini vurgulayan tezlerinde, Avrasya'nın Rusya açısından tarihi bir coğrafya ve sorumluluk alanı şeklinde tanımlayarak Rus jeopolitiğinin eksenini çizmektedir. Özellikle Balkanlar'da NATO'nun ve Avrupa Birliği'nin genişleme politikalarının Rus çıkarları açısından bir tehdit olduğu vurgulanmaktadır (Dugin, 2005).

Aleksander Dugin tarafından geliştirilen Avrasyacılık anlayışı çerçevesinde Afganistan, çok kutuplu küresel sistem tasavvurunun Pan-Avrasya alanında ve bölümün alt başlığında İslami nitelikli kıtasal büyük bölge şeklinde değerlendirilmektedir. Nitekim Rusya'nın Avrasyacılık anlayışı çerçevesinde geliştirdiği yaklaşımlar, güçlü bir aktör olmamasına rağmen Afganistan'ı dış politika öncelikleri bakımından önemli kılmaktadır. Bu çerçevede Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın siyasal ve dinsel nitelikte yenilenmelerinin yanında tarihsel bir hedef şeklinde süregelen Rusların sıcak denizlere inme politikasının başarılı olabilmesi için İran'a verilen büyük önemin Afganistan'dan kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Bu bakımdan Rusya ve İran'ın geliştirmeye çalıştığı yoğun ilişkiler çerçevesinde Afganistan ve Pakistan'ın bu stratejik müttefiklik tanımında hür İslami nitelikli bir konfederasyon olarak yer almaktadır (Dugin, 2014, s. 49-58).

Bu şekilde enerji alanında stratejik nitelikli koridorlar yoluyla kuzey-güney yönünde Rusya'ya karşı oluşabilecek ittifakların engellenmesi düşüncesi, Dugin tarafından alanın Rusya jeopolitiğine uyarlanması bir neticesi olarak değerlendirilmektedir. Orta Asya ülkelerinin ekonomik açıdan Rusya'ya bağlı olmalarının yanında Rusların bu ülkelerle Hazar bölgesini arka bahçe veya yakın çevre bakımından nitelendirdiği için bu alanlar jeopolitik olarak gözde alanlar konumuna yükselmektedir. Bu nedenle Rusya, Avrasya'daki enerji verimliliğini politik açıdan önemli bir koz haline getirmeye ve bölgede Rusya'nın etkisini tekrardan sağlamaya çalışmaktadır (Turan, 2010, s. 53). Rusya'nın bu politikalarına karşı ABD ise Rusya'yı saf dışı bırakarak enerji boru hatları projeleriyle bölgeye dâhil olma çabasındadır (Parlar, 2003, s. 620).

Önde gelen petrol tüketicisi devletler ihtiyaç duyduğu çeşitli enerji kaynaklarını karşılayabilmek amacıyla alternatif enerji kaynaklarına yöneldikleri gibi enerji bakımından zengin ülkelerle ilişkileri geliştirmek istemektedirler. Rusya, özellikle enerji kaynakları üzerinden elde edeceği gücün siyasi ve askeri alanlarda da gücünü arttıracığının farkında olan devletlerin bilhassa ABD'nin Rusya'ya temkinli yaklaşmasını doğurmaktadır. Bu bağlamda transatlantik toplumun bir parçası olan Rusya'nın Avrasya'da istikrarı sağlaması ABD'e karşı stratejisinin bir parçası olarak kabul görmektedir (Brzezinski, 1998).

Bu bağlamda Afganistan, Rusya'nın gerek büyük oyun bağlamında İngilizlerle girdiği temel mücadele alanlarından biri olması gerekse de günümüzde alana yönelik geliştirdiği politikalarda bölgeye olan ilgisini ortaya koymaktadır. Öyle ki zamanla Afganistan'ın gelişmesine yönelik kalkınma hamlelerinde, altyapının gelişmesinde Rusların yardımları önemli bir boyuta ulaşmıştır. Ancak Afganistan, bünyesinde bulundurduğu farklı etnisiteler, aşiret oluşumlarının devamlı mücadele halinde oldukları için ülkenin siyasi birliği sağlanamamaktadır. Ne zamanki yönetime Komünist ideolojiye yakın bireyler gelmemişse Rusların müdahaleleri başlamıştır. Nitekim Başbakan Hafızullah Emin, Başkan Taraki ile aralarındaki anlaşmazlık artınca Taraki'ye suikast düzenleyerek ülke Marksist rejim üyelerinin yönetimine geçmiştir. Ancak bu yönetim değişikliğine rağmen ülkede süregelen İslami direniş hareketini etkilememiştir (Sander, 1998, s. 23). Daha sonra yönetime geçen Hafızullah Emin, Sovyetlere yakın bir politika yürüteceğini beyan etmesine rağmen Ruslar bu yönetim değişikliğini tasvip etmeyip kendisine daha yakın bir siyasi çizgide olan Babrak Karmal'ı ülkenin yönetimine getirmek için çalışmalara başlamıştır (Saray, 2002, s. 190).

Bu çalışmalar neticesinde Hafızullah Emin, Sovyet ordusu tarafından 1979'da görevden uzaklaştırılarak yerine eski Başbakan Yardımcısı Babrak Karmal'i getirmiştir. Afganistan'da Babrak Karmal yönetimiyle birlikte Rus ordu mensubu sayısı 1980 Ocak'ında 85 bine yükselmiş ve ülkedeki stratejik noktalara konuşlandırılmıştır. Bu gelişmelerden sonra Karmal, 1979'da ülke yönetimini resmen devir almıştır (Bal, 2002, s. 275). Rusya, Afganistan'ın daveti üzerine 1978'de vardıkları mutabakat metni çerçevesindeki "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması'na" bağlı kalarak Afganistan'a müdahale ettiğini belirtmiştir. ABD, bu işgale karşı Sovyetlere yönelik tarım ürünleri ambargosu uygulamış, SALTII Anlaşmasının senatoda onaylanmasını askıya almış ve işgale yönelik uluslararası alanda ilave tedbirlerin alınması için girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca ABD, hem bu işgal girişimi hem de İran ile yaşanan sorunlar nedeniyle Hint Okyanusunda kalıcı bir deniz gücü buldurmaya başladığını açıklamıştır (Sander, 1998, s. 505-506).

1970'li yılların sonlarına doğru Komünist ve İslami hareket mensupları arasında çatışmalar başlamış ve ülkenin Ruslar tarafından işgal edildiği döneme kadar sürmüştür. 1973'te Marksistler, darbe yaparak Zahir Şahı yönetimden indirmiş yerine Davut Han geçmiştir. 1978'de ise Davut Han yönetimden uzaklaştırılmıştır. Ülkedeki bu iç karışıklık Sovyetlerin işgaliyle son bulmuştur (Raşid, 2001, s. 21). Nitekim Rusya, 1980'lerde Afganistan'daki işgalin başarısızlığa doğru gittiğini görmeye başlamışlardır. İşgalle geçen 5 yıllık süre zarfında Rusların Afganistan'da bulunan ordu mensubu 140 bini açmış; bunlardan 25 bini ölmüş, 10 binlercesi yaralanmıştır. Bu yıllarda Rusya'nın onurlu bir geri çekilmeyi düşünürken ülke yönetiminde de Marksistlerin etkin olmasını sağlamaya çalışmıştır (Oğuz, 1999, s. 214-215).

Rusların bu şekilde Avrasya bölgesinde ve özellikle Afganistan'da etkinlik alanını korumaya yönelik politikaları, Mackinder'ın jeopolitik eksenindeki askeri güce verdiği değerle ilişkili olarak Sovyet askeri mirasının devamı olarak ekonomik ve siyasi nitelikli araçların da alana yerleştirilmesini kapsamaktadır (Tsygankov, 2003, s. 2010). Rusya'nın Hazar bölgesine yönelik temel dış politika hedefleri; ülkenin bölgeye yönelik çıkarlarını korumak amacıyla kendisine dost ve tampon bir bölge sağlamak istemesi, bölgedeki istikrarsızlığa yol açabilecek etnik çatışmaların durdurulup

bölgenin istikrara kavuşturulması, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi devletlerin enerji kaynaklarından olabildiğince istifade etmek, yabancı güçlerle beraber özellikle Amerika'nın bölgedeki varlığını yok etmek şeklinde belirtilebilir (Öztürk&Sarıkaya, 2005, s. 147).

SSCB'nin dağılması ve sonrasında bölgede güçlü bir şekilde beliren ve "Türkiye, Rusya, İran, Pakistan, Hindistan ve Çin'den" oluşan devletlerin Orta Asya'dan başlayarak kenar kuşak gölgesine kadar uzanan önemli transfer yolların Avrasya bölgesini Doğu ve Batı şeklinde GSM, enerji, ulaşım ve ticaret ağları nedeniyle rekabet durumunu ve stratejik nitelikli müttefik oluşumuna girişmiştir. Afganistan sahip olduğu jeopolitik önemdeki geçiş yolları, Vahan Koridoru aracılığıyla Orta Asya'dan Hint alt kıtasına geliştirilen enerji transferin temel rotasını barındırması nedeniyle neredeyse bölgenin her bir yanına yayılan ve küredeki her devleti ilgilendirecek iç çatışmalar esasında bölgesel ölçekli stratejik dengelerin bir sonucudur (Davutoğlu, 2001, s. 480). Avrasya bölgesi Rusya, ABD ve Çin benzeri büyük güçler için önemli bir rekabet alanını oluşturmaktadır (Pirro, 2013, s. 134-135). Bu nedenle Rusya'nın bölge üzerinde hâkimiyet kurarak bölgede etkili bir güç olmaya çalıştığı görülmektedir.

Vladimir Vladimiroviç Putin'in 2000'de Rusya Devlet Başkanlığı görevine gelmesiyle beraber Rus dış politikası açısından milat sayılabilecek önemli bir değişim meydana gelmiştir. Nitekim Putin, kendine has yöntemlerle Gürcistan, Çeçenistan ve günümüzde Ukrayna sorunlarını sert güç kullanarak çözmeye çalışmıştır. Esasında Putin, eski SSCB topraklarının bugünkü Rusya'nın doğal toprakları olduğunu öne sürerek ülke sınırlarını genişletmeye çalışmıştır. 11 Eylül'de meydana gelen saldırılardan sonra Putin, Rusya'nın genişleme idealleri için uygun zeminin oluştuğunu düşünerek yakın coğrafyasında, Orta Asya, Afganistan kısacası Avrasya bölgesi üzerinden yeniden üstün bir güç konumuna gelerek küresel sistemde hegemonya kurma girişimlerinde bulunmuştur (Doğan & Yalçınkaya, 2023, s. 8).

Günümüzdeki Rusya'nın, Soğuk Savaş sonrası süreçte uygulamaya çalıştığı Neo-Avrasyacılık politikaların temelleri 1800'lerde tasavvur edilen Klasik Avrasyacılık anlayışını meydana getirmektedir. Esasında Avrasyacılık düşünce sisteminde, siyasal, ekonomik ve ülke güvenliğiyle ilgili konular tek tipten bu özellikler Rusya'nın jeopolitik idealleriyle derinden bağlı büyük bir Rusya oluşturma eğilimi taşımaktadır. Nitekim Kara Hâkimiyet teorisinde dile getirilen Avrasya bölgesinde egemenliği sağlayabilen bir gücün dünyaya da egemen olacağı tasavvurunun bir nevi gelişmiş halini taşımaktadır. Öyle ki Neo-Avrasyacılık çerçevesinde Putin, yakın coğrafyasında bulunan devletlerle yoğun işbirliği ve ittifak temelli ilişkiler geliştirecek gerektiğinde bu coğrafya üzerinde sert güç uygulamalarına başvuracaktır (İşyar, 2004, s. 57- 58).

Günümüzde Rus dış politikasında sert güç unsuru olarak sürekli bir şekilde caydırıcılık niteliğinde gelişmiş ordularından daha fazla başvurduğu unsur olarak petrol ve doğalgaz ön plana çıkmaktadır. ABD'den sonra en büyük petrol üreticisi konumunda bulunan Rusya ile ilişkileriniz ne kadar gelişmişse enerjini de o kadar ucuza Rusya'dan temin edebilirsiniz (Marshall, 2023, s. 25). Ukrayna savaşında Rusya, Avrupa Birliği'ne karşı enerji kartını adeta bir silah şeklinde kullandığı görülmektedir (Oğultürk & Şahin, 2020, s. 227).

Rusya, kurulduğu günden bu yana enerji kaynaklarının ihracına yönelik geliştirdiği dış politika stratejilerinde enerjinin önemli bir konumda yer aldığı görülmektedir. Nitekim Vladimir Putin'in yönetime gelmesiyle beraber ülkenin enerji stratejisine yönelik dış politika tasavvuru ve bölgesel stratejiler bakımından temel rekabet aracı olarak adeta bir dönüm noktasını meydana getirmektedir. 2000'lerden günümüze değin Putin'in enerji politikaları yoluyla Rusya'nın tekrardan süper güç olabilmesi için önemli bir nitelik taşıdığını vurgulanmaktadır (Orban, 2008, s. 11). Rusya'nın yaşadığı krizlerde, ABD veya başka büyük güçlerle sorunlar yaşadığında dış politikanın caydırıcı bir aracı olarak sert güç ve enerji kartının yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki Putin, Gürcistan, Çeçenistan, Kırım veya Ukrayna krizlerinde batıya karşı yoğun bir şekilde enerji kartını kullanarak kendisine yönelik oluşan tepkileri ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

D.ABD'NİN HEGEMONYA STRATEJİLERİ BAKIMINDAN AFGANİSTAN'A MÜDAHALELERİ

18. ve 19. yüzyıllarda küresel sisteme hâkim olan Avrupa merkezli bir özellik taşıyan jeopolitik güç dengesi dünya savaşları sonrasında tarihte ilk defa Avrupa dışında küresel bir güç konumuna yükselen ABD'ye geçmiştir. Soğuk Savaş boyunca Kapitalist Blok lideri ABD ile Sosyalist Blok öncü gücü SSCB tarafından oluşturulan ideolojik farklı kutuplar arasında denge sağlama niteliğine sahip jeopolitik ve jeostratejik ağırlıklı merkez Atlantik'ten Pasifik bölgesine doğru bir geçiş yaşamıştır. Nitekim jeopolitik bakımdan ağırlık merkezi geçişlerinde neredeyse tarihin her döneminde Avrasya bölgesi büyük bir çekim merkezi meydana getirmiştir. Bu önemli jeopolitik çekim olgusunun temel nedeni olarak Avrasya'nın bünyesinde bulundurduğu nitelikli enerji kaynaklarının taşıma güzergâhlarının küresel siyasette çok stratejik bir evreye ulaşması gösterilebilir (Çomak, 2011).

Jeopolitiğe yönelik oluşturulan teorilerin belki de en tanınmış olanı Halford Mackinder'ın oluşturduğu Heartland yani kara hâkimiyet teorisidir. Bu teoriyi zamanında nükleer politikaları haklı göstermek amacıyla ABD başkanı Ronald Reagan kullanmasına rağmen günümüzde pek çok çevrelerce halen tartışılmaktadır (Flint, 2006, s. 16-17). Modern jeopolitikçi olarak bilinen ve dönemin ABD eski başkanı olan Jimmy Carter'in ulusal güvenlik danışmanlığı görevini de yürüten Brzezinski, kendi döneminden yaklaşık 70 yıl önce tartışılan bu teoriyi desteklemiş ve ülkenin küresel sistemdeki politikalarının geleceği açısından önemli bir dayanak olduğunu savunmuştur. Bu şekilde Brzezinski, Mackinder ile neredeyse aynı mantık çerçevesinde Avrasya'yı kontrol eden bir devletin Dünya'ya hâkim olacağını savunmaktadır (Dodds, Kuus & Sharp, 2016, s. 5).

Spykman'ın kenar kuşak olarak ifade ettiği Rimland bölgesi, kenar bölgesinde bulunan denizlerle mihver bölge arasında bulunan alanları kapsamaktadır. Bu şekilde Spykman, Mackinder tarafından vurgulanan eski dünya kıtalarına ek olarak yeni dünya kıtalarını yani kalpgâh bölgesinden daha önemli bir konumda gördüğü Avrasya (rimland) çevresine değinmektedir. Nitekim rimland tezi, ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Avrasya'da uyguladığı bölge politikasında etkili olduğu görülmektedir (Öngör, 1963, s. 315-316).

Bu çerçevede Brzezinski'nin vurguladığı gibi, Avrasya bölgesi yaklaşık 500 yıl önce kıtaların birbirleriyle siyasal anlamda etkileşime geçmesiyle birlikte hegemonya ilişkilerinin merkezi durumuna gelmiştir. Nitekim farklı düzeylerde dahi olsa Avrasya'da beliren bir güç dünyanın diğer bölgelerine

egemen olmuştur. Bu şekilde Avrasya özel bir konuma gelerek alanda bulunan devletlerin neredeyse her biri dünyanın hâkimiyeti olma ayrıcalığını yaşamıştır (Brzezinski, 2005, s. 13).

Aynı zamanda ABD'nin Rimland kuşağında bulunan ülkelere yönelik Spykman'ın teorisiyle paralel bir şekilde bu alanda konumlanan ülkeleri son derece önemli görmesidir. Bu kuşak üzerinde bulunan "Yunanistan, Türkiye, İran, Afganistan, Uzak Doğu'da ise Çin, Kore, Vietnam" gibi çeşitli devletlerde meydana gelen gelişmelere ABD soğuk savaş süresince dikkat ettiği görülmektedir. Ayrıca bu bölgenin Rusya için de önemli olduğu vurgulanmalıdır. Bu bakımdan ABD'nin bölgeye yönelik izlediği politikalar, Rusya için de hayati anlamda önem taşıdığı vurgulanabilir. Nitekim Rusya'nın kenar kuşağını; "Kuzeydoğu Asya (Çin, Japonya, Kore), Güneydoğu Asya (Vietnam, Tayland, Burma, Malezya), Güneybatı Asya (Hindistan, Afganistan, İran ve bütün Ortadoğu) ve Avrupa" ülkelerinden meydana gelmektedir (Hillebrand, 1984, s. 40).

Buna ek olarak Amerika'nın II. Dünya Savaşı sonrası süreçte uyguladığı politikaların Spykman'ın jeopolitik tezleriyle uyum içinde olduğu vurgulanmalıdır. Kissinger'a göre, ABD yerle bir olmuş dünyanın parçalarını birleştirerek yeni dünya düzenini kurmaya çalışmaktadır. Öyle ki ABD bunları yaparak Avrupa kıtasını iyileştirdiği gibi, Japonya'nın düzelmesinde öncülük etti, daha önce komünist tehdidi altında bulunan Yunanistan, Türkiye, Berlin ve Kore'de bu yayılmanın oluşmasını engellemiştir. Bu gelişmelere ek olarak küresel ölçekte ittifak sisteminde kurduğu gibi dünyanın gelişmesi için gerekli olan teknik nitelikli yardımları öngören kalkınma hamlelerini başlatmıştır. Bu şekilde ABD'nin koruyucu ilkeleri altındaki devletler müreffeh bir düzenin, barış ve istikrarın keyfini sürdürmekteydiler (Kissinger, 2000, s. 690).

ABD'de Brzezinski'nin bu görüşlerini destekleyen nitelikte pek çok teorisyen bulunmaktadır. Bu teorisyenlerden biri de Henry Kissinger'dir. Kissinger, Avrasya bölgesinde ABD dışında rakip bir gücün ortaya çıkması durumunda ABD'nin ilerde küresel sistemdeki ekonomik ve siyasi gücünün kaybedebileceğini iddia etmektedir. Fakat Joseph Samuel Nye gibi yumuşak gücü savunan pek çok akademisyen tarafından gücün çoktan Asya'ya kaydığı vurgulanmakla beraber Avrasya'da oynanan satrancın küresel sistemde bir istikrar sağlamayacağını savunmaktadır. Nitekim ABD politik yapıcılar tarafından savunulan süper güç perspektifinde günümüzde askeri, ekonomik ve siyasal bakımından toplumsal birlikteliği sağlayan bir süper gücün olmadığını belirtmektedirler. Bunun yanında günümüzde süper güç konumunun sadece ABD'nin elinde olmadığını ve Rusya, Çin gibi bölgesel düzeydeki güçlerin ekonomik, siyasal ve askeri kapasite açısından ABD ile yaklaşma potansiyellerinin olduğunu, 21. yüzyılda Asya bölgesinde Çin ve Hindistan başta olmak üzere yeni bölgesel ve küresel düzeyde aktörlerin belirleneceğini vurgulamışlardır (Hendrickson, 1997).

Başka bir örnekte Sempa, soğuk savaş şeklinde adlandırılan yoğun rekabet döneminde ABD ile Rusya'nın Avrasya kenar kuşak bölgesinde hâkimiyeti sağlamak amacıyla mücadeleye girdiğini savunmaktadır. Kenar kuşağın büyük bir kısmının Rusya tarafından kontrol edilmesi yani dünya adasında karşı konulamaz bir şekilde Sovyetlerin politik alanda baskı oluşturacağı bir ortam sağlayacaktır. Bu nedenlerden dolayı ABD, 1945'ten itibaren uyguladığı dış politika hedeflerinden biri de bu durumun meydana gelmesini önlemektir. Yani rimland bölgesinin başka bir rakip gücün eline geçmesine engel olmaktır (Sempa, 2002).

Yale Üniversitesi'nin tanınmış profesörlerinden Nicholas Spykman'ın "Barışın Coğrafyası" adlı kitabında (1942) tasavvur ettiği kenar kuşak hâkimiyeti teorisi, ABD tarafından soğuk savaş süresince SSCB ile yürüttüğü mücadelede etkili bir şekilde başvurduğu jeopolitik teorilerden biridir (Kaplan, 2012, s. 90). Soğuk savaşın son bulmasıyla beraber ABD, Avrasya'da hegemonyaya dayalı bir sistem kurma çalışmasının karşısında duran Rusya, eski SSCB topraklarında egemenliğini devam ettirme stratejilerine yönelmiştir. Nitekim ABD ile Rusya arasında yaşanan sorun alanları incelendiğinde başta Hazar bölgesinde bulunan enerji kaynaklarının dünya pazarına aktarılması, NATO'nun doğuya doğru genişleme süreci ve Rusya'nın buna tepkisel bir şekilde geliştirilen stratejiler biçiminde devam etmektedir (Öztürk, 2009, s. 4).

Bu şekliyle Afganistan, büyük satrancın oynandığı alanın neredeyse merkezinde bulunmakta ve Avrasya bölgesinde ABD dışında egemen bir gücün olmaması gerektiği anlayışı ABD'nin dış politikadaki öncelikli durumu neticesinde ülke operasyon üssü durumundadır. ABD'nin temel Avrasya stratejisi, bölgede bulunan güç boşluğunun başka devlet(ler) tarafından doldurulmasını ve küresel düzeyde hegemonyasına karşı çıkabilecek bir güç merkezinin meydana gelmesini önlemek şeklindedir (Brzezinski, 2015, s. 190).

Bu çerçevede ABD'nin enerji politikası, olabildiğince kendi doğal kaynaklarını muhafaza ederken ihtiyaç duyulan enerjinin farklı alanlardan temin edilmesi ve kendisine yönelik oluşabilecek bir enerji jeopolitiğini önlemek üzerine kurulduğu görülmektedir (Erol & Demir, 2012, s. 22). 1990'ların ortasından itibaren başta Zbigniew Brzezinski olmak üzere, pek çok uzman ABD açısından son derecede önemli olan zengin enerji kaynaklarının Avrasya coğrafyasında bulunmasından dolayı Orta Asya bölgesinde kontrolünün sağlanması gerektiğine yönelik görüşler dile getirilmiştir. Buna göre ABD, ismi anılan bölgeye ek olarak Hazar'da bulunan verimli kaynakların kontrolünün sağlanması ve bu kaynakların uluslararası pazara aktarılması için girişimlerde bulunmuştur. Bu stratejik girişimlerin amaçlarından biri de söz konusu bölgelerden sağlanan enerji kaynakların Afganistan ve Pakistan transfer merkezlerinden Hint Okyanusuna taşınımını olası bir seçenek şeklinde görmektedir. Fakat bu amaçların gerçekleşebilmesi için özellikle Afganistan'ın istikrarlı bir şekilde yönetilmesi ve radikal İslami hareketlerden arındırılmasıyla sağlanabilir. Nitekim ABD'nin bu fırsatı kendisine yönelik gerçekleşen 11 Eylül saldırılarıyla yakaladığı görülmektedir (Erhan, 2004, s. 128-133).

ABD, 11 Eylül 2001'de meydana gelen saldırılardan sonra Avrasya'ya yönelik jeostratejik yaklaşımında bölgedeki otoriter yönetimlerin zayıflıklarını, demokratik kurumların eksikliğini, uzun dönemli ekonomik zorlukları, bölge devletlerindeki yaygın yoksulluğu, sınırların geçirgenliği ve etnik farklılıklar arasındaki gerginlikleri kapsayan bir duruma sahiptir. Nihayet bu algıya sebep olan unsurları güçlendiren terör ağlarının gittikçe büyümesi ve Batı pazarlarını hedef alan uyuşturucu trafiğinin engellenmesi hem bölgenin istikrarı bakımından hem de küresel güçlerin dikkatini enerji kaynaklarına çekmesi açısından önemlidir (Hess, 2004, s. 98).

11 Eylül saldırıları, ABD tarihi açısından son derece önemli bir gelişmeyi barındırmaktadır. Nitekim bu saldırılar sonrasında ABD, yürüttüğü siyasette tamamen değişikliğe giderek terörizme karşı savaşta dünyayı adeta iki kutba ayırarak "ya bizimlesiniz ya da değilsiniz" anlayışı çerçevesinde sert güce dayalı bir dış politika izlemiştir. Bu sert güç odaklı dış politika aracılığıyla ABD, dünyanın farklı

bölgelerinde terörizm ve destekçilerine yönelik mücadele kapsamında müdahalelerde bulunmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD, ilk olarak El Kaide'yi hedef göstererek Afganistan'a saldırmış ve Afganistan'dan hemen sonra Irak'ın Kitle İmha Silahlarını barındırdığını ve bu silahların teröristlerce kullanabileceği gerekçeleriyle Irak'ı işgal etmiştir.

11 Eylül saldırılarının akabinde ABD Başkanı George W. Bush'un yapmış olduğu basın açıklamasında daha sonra kendisinin dış politika ilkeleri olarak gösterilen Bush Doktrini'ni ortaya koymuştur. Bush konuşmasında ABD'nin özgürlükleri yoğun bir şekilde savunan bir devlet olduğunu vurgulayarak, terörizmle karşı mücadele kapsamında ülkenin sahip olduğu bütün kaynakları maksimum düzeyde kullanacaklarını belirterek dış politikada önemli birtakım değişikliklere gidileceğinin sinyallerini vermiştir. Yine Bush kongrede yaptığı konuşmada, artık küresel bir niteliğe bürünen terör eylemlerinin her türlü yola başvurulacak yok edileceğini ve bunun sadece bir eylemle sınırlı olmayacağını vurgulamıştır. Esasında bu konuşmalarda ABD'nin artık dış politikasında sert güç araçlarını yoğun bir şekilde kullanacağını da vurgulamıştır (Woodward, 2005, s. 120).

Bu kapsamda ABD istihbarat teşkilatları tarafından 11 Eylül saldırılarının yegâne sorumluları olarak Afganistan'da bulunan Taliban örgütü ve Usame Bin Ladin hedef gösterilmiştir. Akabinde ABD, Taliban tarafından Usame Bin Ladin'in kendilerine iade edilmesini aksi takdirde Afganistan'a yönelik sert güç kullanacaklarını deklere etmiştir. Bu çağrıya Taliban'ın olumsuz yanıt vermesi sonrasında Afganistan'a yönelik işgal operasyonları başlayacaktır. Bu bakımdan ABD, Afganistan'a yönelik "Kalıcı Özgürlük Operasyonu" koduyla Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesi kapsamında harekâtı kendi güvenliğini savunmayı öngören meşru müdafaa hakkı çerçevesinde geliştirdiğini dünya kamuoyuna açıklamıştır. Nitekim bu operasyonla beraber ABD'nin Avrasya'daki varlığı kalıcı bir duruma gelecek ve harekettten kısa bir süre sonra Taliban yönetimden el çektirilecektir (Ülkü, 2006, s. 81).

Bu politikalara ek olarak ABD'nin Afganistan'a yönelik geliştirdiği son 25 yıldaki stratejiler başlıca üç farklı nitelik barındırmaktadır. Bu niteliklerden ilki, Rusların Afganistan'ı işgal ettiği dönemde İslami direniş hareketlerine yardım sağlamak ve Sovyetlerin ülkeden çekilmesiyle beraber Taliban'a destek olmaktadır. Taliban'a olan desteğinin en önemli nedeni olarak görülebilecek ikinci nitelik ise ABD'nin ülkedeki siyasal birliği sağlayarak Türkmen enerjisinin Afganistan-Pakistan güzergâhından Güney Asya'ya aktarmayı hedeflemektir. ABD'nin Afganistan'a yönelik geliştirdiği politikaların üçüncü niteliği ülkede yaşanan iç karışıklık dönemlerinde ileride meydana gelebilecek gelişmelere hem hazırlıklı olmak hem de bu gelişmeleri belirleyebilmek şeklindedir (Kocaoğlu, 2002, s. 309).

2000'li yıllardaki güç dağılımı dikkate alındığında Brzezinski'nin dış politika anlayışının büyük oranda etkili bir şekilde uygulandığı görülecektir. Nitekim Brzezinski, jeopolitik eksenindeki değerlendirmelerinde daha çok Rusya ve Çin'i ön plana çıkardığı görülmektedir. Öyle ki Brzezinski'ye göre; ABD için gerçekleşebilecek olası istenmeyen durumda Çin, Rusya ve İran'ın büyük koalisyon şeklinde bir araya gelmesidir (Brzezinski, 2005, s. 83). Bu şekilde ABD ideolojik ve ekonomik nüfusuna karşı engel oluşturabilecek bir gücü bölgesel ve askerî açıdan kontrol politikalarını uygulamaktadır. Bu politika öncesinde Sovyetler Birliği'ni engellemeyi amaçlamışken günümüzde Çin'i açık bir şekilde çevreleme stratejisi biçiminde formüle edilmiştir. Soğuk savaşın bitimiyle beraber Rusya ve Çin, ABD'ye yeni rakipler şeklindeki dönüşümü tarihsel ve coğrafik açıdan değişmekle beraber, Brzezinski ve

Kissinger'ın vurguladıkları gibi Avrasya Heartland'ı ABD'nin dış politika pratiklerinde önemli olan durumunu devam ettirmektedir (Kissinger, 2007, s. 813).

ABD'nin jeopolitik eksenli dış politikası bakımından Rusya çok önemli bir durumda bulunmaktadır. Rusya'nın bu konumu sadece sürekli bir düşmanlaştırma üzerinden değil de fırsatlar şeklinde yer verildiği görülmektedir. Öncelikle Rusya ABD'nin Ortadoğu, Çin'in ve Avrupa bölgelerine erişimi için bir köprü görevini üstlenmektedir. İkincisi eski Sovyet toprakları üzerinde bulunan devletlerdeki istikrarsızlık durumları ABD'ye bölgedeki egemenliği sağlamada bazı fırsatlar sunmaktadır. Üçüncü durum ise ABD'nin terör örgütleriyle mücadelesi gibi meselelerde Rusya ile kurduğu ilişkileri jeopolitik politikalar bakımından önemlidir (Shlapentokh, 2006, s. 85-86).

Bu çerçevede ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesinde pek çok neden bulunmasına rağmen genel olarak; İran'ı çevrelemek için ülkenin kilit konuma sahip olmasından kaynaklıdır. Taliban'ın önemli bir aktör olarak belirmesiyle beraber hem İran'ın Şii politikalarına karşılık Sünni eksenli tampon bir bölgenin oluşması hem de ülkenin Orta Asya bölgesindeki ticaret güzergâhına yönelik etkisinin yitirilmesi yoluyla alternatif yeni boru hattı güzergâhı politikasının oluşturulmasında uygun bir zeminin sağlanmasıdır. Taliban'ın Usame Bin Ladin'i barındırması ve örgütün teröre destek vermesinin yanında Afganistan'da afyon üretimini elinde bulundurması ve afyon ticaretinden gelir sağlaması ABD'nin stratejik anlamda dikkatini çekmiştir. Bu nedenlerle Afganistan hem bölgede dengenin sağlanması hem de Orta Asya'da bulunan zengin enerji kaynaklarının küresel pazarlara aktarılmasında ABD açısından kilit konumu nedeniyle gittikçe önemli bir hal almıştır (Sarem, 2001, s. 5).

ABD,11 Eylül saldırıları sonrasında çalışmada daha önce de değinildiği şekliyle dış politikasında keskin birtakım değişikliklere gidilerek bölgesel ve küresel sistemde son derece önemli bir kırılmayı meydana getirecektir. Nitekim ABD, sert güç uygulamaları çerçevesinde Afganistan'ı ve sonrasında Irak'ı kapsayacak şekilde işgale başlayacaktır. Başkan Bush bu dönemde dış politikanın temel hedeflerinden biri olarak ABD'yi dünyanın yegâne hegemon gücü konumuna getirme arayışları Afganistan işgali süresince yaşanan ağır hezimet nedeniyle derin bir yara alacaktır. Nitekim Barack Hussein Obama, yönetime geldiğinde ABD'nin Afganistan'dan onurlu bir şekilde geri çekilmesinin zeminini sağlamaya çalışacaktır. Obama'nın aksine Başkan Donald Trump döneminde, Afganistan'a karşı yoğun bir şekilde çalışmalar yapıldıysa da Başkan Joe Biden döneminde ABD, Afganistan'dan tamamen çekilecek ve ülke yönetimi Taliban'ın eline geçecektir (Kohen, 2008).

Bu şekilde Asya-Kafkasya-Körfez stratejik üçgenin himayesini eline alarak dünyanın tek süper gücü olmayı hedefleyen ABD'nin orta vadeli stratejilerinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Böylece ABD, hem Orta Asya'da kendine yakın rejimler oluşturarak hem de Çin'i çevrelemeye yönelik politikaları için bu rejimlerden destek alacaktır. Önümüzdeki süreçte Avrasya bölgesindeki enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamaya yönelik olarak bölgesel düzeyde güvenlik örgütlerinin de kurulmasını sağlayacaktır. Nitekim Orta Asya devletleri de ABD'yi bölgede bulunan büyük devletleri bir dengeleme aracı şeklindeki yaklaşımları ABD'nin politikalarıyla uyumlu bir durumu oluşturmaktadır (Erol, 2004, s. 38).

ABD'de yayınlanan 2002 yılına ait ulusal strateji belgesi ve bilhassa 2006'da yayımlanan ulusal güvenliğe yönelik belgelerde temel hedef olarak otoriter rejimlerin yok edilip yerine liberal demokrasinin tüm dünyada egemen kılması ilan edilmiştir. Bu şekilde küreselleşmiş neo-liberal sistemde ABD'nin küresel piyasaya hâkim olmasının temel noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu şekilde ABD'nin küreselleşme olgusuna yaklaşımını yansıtması amacıyla birkaç örnek verilirse, Thomas P.M. Barnett küreselleşme sürecine yönelik ABD hedeflerine ilişkin olarak halen bütünleşmiş durumunda olamayan bir boşluk şeklinde tanımlamaktadır (Barnett, 2005, s. 13). Bu tanımlamada ABD'nin küresel düzeyde ekonomik ve siyasal sisteme dâhil olması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca Barnett, çevrede bulunan ülkelerin merkezdeki ülkelere daha kuvvetli bir biçimde bağımlı olması gerektiğini savunmaktadır (Barnett, 2005, s. 358).

Dünya nüfusunun yarısını barındırması ve Hindistan eklendiğinde 2050'de dünya ekonomi büyüklüğünün yarısını oluşturması bakımından Asya-Pasifik bölgesi günümüzde ABD güncel dış politikasında ve stratejilerinin büyük bölümünde 21.yüzyılda tarihin Asya'da ve Pasifik'te yazılacağına inanmaktadır (Marshall, 2023, s. 90-91).

Özetle jeopolitik unsurlar bakımından büyük satranç tahtası ABD'nin merkezde olduğu bir coğrafik yaklaşımı benimsemektedir. Tezde kullanılan harita Mackinder'ın jeopolitik eksenindeki kara ve deniz hâkimiyet mücadelesinin devam ettirildiği ve ABD'nin Atlantikçilik'in merkezi olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Kısacası büyük satranç tahtası tezinde, Avrupa kıta olarak demokratik köprübaşı, eski Sovyet hâkimiyetindeki alanları kara delik şeklinde, Kafkasya ile Orta Asya'da bulunan bölgeleri Avrasya Balkanları olarak tanımlamakta son olarak Doğu Asya'yı Uzakdoğu'nun bir çapası biçiminde nitelendirmektedir (Özey, 2000, s. 124).

E. ÇİN'İN ENERJİ VE BÜYÜK GÜÇ POLİTİKALARI

ABD'nin Barack Hussein Obama dönemiyle beraber özellikle Hint-Pasifik stratejik jeo-politik coğrafyasına yönelik attığı adımlar Pasifik bölgesinin Avrasya kıtasındaki etkinliğini ve küresel siyasetteki konumunu sağlamlaştırmaktadır. Bundan dolayı Asyalı bir güç konumunda bulunan Çin, Hint-Pasifik jeopolitiğinde ABD'nin etkinliğini azaltarak hegemonya girişimlerini engellemek ve nihayetinde Pekin'in temel aktör konumunda olacağı bir düzenin kurulmasını istemektedir. Nitekim 2014 yılı başlarında Xi Jinping, katıldığı Asya'ya yönelik geniş çerçeveli işbirliği ve müttefikliği öngören güven odaklı adımların atıldığı konferansta bölge sorunlarının çözüm merciinin nihayetinde Asyalıların girişimleriyle olacağını ve Asya bölge güvenliğinin yine kendileri tarafından sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bakımdan Pekin yönetimi günümüzde Afganistan üzerinde sağlayacağı başarıyla Asya'nın Batı'ya karşı üstünlüğü yani bu sistemde ABD, Çin statü mücadelesine de farklı bir boyuta taşımış olacaktır" (BBC News, 2014) sözleriyle ifade etmiştir.

Çin'in sanayi gelişimi ve ekonomik atılımları açısından zaruri nitelikte olan enerjinin başka coğrafyalardan sağlanmasından kaynaklı hammadde akışının engelsiz ve sürekli olması ülke dış politika ilkeleri açısından öncelikli bir durum teşkil etmektedir. Çin, büyüyen ekonomisi nedeniyle özellikle 1990'ların sonlarından itibaren enerjiye duyduğu gereksinimi karşılayabilmek amacıyla petrol ithaline, 2000'lerden günümüze değin doğalgaz ithaline başlamıştır. Günümüzde Çin'in enerjiye olan ihtiyacı

giderek yoğunlaşarak arttığı için bu temel ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla kendisine yakın enerji bakımından son derece verimli kaynakları bulunan stratejik Orta Asya ülkelerine yöneldiği görülmektedir. Dolayısıyla Çin enerji kaynakları bakımından dışarıya bağımlıdır. Ayrıca bu bağımlılığın sürdürülmesi, enerjinin güvenli bir şekilde sorunsuz akışının sağlanabilmesi gelecekte Çin'in yüzleşmesi gereken temel nitelikli bir sorunu meydana getirmektedir (Köse, 2020, s. 266).

Bu bakımdan Orta Asya'da bulunan ülkelerle iş birliği, yatırım ve ticari antlaşmalar imzalayan Çin, uyguladığı dış politikanın önemli özelliği ise bölgedeki istikrarın ve güvenliğin sürdürülmesidir. Nitekim Çin, Afganistan ile komşu durumunda bulunan Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi devletlerle gelişmiş ilişkileri bulunmaktadır. Nitekim bir kuşak yol projesi bakımından stratejik enerji aktarım güzergâhları konumunda bulunan bu üç aktörün güvenli ve istikrarlı yapısı nerdeyse Afganistan ile doğrudan bağlantılıdır. Ayrıca Çin'in Orta Asya ülkeleriyle 60 milyar doları bulan yatırımlarının olması bölgedeki ülkelerle önemli dış ticaret hacmine sahiptir. Orta Asya bölgesindeki ülkelere enerji ürünleri ithal eden Çin, Afganistan üzerinden bölgeye sızama potansiyeli olan istikrarsızlık eylemlerine karşı da Talibanla ilişkilerini geliştirmek ve örgütle diyalog ortamını sürdürmek istemektedir. Bütün bu durumlara ek olarak, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) birer üyeleri durumunda bulunan Orta Asya devletleri Çin'in uluslararası vizyon politikalarının (Kuşak Yol Projesi) da birer parçasını oluşturmaktadırlar (Chan, 2021).

Bu stratejilerin yanında Çin'in enerjiye olan devamlı talebi ve bağımlılığı nedeniyle ülkenin dış politika anlayışını belirleyen temel unsurların başında güvenli enerji talebi gelmektedir (Karaca, 1990-2010, s. 98). Çin, sanayisi için gerekli olan enerjiyi kendisine yakın olan Orta Asya bölgesindeki önemli enerji nakil borularını güvenli bir duruma getirerek konumunu sağlamlaştırmayı ve enerji merkezine dönüşmek istemektedir. Neticede Çin'in jeopolitik konumu bu duruma olanak sağlandığı düşünülürse enerji hatları yoluyla mevcut ve potansiyel enerji kaynaklarına sahip ülkelerle Asyalı tüketicileri birbirlerine bağlayarak bir nevi Pan-Asya küresel enerji için köprü konumuna gelmeyi hedeflemektedir. Bu şekilde Çin, kilit konumunun yaratacağı önemli neticelerden biri de stratejik enerji tedarikçisi durumundaki ülkeleri kendine yönelterek bu ülkelerin enerji elde etme çabalarındaki istikrarı ve çeşitliliği sağlayabilecektir. Bu şekilde meydana getirebileceği ikinci önemli durum, geliştirmiş olduğu bu uluslararası enerji nakil hatlarıyla Kore ve Japonya şirketlerinin Çin'deki enerji boru hatlarına yatırım yapmaya teşvik etmektir. Üçüncü sonuç ise Çin'in Pan-Asya küresel enerji merkezine yerleşerek Ortadoğu ve Orta Asya'dan gelen ham petrolün rafine edilme sürecinde önemli bir avantaj elde etmektir (Trough, 1999).

Bu çerçevede Çin, Rusya ve Hindistan'ın önemli ve stratejik nitelikteki müttefiklik yaratma çabası, ilk olarak 1998'de Rusya başbakanı Primakov tarafından dile getirmiştir. Bu politikalarla özellikle ABD'nin Balkanlar'da ve Ortadoğu'da tek taraflı eylemlere girişmesi ve Rusya'nın muhalefetini dikkate almaması sonucunda ABD merkezli oluşabilecek projeleri engelleyebileceklerdir. Neticede Rusya'nın jeopolitik açıdan kilit öneme sahip coğrafyalarda bir eksen yaratma arayışlarına giriştiği görülmektedir. Bu şekilde ABD'nin tek kutuplu hegemonyasına karşılık çok kutupluluğu savunan Rusya'nın Hindistan ve Çin'den destek arayışlarına giriştiği vurgulanmalıdır (Zygar, 2005).

Farklı görüşte olmalarına rağmen Rusya, Çin ve Hindistan'ın geliştirdiği üçlü diyalog mekanizmasını meydana getiren sürecin ABD'yi dengelemek ve yükselmekte olan güçlere karşı alternatif karşı çıkışı sağlamak amacıyla başlattığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim bu üç ülke, ulusal çıkarlarını korumak amacıyla Avrasya bölgesinde ve küresel sistemde böylesi bir istikrar için önemli bir zorunluluk teşkil etmektedir. Böylece Rusya'nın uygulamaya çalıştığı yakın çevre politikasının devam ettirebilmesi eski Sovyet Cumhuriyetleri egemenliğinde bulunan alanlardaki çıkarlarını koruyabilmesi ve nihayetinde SSCB'nin dağılımlığının yaratmış olduğu derin travmaları üzerinden atabilmeyi sağlayabilecektir (Gökırmak, 2011, s. 21).

Nitekim Rusya için gerekli olan istikrar durumu Çin için de gereklidir. Çünkü Çin, günümüzde dünyanın yükselen yeni bir süper gücü olarak ekonomik gelişme bakımından ve bu gelişim sürecinde ticari üstünlüğe yönelik karşı çıkışlarla bölgedeki ticaretini engelleyecek istikrarsızlıklarla mücadele etmeye devam edecektir. Bu şekilde Çin'in kendi iç sorunlarıyla (Doğu Türkistan ve Tibet, Tayvan sorunu gibi) oldukça hassas dış sorunlarını dikkatlice çözmeye çalışırken bir yandan Orta Asya'da yaratılacak barış ve düzen ortamıyla Ortadoğu ve Kafkasya'daki enerji kaynaklarına ve Avrupa pazarlarına erişmek istemektedir (Gökırmak, 2011, s. 21).

Bu bakımdan 21.yüzyıl güç ve hegemonya rekabetinin görüldüğü temel alan olan Asya-Pasifik özelinde Avrasya bölgesi, Çin'in bölgesel hâkimiyet ve küresel liderlik isteğine dayalı politikalarının hangi faktörler tarafından belirleneceği ülkenin enerjiye dayalı jeopolitik yaklaşımları belirleyecektir (Oğultürk & Şahin, 2020, s. 284).

Çin'in Pakistan'la geliştirdiği ekonomik koridorun bir benzerini Afganistan'la oluşturmak suretiyle aralarında oluşturulan bu önemli koridor aracılığıyla bölgedeki çıkarlarını güvence altına almak istemektedir. Bu şekilde Çin'in geliştirmeye çalıştığı doğu-batı yönlü geçişken girişlerin ve projelerin Afganistan ayağının güvenliğini sağlamak istemektedir. Bu nedenle Çin açısından Afganistan'ın istikrarlı durumu, Güney ve Orta Asya'da geliştirdiği enerji ve ulaşım dayalı altyapı projelerinin nihayetinde başarıya ulaşması Afganistan'ın kilit konumdaki rolüne bağlanabilir. Bu bakımdan Çinli yöneticiler, bir kuşak bir yol projesi çerçevesinde Çin-Pakistan arasında geliştirdiği ekonomik koridorun Afganistan'a kadar genişletmek istediklerine dair zaman zaman önemli açıklamalarda buldukları görülmektedir (Tikhonova, 2021).

F. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİYE DAYALI AVRASYA POLİTİKALARI

11 Eylül saldırıları küresel sistemde ciddi bir etki meydana getirmiştir. Bu saldırılarla sistemdeki güvenlik açığı ortaya çıktığı gibi terörizmin uluslararası bir niteliğe bürünmesi nedeniyle AB, terörizmin önlenmesi konusunda aktif politikalar geliştirmeye başlayacaktır. Nitekim 21 Eylül 2001 tarihinde Brüksel'deki terörizm zirvesinde terörizmle etkili bir mücadele yürütülmesi gerektiğine karar verilmiştir (Cebeci, 2013). Bu kapsamda 25 Mart 2004'te "Terörizmle Mücadele Bildirgesi" hazırlanarak terörle mücadele koordinatörlüğü kurulmuştur (European Commission, 2004). AB'nin terörizm eylem planları çerçevesinde öncelikle birliğin güvenliğini sağlamak, terörle aktif ve kesintisiz bir mücadele sürecine girişmek bu hususta ABD ile güvenlik, istihbarat ve eylem planları çerçevesinde yoğun iş birliğine girilmesi konularında kararlı adımlar atmaya başlayacaktır (European Parliament, 2001).

Nitekim sanayide enerjinin ekonomik alandaki üretimin temel bir girdisi durumuna gelmesiyle birlikte önemini artması neticesinde bu alana yönelik stratejilerin ve politikaların geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu şekilde devletlerin veya örgütlerin ekonomik atılımlarında, bölgesel ve küresel düzeydeki sınaî gelişmelerde enerjinin yeterli düzeyde, zamanında ve kesintiye uğramadan uygun fiyatla temin edilmesi son derece önemlidir (İşcan, 2007, s. 125).

Yeryüzünde bulunan doğal kaynak bakımından verimli alanlardan sonra yaklaşık değer bakımından %50 doğalgaz alanında, %75 olarak petrolde dışarıya bağımlı bir durumda bulunan AB, enerji kaynakları çeşitliliği bakımından son derece önemli kaynakları barındıran Hazar ve Orta Asya bölgelerinden enerji ithal etmektedir. Bu nedenle söz konusu alanlar birliğin ekonomik ve siyasal politikaları açısından değerli görülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın bölgeye ilişkin enerji rezerv raporunda, petrol rezervlerinin 15-40 milyar varil; ek muhtemel rezervlerin 70-150 milyar varil olabileceği tahmin edilmektedir. Yine raporda doğalgaz rezervleri için yapılan tahmini rakam ise 6.7-9.2 trilyon metreküp ek değer de yaklaşık 8 trilyon metreküp civarında olduğu varsayılmaktadır. Bu bakımdan bu iki bölge Avrupa Birliği açısından üst politika konularını meydana getirmektedir. AB, ihtiyaç duyduğu kaynakları tedarik ettiği Kuzey Buz Denizi alanındaki kaynakların tükenmesi ve birliğin istikrarsız bir bölge durumundaki Ortadoğu'ya olan enerji bağımlılığını azaltma olanağı elde edebilecektir. Bu durumlara ek olarak AB'yi enerji ithalatı bakımından zorlayan bir diğer husus ise deniz yolu taşımacılığıdır. Birlik deniz yolu aracılığıyla enerji kaynaklarını ithal ederken çevreye de önemli düzeyde zararları olmaktadır. Bundan dolayı AB, ihtiyaç duyduğu enerjiyi yoğun bir şekilde Rusya'dan tedarik ettiği için Rusya ile önemli bir bağımlılık ilişkisi kurmuşsa da günümüzde birliğin ithal enerji konusunda farklı güzergâhlar arayışında olduğu vurgulanmalıdır (Yatar, 2007, s. 106-108).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması sonrası süreçte AB, enerji güvenliği bakımından birtakım önlem niteliğindeki politikalar geliştirmiştir. Son yıllarda AB, Enerji Şartı Antlaşması'nı belirleyerek enerji arzına yönelik güvenliğini arttıracak ve ihtiyaç duyduğu enerjinin üretimi, dağıtım ve taşınması konusunda verimliliği artırarak çevreyi koruyacak nitelikteki bir dizi önlemler geliştirmiştir. Nitekim günümüzde AB, TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım, 1993); TRACERA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru, 1995); INOGATE (1995) ve SEERF (Güneydoğu Avrupa Enerji Düzenleyici Forumu) ve benzeri pek çok önemli adımları gerçekleştirerek enerji kaynaklarına yönelik güvenliğin sağlanmasını hedeflemektedir (Yorkan, 2009, s. 27).

Avrupa Komisyonu, 21.yüzyılda ise "Enerji Arzının Güvenliğine Yönelik Bir Avrupa Stratejisine Doğru" isimli "Yeşil Kitabı" yayınlarak küresel sistemde meydana gelen petrol fiyatlarındaki artışın AB'deki enerji alanındaki bağımlılığı artırdığını ve dolayısıyla petrolün enerji piyasalarındaki fiyatı belirlenmesinde önemli bir değer olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu durumun diğer enerji fiyatlarında da yükselişlere neden olduğu belirtilmiştir. Bahsi geçen kitap, AB'nin uzun vadeli enerji stratejilerini ve enerjiye yönelik temel yaklaşımları belirlemesinin yanında çevresel kaygılarını da gözeterek birliğin sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı benimsediği görülmektedir. Ayrıca AB, vatandaşlarının refah düzeyinin ve düzgün işleyen bir ekonomi yapısı için piyasadaki enerji akışının kesintisiz bir şekilde

bütün tüketiciler için makul bir fiyat tarifesıyla enerji arzı güvenliğinin sağlanmasına yönelik olması gerektiğini vurgulamaktadır (Green Paper, 2000).

Yeşil kitaba göre AB'nin ivedi bir şekilde harekete geçirilerek enerji piyasasında inovasyon ve yeniliklerin yapılmasının; güvenilir enerji kaynaklarının temininde hem kaynak hem de kaynakların nakledildiği bölgelerin çeşitliliğinin sağlanmasındaki önemi ve gerekliliği vurgulanmaktadır. Nitekim bu hedeflere ulaşıldığı takdirde birliğin ekonomik büyümesi gerçekleşerek güvenlik ve çevre konularına da katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede yeşil kitapta altı temel alan bakımından çalışmaların yürütülmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Bu alanlar başlıca, uluslararası sistemde enerji piyasasında rekabet edebilme, dışarıdan sağlanan enerji kaynaklarında çeşitliliğin sağlanması, bölgesel kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi, örgütün üyeleriyle ve örgüt dışı oluşturulan müttefiklerle dayanışmanın geliştirilmesi, bölgenin kalkınmasında devamlılığın sağlanması, bilgi ve teknolojik alanındaki yeniliklerin sürdürülmesi ve AB'nin dış politika vizyonu şeklinde belirlenmiştir (European Commission, 2006).

Bu çerçevede AB üyesi devletlerin doğal kaynakları yetersiz ve hammadde ihtiyaçları fazla olduğu için hem birliğin hem de üye ülkelerin gelirlerinin büyük çoğunluğunu ekonomik üretimi sürekli kılmak için harcamaktadır. Ancak bu üretimin ise enerji kaynaklarına endeksli olması sebebiyle birliğin enerjiye dayalı politikalar geliştirmesine neden olmuştur. Avrupa Komisyonu tarafından çıkarılan Yeşil Kitapta bu konulara yoğun bir şekilde değinildiği görülmektedir. Komisyon kitapta, enerji kaynaklarının çeşitlendirmesinin yanı sıra enerji tedarikçilerinin de artırma gerekliliğini önermesi ve bu amaç çerçevesinde Hazar Havzası ve Akdeniz'in Güneyine atıfta bulunması Avrupa Birliği'nin enerji konusundaki genel hedefleri hususunda yol göstermektedir (Green Paper, 2000, s. 69-71).

Enerji kaynakları bakımından önemli ölçüde dışarıya bağımlı olan AB için Avrasya bölgesi ve özelde de Orta Asya enerji havzası önemlidir. Bu nedenle bölgede bulunan ülkelerle AB arasında uzun bir döneme dayanan ve bu ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmelerinin hemen akabinde hayata geçirilen "Ortaklık ve İş birliği Anlaşmaları" ayrıca TACIS Programı kapsamında bölge ilkelerine maddi ve teknik bakımından önemli destekler sağlamaktadır (Erdoğan, 2011, ss. 6-13). Bu şekilde bölge ülkeleriyle geliştirilen ilişkiler ve iş birliği anlaşmaları çerçevesinde daha çok ticari alanlarda ele alınmış, ekonomik ve ticari konularda uyum sağlama stratejileri üzerinde durulmuştur (Kavalski, 2012, s. 85-91).

Avrupa Birliği'nin 2004 ve 2007 yıllarında genişlemesi ve bu genişlemelerle oluşturulan Avrupa komşuluk politikasına ek olarak 2009'da başlatılan Doğu ortaklığı neticesinde birliğin sınırları giderek Orta Asya Bölgesi'nin sınırlarına yakın bir konuma gelmiştir. Nitekim Orta Asya'nın AB'nin doğu komşularını etkileyen bir pozisyonda olması, bölgenin İran, Afganistan ve Pakistan gibi son derece istikrarsız ve çatışma alanlarının yakınında bulunması neticesinde birliğin bölgeyi ilgilendiren politikalar ortaya koymasını gerekli hale getirmiştir (Kavalski, 2012, s. 32).

Bu bakımdan Orta Asya'nın AB'ye oldukça yakın bir pozisyonda yer alması ve birliğin demokrasi, insan hakları, refah devleti, güvenlik, istikrar bakımından dönüştürülmesi ve AB'ye bölgeden gelebilecek tehditleri engellemek adına birliğin öncelikli bir hedefi haline geldiği görülmektedir. Nitekim Orta Asya'da istikrarın sağlanması Karadeniz, Hazar Denizi ve Afganistan

bölge ve devletleri kapsayan önemli bir coğrafyanın da istikrara kavuşması bakımından son derece gereklidir. Tüm bu amaç ve nedenlerle Avrupa Birliği'nin bölgede istikrarı sağlamak amacıyla öncelikli olarak Avrasya'daki devletlerinde demokrasi ilkelerinin hayata geçirilmesiyle bu devletlerde istikrarlı bir ekonomik kalkınma modeline ve liyakata dayalı iyi bir yönetişime bağlıdır (Hatipoğlu, 2008, s. 3).

Sonuç

Machinder'ın geliştirdiği Kara Hâkimiyet Teorisi ile Sypkman'ın savunduğu Kenar Kuşak Teorisi günümüzde küresel sistemde büyük güçler arasındaki rekabette etkileri olan güncel jeopolitik teorilerdir. Nitekim kara hâkimiyet teorisi tasavvuru çerçevesinde Afganistan'ın kilit önemdeki konumu ve zengin enerji kaynaklarına yakın bir noktada bulunması günümüzün küresel güçleri konumunda bulunan İngiltere, Rusya, ABD, Çin ve AB'nin hegemonya politikalarının ve stratejilerinin şekillenmesinde büyük etkileri olduğu görülmektedir. Bu bakımdan günümüzdeki hegemonya ve güç tartışmalarını, büyük güç stratejilerini ve hedeflerini gerçek anlamıyla kavrayabilmek için söz konusu güçlerin jeopolitik eksende stratejik enerji coğrafyalarında yürüttükleri mücadeleleri dikkate almak gerekmektedir.

Buna göre İngiltere, tarih boyunca sömürge alanlarının güvenliğini sağlamak, stratejik Avrasya bölgesinde bulunan kaynaklar üzerinde söz sahibi olmak amacıyla Afganistan'a müdahalelerde bulunmuştur. İngiltere'nin bu müdahalelerine karşılık bölgedeki rakibi konumunda bulunan Rusya'nın alanda üstün bir duruma gelmesini engellemeye yönelik politikalar geliştirmiştir. İngilizlerin bu politikaların temelinde bölgesel güç olma ve bölgedeki sömürgelerinin güvenliğini sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir.

İngiltere'nin Afganistan üzerinden sağlamaya çalıştığı üstünlük mücadelesine karşılık Rusya, alan hâkimiyeti bakımından günümüzde dâhi eko-politik geçerliliğini koruyan bölgesel ve küresel hegemonya politikalarını sürdürmektedir. Aleksander Dugin tarafından yoğun bir şekilde gündeme getirilen ve günümüzde Putin tarafından uygulanan Avrasya'ya hâkim olma politikaları noktasında Rusya'nın küresel güç tasavvurunda Afganistan son derece önemli bir kavşak ülke özelliği taşımaktadır. Bu bakımdan Rusya'nın hem bölgesel hem de küresel üstünlük mücadelesinde enerji kaynakları ile Afganistan ve Avrasya bölgesi önemini korumaktadır.

Soğuk Savaş'tan sonra dünya gücü haline gelen ABD'nin günümüzde Avrasya bölgesinde kendi hegemonyasına karşı yeni bir hegemonya kurmaya muktedir devletlerin ortaya çıkmasını engellemek ve küresel üstünlüğünü devam ettirmek amacıyla stratejik enerji kaynaklarının olduğu Avrasya bölgesinde ve Afganistan'a müdahalelerde bulunmaktadır. Nitekim ABD, 11 Eylül saldırılarından sonra temel hedef olarak Talibanı göstermesine rağmen bölgede uyguladığı politikalarla Avrasya'nın ve Afganistan'ın merkezde olduğu küresel güç tasavvuru geliştirdiği görülmektedir. Bu temelde ABD dış politika yapıcılarının kara hâkimiyet teorisi çerçevesinde Afganistan'a yönelik yoğun stratejiler geliştirdiği vurgulanmalıdır. ABD'nin Afganistan'a müdahalesi başta BM, NATO ve AB gibi uluslararası örgütler tarafından yoğun bir şekilde destek görmesine rağmen ilerleyen dönemde desteğin azaldığı görülmüştür.

Avrupa Birliği, enerjiye olan bağımlılığını azaltmak ve kaynakların birlik üyesi ülkelere aktarılmasındaki sürekliliği sağlamak için Avrasya bölgesindeki stratejik ortaklıklarını ve egemenliğini devam ettirmeye yönelik politikalar geliştirmektedir. Bu şekilde AB, bölgesel aktör ve küresel güç ideallerine ve stratejilerine ulaşmaya çalışmaktadır. ABD'nin Afganistan müdahalesinde ve günümüzde uyguladıkları enerjiye dayalı büyük güç politikalarında AB'nin küresel liderlik stratejilerini uyguladığı görülmektedir. AB, Çin veya Rusya ile yaşanan krizler döneminde Afganistan ve Avrasya bölgesindeki stratejik enerji kaynakları için, bölgesel ortaklıklara yönelik politikalarını devam ettirmiştir. Bundan dolayı AB'nin bölgeye yönelik stratejileri ve hegemonya idealleri artık kalıcı bir duruma geldiği sonucuna ulaşılabilir.

Çin, Avrasya bölgesi genelinde ve küresel sistemde ABD'nin hegemonya arayışlarına karşılık güç kazanmak için Avrasya genelinde ve Afganistan özelinde hegemonya stratejileri geliştirmiştir. Çin'in bölgesel ve küresel stratejilerinin temel odağında bölgedeki önemli enerji kaynakları ve Afganistan'daki güç boşluğunu doldurmaya yöneliktir. Bu politikalarla hem bölgesel çevrenmeden kurtulmak hem de dünya pazarlarına açılarak küresel güç olma politikaları geliştirmektedir. ABD'nin bölgeye yönelik ekonomik ve siyasal alanlardaki hamlelerine kalıcı ve sonuç odaklı adımlar atarak bölge ülkeleriyle stratejik ekonomik temelli ilişkiler geliştirmektedir. Öyle ki ABD sonrası Afganistan'da meydana gelen güç boşluğundan yararlanan Çin, Taliban ile enerji, güvenlik, siyasal vb. geniş nitelikli yoğun ilişkiler geliştirmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde değinildiği gibi literatürde Afganistan'ı konu alan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmada ise, Kara Hâkimiyet Teorisi çerçevesinde büyük güçlerin enerji jeopolitiği üzerinde sağlamaya çalıştığı hegemonya stratejileri bakımından Afganistan'ı kilit ülke şeklinde merkeze alması çalışmaya özgün bir nitelik kazandırmaktadır. Bu açıdan çalışmanın, stratejik öneme sahip Afganistan hâkimiyeti üzerinden küresel güç ve hegemonya tasavvuru arasındaki kilit bağlantıyı ortaya koyması literatüre katkı sağlaması adına önemli bir nitelik taşımaktadır. Çalışmadan hareketle jeopolitik teoriler ışığında önemli görülen enerji jeopolitiği alanında gerçekleştirilebilecek politikaların merkezinde Avrasya bölgesi ve bu bölgenin kilit ülkesi statüsünde olan Afganistan'ın önemini sürdürmeye devam edeceği vurgulanmalıdır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Amineh, M. P. & Wina, H. J. Crijns-Graus, (2014). Rethinking EU energy security considering past trends and future prospects. *Perspectives on Global Development and Technology*, 13(5), 757-825.
- Anıl, Ç. (1998-99, Sonbahar-Kış). Afganistan'ın öne çıkışı. *Avrasya Dosyası*, 4(3-4).
<http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/3660/422411.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Ashworth, L. M. (2010). Revisiting the spirit of 1919: Halford Mackinder geopolitics and the reality of the league of nations. *European Journal of International Relations*, 17(2), 279-301.
- Bal, H. (2002). Afganistan-Türkiye ilişkilerinin başlıca yönleri. *Afganistan Üzerine Araştırmalar* (Der. A. Ahmetbeyoğlu). Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Barnett, T. P. M. (2005). *Pentagon'un yeni haritası*. 1001 Kitap.
- BBC News. (2014). China president speaks out on security ties in asia. <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-27498266>
- Biçer, R. Salim S. (2023). *Jeopolitik düşünce: büyük güçler ve Türkiye*. Oğultürk, M. Cem & Şahin, G. (Ed), İngiltere'nin jeopolitik yaklaşımı (251-265) içinde. Yeditepe Yayıncılık.
- Bilge, S. (1958). Jeopolitik. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13(3), 150-174.
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000055072>
- Boniface, P. (2018). *Herkes için jeopolitik* (Çev. M. Guaye ve F. Süverdem). Erdem Yayınları.
- Brzezinski, Z. (2000). *Living with Russia*. <https://nationalinterest.org/article/living-with-russia-919>
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük satranç tahtası: Amerika'nın küresel üstünlüğü ve bunun jeostratejik gereklilikleri* (Çev. Y. Türedi). İnkılap Yayınları.
- Brzezinski, Z. (2005). *Tercih*. İnkılâp Kitabevi.
- Brzezinski, Z. & Scowcroft, B. (2009). *Amerika ve dünya* (Çev. M. Aşık). Profil Yayınları.
- Büyükbaş, M. (2006). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a müdahalesi ve Afganistan'da oluşturulan yeni yönetim yapısı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cafersoy, N. (2002). Rus jeopolitik düşüncesinde misyon arayışları. *Avrasya Dosyası*, 8(4), 51-101.
- Cahnman, W. J. (1943). Concepts of geopolitics. *American Sociological Review*, 8(1), 55-59.
- Cebeci, M. (2013). The European Union and weapons of mass destruction terrorism. Kibaroğlu, M. (Ed) , DATR, S. 57-61. <https://www.tmmm.tsk.tr/publication/datr/volumes/datr8.pdf>
- Chan, K. L. (2016, Mayıs). Power language index. http://www.kailchan.ca/wp-content/uploads/2016/12/Kai-Chan_Power-Language-Index-full-report_2016_v2.pdf
- Cohen, S. B. (2015). *Geopolitics, the geography of international relations* (3.Ed.). Rowman and Little Field.
- Council Of The European Union. (2019). Council conclusions on the new strategy on central asia. <https://www.consilium.europa.eu/media/39778/st10221-en19.pdf>
- Çeçen, A. (1998-99 Sonbahar-Kış). Afganistan'ın öne çıkışı, *Avrasya Dosyası*, 4(3-4), 98-99.

- Çomak, H. (2011). *Dünya jeopolitiğinde Türkiye*. Hiperlink Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*. Küre Yayınları.
- Demir, F. (2010). *Enerji oyunu*. Ayrım Yayınları.
- Doods, K., Kuus, M. & Sharp, J. (2013). *The ashgate research companion to critical geopolitics*. Routledge.
- Dugin, A. (2005). *Rus jeopolitiği: Avrasyacı yaklaşım* (Çev. V. İmanov) 4.Baskı. Küre Yayınları.
- Dugin, A. (2014). *Eurasian mission: An introduction to neo-Eurasianism* Arktos.
- Doğan, S., & Yalçınkaya, A., (2023). Rusya'nın Orta Doğu politikası: Putin dönemi. *Asia Minor Studies*, 11(2), 206-220. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2882656>.
- Erdoğan, M. (2011). *Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikaları*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Erhan, Ç. (2004). ABD'nin Orta Asya politikaları ve 11 Eylül'ün etkileri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(3), 123-149. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/539584>
- Erol, M. S. (2004). 11 Eylül Türk dış politikasında macera arayışları ve Orta Asya-Kafkasya boyutu. *Avrasya Dosyası*, 10(1), 38.
- Erol, M. S. & Demir, S. (2012). Amerika'nın Karadeniz politikasını yeniden değerlendirmek. *Akademik Bakış*, 6(11), 17-33.
- European Commission (2004), Brüksel Zirvesi Başkanlık Sonuç Bildirgesi, Brüksel, https://www.ab.gov.tr/_300.html
- European Parliament (2001), European Parliament resolution on the extraordinary European Council meeting in Brussels on 21 September 2001, Brüksel, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/committees/afet/20011108/04a_en.pdf
- Flint, C. (2006). *Introduction to geopolitics*. Taylor & Francis Group
- Foster, J. (2008). A pipeline through a troubled land: Afghanistan, Canada and thenew great energy game. *Foreign Policy Series*, 3(1), 1-17. <https://policyalternatives.ca/publications/reports/pipeline-through-troubled-land>
- Fromkin, D. (1980). The great game in Asia. *Foreign Affairs*, 58(4), 937-938. www.jstor.org/stable/20040512
- Gökırmak, M. (2011). Afganistan: Bölgesel rekabet ve yeni açılımlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 7(13), 7-42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlikstrti/issue/7530/99182>
- Gökmen, S. R. (2010). *Jeopolitik ve uluslararası ilişkiler çalışması* (Doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Green Paper (2000). Towards a Europe an strategy for the security of energy supply. *European Commission*. http://ec.europa.eu/energy/green-paper-energy-supply/doc/green_paper_energy_supply_en.pdf
- Halatçı, Ü. (2006). 11 Eylül terörist saldırıları ve Afganistan operasyonunun bir değerlendirilmesi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(7), 80-98.
- Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik* (Çev. A. Ağaoğlu & F. Şammedov) (1.Baskı). Babıal Kültür Yayıncılığı.

- Hatipoğlu, E. (2008). Avrupa Birliği Orta Asya ilişkilerinde yeni bir stratejiye doğru (mu?). *OAKA*, 3(5), 1-25.
- Hendrickson, D. C. (1997, Kasım-Aralık). The grand chess board: American primacy and its geostrategic imperatives book review. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/1997-11-01/grand-chessboard-american-primacy-and-its-geostrategic>
- Hess, M. (2004). Central Asia: Mackinder revisited?. *The Quarterly Journal*, 3(1), 95-106. <https://www.jstor.org/stable/26323024>
- Hillebrand, C. D. (1984). *The rimland of Northeast Asia: A study of Soviet power projection*. Air Command And Staff Colleg Air University Student Report.
- İşcan, İ. H. (2007). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin geleceği açısından Avrupa Birliği enerji güvenliği sorunu. *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi*, 1(2), 113-168.
- İşyar, Ö. G. (2004). *Bölgesel ve global güvenlik çıkarları bağlamında Sovyet-Rus dış politikaları*. Alfa Yayınları.
- Kaplan, R. D. (2012). *The revenge of geography: What the maps tell us about the coming conflicts and the battle against fate*. Random House.
- Karaca, R. K. (2012). Çin'in değişen enerji stratejisinin dış politikasına etkileri (1990-2010). *Uluslararası İlişkiler*, 9(33), 93-118. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39281/462589>
- Karaca, R.K.&Yüce, M. (2023). *Jeopolitik düşünce: büyük güçler ve Türkiye*. Oğultürk, M. Cem&Şahin, G. (Ed), Çin merkezli dünya düzeni anlayışını belirleyen jeopolitik yaklaşımlar (266-284) içinde. Yeditepe Yayıncılık.
- Kavalski, E. (2012). Central Asia and the rise of normative powers: Contextualizing the security governance of the European Union, China and India. Bloomsbury Academic. <https://www.bloomsbury.com/au/central-asia-and-the-rise-of-normative-powers-9781441173881/>
- Khanna, P. (2011). *Yeni dünya düzeni*. Pegasus Yayınları.
- Kireççi, M. A. (2011). *Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya politikaları raporu*. Ahmet Yesevi Üniversitesi. https://www.ayu.edu.tr//static/kitaplar/abd_ortaasya_raporu.pdf
- Kissinger, H. (2000). *Diplomasi* (Çev. İ. H. Kurt). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kissinger, H. (2007). *Diplomacy* (Çev. İ. H. Kurt). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kleveman, L. (2004). *Yeni büyük oyun: Orta Asya'da kan ve petrol*. Everest Yayınları.
- Kocaoğlu, T. (2002). Afganistan ulusal sorununun uluslararası boyutları. *Afganistan Üzerine Araştırmalar* (Der. A. Ahmetbeyoğlu). Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Kohen, S. (2008). Bush'un bıraktığı miras. *Milliyet Gazetesi* 05.11.2008, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/bush-un-biraktigi-miras---1011902/>.
- Köse, G. (2020). Orta Asya (Türkistan) enerji meselesi: Enerji potansiyeli ve aktörler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(72), 254-275.
- Lacoste, Y. (2008). *Büyük oyunu anlamak, jeopolitik: Bugünün uzun tarihi*. NTV Yayınları.
- Mackinder, H. J. (1904). The geographical pivot of history. *The geographical journal*, 170(49), 421-437.

- Mackinder, H. J. (1919). *Democratic ideals and reality*. Henry Holt and Company.
- Marshall, T. (2023). *Coğrafya mahkûmları: Dünya'nın kaderini değiştiren on harita* (Çev. M. Doğruer) 9. Baskı. Epsilon Yayınevi.
- O'Hara, S. & Heffernan, M. (2006). From geo-strategy to geo-economics: The 'heartland' and British imperialism before and after Mackinder. *Geopolitics*, 11(1), 54-73.
- Oğultürk, M. Cem&Şahin, G. (2023) (Ed). *Jeopolitik düşünce: büyük güçler ve Türkiye*. Yeditepe Yayıncılık.
- Oğuz, E. (1999). *Afganistan*. Cep Kitapları.
- Onay, Y. (2023). *Jeopolitik düşünce: büyük güçler ve Türkiye*. Oğultürk, M. Cem&Şahin, G. (2023) (Ed), jeopolitik gerçekler ve Rus büyük güç politikası (225-236) içinde. Yeditepe Yayıncılık.
- Orban, A. (2008). Power, energy and the new Russian imperialism. <https://www.jstor.org/stable/26591206>
- Owens, M. T. (2015). In defense of classical geopolitics. *Orbis*, (8), 463-478. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2015.08.006>
- Öngör, S. (1963). Siyasi coğrafya ve jeopolitik. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 18(1), 301-316. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/37420>
- Özey, R. (2000). *Dünya hâkimiyet teorileri ve merkezi Türk hâkimiyet teorisi*. Marifet Yayınları.
- Özey, R. (2017). Mackinder'in heartland teorisinin düşündürdükleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 1(35), 95-100.
- Özsavaş Atay, S. (2016). Klasik jeopolitik yaklaşımlar ve eleştirel jeopolitik söylem. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 144-155.
- Öztürk, A. (2009). Rusya-Gürcistan krizi: Yerel bir çatışma, küresel yansımalar. *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurulu*, 4(7), 1-27.
- Öztürk, O. M. & Sarıkaya, Y. (2005). *Uluslararası mücadelenin yeni odağı Karadeniz*. Platin Yayınları.
- Parlar, S. (2003). *Barbarlığın kaynağı petrol*. Anka Yayınları.
- Qazi, A. (1997). *Afganistan*. <https://www.afghan-web.com/history/chronology/>
- Raşid, A. (2001). *Taliban: İslamiyet, petrol ve Orta Asya'da yeni büyük oyun*. Everest-Mozaik Yayınları.
- Roux, J. P. (2001). *Orta Asya tarih ve uygarlık* (Çev. L. Arslan). Kabalcı Yayınevi.
- Samur, H. (2012). AB'nin Orta Asya politikası: İdealist söylemlerin yetersiz eylemlerle yürütülme çabası. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1-29.
- Sander, O. (1998). *Siyasi tarih (1914-1994)*. İmge Kitabevi.
- Saray, M. (2002). *Afganistan ve Türkler*. ASAM Yayınları.
- Sarem. (2001). Afganistan ve Taliban hareketi ile ABD, Rusya Federasyonu, Pakistan, İran, Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin Afganistan'a yönelik politikalarının değerlendirilmesi. *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Araştırma Merkezi*. SAREM Yayınları.
- Sempa, F. P. (2002). *Geopolitics: From the cold war to the 21st century*. Transaction Publishers.

- Sevim, C. (2012). Küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği. *Journal Of Yaşar University*,7(26), 4378-4391.
- Shlapentokh, D. (2006). Russia's approach to USA: Between hate and love. *Journal Of International Affairs*, 11(3-4), 85-102.
- Sönmezoğlu, F. (1989). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. Filiz Kitabevi.
- Spykman, N. J. (1944). *The geography of the peace* (Ed. H. R. Nicholl). Harcourt, Brace And Company.
- Şahin, A. (2010). Afganistan raporu ve çözüm stratejisi. GASAM. <https://gasam.org.tr/afganistan-raporu-ve-cozum-stratejisi/>
- Tikhonova, P. (2021). China preparesto move into Afghanistan with \$62 billion "belt and road" initiative as American troops leave. *Insider Paper*. <https://insiderpaper.com/china-belt-and-road-afghanistan-us-forces-leave/>
- Troush, S. (1999). China's changing oil strategy and its foreign policy implications, (Sonbahar 1999). *The Brookings Institution, Center For Northeast Asian Policy Studies*. http://www.brookings.edu/articles/1999/fall_china_troush.aspx
- Tsygankov, A. P. (2003). Mastering space in Eurasia: Russia's geopolitical thinking after the Soviet break-up. *Communist And Post-Communist Studies*. 36(1), 101-127. https://www.researchgate.net/publication/223800527_Mastering_Space_in_Eurasia_Russia's_Geopolitical_Thinking_After_the_Soviet_Break-up
- Turan, A. (2010). Hazar havzasında enerji diplomasisi. *Bilge Strateji, Jeopolitik, Ekonomi-Politik Ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 2-38.
- Uslu, N. (2006). *Türk dış politikası yol ayrımında, soğuk savaş sonrasında yeni sorunlar yeni imkânlar ve yeni arayışlar*. Anka Yayınları.
- Ülkü, İ. (2002). *Moskova'yla İslam arasında Orta Asya*. Kum Saati Yayınları.
- Woodward, B. (2005). *Bush savaşta* (Çev. Ş. Kamcez) (1. Baskı). Arkadaş Yayınları.
- World Bank. (2019). World integrated trade solution. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2019/TradeFlow/EXPIMP/Partner/by-country>
- Yatar, Y. (2007). *Avrupa Birliği enerji politikası ve bu politika bağlamında Hazar havzası enerji kaynaklarının önemi* (Yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yetişgin, M. (2006). Rusların Türk toprakları üzerinde yayılmasının sebepleri üzerine bazı düşünceler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 671-702. <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/553>
- Yorkan, A. (2009). Avrupa Birliği'nin enerji politikası ve Türkiye'ye etkileri. *Bilge Strateji*, 1(1),24-39.
- Zygar, M. (2005). The third among the equals. *Kommersant*. <http://www.kommersant.com/page.asp?id=582650>.

KAYSERİ İLİNİN DIŞ TİCARET PERFORMANSI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

 M. Burak TÜFENK^a

Öz

Dünya ekonomisi, küreselleşme ve teknolojik ilerlemelerle birlikte hızla değişmektedir. Bu değişimler, ülkelerin ve bölgelerin dış ticaret performansını etkileyerek ekonomik kalkınma süreçlerini şekillendirmektedir. Türkiye, içinde bulunduğu coğrafya itibarıyla dış ticaretin önemli bir aktörü konumundadır. Bu çalışmada, Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nde stratejik bir konuma sahip olan Kayseri ilinin dış ticaret performansına ilişkin mevcut durumun ortaya konularak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, 2013-2022 dönemi için Kayseri iline ilişkin dış ticaret verileri incelenerek mevcut durum değerlendirilmiştir. İlgili dönemdeki veriler, Kayseri ilinin dış ticaretinin son yıllarda önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Bu artış hem küresel ticaretin büyümesi hem de Türkiye'nin ihracat odaklı büyüme stratejisi ve Kayseri ilinin dış ticaretinde yaşanan gelişmelerin bir sonucudur. Kayseri'nin mobilya, tekstil ürünleri, demir ve demir dışı metaller, elektrik ve elektronik aletler gibi birçok sektörde üretim kapasitesine sahip olması, ilin dış ticaret performansının artmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca bu çalışma, Kayseri'nin dış ticaret potansiyelini anlamak ve gelecekteki ekonomik konumunu değerlendirmek amacıyla bilgi sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kayseri, Dış ticaret, Ekonomik büyüme.

AN EVALUATION ON THE FOREIGN TRADE PERFORMANCE OF KAYSERİ PROVINCE

Abstract

The world economy is changing rapidly with globalisation and technological advances. These changes shape the economic development processes of countries and regions by affecting their foreign trade performance. Turkey is an important actor of foreign trade due to its geography. In this study, it is aimed to reveal and evaluate the current situation regarding the foreign trade performance of Kayseri province, which has a strategic position in the Central Anatolia Region of Turkey. In this direction, the current situation is evaluated by analysing the foreign trade data of Kayseri province for the period 2013-2022. The data for the relevant period show that the foreign trade of Kayseri province has increased significantly in recent years. This increase is a result of both the growth in global trade and Turkey's export-oriented growth strategy and the developments in Kayseri province's foreign trade. Kayseri's production capacity in many sectors such as furniture, textiles, ferrous and non-ferrous metals, electrical and electronic equipment has played an important

^a Araştırmacı, V.H.K.İ., Ticaret Bakanlığı, buraktufenk@hotmail.com.tr

Makale Geliş Tarihi: 26.11.2023, Makale Kabul Tarihi: 30.01.2024

role in increasing the province's foreign trade performance. In addition, this study aims to provide information to understand Kayseri's foreign trade potential and to assess its future economic position.

Keywords: Kayseri, Foreign trade, Economic growth.

Giriş

Türkiye'nin ekonomik ve tarihi dokusunda belirgin bir yere sahip olan Kayseri, binlerce yıllık tarihi, stratejik coğrafi konumu ve dinamik ekonomik yapısıyla dikkat çekmektedir. Kayseri, Anadolu'nun merkezinde, tarihi İpek Yolu'nun bir parçası olarak, eski çağlardan bu yana ticaretin ve kültürel etkileşimin önemli bir merkezi olmuştur. Şehrin tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapması ve doğal kaynaklara sahip olması, ekonomik yapısını ve ticaret kültürünü zenginleştirmiştir.

Günümüzde Kayseri, Türkiye'nin önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Mobilya, tekstil, makine imalatı, demir ve demir dışı metaller, elektrik ve elektronik aletler gibi çeşitli sektörler, şehrin sanayi altyapısını oluşturmakta ve dış ticaret performansına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu sektörler, özellikle son yıllarda, Kayseri'nin ihracat hacmini artırmış ve şehrin ulusal ve uluslararası ticaretteki rolünü pekiştirmiştir. Bunun yanı sıra, Kayseri, girişimci ruhu ve yenilikçi yaklaşımlarıyla da tanınmakta, bu özellikler şehrin dış ticaret stratejilerini ve ekonomik gelişimini etkilemektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, "Kayseri ilinin dış ticaret performansını etkileyen ana faktörler nelerdir?" sorusuna derinlemesine bir yanıt bulmaktır. Araştırmada, Kayseri'nin ihracat ve ithalat verileri, sektörel ticaret dağılımı ve uluslararası ticaret ortakları detaylı bir şekilde incelenerek, bu faktörlerin dış ticaret performansı üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Ayrıca, şehrin tarihsel ve kültürel mirası, coğrafi konumu ve ekonomi politikalarının dış ticaret üzerindeki etkileri de bu araştırmanın bir parçası olacaktır. Bu araştırmada, Kayseri ilinin 2013-2022 dönemine ait dış ticaret verileri gözden geçirilerek mevcut durumu ortaya konmuştur. Bu çalışma, Kayseri'nin ihracat ve ithalat rakamlarının, ana ticaret ortaklarının ve sektörel dağılımının detaylı bir değerlendirmesini içermektedir. Araştırmanın sonuçları, Kayseri ilinin dış ticaretinin son yıllarda önemli ölçüde arttığını ve bu artışın hem küresel ticaretin genel büyümesi hem de Türkiye'nin ihracat odaklı büyüme stratejisi çerçevesinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın, Kayseri'nin ekonomik yapısının ve dış ticaret stratejilerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı ve bölge için gelecekteki ticaret politikalarının belirlenmesinde önemli bir kaynak teşkil edeceği öngörülmektedir. Ayrıca, bu çalışma bölgesel ve ulusal ekonomik gelişim ve dış ticaret politikaları üzerine yapılacak daha geniş çaplı araştırmalara temel oluşturacak değerli bilgiler sunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışma, giriş bölümü ile başlamakta ve ardından Kayseri ilinin dış ticaret performansı ile ilgili literatür taramasını içermektedir. Takip eden bölümlerde, Kayseri'nin coğrafi, nüfus ve ekonomik yapısı incelemekte ve ilin dış ticaret profili, bu profilin çeşitli alt bileşenleri detaylandırılmaktadır. Çalışmanın son kısmında ise, mevcut durum değerlendirilmesi ve genel sonuçların sunumu yer almaktadır.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Bu çalışmada gerçekleştirilen literatür taraması, Kayseri ilinin dış ticaret performansının mevcut durumu konusunda hem eski tarihli hem de güncel kaynakların sınırlılıklarını ortaya koymuştur. Araştırmanın özgün konusu, mevcut literatürde doğrudan bir karşılık bulunulamamış olmasıdır. Bu nedenle, konuyla tematik olarak ilişkili olan çalışmalara yer verilmiştir. Bu yaklaşım, literatürdeki boşlukları vurgularken, aynı zamanda araştırmanın bu alanda sunduğu yeni bakış açılarının değerini de göstermektedir. Eski kaynakların analizi, Kayseri'nin dış ticaret yapısının tarihsel gelişimini anlamada önemli olmakla birlikte, güncel verilerin eksikliği, bu çalışmanın gelecekte yapılacak araştırmalar için önemli bir temel oluşturduğunu göstermektedir. Ayrıca, söz konusu alanda daha fazla güncel çalışmanın yapılmasının, araştırma alanında yeni ve önemli bulguların ortaya çıkmasına olanak tanyacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, konuyla paralel nitelik taşıyan bazı çalışmaların özetlerine aşağıda yer verilmiştir.

Çoban (2005), Kayseri mobilya sanayisinin dış ticaret yapısını ve bu alanda karşılaşılan sorunları incelemektedir. Ana amaç, sektörün ihracat potansiyelini değerlendirmek ve mevcut sorunları belirlemektir. Araştırma bulguları, firmaların Almanya ve Avrupa pazarlarını öncelikli hedef olarak gördüklerini ve ihracatta tedarik, fiyatlandırma ve bilgi eksikliği gibi sorunlarla karşılaştıklarını göstermektedir. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak, e-ticaret ve bayilik sistemlerinin kullanımı ile devlet desteğinin önemi vurgulanmaktadır.

Erkan (2005), Pazarlama lojistiği kavramı ele alınarak, Kayseri ilinde faaliyet gösteren ihracatçı firmaların lojistik operasyonlarını incelemektedir. Araştırma sürecinde, söz konusu firmaların lojistik operasyonlarını nasıl yürüttükleri ve bu operasyonlar sırasında karşılaştıkları sorunlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Araştırma, lojistik operasyonların maliyetleri düşürme, müşteri memnuniyetini artırma ve rekabetçi avantaj sağlama gibi çeşitli yönlerini ele almaktadır. Temel pazarlama lojistiği faaliyetleri arasında nakliye, paketleme, depolama, müşteri hizmetleri, envanter yönetimi ve stok kontrolü öne çıkmaktadır.

Balantekin (2006), Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ'ler) ihracatta karşılaştıkları sorunları ve devletin bu alanda sunduğu destekleri ele almaktadır. Kayseri'deki KOBİ'ler üzerinde gerçekleştirilen alan araştırmasının sonuçlarına göre, KOBİ'lerin ihracatta başlıca karşılaştıkları sorunlar üretim maliyetleri, ülke ve işletme imajı, finansal zorluklar, yetişmiş eleman eksikliği ve rekabetçi pazar koşulları olarak belirlenmiştir. Araştırma ayrıca, KOBİ'lerin KOSGEB, Eximbank ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) gibi kurumlar tarafından sağlanan desteklerin etkili bir şekilde kullanılmadığı ve bu durumun ihracat rakamlarının istenilen seviyelere ulaşmasını engellediğini ortaya koymuştur.

Nısfet ve Tıraş (2009), Kayseri Serbest Bölgesi'nin ekonomiye olan katkısını ve bu bölgede faaliyet gösteren firmaların karşılaştıkları sorunları mercek altına almaktadır. Serbest bölgelerin ekonomi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri arasında, ihracatın artışı, yabancı sermaye ve teknoloji transferinin kolaylaşması, istihdamın artması, ithalat baskısı ve çevre kirliliği gibi faktörler incelenmektedir. Araştırmanın temel amacı, Kayseri Serbest Bölgesi'nin yapısal özelliklerini ve bu

bölgenin ekonomik etkilerini değerlendirerek, bölgedeki firmaların karşılaştıkları sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmaktır.

Mahir (2009), Kayseri'deki küçük ve orta boy imalat sanayi işletmelerinin uluslararası pazarlara giriş stratejilerini ve bu süreçte karşılaştıkları sorunları incelemektedir. Bulgular, bu işletmelerin uluslararası pazarlara girişte ihracatı en sık tercih ettiklerini gösterirken, sözleşme ve yatırım bazlı stratejilerin daha az kullanıldığını ortaya koymaktadır. İşletmeler, ihracat faaliyetleri sırasında yüksek enerji maliyetleri, ağır vergi yükleri ve yüksek faiz oranlarından dolayı rekabet güçlerinin zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, uluslararası pazarlama faaliyetlerine yönelik sağlanan desteklerin yetersizliği ve bürokratik süreçlerin zorluğu da vurgulanmıştır. Çalışmada, bu sorunların üstesinden gelmek için çeşitli öneriler sunulmuştur.

Kuşat (2014), Isparta ilinin dış ticaret sektörünün SWOT analizini yaparak, sektörün güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerini değerlendirmektedir. Bu analiz, Isparta'nın dış ticaret potansiyelini ve karşılaştığı zorlukları belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma, Isparta'nın dış ticaret alanındaki gelişmeleri ve bunun bölge ekonomisine etkilerini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulguları, Isparta'nın dış ticaret politikalarının geliştirilmesi ve bölgenin ekonomik performansının artırılması için önemli katkılar sağlamaktadır.

Nısfet (2015), 1993-2008 yılları arasındaki dönemde, Türkiye'nin en büyük ilk ve ikinci 500 sanayi kuruluşu arasında Kayseri'den seçilen firmaların ekonomik performansları değerlendirilmiştir. Bu çalışma, ilk 500 listesinde 14 Kayseri firmasının yer aldığı, ikinci 500 listesinde ise 18 Kayseri firmasının bulunduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamında, bu firmaların sektörel dağılımı, büyüklükleri, satış hacimleri, katma değerleri, ihracat kapasiteleri ve istihdam oranları incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, Kayseri firmalarının sıralamadaki yerlerinin zamanla artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Kayseri'nin imalat sanayisinin gelişimini ve küresel ekonomik koşulların bu gelişim üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır.

Çelik (2016), Kayseri'nin ekonomik ve üretim yapısındaki evrimi, mevcut durumunu ve geleceğe yönelik tahminlerini incelemektedir. Araştırma, teknoloji ve kalifiye iş gücüne dayalı yüksek katma değerli sektörlerden, daha düşük katma değerli mobilya ve metal üretimine doğru bir geçiş olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada ayrıca, sektörün karşılaştığı başlıca sorunlar olarak inovasyon eksikliği, kalifiye işgücü ihtiyacı ve ithal hammaddeye olan bağımlılık belirtilmiştir. Özellikle mobilya sektörünün, Kayseri ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturduğu ve dış ticarete kritik bir role sahip olduğu ifade edilmiştir.

Özçelik (2016), Eskişehir'in dış ticaret performansını 2006-2016 yılları arasında analiz ederek, bu performansın Türkiye geneli ile kıyaslanmasını amaçlamaktadır. Çalışmada, Eskişehir'in ihracat ve ithalat verileri, sektörel dağılımı ve ticaret yaptığı ülkeler üzerinden değerlendirilmektedir. Bulgular, Eskişehir'in ihracat ve ithalatındaki eğilimleri ve dış ticaret dengesini göstermektedir. Çalışmada, Eskişehir'in dış ticaret potansiyelini artırıcı stratejik önerilerde bulunarak, bölgesel ve ulusal ekonomiye olan etkilerini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Eskişehir'in dış ticaret performansının ve potansiyelinin anlaşılması için kapsamlı bir analiz sunmaktadır.

Ukav (2017), Adıyaman ilinin dış ticaret yapısını ve bu yapının Türkiye'nin genel dış ticaret yapısı içindeki konumunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Adıyaman'ın ihracat ve ithalat değerleri, başlıca ticaret yaptığı ülkeler ve en çok ihraç ettiği ürünler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışma, literatürde Adıyaman'ın dış ticaret yapısına ilişkin mevcut eksiklikleri gidermeyi hedeflemekte ve bölgenin ekonomik potansiyelinin Türkiye ekonomisine olan etkilerini ortaya koymaktadır. Metodoloji olarak, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) gibi resmi istatistik kaynaklarından elde edilen veriler ve yüzde analiz tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları, Adıyaman'daki firmaların dış ticaret faaliyetlerinin genişliğini ve bu faaliyetlerin il ekonomisine olan katkısını ön plana çıkarmaktadır.

Metin ve Kalpalı (2018), Manisa ilinin dış ticaret dinamiklerini incelerken, 2017 yılı itibarıyla Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin 390 milyar doları aştığı bir dönemde, Manisa'nın Türkiye'nin en çok dış ticaret yapan sekizinci ili olarak öne çıkmasını ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Araştırma, Manisa'nın dış ticaret hacminin evrimini, başlıca ticaret yapılan ülkeleri ve sektörel bileşenleri analiz ederek, Almanya, İngiltere ve Polonya ile olan yoğun ticaret bağlarını ve makine, TV, plastik, zeytin, tavuk ürünleri, otomotiv ve demir-çelik gibi başlıca ihracat kalemlerini vurgulamaktadır. İthalatta ise, Almanya, Polonya ve İtalya'nın önde gelen kaynaklar olduğu belirtilmektedir. Bu çalışma, Manisa'nın dış ticaret dinamiklerine ilişkin kapsamlı bulgular sunarak, bölgesel ve ulusal ekonomi politikalarının geliştirilmesine yönelik önemli katkılarda bulunmaktadır.

Toktaş ve Altınar (2018), 2006-2017 yılları arasında Bolu ilinin dış ticaret performansını detaylı bir şekilde incelemektedir. Bu süreçte, ilin ihracat ile ithalatındaki sektörel ve ülke bazlı dağılımını analiz etmektedir. Araştırma, Bolu'nun öne çıkan dış ticaret sektörlerini ve en çok ticaret yapılan ülkeleri belirlerken, aynı zamanda ilin dış ticaret açığının nedenlerini ve bu durumun ekonomik sonuçlarını değerlendirmektedir. Bu çalışma, Bolu'nun dış ticaret stratejilerini geliştirme yönünde somut öneriler sunarak, ilin ekonomik potansiyelini artırma amacını taşımaktadır. Bolu'nun dış ticaret dinamiklerini ve bu dinamiklerin Türkiye'nin genel ekonomik yapısı içindeki yerini derinlemesine anlamaya yönelik kapsamlı bir analiz sağlamaktadır.

Balıkçioğlu (2019), Sivas ilinin 2006-2016 yılları arasındaki dış ticaretini inceleyerek, bölgesel rekabetteki yerini değerlendirmektedir. Sivas'ın dış ticaret performansı, ihracat ve ithalat değerleri, sektörel dağılımı ve ticaret yaptığı ülkeler açısından analiz edilmiştir. Bulunan sonuçlara göre, Sivas'ın ihracat ve ithalat değerleri bu dönemde artış göstermiş, ancak bölgesel rekabette ve ülke genelindeki sıralamasında düşük bir konumda kalmıştır. Makale, Sivas'ın dış ticaret aktivitelerinin bölgesel ve ulusal ekonomiye olan etkilerini ortaya koyarak, bu alanda gelişim için stratejik önerilerde bulunmaktadır.

Cıngı (2019), Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'ndeki işletmelerin Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine ihracat yaparken kullandıkları uluslararası pazarlama iletişimi yöntemlerini incelemektedir. Araştırma, 16 kişiyle yapılan derinlemesine mülakatlarla gerçekleştirilmiş ve bulgular tematik olarak analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, bu işletmelerin ihracat başarısının detaylı pazar araştırmasına, Rusça bilgisine, sosyal medya ve yeni iletişim teknolojileri kullanımına ve Türk dizilerine büyük önem verdiği belirlenmiştir.

Çim (2019), Kayseri'de faaliyet gösteren ihracatçı firmaların karşılaştıkları lojistik sorunları analiz etmiştir. 56 firmaya anket uygulanarak, ihracat süreçlerinde karşılaşılan iç lojistik, ulusal dış lojistik ve uluslararası dış lojistik sorunları belirlenmiş ve önem dereceleri sıralanmıştır. Analitik Hiyerarşik Süreç analizi sonucunda, firmaların en büyük sorununun uluslararası dış lojistikle ilgili olduğu, özellikle savaş ve terör olaylarından dolayı ihracatlarının sekteye uğraması olduğu tespit edilmiştir. En az karşılaşılan sorun ise malzeme ve temin zamanı ile ilgili sıkıntılar olarak belirlenmiştir.

Ketboğa ve Danacı (2019), Türkiye'deki dış ticaretin yapısal sorunlarını ve bu sorunların Malatya ilinde faaliyet gösteren dış ticaret şirketlerinin faaliyetlerine olan etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, ithalat ve ihracatın ülke ekonomisindeki önemini vurgulayarak dış ticaret şirketlerinin karşılaştığı sorunlar ve çözüm önerilerini ele almaktadır. Yöntem olarak, Malatya'da faaliyet gösteren 50 dış ticaret şirketine anket uygulanmış ve bu anketler IBM SPSS 24.0 programında analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, Malatya'daki dış ticaret şirketlerinin başlıca sorunları nitelikli eleman bulma problemi, gümrük vergileri, kota uygulamaları, bürokratik engeller, Gümrük Birliği Anlaşması ve döviz kuru politikaları olarak belirlenmiştir. Ayrıca, firmaların ihracat faaliyetlerinin ithalata bağımlı olması da önemli bir sorun olarak tespit edilmiştir. Bu sorunların çözümü için pratik öneriler sunarak Malatya ve genel olarak Türkiye'nin dış ticaret performansının geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

B. KAYSERİ İLİNİN COĞRAFİ, NÜFUS VE EKONOMİK YAPISI

Kayseri, İç Anadolu Bölgesi'nin güneydoğusunda yer almakta ve Orta Kızılırmak bölümünü oluşturmaktadır. Coğrafik olarak 38° 18' ile 37° 45' Kuzey enlemleri ile 36° 58' ile 34° 56' Doğu boylamları arasında konumlanmıştır. Şehir, kuzeyde Yozgat, kuzeydoğuda Sivas, güneyde Adana, güneydoğuda Kahramanmaraş, batıda Nevşehir ve güneybatıda Niğde illeri ile çevrilidir. Kayseri ve çevresinin toplam yüzölçümü 16.917 kilometrekare olup, 2021 yılı itibarıyla nüfusu 1.434.357 kişidir. Bu verilere göre nüfus yoğunluğu kilometrekare başına 84 kişi olarak hesaplanmıştır ve son nüfus sayımına göre Kayseri, Türkiye'nin nüfus açısından en büyük on dördüncü ildir (Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2023, s. 13).

Türkiye'nin merkezi konumunda yer alan Kayseri, 6000 yıllık tarihi ile en eski yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İpek Yolu'nun üzerinde stratejik bir coğrafi konuma sahip olan şehir, tarihi boyunca bu avantajını korumuş ve önemini muhafaza etmiştir. Birden fazla medeniyete ev sahipliği yapmış olan Kayseri, gelişmiş sanayisi ile günümüzde de önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olarak konumunu devam ettirmektedir (Kayseri Valiliği, 2023).

Tarihsel süreçte halıcılık, dokumacılık, dericilik ve bakırcılık gibi geleneksel üretim dallarıyla ön plana çıkan Kayseri'nin ekonomisi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir dönüşüm geçirmiştir. 1926 yılında halı ipliği üretimi ve uçak montajı için kurulan fabrikalar ve 1927 yılında tamamlanan demiryolu bağlantısı, şehrin ekonomik canlanmasına ön ayak olmuştur. 1950'li yıllardan itibaren karayolu ulaşım ağının genişletilmesi ve tarıma dayalı sanayi yatırımlarının artırılmasıyla birlikte Kayseri, hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Kayseri ekonomisi, tarım, hayvancılık, sanayi ve turizm gibi çeşitli sektörlerin katkısıyla çeşitlenmiştir. Tarım sektöründe, buğday, arpa, şeker pancarı, patates, çavdar, elma, soğan, baklagiller, üzüm ve ayçiçeği gibi bir dizi ürün yetiştirilmekte; hayvancılık alanında ise sığır, koyun, keçi

ve tavuk gibi hayvanların yetiştirilmesiyle et üretimi ve özellikle pastırma üretimi dikkat çekmektedir. Sanayi sektöründe, gıda işleme (şeker, süt ürünleri, et ürünleri, meyve suyu, konserve) ve üretim (yem, tekstil, deri, makine, metal eşya, mukavva, orman ürünleri, kablo, boru, plastik, tuğla, kiremit) faaliyetleri ön plana çıkmıştır. Ayrıca, bakır, kurşun, çinko, pirit, krom, alüminyum, demir ve linyit gibi maden yatakları ile zengin yeraltı kaynaklarına ve maden suyu kaynaklarına sahiptir. Turizm açısından ise Erciyes Dağı ve Sultan Sazlığı, bölgenin öne çıkan doğal güzellikleri arasındadır (Kayseri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023).

Diğer taraftan, Kayseri ilinin 2004-2021 yılları arasındaki GSYH gelişimi ve öne çıkan ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir. Burada yer alan veriler, Kayseri ilinin ekonomik potansiyeli, büyüme eğilimleri ve ekonomisinin sektörel yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Tablo 1. Kayseri İli GSYH, İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (2004-2021) (Bin TL)

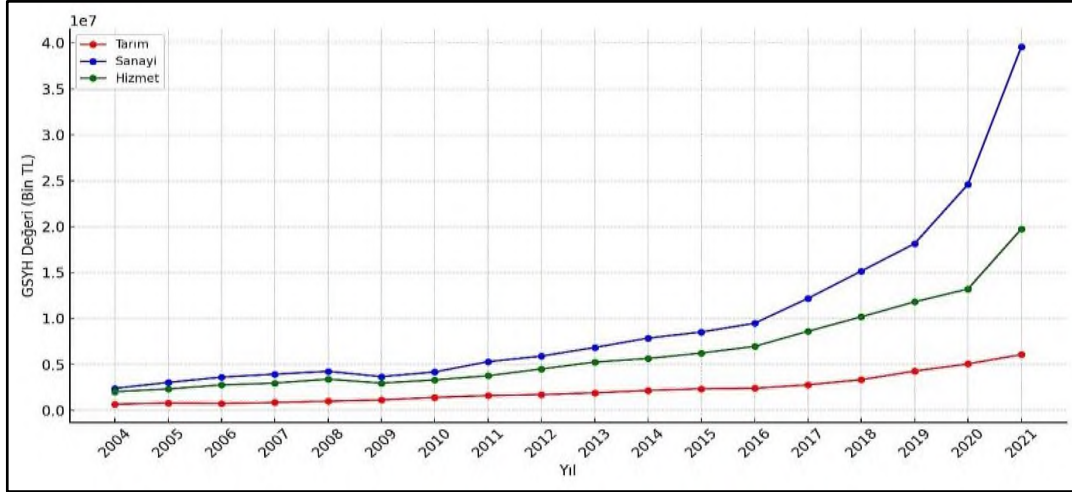
Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmet	Vergi- Sübvansiyon	Kayseri İli GSYH	Değişim (%)
2004	671.500	2.395.755	2.031.606	1.107.983	6.206.843	-
2005	793.479	3.032.032	2.333.579	1.326.697	7.485.786	21%
2006	750.753	3.619.800	2.765.396	1.542.018	8.677.967	16%
2007	854.599	3.941.542	2.967.592	1.553.235	9.316.969	7%
2008	992.451	4.248.484	3.394.268	1.675.546	10.310.748	11%
2009	1.130.718	3.675.465	2.963.625	1.605.730	9.375.537	-9%
2010	1.410.862	4.176.966	3.316.217	2.077.093	10.981.139	17%
2011	1.611.163	5.301.128	3.771.494	2.473.948	13.157.733	20%
2012	1.713.271	5.902.042	4.503.269	2.719.488	14.838.070	13%
2013	1.909.073	6.846.531	5.258.555	3.311.679	17.325.838	17%
2014	2.170.986	7.860.905	5.650.965	3.474.656	19.157.512	11%
2015	2.347.188	8.531.030	6.233.531	4.038.006	21.149.754	10%
2016	2.405.581	9.485.923	6.966.905	4.537.150	23.395.560	11%
2017	2.779.455	12.193.437	8.609.030	5.134.232	28.716.154	23%
2018	3.340.724	15.163.232	10.185.578	5.502.510	34.192.045	19%
2019	4.276.303	18.157.320	11.817.063	6.144.617	40.395.303	18%
2020	5.054.626	24.601.703	13.212.263	8.405.325	51.273.917	27%
2021	6.075.808	39.564.221	19.738.809	11.370.580	76.749.417	50%

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2022).

(Yazar tarafından hesaplama yapılmıştır.)

Tablo 1’deki verilere göre, Kayseri ilinin tarım sektörü 2004-2005 yılları arasında artış kaydetmiş ancak 2006 yılındaki kısa süreli bir düşüşün ardından 2021 yılına kadar sürekli bir artış eğilimi göstermiştir. Ayrıca bu artışın, sanayi ve hizmet sektörüne göre daha düşük kaldığı gözlemlenmiştir. Sanayi sektörü ise, Kayseri’nin ekonomisine en büyük katkıyı yapan sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. 2008 yılının son aylarında ortaya çıkan global ekonomik krizin etkisiyle 2009 yılında bir düşüş göstermiş ancak tekrar toparlanarak sanayi sektöründeki GSYH değeri sürekli olarak artış göstermiştir. Özellikle 2017’den sonra bu artış hız kazanmıştır. Bir diğer iktisadi faaliyet kolu olan hizmet sektörünün ise, Kayseri ekonomisine ikinci en büyük katkıyı sağladığı görülmektedir. Bu sektör de sanayi sektöründe

olduğu gibi 2008 ekonomik krizinden olumsuz etkilenerek 2009 yılında bir düşüş yaşamış ancak 2010 yılından itibaren sürekli artış göstermeye devam etmiştir. Özellikle 2021'de bir önceki yıla göre büyük bir artış gözlenmiştir. Tablodaki verile göre, Kayseri ilinin GSYH değişim yüzdeleri genel olarak artış göstermiştir. Ancak bu artış sürecinde bazı yıllarda düşüşler de yaşanmıştır. Bunun en büyük göstergesi, küresel ekonomik krizin etkisiyle 2009 yılında GSHY'de -9% oranında bir azalma meydana gelerek dönemin en büyük yıllık düşüşünü temsil etmektedir. Bununla birlikte, 2021 yılında ise Kayseri'nin GSYH'si bir önceki yıla göre yaklaşık %50 oranında artarak dönemin en yüksek yıllık artışına sahip olmuştur. Ek olarak, bölgenin ekonomik yapısının ve sektörel önceliklerinin daha iyi anlaşılması adına,

Kayseri'deki sektörlerin ilin GSYH içindeki payları Grafik 1'de ayrıca gösterilmiştir.

Grafik 1. Kayseri İli GSYH, İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (2004-2021)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2022).

C. KAYSERİ İLİNİN DIŞ TİCARET PROFİLİ

Kayseri, tarih boyunca ticaretin kesişme noktalarından biri olarak ön plana çıkmıştır. Şehrin coğrafi konumu, İpek Yolu gibi tarihi ticaret yollarına olan yakınlığı, onu dış ticarete stratejik bir aktör haline getirmiştir. Günümüzde, Kayseri bu mirası, sanayi üretimi ve ihracata dayalı bir ekonomik yapı ile sürdürmektedir.

İstanbul Sanayi Odası (İSO), her yıl "Türkiye'nin İlk 500 ve İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" araştırmasını yayımlayarak, ülke sanayisinin önde gelen firmalarının ekonomik performanslarına, büyüklüklerine ve sektörel dağılımlarına ışık tutmaktadır. Bu araştırma, Türkiye'nin sanayi kapasitesini, rekabet gücünü, yatırım eğilimlerini ve teknolojik yeniliklere adaptasyon kapasitesini yansıtan önemli bir göstergedir. Kayseri gibi sanayiye dayalı şehirler açısından, İSO'nun gerçekleştirdiği bu tür araştırmalar, şehrin ekonomik profilinin anlaşılmasına katkıda bulunmakta ve yerel yönetimler ile iş dünyasına stratejik planlama için temel veriler sunmaktadır. İSO raporları incelendiğinde, Kayseri'nin Türkiye'nin önde gelen sanayi merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul Sanayi Odası'nun

yıllık raporlarındaki verilere göre, Kayseri'den "İlk 500 ve İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" listelerine giren firma sayıları ve bu firmaların gerçekleştirdiği ihracat miktarları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Türkiye'nin İlk ve İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Arasında Yer Alan Kayseri Firmalarının Sayısı ve İhracat Değerleri (2013-2022)

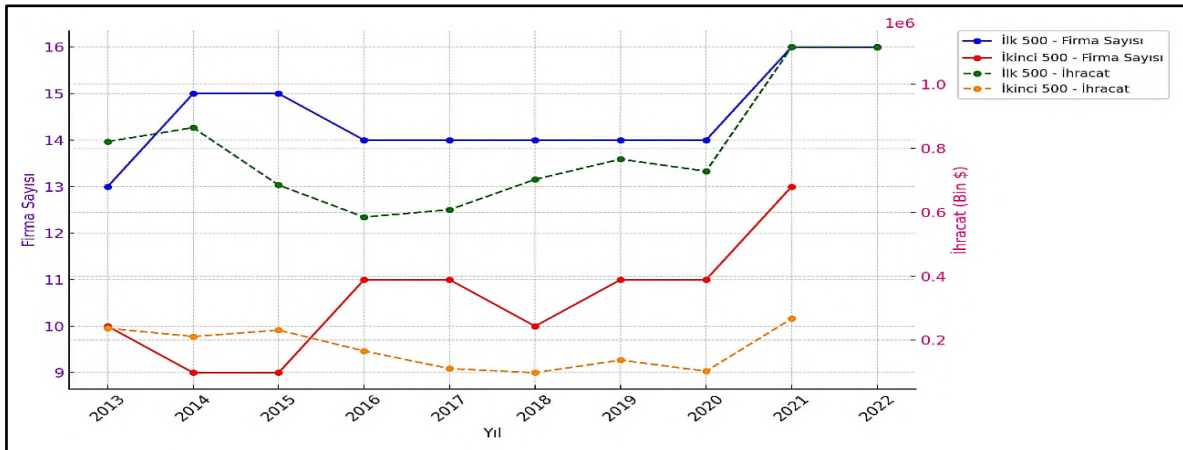
Yıl	İlk 500 (Firma Sayısı)	Firma İhracatı (Bin \$)	İkinci 500 (Firma Sayısı)	Firma İhracatı (Bin \$)
2013	13	821.160	10	237.282
2014	15	864.935	9	211.335
2015	15	685.102	9	231.501
2016	14	584.927	11	165.971
2017	14	608.088	11	110.840
2018	14	702.775	10	98.038
2019	14	766.315	11	137.464
2020	14	728.376	11	102.767
2021	16	1.116.863	13	267.201
2022	16	1.116.271	-	-

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası (İSO), (2023).

Türkiye'nin "İlk 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" listesinde yer alan Kayseri firmaları, 2013 ile 2022 yılları arasında firma sayısı ve ihracat hacmi açısından kayda değer değişimler sergilemiştir. 2013 yılında, bu listede yer alan 13 firma toplamda 821.160 USD değerinde ihracat gerçekleştirmiştir. Ertesi yıl, yani 2014'te, firma sayısı 15'e yükselmiş ve bu firmaların toplam ihracatı 864.935 USD'ye çıkmıştır. Bu artış, Kayseri'deki firmaların ihracat kapasitelerini genişlettiklerini ve uluslararası pazarda daha etkin bir rol oynamaya başladıklarını göstermektedir. 2015 yılında firma sayısı değişmemiş olmasına rağmen, ihracat hacmi 685.102 USD'ye düşmüştür. Bu düşüş, dönemin ekonomik koşulları veya uluslararası piyasalardaki dalgalanmaların etkisini yansıtmaktadır. 2016 yılında ise firma sayısı 14'e gerilemiş ve ihracat 584.927 USD'ye inmiştir. Bu gerileme, firmaların karşılaştığı zorlukları ve piyasa şartlarının getirdiği baskıları göstermektedir. 2017'de firma sayısı sabit kalmış, ancak ihracat 608.088 USD'ye yükselmiştir. Bu durum, firmaların mevcut zorluklara adaptasyon sağladıklarına ve ihracat kapasitelerini kısmen artırdıklarına işaret etmektedir. 2018 yılında firma sayısı değişmezken, ihracat 702.775 USD'ye ulaşmıştır. 2019'da firma sayısı 14'te sabit kalmış ve ihracat 766.315 USD'ye yükselmiştir. Bu artış, Kayseri'nin sanayi sektörünün gelişimini ve uluslararası pazardaki etkinliğinin arttığını göstermektedir. 2020 yılı, pandemi nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Kayseri'nin sanayi sektörünü de etkilemiştir. Bu yıl firma sayısı sabit kalmış, ancak ihracat 728.376 USD'ye düşmüştür. Bu düşüş, küresel pandeminin yarattığı ekonomik baskıların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. 2021 yılında, firma sayısı 16'ya yükselirken ihracat 1.116.863 USD'ye çıkmıştır. Bu artış, firmaların pandemi sonrası ekonomik toparlanma ve pazarda büyüme eğilimini göstermektedir. Son olarak, 2022 yılında firma sayısı 16'da sabit kalmış ve ihracat miktarı 1.116.271 USD'ye ulaşmıştır. Bu veriler, Kayseri'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu'nun sürekli büyüme ve gelişme eğiliminin yanı sıra pazardaki rekabet gücünü ve dayanıklılığını da ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin "İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" listesinde yer alan Kayseri firmaları, 2013'ten 2021'e kadar hem firma sayısı hem de ihracat rakamları açısından önemli değişimler yaşamıştır. 2013

yılında 10 firma, toplamda 237.282 USD değerinde ihracat gerçekleştirmiştir. 2014 yılında, firma sayısı 9'a düşmüş ve ihracat 211.335 USD'ye gerilemiştir. 2015 yılında firma sayısı sabit kalmış, ancak ihracat 231.501 USD'ye yükselmiştir. Bununla birlikte, 2016 ve 2017 yıllarında firma sayısı 11'e yükselmesine rağmen ihracat sırasıyla 165.971 USD'ye ve 110.840 USD'ye düşmüştür. 2018 yılı, bu serinin dönüm noktalarından biri olarak görülmektedir. Bu yıl firma sayısı 10'a düşmüş ve ihracat 98.038 USD'ye gerilemiştir, bu durum firmaların ekonomik zorluklar ve zorlaşan pazar koşulları ile mücadelesini göstermektedir. 2019 yılında firma sayısı 11'e yükselmiş ve ihracat 137.464 USD'ye çıkmıştır, bu da firmaların bu zorluklara karşı belirli bir toparlanma gösterdiğine işaret etmektedir. 2020 yılı, pandeminin etkisiyle tüm dünyada olduğu gibi Kayseri'nin sanayi sektörünü de etkilemiştir. Bu yıl firma sayısı sabit kalmış, ancak ihracat 102.767 USD'ye düşmüştür. Bu durum, pandeminin yarattığı global ekonomik baskıların ve sınırlamaların bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Ancak, 2021 yılında firmalar bu zorluklara adapte olmuş ve toparlanma belirtileri göstermiştir. Bu yıl, 13 firma ile gerçekleştirilen 267.201 USD'lik ihracat, firmaların pandemi sonrası pazardaki değişimlere uyum sağlama ve ihracat kapasitelerini artırma çabalarını yansıtmaktadır. Öte yandan, 2022 yılına ait Kayseri ilinin firma sayısı ve ihracat rakamları mevcut olmadığından bu yıl için bir analiz yapılamamıştır. Ek olarak, Grafik 2'de sunulan grafik bu eğilimleri ve değişimleri görsel bir biçimde desteklemekte olup, Kayseri firmalarının zaman içindeki performanslarını daha net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Grafik 2. Türkiye'nin İlk ve İkinci 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Arasında Yer Alan Kayseri Firmalarının Sayısı ve İhracat Değerleri (2013-2022)

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası (İSO), (2023).

1. Kayseri İlinin İhracat ve İthalat Verileri

Kayseri, İç Anadolu'nun sanayi ve ticaret merkezlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu şehir, son on yılda (2013-2022) ihracat ve ithalat alanında önemli bir gelişim göstermiş olup, bu gelişim Tablo 3'te detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Tabloda, Kayseri'nin ihracat ve ithalat verilerinin yanı sıra, yıllık değişimler, dış ticaret dengesi, dış ticaret hacmi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı gibi dağılımlar gösterilmektedir.

Tablo 3. Kayseri İlinin 2013-2022 Dönemi İhracat ve İthalat Verileri (Değer: ABD \$)

Yıl	İhracat	Değişim (%)	İthalat	Değişim (%)	Dış Tic. Dengesi	Dış Tic. Hacmi	İhr. İth. Karşılama Oranı (%)
2013	1.889.386	-	1.529.514	-	359.872	3.418.900	124%
2014	2.120.071	12%	1.470.946	-4%	649.125	3.591.017	144%
2015	1.809.533	-15%	1.282.317	-13%	527.216	3.091.850	141%
2016	1.743.457	-4%	1.329.596	4%	413.861	3.073.053	131%
2017	1.876.654	8%	1.784.386	34%	92.268	3.661.040	105%
2018	2.362.967	26%	1.340.390	-25%	1.022.577	3.703.357	176%
2019	2.496.210	6%	1.066.746	-20%	1.429.464	3.562.956	234%
2020	2.625.611	5%	1.229.581	15%	1.396.030	3.855.192	214%
2021	3.608.960	37%	1.774.328	44%	1.834.632	5.383.288	203%
2022	3.911.950	8%	1.844.177	4%	2.067.773	5.756.127	212%

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023)

(Yazar tarafından hesaplama yapılmıştır.)

2013 yılında Kayseri'nin ihracat değeri 1.889.386 USD olarak kaydedilmiştir. Bu değer, 2014 yılında %12'lik bir artışla 2.120.071 USD'ye ulaşmıştır. Ancak, 2015 yılında %15'lik bir düşüşle ihracat değeri 1.809.533 USD'ye gerilemiştir. 2016 yılında, ihracat değeri bir önceki yıla göre %4'lük bir azalışla 1.743.457 USD olarak belirlenmiştir. 2017 yılında ihracat değerinde %8'lik bir artış gözlenmiş ve 1.876.654 USD kaydedilmiştir. 2018 yılında ihracat değeri, bir önceki yıla göre %26'lık bir artış göstererek 2.362.967 USD olmuştur. 2019 yılında ihracat değeri %6 artarak 2.496.210 USD'ye, 2020 yılında ise %5 artışla 2.625.611 USD'ye ulaşmıştır. 2021 yılında ihracat değeri %37 artarak 3.608.960 USD olmuş ve 2022 yılında da %8 artışla 3.911.950 USD olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler, Kayseri'nin uluslararası ticaretteki konumunu güçlendirme yolunda adım adım ilerlediğine ve zaman içerisinde dalgalanmalara rağmen genel bir büyüme eğilimi gösterdiğine işaret etmektedir.

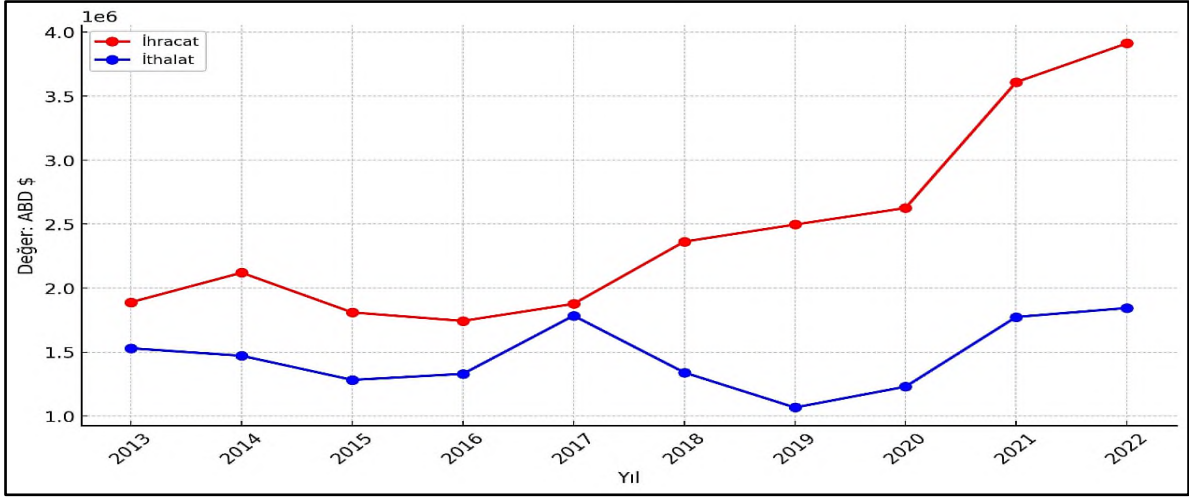
2013 yılında Kayseri'nin ithalat değeri 1.529.514 USD olarak belirlenmiştir. Bu değer, 2014 yılında %4'lük bir azalışla 1.470.946 USD'ye düşmüştür. 2015 yılında ithalat değeri, bir önceki yıla göre %13'lük bir düşüşle 1.282.317 USD olarak kaydedilmiştir. 2016 yılında, ithalat değerinde %4'lük bir artış gözlemlenerek 1.329.596 USD olarak belirlenmiştir. 2017 yılında ithalat değeri %34'lük ciddi bir artışla 1.784.386 USD'ye ulaşmıştır. 2018'de ithalat %25 azalarak 1.340.390 USD'ye, 2019'da %20 daha azalarak 1.066.746 USD'ye düşmüştür. 2020 yılında ithalat %15 artarak 1.229.581 USD'ye, 2021'de ise %44 artarak 1.774.328 USD'ye yükselmiştir. 2022 yılında ithalat %4 artarak 1.844.177 USD olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler, Kayseri'nin ithalatındaki yıllık değişimlerin, uluslararası ticaret dinamikleri, döviz kurları, yerel ekonomik politikalar ve küresel ekonomik koşullar gibi çeşitli faktörlerden etkilendiğine işaret eder; bu da şehrin ithalatının, global ekonomide yaşanan değişikliklere karşı duyarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Kayseri'nin dış ticaret dengesi, 2013-2022 dönem boyunca pozitif bir eğilim sergilemiştir. 2013 yılında 359.872 USD fazlalıkla başlayan bu eğilim, 2014'te 649.125 USD'ye yükselmiş, ancak 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla 527.216 USD ve 413.861 USD'ye gerilemiştir. 2017 yılında 92.268 USD ile diğer yıllara kıyasla görece düşük bir fazlalık göstermişken, 2018 yılında 1.022.577 USD ile önemli bir artış kaydederek

toparlanma göstermiş ve bu artış 2019 yılında da devam etmiştir. 2020 yılında pandemi gibi global çapta etkilerin hissedildiği bir dönemde dış ticaret fazlasında kısa bir düşüş yaşanmış; ancak 2021'de 1.834.632 USD'ye ulaşarak dış ticaret fazlası tekrar artış göstermiş ve 2022 yılında 2.067.773 USD ile tarihi bir zirveye ulaşarak bu geçici düşüşü telafi etmiştir. Bu durum, Kayseri'nin ihracatının güçlü performansını ve dış ticaret dengesinin sağlamlığını yansıtmaktadır.

2013-2022 dönemi boyunca Kayseri'nin dış ticaret hacmi önemli değişiklikler göstermiştir. 2013 yılında 3.418.900 USD olan dış ticaret hacmi, 2014 yılında 3.591.017 USD'ye yükselmiştir. Ancak 2015 yılında 3.091.850 USD'ye, 2016'da ise 3.073.053 USD'ye gerilemiştir. Bu düşüş trendi, 2017 yılında sona ermiş ve dış ticaret hacmi 3.661.040 USD'ye ulaşmıştır. 2018 yılında dış ticaret hacmi 3.703.357 USD olarak kaydedilmiştir ve bu, önceki yıla göre daha küçük bir artıştır. 2019 yılında dış ticaret hacmi 3.562.956 USD'ye düşmüştür. 2020 yılında beklenmedik bir şekilde 3.855.192 USD'ye yükselerek pandeminin Kayseri'nin dış ticaret hacmine beklenen olumsuz etkisini göstermemiştir. 2021 yılında dış ticaret hacmi önemli bir artışla 5.383.288 USD'ye ulaşmış ve bu trend 2022 yılında da devam ederek hacim 5.756.127 USD'ye çıkmıştır. Bu artışlar, Kayseri'nin ekonomik aktivitesinin genişlediğini ve global pazarlarda etkin bir rol oynamaya devam ettiğini göstermektedir.

Kayseri'nin dış ticaret performansı, 2013-2022 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı ile ölçümlendiğinde, ekonominin dışa açık yapısını ve ticaret dengesinin sağlamlığını yansıtmaktadır. 2013 yılında %124 olan oran, 2014'te %144'e yükselerek Kayseri'nin ihracatının ithalatını aştığını göstermiştir. 2015 yılında oran, %141 ile hala güçlü bir ihracat performansını işaret ederken, 2016'da bir miktar düşüşle %131 olarak kaydedilmiştir. Bu düşüş, Kayseri'nin dış ticaretindeki dinamiklerde ve ekonomik şartlarda meydana gelen değişiklikleri gözler önüne sermektedir. 2017'de oran %105'e gerileyerek Kayseri ekonomisinin dış ticaret dengesinde bir gevşeme olduğunu göstermiştir. Ancak, 2018 yılında oranın %176'a yükselmesi ve 2019'da %234 seviyelerine çıkması, ekonominin yeniden güçlü bir ihracat ivmesi kazandığını ve dış ticaret fazlasının artırdığını göstermiştir. Pandemiye rağmen 2020 yılında oran %214 ile yüksek kalmış, bu da Kayseri'nin dış ticaret yapısının küresel şoklara karşı dirençli olduğunu ortaya koymuştur. 2021 yılında %203'e düşen oran, 2022'de %212'e yükselerek Kayseri'nin dış ticaretindeki pozitif trendin devam ettiğini göstermiştir. Bu oranlar, dış ticarete ihracatın ithalat üzerindeki üstünlüğünün ve ekonominin dış şoklara karşı gösterdiği direnç kapasitesinin birer yansımasıdır. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki bu yüksek ve istikrarlı seyir, Kayseri'nin sürdürülebilir ticaret fazlasını ve dış ticaret politikalarının etkinliğini teyit eden önemli göstergeler arasındadır. Bu verilerin yanı sıra, Kayseri'nin ihracat ve ithalat değerlerinin 2013-2022 yıllarına ait görsel temsili, şehrin dış ticaret dinamikleri ve yıllar içindeki değişimler Grafik 3'de yer alan grafikte desteklenmiştir.

Grafik 3. Kayseri İlinin 2013-2022 Dönemi İhracat ve İthalat Verileri

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023).

2. Kayseri İlinin İhracat Ürünleri

Kayseri'nin ihracat yapısı, şehrin endüstriyel kapasitesi ve üretim çeşitliliği tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda, şehrin 2013-2022 dönemini kapsayan son on yıllık ihracat verileri, ana ihracat sektörlerini temsil etmektedir. Bu dönemde dikkat çeken ilk on ihracat sektörü ve yıllık ihracat değerleri ayrıntılı olarak Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Kayseri İlinin 2013-2022 Döneminde Gerçekleştirmiş Olduğu Fasil Bazlı İhracat Ürünleri (Değer: ABD \$)

FASIL	FASIL ADI	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	TOPLAM
94	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb. prefabrik yapılar	379.932.624	383.752.571	376.501.123	380.678.722	422.272.856	469.027.220	546.338.469	575.728.615	733.291.503	751.107.795	5.018.631.498
73	Demir veya çelikten eşya	267.706.630	305.175.196	253.404.246	214.403.814	248.828.549	300.372.834	362.072.831	367.014.910	528.549.718	611.975.578	3.459.504.306
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	293.412.005	280.818.403	193.420.299	209.675.130	196.324.081	256.779.907	305.177.406	314.796.922	387.038.744	524.184.003	2.961.626.900
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	138.520.256	132.993.287	136.920.445	128.157.809	118.173.457	119.908.154	101.982.517	97.167.030	152.314.046	122.582.335	1.248.719.336
74	Bakır ve bakırdan eşya	4.722.035	15.667.131	8.123.740	9.171.190	4.679.081	139.842.757	134.465.600	150.241.173	265.196.681	253.431.934	985.541.322
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	68.817.734	94.097.482	42.359.409	47.284.513	91.363.499	125.643.671	58.486.429	66.463.339	121.130.386	120.857.571	836.504.033
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	64.960.388	51.621.670	56.897.226	60.623.244	57.123.078	78.158.913	75.763.405	74.484.503	113.167.016	132.432.356	765.231.799
39	Plastikler ve mamulleri	51.360.726	49.743.232	45.311.238	46.841.689	56.695.236	68.450.565	77.815.876	96.799.656	128.642.651	124.488.344	746.149.213
72	Demir ve çelik	41.142.709	47.373.821	36.709.910	32.879.256	53.847.810	75.320.793	64.625.055	57.223.538	153.799.630	162.934.860	725.857.382
60	Örme eşya	52.334.462	54.358.463	54.749.287	57.649.227	62.432.531	72.130.384	75.661.303	74.132.609	94.693.751	71.323.021	669.465.038

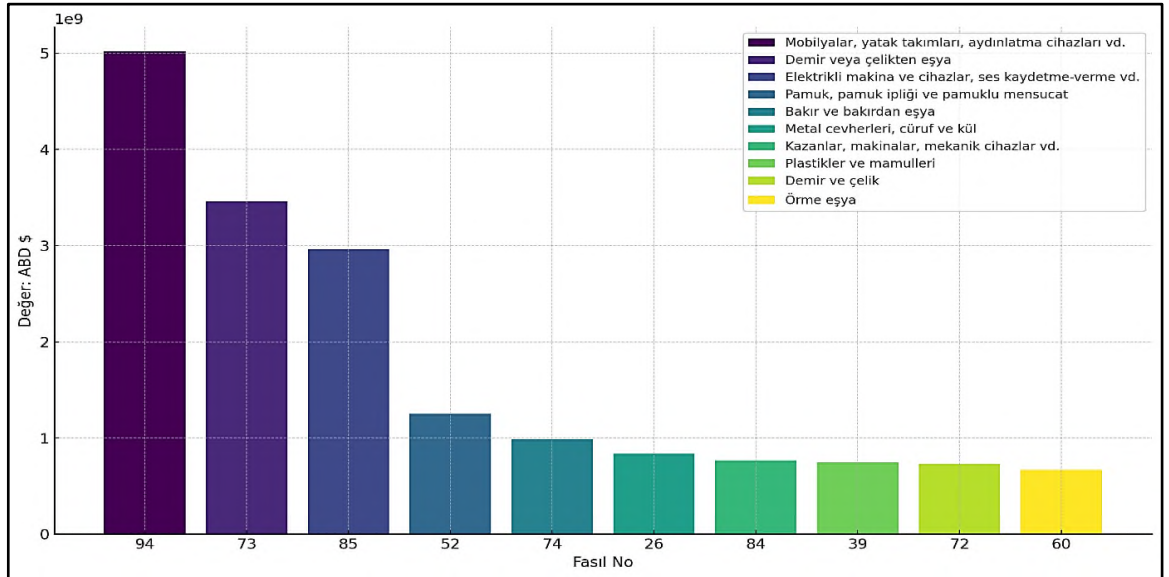
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023).

Kayseri'nin 2013-2022 dönemindeki sektörel ihracat rakamlarının analizi, bölgenin ekonomik yapısını ve sektörel dinamiklerini detaylı bir şekilde incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar ve benzeri prefabrik yapılar sektöründe 2013 yılında 379.932.624 USD olan ihracat, 2022 yılında 751.107.795 USD'ye yükselmiş, toplamda 5.018.631.498 USD ihracatla Kayseri'nin ihracatının büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Pandemi sonrası dönemdeki talep artışına hızla adapte olarak, sektör istikrarlı büyüme göstermiştir.

Demir veya çelikten eşya sektörü, 2013 yılında yaklaşık 267.706.630 USD olan ihracatını, 2022 yılına gelindiğinde 611.975.578 USD'ye çıkarmış, toplamda 3.459.504.306 USD'lik ihracatla Kayseri'nin önemli bir ihracat kaynağı olmuştur. Özellikle pandemi sonrası ekonomik toparlanmada hızlı bir büyüme sergilemiştir.

Elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme ve verme, televizyon görüntü-ses kaydetme ve verme cihazları ile ilgili aksam, parça ve aksesuarlar sektörü, 2013 yılında 293.412.005 USD olan ihracatını 2022 yılında 524.184.003 USD'ye yükseltmiş ve toplam 2.961.626.900 USD'lik ihracat gerçekleştirilerek, teknolojik adaptasyona ve küresel talepteki artışa hızlı yanıt verme yeteneğiyle dikkat çekmiştir.

Diğer taraftan, öne çıkan ilk üç sektör dışında Kayseri'nin diğer ihracat sektörleri de dikkate değer bir büyüme göstermiş olup, bunlar arasında Pamuk ve Tekstil, Bakır Ürünler, Metal Cevherleri, Makine ve Mekanik Cihazlar, Plastik Ürünler, Demir ve Çelik ile Örme Eşya sektörleri bulunmaktadır. Bu sektörler, genel olarak artan ihracat trendleri ve pandemi sonrası ekonomik toparlanma sürecinde gösterdikleri performanslar ile Kayseri'nin ihracat yapısında önemli roller oynamışlardır. Özellikle Bakır ve Bakırdan Eşya, Plastik Ürünler ile Demir ve Çelik sektörleri, ihracat değerlerinde önemli artışlar sergileyerek dikkat çekmiştir. Sunulan bu verilerin grafiksel olarak temsil edildiği Grafik 4'te söz konusu sektörel ihracat rakamlarının on yıllık dönemdeki geniş çaplı büyümesi ve değişimi vurgulanmaktadır.

Grafik 4. Kayseri İlinin 2013-2022 Dönemi Toplam Sektörel İhracat Dağılımı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023).

3. Kayseri İlinin İthalat Ürünleri

Kayseri'nin ithalat yapısı, şehrin endüstriyel ihtiyaçları ve tedarik zinciri yönetimi tarafından şekillendirilmektedir. Bu çerçevede, şehrin 2013-2022 dönemini kapsayan son on yıllık ithalat verileri, temel ithalat sektörlerini yansıtmaktadır. Bu dönemde öne çıkan ilk on ithalat sektörü ve yıllık ithalat değerleri, detaylı olarak Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Kayseri İlinin 2013-2022 Döneminde Gerçekleştirmiş Olduğu Fasil Bazlı İthalat Ürünleri (Değer: ABD \$)

FASIL	FASIL ADI	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	TOPLAM
74	Bakır ve bakırdan eşya	342.372.848	300.371.178	246.573.996	229.427.691	228.633.977	320.253.660	279.683.134	297.198.025	289.339.014	252.853.930	2.786.707.453
72	Demir ve çelik	306.900.657	261.752.472	171.336.969	167.078.000	212.535.207	168.129.654	114.391.034	101.859.874	243.154.722	196.477.630	1.943.616.219
39	Plastikler ve mamulleri	164.214.039	156.412.773	131.511.541	141.070.389	171.115.236	126.343.268	138.144.158	178.505.048	284.053.107	307.501.979	1.798.871.538
76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	154.406.257	123.241.132	119.402.751	96.553.264	129.375.783	96.696.322	120.548.547	103.298.561	214.850.385	220.346.251	1.378.719.253
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	170.043.440	145.744.628	114.028.990	80.053.745	80.881.271	80.475.385	79.530.648	107.376.931	157.434.765	155.932.692	1.171.502.495
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	36.406.853	55.681.583	73.831.093	337.063.816	216.681.316	40.162.391	35.562.285	54.470.744	71.619.906	90.411.835	1.011.891.822
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	111.532.218	101.781.495	71.923.411	66.930.157	98.596.040	56.206.560	73.044.479	90.801.817	144.398.227	151.464.648	966.679.052
88	Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçaları	-	164.236.331	128.553.815	-	273.458.051	144.608.795	-	1.274	1.842	154.997	711.015.105
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	50.074.758	45.546.421	46.194.977	48.935.019	49.600.112	45.324.382	44.223.897	34.312.515	53.104.358	53.626.817	470.943.256
29	Organik kimyasal ürünler	34.731.824	36.603.006	29.794.891	37.002.305	60.821.863	51.106.551	31.736.291	39.370.733	54.664.717	71.100.749	446.932.930

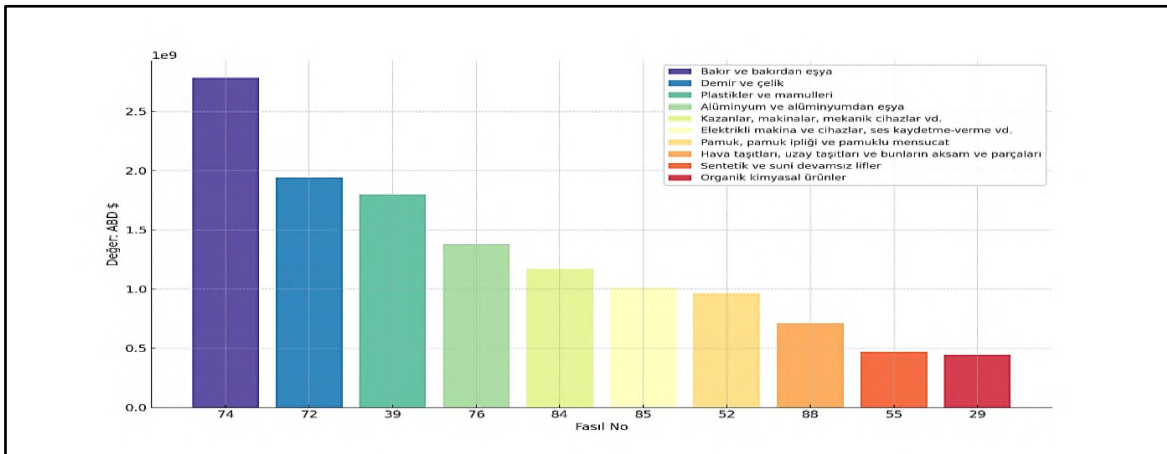
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023).

Kayseri'nin 2013-2022 döneminde gerçekleştirdiği sektörel ithalat rakamlarının analizinde özellikle belirli sektörlerdeki ithalatın yıllar içinde nasıl geliştiğini incelemek, bölgesel ve global ekonomik eğilimlerin yanı sıra yerel sanayi kapasitesinin anlaşılması açısından önemlidir. Bakır ve bakırdan eşya sektörü, ithalatta öne çıkan başlıca alanlardan biridir. 2013 yılında 342.372.848 USD olan ithalat, 2022 yılında 252.853.930 USD'ye gerilemiş, fakat toplamda 2.786.707.453 USD'lik ithalatla Kayseri'nin ithalat yapısında önemli bir yer tutmuştur. Bu sektördeki değişim, ham madde teminindeki global eğilimler ve yerel işleme kapasitelerinin etkilerini yansıtmaktadır.

Demir veya çelikten eşya sektörü ise, 2013 yılında yaklaşık 306.900.657 USD olan ithalatını 2022 yılında 196.477.630 USD'ye düşürmüş, toplamda 1.943.616.219 USD'lik ithalatla Kayseri ekonomisinde önemli bir rol oynamıştır. Bu sektördeki dalgalanmalar, yerel sanayi ihtiyaçları ve uluslararası fiyat değişimlerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Plastikler ve mamulleri sektörü, 2013 yılında 164.214.039 USD olan ithalatını 2022 yılında 307.501.979 USD'ye yükselterek, toplam 1.798.871.538 USD'lik bir ithalat hacmine ulaşmıştır. Bu artış, plastik ve türevlerine olan talebin artması ve bu ürünlerin yerel üretimdeki kullanım alanlarının genişlemesi ile ilişkilendirilebilir.

Diğer yandan, Kayseri'nin 2013-2022 döneminde Bakır ve Bakırdan Eşya, Demir ve Çelik, Plastikler ve Mamulleri gibi öne çıkan sektörlerin haricinde, Alüminyum ve Alüminyumdan Eşya, Kazanlar ve Makinalar, Elektrikli Makina ve Cihazlar, Pamuk ve Pamuklu Mensucat, Hava Taşıtları ve Aksamı, Sentetik ve Suni Devamsız Lifler, Organik Kimyasal Ürünler gibi çeşitli sektörlerde de önemli değişimler göze çarpmaktadır. Bu sektörler, toplam ithalatta önemli bir paya sahip olup, bölgenin ekonomik yapısının çeşitliliğini ve dinamizmini göstermektedir. Bu çeşitlilik, Kayseri ekonomisinin geniş spektrumunu ve sektörel dinamiklerini yansıtmaktadır. Ayrıca pandemi dönemi, ithalat rakamlarında önemli değişimlere yol açmış ve bu dönemde, bazı sektörlerde talebin azalması ve tedarik zincirlerinde yaşanan aksaklıklar, ithalat rakamlarını etkileyen başlıca faktörler olmuştur. Grafik 5, on yıllık bir zaman dilimindeki sektörel ithalat verilerinin büyüklüğünü ve bu süre zarfında yaşanan değişimleri görsel olarak sergilemektedir.

Grafik 5. Kayseri İlinin 2013-2022 Dönemi Toplam Sektörel İthalat Dağılımı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023).

4. Kayseri İlinin Ülkelere Göre İhracat Rakamları

2013-2022 yılları arasında Kayseri, çeşitli ülkelere yönelik gerçekleştirdiği ihracat faaliyetleriyle Türkiye'nin ekonomik gücünü ve küresel ticaretteki konumunu pekiştiren bir şehir olarak kendini kanıtlamıştır. Bu süreçte, Kayseri'nin öne çıkan ilk on ülke ile olan ticaret hacmi aşağıda yer alan Tablo 6'da detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 6. Kayseri İlinin 2013-2022 Döneminde Ülkelere Göre Yapmış Olduğu İhracat Rakamları (Değer: ABD \$)

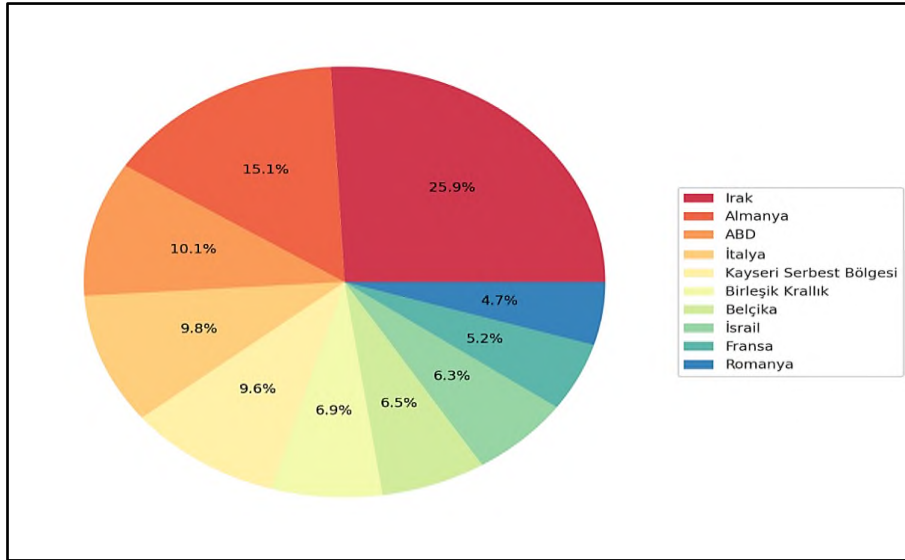
ÜLKE	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	TOPLAM
Irak	330.783.372	301.843.905	214.053.999	215.406.992	225.460.052	243.635.878	268.240.010	239.977.405	261.739.285	273.967.766	2.575.108.664
Almanya	100.418.037	111.325.242	98.956.440	95.636.945	93.113.047	128.639.233	134.470.391	176.783.539	242.753.598	318.555.420	1.500.651.892
ABD	64.984.629	79.576.851	78.818.270	64.486.295	61.023.661	68.911.325	101.598.422	115.290.847	191.158.410	181.422.327	1.007.271.037
İtalya	59.748.830	64.999.482	55.139.847	58.297.861	70.324.057	114.085.200	119.728.219	113.229.675	163.277.692	158.692.851	977.523.714
Kayseri Serbest Bölgesi	84.749.616	93.044.325	62.866.445	61.876.653	59.474.265	74.695.682	116.141.672	113.504.682	153.985.661	135.663.457	956.002.458
Birleşik Krallık	42.159.003	45.308.812	43.384.378	47.776.935	47.249.072	53.513.239	78.161.649	96.504.933	119.385.187	114.152.870	687.596.078
Belçika	59.332.921	68.441.881	35.441.348	39.781.771	68.579.603	101.324.492	54.224.879	55.408.994	86.647.606	79.661.203	648.844.698
İsrail	26.550.408	27.512.596	31.680.758	35.261.539	42.436.910	51.746.804	73.591.387	83.711.345	131.793.233	120.091.006	624.375.986
Fransa	34.479.782	33.774.272	31.982.969	32.773.504	35.270.454	48.547.566	53.682.183	56.461.258	90.582.512	95.446.008	513.000.508
Romanya	18.722.342	25.017.160	25.293.788	31.075.501	38.657.103	51.662.194	53.466.825	51.676.740	70.366.536	104.721.498	470.659.687

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023) .

Kayseri'nin 2013-2022 dönemine ait ihracat verileri incelendiğinde, şehrin ekonomik büyümesi ve dış ticaret kapasitesindeki gelişmeler dikkat çekmektedir. 2013 yılında 821.928.940 USD olan ülkeler bazındaki toplam ihracatın, 2022 yılına gelindiğinde toplam 1.582.374.406 USD'ye ulaştığı görülmektedir. Bu, söz konusu süreçte ihracatın neredeyse iki katına çıktığını göstermektedir. Özellikle 2020 yılından itibaren ihracat rakamlarında belirgin bir artış gözlenmiştir. Bu artış, küresel ekonomik koşullardaki değişiklikler, Kayseri'nin üretim kapasitesindeki artış ve ürün çeşitliliğindeki genişleme gibi faktörlerin bir kombinasyonunu yansıtmaktadır.

İhracat yapılan ülkeler arasında Irak, Kayseri'nin en büyük ihracat pazarı olarak öne çıkmaktadır. Irak'a yapılan ihracat, incelenen dönem boyunca genel olarak bir artış göstermiş, bu da Irak pazarının Kayseri için giderek daha önemli hale geldiğini göstermektedir. Almanya ise ikinci en büyük pazar konumundadır ve 2019 yılından itibaren Almanya'ya yapılan ihracat ciddi bir artış sergilemiştir. ABD ve İtalya da önemli ihracat destinasyonları arasında yer almaktadır; her iki ülkeye yapılan ihracat son birkaç yılda önemli ölçüde artmıştır. Diğer taraftan, Birleşik Krallık, Belçika, İsrail, Fransa ve Romanya gibi ülkeler de Kayseri'nin önemli ihracat pazarları arasındadır. Bu ülkelerin her birine yapılan ihracatın zaman içinde değişkenlik gösterdiği gözlemlenmiştir. Özellikle 2020 yılından sonra Birleşik Krallık, Belçika ve İsrail'e yapılan ihracatın artış gösterdiği dikkat çekicidir. Bu çeşitlilik, Kayseri'nin farklı pazar ihtiyaçlarına uyum sağlama ve global ekonomik değişimlere esnek bir şekilde yanıt verme yeteneğini göstermektedir.

Genel olarak, Kayseri'nin 2013-2022 dönemine ait ihracat verileri, şehrin ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik bir güç olarak konumunu güçlendirdiğini ve sürekli büyüyen bir ekonomik yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu veriler, gelecekteki ekonomik planlamalar ve stratejiler için değerli bir referans noktası sağlamaktadır. Grafik 6, bu döneme ait Kayseri'nin ihracat verilerini ve ülke bazında ihracat dağılımını yüzdesele olarak detaylandırmaktadır.

Grafik 6. Kayseri İlinin 2013-2022 Dönemi Ülkelere Göre Toplam İhracat Dağılımı
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023).

5. Kayseri İlinin Ülkelere Göre İthalat Rakamları

2013-2022 yılları arasında Kayseri, çeşitli ülkelerden yaptığı ithalatlarla Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçlarını karşılama ve küresel ticaret alanında etkin bir rol oynama konusunda önemli bir katkı sağlamıştır. Bu süreçte, Kayseri'nin özellikle ilk on ülke ile gerçekleştirdiği ithalat hacmi, aşağıda yer alan Tablo 7'de detaylı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 7. Kayseri İlinin 2013-2022 Döneminde Ülkelere Göre Yapmış Olduğu İthalat Rakamları (Değer: ABD \$)

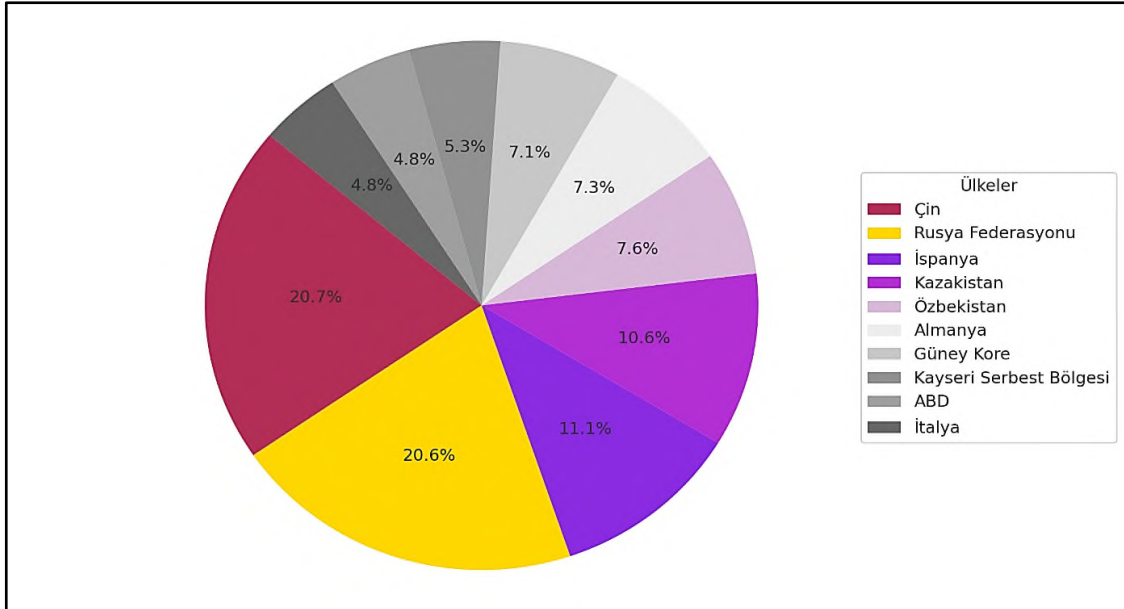
ÜLKE	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	TOPLAM
Çin	152.087.023	182.588.278	195.083.823	330.675.923	125.558.020	122.266.456	142.562.497	165.815.505	294.549.017	340.580.456	2.051.766.998
Rusya Federasyonu	217.158.284	192.432.601	131.024.720	178.734.413	187.205.503	196.636.146	173.735.711	190.318.616	282.684.261	294.275.516	2.044.205.771
İspanya	48.968.482	210.705.662	165.386.197	40.061.661	311.741.818	183.172.792	38.928.019	29.315.494	47.955.433	26.174.752	1.102.410.310
Kazakistan	158.854.377	163.422.479	161.289.158	120.866.011	118.068.613	77.678.452	42.941.470	71.335.346	54.226.416	84.956.474	1.053.638.796
Özbekistan	101.629.429	63.522.573	90.200.397	10.027.046	60.577.031	101.246.068	129.315.664	91.727.479	92.194.893	14.815.469	755.256.049
Almanya	123.828.160	82.417.564	67.777.404	57.592.543	82.728.389	55.853.581	50.508.453	63.875.842	74.458.748	64.149.213	723.189.897
Güney Kore	48.866.802	65.912.520	52.856.045	62.270.508	84.681.019	44.902.889	39.530.297	68.497.810	97.126.250	137.641.293	702.285.433
Kayseri Serbest Bölgesi	55.461.755	70.301.677	60.406.863	59.874.782	55.840.741	45.538.794	47.029.536	45.438.824	47.549.672	39.610.319	527.052.963
ABD	34.164.463	51.517.393	40.631.656	30.665.365	33.588.412	24.970.354	52.948.212	60.205.503	54.142.545	97.019.408	479.853.311
İtalya	80.795.111	61.408.480	45.649.476	45.132.188	41.815.657	37.955.457	32.038.576	53.023.866	53.435.738	26.991.254	478.245.803

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023).

Kayseri'nin 2013-2022 dönemine ait ithalat verilerine bakıldığında, şehrin dış ticaretteki etkinliğinin ve ekonomik yapısının dinamik bir dönüşüm içinde olduğu göze çarpmaktadır. 2013 yılında başlayan bu süreçte, ithalat rakamları genel olarak bir artış trendi göstermiş, bu da Kayseri'nin uluslararası ticarete giderek daha etkin bir rol üstlendiğinin bir göstergesi olmuştur. Özellikle 2018 yılından sonra ithalat rakamlarındaki artış, Kayseri'nin uluslararası ticaretteki konumunu güçlendirdiğini göstermektedir. Bu artışın arkasında, küresel pazarlardaki değişimler, şehrin tüketim ihtiyaçlarının artması ve ithal edilen ürünlerin çeşitlenmesi gibi etmenler yatmaktadır.

Özellikle Çin ve Rusya Federasyonundan yapılan ithalatlar, bu dönem boyunca önemli bir hacme ulaşarak, Kayseri'nin bu ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinin derinliğini ve önemini ortaya koymuştur. Diğer yandan, İspanya, Kazakistan ve Almanya gibi Avrupa ve Asya ülkeleriyle yapılan ticari iş birlikleri, Kayseri'nin çeşitli coğrafyalara yayılan ticaret ağının bir yansımasıdır. Bu durum, Kayseri'nin değişken pazar koşullarına karşı gösterdiği esnek ve dinamik yaklaşımın bir göstergesidir. Örneğin, Özbekistan, Güney Kore, ABD ve İtalya gibi ülkelerle yapılan ithalatlar, şehrin dünya ekonomisindeki değişimlere duyarlı bir yapıda olduğunu ve çeşitli sektörlerdeki ihtiyaçları karşılamaya yönelik geniş bir ithalat yelpazesine sahip olduğunu belirtmektedir.

Genel itibarıyla, Kayseri'nin 2013-2022 dönemi ithalat verileri, şehrin ekonomik büyümesinin ve dış ticaretteki etkinliğinin arttığını göstermektedir. Bu veriler, şehrin gelecekteki ekonomik gelişimine yön verecek stratejik planlamalar için önemli bir temel oluşturmakta ve Kayseri'nin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde güçlü bir ekonomik aktör olarak konumunu pekiştirdiğini göstermektedir. Grafik 7, Kayseri'nin 2013-2022 dönemine ait ithalat verilerinin ülke bazında yüzdelik dağılımını göstermekte, bu da şehrin ithalat yapısındaki çeşitliliği ve önemli ticaret ortaklarını görsel olarak ortaya koymaktadır.

Grafik 7. Kayseri İlinin 2013-2022 Dönemi Ülkelere Göre Toplam İthalat Dağılımı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023).

Sonuç

Bu çalışmada, Kayseri'nin 2013-2022 dönemi dış ticaret performansı kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, şehrin ihracat ve ithalat değerlerinde, dış ticaret hacminde ve dış ticaret dengesinde önemli değişiklikler olduğunu göstermektedir. İhracat hacminde özellikle pandemi sonrası dönemde hızlı bir toparlanma yaşanmış, bu dönemde ihracatın neredeyse iki katına çıkması gözlemlenmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki yüksek ve istikrarlı seyir, ekonominin dışa açık yapısını ve ticaret dengesinin sağlamlığını teyit etmektedir.

Sektörel analizler, Kayseri'nin ekonomik yapısını ve sektörel dinamiklerini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Mobilya, demir veya çelikten eşya, elektrikli makine ve cihazlar gibi sektörlerde ihracat performansında dikkate değer artışlar gözlemlenmiştir. Bu sektörler, şehrin ihracat kapasitesinin ve uluslararası pazarda etkinliğinin artmasında önemli bir rol oynamıştır. İthalatta ise, özellikle bakır ve bakırdan eşya, demir veya çelikten eşya, plastikler ve mamulleri gibi sektörler dikkat çekmiştir. İthalat rakamlarındaki değişimler, Kayseri'nin yerel sanayi ihtiyaçları, uluslararası fiyat değişimleri ve global ekonomik koşulların etkilerini yansıtmaktadır.

Ülke bazlı değerlendirmeler, Kayseri'nin dış ticaret performansının belirli ülkelerle olan ticari ilişkileri açısından nasıl şekillendiğini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. İhracat yapılan ülkeler arasında Irak, Almanya, ABD ve İtalya gibi önemli pazarlar öne çıkmış, ithalat yapılan ülkeler arasında ise Çin, Rusya Federasyonu ve İspanya gibi ülkeler dikkat çekmiştir. Bu veriler, Kayseri'nin uluslararası düzeyde güçlü bir ekonomik aktör olarak konumunu pekiştirdiğini göstermektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında, son yıllarda Kayseri'nin dış ticaret performansında kayda değer bir gelişme gözlemlenmiş ve bu durum, şehrin Türkiye ekonomisindeki stratejik rolünü daha da pekiştirmiştir. Kayseri'nin ihracat ve ithalat yapısındaki bu gelişmeler, şehrin ekonomik stratejilerinin ve politikalarının etkinliğini teyit etmektedir. Ayrıca, bu bulgular, şehrin ulusal ve uluslararası düzeydeki ticaret potansiyelini ve ekonomik aktivitelerinin çeşitliliğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Kayseri'nin ihracat ve ithalat yapısını çeşitlendirmek ve yeni pazarlara erişimini genişletmek, ekonomik büyümesini ve bölgesel etkinliğini destekleyecektir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Balantekin, B. E. (2006). *İhracatta KOBİ'lere sağlanan devlet destekleri ve KOBİ'lerin ihracatta karşılaştıkları sorunlar ve Kayseri'de bir anket uygulaması* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balıkçoğlu, N. (2019). Dış ticaretin bölgesel rekabetteki yeri: Sivas örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 289-301. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.473862>
- Cıngı, Y. (2019). *Bağımsız devletler topluluğu ülkelerine ihracat yapan Kayseri menşeli işletmelerin uluslararası pazarlama iletişimi çalışmaları* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, T. (2016). Kayseri ekonomisinin üretim yapısı: Değişme, gelişme ve ileriye yönelik tahminler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(40), 7-19.
- Çim, A. O. (2019). *Kayseri'de faaliyet gösteren firmaların ihracatta karşılaştıkları lojistik sorunlar* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoban, S. (2005). Kayseri mobilya sanayinin dış ticaret yapısı ve sorunlarına yönelik bir araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2005(2), 73-82.
- Erkan, M. (2005). *Pazarlama lojistiği ve Kayseri ilindeki ihracatçılara yönelik bir araştırma* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İstanbul Sanayi Odası. (2023, 8 Eylül). *Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu*. <https://www.iso500.org.tr/>
- Kayseri Büyükşehir Belediyesi. (2023, 2 Eylül). *Kayseri kitabı*. https://www.kayseri.bel.tr/uploads/pdf/kayseri_kitabi_2023.pdf
- Kayseri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2023, 13 Eylül). *Ekonomik yapı*. <https://kayseri.ktb.gov.tr/TR-55002/ekonomik-yapi.html>
- Kayseri Valiliği. (2023, 11 Eylül). *Sanayi*. <http://www.kayseri.gov.tr/sanayii>
- Ketboğa, M., & Danacı, M. C. (2019). Dış ticaretin yapısal sorunları ve bu sorunların dış ticaret şirketlerinin faaliyetleri üzerinde etkileri: Malatya ili örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 249-267.
- Kuşat, N. (2014). Isparta dış ticaret sektörünün SWOT analizi kapsamında mevcut durum değerlendirmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 299-324.
- Mahir, E. O. (2009). *Kayseri ilindeki küçük ve orta boy işletmelerin uluslararası pazarlara giriş stratejileri üzerine bir araştırma* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Metin, İ., & Kalpalı, İ. (2018). Manisa'nın dış ticaretine ilişkin dinamiklerin değerlendirilmesi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (14), 10-17.
- Nisfet, U. (2015). Türkiye'nin ilk 500 ve ikinci 500 büyük sanayi kuruluşu sıralamasında yer alan Kayseri firmalarının ekonomik performansları (1993-2008). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (34), 23-49.
- Nisfet, U., & Tıraş, H. (2009). Serbest bölgelerin ekonomik etkileri: Kayseri Serbest Bölgesi için bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(26), 247-278.

- Özçelik, S. E. (2016). Eskişehir'in Dış Ticaret Performansı Analizi. *Kesit Akademi Dergisi*, (6), 378-391.
- Toktaş, Y., & Altuner, A. (2018). Bolu ilinin dış ticaret yapısının sektör, ülke ve ürün bazlı analizi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(31), 4649-4655. <https://doi.org/10.26450/jshsr.917>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022, Aralık 8). *İl bazında gayrisafi yurt içi hasıla, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2021-45619>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023, 9 Ekim). *Dış ticaret istatistikleri*. <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>
- Ukav, İ. (2017). Adıyaman ilinin dış ticaret yapısı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(25), 390-419.

ALMANYA'DA DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ: TARİHSEL BİR BAKIŞ

 Bedri ŞAHİN^a

Öz

Almanya'nın siyaset ve din arasındaki karmaşık ilişkisi, yıllardır toplumsal yapısını şekillendirmiş, hem yönetim yapısını hem de kültürel gelişimini etkilemiştir. Orta Avrupa'da bir dizi ulusun bir araya geldiği Kutsal Roma İmparatorluğu, imparatorlarının sık sık dînî yükümlülükleri yönetimle birleştirdiği için din ve siyasetin güçlü bir şekilde iç içe geçtiğinin bir örneğini oluşturmaktadır. Bu dinamik, 16. yüzyılda Martin Luther tarafından başlatılan Protestan Reformu ile daha da karmaşıklaşmış ve bir dizi dînî savaşa yol açmıştır. Aydınlanma döneminde seküler ilkelere olan ilginin artması, Alman devletinin kademeli sekülerleşmesini etkilemiştir. I. Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın ilk demokratik devleti olan Weimar Cumhuriyeti, kilise ve devletin ayrılmasını benimsemiştir. Ancak Üçüncü Reich altında Nazi hükümeti gücünü pekiştirirken, dînî kuruluşlar zulme uğramış ve manipüle edilmiştir. Almanya'nın Temel Kanunu, sosyal refah ve eğitim gibi alanlarda devlet ve dînî kuruluşlar arasında iş birliğine olanak tanıırken, aynı zamanda dînî özgürlüğü garanti altına almıştır. 1990'da eski ateist Doğu Almanya'nın dînî açıdan daha çeşitli Batı ile birleşmesi, bu bağlantıya yeni bir boyut katmıştır. Bugün Almanya'nın ağırlıklı olarak seküler statüsüne rağmen, ülkenin siyasi manzarası tarih boyunca siyaset ve din arasındaki etkileşimler tarafından şekillenmeye devam etmektedir. Bu, ülkenin bu tür gerilimleri dengeleme konusundaki uzun tarihini yansıtmaktadır. Çalışmanın ana odak noktası, metodolojik bir çerçeve içinde Almanya'daki din-siyaset ilişkisinin evrimini analiz etmektir. Bu analiz, belge incelemesi ve tarihsel araştırmalarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Siyaset, Almanya.

THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND POLITCS IN GERMANY: A HISTORICAL OVERVIEW

Abstract

Germany's complex interrelationship between politics and religion has formed its social structure for ages, impacting both governmental structure and cultural development. The Holy Roman Empire, a collection of nations in Central Europe, served as an example of the strong entanglement of religion and politics since its emperors frequently combined religious obligations with rule. This dynamic was further compounded by the Protestant Reformation, which Martin Luther started in the 16th century and which brought to a number of religious battles. The gradual secularization of the German state was affected by the rise in popularity of

^a Bağımsız Araştırmacı, sahinbedri40@googlemail.com

Makale Geliş Tarihi: 18.09.2023, Makale Kabul Tarihi: 02.02.2024

secular principles during the Enlightenment. The Weimar Republic, Germany's first post-World War I democratic state, established the separation of church and state. Nonetheless, when the Nazi government worked to consolidate its power, religious organizations were persecuted and manipulated under the Third Reich. Germany's Basic Law allowed for cooperation between the government and religious organizations in areas like social welfare and education while simultaneously guaranteeing religious freedom. As the formerly atheist East Germany joined with the more religiously varied West, the reunification of Germany in 1990 introduced another layer to this connection. Germany's political landscape is still shaped by the historical interactions between politics and religion, despite the country's predominately secular status today. This reflects the country's long history of juggling these tensions. The main focal point of the study is to analyze the evolution of the religion-politics relationship in Germany within a methodological framework. This analysis is supported by document examination and historical research.

Keywords: Religion, Politics, Germany.

Giriş

Din ve siyaset, bin yıllardır insan toplumlarına iç içe geçmiş ve etkide bulunmuş iki alandır. Kimliğimizi, davranışlarımızı ve hem bireysel hem de toplu olarak aldığımız kararları şekillendirirler. Bu iki alan bir araya geldiğinde, sonuçlar derin olabilir; bu, dînî ve siyasi alanlar arasında önemli etkileşimlere sahne olan Almanya örneğinde görülebilir (Wilson, 2016). Martin Luther'in Avrupa'nın dînî haritasını yeniden çizen Reform'u tetikleyen 95 Tezi'nden, İslam ve laiklik üzerine modern dönemin tartışmalarına kadar (Gürbüz, 2022), Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişki dinamik ve etkili olmuştur (Roper, 2016). Ülkenin seyrini tam olarak kavramak için, sadece geçmişini anlamak değil, aynı zamanda geleceğini öngörmek için de bu ilişkiye derinlemesine dalgı yapmak esastır.

Almanya'nın Ortaçağ tarihinde merkezi olan Kutsal Roma İmparatorluğu, ilahi bir yetkiye sahip olduğunu iddia etmesiyle karakterize edilmiştir (Whaley, 2012). Ancak, Luther'in dînî reform çağrısı tam da bu imparatorlukta dînî savaşları tetiklemiştir ve Avrupa jeopolitiğini yeniden şekillendirmiştir (MacCulloch, 2004). Bu savaşlar, siyasi kararların dînî motivasyonlarla yönlendirildiği ilk önemli örneği öne çıkararak, Almanya'da bu iki alan arasındaki sonraki etkileşimler için tonu belirlemiştir. 19. ve 20. yüzyıllara hızla ilerlediğimizde, Bismarck yönetimindeki yeni birleşik Alman İmparatorluğu, Kulturkampf'ı başlatmıştır. Bu durum, Katolik Kilisesi'nin Alman siyaseti üzerindeki etkisine karşı bir kampanyaydı (Evans, 2015). Daha sonra Weimar Cumhuriyeti dînî fraksiyonlarla mücadele etmiş ve Ulusal Sosyalizm altında, kiliseler önemli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır, bazı kilise figürleri ise Nazi rejimiyle tartışmalı bir şekilde uzlaşma arayışına girmiştir (Bethge, 2000). II. Dünya Savaşı sonrası, Batı ve Doğu Almanya'nın kurulması, Batı Almanya'nın Hristiyan değerlerini yeniden vurgulaması ve Doğu Almanya'nın laikliği teşvik etmesiyle din-siyaset dinamiğinde daha fazla yeniden yapılandırmaya yol açmıştır (Besier, 2017).

Son yıllarda, göçmen akını, önemli bir Müslüman nüfusunu tanıtarak, dînî özgürlük, laiklik ve kimlik etrafında yeni diyaloglar ve gerilimlere yol açmıştır (Koopmans, 2005). Bu söylemler, değişen dînî manzara ve siyasi sonuçlarını vurgulamaktadır. Almanya'da din ve siyaset arasındaki bu karmaşık ilişki

neden bu kadar çalışmaya değerdir? Alman laikliği, diyelim ki, Fransız laikliğinden (*laïcité*) farklıdır. Almanya'nın benzersiz yolunu inceleyerek, laikliğin çok yüzlü doğasına dair nüanslı bir anlayış elde ederiz (Bader, 2007). Önde gelen bir AB ülkesi olarak, Almanya'nın iç dinamikleri sıkça daha geniş Avrupa politikalarını etkilemektedir. Din-siyaset ilişkisini kavramak, AB'nin benzer konulara yaklaşımlarına dair içgörüler sunabilir (Smith, 2017). Almanya'nın Hristiyan mirasıyla artan dînî çeşitlilik arasındaki süregelen müzakereleri, diğer uluslar için diyalog ve entegrasyon modeli olarak hizmet edebilir. Din-siyaset dinamiği, eğitimden dış ilişkilere kadar Almanya'nın gelecekteki politikalarını etkileyecektir. Bu ilişkiyi incelemek, bilinçli kararlar için gereken bağlamsal anlayışla politika yapıcıları ve bilim insanlarını donatır (Minkenberg, 2002). Bu çalışma, Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişkinin kapsamlı bir anlayışını sunmayı amaçlamaktadır; tarihsel evrimini izlemekte, çağdaş tezahürlerini incelemekte ve gelecekteki sonuçlarını düşünmektedir. Almanya, gelenekle modernlik, inançla laiklik ve milliyetçilikle küreselleşme arasındaki kavşakta durduğu için, din-siyaset etkileşimini anlamak her zamankinden daha önemli hâle gelir.

Bu çalışma, Almanya'da din ve siyaset ilişkisinin tarihsel bir perspektiften incelenmesini amaçlamaktadır. Bu çalışmanın temel metodolojisi, hem tarihsel hem de sosyolojik yaklaşımları içerecek şekilde belirlenmiştir. İlk olarak, tarihsel araştırmalar yoluyla Almanya'da din ve siyasetin geçmişteki etkileşimleri ve dönemsel değişimleri analiz edilecektir. Bu bağlamda, dînî otoritelerin ve siyasi liderlerin ilişkileri, dînî reformlar, savaşlar, devrimler ve diğer önemli tarihsel olaylar incelenerek, dinin politik süreçlerdeki rolü detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Sosyolojik açıdan, çalışma Almanya'daki toplumsal dinamikleri ve siyasi yapıları analiz ederek, dinin toplumsal dokuda nasıl bir rol oynadığını inceleyecektir. Sosyal sınıf, etnik köken, ve bölgesel farklılıklar gibi unsurların din ve siyaset ilişkilerini nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır. Temel argüman olarak, Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişkinin karmaşıklığı ve değişkenliği vurgulanacaktır. Bu çalışma, dinin siyasi süreçlere etkisini sadece tarihsel bir perspektiften değil, aynı zamanda güncel toplumsal dinamiklerle de bağlantı kurarak anlamaya çalışacaktır. Almanya'nın tarihindeki dini reformlar, laikleşme süreçleri, ve günümüzdeki din-siyaset ilişkileri gibi konular, çalışmanın ana argümanını oluşturacak ve bu konulardaki derinlemesine analizlerle desteklenecektir. Bu çalışmanın literatüre katkısı, Almanya'da din ve siyasetin tarihsel gelişimini kapsamlı bir şekilde incelemesidir. Çalışma, bu alandaki daha önceki araştırmalara ek olarak, güncel politik ve toplumsal dinamikleri de dikkate alarak yeni bir bakış açısı sunacaktır. Ayrıca, din ve siyaset ilişkileri konusundaki genel teorik çerçevelere, Almanya özelinde zengin bir içerik ekleyerek, bu alandaki bilgi birikimini artıracaktır.

A. TARİHSEL BAĞLAM

Almanya'da Dinin Kökenleri ve Gelişimi

Paganlık ve Erken Hristiyanlaşma

Modern Almanya'nın dînî manzarası, esas olarak Hristiyanlıkla nitelendirilirken, antik geçmişe derinlemesine kök salmıştır. Hristiyanlığın ortaya çıkmasından çok önce, bölge genelinde çeşitli pagan inançlar hâkimdi. Erken Cermen kabileleri, Saksonlar, Vandallar ve Franklar gibi, kendi tanrı pantheonlarına sahipti. Odin (Wodan), Thor (Donar) ve Freyr gibi tanrılar geniş bir şekilde saygı

görmüştür. Ritüel uygulamalar genellikle doğa etrafında odaklanmıştır, kutsal koruluklar, taşlar ve diğer doğal özellikler ibadetin odak noktaları olarak hizmet etmiştir (Davidson, 1990). Kış gündönümü sırasında kutlanan Yule ve ilkbahar ekinoksu sırasında Ostara, mevsimsel festivallere iki örnektir. Hayatın, ölümün ve yeniden doğuşun döngüsel doğasına odaklanmışlardır (Grimm, 1972). Pantheonun ötesinde, antik Cermen dünya görüşü, ruhlar, elfler ve ata yadigârları ile zenginleşmiştir. Kehanet ve rüya yorumu gibi şamanistik uygulamalar nâdir değildi (Sivan, 1997, s. 177-183). Roma İmparatorluğu sınırlarını genişlettikçe Cermen kabileleriyle karşılaşmıştır. Başlangıçta dirençli olsalar da, sınır bölgelerindeki bazı kabileler, Hristiyanlık da dâhil olmak üzere Roma kültürünün bazı yönlerini benimsemeye başlamıştır. Bu durum, özellikle Ren ve Tuna bölgeleri için geçerliydi (Wolfram, 1988). M.S. 4. yüzyılda, bir Got olan Ulfilas, İncil'i Gotça'ya çevirmiştir ve Got kabilelerinin Hristiyanlaşması için temeli atmıştır (James, 1988). Merovenj hanedanı (Frank hükümdarları) dînî manzaranın dönüşümünde kilit bir rol oynamıştır. Clovis I'ın M.S. 496'da Hristiyanlığa dönüşü, Hristiyan bir eşi olması sebebiyle, bir dönüm noktasıydı (Levison, 1946). Aziz Boniface gibi misyonerler, pagan Cermen kabilelerini dönüştürme çabalarına girişmiştir. O ünlü bir şekilde Donar'ın Meşesi'ni devirmiştir, bu da Hristiyanlığın paganlık üzerindeki zaferini sembolize ediyordu (Green, 2012). Hristiyanlık yer kazansa da, genellikle pagan unsurları içerip veya yeniden amaçlanmıştır. Örneğin, birçok Hristiyan azizi ve kutlamalarının pagan geleneklerinde paralelleri vardır (Russell, 1990). Şarlman'ın (M.S. 800) hükûmeti, Hristiyanlığın etkisini daha da pekiştirmiştir. Ölüm tehdidi altında zorla dönüşüm politikası, birçok bölgenin hızla Hristiyanlaşmasına neden olmuştur (Lawrence, 2015). Manastırlar öğrenim, kültür ve dînî uygulamanın merkezleri hâline gelmiştir. Örneğin, Benediktin tarikatı, Hristiyan öğretilerini koruma ve halkı dönüştürmede kritik bir rol oynamıştır. Bugün, hem pagan hem de Hristiyan geleneklerinin etkisi Alman kültüründe bulunabilir. Noel (*Weihnachten*) ve Paskalya (*Ostern*) festivalleri, pagan kökenlerinin izlerini taşıırken, Hristiyan anlamını korurlar. Almanya'da dînî gelişimin pagan geleneklerden Hristiyan dominansına kadar olan evrimi, yerli inançlar ve dış etkiler arasındaki karmaşık etkileşimi göstermektedir. Bu evrim, Almanya'nın zengin ve çok yüzlü ruhani tarihine bir övgüdür ve kültürel ve toplumsal dokusuyla derinden örülüdür.

Protestan Reformu

Almanya, Avrupa'nın dînî manzarasının dönüşümünde devasa bir rol oynamıştır. Bu dönüşümün merkezinde, Hristiyanlığı yeniden şekillendiren ve Avrupa'nın politikası, toplumu ve kültürü üzerinde kalıcı etkileri olan Protestan Reformu bulunmaktadır. Ortaçağ'ın sonlarına doğru, Katolik Kilisesi'nin aşırılıkları ve rahip ahlâksızlığı dâhil olmak üzere yaygın bir eleştirinin hedefi olmuştur. Bu uygulamalar genellikle inananları kurumla ilgili hâyâl kırıklığına uğratmıştır (MacCulloch, 2003, s. 98-100). Hristiyanlığın orijinal kaynaklarına geri dönme üzerine vurgu yapan Rönesans hümanizmi, teolojik değişiklikler için zemini hazırlamıştır. Desiderius Erasmus'un Yunan Yeni Ahiti, Vulgate'in, İncil'in Latince'sinin, tutarsızlıklarını vurgulamıştır (Huizinga, 1957). 31 Ekim 1517'de, Wittenberg Üniversitesi'nde bir rahip ve profesör olan Martin Luther, Doksan Beş Tezini Kale Kilisesi'nin kapısına çakarak Kilise'nin *indulgences* satışını ve diğer yolsuz uygulamalarını sorgulamıştır. Bu eylem, geleneksel olarak Protestan Reformu'nun başlangıcı olarak kabul edilir (Oberman, 2006). Luther'in teolojisinin merkezinde, rahip aracılara ihtiyaç duymadan Tanrı ile doğrudan ilişki vurgulayan imanla tek başına (*sola fide*) haklı gösterme öğretisi bulunmaktadır (McGrath, 2011). Yaklaşık 1440 yılında

Johannes Gutenberg tarafından matbaanın icadı kritik bir rol oynamıştır. Luther'in fikirleri, yazılarının kitlesel üretimi sayesinde Avrupa'da hızla yayılmıştır (Eisenstein, 2005). Birçok Alman prensi, Reformu, Katolik Kilisesi'nin gücünü azaltma ve kendi egemenliklerini artırma şansı olarak görmüştür. Augsburg Barışı (1555), hükümdarların kendi devletlerinin dinini seçmelerine izin vererek, Protestan ve Katolik bölgelerin bir mozaik oluşmasına yol açmıştır (MacCulloch, 2004). Zürih'te Zwingli'nin reformu, Luther'inkine paraleldi fakat kilise uygulamalarına daha radikal bir yaklaşımı varmıştır. Ancak Eucharist hakkındaki anlaşmazlıklar Lutheriler ile Zwingciler arasında bölünmelere yol açmıştır (Potter, 1979, s. 44-46). Yetişkin vaftizi savunarak ve devlet işlerinden ayrı kalarak Anabaptistler sık sık zulme uğramıştır. Mirasları, Mennonitler ve Amish gibi gruplarda devam ediyor (Stayer, 1991). Katolik Kilisesi, bazı iç yolsuzlukları ele alarak Katolik doktrinlerini netleştiren ve teyit eden Trento Konseyi (1545-1563) ile karşılık verdi (O'Malley, 2012). Ignatius of Loyola tarafından kurulan Cizvitler Topluluğu, Katolik maneviyatını canlandırma ve eğitim ve misyonerlik çalışmaları yoluyla Protestan genişlemesine direnme konusunda kritik bir rol oynamıştır (O'Malley, 1993).

Miras ve Etki Protestan Reformu, Alman kültürü ve toplumu üzerinde derin bir iz bırakmıştır. Halk dillerine İncil çevirileri mevcut hâle gelince okuryazarlığın artmasına zemin hazırlamıştır. J.S. Bach gibi bestecilerle müzik ve sanat Protestan inançları tarafından derinden etkilenmiştir. Son olarak, Reform, modern ulus-devletlerin yükselmesi ve dînî özgürlük ilkesi için sahneyi hazırlamıştır. Almanya'daki Protestan Reformu sadece bir dînî olay değildi; toplumun her seviyesini etkileyen, politik manzaraları yeniden şekillendiren ve Avrupa tarihinin gidişatını değiştiren çok yönlü bir devrimdi.

Augsburg Barışı ve *Cuius Regio, Eius Religio* İlkesi

1555'te imzalanan Augsburg Barışı, dînî çoğulculuğun tarihinde ve Avrupa devlet sisteminin evriminde dönüm noktası olarak kalmıştır. Bu anlaşmanın merkezinde, Almanya'nın ve daha geniş Kutsal Roma İmparatorluğu'nun dînî manzarası için derin sonuçları olan *cuius regio, eius religio* ilkesi bulunmaktadır. Martin Luther'in 1517'deki Doksan Beş Tez'inden sonra, Protestanlık hızla taraftar kazanarak Kutsal Roma İmparatorluğu içinde dînî ve politik gerilime neden olmuştur (MacCulloch, 2005). 1546 ile 1547 arasında, gerilimler, Lutheran prensler tarafından yönetilen Protestan Schmalkaldic Birliği ile İmparator V. Charles'ın Katolik kuvvetleri arasında savaşla zirveye ulaşmıştır. Sonuç belirsizdi, bu durum da müzakere edilmiş bir çözümün gerekliliğini vurgulamıştır (Kidd, 1933).

Augsburg Barış Anlaşması esas olarak V. Charles ve Lutheran prensler arasında müzakere edilmiştir. Dinler arası farklılıkları yatıştırmayı amaçlansa da, Calvinistler gibi diğer yeni ortaya çıkan Protestan gruplarını dikkate almamıştır (Wylie, 1896). Barış, İmparatorluk içinde hem Katolikliği hem de Lutheranlığı meşru dinler olarak tanımıştır. Hükümdarlara bölgelerindeki dînî belirleme hakkı vermiştir, bu da *cuius regio, eius religio* ilkesine yol açmıştır (Parker, 1984). *Cuius Regio, Eius Religio*, Latince'de "Kimin bölgesi, onun dînî" anlamına gelir. Hükümdarın dînî, bölgenin resmi dinini belirleyecekti (Whaley, 2012). Hükümdarın inancına uymayan konular, mülklerini koruyarak göç etme hakkına sahip oldular. Bu hüküm, zorla dönüşümleri önlemeyi amaçlıyordu (Strauss, 1978). İmparatorluk, dînî bölgelerin bir mozağı hâline gelmiştir. Kuzey ve orta bölgeler Lutheran eğilimliydi; güney ise büyük ölçüde Katolik kalmıştır. Anlaşma tarafından tanınmayan Kalvinizm, zorluklara devam edecekti (Asch, 1997, s. 10-11).

Augsburg Barışı, Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren Westphalia Barışı (1648) üzerinde genişletilecek bir emsal oluşturmuştur. İkinci anlaşma, dînî çoğulculuk ilkesini daha tam anlamıyla benimseyecek ve egemen devletlerin modern sistemine yol açacaktı (Croxtton, 2013). Yerel hükümdarlara dînî konularda karar verme hakkı tanıyarak Barış, dînî gücü merkezi olmayan bir hâle getirmiştir ve bu alanlarda imparatorun genel etkisini azaltmıştır (Wilson, 2016). Barış, en bilineni Kalvinistler olmak üzere ortaya çıkan Protestan grupları göz ardı etmiş, bu da sonraki on yıllarda daha fazla gerilime yol açmıştır (Spicer, 2009, s. 608-611). İlke, hükümdarlara dînî kendi belirleme hakkı verdiğinde, bu dolaylı olarak çeşitli bölgelerde zorla dönüşümlere yol açmıştır. Dönüşmek istemeyenler genellikle göç etme zorluğuyla karşı karşıya kalmıştır (Scribner, 2017). Augsburg Barışı ve *cuius regio, eius religio* ilkesi, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun dînî bölünmelerini yönetmek için pragmatik bir girişimi yansıtmaktadır. Kusurlu ve doğal olarak sınırlı olsa da, Barış, Avrupa'da dînî ve politik çoğulculuğun evrimini yönlendirecek temel ilkeleri atmıştır.

Alman Politikasında Dinin Tarihsel Etkileri

Kutsal Roma İmparatorluğu'nda Dinin Rolü

Kutsal Roma İmparatorluğu'nda din ve politika arasındaki karmaşık ilişki, inancın Almanya'nın politik manzarasını şekillendirmedeki güçlü rolünün bir tanığıdır. Şarlman'ın 800'de III. Leo tarafından İmparator olarak taç giymesi, İmparatorluk ile Papalık arasındaki simbiyotik ilişkiyi vurgulamıştır. Bu ittifak, Hristiyanlığın İmparatorluğun merkezi bir sütunu olarak rolünü sağlamlaştırmıştır (Collins, 2015). Özellikle I. Otto hükümlerliği altında Sakson Hanedanı tarafından kurulan bu sistem, kilisenin ve kraliyet gücünün birleşmesini görmüştür. Piskoposlar ve başrahipler İmparatorluğun prensleri hâline gelmiştir, dînî otoriteyi politik yönetimle iç içe geçirmiştir (Reuter, 2014). 11. ve 12. yüzyıllar, piskoposların atanması konusunda imparatorlar ve papalar arasında artan gerilimi görmüştür. Bu Yatırım Tartışması, nihai gücün seküler mi yoksa dînî otoritelerde mi olduğunu sorgulamıştır (Holm, 1941). Worms Konkordatı (1122) anlaşması, episkopal atamalardaki Papalık ve imparatorun rollerini tanımlamıştır. İmparator bazı etkisini korurken, Kilise'nin manevi otoritesi kesin bir şekilde onaylanmıştır (Robinson, 2013).

1517'de Martin Luther tarafından başlatılan Reform, İmparatorluktaki Katolik Kilisesi'nin teolojik ve politik hâkimiyetine meydan okumuştur (Becker vd., 2016, s. 1-5). Dînî çatışmalarda kök salan yıkıcı Otuz Yıl Savaşları (1618-1648), ana Avrupa güçlerini içeriyordu. Savaş, Katolikliğin, Lutherciliğin ve Kalvinizm'in bir arada varlığını kabul eden Westfalya Barışı ile sonuçlanmıştır, İmparatorluğun dînî manzarasını daha da merkezi olmayan hâle getirmiştir (Asch, 1997, 12-15). İmparatorluğun yaklaşık üçte biri piskoposlar, başpiskoposlar ve başrahipler tarafından yönetilen kilise topraklarından oluşuyordu. Bu dînî liderler önemli politik etkiye sahipti (Wilson, 2016). Bazı şehirler, İmparatorluğun bir parçası olmalarına rağmen önemli özerkliğe sahipti. Nürnberg ve Augsburg gibi birçok şehir, İmparatorluğun daha geniş mücadelelerini yansıtan iç dînî çatışmalarla karşı karşıya kalmıştır (Ozment, 2020). İmparatorluğun gerilemesi ve Prusya'nın yükselişi bağlamında, Westfalya Barış Antlaşması sadece Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdirmekle kalmamıştır, aynı zamanda İmparatorluğun gerilemesinin başlangıcını işaret ederek, kendi dînî politikaları olan Prusya gibi devletlerin yükselişine neden olmuştur (Croxtton, 2013). II. (Büyük) Frederick hükümlerliği altında Prusya, özellikle Protestan mezheplerine

karşı dînî hoşgörü politikası görmüştür, yönetimde sekülerliğe doğru hareketi sağlamlaştırmıştır (Clark, 2006). Kutsal Roma İmparatorluğu, geniş toprakları ve karmaşık politik yapılarıyla, din ve politika arasındaki etkileşimlerin zengin bir tablosunu sunar. Din hem birleştirici bir güç hem de bir çatışma kaynağıydı, politikaları, ittifakları ve savaşları şekillendirmekteydi. Bu ilişkiyi anlayarak, modern Alman politikasını ve dînî çoğulculuğa yaklaşımını şekillendirecek temel dinamiklere yönelik içgörü kazanırız.

Protestan ve Katolik Çatışmaları ve Bunların Siyasi Sonuçları

Protestanlık ve Katoliklik arasındaki dînî ayırım, özellikle Reform ve sonrasında Almanya'nın siyasi manzarasını önemli ölçüde etkilemiştir. Martin Luther tarafından kaleme alınan Katolik Kilisesi'nin otoritesine ve uygulamalarına yönelik bir meydan okuma olan Doksan Beş Tezi (1517), Protestanlığın temelini atmış ve yaygın dînî reformu başlatmıştır (Jordon, 2019, s. 219-222). İmparator V. Karl'ın Worms Fermanı (1521), Luther'i sapkın ilân ederek, ortaya çıkan Protestan toprakları ile Katolik hiyerarşi arasında daha derin bir uçurum yaratmıştır (Brecht, 1985, s. 204-207). Pek çok Alman toprağı Lutherianlığı benimsemeye başlamıştır, hükümdarlar resmi dînî bağlantılar hakkında kararlar alarak *cuius regio, eius religio* ilkesini zirveye taşımıştır (Whaley, 2012). Schmalkaldic İttifakı (1531-1547), Protestan prensler tarafından defansif bir ittifak olarak kurulmuştur ve Katolik Kutsal Roma İmparatoruna karşı Protestan bölgelerin büyüyen siyasi ajansını belirtmiştir (Troeltsch, 2017). Schmalkaldic Savaşı (1546-1547), Protestan Schmalkaldic İttifakı ile V. Karl'ın Katolik güçleri arasında doğrudan bir çatışmaydı. Katolikler gâlip gelmesine rağmen, kalıcı bir dînî barışın gerekli olduğu açıktı (Parker, 1984). Başlangıçta Protestan ve Katolik devletler arasında bir çatışma olan Otuz Yıl Savaşları (1618-1648), Avrupa tarihinin en kanlı savaşlarından birine dönüşmüş, büyük Avrupa güçlerini içine almıştır ve Alman halkını tahrip etmiştir (Strauss, 1978). İmparatorluk içinde Lutherianlığın ve Katolikliğin bir arada var olmasına izin veren önemli bir antlaşma niteliğindeki Augsburg Barışı (1555), *cuius regio, eius religio* ilkesine dayanmaktaydı (Croxtton, 2013). Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren Westphalia Barışı (1648), Augsburg'un hükümlerini genişleterek, daha geniş bir dînî çoğulculuğu tanıtmıştır ve Avrupa'nın jeopolitik düzenini yeniden şekillendirmiştir (Wilson, 2016). Kutsal Roma İmparatorluğu, dînî toprakların yamalı bir örtüsü hâline gelmiştir, merkezi otoriteyi azaltmıştır ve Prusya gibi etkili devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Blanning, 2000). Bölgeler Katoliklik veya Protestanlıkla hizalı hâle geldiğinde, eğitimden yönetimine kadar iç politikalar, ilgili dînî bağlantılar tarafından derinden etkilenmiştir (Clark, 2006). 1870'lerde, yeni kurulan Alman İmparatorluğu'nda, Şansölye Otto von Bismarck altında, Katolik Kilisesi'nin etkisini azaltmaya yönelik girişimler, Protestan ve Katolik fraksiyonları arasındaki süregelen şüpheleri vurgulamıştır (Evans, 2005). Dînî kimlikler, politik parti bağlantılarını ve seçmen tercihlerini etkilemeye devam etmiş, Katolik bölgeler ağırlıklı olarak Merkez Partisi'ni desteklerken, Protestan bölgeler daha muhafazakâr veya liberal partilere eğilim göstermiştir. Protestanlık ve Katoliklik arasındaki çatışmalar ve sonrasındaki uzlaşmalar, Almanya'nın siyasi dokusunu silinmez bir şekilde şekillendirmiştir. Onların hem ayrıştırıcı hem de birleştirici mirasları, ülkenin politikalarında, jeopolitik duruşunda ve dînî uyum ve ulusal kimlik için süregelen arayışında belirgindir (Dilbirliği, 2015).

Weimar Cumhuriyeti ve Üçüncü Reich Döneminde Dinin Etkisi

Weimar Cumhuriyeti ve Üçüncü Reich, Alman tarihinde dînî kurumlar ve devlet arasındaki etkileşimi gözlemleyen kritik dönemlerdi. Ağırlıklı olarak Protestan olan ve önemli bir Katolik azınlığa sahip olan Almanya'nın dînî manzarası, ortaya çıkan parti sistemini etkilemiştir. Örneğin, Merkez Partisi'nin büyük bir destek kaynağı Katolik bölgelerden gelmekteydi (Evans, 2005). Weimar Anayasası (*Weimarer Reichsverfassung*) din özgürlüğü tanımıştır, bu da devletin göreceli laikleşmesine yol açmış, ancak dînî partilere siyasette aktif olarak katılma olanağı da sağlamıştır (Dilbirliği, 2015, s. 79). Protestan kiliseler Weimar döneminde parçalanmıştır. Birçok Protestan cumhuriyetle rahatsız olsa da, bazı liberal Protestanlar aktif olarak desteklemiştir (Barth, 1965). Kökenleri Katolik toplumda olan Merkez Partisi, Katoliklerin haklarını savunmuştur ve cumhuriyetin kararsız yıllarında sık sık istikrarlı bir güç olarak hareket etmiştir (Bethge, 2000). Nüfusun %1'inden azını oluşturan Yahudi topluluğu çeşitliydi. Birçok Yahudi, Alman milliyetçiliğini ve cumhuriyeti benimsemiştir, ancak cumhuriyetin sonlarına doğru artan şekilde anti-Semitik tehditlerle karşılaşmıştır (Kaplan, 1999).

Adolf Hitler ve Nazi'ler, Hristiyan kiliselerinin etkisini anlamışlardır. Irksal olarak köklenmiş bir paganlığı teşvik ederken, kiliseleri ele geçirmeyi ve rejimlerine karşı muhalefeti en aza indirmeyi amaçlamışlardır (Kershaw, 2000). "Alman Hristiyanları" olarak bilinen bir kesim, Alman milliyetçiliği ve Hristiyan inançları arasında uyumluluk görmüştür. Ancak, özellikle İtiraf Kilisesi'nden gelen muhalefet vardı, bu da Protestan kiliselerinin Nazileştirilmesine karşı çıkmıştır (Heschel, 2008). 1933'teki Vatikan ve Nazi Almanyası arasındaki Konkordat, Katolik Kilisesi'nin haklarını koruma amacını gütmüştür. Buna rağmen, birçok Katolik ruhban ve laik, Nazi politikalarına direnmiştir, ancak kurumsal muhalefet sınırlıydı (Phayer, 2002, s. 118-122). Nazi rejiminin anti-Semitik politikaları Holocaust'ta doruğa ulaşmıştır. Dietrich Bonhoeffer gibi bazı Hristiyan liderler, bu zulme karşı çıkmış, ancak geniş kapsamlı dînî tepki kayıtsızlık, iştirak ve ara sıra muhalefetin bir karışımıydı (Goldhagen, 1996). "Alman Hristiyanları" başta olmak üzere İsa'yı bir Aryan kahramanı olarak yeniden biçimlendirme ve Yahudi kimliğinden arındırma girişimleri vardı (Ericksen, 1985). Adolf Hitler, irksal olarak saf bir topluluğun altını çizirken ve geleneksel Hristiyan öğretilerini kenara koyarken zaman zaman bu kavrama atıfta bulunmuştur (Steigmann-Gall, 2003). II. Dünya Savaşı sonrası, hem Protestan hem de Katolik kiliseleri Nazi dönemindeki eylemleri ve eylemsizlikleriyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu, özür dileme, öz-eleştiri ve toplumsal rollerinin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır (Fest, 1970). Üçüncü Reich'in korkunçlukları, dînî inanç, ahlâk ve siyaset arasındaki ilişkilere yönelik içsel bir muhakemeyi teşvik etmiş ve savaş sonrası Almanya'daki dînî ve laik söylemleri etkilemiştir (Bergen, 2000). Weimar Cumhuriyeti ve Üçüncü Reich dönemi, Alman siyasetinde dinin rolüne ilişkin zorlukları ve karmaşıklıkları aydınlatıyor. Dînî kurumlar, siyasi gelişmelere hem destek hem de muhalefet sağlarken, daha geniş tarihsel akımlardan derinden etkilenmiştir, bu da inanç ve siyaset arasındaki çok yönlü ilişkiyi vurgulamıştır.

B. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEM

Almanya'nın Laikleşmesi

II. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya fiziksel, duygusal ve ruhsal olarak enkaz hâlindeydi. Bu dönem, artan bir laikleşmeyle sonuçlanan dînî manzarada derin bir dönüşümü görmüştür. Savaşın ve Soykırım'ın yıkımı, birçok Alman'ın inançlarını sorgulamasına neden olmuştur. Bazıları için bu, teselli

ve anlama arayışıyla dînî geleneklere dönüş anlamına gelmiştir (Ito, 2016, s. 55). Savaşın hemen ardından, birçok kişi ruhâni rehberlik ve toplumsal dayanışma arayışıyla kilise katılımını artırmıştır (Wolfart, 2018, 65-71). Hızlı sanayileşme ve kentleşme, eğitim ve kültürel modernleşme, laikleşmeyi teşvik eden faktörler arasında sayılabilecektir. Ekonomik mucize (*Wirtschaftswunder*) ile Almanya hızla yeniden inşa edilmiştir ve modernleşmiştir. Kentleşmiş toplumlar genellikle azalmış dindarlıkla ilişkilidir (Berger, 1967). Eğitime ve bilimsel anlayışa artan erişim, geleneksel dînî inançlarla çoğunlukla zıttır ve laik düşünceye yol açar (Bruce, 2002). Savaş sonrası dönem, özellikle 1960'larda, kültürel devrimleri, cinsellik konusunda liberal tutumları ve geleneksel normların sorgulanmasını görmüştür (Kaelble, 2016). Üçüncü Reich sırasında bazı dînî kurumların algılanan suç ortaklığı veya sessizliği, birçok kişi için onların ahlâki otoritesini erozyona uğratmıştır (Bergen, 2000).

Protestan ve Katolik kiliseleri bazı alanlarda birleşik bir cephe sunmayı araştırmıştır, tarihi itibarıyla mezhebi gerilimleri azaltmıştır (Fitzgerald, 2004). Birçok dînî kurum, sosyal adâlet, hayır işleri ve toplum hizmetleri üzerinde durarak sosyal katkıları artırmıştır (Davie, 1994). Azalan cemaatlerle karşı karşıya olan bazı dînî liderler ve teologlar, dînî öğretileri modern, laik bir kitleye daha uygun hâle getirmenin yollarını araştırmıştır (Küng, 1980). Alman Demokratik Cumhuriyeti (ADC) aktif olarak ateizmi teşvik etmiş, bu da belirgin bir laikleşmeye yol açmıştır. 1990'daki yeniden birleşme sırasında Doğu, Batı'dan çok daha laikti (Smith, 2009). Laikleşirken, Batı Almanya dînî kurumlarla daha yakın bir ilişki sürdürmüştür, kilise destekli kurumlar ve dînî eğitimde devlet desteği ile evident (Norris ve Inglehart, 2011) Almanya daha laik hâle geldikçe, kamu politikası kilise ve devlet arasında daha net bir ayrımı yansıtmıştır, ancak dînî kurumların eğitim gibi alanlarda hâlâ bir rolü vardır (Fox, 2018). Artan laiklik ve göç nedeniyle büyüyen dînî çeşitlilikle birlikte, farklı dinler arası diyaloglar daha belirgin hâle gelmiştir, barışçıl birliktelik ve anlayışı hedeflemektedir (Hertzke, 2013). Kurumsal dinin azaldığı bir dönemde, birçok Alman Yeni Çağ inançlarından Doğu felsefelerine kadar kişisel maneviyat formlarını keşfetmiştir (Heelas ve Woodhead, 2008). II. Dünya Savaşı sonrası Almanya, dînî kurumlarda teselli arayan bir ulustan ağırlıklı olarak laik bir topluma dönüşmüştür. Dînî inançlar ve kurumlar hâlâ bir rol oynamakla birlikte, kamu hayatı ve bireysel kimlikler üzerindeki etkileri modern çağda yeniden tanımlanmıştır. 29 Mayıs 1949 tarihinde Parlamenter Kurul tarafından Federal Almanya Cumhuriyeti için kabul edilen Alman Anayasası bağlamında "*Gott*" (Tanrı) terimi giriş bölümünde yer almaktadır. "Tanrı ve insan önünde sorumluluklarının bilincinde olan Alman halkının, birleşik bir Avrupa'da eşit bir ortak olarak dünya barışını geliştirme kararlılığından ilham alarak, Federal Almanya Cumhuriyeti Temel Kanunu'nu kabul ettiğini" belirtmektedir (Korkut, 2017, s.43-45).

Siyasi Partilerin Oluşumunda Dinin Rolü

Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) ve Hristiyan Sosyal Birliği (CSU)

Almanya'nın Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) ve Bavyera'daki kardeş partisi olan Hristiyan Sosyal Birliği (CSU), dinin modern siyasi varlıkları nasıl şekillendirdiğinin örnekleridir. II. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya suçluluk, yıkım ve yeniden yapılanma ihtiyacıyla mücadele etmiştir. Bu sırada, dinin merkezi bir rol oynadığı ahlâki bir yeniden yönlendirme çağrısı vardı (Kastoryano, 2004, s. 1236-1238). Tarihsel olarak, Merkez Parti gibi dînî temelli partiler Weimar Cumhuriyeti sırasında Katolik

çıkarlarını temsil etmiştir. Bu tarihsel öncüller, II. Dünya Savaşı sonrası Hristiyan temelli politikalar için zemini hazırlamıştır (Nipperdey, 1996).

CDU/CSU'nun politikaları ve platformları Hristiyan etiğiyle bütünleşmiştir, sosyal refahı, insan onurunu ve genel iyiliği vurgulamaktadır (Marsh, 1978). CDU ve CSU Katolik kökenli olmasına rağmen, Protestan seçmenleri de kapsayacak şekilde daha geniş bir Hristiyan kitesine hitap etmeyi amaçlamıştır (Mitchell, 2021). Her iki parti de, Hristiyan öğretilerinden ve Alman kültürel normlarından yoğun bir şekilde alıntı yaparak, geleneksel değerlerin korunmasını vurgular (Winkler, 2007). CDU/CSU, ailelere destek, kürtaja karşı duruş ve sosyal refah önlemleri gibi Hristiyan etiğinde köklenen sosyal politikaları sık sık teşvik eder (Van Kersbergen ve Manow, 2009). Okullarda dînî eğitimi savunma ve mezhebi okullara destek, Hristiyan öğretilerine olan bağlılıklarını gösterir (Wolfe vd., 2013). Özellikle erken savaş sonrası yıllarda, CDU/CSU'nun dış politikası dînî bir alt ton taşımıştır, uzlaşma vurgulanmıştır ve Avrupa'da Hristiyan demokratik hareketleri teşvik edilmiştir (Paterson ve Thomas, 1977). On yıllar boyunca, Alman toplumu daha laik hâle geldikçe, CDU ve CSU, daha geniş bir tabana hitap etmek için bazı dînî duruşlarını ılımlılaştırarak uyum sağlamıştır (Pridham, 2014). Almanya'nın dînî çeşitliliğini tanıyan her iki parti, özellikle CDU, farklı dinler arası diyaloglarla ilgilenmiştir ve Hristiyan olmayan topluluklarla iş birliği arayışında bulunmuştur (Minkenberg, 2013, s. 5). Bavyera'nın kök salmış Katolik kimliği, CSU'nun oluşumuna büyük ölçüde katkıda bulunmuştur ve onu CDU'dan ayırmıştır (Merkel, 2009). CSU, Bavyera bölgeselliği ile Hristiyan etosunu benzersiz bir şekilde birleştirerek, hem dînî hem de bölgesel bir karakter kazandırmıştır (Prizel, 1998).

Artan bir şekilde laikleşen bir seçmen kitesıyla, her iki parti de Hristiyan kimliklerini dînî olmayan seçmenlere hitap etme ihtiyacıyla dengelemek zorundadır (Stegmueller vd., 2012, s. 485-489). Özellikle Hristiyan olmayan göçmenlerin artışıyla Almanya'nın değişen demografik yapısı, geleneksel olarak Hristiyan olan bu partiler için hem zorluklar hem de fırsatlar doğurmaktadır. CDU ve CSU, din ve politika arasındaki derin etkileşimi örneklendirir. Hristiyan geleneğine kök salmış olmalarına rağmen, evrimleri Alman toplumunun daha geniş dönüşümlerini yansıtmaktadır. Varlıklarının sürekliliği, dahi laik toplumlarda dinin sürekli ilgiliğini vurgulamaktadır. CDU tarafından benimsenen "*Menschenbild*" kavramı veya 'insanlık imajının kökleri' Hristiyan değer ve ilkelerine dayanmaktadır. CDU'nun insan onuru anlayışı koşulsuzdur ve yaş, sağlık, sosyal statü veya zihinsel ve fiziksel yetenekler gibi olası özelliklere bakılmaksızın, yalnızca insan olmanın varlığından kaynaklanır (Gauger, 2013).

Sosyal Demokrat Parti (SPD) ve Sol (Die Linke)

Almanya'nın siyasi manzarası, sadece açıkça Hristiyan partilerde değil, aynı zamanda sol kanadı oluşumlarında da din tarafından belirgin bir şekilde etkilenmiştir. Sosyal Demokrat Parti (SPD) ve Sol (Die Linke), dinin sosyalist ve ilerici ideallerle nasıl etkileşimde bulunduğu dair öğreticidir. Tarihsel süreçte Almanya sanayileştikçe, kentsel bölgeler işçi hareketleri ve laik idealler için merkezler hâline gelmiştir. SPD bu ortamdan ortaya çıkarak, dînî bağlantılardan ziyade işçi haklarına vurgu yapmıştır (Kalyvas, 1996). Die Linke, ateizmi teşvik eden bir Marksist-Leninist devlet olan Doğu Almanya'nın (GDR) Sosyalist Birlik Partisi'ne (SED) kökenlerini dayandırır (Fulbrook, 2008). Başlangıçta, SPD'nin dine karşı karmaşık bir ilişkisi varmıştır. İşçi sınıfı genellikle dindardı, ancak resmi parti hattı maddi koşullara dînî kaygılardan daha fazla vurgu yaparak laikti (Evans, 2005). Gustav Stresemann gibi bazı SPD

liderleri, Hristiyan etiğini sosyalist ilkelerle birleştirmiştir. Bu Etik Sosyalizm, gerçek Hristiyan değerlerinin sosyalist sonuçlara yol açtığını savunmuştur (Hirschfeld vd., 2014). 20. yüzyıl ilerledikçe, SPD, özellikle Weimar Cumhuriyeti döneminde, dînî öğretilerden ziyade liberal demokrasiyle daha uyumlu hale geldi (Wehler, 1985).

Die Linke'nin büyük ölçüde miras aldığı GDR, aktif olarak ateizmi teşvik etmiş ve dînî kurumların gücünü kısıtlamıştır (Baylis ve Baylis, 1974). Die Linke günümüzde genel olarak laik olup, kilise ve devletin kesin bir ayrımını savunmakta ve laik humanizma dayalı politikalara vurgu yapmaktadır (Dale, 2006). Die Linke, yoksulluğun azaltılması veya mülteci destek gibi sosyal adâlet hedefleriyle örtüştüğünde dînî gruplarla iş birliği yapmaktadır (Sperber, 1997). Her iki parti de sosyal adâleti vurgulasa da, SPD'nin kökleri Hristiyan sosyal etiğiyle daha fazla örtüşmeye izin verirken, Die Linke'nin politikaları laik sosyalist ilkelerden türemiştir (Berghahn, 1987). SPD tarihsel olarak okullarda dînî eğitimi desteklemiştir, çeşitli tabanını yansıtırken, Die Linke laik eğitime yönelmektedir (Childs, 2014). Her iki parti de dînî azınlıkları etkileyen konularda tutum almıştır. Örneğin, Almanya'da İslami uygulamalar üzerine yapılan tartışmalar, bireysel haklara vurgu yapan partilerin laik taahhütlerine dayalı yanıtlar doğurmuştur (Johnson ve Scribner, 1996). Almanya daha laik hâle geldikçe, her iki parti de bu değişimi yansıtmaya ve tarihlerine saygı gösterme konusunda mücadele etmektedir (Elff ve Rossteutscher, 2011, s. 108-109). Göç nedeniyle artan dînî çeşitlilikle her iki parti de çeşitli dînî toplulukların ihtiyaçlarına ve haklarına yanıt verme konusunda zorluklarla karşı karşıyadır (Klopp, 2002). SPD ve Die Linke'nin üzerindeki dinin etkisi, Almanya'da inanç ve politika arasındaki çok yönlü etkileşimin bir göstergesidir. Açıkça dînî partiler olmamalarına rağmen, tarihleri ve politikaları ortaya çıktıkları ve evrildikleri dini bağlamlardan ayrılamaz.

Doğu ve Batı Almanya: Bir Karşıtlık Çalışması

Doğu Almanya'da (GDR) Ateizmin Etkisi

II. Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın bölünmesi, Doğu ve Batı arasında derin karşıtlıklara yol açmıştır. En belirgin farklardan biri, Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde (GDR) ateizmin aktif olarak teşvik edilmesiydi. Marksist-Leninist ideolojinin merkezinde "din, toplumun afyonudur" düşüncesi yer almaktadır. GDR, Sovyet etkisi altında, dînî kurumları devletin egemenliği için potansiyel tehdit olarak görmüştür (Marx ve Engels, 2002). Batı Almanya'nın güçlü Hristiyan geleneğiyle zıtlık oluşturarak, GDR batıdaki dînî etkilerden uzaklaşarak laik bir kimlik oluşturmayı amaçlamıştır (Childs, 2014). GDR'deki çocuklar erken yaşlarda ateistik öğretilere mâruz kalmıştır. Okul müfredatları dînî içerikten yoksundu ve bunun yerine bilimsel materyalizmi vurgulamıştır (Fulbrook, 2022). Görünüşte gençlik odaklı bir organizasyon olan *Junge Gemeinde*, gençlerin bağlılıklarını dînî kurumlardan devlete kaydırmak için ince bir şekilde kullanılmıştır (Hille vd., 1990, 248-249). Doğum, evlilik ve ölüm gibi önemli yaşam olayları, bir zamanlar dînî ritüellerle domine edilmişken, laik devlet törenleriyle değiştirildi (Pence ve Betts, 2008). Devlet, dînî kurumlar üzerinde kontrol kurmuştur, etkilerini ve erişimlerini sınırlamıştır. Din adamları sık sık gözetim altındaydı ve dînî yayınlar sansürlenmiştir (Koehler, 2008).

Dînî etkinin azalmasıyla GDR'deki ahlâk, sosyalist değerlere ve sivil görevlere yakından bağlanmıştır (Gieseke, 2014). Devlet baskısına rağmen, yeraltı kiliseleri ve dînî gruplar varlığını

sürdürmüştür. Bu gruplar muhalefetin odak noktaları hâline gelmiştir ve alternatif düşünce için alanlar sağlamıştır (Tischner, 1984). Özellikle GDR yönetimi sırasında doğan birçok Doğu Alman için ateizm, kimliklerinin merkezi bir parçası hâline gelmiştir ve onları batıdaki meslektaşlarından ayırmıştır (Winkler, 2007). Almanya'nın yeniden birleşmesinden sonra bile, Doğu batıdan daha laik kalmıştır, bu da GDR'nin ateistik politikalarının sürekli bir kanıtıdır (Pollack, 2008, s. 169). Yeniden birleşme sonrası hemen dönemde, Doğu'da dînî ilgiye kısa bir yeniden canlanma gözlenmiştir. Ancak bu kısa ömürlüydü ve laik eğilimler kısa süre sonra devam etmiştir. GDR'deki ateizmin aktif teşviki hem bir politik strateji hem de önemli bir kültürel değişikliktir. Doğu Almanya'da sürekli bir laik miras yaratmıştır ve bölgenin batıdan ayrılırken geçirdiği geniş değişiklikleri yansıtmıştır.

Batı Almanya'da (FRG) Dinin Sürekliliği

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, Doğu ve Batı Almanya arasında sadece politik ve ekonomik alanlarda değil, aynı zamanda din alanında da belirgin bir ayrılık görmüştür. Doğu Almanya (GDR) laikliğe yönelirken, Batı Almanya (FRG) dînî inançların ve kurumların dikkate değer bir sürekliliğine tanık olmuştur. Batı Almanya'yı oluşturan bölgeler derin köklü bir Hristiyan geleneğine sahipti; bu hem Protestanlığı (özellikle Kuzey'de) hem de Katolikliği (özellikle Güney ve Ren bölgesinde) kapsamaktadır (Batey, 2020, s. 308). II. Dünya Savaşı'nın yıkımlarından sonra kiliseler, Batı Alman toplumunun ahlâki ve sosyal yeniden yapılanmasında merkezi bir rol oynamıştır (Mazower, 2009). Devlet ve kilise ilişkileri bağlamında, FRG'nin Temel Kanunu (*Grundgesetz*) inanç ve vicdan özgürlüğünü garanti altına almış, bu da dînî uygulamaları koruma altına almıştır (Dilbirliği, 2020, s. 129). Eşsiz kilise vergisi (*Kirchensteuer*) sistemi, devlet tarafından toplanan ve ilgili dînî topluluklara yönlendirilen kiliselere mâli destek sağlamayı kurumsallaştırmıştır (Robbers, 2019).

Dînî kurumlar, çok sayıda mezhebi okul ve devlet okullarındaki dînî derslerle eğitimde anahtar bir rol oynamıştır (Tröhler vd., 2011). FRG, halkın görüşünü önemli ölçüde etkileyen birkaç Hristiyan medya kuruluşuna sahipti, bunlar arasında gazeteler ve radyo istasyonları bulunmaktadır (Merrill, 1983). Din, Hristiyan değerleri vurgulayan ana bir politik parti olan CDU'nun oluşumunda temel bir rol oynamıştır (Conradt, 2006, s. 12-15). Kiliseler, özellikle 1980'lerde nükleer silahlanmaya karşı barış hareketinde sık sık sosyal hareketlerin ön saflarında yer almıştır (Holtschneider, 2001). Doğu Almanya'daki (GDR) kiliseler devlet gözetimine ve baskısına mâruz kalmış, bu da birçok kişinin Batı Almanya'yı bölünmüş Almanya'da dînî özgürlüğün kalesi olarak görmesine neden olmuştur (Baylis ve Baylis, 1974). Bölünmeye rağmen, dînî topluluklar sınırın iki yanında bağlantılarını sürdürmüştür, Soğuk Savaş döneminde eşsiz bir köprü sağlamıştır (Stepan, 2000, s. 37-41). Güçlü dînî geleneklerine rağmen, FRG 20. yüzyılın ikinci yarısında artan laikleşme eğilimlerini görmüştür. Ancak, dînî kurumları etkili kalmaya devam etmiştir (Pollack, 2008, s. 172). Almanya'nın yeniden birleşmesi, kiliseler için zorluklar doğurmuştur, çünkü Doğu Almanya'nın belirgin laikliğiyle mücadele etmişlerdir (Ramet, 1989). Batı Almanya'daki (FRG) dînî geleneklerin dayanıklılığı, dînî kurumların ve inançların bir ulusun sosyo-politik dokusunu şekillendirmedeki kalıcı etkisine bir tanıklık teşkil eder. Bu dînî süreklilik, Doğu Almanya'nın laik politikalarıyla keskin bir tezat oluşturarak, Soğuk Savaş döneminde iki Alman devleti arasındaki derin kültürel bölünmeyi vurgulamaktadır.

C. ALMANYA'DA DİN VE SİYASETİN GÜNCEL DURUMU

Kamu Hayatında Dinin Rolü

Modern Almanya, zengin dînî tarih ile 21. yüzyılın laikleştirici güçlerinin kavşağında bulunmaktadır. Ülke, kurumsallaşmış dînî uygulamalardan derinlemesine değişiklikler görmüş olsa da dînî geleneklerinin mirası devam etmektedir. Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından bile Federal Almanya Cumhuriyeti, etkili Katolik ve Protestan kurumlarına ev sahipliği yapmaya devam etmiştir (Pollack, 2008, s. 176). Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) ve Hristiyan Sosyal Birliği (CSU), Hristiyan değerlere kök salmış dayanıklı miraslara sahiptir ve Alman siyasetinde merkezi roller oynamaya devam etmektedir (Schmidt, 2008, s. 69-72). Yapılan anketler, kilise katılımında ve dînî bağlılıkta sürekli bir düşüş göstermekte olup, nüfusun önemli bir bölümü dinsiz olarak tanımlanmaktadır (Norris ve Inglehart, 2011). Küresel eğilimlere benzer şekilde, Almanya, özellikle gençler arasında, dînî bağlılığı olmayan "nones" olarak tanımlanan bireylerde bir artış görmüştür (Davie vd., 2016, s. 552).

Sol (*Die Linke*) ve Yeşiller Partisi gibi laik partiler, laik değerleri vurgulamakta ve artan etkileri, dînî muhafazakarlığın azalan rolünü ortaya koymaktadır (Davie vd., 2016, s. 555). Dînî inançların, özellikle eğitim ve üreme hakları gibi konularda devlet kararlarına açıkça etki etmemesi konusunda artan bir vurgu bulunmaktadır (Mudde, 2000). Farklı dinler arası diyaloglar bağlamında, göç nedeniyle artan dînî çeşitlilik, toplumsal uyumu sağlamak için farklı dinler arası diyalog inisiyatiflerini teşvik etmektedir (Robbers, 2019). Ötanazi, eşcinsel evlilik ve üreme hakları gibi etik tartışma konuları artık dînî doktrinler tarafından domine edilmemekte, ancak kiliseler pozisyonlarını belirtmektedir (Al-Hamarneh ve Thielmann, 2008, s. 226). Azalan dindarlığa rağmen, Noel gibi Hristiyan festivalleri ve gelenekler, Alman kültürel yaşamının ayrılmaz bir parçası olmaya devam etmektedir (Küpper vd., 2014).

Dînî eğitim okul müfredatlarının bir parçası olmaya devam etse de, kültürel eğitim olarak giderek daha fazla görülmekte ve ruhani öğreti yerine geçmektedir (Falassi, 1987). Almanya'nın dînî eğilimleri, özellikle Batı Avrupa'da laikliğin belirgin şekilde arttığı geniş Avrupa modelleriyle uyumlu olarak hareket etmektedir (Schreiner, 2018). Avrupa'nın aksine, Afrika ve Asya gibi dünyanın diğer bölgeleri, dînî canlanmalara tanık olmaktadır, bu da küresel dînî eğilimlerde bir ikilik yaratmaktadır (Davie, 2000, s.114-116). Almanya'nın din ve siyaset arasındaki evrilen ilişkisi, ülkenin geçirdiği daha geniş dönüşümleri vurgulamaktadır. Dînî kurumlar önemlerini sürdürse de, kamusal yaşam ve politikalar üzerindeki doğrudan etkileri azalmaktadır. Almanya'nın bu yolculuğu, hızla laikleşen bir dünyada imanun rolüyle mücadele eden geniş Avrupa hikâyesini yansıtmaktadır.

Hristiyan Demokratik Siyasetin İstikrarı

Küresel laikleşme dalgası içinde, Almanya, en belirgin olarak Hristiyan Demokratik siyasetin süregelen etkisinde görülen din ve siyaset arasında ilginç bir etkileşim sergilemektedir. Hristiyan Demokrat Birlik (CDU) ve Bavyeralı muadili olan Hristiyan Sosyal Birlik (CSU), bu anlatının merkezindedir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulan CDU ve CSU, Hristiyan değerlerine derinden kök salmış, Almanya'nın geleceğinin etik ilkelere dayalı olmasını sağlamayı hedeflemiştir (Kalyvas, 1996). Hristiyan esinlenmeli olsa da, CDU/CSU bloku her zaman merkezi bir gündem izlemiş ve Alman halkının geniş bir kesimine hitap etmiştir (Smith, 1989). Hristiyan Demokrasinin ilkeleri bağlamında,

Serbest piyasa ilkeleri ile sosyal sorumluluğun bir karışımı olan Sosyal Piyasa Ekonomisi modeli, CDU/CSU'nun hem büyümeye hem de refaha olan bağlılığını vurgular (Van Kersbergen, 2003). Modern laik eğilimlere rağmen, parti, biyoetikten sosyal adâlet konularına kadar çağdaş sorunları ele alırken Hristiyan etiğinden yararlanmaya devam etmektedir (Wiliarty, 2010). Hristiyan köklerine sadık kalmaya devam ederken, CDU/CSU platformunu çağdaş zorlukları ve evrilen toplumsal değerleri ele alacak şekilde modernleştirmiştir (Padgett ve Paterson, 1991). Başlangıçta Katolikliğe kök salmış olan CDU/CSU, Protestanlık ve diğer Hristiyan mezheplerine karşı kapsayıcı bir tutum benimsemiştir (Anderson, 1999, s. 173).

Demografik açıdan CDU/CSU'nun ana seçmen kitlesi yaşlanmaktadır ve bu trend hem zorlukları hem de fırsatları beraberinde getirir (Dalton, 1994). Partiler, genç nesillerin laik eğilimini tanıyarak, genç seçmenleri çeşitli girişimler aracılığıyla etkin bir şekilde katılıma teşvik etmektedir (Laqueur, 2017). CDU lideri ve Almanya Şansölyesi olarak Merkel, göç gibi konularda muhafazakâr değerler ile ilerici tutumlar arasında bir denge kurarak partinin merkezi yaklaşımını somutlaştırmıştır (Bailey vd., 2016, s. 257-259). Merkel yönetimi altında, CDU, Almanya'nın AB'deki rolünün önemini vurgulamış ve dînî değerleri diplomatik çabalara daha da entegre etmiştir (Dempsey, 2013). Sağ kanat gündemiyle Almanya için Alternatif (AfD) partisi, göç ve ulusal kimlikle ilgili konularda özellikle CDU/CSU'nun geleneksel seçmen tabanına zorluklar getirmiştir (Arzheimer, 2015, s. 535-537). CDU/CSU, Hristiyan kimliğini korurken giderek artan laik bir toplumda ilgili kalmakla zor bir görevle karşı karşıyadır (Minkenberg, 2013, s. 7-8). Almanya'da Hristiyan Demokratik siyasetin direnci, ülkedeki din ve siyaset arasındaki nüanslı ilişkiyi vurgular. Toplumsal eğilimler laikliğe yönelirken, CDU/CSU'nun devam eden etkisi, değer temelli siyasetin sürekli çekiciliğini ve çağdaş manzaralarda dînî ilham alınan partilerin uyum yeteneğini vurgular.

İslam'ın Ortaya Çıkışı ve Etkisi

Göçün Etkisi ve İslam'ın Yükselişi

Tarihsel olarak Hristiyan geleneklerine kök salmış olan Almanya, son yıllarda dînî manzara açısından önemli değişikliklere tanık olmuştur. Bu değişimin ana katkısı, büyük oranda göç modelleri tarafından beslenen İslam'ın yükselmesidir. Müslüman göçünün tarihsel bağlamında, Gastarbeiter Programı kapsamında, 1960'larda başlatılan bu "misafir işçi" programı, Almanya'nın ekonomik patlamasını desteklemek için önemli ölçüde Türk işçi akınına tanık olmuştur (Kaya, 2009). Savaşlar, çatışmalar ve ekonomik eşitsizlikler, birçok kişiyi Orta Doğu, Kuzey Afrika ve diğer bölgelerden Avrupa'ya, Almanya'yı öncelikli hedef olarak itmiştir (De Haas vd., 2019). 2020 yılı itibarıyla, Almanya'nın nüfusunun yaklaşık %5'i Müslüman olarak tanımlanmıştır, Türkler, Araplar, Kürtler ve Boşnaklar başlıca grupları oluşturmaktadır (Statistisches Bundesamt, 2021). Ağırlıklı olarak kentsel bölgelerde yaşayan Müslümanlar, Berlin, Frankfurt ve Köln gibi şehirlerde büyüyen Müslüman topluluklara tanık olmuştur (Al-Hamarneh ve Thielmann, 2008, s. 138).

Tarihsel olarak yetersiz temsil edilen Müslümanların, Bundestag ve bölgesel parlamentolarda temsilci sayısında artış görülmektedir (Nielsen ve Otterbeck, 2015). Almanya'daki Müslümanların Merkezi Konseyi gibi organizasyonlar, dinlerarası diyaloglar ve Müslüman haklarını savunmada hayati

bir rol oynamaktadır (Tibi, 2007, s. 35-38). Özellikle yeni gelen birçok Müslüman göçmen, istihdam, konut ve eğitimde zorluklarla karşılaşmaktadır (Foroutan, 2019, s. 143-145). Birçok Müslüman sorunsuz şekilde kültürel bakımdan entegre olmuş olsa da, lisan yeterliliği, laiklik ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi konularda zorluklar devam etmektedir (Schiffauer, 2006, s. 95-98). Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) & Hristiyan Sosyal Birliği (CSU) geleneksel olarak Hristiyan yönelimli olan bu partiler olarak, değişen dîni demografi ve ilişkilendirilen sosyo-politik sonuçlara uyum sağlamak zorunda kalmıştır (Anderson, 1999, s. 122). Kısmen 2015 mülteci krizine bir tepki olarak, Almanya için Alternatif (AfD), İslam'ı odak noktası olarak kullanarak göçmen karşıtı duyguları kullanma konusunda başarılı olmuştur (Arzheimer, 2015, s. 540). Dinlerarası diyaloglar bağlamında, çok sayıda yerel organizasyon ve topluluk grubu, anlayışı ve karşılıklı saygıyı teşvik etmek için dinlerarası diyalogları desteklemiştir (White, 1997, s. 755-756). Alman hükümeti, laikliği savunurken, dîni uyumu teşvik etmek ve aşırılığa karşı koymak için programlar başlatmıştır (Minkenberg, 2013, s. 9-11). Almanya'da İslam'ın ortaya çıkışı ve etkisi çok yönlü bir anlatı sunmaktadır. Ülke, entegrasyon ve değişen demografinin zorluklarıyla mücadele ederken, ana tema evrim ve adaptasyon etrafında şekillenmektedir. Almanya'nın deneyimi, kıta göç, din ve kimlik arasındaki etkileşimi yönlendirirken geniş Avrupa bağlamı için içgörüler sunmaktadır.

Siyasi Tepkiler ve Tartışmalar

Almanya'nın dîni panoraması, son birkaç on yılda, büyük ölçüde İslam'ın ortaya çıkışı ve artan etkisi nedeniyle derinden dönüşmüştür. Bu dönüşümün siyasi sonuçları, yoğun tartışmalara ve bir dizi politika tepkisine neden olmuştur. Gastarbeiter Programı dâhilinde, 1960'larda başlayarak, Almanya işgücü eksikliklerini doldurmak için Türk işçileri kabul etmiş, bu da Müslüman topluluğun temelini oluşturmuştur (Adıgüzel, 2010). 2015 göç krizi, diğer göç dalgalarıyla birlikte, Almanya'daki Müslüman sayısını önemli ölçüde artırmıştır (De Haas vd., 2019). Entegrasyon karşısında Asimilasyon tartışmalarının merkezinde, devletin Alman kültürüne asimilasyonu mu teşvik etmesi yoksa çokkültürlü bir toplumu mu teşvik etmesi gerektiği yer almaktadır (Koopmans, 2005). Laiklik ve Kamusal Alanlar bağlamında, kamusal işlerinde ve okullarda başörtüsü ile cami inşası hakkındaki tartışmalar sık sık gündeme gelmektedir (Fetzer ve Soper, 2005).

Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) ve Hristiyan Sosyal Birliği (CSU), geleneksel olarak merkez sağ partiler olarak, Alman geleneklerini ve değerlerini korurken entegrasyonun gerekliliğini vurgulamışlardır (Mushaben, 2022, s. 39-43). Sosyal Demokrat Parti (SPD), genellikle daha çokkültürlü bir yaklaşımı destekler, dîni bağlılığa bakılmaksızın tüm vatandaşlar için eşit hakları vurgular (Green, 2004). Sağ kanat partisi Almanya için Alternatif (AfD), Şansölye Merkel'in 2015 açık kapı mülteci politikasını eleştirmiş ve İslam'ı Alman değerleriyle uyumsuz olarak göstermeye sıklıkla eğilim göstermiştir (Berbuir vd., 2015, s. 155-158). Avrupa genelindeki terör tehditlerine yanıt olarak, Almanya aşırılıkçı grupların gözetimini artırmış, bu da sivil özgürlükler üzerinde tartışmalara yol açmıştır (Kaunert vd., 2012, s. 5-8). Müslüman toplulukları entegre etme çabaları arasında dil programları, istihdam inisiyatifleri ve dinlerarası diyaloglar bulunmaktadır (Rosenow-Williams, 2012). Birçok Alman çokkültürlülüğe açık olsa da İslam'ın büyümesini şüpheyle karşılayan bir nüfus kesimi bulunmaktadır. Camilere yapılan saldırılar ve Müslümanlara yönelik şiddet eylemleri dâhil olmak üzere nefret suçları, özellikle siyasi gerilimin yüksek olduğu dönemlerde aralıklarla artmıştır (Kurnaz ve Alsancak, 2022;

Bilmez ve Davulcu, 2023). İslamofobi ve Medya: Alman Medyasında Doğu/Müslüman-Batı/Hristiyan Kaynaklı Şiddet Eylemlerinin Temsili. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 73-102.). Sayısız topluluk inisiyatifi, diyalog ve ortak deneyimler aracılığıyla Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasındaki boşlukları kapatmayı amaçlamaktadır. Örneğin, Almanya İslam Konferansı, hükümet, İslam organizasyonları ve Müslüman topluluğun bireysel üyeleri arasında diyalog için bir forum olarak hizmet vermektedir. Almanya'nın İslam'ın yükselişine tepkisi, modern bir demokratik devlette dînî çeşitliliği yönetmenin karmaşıklığını göstermektedir. Siyasi tartışmalar ve politikalar sürekli olarak evrilseler de, ülkenin yörüngesi, Avrupa'nın İslam ile daha geniş ilişkisi için örnek teşkil edecektir.

Sonuç

Alman tarihinin karmaşık dokusu ve Avrupa'nın genel hikâyesindeki merkezi rolü, Almanya'ya din ve siyaset arasındaki ilişki konusunda benzersiz bir perspektif kazandırmaktadır. Ülke, dînî çatışma dönemlerinden anayasal laikliğe geçiş yapmıştır ve kilise ile devlet arasındaki evrilen ilişkisi, sadece iç politikaları için değil, aynı zamanda uluslararası sahnedeki rolü için de daha geniş sonuçlara sahiptir. Reform'un ardından Almanya, dînî ideolojiler için bir savaş alanı hâline gelmiştir ve din ve siyaset arasındaki bu iç içe geçmiş ilişki, Otuz Yıl Savaşları'na neden olmuştur. 1648'deki Vestfalya Barışı, sadece devlet egemenliği için bir öncül oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda tek bir ulus içinde birden fazla dini mezhebin bir arada var olması için de bir öncül oluşturmuştur. Bu kararların yankıları bugün hâlâ hissedilmekte olup, dînî özgürlük ve çoğulculukla ilgili modern Alman politikalarını etkilemektedir. 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kurulmasıyla, Kulturkampf, Katolik Kilisesi'nin etkisini sınırlamak ve birleşik bir ulusal kimlik lehine Bismarck tarafından bilinçli bir girişim olarak belirginleşmiştir. Ancak, bu dirençle karşılaşmıştır ve sonunda kilisenin siyasi alandaki yeniden doğuşuna yol açmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönem, yeniden inşa ve uzlaşma vurgusuyla, dînî ifade özgürlüğünü garanti ederken laikliği koruyan bir anayasa getirmiştir. Grundgesetz ya da Temel Kanun, hem inanç ve vicdan özgürlüğünü hem de kilise ve devletin ayrımını garanti altına almıştır. Ancak devletin kilise vergilerini toplaması ve dînî eğitimin kamu okulu müfredatının bir parçası olması nedeniyle, Almanya'nın laiklik anlayışı benzersiz kalmaya devam etmektedir. Çağdaş Almanya, anayasal olarak laik olmasına rağmen, Hristiyan Demokrat politikaların, özellikle CDU/CSU'nun etkisinin rolünü kabullenmeden anlaşılamaz. Hristiyan Demokratların, biyoetik değerlendirmelerden göçe kadar çeşitli sosyo-politik konulardaki duruşları, dînî temellere derinden etkilenmektedir. Ayrıca, özellikle Türkiye'den gelen göçmenlerin artması, İslam'ı önemli bir dînî ve kültürel faktör olarak tanıtmıştır. Alman toplumundaki İslam'ın yeri, başörtülerinin giyilmesi ve camilerin inşası üzerine tartışmalar, Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişkinin devam eden evrimini vurgulamaktadır.

Bu etkileşimin daha geniş sonuçları çok yönlüdür. Almanya dînî açıdan daha çeşitli hâle geldikçe, çeşitli dînî topluluklar arasında diyalog için âcil bir ihtiyaç bulunmaktadır. Almanya'nın bu etkileşimleri nasıl yönettiği, benzer sorunlarla mücadele eden diğer Avrupa ülkeleri için bir model olabilir. Almanya'nın din üzerindeki duruşu ve siyasetle ilişkisi, tüm AB'de dalga dalga etkilere sahiptir. Özellikle Almanya'nın AB'deki liderlik rolü göz önüne alındığında, yaklaşımı, dînî özgürlükler ve laiklik konusunda daha geniş Avrupa politikalarını şekillendirebilir. Alman politika liderleri, uluslararası ortaklarının dînî duyarlılıklarını anlayarak ve saygı göstererek, özellikle inancın siyasette kritik bir rol

oynadığı bölgelerde daha güçlü uluslararası ilişkiler kurmak için dini diplomasiyi bir araç olarak kullanabilirlerî

Bu çalışma, Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişkinin tarihsel evrimini anlamaya yönelik bir çaba olarak tasarlanmıştır. Tarihsel bağlam içinde din ve siyasetin nasıl etkileşime girdiği incelenerek, belirli dönemlerdeki politik değişimleri ve bu değişimlerin dînî yapılara olan etkilerini irdeleyerek Almanya'nın geçmişi detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Almanya'nın farklı dönemlerindeki politik dönüşümler ve bu dönüşümlerin dînî yapılar üzerindeki etkileri, kaynaklar ve arşiv malzemeleri üzerinden ele alınmıştır. Böylece, Almanya'da din ve siyasetin birbirine nasıl şekil verdiği ve bu ilişkinin zaman içinde nasıl evrimleştiği ortaya konmuştur.

Çalışma, Almanya'nın tarihsel geçmişinde din ve siyasetin kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan günümüze kadar olan süreçte, Almanya'nın siyasi yapısındaki değişimlerin dînî toplulukları nasıl etkilediği detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu dönemlerdeki önemli politik olaylar, dînî reformlar ve çatışmalar üzerinden Almanya'daki din-siyaset etkileşimi açıklığa kavuşturulmaktadır. İlerleyen bölümlerde, 19. ve 20. yüzyıllardaki Alman tarihindeki belirgin dönemlere odaklanarak din ve siyaset arasındaki ilişkinin daha yakından incelenmesini sağlamaktadır. Prusya İmparatorluğu'nun birleşmesinden Nazi dönemine ve sonrasına kadar olan süreçte, dinin siyasi kararlara etkisi ve devletin dînî gruplarla olan ilişkisi ele alınmaktadır. Bu dönemlerdeki laikleşme süreçleri ve dînî özgürlük konuları da detaylı bir şekilde tartışılmaktadır. Çalışma, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve Reformasyon döneminde dinin siyasi olaylara olan etkisini ortaya koyarak başlamaktadır. Bu dönemdeki kilise reformları ve siyasi çalkantılar, Almanya'nın tarihinde önemli bir dönemeç oluşturmuştur. Ardından, 19. yüzyılda Prusya İmparatorluğu'nun birleşmesi sürecinde dinin birleşik Alman devletinin oluşumundaki rolü incelenmiştir. Nazi dönemi, makalenin öne çıkan bir başka bölümüdür. Bu dönemde, Hitler'in totaliter rejimi ve bu rejimin dînî topluluklar üzerindeki etkisi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Nazi ideolojisinin dînî gruplar üzerindeki baskısı ve Alman toplumunda yarattığı değişimler, makalenin tarihsel bulgularının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Çalışma, 20. yüzyılın ikinci yarısındaki laikleşme süreçleri ve dînî özgürlüklerin güvence altına alındığı yasal düzenlemelere odaklanarak sona ermektedir. Bu dönemde, Almanya'nın demokratikleşme süreci ve din ile devletin ilişkisi incelenmiştir. Dinî çeşitlilik ve toplumsal değişimler, makalenin günümüz Almanya'sındaki din ve siyaset ilişkisinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Son kısımda, günümüzde Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiğini ve mevcut politika bağlamında nasıl yürüdüğünü analiz etmektedir. Çeşitli dînî grupların ve toplulukların siyasi arenada nasıl temsil edildiği, dînî özgürlüklerin güvence altına alındığı yasal düzenlemeler ve devletin dînî kurumlarla olan ilişkisi bu bölümde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın genel olarak bilime katkısı, Almanya'nın tarihsel süreç içinde din ve siyaset arasındaki ilişkinin karmaşıklığını anlatması ve bu bağlamda ortaya çıkan dînî ve politik değişimleri ortaya koymasındadır. Ayrıca, makalede kullanılan metodoloji ve belge incelemesi, benzer çalışmalar için bir model oluşturabilir ve gelecekteki araştırmalara ilham kaynağı olabilir. Almanya'da din ve siyaset

arasındaki bu derinlemesine analiz, sadece Almanya'nın geçmişini anlamakla kalmayıp aynı zamanda genel din-siyaset ilişkilerine dair daha geniş bir anlayışın parçası olabilir.

Sonuç olarak, Almanya'da din ve siyaset arasındaki ilişki hem karmaşık tarihini hem de evrilen şimdiki zamanını yansıtan çok yönlü bir ilişkidir. Almanya, küresel sahnede önemli bir rol oynamaya devam ettikçe, din ve siyaset arasındaki içsel yönlendirmesinden elde edilen içgörüler, diğer uluslar ve uluslararası organlar için değerli dersler sağlayabilir. Bu ilişkiyi anlamak, sadece Alman siyasetinin nüanslarını kavramak için değil, aynı zamanda giderek daha bağlantılı olan dünyamızda inanç ve siyaset arasındaki etkileşimin daha geniş sonuçlarını takdir etmek için de hayati öneme sahiptir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2010). Almanya'daki Devlet Okullarında 'İslam Din Dersi' Sorunu ve Çözüm Arayışları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(2), 59-72.
- Al-Hamarneh, A., & Thielmann, J. (Eds.). (2008). *Islam and Muslims in Germany* (Vol. 7). Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004175051.i-562.84>.
- Anderson, J. (1999). *German Unification and the Union of Europe: the Domestic Politics of Integration Policy*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511491894>.
- Arzheimer, K. (2015). The AfD: Finally a Successful Right-Wing Populist Eurosceptic Party for Germany?. *West European Politics*, 38(3), 535-556. <https://doi.org/10.1080/01402382.2015.1004230>.
- Asch, R. G. (1997). *The Thirty Years War* (pp. 9-25). Macmillan Publishers Limited.
- Bader, V. (2007). *Secularism or democracy?: Associational Governance of Religious Diversity* (p. 386). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789053569993>.
- Bailey, D. J., De Waele, J. M., Escalona, F., & Vieira, M. (2016). *European Social Democracy During the Global Economic Crisis*. Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781847799357>.
- Barth, K. (1965). *The German Church Conflict*. John Knox Press.
- Batey, C. (2020). Neil Price. *The Viking Way: Magic and Mind in Late Iron Age Scandinavia*. *Current Swedish Archaeology*, 28(1), 306-308. <https://doi.org/10.37718/csa.2020.13>.
- Baylis, T. A., & Baylis, T. A. (1974). *The Technical Intelligentsia and the East German Elite: Legitimacy and Social Change in Mature Communism*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520335509>.
- Becker, S. O., Pfaff, S., & Rubin, J. (2016). Causes and Consequences of the Protestant Reformation. *Explorations in Economic History*, 62, 1-25. <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2016.07.007>.
- Berbuir, N., Lewandowsky, M., & Siri, J. (2015). The AfD and Its Sympathisers: Finally a Right-Wing Populist Movement in Germany?. *German Politics*, 24(2), 154-178. <https://doi.org/10.1080/09644008.2014.982546>.
- Bergen, D. L. (2000). *Twisted Cross: the German Christian Movement in the Third Reich*. University of North Carolina Press. <https://doi.org/10.1086/ahr/102.3.842>.
- Berger, P. L. (1967). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociology Theory of Religion*. Doubleday.
- Berghahn, V. R. (1987). *Modern Germany: Society, Economy and Politics in the Twentieth Century* (No. 4-5). Cambridge University Press.
- Besier, G. (2017). *The Churches and National Socialism between Hitler's Religious Equivocation and Rosenberg's Myth: Ambiguities, Fascination, and Self-Assertion*. *Classics in Northern European Church History Over 500 Years: Essays in Honour of Anders Jarlert*, 153-198.
- Bethge, E. (2000). *Dietrich Bonhoeffer: A Biography*. Fortress Press.
- Bilmez, A., & Davulcu, E. (2023). İslamofobi ve Medya: Alman Medyasında Doğu/Müslüman-Batı/Hristiyan Kaynaklı Şiddet Eylemlerinin Temsili. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 73-102.

- Blanning, T.C.W. (Ed.). (2000). *The Eighteenth Century: Europe 1688-1815*. OUP Oxford.
- Brecht, M. (1985). Martin Luther. tr. James L. Schaaf. Philadelphia: Fortress Press, 93(1), 204-205.
- Bruce, S. (2002). *God is Dead: Secularization in the West* (Vol. 3). Oxford: Blackwell.
- Childs, D. (2014). *The GDR (RLE: German Politics): Moscow's German Ally*. Routledge.
- Clark, C. M. (2006). *Iron Kingdom: the Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.1086/ahr.113.1.267>.
- Collins, R. (2015). *Charlemagne's Early Campaigns (768-777): A Diplomatic and Military Analysis*, by Bernard S. Bachrach. <https://doi.org/10.1515/hzhz-2015-0037>.
- Conradt, D. P. (2006). The Tipping Point: the 2005 Election and the De-consolidation of the German Party System?. *German Politics and Society*, 24(1), 11-26. <https://doi.org/10.3167/104503006780935306>.
- Croxtan, D. (2013). *Westphalia: the Last Christian Peace*. Springer.
- Dale, G. (2006). *Popular Protest in East Germany* (Vol. 27). Routledge.
- Dalton, R.J. (1994). *The Green Rainbow: Environmental Groups in Western Europe*. Yale University Press.
- Davidson, H. E. (1990). *Gods and Myths of Northern Europe*. Penguin UK.
- Davie, G. (1994). *Religion in Britain since 1945: Believing without Belonging*. Wiley-Blackwell. https://doi.org/10.1007/978-3-658-15250-5_51.
- Davie, G. (2000). Religion in Modern Britain: Changing Sociological Assumptions. *Sociology*, 34(1), 113-128. <https://doi.org/10.1017/s0038038500000080>.
- Davie, G., Woodhead, L., & Catto, R. (2016). Secularism and Secularization. In *Religions in the Modern World* (pp. 551-570). Routledge.
- De Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2019). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Bloomsbury Publishing.
- Dempsey, J. (2013). *Das Phänomen Merkel: Deutschlands Macht und Möglichkeiten/J. Dempsey/[Aus dem Englischen übers. von Dorothea Jestädt]*. Hamburg: Ed. Körber-Stiftung. <https://doi.org/10.1007/s12399-013-0349-9>.
- Dilbirliği, M. (2015). Alman Anayasası'nda Din Özgürlüğü ve Din Eğitimi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 20(78), 75-104.
- Dilbirliği, M. (2015). Alman Anayasası'nda Din Özgürlüğü ve Din Eğitimi. *Liberal Düşünce Dergisi*, (78), 75-104.
- Dilbirliği, M. (2020). *Avrupa'da Din ve Vicdan Özgürlüğü*. Adalet Yayınevi, Ankara.
- Eisenstein, E. L. (2005). *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge University Press.
- Elff, M., & Rossteutscher, S. (2011). Stability or decline? Class, religion and the vote in Germany. *German Politics*, 20(1), 107-127. <https://doi.org/10.1080/09644008.2011.554109>.
- Ericksen, R. P. (1985). *Theologians under Hitler*. Yale University Press.
- Evans, R. J. (2005). *The Coming of the Third Reich* (Vol. 1). Penguin.

- Evans, R. J. (2015). *Rethinking German History (Routledge Revivals): Nineteenth-Century Germany and the Origins of the Third Reich*. Routledge.
- Falassi, A. (1987). *Time Out of Time: Essays on the Festival*. University of New Mexico Press.
- Fest, J. (1970). *The Face of the Third Reich*. Weidenfeld & Nicolson,
- Fetzer, J. S., & Soper, J. C. (2005). *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*. Cambridge University Press.
- Fitzgerald, T. E. (2004). *The Ecumenical Movement: An Introductory History (No. 72)*. Greenwood Publishing Group.
- Foroutan, N. (2019). The Post-migrant Paradigm. *Refugees Welcome?: Difference and Diversity in a Changing Germany*, 142-167. <https://doi.org/10.2307/j.ctv12pns28.11>.
- Fox, J. (2018). *An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice*. Routledge.
- Fulbrook, M. (2008). *History of Germany 1918-2008: The Divided Nation*. Wiley-Blackwell.
- Fulbrook, M. (Ed.). (2022). *Power and Society in the GDR, 1961-1979: The 'Normalisation of Rule'?*. Berghahn Books. <https://doi.org/10.1515/9781845459130>.
- Gauger, Jörg-Dieter u.a. (2013). *Das christliche Menschenbild. Zur Geschichte, Theorie und Programmatik der CDU*. Freiburg i.Br.
- Gieseke, J. (2014). *The History of the Stasi: East Germany's Secret Police, 1945-1990*. Berghahn Books. <https://doi.org/10.1515/9781782382553>.
- Goldhagen, D. J. (1996). Daniel Goldhagen. *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. <https://doi.org/10.4324/9781351299084-23>.
- Green, S. (2004). *The Politics of Exclusion: Institutions and Immigration Policy in Contemporary Germany*. Manchester University Press.
- Green, M. (Ed.). (2012). *The Celtic World*. Routledge.
- Grimm, J. (1972). Pressing Genuine Folk Ideals. *The Grimms. Indeed were, from the Start, Folk Enthusiasts, Mixing a Kind of Cult of Old German Naivete with Romantic Exaltation of. The Rise of Modern Mythology, 1680-1860*, 408.
- Gürbüz, M. (2022). Liberal İslam Yaklaşımı: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Erciyes Akademi*, 36(2), 864-897. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1114261>.
- Heelas, P., & Woodhead, L. (2008). *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Blackwell. <https://doi.org/10.4000/assr.6402>.
- Hertzke, A. D. (Ed.). (2013). *The Future of Religious Freedom: Global Challenges*. Oxford University Press, USA.
- | 146 | Heschel, S. (2008). *The Aryan Jesus: Christian Theologians and the Bible in Nazi Germany*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400851737>.
- Hille, B., Jaide, W., Lohmann, J., & Koch, R. (1990). *Junge Gemeinde in Mecklenburg 1983. DDR-Jugend: Politisches Bewußtsein und Lebensalltag*, 248-250.

- Hirschfeld, G., Krumeich, G., & Renz, I. (Eds.). (2014). *Enzyklopädie Erster Weltkrieg* (p. 592). Paderborn: Schöningh. <https://doi.org/10.36198/9783838585512>.
- Holm, B. J. (1941). *Church, State, and Christian Society at the Time of the Investiture Contest*. By Gerd Tellenbach, Professor in the University of Giessen. Translated by RF Bennett, Fellow of Magdalene College, Cambridge. [Studies in Mediaeval History, edited by Geoffrey Barraclough.](Oxford: Basil Blackwell. 1940. Pp. xxiv, 196. 12s. 6d.). <https://doi.org/10.1086/ahr/46.4.878>.
- Holtschneider, K. H. (2001). *German Protestants Remember the Holocaust: Theology and the Construction of Collective Memory* (Vol.24). LIT Verlag Münster. <https://doi.org/10.1093/hgs/dcj010>.
- Huizinga, J. (1957). *Erasmus and the Age of Reformation*, New York (Harper & Brothers) 1957.
- Ito, R. (2016). *God in Our Own Image: Demythologizing Protestant Christianity's Relationship with Nazi Germany*. *Wheaton Writing: A Journal of Academic Essays*, 1, 51-60.
- James, E. (1988) *The Franks*. Blackwell.
- Jenkins, P. (2011). *The Next Christendom: The Coming of Global Christianity*. OUP USA.
- Johnson, T., & Scribner, R. W. (Eds.). (1996). *Popular Religion in Germany and Central Europe, 1400-1800*. Bloomsbury Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-24836-0>.
- Jordon, S. (2019). 1517: Martin Luther and the Invention of the Reformation by Peter Marshall. *Lutheran Quarterly*, 33(2), 218-220. <https://doi.org/10.1353/lut.2019.0032>.
- Kaelble, H. (2016). *The 1970s in Europe: A Period of Disillusionment or Promise?* Routledge,
- Kalyvas, S. N. (1996). *The Rise of Christian Democracy in Europe*. Cornell University Press.
- Kaplan, M. A. (1999). *Between Dignity and Despair: Jewish Life in Nazi Germany*. Oxford University Press.
- Kastoryano, R. (2004). Religion and incorporation: Islam in France and Germany. *International Migration Review*, 38(3), 1234-1255. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2004.tb00234.x>.
- Kaunert, C., Léonard, S., & Pawlak, P. (Eds.). (2012). *European Homeland Security: A European Strategy in the Making?* (Vol. 94). 1-15, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203122457>.
- Kaya, A. (2009). *Islam, Migration and Integration: The Age of Securitization*. Springer.
- Kershaw, I. (2000). *Hitler: 1889-1936 Hubris*. WW Norton & Company.
- Kidd, B.J. (1933). *The Counter-Reformation: 1550-1600*. Methuen.
- Klopp, B. (2002). *German Multiculturalism: Immigrant Integration and the Transformation of Citizenship*. Greenwood Publishing Group.
- Koehler, J. O. (2008). *STASI: The Untold Story of the East German Secret Police*. Basic Books.
- Koopmans, R. (Ed.). (2005). *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe* (Vol. 25). University of Minnesota Press.
- Korkut, L. (2017). *Başlangıç Kısımlarının Hukuki Etkisi, Temel Nitelikleri ve 1982 Anayasası: Karşılaştırmalı Bir Analiz*. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 43-82.

- Kurnaz, A., & Alsancak, F. (2022). Avrupa'da İslam Karşıtlığına Güncel Bakış. *Journal of Academic Social Science Studies*, 15(92), 161-182. <https://doi.org/10.29228/JASSS.66010>.
- Küng, H. (1980). *Does God Exist?: An Answer For Today*. Doubleday.
- Küpper, J., Hempfer, K. W., & Fischer-Lichte, E. (Eds.). (2014). *Religion and Society in the 21st Century*. Walter de Gruyter GmbH & Co KG. <https://doi.org/10.1515/9783110254372>.
- Laqueur, W. (2017). *Young Germany: History of the German Youth Movement*. Routledge.
- Lawrence, C. H. (2015). *Medieval Monasticism: Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315715667>.
- Levison, W. (1946). *England and the Continent in the Eighth Century*. Clarendon Press.
- MacCulloch, D. (2003). The Early Reformation on the Continent. By Owen Chadwick.(Oxford History of the Christian Church.) *The Journal of Ecclesiastical History*, 54(1), 97-194.
- MacCulloch, D. (2004). *Reformation: Europe's House Divided 1490-1700*. Penguin UK.
- MacCulloch, D. (2005). *The Reformation*. Penguin.
- Marsh, P. 1978. *The Discipline of Popular Government*. Harcourt Brace Jovanovich.
- Marx, K., & Engels, F. (2002). *Communist Manifesto*. (GS Jones, Trans.) New York. NY: Penguin Classics.
- Mazower, M. (2009). *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe*. Penguin.
- McGrath, A. E. (2011). *Luther's Theology of the Cross: Martin Luther's Theological Breakthrough*. John Wiley & Sons.
- Merkel, W. (2009). *Systemtransformation*. Springer-Verlag.
- Merrill, J.C. (1983). *Global Journalism: A Survey of the World's Mass Media*. Longman.
- Minkenberg, M. (2002). Religion and Public Policy: Institutional, Cultural, and Political Impact on the Shaping of Abortion Policies in Western Democracies. *Comparative Political Studies*, 35(2), 221-247. <https://doi.org/10.1177/0010414002035002004>.
- Minkenberg, M. (2013). From Pariah to Policy-maker? The Radical Right in Europe, West and East: Between Margin and Mainstream. *Journal of Contemporary European Studies*, 21(1), 5-24. <https://doi.org/10.1080/14782804.2013.766473>.
- Mitchell, M. (2021). Imperfect Interconfessionalism. Germany and the Confessional Divide: Religious Tensions and Political Culture, 1871-1989. <https://doi.org/10.1515/9781800730885-010>.
- Mudde, C. (2000). *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester University Press.
- Mushaben, J. M. (2022). The Politics of Small Steps: Angela Merkel's Transformative Impact on Germany and the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 60, 38-47. <https://doi.org/10.1111/jcms.13408>.
- Nielsen, J., & Otterbeck, J. (2015). *Muslims in western Europe*. Edinburgh University Press.
- Nipperdey, T. (1996). *Germany from Napoleon to Bismarck*. Princeton University Press.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2011). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1007/978-3-658-13213-2_98.

- Oberman, H. A. (2006). *Luther: Man between God and the Devil*. Yale University Press.
- O'Malley, J. W. (1993). *The First Jesuits*. Harvard University Press.
- O'Malley, J. W. (2012). *Trent: What Happened at the Council*. Harvard University Press.
- Ozment, S. (2020). *The Age of Reform, 1250-1550: An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*. Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/9780300256185>.
- Padgett, S. & Paterson, W.E. (1991). *A History of Social Democracy in Postwar Europe*. Longman.
- Parker, G. (1984). *The Thirty Years' War*. Routledge.
- Paterson, W., & Thomas, A. 1977. *Social Democratic Parties in Western Europe*. London: Croom Helm.
- Pence, K., & Betts, P. (Eds.). (2008). *Socialist Modern: East German Everyday Culture and Politics*. University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.217730>.
- Phayer, M. (2002). The Catholic Church and the Holocaust, 1930-1965. *Pro Ecclesia*, 11(1), 117-119. <https://doi.org/10.1177/106385120201100116>.
- Pollack, D. (2008). Religious change in Europe: Theoretical Considerations and Empirical Findings. *Social Compass*, 55(2), 168-186. <https://doi.org/10.1177/0037768607089737>.
- Potter, G. R. (1979). Zwingli and the Book of Psalms. *The Sixteenth Century Journal*, 43-50.
- Pridham, G. (2014). *Christian Democracy in Western Germany (RLE: German Politics): The CDU/CSU in Government and Opposition, 1945-1976*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315726960-19>.
- Prizel, I. (1998). *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine (Vol. 103)*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511582929>.
- Ramet, S. P. (Ed.). (1989). *Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics*. Duke University Press.
- Reuter, T. (2014). *Germany in the Early Middle Ages c. 800-1056*. Routledge.
- Robbers, G. (Ed.). (2019). *State and Church in the European Union*. Nomos Verlag.
- Robinson, I. S. (2013). The Papal Reform of the Eleventh Century: Lives of Pope Leo IX and Pope Gregory VII. In *The Papal Reform of the Eleventh Century*. Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781526112668>.
- Roper, L. (2016). *Martin Luther: Renegade and Prophet*. Random House.
- Rosenow-Williams, K. (2012). Organizing Muslims and integrating Islam in Germany: New developments in the 21st century (Vol. 12). Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004234475>.
- Russell, J. C. (1990). *The Germanization of Early Medieval Christianity*. Fordham University.
- Schiffauer, W. (2006). Enemies within the Gates. *Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach*, 94-116.
- Schmidt, M. G. (2008). Germany: The Grand Coalition State. In *Comparative European Politics* (pp. 68-103). Routledge.
- Schreiner, P. (Ed.). (2018). *Are You READY?: Diversity and Religious Education Across Europe-The Story of the READY Project*. Waxmann Verlag.

- Scribner, R. W. (2017). *German Reformation*. Bloomsbury Publishing.
- Scott, T. (2016). *The Early Reformation in Germany: Between Secular Impact and Radical Vision*. Routledge.
- Sivan, H. (1997). *The Goths: Heather, Peter*: Oxford: Blackwell Publishers, 358 pp., Publication Date: December 1996. *History: Reviews of New Books*, 25(4), 177-178. <https://doi.org/10.1080/03612759.1997.9952913>.
- Smith, G. (1989). *Politics in Western Europe: A Comparative Analysis*. CQ Press.
- Smith, G. (2009). *The Last Years of East Germany*. Cambridge Scholars Publishing.
- Smith, M. E. (2017). *Europe's Common Security and Defence Policy*. Cambridge University Press.
- Sperber, J. (1997). *The Kaiser's Voters: Electors and Elections in Imperial Germany*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511583087>.
- Spicer, A. (2009). Calvinist Churches in Early Modern Europe. *The Journal of Ecclesiastical History*, 60(3), 608-609.
- Statistisches Bundesamt. (2021). *Muslim Life in Germany*.
- Stayer, J. M. (1991). *The German Peasants' War and Anabaptist Community of Goods (Vol. 6)*. McGill-Queen's Press-MQUP. <https://doi.org/10.1515/9780773562950>.
- Stegmueller, D., Scheepers, P., Roßteutscher, S., & De Jong, E. (2012). Support for Redistribution in Western Europe: Assessing the Role of Religion. *European Sociological Review*, 28(4), 482-497. <https://doi.org/10.1093/esr/jcr011>.
- Steigmann-Gall, R. (2003). *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511818103>.
- Stepan, A. (2000). Religion, Democracy, and the "Twin Tolerations". *J. Democracy*, 11(4), 37-57. <https://doi.org/10.1353/jod.2000.0088>.
- Strauss, G. (1978). *Luther's House of Learning: Indoctrination of the Young in the German Reformation*. The John Hopkins University Press.
- Tibi, B. (2007). The Totalitarianism of Jihadist Islamism and Its Challenge to Europe and to Islam. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 8(1), 35-54. <https://doi.org/10.1080/14690760601121630>.
- Tischner, J. (1984). *The Spirit of Solidarity*, translated by Marek B. Zaleski and Benjamin Fiore, SJ San Francisco: Harper and Row, 4.
- Troeltsch, E. (2017). *Protestantism and Progress: A Historical Study of the Relation of Protestantism to the Modern World*. Routledge.
- Tröhler, D., Popkewitz, T. S., & Labaree, D. F. (Eds.). (2011). *Schooling and the Making of Citizens in the Long Nineteenth Century: Comparative Visions*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203818053>.
- Van Kersbergen, K. (2003). *Social Capitalism: A study of Christian Democracy and the Welfare State*. Routledge. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511626784.001>.

- Van Kersbergen, K., & Manow, P. (Eds.). (2009). *Religion, Class Coalitions, and Welfare States*. Cambridge University Press.
- Whaley, J. (2012). *Germany and the Holy Roman Empire: Volume I: Maximilian I to the Peace of Westphalia, 1493-1648* (Vol. 1). Oxford University Press, USA. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198731016.003.0002>.
- Wehler, H. U. (1985). *The German Empire 1871-1918*.
- White, J. B. (1997). Turks in the new Germany. *American Anthropologist*, 99(4), 754-769. <https://doi.org/10.1525/aa.1997.99.4.754>.
- Wiliarty, S. E. (2010). *The CDU and the Politics of Gender in Germany: Bringing Women to the Party*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511779442>.
- Wilson, P. H. (2016). *Heart of Europe: A history of the Holy Roman Empire*. Harvard University Press.
- Wilson, P. H. (2016). *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*. Penguin UK.
- Winkler, H. A. (2007). *Germany: the Long Road West: Volume 2: 1933-1990*. OUP Oxford.
- Wolfart, J. C. (2018). Increasing Religious Diversity: Historiographical Criticism of a Current Paradigm. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 21(4), 63-87. <https://doi.org/10.1525/nr.2018.21.4.63>
- Wolfe, J., Adams, N., Pattison, G., & Ward, G. (2013). *The Oxford Handbook of Theology and Modern European Thought*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199601998.013.0013>.
- Wolfram, H. (1988). *History of the Goths*. University of California Press.
- Wylie, J. H. (1896). *History of England under Henry the Fourth* (Vol. 3). Longmans, Green.

TOHUM VE TOPRAK

TÜRK KÖY TOPLUMUNDA CİNSİYET VE KOZMOLOJİ

 Duygu KARAKAŞ AYDIN^a

Carol Delaney

(Çev: Selda Somuncuoğlu & Aksu Bora)

İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, 8. Baskı, 390 sayfa, ISBN-13: 978-975-470-926-1

“Bir Tanrının bronz başını ortaya çıkaramamış olabilirim ama inanıyorum ki onun genel çizgilerini, en azından genel bir ilginin çok ötesinde bir örüntüyü anlayabildim ve kazı için yeni ufuklar açtım” (Delaney, 2022, s. 42).

Yeryüzündeki bütün toplumlar için nereden ve nasıl geldikleri hep bir merak konusu olmuştur. İşte tam da bu sebeple antropologların yaptıkları kazılar, sosyal bilimlerin yaptığı araştırmalar son derece önemli ve birçok soruyu cevaplayıcı niteliktedir. Yaratılışın tek tanrılı dinlerde erkeğin gücünü simgeleyen bir yönünün olduğunu düşünen Carol Delaney, eserinin merkezine bazı sorular yerleştirmiştir. Çalışmasının seyrini belirleyen ilk soru “Neden üç tek tanrılı dinde de Tanrı açık ya da kapalı biçimde erkek olarak simgelenmektedir? Bu durum erkekler ve kadınlar, otoritenin doğası ve iktidar yapıları ile ilgili düşüncemizi nasıl etkiler?” Diğer bir soru ise “Biyolojik yeniden üretim toplumumuzda neden böylesine değersizleştirilmiştir?” (Delaney, 2022, s. 19). Bu saiklere cevaplar arayan yazar, köyde yaşadığı süre boyunca en çok cevap aradığı erkek-kadın dikotomisinin işleyiş tarzının kendi dünyasından ne kadar ayrıştığını fark etmiştir. Çalışmasında gündelik hayatın bütün önemli noktalarını ele alan Delaney, inceleme yapmak için 1980 yılında askeri darbeden birkaç gün önce Türkiye’ye gelmiştir. Bu nedenle olayları politik açıdan değerlendirememiştir. Esasen o tarihlerde gündelik hayatın önemli meselelerinden bir tanesi olan siyaset, köylülerin gündemine giremeyecek kadar tehlikeli bir alanı ifade etmektedir. Bunun dışında kalan diğer bütün konulara değinmeye çalışan yazar, öncelikle kitabını beş bölüme ayırmıştır. Zira İslamiyet, insanları günde beş defa huzura çağırılmaktadır. Her bölüm kendi içerisinde sorular ve cevaplar barındırmaktadır. Olaylar anlatılırken ve çözümleme yapılırken kültürel, geleneksel, dinsel ve mitsel arka planlar dikkate alınmıştır. İbadetler konusunda yapılan ritüellerin erkek

^a Doktora Öğr., Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, duygukarakas9238@gmail.com
Makale Geliş Tarihi: 17.04.2023, Makale Kabul Tarihi: 08.02.2024

ve kadın arasındaki farkı daha da belirgin hale getirdiğini ileri süren Delaney, İslamiyet ve diğer tek tanrılı dinlerin kendi ifadesiyle “ayıp” yönlerini dile getirmiştir. Sözlü ve yazılı kültürün öğelerini kendi perspektifinden açıklayan yazar, sadece kültürün görünen kısımlarının ele alınmasının yetersiz olduğunu altını çizmektedir. Delaney, çalışmasını yaparken Türk köyünü seçme nedeninin aslında kendi toplumunda da kadının yaratılış sürecindeki katkısının göz ardı edilerek, bu süreci sadece destekleyici konumda anlatılmasının verdiği rahatsızlık olarak açıklamaktadır. Ona göre Türkiye’de karşılaşacağı kızlar ve kadınlar da aynı duyguya sahiptir. İkinci bir neden olarak da Türkiye’de batılı bilimsel kuramların henüz tamamının giremediği bir yer aradığını aktarmaktadır. Elliden fazla köy gezen yazar, tipik bir köyden öte uygun malzemeleri bulabileceği, çoğunluğu Türk ve Sünni olan bir köy aramıştır. Çalışmasını yaptığı köyün iki cinsiyetten ve tüm yaşlardan yeterli insan barındıran, böylece doğum, evlilik ve ölüm gibi yaşam döngüsü ritüellerini gözlemeyi mümkün kılacak bir köy olmasına dikkat etmiştir.

Toplumların gelenek ve kültüründe sözlü betimlemeler önemli bir yer tutmaktadır. Sözlü betimlemeler olayları ve olguları görüldüğünden farklı şekilde açıklayabilir. Delaney’e göre bu betimlemeler görüldüğü kadar masum değildir. Kavramlar betimledikleri konuyu sadece açıklamazlar; bir yandan tahrif eder hatta yönlendirip biçimlendirirler. Tohum ve toprak benzetmesi de tıpkı bunun gibi zararsız görünmektedir. Başta birbirini tamamlayan iki kutsal, sıcak, masumane ifade olan tohum erkeğin yaratıcı yönüne işaret ederken toprak yeniden üretim aracı olan kadını simgelemektedir. Tohumun hayat veren yönü kadının edilgen yönüne gönderme yaparak kadını ikinci plana atmaktadır. Nitekim arada bir hiyerarşi de vardır. İşte bütün mesele budur. Delaney’e göre İsmail’in kurban edilmesini isteyen bir Tanrı ve onun emrettiği dinin nasıllığı burada kendisini gizlemektedir. Sorgulanamaz alanların varlığından rahatsız olan yazarın yolculuğu da bu giz dolu soruları cevaplamak üzerine kuruludur.

Bir din hakkındaki fikirler, bilgiler ve yorumlar o dinin yaşandığı coğrafyada dindar olarak nitelendirilen insanların gündelik yaşantısı görüldükten ve yaşanan olaylara şahit olunduktan sonra muhakkak değişecektir. İşte bu minvalden olayları gözleme şansına sahip olan Delaney, dinin nerede bitip gündelik hayatın nerede başladığını merak ederek birinci bölüme başlamıştır. Müslümanlar dini ayrı gündelik hayatı ayrı bir boyutta yaşamazlar. Her an yaptıklarının ya da yapmadıklarının arka planında dini boyutlara dayanan bir açıklama barındırırlar. Çünkü İslamiyet inanç ve eylemin bir aradalığıdır. Tanrı yaratandır, gücün simgesidir. Tohum da erkeğin Tanrıya benzeyen yönüdür. Kadının doğurma fiilinin realitede bir değeri yoktur. İşte bu bölünmüşlük sadece erkek kadın rollerinde değil evrenin bölünmüşlüğüne de bir örnektir. Yazar, köylülerin bu düalıteden rahatsız olmadıkları gibi bunun yaratılışla ilgili yönlerine olan inançlarını da diğer bölümlerde ele almıştır. Ancak Delaney, burada köylülerin Müslümanlık derecelerine dair bir yorum yapmamıştır. Nitekim amacının bu şekilde bir değerlendirme olmadığı da satır aralarında kendini belli etmektedir. Diğer taraftan ilginç denebilecek bir tespit bulunur. Ona göre köylüler, erkeğin tohum ektiğini kadınların da bu tohumun ekildiği tarla

olduğunu söylerler ve bunu da Kuran'dan bir ayete (Altuntaş & Şahin)¹ dayandırmaktadırlar. Bu açıklama yazara göre Tanrının erkeklerle kadınlar hakkında konuştuğunun ve kadınları muhatap almadığının açık bir göstergesidir. Delaney'i huzursuz eden diğer bir görüş ise tohumun türünün belirleyicisinin erkek olmasıdır. Kadın tarla olarak hiçbir belirleme sürecinde etkin bir rol alamaz. Onun tek görevi ekilen tohumu büyütüp sahibine teslim etmektir. Nihayetinde çocuk babanıdır. Yaratıcı kadını nesneleştirip ikinci plana atmıştır ve erkek Tanrı'dan sonra gelen ikinci tanrıdır. Ve bu yeryüzündeki erkek tanrısının soyunu sürdürmesi en az tohum ekmesi kadar mühim bir meseledir. Bir oğul sahibi olmak erkeğin şanına yakışan bir durumdur. Eğer tarlada erkek tohumunu ektiği halde soyun devamını sağlayacak erkek evlat doğmazsa bu tarlanın kusurudur. Bunun da birçok sebebi olabilir. Bunların arasında kadının kansız olması, rahminin temiz olmaması, kısır ve organlarının bozuk olması gibi nedenler sıralanmaktadır. Üstelik evlendikten hemen sonra çocuk istememe hakkına bile sahip olamayan kadınların, kendi bedenlerine seyirci kalarak hamileliği sırf kocası, kaynanası ve çevresi istediği için kabul etmesi, üzerinde durulması gereken diğer önemli sorundur. Burada Delaney'e katılmak durumundayım. Birçok kadının kendini eksik, kusurlu hissetmesine neden olan bu mesele toplumun kanayan bir yarasıdır. Madem tohumun cinsiyetini belirleyen erkektir o halde neden bu durumda kadınların kusurlu olduğu ilan edilmektedir? Çünkü ataerkil toplum yapısında erkeğin kusurlu olması söz konusu olamaz! Ki bunu bir kusur olarak nitelendirmek bile başlı başına bir hatadır. Diğer bir hata toprağın yani kadının kısır olarak nitelendirilmesi erkeğin iktidarına gölge düşmesini engellemek içindir. Ancak burada yazarın dikkat çekmek istediği başka bir nokta daha vardır. Delaney'e göre her toprak tarla değildir. Tarla belirli sınırları olan ve kapatılan bir yerdir. Aynı şekilde kadın da kapatılması gereken, korunmaya muhtaç, kısıtlanması gereken dengesiz yapıda bir nesnedir. Kapatmanın karşılığı başörtüsüdür. Kadın başı örtüldüğünde sahibi olan erkek tarafından -bu kişi babası, abisi, kocası ya da oğlu olabilir- korunma altına alınmış demektir. Zira tesettürün simgesi olan türban, yazma, eşarp gibi sembolleri kullanmayan kadınlar, herkesin ortak mülk olarak görebileceği hafiflik ve ahlaksızlık barındıran biri olarak değerlendirilir. Kadın ve namus kavramları erkeğin koruması gereken değerlerdir. Kadının evlenmeden önce bekâreti korunurken evlendikten sonra sadakatli olması için davranışları ve yaşam alanı kısıtlanır. Erkeğin iffetinden söz edilmezken kadın iffetli olmak zorundadır. Bu iffet de ancak kandırılmaya müsait, akli çelinebilen, tahrik unsuru kadının kısıtlanmasıyla korunabilir. Bu iffet korunup da kadın hamile kaldığında ise buna asla dikkat çekemez. Hamile olduğunu dile getirmesi cinsel organlara dikkat çekmesiyle eş değer olarak değerlendirilir. Çünkü üzerinde söz hakkının olmadığı bedeninde olan biten hakkında konuşmak artık kocasına ya da kaynanasına verilmiş bir haktır. Bunlar yeteri kadar rahatsız edici değilmiş gibi yazarın bahsettiği diğer bir durum da köylü kadınların doğum hastanelerinde gördükleri muameledir. Hayvanlarla eş tutulan köylü kadınların hastanede sedyelerde utanç verici durumlarda bırakılmasına şahit olan yazar, bunun son derece aşağılayıcı bir durum olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden birçok köylü kadın evlerinde köy ebisi eşliğinde doğum yapmaktadır. Doğum başlı başına zor bir süreçtir ve devamında gelen lohusalık köylü kadınlar için dikkat edilmesi gereken başka bir noktadır. Emzirmek dişiliğin göstergesi

¹ "Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilerse öyle varın. Kendiniz için önceden (uygun davranışlarla) hazırlık yapın. Allah'tan korkun, biliniz ki siz O'na kavuşacaksınız. (Yâ Muhammed!) müminleri müjdele!" (Bakara Suresi, 223. Ayet).

ve kadın rolünün önemini artıran bir eylemdir. Çocuğun sütü emmesi değerlidir ancak toplumsal çevrenin baskısı karşısında uzun bir süre emzirebilmek daha mühim bir kabiliyettir. Diğer taraftan daha önemli bir kabiliyet olan erkek çocuğa sahip olabilmek asıl doğurganlığın işaretidir. Böylece kadınlar bitmek bilmeyen beklentilerin muhatabı durumundadırlar. Kültürel kodların bedenlere yüklemiş olduğu anlamlar evlilikten, doğuma; ergenlikten cinselliğe her konuda kendisini belli etmektedir.

Evlilik, içerisinde birçok kural barındıran bir uygulamadır. Delaney kitabın ikinci bölümünde köyde gördüğü evlilik törenlerini, öncesinde nasıl ve neye dayanarak eş seçildiğini sonrasında nasıl bir yaşam sürdürüldüğünü anlatmıştır. Köylülere göre yalnızlık uygun bir durum değildir. Kadın ve erkek mutlaka evlenmelidir. Aksi takdirde evlenmeyen insanların zihinsel ya da bedensel sorunları olduğuna inanılır. Ancak evlenirken de öyle herkes istediği kişiyle evlenemez. Yazarın özellikle üzerinde durduğu endogami tarzı evlilikler –bazı yerlerde bu konuyu enest ilişkiye benzetmiştir- ailelerin kızlarını dışarıdan gördükleri birine vermemek ve oğullarına da en yakınlarının kızlarını almak olarak tanımlanabilir. Çünkü köylüye göre kızı köy dışından yabancı(el) olarak niteledikleri birilerine vermek sahip oldukları tarlayı başkasına vermek gibi algılanmaktadır. Kadınlar korunan tarlalar ve topraklar oldukları için yıllarca babasının evinde beslenmiştir. Kocasının evine gittiğinde meyvelerini toplamak için de en yakınından biri ile evlendirilir ki meyvelerini başkaları toplamasın. Bunun en doğru yolu da baba soyundan kuzenlerle evlenmektir. Köylülerin zihninde bir(lik) olmak kapalı bir toplum olmaktır. Yabancıların güven vermediğini bu yüzden de kendine yeten bir toplum olabilmek için kendi içinde kız alıp vermenin en doğru akrabalık bağı kurma yolu olduğunu düşünmektedirler. Diğer taraftan evlilik köylüler için birer kader meselesidir. Allah ne yazdıysa o olur ve aileler gençler için en iyisini bilirler. Kadın önce ailesinin gözetimindedir. Evlenince kocasının kapattığı, korunmaya muhtaç ve artık kışkırtıcılığı kalmayan edilgen bir nesnedir. Delaney'e göre farklılıklar bununla da sınırlı değildir. Onlara göre evlilik ikinin tek beden haline gelip bir olma durumudur. Ortak bir gelecek için birlik olma durumu olan evlilik köylüler için zıtların bir aradalığıdır. Erkek, soyunu devam ettirmek için evlenir. Kadınla bir olma ve onunla bütünleşme gayesi yoktur. Kadın da kendi ailesine hasret duyacağı bir hayata mahkûm edilir. Çünkü kadın ne baba evinde ne de koca evinde kendini bir yere ait hissedemez. Onun görevleri ve sorumlulukları vardır. Bunun ötesinde bir şey söz konusu değildir. Evlilik konusuna karar veren aileler bu süreci de kendi kural ve adetlerine göre yönetmektedirler. Erkek evinin yapması gerekenler ve kız evinin üstüne düşen vazifeler vardır. Yazarın dikkatini çeken ise kına gecesinde söylenen şarkılar olmuştur. İlginç denilebilecek derecede şarkı sözlerini cinsel organlara yapılan vurgular şeklinde yorumlamıştır. İslamiyet'in erkekler için haz ve şehvet dolu bahçeler vaat ettiğini dile getiren Delaney, tuz ve bal kelimelerini içeren bir maniyi(Delaney, 2022, s. 175)kendi perspektifinden değerlendirdikten sonra gerdek gecesinin anlamından, ritüellerinden bahsederek bölümü tamamlamıştır.

Kimlik, bireyin içine doğduğu ailenin ve hayatını idame ettirdiği yaşam alanının harmanlanması sonucunda edindiği kişilik özelliklerini yansıtan önemli bir göstergedir. Delaney, akrabalık ilişkilerini ele aldığı üçüncü bölümde insanların ortak atalarının olmasının akrabalık bağı için yeterli görüldüğü konusuna katıldığını ifade eder. Ancak soy meselesinde kadının babasının soyundan mı kocasının soyundan mı hayatını sürdüreceği tartışmalarına da eleştiri getirir. Nihayetinde kadın her halükarda erkeğin soyu ve sülalesi altında yaşamını devam ettirecektir. Çünkü erkek, baba ocağını devam ettiren soyun diriliğinin simgesi olan kıvılcıma sahiptir. Kadın ise ocağı söndüren diğer bir ifadeyle

küldökendir. Bu nedenle de miras konusunda kadın asla hakkını alamaz. Yazar, köyde kocası ölen bir kadının dul kaldıktan sonra kocasının evinde kalabileceğini ancak o ev üstünde herhangi bir söz hakkının olmadığından bahsetmektedir. Erkek çocuk veya kocasının erkek kardeşi dururken kadının mal ve mülk edinmesi mümkün değildir. Bu ilişkiler ağında dikkat çeken noktalardan biri de babaerkil bir aile ilişkisi olduğudur. Evin reisi ve sahibi mutlak otorite olan babadır. Böylece çocuklar bir ömür babanın sözünden çıkamazlar. Hayata getirdiği için ona borçlu olduklarını bu yüzden de babasından izin almadan hareket edemeyeceklerine inandırılmış bir şekilde eğitilirler. Kadının zaten adı yoktur; erkek evlatlar da babaları hayatta olduğu müddetçe yetişkin bir birey gibi fikir beyan edip karar alamazlar. Bu ilişki biçimi karı koca arasında da pek farklı değildir. Olabildiğince resmi ve uzak, toplum içinde sevgi ifadelerinin gösterilmediği bir ilişki şeklindedir. İstisnaları bulunmakla beraber köyün genel atmosferi bu yöndedir. Delaney'in dikkat çektiği diğer bir ilişki biçimi de gelin-kaynana ilişkisidir. Gelin olarak gelen kadın, kaynanasını memnun etmek için yaratılmıştır. Kaynana daha önce yaptığı birçok işi gelin geldikten sonra yapmamaya başlar. Çünkü artık emredici konuma geçmiştir. Meşruluğunu ve otoritesini gelinin üzerinden tanımlamaya çalışan kaynana figürü günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Kadının kendi ailesinden ayrılp başka bir ailenin içerisine girmesi başlı başına zor bir olaydır. Kocasının dışında hizmet etmesi gereken diğer herkes artık gelini evin hizmetçisi konumunda görürler. Erkek çocuk doğurana kadar varlığı kabul edilmeyen ve koltuğu sallantıda olan bu kadından bu kadar şey beklemek sadece Delaney'i değil, akliselim olan her insanı rahatsız etmelidir. Bu can sıkıcı ilişkilerden sonra Türklerin misafirperverliğinden bahseden yazar, komşuluk ve misafirlik konusundaki hayranlığını açıkça ifade etmiştir (Delaney, 2022, s. 230). Gittiği günden itibaren köylüler son derece yardımsever ve anlayışlı davranmışlardır. Sahip oldukları her şeyi paylaşmayı bir erdem olarak gören bu insanların birbirleriyle ve diğerleriyle olan ilişkileri birçok minvalden değerlendirilmeye müsait bir alandır.

Delaney, girift ilişkiler açısından bahsettikten sonra inceleme yaptığı köyün coğrafi konumundan yerleşim biçimine kadar birçok bilgiyi aktardığı dördüncü bölüme geçmiştir. Ona göre köyler sadece fiziki yerleşim yerleri değildir. Burada bir kimlik ve varoluşun yansımaları vardır. Köylüler kendisini tanımlarken hangi köyden olduklarını söylemekten gurur duymaktadırlar. Ancak kasaba ve şehirlerde yaşayanlar için nereli oldukları bu şekilde bir anlam ifade etmez. Tam tersine şehirde yaşayan insanlar köylüleri cahil ve geri kalmış bir dünyanın mensupları olarak görmektedirler. Giyim kuşamdan gündelik pratiklere kadar birçok açıdan farklılık barındıran bu yerleşim yerleri, yaşatılan geleneklere bağlılık noktasında da önemli derecede ayrılmaktadırlar. Köyde roller cinsiyete göre belirlenmektedir. Kadın ve erkek görevleri net çizgilerle ayrılmıştır. Örneğin dışarıdaki işlerden sorumlu olan erkekler için köyün içerisinde sadece onların girebildikleri çay odaları vardır. Kamu binaları da erkeklerin kullanım alanları içerisinde. Köy kendi içerisinde bir bütünlük arz eder. Her bir ev için de aynı şey geçerlidir. Evlerin yapısı ve işleyişi tamamen gelenek ve İslamiyet karmasından meydana gelen kurallar bütününe göre idare edilmektedir. Kadın ve erkek hangi işi yapacağını çevresinden öğrenir. Cinsiyet ayrımına dayalı iş bölümünü çok farklı bir şekilde yorumlayan yazara göre hayvanlarla ilgilenmenin bile bu ayrımcılığa işaret eden bir yönü vardır. Erkekler, hayvanların kontrolünü sağlarken kadınlara yaptıkları gibi davranırlar. Zira kadınlar ve dişi olan hayvanlar kendi cinselliklerini ve hareketlerini denetleyebilme yetisinden yoksundurlar. Bu nedenle erkekler hayvanları besleyip, otlatırlar –ki bunlar dışarı işleridir-

kadınların ve hayvanların saçlarını kendi denetimleri altında tutma hakkına sahip oldukları için kesme, kırpma işlemini de bizzat kendileri yaparlar. Bunun yanında kadınlar hayvanların sütlerini sağlamak ve bundan yiyecek elde etmekle görevlidirler. Kırpılan yünlerin eğrilmesinden de onlar sorumludur. Böylece erkek yaratıcı yönünü kadın da yönetilen rolünü yerine getirmiş olacaktır. Çünkü yazara göre değerli olan yapılan işin kendisi değildir. O işi kimin yaptığıdır. Erkek soyun, ebedi kültürün, ocağın, yaşamın devam ettiricisi olarak ne iş yaparsa yapsın kıymetlidir. Kadın ise yaptıklarıyla ikincil plandadır. Bunun içerisinde yeniden üretim konusu da vardır. Erkek tohum eker ve hayat verir. Kadın sadece o tohumun besleyicisi konumundadır ve bunun da salt bir değeri yoktur. Diğer taraftan Delaney bu bölümde laiklik, demokrasi, yenilikler karşısında farklı zihniyetteki insanların duruş ve tavırları, tarımda makineleşme ile birlikte gündelik hayatın değişen yönleri, modernleşmenin cumhuriyetin kuruluşundan bu yana içerdiği anlamlar gibi alt başlıklara da detaylı bir biçimde değinmiştir. Yazar bu başlıkları kendi inancından bazı noktalarla kıyaslama yoluna giderek açıklamayı tercih etmiştir. Din ve hayatın her alanını etkileyen yaşam pratiklerinin, bireylerin var oluş mücadelelerini ne kadar etkilediği ve bu durumdan ne kadar etkilendikleri, yazarın açıkladığı diğer önemli noktalardır.

Din ve gündelik hayat birbirinden kesin çizgilerle ayrılan iki farklı alan değildir. Birbirini birçok anlamda etkileyen ve yönlendiren din ve yaşam pratikleri, köylülerin davranışlarını, kimliklerini, kadın-erkek rollerini, kökenlerinin nereden ve nasıl geldiğini, toplumsal düzeni belirleyen/etkileyen yegâne araçtır. Ancak bu yaşam düzeni yazara göre Osmanlı zamanındaki Müslümanlar ve cumhuriyet sonrası Türkiye Müslümanları arasında farklılıklar barındırmaktadır. Köylülerin bu süreçte ulus-devletin beklediği itaatle Tanrı'ya gösterilmesi gereken itaat arasında bocaladıkları görülmektedir. Bu yüzden "Dinimiz" kavramını bir savunma aracı olarak kullanmaktadırlar. Köylülerin zihninde demokrasinin ne olduğu ve hayatın hangi yönlerine ne gibi farklılıklar getirdiğinin merak uyandıran bir yanı yoktur. Onlar için Tanrı'nın insanları Âdem ve Havva'dan yarattığı, bunun yanı sıra bu dünyanın misafirhane olduğu gerçeği daha çok konuşulmaya değerdir. Delaney'in merak ettiği başlıklardan bir tanesi de bu konudur. Köylülere göre Tanrı insanları tek bir soydan yaratmıştır. Âdem ilk olarak yaratılmıştır. Havva ise onun kaburga kemiğinden ya da sol avuç içinden yaratılmıştır (Delaney, 2022, s. 333). Bu nedenle ikincildir. Erkeğin uzantısının bir göstergesidir. Âdem ilk peygamberken Muhammed son peygamberdir. Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim ise yeni bir kitap değildir. Aslında İbrahim'in getirdiği tek gerçek inancın tamamlayıcısıdır. Yazara göre tanrı ve onun sözü değişmez kabul edilirken dünyanın değişiyor ve çürüyor olması kendi içerisinde tutarsızlık barındırmaktadır. Tanrının yarattığı cennet cehennem de köylülerin hayatının önemli kavramlarından. Hayal edilen cennete gidebilmek en büyük amaçtır. Bunun için ibadetler günlük hayatın önemli bir parçasıdır. Delaney bu bölümde namaz, ramazan, kurban, hac, ölüm, mevlit, cennet, cennet bahçesi gibi başlıkları detaylandırmıştır. Eleştiri getirdiği önemli noktalar ise kurban ve hac üzerinedir. Yazar, İbrahim'in hikâyesinin ahlaki boyutunun hiçbir şekilde sorgulanmadan kabul edilmesini anlamlandıramamaktadır. Ona göre Tanrı, İbrahim'e oğlunu kurban etmesini emrettiği zaman İbrahim'in karısını muhatap bile almamıştır. Erkeğin mülkü olarak görülen çocuk hakkında erkek olan peygamberiyle konuşan Tanrı, kurban kesme yetkisini de erkeğe vererek onun yeryüzündeki törensel simgesini güçlendirmiştir. Kadının dini pratiklerin bazılarını hiçbir zaman gerçekleştirememesi de yazarı rahatsız eden diğer bir noktadır. Çünkü kadınların adet olması kısıtlamalar için bir bahane olarak öne sürülmektedir. Hac

konusunda ise Mekke’de namaz sırasında kadınların camilerin içine girememesi, peygamber mezarlarını ziyaret edememeleri kadınların ikincil konumlarının ispatı olarak görülür. Delaney bu durumun kadınların özel durumlarıyla açıklanmasının eksik hatta çarpıtılmış olduğunu ileri sürmektedir. Onun baktığı yerden bunun anlamı İslamiyet’te kardeşlik bağlarının erkek kardeşliği, fiziksel ve simgesel olarak sadece erkeklerden oluştuğunun göstergesidir. Hac ibadeti sırasında giyilen ihramın dikişsiz olmasının arka planındaki anlamları da kendi kurgusu şeklinde ele alan yazar, hac ibadetinin gerçekleştirildiği esnada giyilmesi gereken kıyafetlerde bile kadının konumunun belirsizliği üzerine yorum yapmıştır. Köylülerin hayatında kadın erkek ikiliğinin adalet ve denge barındırmadığı kabul edilebilir bir durumdur. Ancak İslami olan ibadetlerin neredeyse bütün detaylarında kadının yok sayıldığını iddia etmek konuyu kendi açısından ve taraflı olarak ele aldığı net bir göstergesidir. Üstelik hac ibadeti zamanında kesilen kurbanların da katliam olarak değerlendirilmesi, sosyal bilimler nezdinde araştırma yapan bir araştırmacının durduğu yerden olaylara bu şekilde bakması, objektifliğe gölge düşüren bir yorumdur. Aç ve fakir insanların doyurulması gerekirken bunu da bir kurbanla yapıp kalan paranın tasarruf adı altında fakirlere verilmesinin daha doğru olduğunu ileri süren Delaney, bunu yapmayı yüzlerce hayvanı kesmeyi bir inanç şovu olarak nitelendirmiştir. Ölüm konusunda ise kadının cenazesinin evinden mezarlığa götürülmesinin aksine erkeğin cenazesinin önce camiye oradan mezarlığa götürülmesini de kadının cemaatten dışlandığının nihai göstergesi olarak değerlendirmektedir. Kadının yaşarken değer görmeyen kimliği öldükten sonra da ruhsal olarak bir anlam ifade etmemektedir. Son olarak cennetteki huriler üzerinden kadının zevk nesnesi olduğuna değinen yazar, her halükarda kadının kişiliksizleştirilmesini de erkeğin şehvet düşkünü olmasıyla açıklamaktadır. Zira cennet de dünya da kadındır. Çünkü mutluluk kadının bedeni üzerinden tanımlanmıştır (Delaney, 2022, s. 371). Ancak ulaşılan sonuçların salt İslamiyet’le açıklanması eleştirilmesi gereken mühim bir noktadır. Eleştiriye açık diğer bir husus ise Türk bayrağının renklerinin bile cinsellik öğeleriyle açıklanmasıdır.

Carol Delaney’in yazmış olduğu *Tohum ve Toprak*, her bir bölümü Türk köylü kültürü hakkında bilgi veren kapsamlı ve detaylı bir eserdir. Yazarın iki sene boyunca sıradan bir köylü gibi şalvar giyip, soba yakması, köylülerle beraber birçok olaya şahit olması kitabın yönünü ve yapısını etkilemiştir. Bazı konularda eleştirilerinin boyutları fazla uç noktalara gitmiştir. Amacı ışığında merak ettiği sorulara yanıtlar arayan Delaney, sistemli ve açıklayıcı bir yöntemle sonuca ulaşmıştır. Kadın-erkek dikotomisinde kadının kimliğinin ve kişiliğinin yok sayıldığını ileri sürmüştür. Bununla ilgili örneklerle zenginleştirdiği bu eser alanına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bunlara ek olarak kitap, son yıllarda kültürel antropolojide özellikle vurgulanan kültürün tanımlanması ve betimlenmesi ile antropologların (araştırmacıların) sahada kalma sürecine dair de bir çalışmadır. Delaney’in çalışması, olup bitenler hakkında (özdüşünümsel değerlendirme yoluyla) daha fazla düşünmemiz gerektiği argümanına ve kişinin duygusal çatışmalarına, korkularına daha fazla odaklanması gerektiği fikrine çok iyi bir örnektir. Buna ek olarak, kadın çalışmaları kadın ve erkek bedenine ilişkin kültürel kavrayışların analizinde de önemlidir. Ayrıca konuyu incelemek isteyen araştırmacılar için de önemli bir kaynaktır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Altuntaş, H., & Şahin, M. (2010). *Kur'an-ı Kerim Meali* (6. b.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Delaney, C. (2022). *Tohum ve Toprak* (8. b.). (S. Somuncuoğlu, & A. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

BAŞLICA ETKİN KRİPTO PARALARDA OYNAKLIK ANALİZİ*

 Lokman Salih ERDEM^a

 Hayriye ATİK^b

Öz

Bitcoin'in 2009 yılında ortaya çıkmasıyla birlikte, birçok sektör üzerindeki etkileri gözlemlenmiştir. Ancak, kripto para piyasalarındaki yüksek volatilité ve merkezi bir kontrol olmaması, kripto paraların geleceği konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Bu anlamda, finansal sektörlerin dinamik yapısı gereği diğer sektörlerden daha hızlı etkilendikleri doğal olarak kabul edilmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, Bitcoin, Ethereum, Litecoin ve Ripple gibi dört kripto para biriminin yatırım aracı olarak potansiyelini değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, 1 Ocak 2018 - 1 Ocak 2023 tarihleri arasında, seçili kripto para birimlerinin getiri oranlarının volatilité özellikleri modellenmeye çalışılmıştır. Otoregresif koşullu değişen varyans modelleri (Autoregressive conditional heteroskedasticity - ARCH) analizi kullanılarak yapılan çalışmada, modelin volatilité tahmininin anlamlı sonuçlar vermesi üzerine VAR analizi ve Granger nedensellik ilişkileri eklenerek desteklenmiştir. Bu testlerin sonucunda kripto para birimlerinin risk profili incelenmiş ve gelecekteki fiyat hareketlerine ilişkin bir tahmin sağlanması amaçlanmıştır. Bu şekilde, kripto para birimlerinin potansiyel bir yatırım aracı olarak değerlendirilmesi konusunda tespitler yapılarak literatüre katkıda bulunulmuştur. Bu bağlamda, serilerde ARCH etkisi gözlemlenmiştir. Yapılan VAR ve Granger Nedensellik testleri sonucunda, Bitcoin'deki bir değişikliğin diğer altcoin'leri önemli ölçüde etkilediği ancak Ripple'da anlamlı bir etkinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para Birimi, ARCH Yöntemi, Granger nedensellik,

VOLATILITY ANALYSIS IN THE MAIN ACTIVE CRYPTOCURRENCIES

Abstract

With the emergence of Bitcoin in 2009, its effects on various sectors have been observed. However, the high volatility and the absence of centralized control in cryptocurrency markets create uncertainty about the future of cryptocurrencies. In this regard, due to the dynamic nature of financial sectors, they are naturally presumed to be more rapidly affected than other sectors. The primary aim of this research is to evaluate the investment potential of four cryptocurrencies: Bitcoin, Ethereum, Litecoin, and Ripple. Towards this aim, between January

*Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü 'Kripto Paraların Finansal Sistem ve Ödeme Sistemleri Üzerine Etkileri: Seçili Kripto Paralar İçin Ampirik Bir Analiz' başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Öğr. Gör. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Dış Ticaret, l.erdem@ahievran.edu.tr

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, atik@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 07.12.2023, Makale Kabul Tarihi: 13.02.2024

1, 2018, and January 1, 2023, the volatility characteristics of selected cryptocurrencies' return rates have been attempted to be modeled. Using Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (ARCH) analysis, the volatility prediction of the model yielded significant results, further supported by VAR analysis and Granger causality relationships. As a result of these tests, the risk profile of cryptocurrencies has been examined, aiming to provide a forecast for future price movements. In this way, findings have been made regarding the evaluation of cryptocurrencies as a potential investment vehicle, contributing to the literature. In this context, ARCH effects have been observed in the series. Based on the VAR and Granger Causality tests, it has been concluded that while changes in Bitcoin significantly influence other altcoins, Ripple does not exhibit a significant effect.

Keywords: Cryptocurrency, ARCH Method, Granger causality.

Giriş

Finansal piyasalar, günümüzde teknolojinin ilerlemesiyle birlikte önemli bir değişim sürecine girmiştir. Kripto paralar, geleneksel finansal araçlardan farklı yetenekleriyle finansal sistemde etki yaratmış ve dikkat çekmiştir. Son on yıl içinde belirgin bir gelişme göstererek tanınırlığını artırmış ve çeşitli amaçlarda kullanılmak üzere birçok kişi ve kurum tarafından benimsenmiştir.

Kripto paralar, merkezi olmayan, çevrimiçi kullanım için tasarlanmış şifreli dijital para birimleridir. Ancak, dünya genelinde geniş bir katılımcı ağına ulaşmıştır Kripto paralar, bireysel kullanıcıların yanı sıra ticaret, yatırım ve kullanım açılarından da cazip hale gelmiştir, çünkü özellikleri bu alanlara uygundur. Geleneksel para sistemi içinde eksik kalan noktaları tamamlayıcı bir rol üstlenerek olumlu bir katkıda bulunmuştur.

Kripto paraların alım-satımı on yılı aşkın bir süredir yapılmaktadır. Bu süre zarfında, piyasa katılımcılarının işlemleri sonucunda bir fiyat mekanizması oluşmuştur. Geçmiş yılların fiyat verileri, teknik analiz yöntemleri kullanılarak bir öngörü sağlamaktadır. Kripto paralar, diğer finansal araçlar gibi finansal yatırımcılar için çekici bir yatırım aracı olabilir.

Günümüzde binlerce farklı kripto para bulunmaktadır. Bu kripto paraların birçok farklı projesi vardır ve piyasaya yeniliklerle çıkmaktadırlar. Kripto paraların farklı kullanım alanları bulunması, sadece yatırımcılar için değil, aynı zamanda ticaret yapan bireyler ve ödeme sistemlerini kullanmak isteyenler için de özel bir alternatif dijital araç haline gelmelerine olanak sağlamıştır.

ARCH yöntemi, kripto paralardaki fiyat hareketliliğinin gelecekteki fiyat oynaklıklarını öngörmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu metodun uygulanmasıyla, seçili dört kripto paranın 01/01/2018-01/01/2023 tarihleri arasındaki günlük fiyat değişimleri üzerinden gelecekteki fiyat oynaklıkları hakkında ampirik bir tahmin oluşturulması amaçlanmaktadır. ARCH analizinin ardından, Granger nedensellik analizleri ile kripto paralar arasındaki etkileşimler incelenecek ve bu analizlerle kripto para piyasalarındaki ilişkiler daha detaylı bir şekilde anlaşılacaktır.

2. Para Birimi Olarak Kriptolar

Dijital para birimi sistemi, internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, herkesin kolayca erişebildiği bir sistem olarak sunulmaktadır. İnternet aracılığıyla kolay erişim imkanının sağlanması, herhangi bir bireyin dijital para oluşturmaya olanak sağlamaktadır. Dünyanın herhangi bir yerinden

çevrimiçi hesap açılarak kullanımına başlanabilir. Banka hesabı olmayan milyonlarca kişiye finansal araçlar sunmak, dijital para birimlerinin yetenekleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda, bankalar dışındaki yatırımcılara ulaşma kapasitesine sahiptir. Dijital para birimleri, hiçbir finansal kuruluşla iş yapmayan bireylere yeni fırsatlar sunarak, onların da yatırım yapma olanaklarını artırmaktadır (Mullan, 2016). Geleneksel para birimlerinin ötesinde, dijital bir para alanı da bulunmaktadır. Bu özel alanda, bir dijital para birimi kullanılmaktadır. Bu dijital para birimi, dijital dünyada ödeme sistemlerinde kullanılmaktadır (James & Brunnermeier, 2019, s. 29).

Kripto varlıklar, dijital varlıklar kategorisinde bulunmakta ve temel amacı, geleneksel paraların sunduğu işlevleri yerine getirmektir (Pickford, 2021). Kripto paraların büyük çoğunluğu, Chakravorty ve Gowda'nın (2021) belirttiği üzere, genellikle merkezi bir otoriteye bağlı olmayan blok zincir teknolojisi üzerine kurulmuş dijital para birimleridir. Üretilen kripto paralar, genellikle güvenlik mekanizmaları oluşturmak için blok zinciri sistemleri tarafından kullanılan şifreleme yöntemleriyle desteklenir. Bu sayede, bir sarmal ağ yapılarak merkez bankası veya kamu otoritesi tarafından kontrol edilmeyen dijital değerlerin temsil edildiği bir sistem ortaya çıkar. Bu dijital temsil, özellikle ödeme aracı olarak tasarlanmış ve geleneksel finansal sistemin dışında bir alanı temsil etmektedir. Şifreleme yöntemleri ve blok zincirin sağladığı güvenlik, bu dijital temsili destekleyerek kullanıcıların güvenli bir şekilde işlem yapmalarına olanak tanımaktadır. Özetle, kripto paralar, merkezi olmayan yapıları ve şifreleme teknolojisi sayesinde finansal sistemlere alternatif bir dijital değer temsili sunmaktadır (Cameron Dark, Emery, Ma, & Noone, 2019, s. 196).

Kontrolün kamuya veya şirketlere ait olmadığı bir mekanizmanın varlığı, genellikle dağıtılmış bir defter sistemine dayalı olarak işler. Bu dağıtılmış ağ sistemi, sorumluluğun tek bir merkez yerine daha geniş bir topluluğa yayılmasını sağlar. Kripto paralar, devletler tarafından resmi bir para birimi olarak kabul edilmediği için bu dijital para birimleri ile gerçekleştirilecek işlemler, çoğunlukla çevrimiçi platformlarda gerçekleşmektedir.

3.Kripto Paraların Yaygınlaşması

Bitcoin, finansal piyasalara 2009 yılında alternatif bir dijital para birimi olarak sunulmuştur. İlk çıktığı dönemde, bu yeni teknolojik değişim büyük bir ilgi ve heyecanla karşılanmış ve yatırımcılar bu inovatif yatırım aracını değerlendirmeye başlamıştır. Ancak, bu erken dönemde kullanıcıların hızlı bir şekilde artış göstermesiyle fiyat hareketlerinde yüksek volatilité meydana gelmiş, akabinde, birçok yatırımcı tarafından aşırı spekülâtif bir varlık olarak görülmüştür. Daha sonraki dönemlerde, yüksek oynaklık seviyeleri, zamanla katılımcıların ilgisini çekmiş ve hızla bireyler arasında yayılmıştır (Times, 2021). Kripto para borsalarının kurulması, katılımcılara teknolojik bir kolaylık sağlamış ve isteyen herkesin bu pazara erişebilmesi için önemli bir adım olmuştur. Bu gelişme, Bitcoin gibi kripto paraların kolay bir şekilde alım satım işlemlerinin yapılabilmesine olanak sağlarken, aynı zamanda, hızlı bir şekilde nakde çevrilebilme özelliği, kripto paraları likit bir varlık olarak avantajlı hale getirmiştir. Eğer kripto paralar, sundukları avantajları sürdürülebilir kılabilir ve geliştirmelerini artırabilirse, merkezi otoritelerin kripto paraların meşruiyetini tanıma konusunda daha istikrarlı bir tavır sergileme olasılığı artabilir (Erdem, 2021, s. 1-52).

4.Piyasa Üzerine Etkileri

Para transferi veya dış ticaret işlemlerinde ödeme süreci, bir dizi finansal kuruma ödeme yapmayı gerektiren bir düzenleme içermektedir. Bu süreç, gönderici bankasından başlar ve ardından alıcı bankası,

muhabir banka, SWIFT sistemi, takas sistemi, düzenleyici kurumlar ve nihayetinde alıcıya kadar devam etmektedir. Blok zincir teknolojisi, hesaplar arası doğrudan transfer yeteneği sağlayarak finans sektöründe bir devrim yaratmıştır. Bu teknolojik gelişme, göndericinin hesabından alıcının hesabına doğrudan transfer yapılabilmesine olanak tanımakta ve finans kuruluşlarının gereksiz komisyonları almasına engel olmaktadır. Bu durum, şirketlerin karını artırmakla kalmaz, aynı zamanda ticaretin genişlemesine de olanak sağlar. Ancak, bu teknolojik ilerlemenin finansal kuruluşların etkinliğini azaltması kaçınılmazdır. Bu da mevcut finansal kuruluşların iş yapış biçimlerini yeniden düzenlemelerini gerektirecektir. Bu değişiklikler, kurumları sıradan araçlardan ziyade ödemeler sistemi içinde uzmanlaşmış bir yapıya yönlendirecektir (Hanisoglu, Kizil, & Aslan, 2019, s. 102). Geleneksel ve maliyetli çok taraflı yapıların düzenlenmesi ve yeniden şekillendirilmesi, günümüzde kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir. Çünkü, bir bireyin varlıklarını kontrol etmek, (işlemlerin hem zaman alıcı hem de kağıt tabanlı olması nedeniyle) işlem maliyetlerini artırırken aynı zamanda hızını da olumsuz etkilemektedir. Bankacılık hizmetleri genellikle manuel işlemlere dayandığı için bu durum, idari işlemlerin ağırlığını artırarak kredi değerliliğini belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Blok zincir teknolojisi, KOBİ'ler için kredi kolaylığı, idari iş yoğunluğunu azaltma, manuel işlemleri veri depolama üzerinden kolaylaştırma ve işlem maliyetlerini düşürme gibi çözümler sunarak hızlı ve etkili ticaret imkanları sağlamaktadır (Belinky, Veitch, & Rennick, 2015). Teknolojinin gelişmesi ile birlikte finansal alanlarda da kolaylıklar artmıştır. Yeni teknolojilerin ortaya çıkması ve finansal hizmet sağlayıcıları arasındaki rekabetin artmasıyla, finansal aktörlerin ihtiyaçları (işlem maliyeti, hızlı işlem, güvenli transfer) daha belirgin hale gelmiştir. Finansal teknoloji firmaları, belirli bir alanda uzmanlaşarak hizmet sunma konusunda öne çıkar ve bu sayede maliyetleri düşürüp işlemleri daha etkili hale getirirler. Bu yaklaşım, işlemleri daha verimli ve hızlı hale getirerek zaman tasarrufu sağlar (Underwood, 2016, s. 15).

Kripto paralar, hane halklarından firmalara kadar geniş bir piyasa katılımı ve artan ilgi ile daha fazla popülerlik kazanmaktadır. Bu yaygınlaşma, kripto paraları özel bir çalışma alanı haline getirmiş ve akabinde merkez bankalarını kendi dijital para birimlerini üretmeleri için zorlamıştır. CBDC (Merkez Bankası Dijital Parası), mevduat hesaplarını yerine koyan bir dijital para formu olarak ortaya çıkmıştır. Bu çeşitli para seçenekleri, hane halklarının ödeme yöntemlerini çeşitlendirerek toplumlara yenilik getirmektedir (Davoodalhosseini, Chiu, Jiang, & Zhu, 2022). Paranın farklı formlarının belirli alanlarda diğerine göre daha etkili olduğu durumlar bulunmaktadır. Bu durum, toplumlara yenilik sunmaktadır.

5. LİTERATÜR TARAMASI

Yermack (2013) çalışmasında Bitcoin'in diğer para birimleriyle karşılaştırıldığında daha yüksek bir oynaklık sergilediği bir test gerçekleştirmiştir. Bitcoin'in bu artan oynaklığını, paranın temel özelliklerine dayandırmıştır. Yermack, Bitcoin'in hesap birimi olma ve değer deposu olma özelliklerini sağlayamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca, Bitcoin'in geleneksel para birimleri ile sıfır korelasyona sahip olduğunu belirtmiştir. 19 Temmuz 2010 ile 29 Kasım 2013 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan çalışması, Bitcoin'in bir para birimi olarak değil, spekülasyon bir araç olarak değerlendirilebileceği sonucuna varmıştır.

Georgoula, Pournarakis, Bilanakos, N. & Giaglis (2015) tarafından yürütülen bir çalışma, Ekim 2014 - Ocak 2015 dönemini kapsayarak Bitcoin ile S&P500 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Zaman serisi analizleri kullanılarak, Bitcoin ve borsa (S&P500) arasında negatif bir bağlantı keşfedilmiştir. Bu durum, borsada işlem gören hisselerde bir düşüş yaşandığında sermayelerin Bitcoin'e yönelebileceğini göstermektedir. Çalışma, Bitcoin fiyatlarını etkileyen faktörleri yalnız uzun vadede değil, kısa vadede

ele almıştır. Bu faktörler arasında teknolojik ve ekonomik değişkenler bulunmaktadır. Ayrıca, Twitter gibi sosyal medya platformlarından, bitcoin hakkındaki duygu durum analizi yapılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde, sosyal medya kullanıcılarının, Bitcoin ile ilgili duygularının bitcoin fiyatları üzerinde olumlu bir etkiye ettiği sonucuna varılmıştır.

Nadarajah, Chan, & Chu (2015) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, Bitcoin'in döviz kurundaki günlük getirileri analiz edilmiştir. Çalışmada finans dünyasındaki en cazip 15 dağılım modeli ele alınmış ve bu modellere log getiriler uygulanmıştır. Temelde, döviz kurunun gelecekteki getiri değerlerini tahmin etmek amaçlanmıştır. Değerlendirmeler neticesinde, genelleştirilmiş hiperbolik dağılım modelinin, log-olasılıkları, AIC, AICc, BIC, HQC, CAIC değerleri, olasılık grafiği ve yoğunluk grafiği gibi kriterlere göre en iyi uyumu sağladığı sonucuna varılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, çalışmanın 1000 günlük döviz kuru verilerini başarılı bir şekilde tahmin ettiğini göstermektedir. Dahası, son 24 ay içinde Bitcoin'in oynaklığında önemli ölçüde bir artış ve getirisinde de belirgin bir yükseliş tespit edilmiştir. Bu bulgularla, Bitcoin'in döviz kuru üzerindeki etkilerini ve volatilitedeki artışın önemine değinmektedir.

Baek & Elbeck (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, kripto paraların merkezi otoriteler ve bankacılık sektörü üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma kapsamında, Bitcoin'in bir yatırım aracı olma ya da spekülasyon bir varlık olup olmadığı sorusuna cevap aramıştır. Araştırma kapsamında, Bitcoin fiyat hareketleri ve S&P500 hisse senetlerinin performansı, 2010-2014 yıllarını kapsayan regresyon analizlerine tabi tutulmuştur. Bununla birlikte, yürütülen çalışmada herhangi bir korelasyon tespit edilmemiştir.

Kim, Ariane & Marie (2015), 2010-2013 yılları arasında haftalık verilere dayalı olarak, hisse senetleri, tahviller, para birimleri, emtia, emlak ve korunma fonları gibi çeşitli yatırımları içeren bir portföye sahip bir ABD'li yatırımcının Bitcoin'e olan yaklaşımı analiz edilmiştir. Çalışma, 13 farklı varlık için kümülatif performans istatistikleri sunarak Bitcoin'in yıllık getirilerinin %404 arttığını ve volatilitenin %176 olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, Bitcoin'in taşıdığı riskin yüksekliğini vurgulamaktadır. Araştırmada, Bitcoin ve ABD doları yatırımları karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Geleneksel para birimleri, sabit paralar, gelişmiş ve gelişmekte olan devlet tahvilleri ve hisse senetleri, piyasa yatırımlarını oluşturmaktadır. Yapılan kapsamlı testler sonucunda, Bitcoin'in dahil olduğu ve olmadığı eşit ağırlıklı bir sepet oluşturulmuş ve analizler sonucunda, Sharpe oranının 0.78'den 2.36'ya yükseldiği ve Bitcoin'in performansının önemli ölçüde arttığını, Bitcoin getirilerinde ise olumlu bir asimetrik etki olduğunu göstermektedir. Daha derinlemesine bir analizde, Bitcoin'in portföye dahil edilmediği durumda ise minimum varyans sepeti oluşturulmuştur. Başka bir incelemede, aynı verimli portföy parametrelerinin karşılaştırılması yapılmış ve Bitcoin'in dahil olduğu ve olmadığı durumlar arasında detaylı bir analiz gerçekleştirilmiştir. %6 oynaklık seviyesinde, Bitcoin'in portföye eklenmesinin yıllık ortalama getiriyi %8,8'den %17,6'ya yükselttiği ve aynı zamanda Bitcoin'in portföyün sadece %3'ü dahil edildiğinde yıllık yarı varyansı %4,2'den %2,8'e düşürdüğü belirlenmiştir. Bu bulgular, Bitcoin'in finansal portföylerde etkili bir çeşitlendirme aracı olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Gvozdenović, Marcikić & Radovanov (2016), Dört önemli kripto para birimi olan Litecoin, Bitcoin, Ethereum ve Ripple'in piyasa değerine bağlı olarak günlük fiyat verileri üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, günlük getirilerin rastgele yürüyüşünü ve tekrarlayan desenlerini anlamak amacıyla bir otokorelasyon fonksiyonu kullanılmıştır. Ardından, portföy yönetimi için GARCH analizleri gibi volatilité modelleri kurulmuş ve volatilité analizleri yapılmıştır. Sonuçlar, volatilitenin

zaman içinde bir sürekliliğe sahip olduğunu ve günlük getiriler için volatilitenin asimetrisinin küçük olduğunu belirtmektedir.

Meegan, McHugh & Corbet (2017), bitcoin'in geleneksel para birimleriyle benzer şekilde davranıp davranmadığını incelemiştir. Araştırmada para politikası dışsal bir faktör olarak ele alınmış ve bir GARCH modeli oluşturulmuştur. Analiz sonuçları, uygulanan politikaların Bitcoin getirilerini ciddi anlamda etkilediğini, fakat Bitcoin'in tam anlamıyla geleneksel bir para birimi gibi davranmadığına işaret etmektedir.

Wei (2018), 456 farklı kripto paranın likidite seviyelerini incelemiştir. Para birimleri arasında likiditenin en yüksek olduğu durumda, getiri öngörülerinin daha zor olduğu gözlemlenmiştir. Hurst üssü ile likidite arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve likiditenin kripto para öngörülebilirliğinde önemli bir faktör olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, çalışmada Bitcoin ve diğer kripto paralara yönelik verimlilik analizi yapılmış ve Bitcoin'in getirilerde daha verimli olduğu, diğer kripto birimlerin ise bağımsızlık sinyalleri verdiği belirlenmiştir.

Karadeniz (2021), 2018-2020 yılları arasında 499 gözlem üzerinden kripto paraların BİST 100 endeksine olan etkilerini incelemiştir. Araştırmanın veri seti Bitcoin, Ethereum, Litecoin, Monero, Iota ve BİST 100'ü içermektedir. GARCH modeli kullanılarak yapılan çalışma, BİST 100 endeksi ile kripto paralar arasında bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu varlıkların birbirini etkilediğini göstermektedir.

Almansour, Almansour & Alshater (2021), 2010-2020 dönemini kapsayan bu çalışmada, günlük verilere dayalı olarak, toplam piyasa değerinin %80'ini oluşturan 9 farklı kripto para birimi üzerinde ARCH ve GARCH analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler, kripto paraların gelecekteki volatilitelerini öngörmekte önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Dahası, kripto para birimlerinin geçmiş volatilitelerinin mevcut volatiliteler üzerinde etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Wang C. (2021), 2013-2020 yılları arasında Bitcoin'in günlük kapanış fiyatları üzerinde durulmuştur. ARCH ve GARCH modelleri, verilerin güçlü bir ARCH etkisi göstermesi nedeniyle tercih edilmiştir. ARCH-LM analizi de bu bağlamda gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, GARCH(1,1) analizi kullanılarak elde edilen bulgular, Bitcoin'in getirilerinin ve volatilitelerinin belirli dönemlerde kümeleme eğiliminde olduğunu, zaman içinde azalsa da devam eden bir süreç oluşturduğunu göstermektedir. Bu bulgular, Bitcoin'in finansal riskleri absorbe edebilen güvenli bir araç olma potansiyeline sahip olduğunu ve yatırımcı portföylerine katkıda bulunabileceğini ortaya koymaktadır.

6. Metodoloji: Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Kripto para piyasalarındaki yüksek volatiliteler ve merkezi bir kontrol olmaması, kripto paraların geleceği konusunda belirsizlik yaratmaktadır. En yüksek işlem hacmine sahip olan 4 kripto para, bu çalışmada ele alınmıştır. Bu kripto paralar; Litecoin, Ethereum, Bitcoin ve Ripple'dir. Kripto paraların kullanımı gün geçtikçe daha yaygın hale gelmektedir. Kullanım ağının genişlemesi ile araştırmalar daha fazla önem taşımaktadır. Bu araştırmada, seçilen 4 kripto paranın 1 Ocak 2018-1 Ocak 2023 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyat getirileri üzerinden, finansal varlıklar gibi hareket edip etmediği incelenmektedir. Bu bağlamda, Nedensellik analizleri ve ARCH testleri kurularak kripto paralar arasında bir nedensellik ilişkisi araştırılacak ve gelecekteki fiyat hareketleri hakkında bir öngörü sağlanıp sağlanmadığı test edilecektir.

7. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada Bitcoin, Litecoin, Ethereum ve Ripple'in gün sonu değerleri kullanılmış olup tüm veriler Investing veri terminalinden alınmıştır. Durağanlık sorunlarından arınmak için kripto paraların düzey fiyatları ile değil getiri oranları ile çalışılmıştır. Örneklem günlük verilerden oluşmaktadır. Seçili 4 kripto paranın da örneklem dönemleri aynı olup 1 Ocak 2018-1 Ocak 2023 tarihleri arasında kapsamaktadır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	Mean	Median	Max	Min	Skewness	Kurtosis	J-Bera	Prob
Btc	0.087674	0.060000	19.41000	-39.18000	-0.450273	10.866	4772.381	0.000
Eth	0.159453	0.110000	25.96000	-44.55000	-0.316456	8.6436	2455.114	0.000
Ltc	0.084165	0.080000	33.16000	-38.54000	0.084678	8.6668	2446.836	0.000
Rpl	0.083229	-0.01000	56.67000	-41.78000	1.208295	16.179	13667.86	0.000

Olasılık değerleri, verilerin normal bir dağılımı izlemediğine dair bir sonuç ortaya koyar. Jarque-Bera istatistik değeri 0,00 olarak bulunmuştur, bu da boş hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Dolayısıyla, boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler, serinin ARCH yapısının kullanılabileceğini ve değişkenler arasındaki belirsizliği ilişkiyi irdelemek için kullanılabileceğini göstermektedir.

Analizde ilk olarak seçili 4 kripto para biriminin durağanlıkları alınmıştır. Durağanlık analizleri için ADF (Augmented Dickey Fuller) ve PP (Philips Peron) testleri yapılmıştır. ADF ve PP birim kök testlerinin uygulanmasında, karmaşıklık modellerinin zorluklarını aşmak ve zaman serilerinin trend bileşenlerini ele almak, bu testlerin avantajlarına katkı sağlar.

8. Birim Kök Analizi

Pek çok zaman serisi birim kök içermektedir. Bir zaman serisini birim köklerden ayrılması, denklemin uygunluğu açısından oldukça önemlidir. Durağanlık, bir serinin varyans, kovaryans ve ortalamalarının zaman içerisinde değişmemesidir (Takım, 2010). Arch/Garch modellemesinde ilk adım, seriler durağan olmalıdır.

8.1. ADF Birim Kök Testi

Dickey ve Fuller tarafından geliştirilmiştir. Bir zaman serisi içerisinde birim köklerin varlığı araştırılmıştır. $Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t$, u_t hata terimidir. Hipotez ise şu şekilde kurulmuştur,

$H_0: |\rho| \geq 1$ (seri durağan değildir)

$H_1: |\rho| < 1$ (seri durağandır)

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

$$Y_t - Y_{t-1} = \rho Y_{t-1} - Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = (\rho - 1)Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad \delta = \rho - 1 \quad (4)$$

8.2. Phillips Perron Birim Kök Testi

PP testinde hata terimlerinin zayıf bağımlı olduğu ve heterojen bir yapının olduğu kanıksanmıştır. Yapı itibariyle ADF testinden daha esnektir.

$$\Delta Y_t = \alpha_1 Y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Bu test, nonparametrik düzeltmeler içermekte olup, test istatistiğinin hesaplanmasında bu düzeltmeler uygulanmaktadır. Bu nedenle, otokorelasyon test istatistiğinin dağılımını etkilemez. Özellikle sıfır frekansta, bu düzeltmeler kararlı tahminler sağlar. Phillips-Perron (PP) testi, birim kökün varlığına dair temel hipotezi içerir. Test istatistiğinin asimptotik dağılımı, Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ile aynıdır. Bu test, zaman serisi verilerinde birim kök problemlerini ele almak ve serinin durağanlığını belirlemek için kullanılır. PP testi, nonparametrik düzeltmeleri içerdiği için bazı durumlarda daha esnek bir seçenek sunabilir ve ADF testi ile benzer sonuçlar elde edilir (Çağlayan & Saçaklı, 2006).

$$H_0: \alpha = 0$$

$$H_1: \alpha < 0$$

Tablo 2: Birim Kök Testleri

Değişkenler	ADF		PP	
	T-Stat	Prob	T-Stat	Prob
Bitcoin	-45.81857	0.0000	-45.70753	0.0001
Ethereum	-46.12575	0.0001	-46.00499	0.0001
Litecoin	-46.21411	0.0000	-46.21232	0.0001
Ripple	-43.30956	0.0000	-43.33511	0.0000

Serilerde birim kökün olup olmadığı, ADF ve PP testleri ile sınanmıştır. Her iki testin sonuçlarına göre seriler durağandır ve olasılık değerleri 0.05'in altındadır. Bu durumda, H_0 hipotezi reddedilir ve seri birim kök içermemektedir. ARIMA modelinin I değeri 0 olarak belirlenir. Serilerin, birim kök içermemesi ve durağan olması nedeniyle durağanlık modelleriyle devam edilecektir.

Birim kök analizlerinin yapılmasından sonra, serilerin durağan olduğu anlaşılmıştır. Ardından, ARMA yapıları incelenmiş ve seri için en uygun ARMA yapısı belirlenmiştir. Bu ARMA yapılarının belirlenmesinde Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) kriterleri baz alınmıştır. ARMA yapılarının sonuçlarında ise ARCH etkisinin olduğu anlaşılmıştır. Bu anlamda yapılan ARCH/LM testleri ARCH etkisinin olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 3. Bitcoin ARMA (1,1) Testi

Değişken	Katsayı	S.Hata	T-stat	Prob
Sabit	0.087819	0.088505	0.992253	0.3212
AR(1)	-0.485064	0.211899	-2.289130	0.0222
MA(1)	0.416227	0.217877	1.910379	0.0562

Uygun ARMA değerleri Akaike kriterlerine göre tespit edilmiştir.

Durağanlık ve korelogramlara göz atarak, serinin uygun ARMA değerleri belirlenmiştir. AR ve MA yapılarını belirlemede özellikle korelogramlardan faydalanılmış, gecikme uzunluklarındaki anlamlılıklara odaklanılarak bu yapılar içerilmiştir. Model oluşturulurken en düşük AIC değeri tercih edilmiştir. Bitcoin için uygun ARMA modeli ARMA(1,1) olarak belirlenmiştir. Bu model, birinci dereceden ($p=1$) AR ve birinci dereceden ($q=1$) MA terimlerini birleştirmektedir.

Tablo 4. Litecoin ARMA(2,3)

Değişkenler	Katsayı	St-Hata	T-Stat	Prob
C	0.084326	0.120469	0.699982	0.4840
AR(1)	-1.803161	0.063974	-28.18575	0.0000
AR(2)	-0.906127	0.057108	-15.86702	0.0000
MA(1)	1.729927	0.066595	25.97687	0.0000
MA(2)	0.791504	0.061298	12.91230	0.0000
MA(3)	0.059231	0.020304	-2.917190	0.0036

AR(2) ve MA(3) katsayıları istatistiksel olarak anlamlıdır. Litecoin için uygun ARMA modeli ARMA(2,3) olarak belirlenmiştir. Bu model, ikinci dereceden ($p=2$) AR ve üçüncü dereceden ($q=3$) MA terimlerini içermektedir.

Tablo 5. Ethereum ARMA (2,1) Testi

Değişkenler	Katsayı	S-Hata	T-Stat	Prob
C	0.161496	0.131887	1.224505	0.2209
AR(1)	0.567264	0.174944	3.242548	0.0012
AR(2)	0.102207	0.019652	5.200712	0.0000
MA(1)	-0.642936	0.176148	-3.649968	0.0003

Ethereum için ARMA modeli ARMA(2,1) olarak belirlenmiştir. Bu model, birinci dereceden ($p=2$) AR ve ikinci dereceden ($q=1$) MA modellerinin birleşiminden oluşmaktadır.

Tablo 6. Ripple ARMA (2,2) Testi

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-Stat	Prob
C	0.084708	0.150832	0.561604	0.5745
AR(1)	1.739015	0.005887	295.3803	0.0000
AR(2)	-0.979970	0.005620	-174.3655	0.0000
MA(1)	-1.756793	0.288536	-6.088635	0.0000
MA(2)	1.000000	0.328245	3.046508	0.0023

P değerleri, bir katsayının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek için kullanılır. Bu değerler genellikle 0.05 anlamlılık düzeyiyle karşılaştırılır. Eğer bir katsayının p değeri 0.05'ten küçükse, ilgili katsayı istatistiksel olarak anlamlı kabul edilir. Bu durumda, AR(2) ve MA(2) katsayıları, istatistiksel olarak anlamlıdır, yani modelde önemli bir rol oynamaktadırlar.

Durağanlık ve korelogram analizleri yapılarak seriler için en uygun ARMA değerleri belirlenmiştir. AR ve MA yapılarını belirlemede özellikle korelogramlardan faydalanılmış ve gecikme uzunluklarındaki anlamlılıklara odaklanılarak bu yapılar dahil edilmiştir. Model oluşturulurken en düşük AIC değerleri tercih edilmiştir. Bitcoin için ARMA modeli ARMA(1,1), Litecoin ARMA(2,3), Ether ARMA(2,1) ve Ripple ARMA(2,2) olarak belirlenmiştir.

8.3.ARCH Analizi

Engle (1982) Artıkların varyansının sabit olmadığı düşüncesiyle, zaman serisi verilerinde otokorelasyon sorunlarına neden olduğunu savunuyor. Bu durum, öngörülebilirlikte zorluklara yol açabilir. Bu nedenle, zaman serilerinin ARCH tekniği ile modellenmesi gerektiği belirtilmektedir. ARCH modeli, artıkların varyansındaki değişiklikleri yakalamak ve modellerken bu değişkenliği dikkate almak için kullanılır. Bu sayede, zaman içinde artıkların varyansındaki değişimleri modelleyerek, otokorelasyon problemlerine daha etkili bir çözüm sağlanabilir

Zaman serilerinde görülen varyans değişimi sorunu, istatistiksel olarak anlamsız sonuçlara neden olabilir. Bu sorunu ele almak için varyans ve kovaryans değişimine müdahale etmeyen yöntemler önerilmiştir. Bu bağlamda, otoregresif koşullu değişen varyansı (ARCH) modeli geliştirilmiştir. Bu model, sabit varyans varsayımını göz ardı ederek, varyansın gecikmiş öngörü hatalarının karelerine bağlı olarak değişmesine izin verir. ARCH modeli, değişen varyansları modellemek için kullanılır, bu nedenle varyans zamanla değişebilir ve bu değişiklikler modele entegre edilir (Ceyhan & Gündüz).

$$y_t = u_t \quad (6)$$

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i u_{t-i}^2 \quad (7)$$

Bu varsayımda koşulların aşağıdaki gibi olması gerekir.

$$\alpha_0 > 0 \text{ and } \alpha_1 \geq 0$$

Tablo 7: Bitcoin Arch (1,0) Test

Değişkenler	Katsayı	S.Hata	Z-Stat	Prob
Sabit	0.093371	0.088151	1.059212	0.2895
AR(1)	0.435112	0.269894	-1.612162	0.1069
MA(1)	0.381201	0.280747	1.357808	0.1745
Varyans Denklemi				
Sabit (β_0)	13.94734	0.212853	65.52559	0.0000
Resid $(-1)^2(\beta_i)$	0.075595	0.017547	4.308095	0.0000

ARCH heteroskedastisite testi: (0.0002).

* $p \leq .01$; ** $p \leq .05$

Modelin varyans denkleminde, sabit terim 13.94734 ve resid değeri 0.075595 olarak belirlenmiştir. Bu durum, modelde ARCH etkisinin varlığını göstermektedir. ARCH etkisi, zaman serisindeki koşullu varyansın geçmiş hatalara bağlı olarak değiştiğini ifade eder. Sabit ve resid değerlerinin pozitif olması, koşullu varyansın pozitif olduğunu ve modelin bu değişikliği etkili bir şekilde yakaladığını gösterir.

ARCH etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. ARCH değerleri modelin varyansını açıklamada etkilidir. ARCH modeli, zaman serisinin oynaklığını açıklamak için kurulmuştur.

ARCH etkisinin varlığını belirlemek için yapılan ARCH testi, belirli bir anlamlılık düzeyinde gerçekleştirilir. Örneğin, ARCH(1) testinde, p değerinin 0.0000 olması, test sonucunun istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir. Bu durumda, modelin hatalarında geçmiş dönemlere bağlı olarak varyans değişiminin olduğu kabul edilir.

Bu tür analizler, modelin güvenilirliğini ve doğruluğunu değerlendirmek adına önemlidir. ARCH etkisinin doğru bir şekilde modelleme süreci, finansal piyasalardaki volatilitenin anlaşılmasına ve gelecekteki değişimlerin tahmin edilmesine katkıda bulunabilir.

Tablo 8. Litecoin Arch (1,0) Test

Değişkenler	Katsayı	S.Hata	Z-Stat	Prob
Sabit	0.078805	0.117069	0.673153	0.5009
AR(1)	-0.354084	0.024859	-14.24382	0.0000
AR(2)	-0.930192	0.020527	-45.31453	0.0000
MA(1)	0.294270	0.038639	7.615794	0.0000
MA(2)	0.927603	0.021396	43.35498	0.0000
MA(3)	-0.051664	0.027254	-1.895663	0.0580
Varyans Denklemi				
Sabit (β_0)	24.95985	0.548033	45.544444	0.0000
Resid $(-1)^2(\beta_i)$	0.137798	0.022270	6.187532	0.0000

ARCH heteroskedastisite testi: (0.0000).

Bu modelin varyans denkleminde, sabit terimin değeri 24.95985, resid teriminin değeri ise 0.137798'dir. Bu durum, modelde ARCH etkisinin varlığını göstermektedir. Sabit ve resid değerlerinin pozitif olması, koşullu varyansın pozitif olduğunu ve modelin bu değişikliği etkili bir şekilde yakaladığını gösterir. Bu, ARCH etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu belirtir.

Tablo 9. Ethereum Arch (1,0) Test

Değişkenler	Katsayı	S.Hata	Z-Stat	Prob
Sabit	0.149033	0.136431	1.092371	0.2747
AR(1)	-0.636074	0.100701	6.316479	0.0000
AR(2)	0.087761	0.023888	3.673809	0.0002
MA(1)	-0.693175	0.099659	-6.955479	0.0000
Varyans Denklemi				
Sabit (β_0)	23.03737	0.486456	47.35796	0.0000
Resid $(-1)^2(\beta_i)$	0.097418	0.021189	4.597472	0.0000

ARCH heteroskedastisite testi: (0.0000).

Bu modelin varyans denkleminde, sabit terimin değeri 23.03737, resid teriminin değeri ise 0.097418'dir. Bu durum, modelin ARCH etkisinin varlığını göstermektedir. Bu durum, ARCH etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu belirtir.

Tablo 10. Ripple Arch test (1,0)

Değişkenler	Katsayı	S.Hata	Z-Stat	Prob
Sabit	-0.271167	0.228352	-1.187494	0.2350
AR(1)	0.463988	0.187946	2.468724	0.0136
AR(2)	0.499338	0.187675	2.660645	0.0078
MA(1)	-0.477632	0.190438	-2.508070	0.0121
MA(2)	0.451871	0.188549	-2.396570	0.0165
Varyans Denklemi				
Sabit (β_0)	17.99269	0.479759	37.50357	0.0000
Resid $(-1)^2(\beta_i)$	0.857534	0.038884	22.05364	0.0000

ARCH heteroskedastisite testi: (0.0000).

Bu modelin varyans denkleminde, sabit terimin değeri 17.99269, resid teriminin değeri ise 0.857534'tir. Bu durum, modelde ARCH etkisinin varlığını göstermektedir. Bu durum, ARCH etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu belirtir.

Yapılan ARCH testi sonuçları incelendiğinde, p değerinin 0.005'in altında olduğu görülüyor. Bu durum, boş hipotezin reddedildiği ve ARCH etkisinin var olduğu sonucuna işaret eder. Modeldeki ARCH etkisinin daha iyi anlaşılması için AR ve MA yapılarının istatistiksel anlamlılıkları değerlendirildi ve belirli ARCH yapıları analiz edildi. Yapılan analizler sonucunda ARCH(1,0) modelinin en uygun model olduğu belirlendi. ARCH(1,0) modeli, artıklardaki ARCH etkisini açıklamak ve modelin doğruluğunu artırmak için kullanılmaktadır.

Tablo 11. Değişkenlerin Getirileri Durağanlıklarının Alınması

Değişkenler	T-Stat	Prob
Bitcoin	-39.40081	0.0000
Lite	-15.39759	0.0000
Ether	-17.71959	0.0000
Ripple	-23.77617	0.0000

Var analizi için ARCH getirilerinin durağanlıkları alınmıştır.

Bitcoin, Litecoin, Ether ve Ripple'ın Arch Getirilerinin Birim Kök Analizi sonuçlarına göre, seçili dört kripto para biriminin getiri oranlarında birim kök analizi yapılmış ve elde edilen P, olasılık değerleri 0.0000 olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, getiri oranlarında durağanlığın tespit edildiğini göstermektedir.

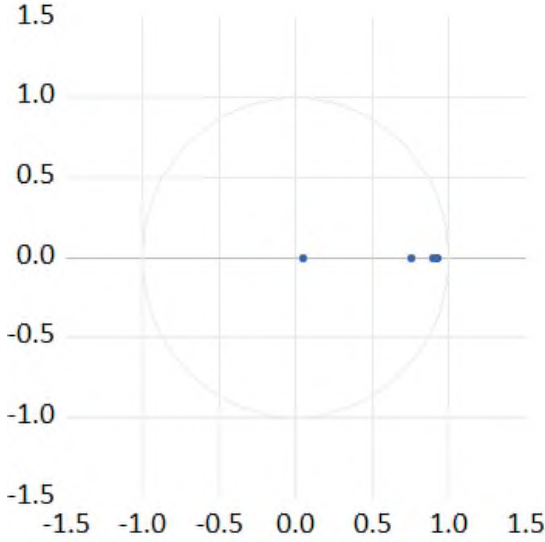
Değişkenler için VAR modeli oluşturulacaktır. VAR modeli kurmak için değişken getirilerinin durağan hale getirilmiş halleri kullanılmış ve VAR modeline uygun hale getirilmiştir.

Tablo 12. Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-28736.36	NA	6.22e+08	31.60018	31.61229	31.60465
1	-23669.64	10105.59*	2410571.*	26.04688*	26.10742*	26.06922*
2	-23659.18	20.82513	2425288.	26.05297	26.16194	26.09317
3	-23650.30	17.62257	2444365.	26.06080	26.21821	26.11888
4	-23640.11	20.19577	2460024.	26.06719	26.27302	26.14313

Not: Optimal gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Karmaşık bir düzlemde polinomların dağılımını anlamak maksadıyla, noktaların çember içerisinde yer alması gerekmektedir.

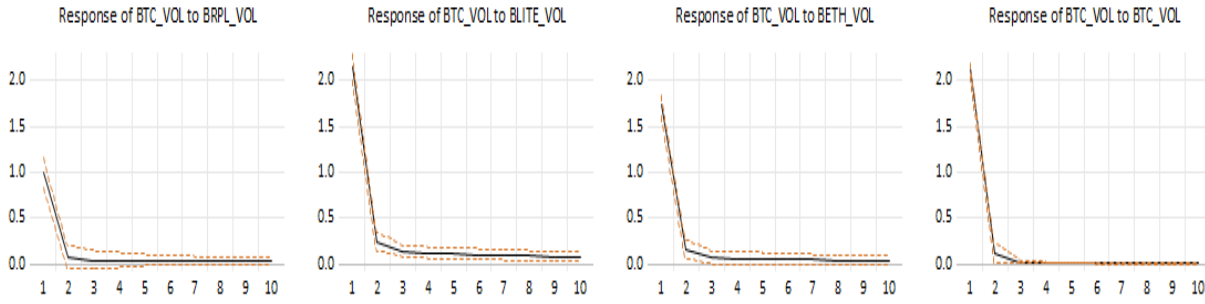
Şekil 1: AR Karakteristik Polinomlarının Ters Kökleri

AR karakteristik polinomlarının ters köklerinin birim çember içerisinde olması, modelin istikrarı için önem arz etmektedir. Şekil 1’de modelin istikrarına ilişkin AR karakterlerinin ters kökleri verilmiştir.

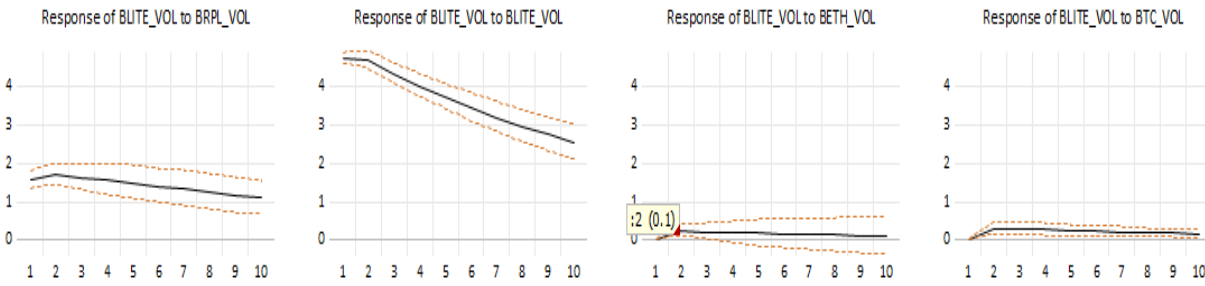
8.4. VAR Analizi

Bir finansal varlığın üzerinde diğer değişkenlerin etkisinin olup olmadığını anlamak için nedensellik testleri kurulmaktadır. Etki-tepki analizi, model üzerinde etkili olan değişimin bir politika aracı olarak kullanılma potansiyelini değerlendirmek üzeredir. Etki-tepki dinamikleri, rassal hata dağılımının standart sapmalarındaki bir değişimin, mevcut ve değerlerin ne olduğunu gösterir. VAR analizi içinde, incelenen değişkenler arasındaki dinamik etkileşimlerin belirlenmesi ve simetrik ilişkilerin tespit edilmesi açısından etki-tepki değerleri önemlidir. Etki-tepki kapasitesinin grafikleri aşağıda gösterilmiştir. Modeldeki değişkenlere uygulanan şokların, değişkenlerin nasıl tepki verdiğini göstermektedir. Ardından, değişkenlere uygulanan şokların, modeldeki açıklara tepkisini gösteren reaksiyonlar analiz edilmektedir. Bu unsurlar, sistemdeki değişkenler arasındaki ilişkileri anlamak adına önem taşımaktadır.

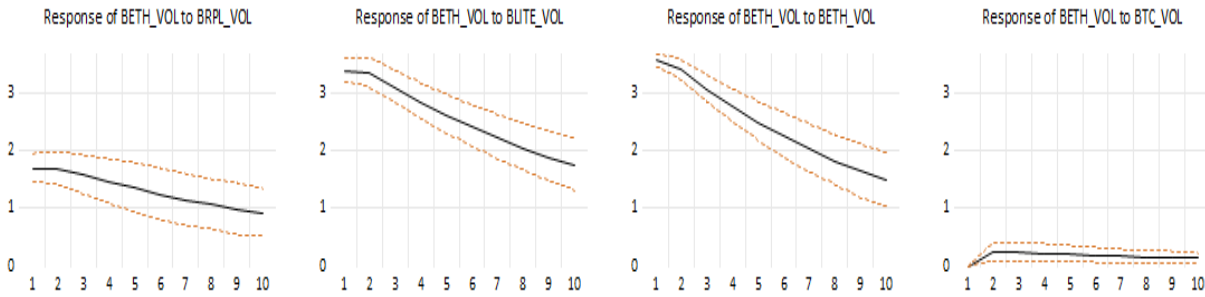
Etki tepki analizi ile meydana gelen şoklar karşısında, değişkenlerin ne tepki vereceği anlaşılır. Şokların hareket alanını anlamak amacıyla, ilk olarak değişkenlerin 10 dönem içindeki hareketleri irdelenir. Serilerde meydana gelen şoklardaki 1 birimlik değişime diğer serilerin nasıl tepkiler verdiği grafikler yardımıyla ortaya koyulur (Akyüz, 2018).

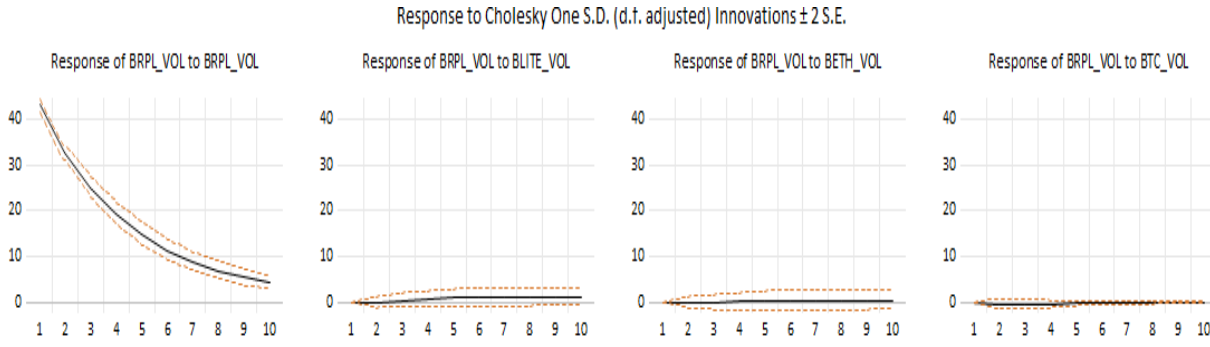
Bitcoin'de olumsuz bir şok yaşandığında, Litecoin ve Ethereum daha yüksek bir tepki gösterirken, Ripple bu değişkenlere kıyasla daha az bir tepki vermektedir. Değişkenler arasında anlamlı bir tepki gözlemlenmiş, bu durumda Bitcoin'in diğer değişkenler üzerinde önemli bir etkisi olduğu anlaşılmıştır.

Litecoin'de meydana gelen bir şoka karşı değişkenlerde anlamlı bir değişiklik gözlenmemiştir. Özellikle Ethereum ve Bitcoin davranışlarında bir bozulma kaydedilmemiştir. Ripple ise, anlamlılık düzeyi çok düşük olarak değerlendirilebilecek bir tepki vermiştir.

Ether'de meydana gelen bir şok durumunda, en anlamlı tepkiyi Litecoin göstermiştir. Bunun dışında önemli bir tepki gözlenmemiştir.

Ripple'da meydana gelen değişime hiçbir değişken anlamlı bir tepki vermemiştir. Değişkenler arasındaki istikrarlı yapı bozulmamıştır. Ripple'da meydana gelen bir bozulma veya stres döneminde diğer değişkenlerin duyarsız kaldığı gözlemlenmiştir.

Etki tepki analizi, karmaşık yapıları daha anlaşılır kılmak amacıyla grafikler aracılığıyla yorumlanırken, her bir değişkene uygulanan bir birim şok karşısında diğer değişkenlerin tepkimeleri analiz edilmektedir. Değişkenler arası ilişkinin incelenmesi için, her değişkenin birbirine ve diğer tüm değişkenlere uygulanan bir birim şoka verdiği tepkiler şekilde incelenmiştir. Bu analizde özellikle dikkat çeken nokta, Bitcoin'in diğer değişkenler üzerindeki önemli etkisidir. Bitcoin fiyatlarında meydana gelen bir değişim karşısında, diğer değişkenlerin ciddi bir tepki verdiği ortaya çıkarken, Bitcoin'in diğer değişkenlerde meydana gelen değişimlere kayıtsız kaldığı gözlemlenmiştir. Seçili dört kripto para, kripto para birimleri arasında en çok işlem gören para birimlerindedir. Bu bağlamda, Bitcoin'in bir lokomotif para birimi olarak görülmesi mümkündür. Ayrıca, Ripple'da meydana gelen değişimlerde hiçbir değişkenin tepki vermemesi, Ripple'ın diğer değişkenlerden farklı bir davranış sergilediğini göstermektedir.

8.5. Granger Nedensellik Analizi

Özellikle ekonomi ve finans gibi alanlarda sıkça kullanılan Granger nedensellik, bu çalışmanın bu bölümünde değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla kullanılacaktır. Bu analiz, bir değişkenin geçmiş değerlerinin başka bir değişkenin gelecekteki değerlerini tahmin edip etmediğini belirlememize yardımcı olacaktır. Granger nedensellik analizi yapabilmek için serilerin durağan olması gerekmektedir.

Tablo 13: Granger Nedensellik Analizi

	Ki-kare	df	Prob.
Bağımlı değişken BTC			
BRPL_VOL	0.263740	1	0.6076
BLITE_VOL	2.121112	1	0.1453
BETH_VOL	2.612300	1	0.1060
Bağımlı değişken ETH			
BRPL_VOL	0.184732	1	0.6673
BLITE_VOL	0.834863	1	0.3609
BTC_VOL	9.866178	1	0.0017
Bağımlı değişken LİTE			
BRPL_VOL	1.418454	1	0.2337
BETH_VOL	0.105911	1	0.7448
BTC_VOL	17.12833	1	0.0000
Bağımlı değişken RPL			
BLITE_VOL	0.301965	1	0.5827
BETH_VOL	0.286298	1	0.5926
BTC_VOL	0.941379	1	0.3319

H_0 : Granger nedeni değildir.

H_1 : Granger nedenidir.

Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yer aldığı Tablo 13'te, Granger nedensellik testleri sonuçlarından da anlaşılacağı üzere, modeller 1. Gecikmede ele alınmış ve olasılık değerleri üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bitcoin bağımlı değişken olarak seçilmiş ve diğer seçilen kripto paralardan herhangi birinden, Bitcoin'e doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Hiçbir değişken onun Granger nedeni değildir, H_0 reddedilir. Fakat önemli bir noktadır ki, Bitcoin lokomotif bir para birimi

olarak Ripple üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bitcoin, Ripple'ın Granger nedeni olmadığı için H_0 reddedilir.

Ripple, seçili dört kripto para birimi içerisinde bağımsız bir noktada bulunmakta ve kendi fiyat hareketlerini belirlerken bir başka kripto para biriminin fiyatlarını tahmin etmesini mümkün kılmamaktadır. Yapılan analizler sonucunda, Ripple ile diğer kripto para birimleri arasında bir nedensellik bağı tespit edilememiştir.

Litecoin ve Ether için benzer durumlar söz konusudur. Bu aşamada, seçilen kripto para birimleri arasında sadece Bitcoin'den Ethereum ve Litecoin'e doğru bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Her iki kripto para birimi de Bitcoin'in Granger nedeni olup, H_1 alternatif hipotez kabul edilir.

Sonuç

2009 yılında ortaya çıkan kripto para birimlerinin sağladığı avantajlar, ekonomik aktivitelerin kripto para kullanımını artırmasında önemli rol oynamıştır. Kripto para birimlerinin kendi içerisinde farklı özellikleri olsa da, ortak noktaları çoğunlukla düşük maliyet ve hızlı para transferleridir. Bu çalışmada, işlem hacmi en yüksek kripto para birimlerinden dördü seçilmiş ve analiz edilmek üzere çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın amacı bu dört kripto para biriminin bir yatırım aracı potansiyeline sahip olup olmaması durumunu sınamaktır. Bu amaca yönelik olarak seçilen kripto para birimlerinin getiri oranlarının volatilité özellikleri modellenmeye çalışılmıştır.

Literatürde yaygın olarak Bitcoin'in volatilité modelleri yapılmıştır. Bu çalışmada Litecoin, Ethereum ve Ripple analize dahil edilerek içerisinde Bitcoin'in de yer aldığı bir sepet oluşturulmuş ve bu 4 kripto para biriminin, birbirlerinin fiyatlarını nasıl etkilediği üzerine modeller kurularak önce volatilité, daha sonra nedensellik analizleri ile sınanmıştır. Bu testlerin sonucunda kripto para birimlerinin risk yapısı incelenmiş ve gelecekteki fiyat hareketlerine yönelik bir öngörü sağlanması amaçlanmıştır. Böylelikle kripto para birimlerinin potansiyel bir yatırım aracı olarak kullanılabilirliği hususunda, tespitler ortaya konularak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Analiz kısmında, Bitcoin, Litecoin, Ethereum ve Ripple'ın günlük verileri kullanılarak getiri oranları alınmıştır. ADF ve PP durağanlık analizlerine tabii tutularak birim kök sorunlarından arındırılarak seriler durağan hale getirilmiştir.

Araştırmada, kripto para birimlerinin volatilité ölçümlerini yapmak için ARCH modelleri oluşturulmuş ve daha sonra kripto para birimlerine uygulanan bir birim şok karşısında diğer kripto paraların tepkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda, kripto para birimleri arasındaki dinamikler araştırılmış ve ilişkiler detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Son aşamada, Granger nedensellik analizi kullanılarak analizin derinliği artırılmış ve modelin güvenilirliği doğrulanmıştır.

Bu araştırmada, hızla yaygınlaşan kripto para birimlerinin yatırım aracı olma potansiyeli sorgulanmıştır. 1 Ocak 2018 - 1 Ocak 2023 tarihleri arasında birçok olumsuz şokun meydana geldiği önemli bir beş yıllık dönem incelenmiştir. Geçmiş yıllara referansla, kripto para birimlerinin etkinliğini sürdürme kabiliyeti ve gelecekteki fiyat hareketlerine dair önemli ipuçları sunabilme potansiyeli, koşullu değişen varyans modelleri kullanılarak literatüre katkıda bulunulmuştur.

ARCH testi sonuçlarına göre, tüm kripto para birimleri için hesaplanan p değerleri 0.005'in altında olduğundan, kripto para birimlerinde ARCH etkisinin olduğu belirlenmiştir. Etki-Tepki

analizlerinden elde edilen bulgular, Bitcoin'e uygulanan bir şok karşısında Ethereum ve Litecoin'in önemli ölçüde tepki verdiğini göstermektedir. Ethereum'da gerçekleşen bir şokun ardından, Litecoin'in belirgin bir tepki verdiği ancak Litecoin'de gerçekleşen bir şokun Ethereum'da önemli bir etkiye neden olmadığı gözlemlenmiştir. Ripple'in davranışlarında ise anlamlı bir değişiklik tespit edilmemiş, bu durum Ripple'in diğer kripto para birimlerinden farklı bir hareket sergilediği sonucunu doğurmuştur. Granger nedensellik analizi, Bitcoin'den Ethereum ve Litecoin'e doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuşken, Ripple'in bağımsız bir para birimi davranışı sergilediği belirlenmiştir. Bitcoin'den Ripple'a doğru ise güçlü bir nedensel ilişki tespit edilememiştir. Bu bağlamda, Bitcoin'deki bir değişikliğin diğer altcoin'leri önemli ölçüde etkilediği halde, Ripple'in anlamlı bir etki göstermediği sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın sonunda, geleneksel ve kripto para birimleri arasında SWOT (sistemin güçlü ve zayıf yönleri ile sunduğu fırsatlar ve taşıdığı tehditler) analizi mantığından hareketle bir karşılaştırma yaparak, kripto para sistemin geleneksel para sistemine karşı güçlü ve zayıf yönleri ile geleceğe dönük olası fırsat ve tehditlerini özetle şu şekilde ifade etmek mümkündür: Kripto para sisteminin güçlü yönleri olarak genellikle sınırlı arza ve daha güvenilir bir mekanizmaya sahip olması, işlem maliyetlerinin düşük ve işlem hızının yüksek olması; zayıf yönleri olarak ise, nispeten yüksek oynaklığa, henüz sınırlı kullanım ve düzenleme mekanizmalarına sahip olması gösterilebilir. Öte yandan, yeni para sisteminin geleceğe matuf sunduğu fırsatlar olarak oldukça kıymetli bir değer saklama aracı olma vasfına sahip olması, dolayısıyla oldukça karlı bir yatırım aracı olması, uluslararası ödemelerde daha güvenli ve kolay olması ve blok zincir sisteminin diğer yeniliklerine açık olması; taşıdığı tehditler olarak da siber saldırılara ve öngörülemeyen kamu müdahalelerine açık olması, enerji kaynaklı üretim maliyetinin ve yol açacağı çevre sorunlarının yüksek olması ve merkez bankalarının kendi dijital paralarını üretmesi ile sistemin özünde var olan rekabeti bozucu etki yapma ihtimali sayılabilir.

Finansal piyasalarda yaşanan değişimler, diğer sektörlerle göre daha hızlı gerçekleşir. Bu dinamik ortamda, finansal yeniliklerle ilgili hizmet sunan aktörler arasındaki rekabet daha yoğundur. Özellikle ödeme sistemleriyle ilgili ihtiyaçlar, dinamik bir zeminde hızla evrildiği için, finansal yeniliklerin hızlı, maliyet-etkin, entegre ve güvenilir modüllerle geliştirilebilmesi kritik bir öneme sahiptir.

Kripto para birimleriyle yapılan para transferlerinde işlem maliyetleri düşüktür. Ayrıca, işlemler hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilir ve doğrudan transfer imkanı sunarlar. Öte yandan, ulusal para birimleriyle yapılan transferlerde işlem maliyetleri artar, işlem hızı yavaşlar ve birden fazla komisyona maruz kalınabilir. Bu durumda, finansal kurumlar kripto para birimlerinin kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, bu tür transferlerle ilgili sarf ettikleri çabayı azaltabilirler. Finansal şirketler yeni uzmanlık alanlarına yönelebilir, altyapılarını geliştirerek mevcut sistemin ağırlığından kurtulabilir ve yeni projeler geliştirebilirler.

Kripto para sistemleri, bu ihtiyaçlara daha fazla avantaj sunma potansiyeline sahiptir. Ancak, hükümetlerin bu konudaki yasal ve ekonomik altyapıyı oluşturmak için daha hızlı adımlar atması ve merkez bankalarının gerekli araçları hızlı bir şekilde uygulaması önemlidir. Gelecek perspektifinde dikkate alınması gereken önemli bir nokta, bu kararların tekil ülkeler yerine küresel bir bakış açısıyla ve entegre modellerle hayata geçirilmesidir. Çünkü kripto paraların uluslararası ödemelerde kabul görmesi ve sorunsuz bir şekilde uygulanabilmesi, bahsedilen avantajların tam anlamıyla ortaya çıkabilmesine bağlıdır.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarların eşit katkısı bulunmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akyüz, H. E. (2018). Vektör otoregresyon (VAR) modeli ile iklimsel değişkenlerin istatistiksel analizi, *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 10(2), 184-192. <https://doi.org/10.29137/umagd.402272>
- Almansour, B. Y., Almansour, A., & Alshater, M. (2021). Performance of ARCH and GARCH models in forecasting cryptocurrency market volatility. *Industrial Engineering & Management Systems*, 20(2), 130-139. <https://doi.org/10.7232/iems.2021.20.2.130>
- Baek, C., & Elbeck, M. (2015). Bitcoins as an investment or speculative vehicle? A first look. *Economics Letters*, 22(1) 30-34. <https://doi.org/10.1080/13504851.2014.916379>
- Belinky, M., Veitch, A., & Rennick, E. (2015). The Fintech 2.0 paper: Rebooting financial services. 1-20.
- Cameron Dark, Emery, D., Ma, J., & Noone, C. (2019). Cryptocurrency: Ten years on. *Reserve Bank of Australia, Bulletin*, 195-214.
- Ceyhan, V., & Gündüz, O. *VEKTÖR OTOREGRESYON MODELLERİ*. <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/vceyhan/109840/VAR.pdf> adresinden alındı
- Chakravorty, C., & Gowda, N. (2021). Comparative study on cryptocurrency transaction and banking transaction. *Global Transitions Proceedings 2*, 530–534 . <https://doi.org/10.1016/j.gltp.2021.08.064>
- Davoodalhosseini, M., Chiu, J., Jiang, J., & Zhu, Y. (2022). Bank market power and central bank digital currency: Theory and quantitative assessment. *Bank of Canada Staff Working Paper 2019-20*. Funds Management and Banking Department Ottawa, Ontario, Canada K1A 0G9, 1-27.
- Erdem, E. (2021). *Para banka ve finansal sistem* (11. Baskı). Detay Yayınevi.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroskedasticity with estimates of the variance of United Kingdom. *Econometrica*, 50(4), 987-1007.
- Georgoula, I., Pournarakis, D., Bilanakos, C., N., D., & Giaglis, G. M. (2015). Using time-series and sentiment analysis to detect the determinants of bitcoin prices. *9th Mediterranean Conference on Information Systems At: Samos, Greece, Department of Management Science*, 1-14. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2607167>
- Gvozdenović, N., Marcikić, A., & Radovanov, B. (2016). A time series analysis of four major cryptocurrencies. *Facta Universitatis, Series: Economics and Organization*, 15(3), 271-278. <https://doi.org/10.22190/FUEO1803271R>
- Hanisoglu, G. S., Kizil, C., & Aslan, T. (2019). Kripto paraların finansal piyasalara etkileri ve muhasebeleştirilmesi. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- James, H., & Brunnermeier, M. K. (2019). The digitalization of money. *Princeton University*, 1-32. <http://www.nber.org/papers/w26300>
- Karadeniz, Ö. (2021). *Analysis of the relationship between cryptocurrencies and Borsa Istanbul: Before and After Covid-19*. Istanbul Bilgi University Institute of Social Science Financial Economics Master's Degree Program.

- Kim, O., Ariane, S., & Marie, B. (2015). Virtual currency, tangible return: portfolio diversification with bitcoin. *Journal of Asset Management*, 16(6), 365-373. <https://doi.org/10.1057/jam.2015.5>
- Meegan, A., McHugh, G., & Corbet, S. (2017). The influence of Central Bank monetary policy announcements on cryptocurrency return volatility. *Investment Management and Financial Innovations*, 14(4), 60-72. [https://doi.org/10.21511/imfi.14\(4\).2017.07](https://doi.org/10.21511/imfi.14(4).2017.07)
- Mullan, P. C. (2016). A history of digital currency in United States. *Palgrave Advances in the Economics of Innovation and Technology*, Virginia , USA. 1-278.
- Nadarajah, S., Chan, S., & Chu, J. (2015). Statistical analysis of the exchange rate of bitcoin. *Plos One*, School of Mathematics, University of Manchester, Manchester M13 9PL, United Kingdom, 10(7), 1-27. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0133678>
- Pickford, S. (2021, ocak 29). Digital currencies: Economic and geopolitical challenges. https://www.chathamhouse.org/2021/01/digital-currencies-economic-and-geopolitical-challenges?gclid=CjwKCAjwnZaVBhA6EiwAVVyyv9DWcew2hhfj2-vUgYOadSKJRCsA1hFDqwXD3tm5CLFtYHRArGpUBxoCFNQQAvD_BwE
- Takım, A. (2010). Türkiye’de GSYİH ile ihracat arasındaki ilişki: Granger nedensellik testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14(2), 315-330.
- Times, T. E. (2021). Cryptocurrency is gaining worldwide acceptance, Here are 5 reasons why. <https://economictimes.indiatimes.com/markets/cryptocurrency/cryptocurrency-is-gaining-worldwide-acceptance-here-are-5-reasons-why/articleshow/87209465.cms>
- Underwood, S. (2016). Blockchain beyond bitcoin. *Communications of the ACM*, 59(11), 15-17. <https://doi.org/10.1145/2994581>
- Wang, C. (2021). Different GARCH model analysis on returns and volatility in bitcoin . *Management School, Liverpool University, London City, United Kingdom*, 1(1), 37-59. <https://doi.org/10.3934/DSFE.2021003>
- Wei, W. C. (2018). Liquidity and market efficiency in cryptocurrencies. *Economics Letters*, 21-24. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.04.003>
- Yermack, D. (2013). Is Bitcoin a real currency? *Department of Finance, New York University Stern School of Business*, 1-14. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2361599>.

ÖZEL İLĞİ TURİZMİ KAPSAMINDA ESKİ GÜMÜŞHANE'NİN (SÜLEYMANİYE'NİN) DEĞERLENDİRİLMESİ

 Muhammet KILIÇ^a

 Murat ÖDEMİŞ^b

Öz

Araştırmanın amacı, özel ilgi turizmi kapsamında Eski Gümüşhane'de (Süleymaniye'de) bulunan mevcut turizm potansiyeline dikkat çekilerek, karar alma pozisyonunda yer alan kurum ya da kuruluşların sahip olunan turizm potansiyeline gereken önemi vermelerine katkı sunmaktır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü tarafından özel ilgi turizminin öneminin ilerleyen dönemlerde daha da artacağı öngörülmektedir. Çalışma kapsamında da gün geçtikçe turizm alanındaki önemi artan özel ilgi turizmüne yönelik önemli bir potansiyeli bünyesinde barındıran Eski Gümüşhane ele alınmıştır. Çalışmada, kavramsal çerçevede özel ilgi turizmi ve Eski Gümüşhane ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinden faydalanılmıştır. Yapılan incelemelere dayanarak, Eski Gümüşhane'nin özel ilgi turizm potansiyeli hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda Eski Gümüşhane'nin sahip olduğu tarihi konaklar, camiler, kiliseler, hamamlar, doğal güzellikler, eski maden galerileri, dört mevsime yayılan güzellikleri, yaylalara açılan güzergahı, dağcılık-yürüyüş aktivitelerine uygunluğu, asırlık mahallelerinde keşfedilmeyi bekleyen tarihi yapıları ve bunları birbirine bağlayan patika yolları, Gümüşhane mutfağını temsil eden yöreye özgü yemekleri ve kültürel birikimleri ile özel ilgi turizmi alanında önemli potansiyelleri bünyesinde barındırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eski Gümüşhane, Özel ilgi turizmi, Süleymaniye, Gümüşhane.

* * *

EVALUATION OF OLD GÜMÜŞHANE (SULEYMANİYE'S) WITHIN THE SCOPE OF SPECIAL INTEREST TOURISM

Abstract

The aim of the research is to draw attention to the existing tourism potential in Old Gümüşhane (Süleymaniye) within the scope of special interest tourism and to contribute to the institutions or organisations in the decision-making position to give due importance to the tourism potential. It is predicted by the United Nations World Tourism Organisation that the importance of special interest tourism will increase even more in the future. Within the scope of the study, Old Gümüşhane, which has an important potential for special interest tourism, which is increasing in importance in the field of tourism day by day, is discussed. In the study,

^a Bil. Uzm., Gümüşhane Üniversitesi, muhammetkilig1993@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Turizm Fakültesi, mrodemis@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 11.01.2024, Makale Kabul Tarihi: 19.02.2024

explanations about special interest tourism and Old Gümüşhane were made within the conceptual framework. Document analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study. Based on the analyses, a general evaluation was made about the special interest tourism potential of Old Gümüşhane. As a result of the study, it was seen that Old Gümüşhane has important potentials in the field of special interest tourism with its historical mansions, mosques, churches, baths, natural beauties, old mining galleries, beauties spread over four seasons, its route to the plateaus, its suitability for mountaineering-hiking activities, historical buildings waiting to be discovered in centuries-old neighbourhoods and pathways connecting them, local special dishes representing Gümüşhane cuisine and cultural accumulations.

Keywords: Old Gümüşhane, Special interest tourism, Süleymaniye, Gümüşhane.

Giriş

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik kalkınma araçlarından birisi durumundaki turizm sektöründe (Sunar, 2017), kitle turizmi uygulamalarının önemli bir yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Popülerliği günümüzde de devam eden deniz, kum ve güneş ağırlıklı olarak ön plana çıkan kitle turizminin dışında yeni turizm türlerine yönelik ciddi çalışmalar yürütülmektedir (Küçük, 2021). Turizmin öncelikle ekonomik faydaları dikkate alınarak, kitle turizmine eğilimin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkeler incelendiğinde, kaynakların kullanımının yoğun seviyede ve dengesiz olduğu görülmektedir. Kitle turizminin ağırlıkta olduğu destinasyonlarda doğal, kültürel ve tarihi değerlerin tahrip edilmesi durumunda hem çevresel hem de kültürel kirlilikler yaşanmaktadır. Buna karşın çevreye daha fazla duyarlı olan turistlerin doğaya zarar vermeyecek turizm alanlarını tercih ettikleri görülmektedir. Turistler açısından; ilgileri doğrultusunda çeşitli aktivitelerde bulunabilecekleri, doğayı keşfedebilecekleri alanlar önemli bir seçenek haline gelmiştir. Bu yaklaşım ile turistlerin farklılaşan tercihleri doğrultusunda çevre ve kültür üzerindeki baskının daha az hissedildiği yönelimler ortaya çıkmaya başlamıştır (Kozak & Bahçe, 2012).

Son dönemlerde deniz, kum ve güneş üçlüsünden meydana gelen kıyı turizmi dışında insanların farklı beklentileri sonucunda farklı turizm türlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu turizm türlerinin önemli bir kısmı özel ilgi turizm türleri kapsamında değerlendirilmektedir. Genel olarak deniz, kum ve güneş üçlüsünden oluşan kıyı turizmi imkanlarına sahip olmayan Gümüşhane'nin kitle turizmi potansiyeli düşüktür. Buna karşın özel ilgi turizmi alanında önemli potansiyelleri bünyesinde barındırmaktadır. Doğanın tahrip edilmesi, çevreye zarar verilmesi yönünden eleştirilen kitle turizmine karşın çevreye saygı duyan, sürdürülebilirlik temelli olan özel ilgi turizm türleri, oluşturulmak istenen Gümüşhane turizm modeline uygunluğu ile ön plana çıkmaktadır. Özel ilgi turizmine katılım sağlayan bireylerin çoğunlukla orta ve üst düzey ekonomik duruma sahip olmaları sebebiyle ekonomik anlamda beklenti içerisinde olan esnafa ve şehre de katkıları olumlu yönde olacaktır. Özel ilgi turizmine katılan bireylerin çevreye duyarlılıklarının üst düzeyde olması sebebiyle Gümüşhane'nin turizm potansiyellerinin korunup sonraki nesillere aktarılmasına da olumlu yönde etkileri olacaktır.

Turizm, Gümüşhane ilinin gelişiminde büyük öneme sahiptir. Turizm alanında birçok çeşitliliğe sahip olan Gümüşhane ilinin bu potansiyeli yeterince değerlendirilememektedir. Geçerli bir master planının olmayışı, turizm alanındaki altyapı eksiklikleri, yetersiz tanıtım çalışmaları

mevcut potansiyelin açığa çıkmasının önündeki engeller arasında yer almaktadır. Yapılan bu çalışma ile, Eski Gümüşhane'nin özel ilgi turizmi potansiyelini açığa çıkarmak ve bu anlamda değerlendirmeler yapmak amaçlanmaktadır. Ayrıca araştırmannın en önemli hedefi, Gümüşhane turizmne katkı sağlamaktır.

Eski Gümüşhane (Süleymaniye) önemli düzeyde turizm potansiyeline sahip olmasına rağmen, bölgenin bu potansiyeli yeterince değerlendirilememiş durumdadır. Özel ilgi turizmne yönelik eğilimlerin hızla arttığı günümüzde, Eski Gümüşhane'nin önemi daha da artmaktadır. Eski Gümüşhane'nin özel ilgi turizmi potansiyeline yönelik araştırma olmaması sebebiyle, bu çalışmanın yapılması gerekliliği oluşmuştur. Eski Gümüşhane özelinde gerçekleştirilecek olan bu çalışma kapsamında hazırlanan araştırma sorularına aşağıda yer verilmiştir:

- Eski Gümüşhane hangi özel ilgi turizm türlerine sahiptir?
- Eski Gümüşhane'nin dikkat çekici özellikleri nelerdir?
- Eski Gümüşhane'de hangi özel ilgi turizm türlerinin geliştirilmesi mümkündür?
- Eski Gümüşhane'nin özel ilgi turizmi kapsamında önemli değerleri nelerdir?
- Eski Gümüşhane'de özel ilgi turizminin geliştirilmesi amacıyla neler yapılabilir?
- Özel ilgi turizminin Eski Gümüşhane'ye sağlayacağı katkılar nelerdir?

Özel ilgi turizmi alanında önemli potansiyelleri bünyesinde barındıran Gümüşhane'de bu alana yönelik hiçbir akademik çalışma yapılmamış olması çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, Eski Gümüşhane'nin turizmde başarıya ulaşabilmesi anlamında yapılması gerekenler ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Çalışmada sırasıyla; konuyla ilgili literatür, yöntem, bulgular ve sonuç başlıkları açıklanmaktadır.

A. LİTERATÜR TARAMASI

1. Özel İlgi Turizmi

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün tanımı doğrultusunda özel ilgi turizmi, belirli turistik özellikler içeren destinasyonları belirli ilgi alanlarını geliştirmek üzere ziyaret etmek isteyen kişilerin, bireysel veya grup olarak gerçekleştirdikleri turizm türü olarak ifade edilebilir (Weiler & Hall, 1992).

İnsanlar önceki dönemlerden itibaren ilgi alanları doğrultusunda yönelimlerde bulunmuşlardır. Özel ilgi turizmi 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkmış olsa bile, bu tarihten önceki dönemlerde de insanlar ilgi alanlarına göre hareket ettiği için en eski turizm türlerinden birisi olarak görülebilir (Akıncı & Kasalak, 2016: 166).

İnsanlar günümüzde kitle turizminin dışında çevreye karşı duyarlı olmayı gerektiren farklı ilgi alanlarını barındıran özel ilgi turizmne de yönelmektedir (Tanrısevdi, 2003). Özel ilgi alanlarına sahip olan turistler, ilgileri doğrultusunda yeni destinasyonlara yönelebilirler. Özel ilgi turizminin bu doğrultuda özel sebeplere dayanılarak yapılan turizm olarak değerlendirilmesi mümkündür. Özel ilgileri doğrultusunda hareket eden turistlerin özellikleri şunlardır:

• Alım gücü gayet yüksektir. Bununla birlikte turistik harcamaları da yüksek düzeydedir. Düşük sosyoekonomik sınıftan ziyade, çoğunlukla orta ve üst düzey sosyoekonomik durumu olan katılımcılardan oluşur (Yıldız, 2009, s. 12).

• Konaklama tesisleri anlamında üst düzey beklentileri yoktur, ama faaliyet ve özel ilgi alanlarında yüksek beklentilere sahiptirler (Uluçeçen, 2011, s. 55).

• Gündelik yaşamlarındaki ilgileri doğrultusunda destinasyon ararlar. Kendilerine özel bir motivasyon ile katılım sağlarlar (Brotherton & Himmetoğlu, 1997).

• Yaş dağılımı incelendiğinde, özel ilgilere göre yaş aralıklarının değiştiği görülmektedir (Tanrısevdi, 2003, s. 14).

• Özel ilgi turizmine dahil olacak bireyler uzmanlık alanı doğrultusunda yönelimde bulunurlar. Genellikle katılım sağlayacakları alanda ileri düzeyde bilgi ve yetkinliğe sahiptirler. Katılacakları alanda yapılabilecek çoğu etkinliğe katılarak kendilerini daha da geliştirmek isterler (Kozak & Bahçe, 2012).

• Yapacakları tatilin sosyal çevrede nasıl karşılanacağı ile ilgili bir kaygı taşımazlar (Kozak & Bahçe, 2012).

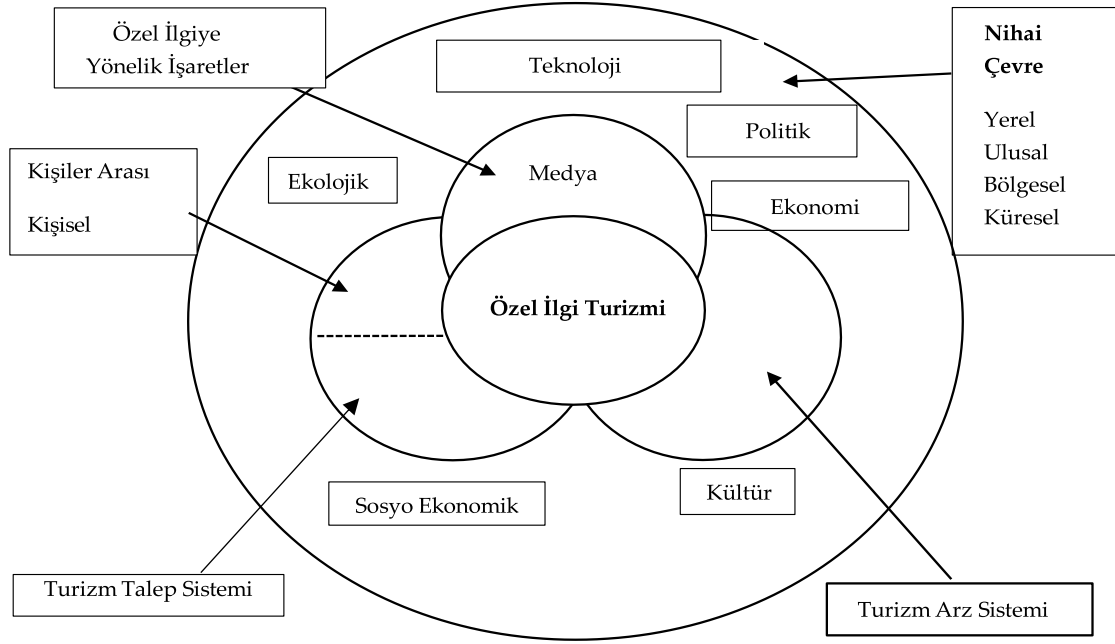
• Genellikle çevreye duyarlılığın yüksek olduğu, yerel doğa ve kültüre hitap eden, özgün karakteristik özellikleri ile ön plana çıkan küçük ölçekli işletmeleri tercih ederler (Sorensen, 1993).

Tablo 1. Özel İlgi Turizm Türlerine İlişkin Sınıflandırma

Bir Hobiye Dayalı Türler	Eğitime Dayalı Türler	Kültüre Dayalı Türler	Doğaya Dayalı Türler
<ul style="list-style-type: none"> • Mağara Turizmi • Rafting Turizmi • Golf Turizmi • Şarap Turizmi • Yat Turizmi • Macera Turizmi • Av Turizmi • Alışveriş Turizmi • Kumar Turizmi 	<ul style="list-style-type: none"> • Gençlik Turizmi • Kongre Turizmi • Eğitim Turizmi 	<ul style="list-style-type: none"> • Festival Turizmi • Üçüncü Yaş Turizmi • Etnik Turizm • İnanç Turizmi • Dark Turizm • İpek Yolu Turizmi • Kültürel Miras Turizmi • Kültür Turizmi 	<ul style="list-style-type: none"> • Dağ Turizmi • Doğa Turizmi • Kış - Kayak Turizmi • Su Sporları Turizmi • Trekking • Çiftlik Turizmi • Hava Sporları Turizmi • Kuş Gözlemciliği Turizmi • Botanik Turizmi • Köy Turizmi • Spa • Tarım Turizmi • Yayla Turizmi

Kaynak: Kozak & Bahçe, 2012, s. 138.

Özel ilgi turizminin hobiye, eğitime, kültüre ve doğaya dayalı türler olarak sınıflandırıldığı görülmektedir (Kozak & Bahçe, 2012). Özel ilgi turizmi sistemi ise Şekil 1'de verilmektedir.

Şekil 1. Özel İlgi Turizmi Sistemi

Kaynak: Trauer, 2006, s. 185.

Özel ilgi turizmi sistemi incelendiğinde, bu sistemin disiplinler arası bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Yerel ve küresel tüm çevreleri içinde barındıran bu sistem; turistik talep sistemi, medya ve endüstri arz sistemlerini de içermektedir. Bileşenlerin bütünü özel ilgi turizmini oluşturmaktadır. Sistemin; ekonomik, politik, teknolojik, ekolojik, sosyokültürel alanları küresel düzeyde temsil ettiği görülmektedir. Turizm endüstrisi arz sisteminin içeriğini; destinasyonlar, turizm organizatörleri, hizmet veren seyahat acenteleri, konaklama işletmeleri, tesis, altyapı ve ulaşım hizmetleri oluşturmaktadır. Turistik talep sisteminin içeriğini; bireyin sahip olduğu ekonomik imkanlar, turizm ekipmanlarının mevcudiyeti ile erişilebilirliği, bilişsel-duygusal belirleyiciler ve kişisel özellikler oluşturmaktadır (Trauer, 2006). Turizm organizatörleri açısından incelendiğinde ürün ile ilgili talep, tasarım ve sunumun yönlendirilmesi aşamalarında medyanın önemli katkısı bulunmaktadır. İmaj oluşturma sürecinde moda, istek ve ihtiyaçlar önemlidir (Bartram, 2001).

2. Eski Gümüşhane - Süleymaniye

İpek Yolu üzerinde konumlanmış olan ve zengin maden yataklarına sahip olan Gümüşhane, kültürel geçiş bölgesi konumunda olması sebebiyle farklı medeniyetlere tarih boyunca ev sahipliği yapma imkanına sahip olmuştur (Bulduk, 2019).

Günümüzdeki şehir merkezine sadece 3 km mesafede bulunan Eski Gümüşhane'nin tarihi incelendiğinde şehir ile ilgili ele alınan eserlerde ilin tarihinin M.Ö. 3000 yılına dayandığı belirtiliyor olmasına rağmen; alan yazın incelendiğinde, bölgenin isminin Hitit dönemi kaynaklarında geçtiği

görölmektedir. M.Ö. 585 yıllarında Urartu Devletinin yıkılması sonucunda Haldi adındaki Urartu taş tanrısına tapan kişilerin bir bölümünün Gümüşhane bölgesine göç ettikleri, bölgeye kendi tanrıalarının adlarını verdikleri belirtilmektedir (Uslu, 1980).

Roma döneminde Gümüşşehri anlamına gelen Argyropolis adı ile anılan Gümüşhane yüksek ölçekte gümüş madenlerine sahipti (Akpınar vd., 2006). Madenlerin etkisiyle Eski Gümüşhane'nin en hızlı gelişim gösterdiği dönem ise 17. yüzyıldır. Osmanlı padişahı III. Murad 1580 yılında bölgeye ziyarette bulunmuştur. Bu dönemde madenler düzenlenmiş, daha önceleri maden ocaklarını ağalar işletirken sonraları madencibaşlarına devredilmiştir. Madencilik faaliyetleri ile uğraşan Müslüman ve gayrimüslim halk vergi muafiyetine tabi tutulmuştur. Bununla birlikte ekonomik olarak canlanan şehir, yoğun göç almıştır. IV. Murad döneminde en canlı dönemini yaşayan Eski Gümüşhane 17. ve 18. yy.larda ekonomik olarak en iyi zamanlarını yaşaması sebebiyle, imar çalışmaları ve sosyal yaşamda da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Özellikle madencibaşların bağışları sayesinde camiler, kiliseler, okullar yaptırılmıştır. Ticari hayatın da gelişmesi ile birlikte Süleymaniye'de altı han ve bu hanların çevresinde büyük bir çarşı inşa edilmiştir. Tüccarların da ilgi gösterdiği Eski Gümüşhane'de Halep ve Şam'dan getirilen ürünler Karadeniz ve Anadolu'dan gelen tüccarlara satılıyordu. Van ve Bitlis'ten gelen altın zanaatkarlarının çalıştığı önemli bir merkez olmakla birlikte kiliseleri donatmak üzere Kudüs, Aynoroz, ve Mora'dan ikona ressamı Eski Gümüşhane'ye gelmekteydi (Kandilaptis 1931'den aktaran Dolu, 2010). 1894 yılında hükümet tarafından madencilerin imtiyazlarının feshedilmesi sonucunda ocaklar kapanmıştır (Gümüşhane Valiliği, 1999). Rus işgalinin yaşanmasından sonra madenlerin de önemini kaybetmesiyle yerleşim merkezi Harşit havzasına taşınmaya başlamış, Süleymaniye zamanın acımasızlığıyla gündün güne yıpranma sürecine girmiştir (Demirel, 2016). Osmanlı Devlet hazinesi kapsamında çok büyük öneme sahip olan ve devlet hazinesinin altıda birine denk gelen gümüş sikke basımının yapıldığı Süleymaniye, zamanla madenlerin önemini kaybetmesiyle 1925 yılına gelindiğinde günümüzdeki il merkezine taşınmıştır (DOKA, 2016).

Görsel 1. Abdülhamid Arşivi Eski Gümüşhane (Süleymaniye) Cami-i Kebir Mahallesi
Kaynak: Ezber, 2023.

Görsel 2. Abdülhamid Arşivi Eski Gümüşhane (Süleymaniye) Ermeni Mahallesi
Kaynak: Ezber, 2023.

Görsel 3. Eski Gümüşhane'nin (Süleymaniye'nin) Günümüzdeki Görünümü

Kaynak: Yazarlar tarafından fotoğraflanmıştır, 2023.

B. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Konuyla doğrudan ve dolaylı olarak ilgili bazı çalışmaların amaç ve sonuçları şu şekilde özetlenebilir. Düzgüneş & Demirel'in (2013) yaptıkları çalışmada, Maçka'nın doğal ve kültürel potansiyelleri kapsamında alternatif turizm doğrultusunda gerçekleştirilebilecek etkinlikler belirlenerek, bu etkinliklerin turizme ve bölgeye sunacağı katkılar değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, Maçka'nın doğal ve kültürel potansiyelleri ile yüksek düzeyde turizm potansiyeline sahip olduğu belirlenmiştir.

Aydın (2017) yaptığı çalışmada, Sinop ilinin alternatif turizm potansiyelinin yerli turistler tarafından nasıl algılandığını saptamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda Sinop'u ziyaret eden yerli turistlere yönelik alan araştırması yapılmıştır. Çalışma sonucunda; Sinop ilinin alternatif turizm potansiyelinin yüksek olduğu, doğa ve kültür turizminin bu alanda ön plana çıktığı, konaklama tesislerinin yeterli olmadığı, alt ve üstyapı eksikliklerinin yaşandığı, tanıtım faaliyetlerinin yetersiz kaldığı belirlenmiştir.

Yay'ın (2017) yaptığı çalışmada, Kemer'de hayata geçirilmiş ya da hayata geçirilecek olan alternatif turizm türlerinin SWOT analizi ile belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda, Kemer ilçesinin kültürel, doğal ve tarihi turizm çeşitlerinin gelişimi açısından yeterince uygun olduğu belirlenmiştir.

Düzgün & Çalık'ın (2017) çalışmalarında, Gümüşhane Süleymaniye Bölgesi'ndeki kültürel yapıların mevcut durumu sürdürülebilir turizm bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmada, bölgedeki kültürel yapıların bir kısmının tahrip olduğu, ancak yapılarla ilgili restorasyon ve rekonstrüksiyon çalışmalarının ilgili kurumlarca yapıldığı tespit edilmiştir.

Bayraktar (2021) yaptığı çalışmada, Trabzon'un Şalpazarı ilçesinin özel ilgi turizmi potansiyelini araştırmıştır. Yapılan araştırmada 30 kişiyle görüşme gerçekleştirilmiş olup, elde edilen veriler içerik analizi yönteminden faydalanılarak incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, Trabzon ili Şalpazarı ilçesinin

özel ilgi turizmi alanında potansiyelinin yüksek olmasına rağmen potansiyelden yeterli düzeyde yararlanılmadığı görülmüştür.

Konuyla ilgili yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, sınırlı sayıdaki çalışmada turistik destinasyonların özel ilgi turizmi kapsamında ele alındığı görülmektedir. Diğer yandan literatür incelendiğinde, Gümüşhane destinasyonlarını özel ilgi turizmi kapsamında ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Süleymaniye'yi turizm bağlamında değerlendiren tek çalışma, Düzgün & Çalık'ın (2017) çalışmasıdır. Ancak bu çalışmada da, Süleymaniye'nin yalnızca tarihi ve kültürel varlıkları sürdürülebilir turizm yaklaşımı çerçevesinde ele alınmış, diğer turizm varlıkları değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu araştırmada ise, Süleymaniye'nin sahip olduğu tüm turizm varlıkları özel ilgi turizmi yaklaşımı çerçevesinde ele alınmış olup, bu varlıkların özel ilgi turizmi türleri kapsamında nasıl değerlendirilebileceğine ilişkin olarak somut öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

C. YÖNTEM

1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile önemli bir turizm potansiyeline sahip olan Eski Gümüşhane'nin (Süleymaniye'nin) özel ilgi turizmi kapsamında değerlendirilerek, Gümüşhane ilinin turizm alanındaki gelişimine katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca bu çalışmanın sonuçlarının, şehrin destinasyon yönetimi planlamaları kapsamında yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olması da beklenmektedir.

Önemli bir turizm potansiyeline sahip olan Eski Gümüşhane'nin mevcut potansiyeli yeteri kadar değerlendirilememiş durumdadır. Özel ilgi turizmine yönelik eğilimlerin hızla arttığı günümüzde, Eski Gümüşhane'nin önemi daha da artmaktadır. Eski Gümüşhane'nin özel ilgi turizmi potansiyeline yönelik araştırma olmaması sebebiyle, bu çalışmanın yapılması gerekliliği oluşmuştur. Eski Gümüşhane özelinde gerçekleştirilecek olan bu çalışmanın araştırma soruları aşağıda yer almaktadır:

- Eski Gümüşhane hangi özel ilgi turizm türlerine sahiptir?
- Eski Gümüşhane'nin dikkat çekici özellikleri nelerdir?
- Eski Gümüşhane'de hangi özel ilgi turizm türlerinin geliştirilmesi mümkündür?
- Eski Gümüşhane'nin özel ilgi turizmi kapsamında önemli değerleri nelerdir?
- Eski Gümüşhane'de özel ilgi turizminin geliştirilmesi amacıyla neler yapılabilir?
- Özel ilgi turizminin Eski Gümüşhane'ye sağlayacağı katkılar nelerdir?

2. Araştırmanın Önemi

Eski Gümüşhane, önemli bir turizm potansiyeline sahip olmasına rağmen, bu potansiyeli yeterince kullanamamış durumdadır. Özel ilgi turizmine yönelik eğilimlerin hızla arttığı günümüzde, Eski Gümüşhane'nin önemi daha da artmaktadır. Bu çalışmada, Eski Gümüşhane'de bulunan mevcut potansiyele dikkat çekilerek, turizm alanında karar vericilerin bu potansiyele gerekli önemi vermelerine katkı sunulması beklenmektedir. Eski Gümüşhane'nin özel ilgi turizmi potansiyeline yönelik araştırma olmaması sebebiyle, bu çalışmanın literatürde önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, nitel veri toplama araçları arasında yer alan doküman analizinden faydalanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kapsamında doküman analizi, görüşme ve gözlem tekniklerinden faydalanılmaktadır (Kiral, 2020). Doküman analizinde, incelenen konu kapsamındaki olay ve olgular ile ilgili bilgileri içeren yazılı belgelerin araştırılıp bulunması ve bu belgelerin analiz edilmesi ile veriler elde edilmektedir. Bu yöntem kullanılırken; çalışma konusu kapsamındaki kitap, arşiv dokümanları, video, fotoğraf ve görüntü kayıtları incelendikten sonra analizi gerçekleştirilir (Karataş, 2015).

Konuyla ilgili öncelikle kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Konu hakkında uzmanlardan görüş alınarak yayın ağı genişletilmiştir. Bu kapsamda kitap, dergi, kurumların yayınları, çalıştaylar, sempozyumlar, makale ve tezler incelenmiştir. Bu yayınlara çalışmanın kaynakça kısmında yer verilmiştir. Bununla birlikte, Eski Gümüşhane'de yaklaşık 14 ay boyunca detaylı gözlem ve incelemeler yapılmıştır. Eski Gümüşhane'nin tarihine ve özel ilgi turizmi kapsamındaki değerleriyle ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla doküman incelemesi tercih edilmiştir.

D. BULGULAR

Gümüşhane'nin özel ilgi turizm potansiyeli en yüksek destinasyonlarından birisinin, şehir merkezine 3 km mesafede yer almasına rağmen turizm alanında henüz beklenen seviyeye ulaşamamış olan Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane) olduğunu söyleyebiliriz. Eski Gümüşhane'de özel ilgi turistlerinin gereksinimlerini karşılayabilecek çeşitli potansiyeller mevcuttur. Eski Gümüşhane; sahip olduğu tarihi yapılar, cami, kilise, hamamlar, doğal güzellikler, tarihi maden ocakları, dört mevsime yayılan güzellikleri, yaylalara açılan güzergahı, dağcılık-yürüyüş aktivitelerine uygunluğu, asırlık mahallelerinde keşfedilmeyi bekleyen tarihi yapıları birbirine bağlayan patika yolları, Gümüşhane mutfağını temsil eden yöreye özgü yemekleri ve kültürel birikimleri ile özel ilgi turizmi alanında çeşitli potansiyelleri bünyesinde barındırmaktadır.

Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunca Eski Gümüşhane yerleşim alanının 01.11.2002 tarih ve 4587 sayılı kararı doğrultusunda Kentsel ve 3. Derece Doğal Sit Alanı olması kararlaştırılmıştır (Dolu, 2010). Kültür miras turizmi ve inanç turizmi kapsamında incelendiğinde; Süleymaniye Cami, Küçük Cami, Camisiz Minareler, Mısırlızaade Hacı Tahir Efendi Türbesi, Süleymaniye Haziresi, Agios Ioannes Manastırı, Timios Stavros Kilisesi, Agios Georgios Metropolitik Kilisesi, Meryemana Manastırı, Agios Theodoros Manastırı, Ermeni Kilisesi, İbtidai Mekteb (İlkokul), Rum Kız Okulu, Erkek Okulu (Frontistirion), Paşa Hamamı, Saray Hamamı, Kavaklık Hamamı, Çaput Hamamı, Taş Mağazalar, Tarihi Çeşmeler, Metropolitik günümüze ulaşmıştır. Günümüze kadar ulaşan ve ön plana çıkan sivil tarihi mimari yapılar ise; İbrahim Lütfü Paşa Konağı (Zeki Kadirbeyoğlu Konağı), Fahri Gümüşeli Evi, Ahmet Kaya Evi, Mehmet Ali Çubukçu Evi, Ali Erkan Evi, Daloğlu Evi, Eskicioğlu-Akağün Evi, Turan Manisalı Evi, Sabahattin Başer Evi ve Ruhiye Özdamar Evi'dir. Bu tarihi yapıların birbirine bağlandığı tarihi yürüyüş yollarına günümüzde dahi rastlamak mümkündür. Doğa ve tarihi ziyaretçilerine sunan bu yürüyüş yollarının tekrardan Eski Gümüşhane'ye kazandırılması oldukça önemlidir.

Ayrıca ticari yapılar olarak 1877 Trabzon Salnamesinde, Eski Gümüşhane’de 1 adet dabakhane, 1 adet mezbahane, 5 adet meyhane, 1 adet ırak fabrikası, 7 adet değirmen, 25 adet kahvehane bulunduğu belirtilmektedir (San, 1993). Bunların dışında Eski Gümüşhane’de yer alan 6 han olduğu ifade edilmektedir (San, 1990). Suluhan’ın dış duvarları günümüze kadar ulaşmasına rağmen, diğer hanların konumları tespit edilememiştir. Cami-i Sagir mahallesinde yer alan otel olduğu belirtilen han yapısının sadece temel duvarları günümüze ulaşmıştır (Dolu, 2010). Yerleşimin en büyük ve en merkezi hanı Suluhan’dı (San, 1990). Günümüzde Suluhan’ın bulunduğu alanda yapılan Süleymaniye Uygulama Otel; otel, restoran ve kafeterya hizmetleri ile turizm alanında hizmet vermeye devam etmektedir. Bunların dışında Eski Gümüşhane’de 31 sivil mimariye ait tarihi yapı yer almaktadır. Ayrıca, 31 tarihi konut dışında da 61’i temel seviyeye kadar yıkılmış durumda olan 73 tarihi yapı daha bulunmaktadır (Dolu, 2010).

Tablo 2. Yapıların Mevcut ve Eski (Özgün) İşlevleri

Yapı İşlevi	Mevcut Durumdaki İşlev			Eski (Özgün) İşlev	
	Yeni	Tarihi	Toplam		Toplam
1. Harabe Durumda	0	53	53		
2. Minare ve Cami	0	5	5	- Cami	6
3. Türbe	0	1	1	- Türbe	1
4. Hamam	0	2	2	- Hamam	5
5. Köprü	1	5	6	- Köprü	5
6. Çeşme	4	18	22	- Çeşme	18
7. Konut	16	31	47	- Konut	73
8. Kulübe	5	0	5		
9. Müştemilat	4	5	9	- Müştemilat	8
10. Ahr	6	22	28	- Ahr	10
11. Samanlık	6	0	6	- İdari	2
12. Tarım Deposu	3	1	4	- Okul (Mektep)	3
13. Depo	0	1	1	- Kilise	6
14. Garaj	2	1	3	- Ticari Yapı	3

Kaynak: Dolu, 2010.

Tablo 2 incelendiğinde, mevcut yapıların günümüzdeki kullanım amaçları ile geçmişteki özgün işlevleri arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, yapılar amacı dışında kullanılmaktadır.

Yeni inşa edilen yapılar Eski Gümüşhane’nin geleneksel dokusunu yansıtmamaktadır. Bununla birlikte zaman içerisinde yıkılan konak, taş ev, cami, hamam, kilise vb. yapılar günümüzde harabe halindedir (Düzgün & Çalık, 2017).

Maden, mağara ve hüzün turizmi kapsamında incelendiğinde, 17. ve 18. yy.larda Gümüşhane’de 70 maden ocağı bulunmaktaydı. Maden ocakları, Eski Gümüşhane’nin yerleşim merkezi olmasının en önemli sebebidir. Maden ocaklarının en önemlileri Kırk Pavli ve Hazine galerileridir. Galerilerin 1,5 metre genişlikte 2 metre yükseklikte yolları mevcuttu. 1950’li yıllarda bile galerilerin girişleri açıktı ve içlerinde dolaşabiliyordu (Mısırlıoğlu, 2023, s. 97). Günümüze Kırk Pavli olarak adlandırılan Eski Gümüşhane’deki dağ, Osmanlı Devleti zamanında ağırlıklı olarak Rumların çalıştığı maden ocağıydı. Maden ocağının bulunduğu bu dağda yaşanan çok büyük çökme sonucunda yüzlerce Rum’un dağın altında kaldığı sadece Pavli adında kırk kişinin olduğu belirtilir. Göçük altında kalanların ailelerinin

Pavlim Pavlim diye ağlamalarının dağın yamacında günlerce sürdüğü belirtilir. Bu büyük facia sonrasında söylenen "Herkes kendi Pavlisine ağlar" sözünün de buradan geldiği belirtilmektedir (Mısırlıoğlu, 2023, s. 97).

Haddehanede (madenlerin eritildiği yer) madenleri eritmek amacıyla devasa kazanlar yer alırdı. Bu kazanları kaynatmak için bölgedeki ormanlar yakacak olarak kullanılmıştır. Haddehane ve dökümhane de Eski Gümüşhane'de bulunmaktaydı. Bugün bile bahçe duvarlarında ve yerdeki taşlarda madeni alınmış gözenekli taşlara sıklıkla rastlamak mümkündür. IV. Murad zamanında Eski Gümüşhane'de bastırılan yüz bin akçe sultana gönderilmiş ve sultandan övgüler alınmasına sebep olmuştur. Eski Gümüşhane'de Kanuni Sultan Süleyman zamanında başlamak üzere 27 çeşit para bastırılmıştır (Mısırlıoğlu, 2023, s. 98).

Gastronomi turizmi kapsamında incelendiğinde, Eski Gümüşhane'de bulunan Süleymaniye Uygulama Oteli'nin zengin mutfağı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte restorasyon çalışmaları tamamlanmak üzere olan Özdenoğlu Konağı ve Süleymaniye Çay Bahçesine ait mutfaklar da, yöresel lezzetleri ile şehrin gastronomi turizmine katkı sağlayabilir. Ancak genel olarak şehirdeki kalifiye mutfak ve servis personeli arzının yetersiz oluşu, işletmelerde nitelikli hizmet verilmesi önündeki en büyük engellerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğrafçılık turizmi kapsamında incelendiğinde, bölgenin sahip olduğu yılın dört mevsimine yayılmış olan doğal güzellikleri ve otantik tarihi yapıları ön plana çıkmaktadır. Kentsel ve 3. derece doğal sit alanı kapsamında yer alan Eski Gümüşhane (Süleymaniye) geleneksel olmayan yapılara karşı olabildiğince korunmuş olmasına rağmen, bölgede yine de geleneksel yapım yöntemlerinden uzak ve tarihi dokuya uygun olmayan yapılara rastlamak mümkündür. Bu yapıların dış cephelerinin de tarihi dokuya uygun olacak şekilde restore edilmesi gerekmektedir.

Dağ ve kış sporları turizmi kapsamında incelendiğinde; Süleymaniye'de turizmin yılın 12 ayına yayılması için Süleymaniye Kayak Merkezi'nin de yapılması gerekmektedir. Bağcı vd.'nin (2022) yapmış oldukları araştırmada, Süleymaniye'de yapılması planlanan kış turizm merkezi sahasının uygunluğu incelenmiştir. Sekiz parametreye göre uygunluk analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda yatırımların yapılmasının planlandığı sahanın büyük ölçüde uygun kategoride yer aldığı tespit edilmiştir. Bu sahanın, Türkiye'deki aktif diğer kış turizm merkezleri ile kıyaslandığında yükselti, eğim, güneş ışınlarını alışı yönü, sıcaklık, yağış durumu, kar kalınlığı, karla kaplı olan gün sayısı vb. kış turizm kriterleri açısından çok daha uygun koşullara sahip olduğu belirtilmektedir. Süleymaniye Kayak Merkezi'nin yapılması durumunda Eski Gümüşhane'nin sahip olduğu potansiyelin ortaya çıkarılması ve Doğu Karadeniz'de başka örneği bulunmayan tarihi ve kültürel dokunun ülke turizmine kazandırılması mümkün olabilir.

Eski Gümüşhane'de yapılmakta olan ve yapılması planlanan restorasyon ve rekonstrüksiyon çalışmalarının daha hızlı, nitelikli ve amacı doğrultusunda tamamlanması için tüm kurum ve paydaşların yer aldığı organizasyonlara ihtiyaç duyulmaktadır (Düzgün & Çalık, 2017, s. 135).

Tablo 3. Eski Gümüşhane’deki Turizm Varlıklarının Değerlendirilebileceği Özel İlgi Turizm Türleri

Özel İlgi Turizm Türü	Turizm Varlıkları
Kültür Miras Turizmi ve İnanç Turizmi	Süleymaniye Cami, Küçük Cami, Camisiz Minareler, Mısırlıyade Hacı Tahir Efendi Türbesi, Süleymaniye Haziresi, Agios Ioannes Manastırı, Meryem Ana Manastırı, Agios Theodoros Manastırı, Timios Stavros Kilisesi, Ermeni Kilisesi, Agios Georgios Metropolitlik Kilisesi, Erkek Okulu (Frontistirion), İbtidai Mekteb (İlkokul), Rum Kız Okulu, Paşa Hamamı, Saray Hamamı, Kavaklık Hamamı, Çaput Hamamı, Taş Mağazalar, Tarihi Çeşmeler, Metropolitlik, İbrahim Lütfü Paşa Konağı (Zeki Kadirbeyoğlu Konağı), Fahri Gümüşeli Evi, Ahmet Kaya Evi, Ali Erkan Evi, Mehmet Ali Çubukçu Evi, Daloğlu Evi, Eskicioğlu-Akagün Evi, Turan Manisalı Evi, Sabahattin Başer Evi ve Ruhiye Özdamar Evi, Tarihi Yürüyüş Yolları.
Maden, Mağara ve Hüzün Turizmi	Kırk Pavli ve Hazine Galerileri, Kırk Pavli Dağında yaşanan çökme sonucunda yüzlerce Rumun ölmesi.
Gastronomi Turizmi	Kuşburnu Çorbası, Gendime Çorbası, Gavut Çorbası, Turşu Kavurması, Siron, Golot, Lor Dolması, Lemis, Hingel, Gendime Pilavı, Köme, Erişte Tatlısı, Pekmezli Un Helvası, Süt Herlesi, Yağlaç, Peşkidan Kuymağı, Kurut, Ağuz
Dağ ve Kış Sporları Turizmi	Süleymaniye (Gümüşhane) Kış Sporları Turizm Merkezi (23/6/2010 tarihli ve 2010/647 sayılı kararname ile Bakanlar Kurulu Kararı olarak yayımlanmıştır.)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’te, Eski Gümüşhane’nin sahip olduğu özel ilgi turizmi potansiyeli de göz önünde bulundurularak, bölgedeki turizm varlıklarının değerlendirilebileceği özel ilgi turizm türlerinin neler olabileceği ile ilgili öneriler sunulmaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere, Eski Gümüşhane’nin özellikle kültürel miras turizmi ve inanç turizmi potansiyelleri açısından ön plana çıktığı söylenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda, Eski Gümüşhane’de turizm alanında başarıya ulaşılabilmesi için izlenmesi gereken yollar ile ilgili aydınlatıcı bilgiler verecek olan bir turizm master planının hazırlanması gerektiği söylenebilir. Bu master planı kapsamında “Biz şu an neredeyiz?”, “Ulaşmak istediğimiz nokta neresi?”, “Bu noktaya ulaşmak için neler yapmalıyız?” sorularına doğru cevaplar verilebildiği takdirde, Gümüşhane turizmi adına çok önemli aşamalar kaydedilebilecektir.

Endüstriyel faaliyetlerin yeteri kadar gelişmediği Gümüşhane’de, farklı ekonomik seçenekler arasında turizm sektörünün öne çıktığı söylenebilir. Turizm sektörü; doğal, tarihi ve kültürel açıdan potansiyeli yüksek olan Gümüşhane’nin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynayabilir.

Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan ve ipek yolunun geçiş güzergahında bulunan Süleymaniye Mahallesinde, ismini de aldığı Süleymaniye ruhunu oluşturmak amacıyla her yıl Kanuni etkinliklerinin düzenlenmesinin Süleymaniye’ye olumlu etkisi olacaktır. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman büstü tekrar konulmalıdır. Bölgede yaşamış kültürlerin tarihi ve mimari yapıtlarının öncelikle korunması ve sonrasında restorasyonunun aslına uygun şekilde yapılması önemlidir. Yapılacak bu çalışmalar sayesinde, Eski Gümüşhane’nin kültürel mirasının özel ilgi turizmi kapsamında tarihi bir kültür köyü olarak Türkiye turizmine kazandırılması mümkün olabilir.

Eski Gümüşhane'nin kültürel varlıklarının korunması ve sonraki nesillere aktarılması amacıyla devam eden altyapı ve restorasyon çalışmalarının hızlandırılması ve açık hava müzesi kapsamında bölgede planlamaların yapılarak ziyaretçilere sunulması önerilmektedir (Çalık & Ödemiş, 2018, s. 243). Bu çalışmalar yürütülürken bölgenin tarihi – kültürel dokusunu korumak, öncelikli amaç olmalıdır. Restoran çalışmalarının aslına uygun olacak şekilde yürütülmesi, tarihi ve kültürel dokunun otantikliğinin korunması açısından önemlidir. Özel ilgi turistleri de genel olarak yapay ortam ve koşullardan mümkün olduğunca uzaklaşarak, otantik ortam ve koşullarla iç içe bir tatil deneyimi yaşamak istemektedir. Eski Gümüşhane, özel ilgi turistlerinin otantik tatil deneyimi talebine olumlu cevap verebilecek birçok tarihi ve kültürel zenginliğe sahiptir.

Literatür incelendiğinde, Eski Gümüşhane'nin turizm potansiyeli ile ilgili yapılan tek çalışmanın Düzgün & Çalık'ın (2017) çalışması olduğu görülmektedir. Düzgün & Çalık'ın (2017) ulaştığı sonuçlarla bu çalışmaların sonuçları büyük oranda benzerlik göstermektedir. Her iki çalışmada da ulaşılan ortak sonuca göre; bölgede tarihi yapıların korunmasına yönelik bazı restorasyon çalışmalarının yapıldığı, ancak yetersiz olduğu gözlemlenmiştir.

Eski Gümüşhane'de özellikle Kırk Pavli galerilerine yönelik yapılacak çalışma ile maden müzesinin bu alanda açılması için gerekli koşulların oluşturulması halinde, sadece Gümüşhane için değil Türkiye için önemli bir müze kazandırılmış olacaktır. Bu müze, bölgenin hüznü, maden ve mağara turizmi potansiyelinin gün yüzüne çıkarılması açısından önemli görülmektedir. Kurulacak olan bu müze, özellikle yabancı özel ilgi turistlerinin bölgeye çekilebilmesini sağlayabilir.

Süleymaniye'nin kentsel ve 3. derece doğal sit alanı olması sebebiyle geleneksel olmayan yapılara karşı olabildiğince korunmuş olmasına rağmen, bölgede yine de geleneksel yapıyı yöntemlerinden uzak ve tarihi dokuya uygun olmayan yapılara rastlamak mümkündür. Bu yapıların dış cephelerinin de tarihi dokuya uygun olacak şekilde restore edilmesi gerekmektedir. Bölgede tarihi dokuya uygun olmayan izinsiz yapıların olduğu görülmektedir. Bu yapılarla ilgili de ivedilikle gerekli önlemler alınmalı ve yenilerine müsaade edilmemelidir. Tarihi ve kültürel yapıların bulunduğu arsaların bir kısmının şahıslara satıldığı görülmektedir. Oluşturulacak master plan çerçevesinde bu alanlarda kamulaştırma çalışmalarının yapılması önerilebilir. Tarihi ve kültürel bilinci yüksek özel ilgi turistlerinin bölgeye çekilebilmesi anlamında, bölgenin sahip olduğu tarihi ve kültürel varlıkların korunmasına çok daha fazla önem verilmelidir.

Bu çalışmada, Süleymaniye'deki mevcut işletmelerin hizmet kalitesi bakımından iyileştirilmesi ve nitelikli işletme sayısının artırılması tavsiye edilmektedir. İşletmelerin iyileştirmesi gereken hususlar ile ilgili eğitim kurumlarından destek alınması önerilebilir. Özellikle turizm meslek lisesi ve üniversite öğrencilerinin işletmelerde daha fazla istihdam edilmesi, hem öğrencilerin mesleki deneyimlerini artırmalarını ve ekonomik olarak desteklenmelerini hem de işletmelerin hizmet kalitelerini artırmalarını sağlayacaktır. Ayrıca bölgede, işletmelerin hizmet kalitesinin en önemli göstergeleri arasında yer alan internet, su, elektrik gibi temel altyapı hizmetlerinin de iyileştirilmesi gerekmektedir. Ziyaretçi sayısı yetersiz olan bölgenin ziyaretçi sayısının artırılabilmesi için Süleymaniye ile ilgili etkili tanıtım faaliyetleri yürütülmelidir. Ancak öncelikle, bölgedeki söz konusu alt ve üstyapı problemlerinin tam anlamıyla çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Eski ahşap konakların ve taş evlerin restore edilerek, özel ilgi turistlerinin kullanımına açılması mümkündür. Bu sayede, hem konak ve taş ev kültürü yaşatılabilir hem de ekonomik anlamda kazanç sağlanabilir. Geleneksel mimarinin korunabildiği ev ve konakların DOKA ve diğer fonlar aracılığıyla projelerinin yapılması ve teşviklerden yararlanılması gerekmektedir (Çalık & Ödemiş, 2018). Ayrıca TKDK, IPARD vb. hibe sunan projelerle ilgili bölgenin yararlanabileceği imkanlar hakkında detaylı araştırma ve bilgilendirme çalışmalarının yürütülmesi önemlidir. Hibe sunan projelerden faydalanılarak bölgenin turizm çekim merkezi olması hızlandırılabilir.

Süleymaniye’de turizmin yılın 12 ayına yayılması için Süleymaniye Kayak Merkezi’nin de yapılması gerekmektedir. Süleymaniye Kayak Merkezi’nin yapılması durumunda Eski Gümüşhane’nin sahip olduğu potansiyelin ortaya çıkarılması sağlanarak, Doğu Karadeniz’de başka örneği bulunmayan tarihi ve kültürel doku ülke turizmine kazandırılmış olacaktır. Kayak merkezleri, özel ilgi turistlerinin ilgisini çeken önemli turizm alanlarından birisidir. Bölgenin kış sporları turizmi potansiyeli en iyi şekilde değerlendirilirse, kayak meraklısı özel ilgi turistlerinin bölgeye çekilmesi sağlanabilir. Ayrıca Eski Gümüşhane’nin yüksek ve engebeli bir noktada konumlanmış olması nedeniyle, dağ turizmi potansiyeli de çok yüksektir.

Süleymaniye’nin geniş ölçekli kültür mozağine sahip olmasının yanı sıra, kültür ve inanca dayalı özel ilgi turizm potansiyeli de yüksektir. Bu nedenle, Süleymaniye’nin önemli bir destinasyon olduğu söylenebilir. Ancak destinasyonun özel ilgi turizm faaliyetlerinde başarılı olabilmesi için Süleymaniye Kış Turizm Merkezinin bölgeye kazandırılması, kış turizm merkezinin sezon dışında Gümüşhane’deki diğer turistik destinasyonlarla bağlantısının kurulması ve destinasyonlara uygun pazarlama planlarının yapılması tavsiye edilmektedir.

Süleymaniye’ye çıkan yolun uygun noktalarında, eski tarihi dokunun sergilenmesini sağlayacak bir açık hava müzesi oluşturulabilir. Oluşturulacak bu açık hava müzesinde fotoğraf, resim gibi tarihi ve kültürel öğelere yer verilmesi, Süleymaniye’yi ziyaret eden özel ilgi turistlerine Süleymaniye ruhunu yaşatacaktır.

Sahip olduğu asırları aşan tarihi ve eşsiz doğal güzellikleri ile ön plana çıkan Gümüşhane, barındırdığı kültürel değerlerle Sakin Şehir (Cittaslow) olma potansiyeline de sahiptir (Yüce & Yaleze, 2018). Bu anlamda da Eski Gümüşhane’nin sahip olduğu potansiyellerin ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Yapılacak kazı çalışmaları sayesinde, Eski Gümüşhane’de yeni eser ve bulguların da ortaya çıkması muhtemeldir (Yurttaş, 2008). Eski Gümüşhane’de 1881 yılında doğmuş, öğretmenlik yapmış makale, deneme ve edebi eserler ortaya koymuş olan Kandilaptis eserlerinde 15. yüzyılda Eski Gümüşhane’de terkedilmiş şapelden bahsetmektedir. 15. yüzyılda keşfedilen terkedilmiş şapel Agios Theodoros şapelidir (Dolu, 2010). Bu şapelin etrafında yapılacak kazı çalışması ile Eski Gümüşhane’nin geçmişine dair yeni bulgulara ulaşılması ihtimali vardır.

Gümüşhane özelinde değerlendirildiğinde; sürdürülebilir turizm temelinde inşa edilen, fiziksel planlamalar yapılırken kaynakların taşıma kapasitelerinin dikkate alındığı, özgün mimari yapıların ön plana çıktığı, kültürel mirası yansıtan, öncelikli amacın nicelik değil nitelik olduğu, küresel düşünme

vizyonuna sahip olup yerel hareket edebilen, yörede özel ilgi turizminin geliştirilmesi hedefine yönelik olarak strateji üretmeye açık tüm paydaşların katılımıyla bir turizm master planının hazırlanması gerekmektedir. Özel ilgi turizmi kapsamında yapılacak planlamaların hayata geçirilmesi durumunda; Gümüşhane, özel ilgi turizmi alanında Türkiye'nin önemli destinasyonlarından birisine dönüşebilir. Gümüşhane'nin Türkiye turizminde önemli bir noktaya gelmesinin yolunun, özel ilgi turizminden geçmekte olduğu söylenebilir.

Çalışmada veri toplama aracı olarak yalnızca doküman incelemesinden yararlanılmış olması, bu çalışmanın sınırlılığıdır. Yapılacak olan çalışmalarda, görüşme ve gözlem tekniklerinden de yararlanılarak bulguların zenginleştirilmesi ve farklı yöntemlerle elde edilen bulgular arasında kıyaslama yapılması mümkün olabilir. Özellikle görüşme veri toplama aracından yararlanılarak yerel halk, kamu kurumları, işletmeler ve diğer paydaşların da görüşlerine başvurulması tavsiye edilmektedir. Literatür incelendiğinde, turizm alanında Eski Gümüşhane ile ilgili yapılmış olan çalışmaların yeterli olmadığı görülmektedir. Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda Eski Gümüşhane dışında da birçok tarihi, doğal ve kültürel değere sahip olan Gümüşhane'nin diğer destinasyonları da özel ilgi turizmi kapsamında incelenebilir. Yapılacak olan çalışmalarla, Gümüşhane'de turizmin geliştirilmesi hedefine yönelik olarak paydaşlara yol gösterilmesi mümkün olacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akıncı, Z., & Kasalak, M. A. (2016). Sürdürülebilir turizm yönetimi açısından özel ilgi turizminin yeri ve önemi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2016), 161-182. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1673262>
- Akpınar, İ., Akaryalı, E., & Demir, Y. (2006). *Gümüşhane ili maden potansiyeli*. Gümüşhane Mühendislik Fakültesi, Gümüşhane.
- Aydın, Ö. (2017). *Turistlerin Sinop ilinin alternatif turizm potansiyeline yönelik algılamalarının incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İskenderun Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bağcı, H. R., Zeybek, H. İ., & Demir, S. (2022). Süleymaniye kış turizm merkezi (Gümüşhane) için bir uygunluk analizi araştırması. *Mavi Atlas*, 10(2), 453-474. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.1123825>
- Bartram, S. A. (2001). Serious leisure careers among whitewater kayakers: A feminist perspective. *World Leisure Journal*, 43(2), 4-11. <https://doi.org/10.1080/04419057.2001.9674225>
- Bayraktar, G. (2021). *Şalpazarı ilçesinin özel ilgi turizm potansiyelinin belirlenmesine yönelik bir alan araştırması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Brotherton, B., & Himmetoğlu, B. (1997). Beyond destinations—Special interest tourism. *Anatolia*, 8(3), 11-30. <https://doi.org/10.1080/13032917.1997.9687118>
- Bulduk, T. B. (2019). Gümüşhane ili & yöresi ağızları söz varlığında eski Türkçe kelimeler. *Mavi Atlas*, 7(1), 52-67. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.518185>
- Çalık, İ., & Ödemiş, M. (2018). Gümüşhane ilinin somut olmayan kültürel miras değerlerinin sürdürülebilir turizm çerçevesinde incelenmesine yönelik nitel bir araştırma. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 8(2), 233-249. <https://doi.org/10.13114/MJH.2018.419>
- Demirel, E. (2016). *Gümüşhane kültür rotası ve turizm keşif rehberi*.
- Doğu Karedeniz Kalkınma Ajansı. (2016). *Doruklara sevdalı kent Gümüşhane*. DOKA Dergisi Gümüşhane Özel Sayısı, 29.
- Dolu, Y. B. (2010). *Eski Gümüşhane (Süleymaniye Mahallesi) sit alanı için kentsel ve yapısal koruma önerileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Düzgün, E., & Çalık, İ. (2017). Gümüşhane ili Süleymaniye Mahallesindeki tarihi yapıların sürdürülebilir turizm bağlamında değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ÖS-IV, 125-136. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/340931>
- Düzgüneş, E., & Demirel, Ö. (2013). Maçka Bölgesi'nin alternatif turizm potansiyeli açısından değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 3(7), 1-11. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/92471>

- Ezber, A. (2023). *Abdülhamid arşivi: Eski Gümüşhane fotoğrafları*.
- Gümüşhane Valiliği (1999). *Cumhuriyetin 75. yılında Gümüşhane*. Gümüşhane Valiliği Yayınları.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80. file:///C:/Users/mrode/Downloads/13f%20(5).pdf
- Kiral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1156348>
- Kozak, M. A., & Bahçe, A. S. (2012). *Özel ilgi turizmi*. Detay Yayıncılık.
- Küçük, K. (2021). *Yerel halkın neofobi düzeyleri ile özel ilgi turizmi kapsamında değerlendirilen çay turizmi algısı arasındaki ilişki: Rize ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mısırlıoğlu, Av. A. T. (2023). *Geçmişte Gümüşhane*. Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.
- San, S. Ö. (1990). *Gümüşhane kültür araştırmaları ve yöre ağızları*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- San, S. Ö. (1993). *Trabzon salnameleri'nde Gümüşhane sancağı* (Sayı 3). Gümüşhane Valiliği, Gümüşhaneliler ve Gümüşhane'yi Sevenler Hizmet Vakfı.
- Sorensen, L. (1993). The special-interest travel market. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 34(3), 24-30. <https://doi.org/10.1177/001088049303400305>
- Sunar, H. (2017). *Özel ilgi turizmi olarak hüüzün turizmi ve Türkiye'den örnekler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanrısevdi, A. (2003). Özel ilgi turizmi ve özel ilgi turizmi kapsamında Kuşadası ve çevresinde var olan potansiyel potansiyel kaynaklar üzerine kuramsal bir inceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 9-22. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1003278>
- Trauer, B. (2006). Conceptualizing special interest tourism—Frameworks for analysis. *Tourism Management*, 27(2), 183-200. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2004.10.004>
- Uluçeçen, T. H. (2011). *Özel ilgi turizmi: Kapsamı, çeşitleri ve Türkiye'de uygulanabilirliği* (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Daire Başkanlığı.
- Uslu, G. A. (1980). *Gümüşhane ve çevresinin tarihi-sanat eserleri (1969/1971)*. Yelken Matbaası.
- Weiler, B., & Hall, C. M. (1992). *Special interest tourism*. Belhaven Press.
- Yay, Ö. (2017). Kemer'in alternatif turizm potansiyeli. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1446-1456. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1994>
- Yıldız, Ö. E. (2009). *Türkiye'de şarap turizmi-Çeşme örneğinde ürün geliştirme modeli* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Yurttaş, H. (2008). Gümüşhane/Süleymaniye Mahallesi (Eski Gümüşhane) kültür varlıkları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2008), 347-366. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/31379>

Yüce, A., & Yaleze, H. D. (2018). Türkiye’de cittaslow (yavaş şehir) hareketi ve bir öneri: Gümüşhane merkez ilçesi. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(4), 158-180. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.476098>.

ZEKERİYA TÂMİR'İN ÖYKÜLERİNDE OTORİTER SİSTEMLERE İTAAT VE BAŞKALDIRI ARASINDA ARAP BİREY*

 Ahmed MDERATY^a

 Metin PARILDI^b

Öz

Bu makale, çağdaş Arap edebiyatının önde gelen isimlerinden Suriyeli yazar Zekeriya Tâmir'in öykülerinde Arap bireylerin siyasi, toplumsal ve dinî otoritelere karşı gösterdiği itaat ve başkaldırı temalarını derinlemesine inceler. Araştırma, Tâmir'in öykülerinde sıklıkla rastlanan itaatkâr tavırların yanı sıra, bu otoritelere karşı sergilenen direniş anlarını detaylı bir şekilde ele almakta, öykülerdeki siyasi otoriteye karşı direniş, toplumsal normlara ve baskılara meydan okuyan karakterler ve dinî otoriteye itiraz eden öykü kahramanlarının tutumları üzerine odaklanır. Seçilen öyküler, örnekleme yöntemiyle belirlenmiş ve Arapça asıllarından Türkçeye sadık bir şekilde çevrilmiştir. İçerik analizi sürecinde betimleme ve yorumlama teknikleri kullanılarak, Tâmir'in öykülerindeki otoriteye başkaldırı temasının nasıl işlendiği akademik bir perspektifle değerlendirilmiştir. Tâmir'in öykülerinde, zorba yönetimlerin baskısı altındaki bireylerin genellikle boyun eğme eğiliminde olduğu ancak bazen otoriteye karşı çıkan ve özgürlük arayan karakterlerin umut dolu anlarına da yer verilir. Toplumsal otoriteye başkaldırıda, toplumun bireyler üzerindeki baskısı ve bu baskının yarattığı çatışmalar ele alınır. Kadın karakterlerin baskılara karşı başkaldırısı ve cinsiyet eşitliği konusu da vurgulanır. Dini otoriteye başkaldırı, dinin bireyler üzerindeki etkisini ve bireylerin bu etkiye nasıl karşı koyduklarını inceler. Öykülerde dinî kuralların sorgulandığı, reddedildiği ve bireylerin kendi inançlarını arama sürecine odaklanılır. Bu üç tema aracılığıyla, bireyin otoriteye karşı duruşunun ve kişisel özgürlük arayışının önemi ve zorluğu vurgulanır. Tâmir'in öyküleri, bireylerin toplumsal, siyasi ve dinî baskılara karşı direnme gücüne ve cesaretine dikkat çeker. Tâmir'in öyküleri, Arap toplumunun yaşadığı çatışma ve mücadelelerin zengin bir anlatısı olarak öne çıkar.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Arap Edebiyatı, Çağdaş Suriye öyküsü, Zekeriya Tâmir, Otorite eleştirisi.

THE ARAB INDIVIDUAL BETWEEN OBEDIENCE AND REBELLION AGAINST AUTHORITARIAN SYSTEMS IN ZAKARIA TAMER'S STORIES

Abstract

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü 'Zekeriya Tâmir'in Öykülerinde Otorite Eleştirisi' başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, amderaty@erciyes.edu.tr

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, mparildi@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 31.01.2024, Makale Kabul Tarihi: 20.02.2024

This article deeply examines the themes of obedience and rebellion against political, social, and religious authorities by Arab individuals in the stories of Syrian writer Zakaria Tamer, a prominent figure in contemporary Arabic literature. The research extensively explores not only the submissive attitudes frequently found in Tamer's stories but also the moments of resistance against these authorities. It focuses on the characters' defiance against political authority, their challenge to social norms and pressures, and the stance of story heroes who oppose religious authority. The selected stories have been determined using a sampling method and have been faithfully translated from their Arabic originals to Turkish. Employing descriptive and interpretive techniques in the content analysis process, the theme of defiance against authority in Tamer's stories is academically evaluated. The research highlights how individuals under the oppression of tyrannical regimes tend to submit, yet sometimes there are hopeful moments for characters who defy authority and seek freedom. The resistance against social authority includes the examination of societal pressure on individuals and the conflicts it creates. The rebellion of female characters against oppression and the issue of gender equality are also emphasized. Rebellion against religious authority delves into the influence of religion on individuals and how they resist this influence, focusing on the questioning and rejection of religious rules and the individuals' search for their own beliefs. Through these themes, the importance and difficulty of an individual's stance against authority and the search for personal freedom are underscored. Tamer's stories draw attention to the strength and courage of individuals in resisting social, political, and religious pressures. They also stand out as a rich narrative of the conflicts and struggles experienced in Arab society.

Keywords: Contemporary Arab Literature, Contemporary Syrian story, Zakariya Tamer, Criticism of authority.

Giriş

Otorite, sıklıkla güç ve yetki kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu terim, genellikle, herhangi bir meşrulaştırma, argüman veya açıklama gerektirmeden, bireylere itaat etmeleri için baskı uygulayan bir iktidar biçimi olarak tanımlanır. (Kutluay, 2019, s. 8) Günlük yaşamda, otorite genellikle kabul edilmiş güce veya güçlü bir pozisyona sahip olanlara atfedilen bir özellik olarak algılanır. Ancak, otoritenin çok yönlü doğası sıklıkla göz ardı edilmektedir. Bu göz ardı etmenin temel nedeni, otoritenin çoğunlukla politika ve iktidar alanlarıyla sınırlı bir kavram olarak düşünülmesi ve hatta otorite ile iktidar kavramlarının sıklıkla birbirinin yerine kullanılmasıdır. Fakat, iktidar ve otorite arasında önemli farklar bulunmaktadır. Otorite, politika ve iktidarla ilişkili olsa da bu kavramlarla sınırlı değildir; toplumsal alanın tamamını kapsar ve her sosyal ilişkide etkisini gösterir. Örneğin, bir annenin çocuğu üzerindeki otoritesi ile devletin halkı üzerindeki otoritesi arasında temel farklar vardır; her otoritenin farklı kaynakları ve meşruiyet zeminleri bulunmaktadır. (Esgin, 2013, ss. 93-94) Böylece, otoritenin bu geniş ve çok boyutlu tanımı çerçevesinde, Zekeriya Tâmir'in öykülerinde nasıl ele alındığına ve otoritenin farklı yüzlerinin, Tâmir'in eleştirel bakış açısı ile nasıl sorgulandığına odaklanmak, onun edebi öykülerindeki derinliği ve toplumsal etkisini daha iyi anlamamıza olanak tanır.

Zekeriya Tâmir, Suriye öykücülüğüne değerli katkılarda bulunmuş bir yazardır. (Kula, 2011, s. 21) Öykülerinde sıklıkla toplumsal ve politik meseleleri öne çıkaran Tâmir, genellikle sabit kabul edilen değer sistemleri, ideolojiler ve yönetim biçimlerine meydan okur. Bu eleştirel yaklaşımıyla Tâmir, okuyucularını var olan düşünce yapılarını ve toplumsal düzeni sorgulamaya teşvik eder ve siyasi, sosyal

konulara -dinî değerler de dahil olmak üzere- eleştirel bir bakış açısı sunar.(İsmail, 2020, s. 55) Tâmir'in kendine özgü kimliği ve özgürlük arayışı, öykülerinde bireyi kontrol altına alan güç ve otoritelere karşı geniş bir eleştiri yelpazesi sunmasına yol açmıştır. Bu isyankâr kimlik ve özgürlük arzusu, öykülerinde bireysel özgürlüğü sınırlayan siyasi, sosyal ve dinî otoriteleri sorgulama imkânı sağlar. Yazar, kontrol mekanizmalarını ayrıntılı bir biçimde işleyerek, otoriteye karşı duruş sergiler. Tâmir'in öyküleri, otorite eleştirisi bağlamında bireyin özgürlük mücadelesini etkili bir şekilde yansıtarak, Suriye edebiyatında dikkate değer bir etki bırakmaktadır.

Bu çalışmamızda, Zekeriya Tâmir'in yetişkinlere yönelik yazdığı on adet öykü kitabı üzerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda, incelediğimiz eserler şunlardır: "Sahîlu'l-Cevâdi'l-Ebyad" (Beyaz Atın Kışnemesi), "Rebî'un fi'r-Ramâd" (Kül İçinde İlkbahar), "er-Ra'd" (Gök Gürültüsü), "Dimâşku'l-Harâik" (Yangınların Şâm'ı), "en-Numûr fi'l-Yevmi'l- 'Âşir" (Onuncu Günde Kaplanlar), "Nidâu Nûh" (Nûh'un Çağrısı), "Senadhaku" (Güleceğiz), "el-Hisrim" (Koruk Üzüm), "Teksîru rukeb" (Dizler Kırmak), ve "el-Kunfuz" (Kirpi). Öykülerden alınan alıntılar örnekleme yöntemiyle seçilmiş ve seçilen örnekler, Arapça asıllarına sadık kalarak Türkçeye çevrilmiştir. İçerik analizi sürecinde, betimleme ve yorumlama teknikleri kullanılarak Tâmir'in öykülerinde otoriteye karşı bireyin tutumları nasıl ele alındığı akademik bir perspektifle değerlendirilmiştir.

Literatürde; araştırma konumuz ile ilgili olarak, Arap dünyasında yapılan birtakım çalışmalar tespit edilmiş ve incelenmiştir. İmtinân es-Samâdî'nin çalışması, Zekeriya Tâmir hakkında Arap dünyasında yapılan en kapsamlı çalışma olarak öne çıkmakta, Tâmir'in hayatı, düşünceleri ve öykülerindeki otoriteye karşı tutumunu detaylı bir şekilde ele almaktadır.(es-Samâdî, 1995) Ahmet Bostancı'nın çalışması, Tâmir'in edebi kişiliği ve öykücülüğü üzerine genel bir bakış sunmaktadır.(Bostancı, 2007) Ahmed Mderaty, Tâmir'in "Onuncu Günde Kaplanlar" adlı öykü koleksiyonu üzerinden birey ve otorite arasındaki ilişkiyi, öykülerin tematik ve teknik özellikleri aracılığıyla ele almaktadır.(Mderaty, 2019) Halim Öznurhan'ın çalışması ise, Tâmir'in öykülerindeki polis devleti tematik çerçevesini ele almaktadır.(Öznurhan, 2015) Yeşim Fettahoğlu, Tâmir'in "Onuncu Günde Kaplanlar" öyküsünde birey ve otorite arasındaki ilişkinin kaplanın evcilleştirilmesi metaforuyla sembolik olarak incelendiğini analiz etmektedir.(Fettahoğlu, 2016) Şirvân Ramadân'nın makalesi, Tâmir'in öykülerindeki siyasi otoritenin kontrol ve baskı mekanizmalarını vurgulamaktadır.(Ramadân, 2020)

Önceki çalışmalara baktığımızda, Zekeriya Tâmir'in öykülerinde otorite temasının genellikle yüzeysel bir şekilde ele alındığı ve sıklıkla siyasal otorite ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu çalışmalar, otoriter yapıların bireylere uyguladığı baskı açısından bakış açısını benimsemiştir. Ancak bu çalışmada, Zekeriya Tâmir'in öykülerindeki karakterlerin siyasi, toplumsal ve dinî otoriteye karşı sergiledikleri başkaldırı tutumları derinlemesine analiz edilmekte; bu başkaldırıların nasıl şekillendiği ve Tâmir'in öykülerindeki çeşitli otorite figürlerine nasıl meydan okunduğu detaylı bir şekilde incelenmektedir. Özellikle, bu öykülerde karakterlerin otoriteye karşı geliştirdikleri direniş biçimleri, bu direnişin altında yatan motivasyonlar ve sosyo-kültürel bağlamın bu tutumlara etkisi ele alınmaktadır. Böylelikle, Tâmir'in öykülerinin, bireyin otorite karşısında nasıl bir duruş sergilediğini ve bu duruşun toplumsal ve politik anlamda ne gibi sonuçlar doğurduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışma,

Tâmir'in öykülerindeki karakterlerin, genellikle bastırılmış ve kenara itilmiş toplum kesimlerinin sesini nasıl yansıttığını ve bu seslerin toplumsal değişim sürecinde nasıl bir rol oynadığını da tartışmaktadır. Bu analiz, Tâmir'in edebiyatının, sadece edebi bir başarı olmanın ötesinde, toplumsal ve siyasi bir bilinç uyandırma aracı olarak da önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma, literatüre Tâmir'in öykülerinin çok yönlü analizini sunarak önemli bir katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

A. ZEKERİYA TÂMİR'İN HAYATI VE ÖYKÜCÜLÜĞÜ

Zekeriya Tâmir, 1931 yılında Suriye'nin başkenti Şam'da doğmuş ve 1981 yılından itibaren İngiltere'de yaşamış olan bir Suriyeli yazardır. Fakir ailesinin geçimine katkı sağlamak amacıyla on üç yaşında eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalmış ve on iki yıl boyunca Şam'ın el-Bahsa semtinde demircilik yapmıştır.(es-Samâdî, 1995, s. 23) Bu dönemde, Tâmir kendi kendini eğitmek amacıyla çeşitli edebi eserleri ve kitapları okumuştur.(Muhanna, 2005) 1950'lerin ortalarında Komünist Parti'ye katılmasıyla ilgili çelişkili bilgiler bulunmakla birlikte, kısa süre örgüt üyesi olduktan sonra, cezaevinde polis baskısı altında gizli örgüt üyeliğini itiraf ettiği için partiden ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, aydınlar ve aktivistlerle kurduğu dostluklar ve bu çevrelerin reformist sosyal ve politik fikirleri, onun dünya görüşünün şekillenmesine önemli katkılar sağlamıştır.(Kayyal, 2006, s. 96) Tâmir, öykü yazarlığına 1957 yılında adım atmış ve ilk öykü kitabı "Sahîlu'l-Cevâdi'l-Ebyad" (Beyaz Atın Kışnemesi) 1960 yılında yayımlanmıştır. Bu eser, geniş bir okuyucu kitlesi ve eleştirmenler tarafından dikkat çekici bir ilgi görmüştür.(el-Cerâdî, 1995, ss. 15-16) Tâmir, ilk hikâye koleksiyonunun başarısının ardından demircilik mesleğini bırakarak Suriye Kültür Bakanlığı'nda görev almıştır.(es-Samâdî, 1995, ss. 25-26) Aynı zamanda "el-Mevkîfu'l-Edebî", "el-Ma'rife" gibi kültürel dergilerin yanı sıra "er-Râfi" ve "Üsâme" isimli çocuk dergilerinin editörlüğünü üstlenmiştir. 1978-1980 yılları arasında aylık "el-Ma'rife" dergisinde editörlük yaparken, Abdurrahman el-Kevâkibî'nin (1849-1902) "Tabâiu'l-İstibâd ve Masâriu'l-İstibâd" adlı eserinden zorbalıkla ilgili alıntılarını yayınladığı için 1980 yılında bu görevinden alınmıştır. Bu olayın ardından, 1981 yılında ülkesini terk ederek İngiltere'ye göç etmiştir. Sürgündeyken, Riyâd er-Reyyis yayınevi ve el-Kuds al-Arabî de dahil olmak üzere Londra'da yayınlanan çeşitli gazetelerde editörlük yapmıştır.(Kayyal, 2006, s. 96)

Zekeriya Tâmir'in edebi ürünleri, geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu eserler arasında kısa öyküler, sayısız eleştiri makalesi, çocuk öykü kitapları(Kilci, 2018, ss. 84-180; Şaban & Kilci, 2020) ve kitaplaştırılmış makaleler bulunmaktadır. Ayrıca, on adet öykü kitabı da Tâmir'in önemli eserleri arasında yer alır. Öyküleri, birçok dile başarıyla çevrilen Tâmir, Arap edebiyatının en üretken kısa öykü yazarlarından biri olarak kabul edilmektedir. Onun kendine has üslubu ve özgün kurgu dünyası, Arap hikâyeciliğine önemli katkılarda bulunmuş ve bu alanı zenginleştirmiştir.¹

Zekeriya Tâmir, şiirsel bir dil kullanarak özgün bir öykü anlatımı benimsemiştir. Onun dili, kelimelere yeni ve özgün anlamlar kazandırarak, okuyucuyu gerçek dünyadan soyutlayan ve adeta bir kâbusun içine çeken bir gerilim oluşturur. Tâmir'in öykülerinde trajik duygular ve gerçeklik ile hayal iç içe geçmiştir, bu da yazarın öykülerini gizemli ve yoğun ifadelerle dolu, çok katmanlı ve çağrışımlarla zengin bir hale getirir. Özellikle, 1967 yılındaki İsrail ile yaşanan savaş sonrası yazdığı öykülerde, Suriye

¹ Zekeriya Tâmir'in hayatı, eserleri ve öykücülüğü ve hakkında yapılan çalışmalar ile ilgili geniş bilgi için Bkz. (Bostancı, 2007, ss. 21-240; Can, 2006, ss. 12-21; es-Samâdî, 1995, ss. 21-186; İyd, 1989, ss. 141-162; Mderaty, 2019, ss. 14-28)

halkının savaş sonrası yaşadığı mağlubiyet psikolojisi ve yöneticilerin bu yenilgileri kahramanlık ve zafer olarak sunma çabaları, alaycı ve eleştirel bir üslupla işlenmiştir.(Öznurhan, 2015, s. 42) Bu öykülerde, savaşın travmatik etkileri ve toplumsal yansımaları, Tâmir'in kaleminden incelikli bir şekilde ele alınmış ve Suriye toplumunun derinlerindeki duygusal ve psikolojik çatışmalar ortaya konarak, yazarın edebi derinliği ve eleştirel bakış açısı sergilenmiştir.

Zekeriya Tâmir'in gençliğindeki hayat mücadelesi ve yoksul bir işçi olarak yaşadığı zorluklar, yönetim tarafından maruz kaldığı haksızlıklar, öykülerinde tematik olarak yoksulluk, açlık, kadınların sömürülmesi, cinsel baskı ve ifade özgürlüğünün eksikliği gibi toplumsal ve siyasi sorunlara odaklanmasına zemin hazırlamıştır. Yabancılaşma, kaybolmuşluk ve acizlik duyguları, onun öykülerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Tâmir, öykülerinde, güçsüz bireylerin yağmacı güçler, her köşede gizlenen ebedi kötülük ve dizginsiz zalim şiddet karşısında kolay bir av oldukları kasvetli bir tablo çizer. Yazar, özgürlük ve onurdan yoksun, aşağılanmış, tacize uğramış ve bu duruma utanç verici bir itaatle karşılık veren karakterleri, çirkin ve trajik figürler olarak tasvir eder. Yazılarında, baskıya ve temel insan haklarının çiğnenmesine elverişli bir ortam yaratan geleneksel Arap toplumunda hâkim olan muhafazakâr görüşlere yönelik alaycı ve hiciv dolu ifadeler öne çıkar. Tâmir'in eleştirileri büyük ölçüde Arap yöneticilere, çevresindeki yozlaşmış elitlere, dinî liderlere ve muhafazakâr eski nesle yöneliktir. Ona göre, bu unsurlar özgürlükten yoksun, ataerkil bir toplumu sürdürmek adına iş birliği yapmaktadır.(Kayyal, 2006, ss. 98-99)

Tâmir'in öyküleri, genellikle Sembolizm akımının izlerini taşımaktadır. Yazar, akıcı bir üslup ve günlük konuşma diline yakın sade bir dil kullanmaktadır. Tâmir, öykülerinde toplumun çeşitli sorunlarını ele almakta, yozlaşmış adetleri, sosyal çarpıklıkları, siyasi otoritenin zulüm ve baskılarını, ezilmiş halkın çaresizliğini ironik ve alaycı bir üslupla eleştirmektedir. Bu ironik üslup ve alaycı dil, her türlü siyasi, sosyal ve dinî otoriteye karşı dolaylı bir yüzleşme şeklinde görülebilir. (el-Haleh Harb, 2020, s. 199) Tâmir'in bu yaklaşımı, onun edebi öykülerinin altında yatan eleştirel ve toplumsal mesajları daha da etkileyici kılarak, okuyucuları düşünmeye ve sorgulamaya teşvik eder. Böylelikle, Tâmir'in öyküleri, sadece edebi bir başarı olmanın ötesinde, toplumsal bilinç ve eleştiri yönünden de önemli bir işlev görür.

Zekeriya Tâmir'in öyküleri, farklı otorite yapılarına karşı eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Bu öykülerde otorite, yalnızca bir politik rejim olarak değil; sosyal, kültürel, ahlaki ve dinî dinamiklerin etkisinde şekillenen çok katmanlı bir olgu olarak işlenir. Bu nedenle, Tâmir'in eserleri, farklı düzeylerdeki otoriter sembollerle doludur. Örnekler arasında baba otoritesi, din adamının otoritesi, kültürel mirasın otoritesi, zalim politikacıları destekleyen entelektüellerin otoritesi, ağabey otoritesi, polis otoritesi ve genel toplum otoritesi bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, Tâmir'in eleştirisinin sadece politik iktidarı değil, genel olarak toplumu ve bireyi de nasıl etkilediğini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Tâmir, öykülerinde bu çeşitli otorite figürlerini ve onların toplum üzerindeki etkilerini incelerken, okuyucuya, bireyin otorite karşısında yaşadığı çatışmaları ve bu çatışmaların bireyin yaşamındaki etkilerini detaylı bir şekilde sunmaktadır.(Abdu'l-Mevlâ, 2020, s. 222)

Bu bağlamda, Zekeriya Tâmir'in öykü kahramanları, çeşitli güç ve otorite merkezleri tarafından kuşatılmış durumdadır ve bu otoritelerin her biri, kahramanın olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır. Evde baba figürünün diktatoryal otoritesinden, polislerin, müfettişlerin ve hakimlerin temsil

ettiği devlet otoritesine kadar genişleyen bu yapı, ahlak, din ve hukuk gibi sosyal değerlerle desteklenmektedir. Bu yapılar, kahramanın kendini ifade etme fırsatını engelleyerek, onun bu otoritelere karşı çıkma ve direnç gösterme kapasitesini sınırlar.(Berekât & İsmail, 2007, s. 131) Sonuç olarak, Tâmir'in öykülerindeki kahraman karakterler genellikle istikrarsız, gergin ve sürekli otoriteyle çatışma halinde olan bir yapı sergiler.(es-Samâdî, 1995, s. 133) Bu karakterler, öykünün başlangıcında ne kadar sağlam bir duruş sergilese de, kısa sürede güçlerinin tükendiğini ve bazı istisnalar dışında ilkelerinden vazgeçmek zorunda kaldıklarını gösterir.(Tâmir, 1972, s. 588) Bu durum, Tâmir'in öykülerinin, bireyin otorite karşısındaki çaresizliği ve direnç çabalarını vurgulayan güçlü bir eleştirel temayı ortaya koyduğunu göstermektedir.

Zekeriya Tâmir'in öykülerinde, siyasi iktidarın zorbalığına karşı mücadele eden veya direnen kahramanları bulmak nadirdir. Öykülerin kahramanları genellikle ya teslim olmakta ya da öykünün sonunda anlamsız bir cinayete kurban gitmekte ya da intihar etmektedirler.(Bostancı, 2007, ss. 161-162) Bu karakterler, sıklıkla katı kuralları olan baskıcı bir toplumda yaşamakta ve çeşitli otorite figürleri tarafından kısıtlanmakta veya baskı altına alınmaktadırlar. Öykülerde sıkça rastlanan bir tema, kahramanların diğer karakterlerle iletişim zorluğu çekmeleridir. Bu kahramanlar, karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmak yerine genellikle teslimiyetçi bir tutum benimsemektedirler.(es-Samâdî, 1995, s. 139) Ayrıca, dinî otorite, Tâmir'in öykülerinde genellikle karşı konulmaz bir güç olarak tasvir edilir ve bu nedenle, bireyler çoğunlukla dinî otoriteye karşı itaatkâr bir tavır sergileyerek boyun eğmektedirler. Yazar, karakterlerin çeşitli yaşam zorluklarıyla karşılaştıklarında, dinin rehberliğindeki otoriteye teslim olma eğilimlerini işlemektedir.

Ancak, nadiren de olsa, Tâmir'in öykü kahramanları otoritenin dayattığı sınırlamalara ve normlara karşı çıkarak, kendi kimliklerini ve özgürlüklerini arama çabasına yönelmektedirler. Bu durumlar, Tâmir'in öyküleri aracılığıyla otoriteye yönelik eleştirisinin yanı sıra, kahramanlarına rehberlik etme amacını da göstermektedir. Tâmir, bu karakterlerin içsel çatışmalarını ve karşılaştıkları dışsal zorlukları detaylı bir şekilde betimleyerek, okuyucularına farklı perspektifler sunar ve toplumsal normlara karşı sorgulayıcı bir bakış açısının önemini vurgular. Makalenin ilerleyen kısımlarında, Tâmir'in öykü kahramanlarının siyasi, sosyal ve dinî otoritelere karşı sergiledikleri başkaldırı durumları örneklerle incelenecektir.

B. SİYASİ OTORİTEYE BAŞKALDIRI

Bu başlık altında, Zekeriya Tâmir'in öykülerindeki kahramanların, siyasi otoriteye karşı sergiledikleri direniş ve başkaldırı durumlarına odaklanılmaktadır. Tâmir'in öykülerinde sıkça rastlanan teslim olma, kaçma ve ölümü tercih etme gibi durumlar, Arap dünyasındaki zorba ve acımasız siyasi yönetimlerin bir yansıması olarak ele alınabilir. Ancak, bu makalede daha çok öykü kahramanlarının, zorbalık ve baskı karşısında nadiren de olsa gösterdikleri başkaldırı ve direniş anlarına dikkat çekilmektedir. Bu durumlar, Tâmir'in öykülerinde öne çıkan ve dikkate değer bir tema olarak ele alınmakta, kahramanların otoriteye karşı duruşları ve bu duruşun altında yatan motivasyonlar ve içsel çatışmalar detaylı bir şekilde incelenmektedir. Tâmir'in öykülerindeki bu başkaldırı anları, bireyin otorite karşısındaki güç ve direncini sembolize ederken, okuyuculara toplumsal ve siyasi baskılara karşı mücadelede ilham verici örnekler sunmaktadır. Bu genel çerçevenin ardından, şimdi Tâmir'in

öykülerinden seçilmiş örneklerle, kahramanların otoriteye karşı sergiledikleri başkaldırı ve direnişin somut örneklerine detaylı bir şekilde bakacağız.

Örneğin, Tâmir'in "Zafer" adlı öyküsünde, hükümdarın hazinesindeki para eksilince, halka yeni vergiler getirilmesi kararlaştırılır. Vergileri toplamakla görevlendirilen tahsildarlar ve polisler, halka şiddet uygular. Öykü, "Sonunda bir gün halkın sabrı tükendi, öfkeleri başlarına vurdu ve zulmü lanetleyen sesleri yükselerek büyük bir kalabalıkla hükümdarlık sarayına doğru ilerlemeye başladılar" (Tâmir, 1981, s. 125) ifadeleriyle devam eder. Tâmir'in öykülerinin genelinde bu tür bir halk tepkisi olağandışı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bu ifadeler Tâmir'in, Arap halkını yönetimin zulmüne karşı başkaldırmaya teşvik ettiğini ve bir gün halkın sabrının tükeneceği konusunda yönetimi uyardığını göstermektedir.

Benzer şekilde, "Unutkanlık" adlı öykü, halkın yönetimle cesurca başa çıkması ve zorbalığa karşı gösterdiği direniş açısından dikkate değer bir örnektir. Öyküde "Şehir halkı, ölümün yaklaştığına kesin olarak anladıktan sonra, yüzleri soldu ve konuşmamaya başladılar; fakat garip bir cüret ve cesaret kazandılar. Kral ve askerleri onlar için korkulacak şeyler olmaktan çıktı. Hapse, işkenceye ve darağaçlarına aldırılmadan vergi vermez oldular" (Tâmir, 1978a, ss. 37-38) ifadeleri kullanılmaktadır. Bu pasaj, Tâmir'in öykülerinde, halkın otoriteye karşı nasıl bir direnç gösterebileceğini ve yönetimin zorbalığına karşı sergiledikleri cesur tutumu vurgulamaktadır.

Bazı öykülerde, Tâmir Arap bireylerin yaşadıkları zulme ve baskıya karşı kaçmayı değil, aktif bir eylemde bulunmayı tercih ettiklerini işler. "Son" adlı öyküde, bu tema sembolik bir üslupla ele alınmaktadır:

"Rengi solmuş bir adam, intikam alır gibi bir hareketle bıçağını kabzasına kadar yere sapladı. Sonra kulağını yere dayadı. Dehşetle çığlık attı: Yer ağılıyor. Sonra kulağını ikinci kez yere dayadı. Sevinç dolu bir sesle haykırdı: Öldü. Kulağını üçüncü kez yere dayadığında, düzenli bir şekilde yere vuran asker postallarının sesinden başka bir şey duymadı." (Tâmir, 1981, s. 19)

Öyküdeki bu karakter, karşılaştığı haksızlıklara ve zulme, kaçmak yerine tepki göstererek eyleme geçmeyi seçer. Bıçağını toprağa saplaması ve ardından 'yerin ağlaması ve ölmesi', yazarın ülke ya da yönetim eleştirisini simgelemektedir. Tâmir'e göre, vatandaşlarına huzurlu bir yaşam sağlayamayan bir ülke, ölümü hak etmiştir. Öyküdeki Arap bireyinin çözümü, ülkesini 'öldürmek' olarak tasvir edilir, bu durum yönetimin zorbalıklarına ve acılarına karşı bir başkaldırı olarak yorumlanabilir. Öte yandan, kahramanın bıçağını yere sapladıktan sonra duyduğu asker postallarının düzenli vuruşları, devam eden mevcut düzeni ve halkın karşı koyamayacağı askeri gücü temsil eder.

Siyasi otoritenin acımasız bir aracı olan polise karşı çıkan bir karakteri Zekeriya Tâmir'in öykülerinde bulmak oldukça zordur. Ancak "Polis ve At" öyküsünde, polisin zorbalığına maruz kalan at arabası çeken Ebu Mustafa'nın yerine, onun atı büyük bir tepki gösterir. Polis, Ebu Mustafa'nın araba ve yayalar için ayrılmış bir caddeden at arabasıyla geçişine izin vermez. Bu olay karşısında öfkelenen at, polisi ezerek öldürür: "Ebû Mustafa, bir süre tereddüt içerisinde kaldı. Polis ona bağırdı: Dön geri. Hemen geri dönmezsen pişman olursun. Ebû Mustafa, arabaya doğru yöneldi. O an, atın öfkesi zirveye ulaşmıştı; tüm gücünü topladı ve gemi azıya alarak ileri doğru atıldı. Kendisine doğru gelen arabayı gören polis şaşırды. Kaldırma atlamaya

çalıştı; ama başaramadı. At, ona vurdu, yere savrulurken sırtı üzerine düştü. Atın ayakları göğsünü çiğnedi, sonra da arabanın tekerleri üzerinden geçti. Polis, kıpkızıl kana boyandı.” (Tâmir, 1978a, s. 70) Bu öyküde atın tutumu, polis zorbalığına maruz kalan bireylerin, sessizce teslim olmak yerine doğal haklarını savunma arzusunun sembolize ettiği şekilde değerlendirilmek mümkündür.

Başka bir öyküde, yoksulluk ve sefaletle mücadele eden bir kahraman, yönetimin kontrol aracı olarak kullandığı basın organlarına olan kinini şu şekilde ifade etmektedir: *“Özenle bir yığın yırtık gazete kağıdını seçtim ve üzerine bevetmeye başladım.”* (Tâmir, 1978b, ss. 27-28) Öykü kahramanının bu eylemi, yönetimin manipülasyonunu ve basın araçlarını eleştiren bir sembolik eylem olarak yorumlanabilir. Kahramanın bu davranışı, onun içinde biriken kinin ve öfkenin somut bir ifadesi olarak görülebilir. Ayrıca, bu eylem kahramanın sefaletle mücadelesini ve kendi sesini duyurma çabasını simgeleyerek, basın araçlarının çarpıtılmış kullanımına karşı bir başkaldırı olarak algılanabilir.

Otoriter rejimler altında askerlerin komutanlarının emirlerine karşı çıkmaları nadiren görülen bir durumdur. Zakeriya Tâmir, bu konuyu “Büyücü” adlı öyküsünde etkili bir üslupla ele alır. Öyküde bir komutan, beş yaşındaki bir çocuğu vurma emri verir, ancak askerler bu emre karşı çıkarlar:

“Beş yaşındaki bir çocuk elleri arkasından bağlanmıştı. Yeşil gözleri koyu bir bezle örtülmüştü. Önünde beş asker, tüfekleriyle, komutanlarının beklenen yeni emirlerini yerine getirmeye hazır duruyordu. Emreden komutanlarının sesi yükseldi. Hızlı hareketlerle silahlarının ağızlarını çocuğun kalbine doğrulttular ve komutanları onlara ateş etmelerini emretti. Sert komutanın sesi, o sırada çocuktan gelen ve beş askerin kulaklarına ulaşan kahkaha sesiyle karıştı. Ardından birinci asker gülerken güzel karısını hatırladı. İkincisi nehre bakan bir pencerenin yanındaki yatağını hatırladı. Üçüncüsü bir arkadaşıyla sohbet ederken yürüdüğü ağaçlı bir sokağı hatırladı. Dördüncüsü babasının genç olduğu zamanları hatırladı. Dördüncüsü, babasının ona deniz kıyısında balık tutmayı öğrettiği bir günü hatırladı. Beşincisi, kendisinin hastalandığı günde annesinin aniden yaşlandığını hatırladı. Beş asker, askeri emre uymak için harekete geçtiler. Beş kanlı delikle yere yığılan komutanlarının göğsüne tüfekleriyle ateşlediler. Pişmanlık duymadan göğüslerinden vurulmayı beklediler. Fakat hayatta kaldılar ve ateş etme emri veren öldü.” (Tâmir, 2000, s. 171) Bu öykü, insanlık değerlerinin ön planda olduğu bir anı yansıtarak, askerlerin sorgulama cesaretini ve insanlık adına doğru kararları alma kapasitelerini vurgular. Beş askerin, vahşetle örtülü emre karşı durarak, insanlık adına bir seçim yapma süreci, Tâmir’in öykülerindeki nadir ve etkileyici bir tema olarak öne çıkar.

Tâmir’in öykülerinde siyasi otoriteye karşı başkaldırı teması, genellikle kahramanların zorba yönetimlere karşı direnç göstermeme eğilimini, ancak nadiren bu normdan saparak başkaldırıya geçtiklerini işlemektedir. Arap dünyasındaki siyasi otoritelerin acımasız ve zorba doğası, sıklıkla kahramanların teslimiyet, kaçma ve ölümü tercih etmelerine yol açarken, bazı öykülerde vergilendirme karşıtı direniş ya da basın organlarına karşı tepkiler gibi istisnai durumlar dikkat çekmektedir. Bu nadir de olsa görülen başkaldırı anları, Tâmir’in öykülerinin derinlik ve etkileyciliğini artırmaktadır. Yazar, sembolik anlatım ve güçlü imgelerle siyasi otorite eleştirisini yaparken, insanlık değerleri, özgürlük mücadelesi ve adalet arayışı gibi temaları ön plana çıkarır. Bu temalar, Tâmir’in eserlerini sadece etkileyici kılmakla kalmayıp, aynı zamanda okuyuculara toplumsal ve siyasi sorunlar üzerine derinlemesine düşünme fırsatı sunmaktadır.

C. SOSYAL OTORİTEYE BAŞKALDIRI

Bu kısımda, Zekeriya Tâmir'in öykülerinde toplumun otoritesi ve bireyler üzerindeki etkisi, bireylerin düşüncelerinden davranışlarına kadar olan her yönüyle belirgin bir tema olarak işlenmektedir. Tâmir'in öykülerinde bireylerin düşünce ve davranışları sıkça toplumsal normlar ve kültürel beklentiler tarafından biçimlendirilmekte, bu durum toplumun bireyler üzerindeki geniş ve derin etkisini göstermektedir. Bu tematik vurgu, Tâmir'in öykülerinin, toplumsal yapıların bireyler üzerindeki baskısını ve bu baskıya karşı bireylerin nasıl tepki verebileceğini gözler önüne sermektedir.

İmtinân es-Samâdî'nin Zekeriya Tâmir'in öyküleri üzerine yaptığı analizde belirttiği gibi, bu öyküler, Doğu toplumunun bireylerini ezen ve yabancılaştıran bir yapıyı doğru bir şekilde tasvir etmektedir. Tâmir, öykülerinde sınıf farklılıkları, ahlaki değerler, geleneksel otoritenin egemenliği, kişisel ve toplumsal yabancılaşma, ataerkil otorite gibi unsurları ele alarak, Doğu toplumunun bireyleri üzerindeki baskının çeşitli yönlerini detaylı bir şekilde ortaya koyar. (es-Samâdî, 1995, s. 52) Samâdî'nin bu yorumu, Tâmir'in öykülerinin, toplumsal yapıların bireyler üzerindeki etkisini ve bu etkinin nasıl bir yabancılaşma yarattığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Zekeriya Tâmir'in bir mülakatında belirttiği üzere, kendi öykülerinde marjinalleştirilmiş seslere odaklanmış ve Doğu toplumunun farklı yönlerini, bireylerinin yaşadığı baskı, zulüm ve zorlukları konu edinmiştir. Tâmir şöyle ifade etmektedir: *"Hikâye yazmadan önce Arapça hikâyelerin birçoğunu ve elime geçen dünya öykülerin çoğunu incelediğimi ve okuduğumu düşünüyordum. Ancak okumalarımda karşılaşmadığım bir sesi arayış içerisinde yazmaya başladım. Zira, sevinci, özgürlüğü bilmeyen; mazlum, dışlanmış ve yıkılmış bir varlık mevcuttur. Bu varlık ülkemizde somut bir gerçekliğe sahipken, göz ardı edilmiş ve marjinalleştirilmiştir. Çünkü kendilerine adanmış yazar diyenler, dilencileri ve piyango satıcılarını anlatarak, bu bireyleri ülkemizin maddi ve manevi açıdan ezilmiş kesimi olarak temsil etmeye odaklanmıştı."* (Tâmir, 1972, s. 115) Bu ifade, Tâmir'in öykülerinin, toplumun göz ardı edilen ve marjinalleştirilen bireylerinin yaşamını ve deneyimlerini ön plana çıkarmak amacıyla yazıldığını vurgulamaktadır.

Zekeriya Tâmir'in öykülerinde sıkça rastlanan bir tema, çeşitli otorite figürleri tarafından sınırlanan ve baskı altında tutulan kahramanların, genellikle zorluklarla başa çıkmak yerine otoriteye boyun eğme eğiliminde olmalarıdır. Bu durum, yazarın toplumsal otoritenin baskısı altında yaşayan bireylerin güç sahipleri karşısında kişisel özgürlüklerini kaybetme süreçlerini vurgulamasıyla daha da derinleşmektedir. Ancak Tâmir'in bazı öykülerinde, özgürlüğü elde etmek amacıyla bireyleri otoriteye karşı başkaldırmaya teşvik ettiği görülmektedir. Bu öykülerde, genellikle ana odak noktası olan özgürlük arayışı, bireylerin otoriteye karşı duruşunu ve içsel çatışmalarını simgelemekte, okuyucuya toplumsal ve bireysel özgürlük mücadelesine dair derinlemesine bir bakış sunmaktadır. (el-Hacâhiceh, 2019, s. 583)

Örneğin, Tâmir'in öykülerinde, kadın karakterlerin toplumsal baskı ve otoriter geleneklere meydan okumaları nadiren görülen bir temadır. Bu öykülerde sıklıkla vurgulanan unsurlar arasında toplumsal cinsiyet rolleri, geleneksel aile yapısı ve kadınlara dayatılan normlar bulunmaktadır. Bu temalarda genellikle kadınlar, bu baskılara boyun eğmiş ve otoriteye karşı gelmemiş karakterler olarak tasvir edilirler. Ancak 'Napalm... Napalm' adlı öyküde, kadın karakterin toplumsal baskılara baş kaldırdığı görülmektedir:

“Leyla şöyle diyerek Ahmed’in elini tuttu: Sus, ne biçim konuşma bu?! Ahmed, yırtıcı, karşı çıkar bir dille: Elimi bırak, kimse görmesin. Ailenin haberi olmasın. Hapishanenin kapısı kırıldı. Anne ve öğütleri öldü. Aileye utanç ve rezillikten başka bir şey getirmeyen kızlardan hoşlanmayan baba öldü. Ahmed: Korkmuyor musun? Leyla, elini Ahmed’in elinden ayırmadı.” (Tâmir, 1978a, s. 50) Tâmir’in bu öyküsündeki *“hapishanenin kapısı kırıldı, anne ve babanın nasihatleri öldü”* gibi ifadeler, toplumsal otoritenin kısıtlayıcı etkisini ve Leyla’nın bu otoriteye meydan okuyan duruşunu ön plana çıkarırken, kadınların toplumun dayattığı roller ve beklentilere karşı nasıl bastırıldığını ve baskı altına alındığını sembolik bir şekilde ifade eder.

Tâmir’in öykülerinde, Arap toplumunun aşka genellikle olumsuz bir tutum sergilediği ve bu durumun büyük tepkilere yol açtığı gözlemlenir. Toplumun aşka gösterdiği hoşgörüsüzlük, sert ve ölümle sonuçlanan tepkilere neden olur. Bu nedenle, âşıklar çoğunlukla toplumdan korkar ve görünmekten kaçınır. Ancak, bazı öykülerde âşıklar, kaçmak yerine toplumla yüzleşmeyi tercih eder ve bu seçimlerinin sonuçlarına katlanır. *“Çiçek”* öyküsünde, bir kadın ve erkek, aile baskısına ve toplum otoritesine karşı durarak, cesurca meydan okurlar: *“Kadın, güldü ve neşeyle fısıldadı: Biz istediğimizi yapalım, ailem de istediğini yapsın. Adam güldü ve şöyle dedi: İstedığımız gibi yaşayalım, kimseye aldırmayalım.”* (Tâmir, 1981, s. 30) Bu öykü, Tâmir’in Arap bireylerini toplumsal otoriteye ve katı düşüncelere karşı çıkmaya teşvik ettiğini gösterir. Ancak, bu öyküdeki iki âşığın trajik kaderi, Tâmir’in diğer öykü kahramanları gibi, vahşice öldürülerek son bulur.

Başka bir öyküde, kahraman aile baskısına ve toplumsal beklentilere karşı, kendi ilkeleri ve değerleri doğrultusunda ilerlemeye olan arzusunu açıkça dile getirir. *“Şehirde Gece”* öyküsünün kahramanı, savunduğu prensiplerini şu ifadelerle anlatır: *“Ne olursa olsun bir iş bulmalıyım, gururumu incitmeyecek bir iş. Peki, gururu elinden alınan bir insandan geriye pis kokulu bir et yığımından başka ne kalır!? Babam, annem ve tanıdığım pek çok kişi bu görüşe katılmıyor ve bana aptalca tavsiyelerde bulunarak şöyle diyorlar: “Mutlu yaşamak istiyorsan başımızı eğ, çünkü dik bir baş ancak sahibini yorar.”* (Tâmir, 1978b, s. 61)

Kahramanın *“Tamam, gururu elinden alınan bir insandan geriye pis kokulu bir et yığımından başka ne kalır?”* ifadesi, onun özgünlüğünü ve itibarını koruma arzusunu, aynı zamanda toplumsal baskılara boyun eğmeyi reddederek kendi saygınlığını ve değerini koruma isteğini güçlü bir şekilde sembolize eder. Ayrıca, kahramanın *“gururunu koruma”* vurgusu, bireysel kimliğini ve iradesini ön plana çıkararak, toplumsal baskılara karşı direnişini ifade eder.

Zekeriya Tâmir’in birçok öyküsünde gözlemlendiği üzere, Arap bireyinin tasviri genellikle eski geleneklere bağlı, baba figürüne karşı direniş göstermeyen, verilen emirlere itaat eden ve zorluklarla başa çıkmak yerine kaçmayı tercih eden bir imaj sunar. Ancak ‘Hayır’ adlı öyküde Tâmir, bireyi bu otoritelerin egemenliğine karşı çıkmaya teşvik etmektedir. Öyküde, yaşlı bir baba, eskimiş gelenekleri, adetleri, toplumu ve dinî otoriteyi sembolize ederek oğullarına kaçmayı, zulme boyun eğmeyi ve emirlere itaat etmeyi öğretir. Ancak, babanın bu otoriter etkisi altında büyüyen oğullar, onu canlı canlı tabuta kapatır. *“Ama ben henüz ölmedim”* feryadına rağmen, *“tabutun kapağına çivileri çaktılar; sonra da evde beyaz bayrak olmaya uygun olan tüm kumaşları yaktıktan sonra tabutu mezarlığa götürdüler.”* (Tâmir, 1981, s. 66) Bu eylem, eskimiş gelenek ve göreneklere, aynı zamanda babanın otoritesine karşı özgürleşmenin bir sembolü olarak görülebilir. Tâmir, bu öyküyle, geçmiş kutsallaştırılan ve geleceğe dair endişelere neden olan geleneklere karşı durarak, bu geleneklerden kurtulma çağrısında bulunmaktadır.

Arap toplumunda kızların baskıya maruz kalması ve bu baskıya genellikle boyun eğmesi, Tâmir'in öykülerinde sıkça görülen bir temadır. Ancak bazı durumlarda, genç kızlar özgürlüklerini arayarak bu baskıdan kurtulma eylemine girişirler. "Gece Sonunda Kar" adlı öyküde, genç bir kız, babasının baskısından kaçarak evden ayrılır. Baba, Yusuf adlı öykü kahramanına kızını bulup öldürmesini emreder: "O boğazlanmayı hak ediyor. Akrabalarımız bize gelip onu görmediklerinde onlara ne diyeceğiz? ... Baba, Yusuf'a döndü ve sert bir şekilde tekrarladi: Onu aramanı ve hangi yolla olursa olsun bulmanı istiyorum. Onu kancık bir it gibi doğra." (Tâmir, 1994c, s. 15) Babasının emrini yerine getirmek için kız kardeşini arayan Yusuf, bir rüyasında kardeşinin fakir bir gençle evlendiğini, onunla mutlu yaşadığını ve onu kendisine "bütün suç babamındır. Onu asla affetmeyeceğim. Bize çok acı çektirdi. Çok acı çektirdi. Çok acı çektirdi" (Tâmir, 1994c, s. 20) söylediğini görür. Bunu üzerine, Yusuf, toplum baskısına ve baba otoritesine başkaldırarak kardeşini öldürmekten vazgeçer ve onu ötesine geçerek kardeşine yeni hayatında mutluluk diler: "Haydi, haydi gülümse." (Tâmir, 1994c, s. 20) Rüya devamında, öyküde eskimiş töre ve gelenekleri temsil eden ve ölüm sembolü olan ve Yusuf'un aile evinde yıllardır yaşamış olan "yılan" ölecektir. "Yusuf, eve döndüğünde yılanı evin avlusunda ölü, soğuk bir halde uzanmış bulacak ve kederli babasına galip gelmişçesine bakacaktı." (Tâmir, 1994c, s. 21) Tâmir bu sahne ile, Arap bireyine yozlaşmış geleneklere karşı isyan etmeleri ve gerçek zaferin bu geleneklere başkaldırmak olduğu mesajını vermektedir.

Tâmir'in öykülerinde, bireyler geleneklere olan saygılarını sürdürürken, bazen bu geleneklere karşı itirazcı ve sorgulayıcı bir tavır sergilemektedirler. Yazar, eski adetlere meydan okuma çağrısında bulunarak, saygı gösterilmesi gereken adetlerin kutsallaştırılmamasını savunur. "Rande" adlı öyküde (Tâmir, 1981, ss. 114-115), anne kızı Rande'ye dedesinin ziyaretinde elini öpmesi gerektiğini söyler, ancak Rande annesinin bu isteğine karşı çıkar. Anne, "Dedeni sevmiyor musun?" diye sorunca, Rande, "Seviyorum; ama elini öpmem" cevabını verir. Rande'nin bu cevabı, geleneksel beklentilere karşı bireyin kendi özgür iradesiyle bir karar almasını sembolize eder. Annenin toplumsal beklentileri yansıtan sorusuna karşı Rande'nin basit ama etkili cevabı, bireysel özgürlük ve kişisel tercihlerin önemini vurgular. Bu durum, Tâmir'in eski geleneklere karşı çıkma ve bireyin kişisel tercihlerini savunma temasını öne çıkarır. Tâmir, burada bireyin kendi içsel değerlerine sadık kalarak, geleneklere meydan okuma hakkını savunmaktadır.

Yazarın öykülerinde sıkça vurgulanan baba-oğul ilişkisi, toplumsal otoritenin ve geleneklerin bireyler üzerindeki etkisini yansıtan önemli bir tema olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, genellikle baba figürünün otoritesine boyun eğen ve onun dayatmalarına uyan bireylerin tasviri yapılırken, zaman zaman bireyin bu dayatmalara karşı çıkma ve onları reddetme çabaları da görülmektedir. "Bedevi" öyküsündeki genç kahraman Yusuf'un, "Babam sadece gündüz çalışıp gece uyuyan, parasını harcamayan, elini saygıyla öpen çocukları sever. Elini asla öpmeyeceğim baba" (Tâmir, 1994a, s. 212) sözleri bireyin babasının otoritesine meydan okuma isteğini açıkça yansıtmaktadır. Yusuf'un bu ifadesi, babasının kendisinden beklediği hürmeti ve itaatkarlığı reddederek, kendi iradesini ve benliğini koruma çabasını sembolize eder. Bu durum, Tâmir'in öykülerindeki bireylerin otoriteye karşı bağımsızlık ve özgürlük arayışını vurgulayan önemli bir temadır.

"Gündüz ve Gece Neşeleri" adlı öyküde, Arap toplumunda sıkça rastlanan baskıcı baba figürü, çocuklarına sürekli öğüt veren ve onları kontrol etmeye çalışan bir otorite olarak tasvir edilir. Ancak,

babanın ölümünden sonra çocukların davranışları, babanın isteklerine tam tersi bir yönde gelişir ve bu durum babanın otoritesine karşı bir tür başkaldırı olarak değerlendirilebilir. Tâmir, bu durumu ironik bir üslupla şöyle anlatır: *“Yaşlı, hasta baba, batan güneşe üzgün gözlerle baktı ve üç küçük oğlunu yanına çağırarak, yanına gelmelerini ve yatağının etrafında toplanmalarını istedi. Sonra zayıf ve üzgün bir sesle onlara şöyle dedi: Sizi benim nasihatlerimden kurtaracak ayrılış günü geldi. Ondan geriye size tek bir nasihatim kaldı, o da şu ki: Ben öldükten sonra ayrılıp dağılmayın, iyi ve kötü günde hep birlik, beraberlik, dayanışma içinde olun. Bunun üzerine oğulları ona her zamanki gibi itaat edeceklerine ve tavsiyesine göre hareket edeceklerine söz verdiler. Bunun üzerine baba memnuniyetle gülümsedi, gözlerini kapadı ve öldü, çocukları derinden üzüldüler. Oğullar babalarının son tavsiyesini yerine getirmek için acele ettiler ve cesedini yatağından kaldırıp yere koymak için yardımlaştılar. Geceleyin bir kadın kiraladılar, ona elleriyle saldırdılar, giysilerini çıkardılar ve gücü ciddi şekilde sımanan geniş yatağa attılar. Gecenin sonunda kadın neşeyle gerindi, tavsiyesi için babaya teşekkür etti ve üç oğlunu, babalarına daha çok itaat etmeye teşvik etti.”* (Tâmir, 1998, s. 145) Bu sahne, babanın ölümüyle birlikte, onun otoritesinin ve vasiyetinin çocukları tarafından reddedilmesini, aynı zamanda geleneksel aile yapısına ve baba otoritesine karşı sergilenen ironik bir başkaldırını sembolize eder.

Bazı öykülerde, birey sadece babanın emirlerine karşı gelmekle veya onun elini öpmeyi reddetmekle kalmaz. Dahası, bazen -örneğin “Hayır” öyküsünde olduğu gibi- babanın sürekli itaat etmeyi ve boyun eğmeyi öğrettiği yaşamı reddeden evlatlar, tabut yaparak babalarını canlı canlı gömmeye karar verirler: *“Yaşlı adam gözlerini açtı. Oğulları işlerini bitirmişlerdi. Dehşetle onlara bağırdı: Ne yaptınız? Tabut mu yaptınız? Aranızda ölmek isteyen mi var? Çocuklarından biri: Tabut senin için! Yaşlı adam: Sen ne iğrenç oğulsun! Ben hâlâ yaşıyorum ve on beş yaşında bir kızla evlenmeye hazırım. Yedi oğlu, ağır adımlar ve asık yüzlerle yaşlı adama yaklaştılar. Adam korkuyla: Ne oldu size? Delirdiniz mi? Ne yapmak istiyorsunuz? Çocukları onu tutup tabuta koyduklarında direnmeye çalıştı; ama güçlü elleri onu tabutun içine çiviledi. Feryat ederek ağladı, uzun beyaz sakalı ve kırışmış yüzü gözyaşlarıyla ıslandı ve şöyle dedi: Siz delisiniz! Oğullarından biri sakın bir sesle: Ölme zamanın geldi. Yaşlı adam haykırdı: Ne yaptığınızı biliyor musunuz? Babanızı öldürüyorsunuz. Bu davranışımızı hak edecek ne yaptım? Birinci oğul: Başımızı nasıl eğeceğimizi sen öğrettin. İkinci oğul: Bize tokat atanın elini öpmeyi bize sen öğrettin. Üçüncü oğul: Bizim kadın elbisesinden korkmamızı sağladın. Dördüncü oğul: Bir kadın dizi gördüğümüzde eskimiş çorap gibi oluyoruz. Beşinci oğul: Fırtınalı günlerde uyumayı bize sen öğrettin. Altıncı oğul: Ne geçmişimiz ne bugünümüz ne geleceğimiz var! Yedinci oğul: Gökyüzüne bakmaya cesaret edemiyoruz. Oğulları adamın feryadına aldırmadılar, tabutun kapağına çivileri çaktılar; sonra da evde beyaz bayrak olmaya uygun olan tüm kumaşları yaktıktan sonra tabutu mezarlığa götürdüler.”* (Tâmir, 1981, ss. 64-66)

Bu öyküde, çocukların babalarının otoritesine karşı daha radikal bir tutum sergiledikleri ve onun öğretilerini tamamen reddettikleri gözlemlenmektedir. Babanın baskıcı ve kısıtlayıcı davranışlarına karşı çıkan çocuklar, babalarının sembolik olarak ölümünü kabul etmeye ve onun öğretilerini gömmeye karar verirler. Bu eylem, babanın otoritesinin ve dayatmalarının yıkıcı etkisini vurgularken, çocukların kendi özgürlüklerini ve bireysel kimliklerini koruma isteğini ortaya koyar. Tabut içine canlı olarak babayı yerleştirmek hem sembolik hem de trajik bir eylemdir. Bu eylem, babanın öğretilerine, dayatmalarına ve baskısına karşı bir başkaldırını temsil eder. Çocuklar, babalarının baskıcı etkilerini sıralayarak, nasıl bir baskı altında yaşadıklarını ve özgürlük arayışında olduklarını ifade ederler. Çocukları, *“ne geçmişimiz ne bugünümüz ne geleceğimiz var”* ifadesiyle babanın baskısının geleceğe dair umutları ve özgürlüğü nasıl

kısıtladığını anlatırlar. Bu öyküde Tâmir, bireylerin otoriter baba figürüne ve onun baskılarına karşı nasıl radikal bir şekilde başkaldırabileceğini gösterirken, bireysel özgürlüğün ve korunmasının önemini vurgulamaktadır.

Kadın karakterlerine genellikle eşlerine itaat eden bir portre çizen Tâmir, öykülerinde bazen kadın karakterlerin başkaldırma eğiliminde olduğu durumları da işler. Bu istisnai durumlar, kadınların geleneksel cinsiyet rollerine meydan okuma ve kendi özgürlükleri için mücadele etme arzularını gösterir. "Sinsi Vesvesecinin Son Günü" adlı öyküde Tâmir, bu durumu ironik bir üslupla şöyle ifade eder: "Ben her zaman kocası, ölümünü istese de ölen ve kendisine itaat eden bir kadındım, ta ki şeytan benimle alay edene kadar. Böylece başı dik, kibirli, kendi bağımsız varlığına ve kendi kararına sahip olduğunu iddia eden bir kadın haline geldim." (Tâmir, 1994b, ss. 13-14) Tâmir'in bu ironik ifadesi, toplumsal normlara meydan okuyan bir kadın karakterini tasvir ederken, toplumdaki kadının belirlenmiş rolüne yönelik bir eleştiri içerir. Yazar, kadının güçlü ve bağımsız olma arzusunun toplum tarafından 'şeytana uymak' gibi olumsuz bir değerlendirme ile karşılanmasını eleştirmektedir.

"Of" adlı öyküde, öykü kahramanı Nevâl'in kocasını bıçakla öldürmesi, onun baskısına ve otoritesine karşı gösterdiği aşırı tepki olarak dikkat çekmektedir ve Tâmir'in öykülerinde alışılmadık, olağan dışı bir durumu ifade etmektedir: "Nevâl bıçağı salladı, kocasını şaka yaparak tehdit etti. Kocası, onu şöyle uyardı: dikkatli ol, bıçak keskin. Nevâl onun uyarısına kulak asmadı ve tehdidine devam ederken gülerken sordu: Ben kimim? söyle bana ben kimim? Gazi dedi ki: Sen benim karımsın. Nevâl alaycı bir şekilde güldü ve "senin hizmetçin değil karın olduğumu hatırladığım için Allah'a şükürler olsun" dedi. Gazi dedi ki: Her kadın, eşine hizmet eder. Ardından Nevâl, bıçağı Gazi'ye doğru salladı... Onu göğsünün sol tarafından bıçaklayarak kendisinden ondan uzaklaşmaya zorladı. Gazi, ona öfkeyle bağırdı, azarladı ve tehdit etti. Nevâl, evlendiklerinden beri durmayan kızgın, emredici bağırışını susturmak için, var gücüyle onu ikinci kez bıçakladı... Nevâl, Gazi'nin yanına diz çöktü, bıçağın ucunu boynuna dayadı ve tüm ağırlığıyla bastırdı. Bıçak boynu delerek kafayı gövededen ayırdı." (Tâmir, 1998, ss. 46-47) Bu eylemi, sıradan bir itaatsizlik veya çatışma ötesinde, Arap toplumundaki geleneksel cinsiyet rollerine ve koca otoritesine meydan okuma amacı taşımaktadır. Tâmir, Nevâl'in kocasına karşı şiddet dolu tepkisini anlatarak, Arap toplumundaki koca otoritesine eleştirel bir perspektif sunmaktadır. Nevâl'in kocasını öldürmesi, kadın karakterin baskıya karşı gösterdiği aşırı ve şiddet dolu tepkinin bir göstergesi olup, toplumdaki kadınların yaşadığı baskı ve kısıtlamalara karşı radikal bir başkaldırı olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca Tâmir'in öyküleri, kocanın vefatının ardından baskıdan kurtulan kadınların yaşantılarını konu alır. Bu öykülerde, kadın karakterler eşlerinin ölümüyle birlikte beklenmedik bir özgürlüğe kavuşurlar. Önceki baskılar ve kısıtlamalar ortadan kalkar ve bu, kadınların yeni bir kimlik ve yaşam tarzı arayışına girmelerine neden olur. "Yardım Yağmuru" adlı öyküdeki kahraman Naile, kocasının ölümüyle hayatını değiştirir. Geçmiş anlarından kurtulmak amacıyla kocasının tüm eşyalarını ve fotoğraflarını yakar, cenazesinde siyah çarşaf yerine kırmızı kısa bir elbise giyer ve güçlü, cesur adımlarla yürür. Cenazede, kocasının mezarı başında velvele yerine zilgit çeker. Bu dönüşümle yeni geniş bir ev satın alır ve burada erkekleri kabul etmeye başlar. (Tâmir, 2000, ss. 34-35) Bu durum, kadın karakterin kocasının baskıcı otoritesinden kurtulduğunu ve özgür bir birey olarak yeniden doğuşunu simgelemektedir.

Tâmir'in öykülerinde, bireyin sınıf farklılıklarına dayalı insanlar arasındaki ayrımı reddetmesi, toplumsal otoriteye karşı isyanın belirgin bir göstergesi olarak öne çıkar. 'Son Sancaklar' adlı öyküde, kahraman-anlatıcı, sınıf farklılıklarının yarattığı engellere karşı kararlı bir duruş sergileyerek hem kendi yaşamını hem de toplumsal yapının temellerini sorgular. Kahramanın, âşık olduğu kızın babasına yönelttiği sert eleştirisi, "*aşkımızı mahvettin, ayrılmamızı zorunlu kıldın. Fakirin zengin kızıyla evlenmesinin ne zararı var?*" (Tâmir, 1978a, s. 91) diyerek sınıf farklılıklarının potansiyel yıkıcı etkilerine dikkat çeker. Ayrıca, kahraman, "*zengin ile fakir arasındaki eşitsizlik ortadan kalkmalı*" (Tâmir, 1978a, s. 92) ifadeleriyle, bu durumun sadece bireysel bir mesele olmadığını, aynı zamanda toplumun her kesimini ilgilendiren geniş bir sorun olduğunu vurgular. "*Kardeşlerim, insanı insandan ayıran duvarı yıkmalıyız*" (Tâmir, 1978a, s. 92) diyerek açıkça başkaldırı çağrısında bulunur. Kahraman, bu ifadelerle, sosyal otoriteye ve baskıcı normlara karşı durarak, zenginlerle fakirler arasındaki ekonomik ve sosyal uçurumu kapatmayı ve herkesin bir arada ve mutlu bir şekilde yaşayabileceği bir toplumun hayalini kurar. (Bozgöz, 2003, s. 163)

Tâmir'in öykülerinde işçilerin kendi haklarını aramak için iş sahibinin otoritesine boyun eğmeyip ona karşı çıkması, öykülerin açık bir şekilde ele aldığı konulardan biridir. 'Erkeklerin Sırları' adlı öyküde, Tâmir bu durumu şu şekilde anlatır: "*Babam beş arkadaşı ve meslektaşıyla sözleşti. Oturdular çay ve sigara içtiler. Para düşkününü ve ısrarla maaşlarına zam yapmayı reddeden tekstil fabrikasının sahibinden bahsettiler. Bu yüzden grev ilan ettiler ve işe gitmediler.*" (Tâmir, 2005, s. 71) Bu öyküde işçilerin grev kararı alması, ekonomik adalet ve işçi hakları için verdikleri mücadeleyi simgelemektedir. İşçilerin bu duruşu, iş sahiplerinin baskıcı otoritesine karşı onların birliğini ve dayanışmasını vurgularken, ekonomik eşitlik ve adil çalışma koşulları için verdikleri mücadeleyi ön plana çıkarır.

"Ey Unutulmuş Kiraz" adlı öyküdeki köy öğretmeni Ömer, toplumsal sorunlara karşı net bir duruş sergileyerek köylülere açık bir başkaldırı çağrısında bulunur. Ömer'in, "*Zulmün bekası yok. Bize dedi ki: Zillet hayatını nasıl kabul edersiniz? Ona dedik ki: Göz görüyor ama el kısadır. Ömer kızgın bir sesle dedi ki: Yürek korktuğu için el kısadır*" (Tâmir, 1994a, ss. 33-34) sözleri, insanların içsel korkularını eleştiren aynı zamanda toplumdaki haksızlık, zulüm ve adaletsizliklere karşı duyulan korkunun, bireylerin davranışlarını nasıl kısıtlayıcı bir etken olduğunu vurgular. Bu ifadeler, Ömer karakterinin köylülere yaptığı çağrıda, baskılara ve adaletsizliklere karşı cesurca duruş sergilemenin önemini ortaya koyar. Ömer, bu sözleriyle, toplumdaki haksızlıklara karşı mücadele etmenin ve korkuların üstesinden gelmenin gerekliliğini vurgulamakta, bireylerin kendi haklarını savunma ve toplumsal değişimi teşvik etme potansiyelini işaret etmektedir.

"Zenci Adam" adlı öyküde, fabrikada çalışan kahramanın zorlu çalışma koşulları nedeniyle yaşadığı bunalım ve içsel çatışmalar detaylı bir şekilde işlenir. Tâmir, iç monolog tekniğini kullanarak kahramanın iç dünyasını ve özgürlük arzusunu temsil eden 'zenci adam' (el-Haleh Harb, 2020, s. 198) karakteri aracılığıyla kahramanın çelişkilerini ve korkularını açığa çıkarır. Zenci adam, fabrikadan kaçma çağrısında bulunur, ancak kahraman geçim kaygısı ve iş sahibinin otoritesi altında olduğu için bu çağrıya yanıt veremez: "*Nereye kaçacağız? ...Gidecek hiçbir yerimiz yok, bütün sokaklar kapalı.*" (Tâmir, 1978b, s. 22) Bu diyalog, kahramanın içsel çatışmasını ve otoriteye karşı sergilediği tepkinin zorluklarını gösterir. Tâmir, öyküde kahramana sunulan iki seçenek arasındaki çatışmayı, avantajlarını ve dezavantajlarını vurgulayarak ortaya koyar.

Fabrika sahibi çalışmasını emrederken, zenci adam kahramana otoriteye karşı çıkmasını önerir. Kahraman işten atılma korkusu yaşar, ancak zenci adam bu korkuyu aşmasını ve insanlığını kazanmasını teşvik eder. *"Zenci adam: İşten kovulacaksın. Onların sahip oldukları tek ceza bu. Bu ceza ile kaybettiğin insanlığını geri kazanacaksın ve kapalı sokakların engellerini yıkmış olacaksın."* (Tâmir, 1978b, ss. 22-23) Bu tartışma sonucunda kahraman, iş sahibine karşı beklenmedik bir tepki gösterir ve onun egemenliğine karşı radikal bir tavır sergiler: *"Bütün tükürüğümü topladım ve küçümseyerek ona fırlattım."* (Tâmir, 1978b, s. 23) Bu eylem, kahramanın otoriteye karşı duruşunu ve özgürlük arayışını sembolize eder.

Tâmir, öykülerinde endüstrileşmenin henüz gelişmediği bir toplumda, öykülerinde aletlerin hakimiyetini mercek altına alan bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Öykülerde, kahramanların fabrikalara karşı çıkması ve doğaya dönüşü savunması belirgin bir şekilde görülmektedir. Yazar, modern insanların birbirini köleleştirmede makineleri suçladığını ve bu sorunun çözümünün makinelerin yok edilmesinde yattığını, insanın bu kölelikten kurtuluşunu ise toprakta bulduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, "Mavi Haşin Şarkı" öyküsü, bu meseleyi net bir biçimde işlemektedir. Öykü kahramanı, çalıştığı fabrikanın bir makinasını bozduğu için işten çıkarılan ve işsiz kalan bir gençtir. Mevcut düzene karşı başkaldıran öykü kahramanı, düşüncelerini şu şekilde açıklamaktadır:

"Bu şehrin kralı olursam ne yaparım? ... Fabrikaları yıkıp bütün makineleri bir araya toplayacağım. Sonra heybetli ve muazzam bir sesle şöyle söyleyeceğim: Ey makineler! Siz yabancı bir ülkeden gelen, bizlere sefalet getiren canı yaratıklarınız. Huzurlu, saf ve iyi bir şekilde yaşamak isteyen insan adına sizi yok etme emrini veriyorum. Ondan sonra toplanmış insanlara şöyle bağıracam: Haydi aptallar! Toprağa geri dönün. O, Kalbinizi nefretle kirletmeden size ekmek ve neşe veren tek annedir. İnsanlar sefildir. Şehri uçsuz bucaksız yeşil alanlarla çevrili büyük bir köye çevireceğim. Bu köy, tüm sakinlerin her akşam toplanacağı çok geniş bir meydana sahip olacak. Binlerce erkek ve kadın, topraktan, insanlardan ve aşktan bahseden bir şarkıya eşlik edecek. Bu şarkıda tüm sesler kucaklaşacak. Seslerin sahipleri, şarkı söylerken kardeş olduklarını ve hayatın gizli güzelliklerle dolu olduğunu hissedecekler. Yavaş yavaş mutlu ve huzurlu yaşayan büyük çocuklara dönüşecekler." (Tâmir, 1978b, ss. 11-13) Bu ifadeler, kahramanın fabrikalara ve makinelerin bireyleri köleleştiren etkisine karşı duruşunu, bireyin toplumsal düzenin otoritesine karşı başkaldırdığını açıkça ortaya koyar. Kahraman, fabrikaların ve makinelerin insanları sefalet ve kölelikle yüz yüze getirdiğine inanarak, toplumsal normlara karşı çıkarak alternatif bir yaşam biçimi sunar. Kahramanın fabrikaların yıkılması ve makinelerin ortadan kaldırılması talebiyle birlikte insanları toprağa dönüşe çağrısında bulunması, bireyin mevcut toplumsal düzenin otoritesine karşı çıkma ve doğal bir yaşama geri dönme isteğini yansıtır.

"Mavi Haşin Şarkı" öyküsü, maddi sıkıntılar yaşayan bir bireyin iç dünyasına odaklanarak, endüstriyel gelişmenin ve modern yaşamın ortaya çıkardığı zorluklara dikkat çeker. Kapitalizmin ekonomik sistemi ve sermayenin neden olduğu sömürü düzeninin, modern insanın üzerindeki tahrip edici etkileri, duygusal çatışmalar ve isyanlar aracılığıyla eleştirilir. Ayrıca öykü, sınıfsal eşitsizliklerin olmadığı, çalışmanın adil bir şekilde dağıtıldığı, özgür ve insafı bir toplum özlemi ile doludur. Ayrıca, altmışlı yılların Suriye'sindeki toplumsal yenilgi ve yönsüzlük, öykü kahramanının içsel dünyası aracılığıyla yansıtılır. (Kula, 2011, s. 39)

Tâmir'in son öykü koleksiyonlarında, sosyal ilişkilere ve kişisel sorunlara odaklanan daha çeşitli yapıdaki karakterler ön plana çıkar. Yazar, karakterlerin tam adlarını kullanarak eserlerine gerçekçi bir

dokunuş ekler. Artık karakterler, tek boyutlu olmaktan öte, iç dünyaları karmaşık ve nevrotik yapılara sahiptir. Özellikle kadın figürü, bu koleksiyonlarda daha baskın, agresif ve dinamik bir hal almıştır. Kadın karakterlerin cinsel deneyimleri cesurca ve çeşitlilik gösterirken, ahlaki normlara uymadan cinsel tercihlerini özgürce ifade etme özgürlüğüne vurgu yapılır. Bu koleksiyonlar, Tâmir'in önceki öykülerinde tanımladığı muhafazakâr ataerkil toplum anlayışının tam zıttını sunar. (Kayyal, 2006, s. 108)

"Teksîru Rukeb" koleksiyonunun 18. öyküsünde, Tâmir geleneksel Arap kadınlarının cinselliğiyle ilgili anlayışlara karşı bir itiraz sunar. Öykü kahramanı olan Suheyr Selemûn, aşırı cinsel isteğiyle dikkat çeker: "*Suheyr Selemûn eşsiz bir kadındı. Ne kadar çok olursa olsun tüm açlara yetecek kadar yumuşak ve lezzetli bir ete sahip olduğu bahanesiyle hiçbir erkeğin isteğini geri çevirmediği iyi biliniyordu. Fakirlere, muhtaçlara, yetimlere sadaka verecek parası olmadığını titreyen bir sesle söyleyerek verdiği bedava verirdi.*" (Tâmir, 2002, s. 42)

Mahmud Kayyal'e göre, yazarın fakirler ve muhtaçlara yardım etmek ile herkese ücretsiz cinsel hizmetler sağlamak arasında yaptığı alaycı ve ironik benzetmesi, kadınların cinsel arzularını tatmin etmek için ne kadar ileri gitmeye hazır olduklarını vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. (Kayyal, 2006, s. 110)

Bu kısımda incelenen Tâmir'in öyküleri, sosyal otoriteye karşı başkaldırının çeşitli boyutlarını aydınlatmaktadır. Kahramanların fabrikalara, geleneksel cinsiyet normlarına ve örf ve adetlere meydan okumaları, toplumsal düzene ve ataerkil yapıya karşı bir direnişi temsil etmektedir. Tâmir, kadın karakterler aracılığıyla toplumsal normlara ve baskılara karşı cesur bir duruş sergilerken, onların cinsel özgürlüklerini ve ahlaki normlardan sapmalarını cesurca ifade etmelerini vurgular. Ayrıca, öyküler baba figürüne karşı sergilenen başkaldırını ve bireylerin ataerkil düzenin sınırlamalarına karşı mücadelesini de işler. Endüstrileşmeye ve modern yaşamın zorluklarına karşı bireylerin doğaya dönüş arzusunu ele alarak, teknolojinin insan üzerindeki olumsuz etkilerine karşı bir alternatif sunar. Tâmir'in öyküleri, bireylerin içsel çatışmalarını ve sosyal otoritenin farklı formlarına karşı sergiledikleri mücadeleyi derinlemesine işlerken, okuyuculara toplumsal normlara karşı sorgulayıcı bir bakış açısını sunmaktadır.

D. DİNÎ OTORİTEYE BAŞKALDIRI

Bu başlık altında incelenecek olan Zekeriya Tâmir'in öykülerinde, dinin toplumsal normları belirleyen ve bireylerin yaşamlarını büyük ölçüde şekillendiren bir güç olarak işlendiği görülmektedir. Tâmir'in eserlerinde, din genellikle karşı konulamaz bir otorite olarak tasvir edilir ve bireylerin bu otoriteye itaatkâr bir tavır sergiledikleri gözlemlenir. Öykü kahramanları, yaşamın zorluklarıyla başa çıkmak için sıklıkla dine başvurur ve dinî otoriteye teslim olma eğiliminde olurlar.

Bununla birlikte, Tâmir'in öykülerinde dindar Arap toplumundaki bireylerin dinî otoriteye başkaldırmasını konu alan örnekler nadiren görülse de bu durum önemli bir temayı oluşturur. Öykülerde dinî öğretilere karşı çıkma ve sorgulama, dinî otoritenin bireyler üzerindeki etkisi ve bireylerin bu otoriteye karşı nasıl bir tutum sergilediği açısından incelenmeye değerdir. Bu kısımda, Tâmir'in öykülerinde dinî otoriteye karşı sergilenen duruş ve bu duruşun toplumdaki etkileri, karakterlerin içsel çatışmaları ve dinî normlara karşı geliştirdikleri farklı perspektifler üzerinden ele alınacaktır.

Bu yaklaşım, Tâmir'in öykülerindeki dinî otoriteye başkaldırı temasını derinlemesine inceleyerek, yazarın öykülerindeki din ve birey ilişkisini, dinin toplumsal ve kişisel yaşam üzerindeki etkilerini ve dinî normlara karşı sergilenen çeşitli tepkileri aydınlatmaya yardımcı olacaktır.

Tâmir'in bazı öykülerinde kahramanın dinî öğretilere karşı tutumu dikkat çekicidir. Örneğin "Beyaz Atın Kışnemesi" öyküsünde, kahramanın "*Alnum bir kez bile cami halısına değmedi*" (Tâmir, 1978b, s. 34) ifadesi, dinî ritüellere ve emirlere uymama durumunu açıkça ortaya koyar. Bu ifade, kahramanın dinî ritüelleri sorguladığını veya onlara karşı bir eğilimde olduğunu gösterir. Dindar bir toplumda, dinî pratiklere karşı bu tür bir duruş, genellikle tabu olarak görülebilir ve nadiren dile getirilir. Tâmir'in öyküsünde bu durumun işlenmesi, dinî otoriteye karşı bireyin direnişini ve bağımsız düşüncüyü vurgular. Bu örnek, dinî otoriteye başkaldırı temasının, sadece dinî normlara ve ritüellere açıkça karşı çıkma şeklinde değil, aynı zamanda bireyin kişisel inançları ve yaşam tarzı seçimleri üzerinden de ele alınabileceğini gösterir.

Benzer şekilde "Yorgun Asfalt İçin bir Karanfil" öyküsünde, kahramanın camiye namaz kılmaya davet eden arkadaşına: "*neden namaz kılalım ki? Allah'ın kendisi bizden nefret ediyor olabilir*" (Tâmir, 1978b, s. 109) ifadesi, dinî otoriteye ve pratiklere yönelik keskin bir itirazı ve sorgulamayı ortaya koyar. Bu ifade, kahramanın sadece dinî ritüelleri değil, aynı zamanda dinin kendisini ve onun insanlar üzerindeki etkisini sorguladığını gösterir. Kahramanın bu düşüncesi, dinî otoriteye ve onun bireyler üzerindeki baskısına karşı duyduğu derin şüpheyi ve eleştiriyi ifade eder. Tâmir'in bu öyküsü, dinî inançların ve uygulamaların bireysel düzeyde nasıl sorgulanabileceğini ve bu sorgulamanın bireyin kendi inançlarına ve toplumsal dinî normlara nasıl meydan okuyabileceğini gözler önüne serer.

Başka bir öykülerde kahramanın maddi durumu ve kişisel sorunları, onun dinî inançlarına ve pratiklerine olan tutumunu belirgin bir şekilde etkilediği görülmektedir. Tâmir'in "Çölde" adlı öyküsünde, "*yakındaki camiden müezzinin sesi ezan okuyor. Dışleri çürük olan adam gülümsedi ve alaycı bir sesle dedi ki: istediğin kadar bağır müezzin, istediğin kadar bağır, çünkü senin çağrına cevap vermeyeceğim ve namaz kılmayacağım*" (Tâmir, 1994a, s. 180) ifadesi, kahramanın maddi zorluklar içerisinde olmasının, onun dinî öğretilere karşı tutumunu nasıl etkilediğini gösterir. Bu örnek, kahramanın dışlarındaki çürüklük ve maddi sıkıntıları nedeniyle dinî uygulamalara bağlı kalmayı reddetmesi, dinî öğretilerin kendisine somut bir fayda sağlamadığına dair inancını yansıtır. Tâmir bu ifadelerinde, maddi zorlukların ve kişisel sıkıntıların bireyin dinî inançları ve pratikleri üzerindeki etkisini vurgular. Böylece, dinî otoriteye başkaldırı teması, sadece teolojik veya felsefi bir sorgulamadan ibaret değil, aynı zamanda bireyin yaşam koşulları ve kişisel deneyimleriyle de yakından ilişkili olarak işlenir.

Yazarın "Âşıklar" adlı öyküsünde, kahramanın dinî otoriteye karşı sergilediği alaycı tutum, önemli bir tema olarak öne çıkar. Öyküde, "*Mezarlığa gitti ve tevazu ile başını eğerek annesinin mezarının önünde durdu. Annesi, sarhoşken kendisini ziyarete geldiği için onu azarladı ve ona sarhoşların cezasının cehennem ateşi olacağını hatırlattı. O, annesine: Uzun ve soğuk bir kışta kendisini öldürmesi için Allah'a yalvaracağını söyledi. Henüz evlenmediğini ama dokuz ay içinde babaanne olabileceğini de söyleyince annesi dehşete kapılarak gözlerini kapattı ve yeniden öldü*" (Tâmir, 1998, s. 147) ifadesi, kahramanın dinî otoriteye ve pratiklerine karşı ironik bir tavır sergilemesini yansıtır. Kahramanın, annesinin mezarını sarhoş olarak ziyaret etmesi ve Allah'a yalvararak kışın kendisini öldürmesi için dilekte bulunması, dinî kurallara ve toplumsal

normlara karşı bir başkaldırıyı ifade eder. Kahramanın, henüz evlenmemiş olmasına rağmen dokuz ay içinde babaanne olabileceği ironik ifadesi, dinî normlara karşı sergilediği başkaldırıyı daha da vurgular.

Kahramanın bu alaycı ve eleştirel tutumu, bireyin kendi özgürlüğüne duyduğu özlemi ve kendini kısıtlanmış hissetme isteğini yansıtabilir. Dinî otoritenin belirlediği normlara karşı çıkarak, kendi özgün yolu üzerinde daha bağımsız bir şekilde ilerlemek isteyen kahraman, dinî normlara karşı sergilediği bu başkaldırı ile kişisel ifadesini, inançlarını ve tercihlerini daha özgürce açığa çıkarma arzusunu gösterir. Bu durum, bireyin kişisel kimliğini kurma çabasını ve genel bir özgürlük arayışını temsil eder. Tâmir bu öyküsünde, dinî normlara ve otoritelere karşı bireyin nasıl bir başkaldırı sergileyebileceğini ve bu başkaldırının bireyin kendi yolu üzerinde daha özerk bir varoluşu benimseme çabasını vurgulamaktadır.

Öykülerde kahramanın dinî emir ve yasaklara karşı içsel çatışmaları ve sorgulamaları önemli bir tema olarak işlenir. “Akşam Geldiğinde” adlı öyküde, ölü, kabrinde melekler tarafından sorgulandığında, “Zina ettin mi?” sorusuna “kadınlardan nefret ederim ve Allah’ın izniyle cennete girdiğimde huriler, iffetimi savunurken hırçınlığımdan şikâyet edecekler” şeklinde cevap verir. Ancak kahramanın iç sesinde geçen “hep zina yapmak istemişimdir ama göz görse de el kısadır” (Tâmir, 1998, s. 187) ifadesi, onun dinî emir ve yasaklara samimiyetle uymadığını, fırsat bulamadığı için zina yapmadığını gösterir.

Bu örnek, bireylerin dinî emir ve yasaklara karşı içsel çatışmalarını ve sorgulamalarını vurgular. Tâmir’in öyküsünde kahramanın tutumu, dinî öğretilerin bireyler üzerindeki etkisini ve bireylerin bu öğretilere uyma zorunluluğu altında yaşadığı gerçeğini ele alırken, aynı zamanda bu bireylerin iç dünyalarında çeşitli düşüncelere sahip olma potansiyelini de gösterir. Bu, dinî yasaklara uyma zorunluluğu hisseden bireylerin içsel düşünce dünyalarında bu emirlere muhalefet edebilecekleri ve farklı perspektiflere sahip olabilecekleri gerçeğine işaret eder.

“Kuzular” adlı öyküsünde, semt kızı Ayşe’nin üniversiteye girdikten sonra çarşaf giymeyi bırakması, Arap toplumundaki hem toplumsal hem de dinî otoritelere karşı bir direnişi temsil eder. Semtteki erkeklerin ve Şeyh Muhammed’in Ayşe’nin çarşaf giymeme durumuna karşı gösterdiği tepkiler, toplumsal ve dinî normlara karşı bireyin nasıl başkaldırdığını vurgular. Ayşe’nin ağabeyinin ‘siyah çarşafı üniversiteye gitmesinin mantıksız olduğunu’ belirten cevabı, dış görünüme verilen aşırı önemin bilimin ruhuna aykırı olduğunu ve bireyin özgürlüğüne karşı bir müdahale olduğunu gösterir. Ayrıca, Ayşe’nin babasının “bir fahişe çarşaf giyerse, namuslu ve erdemli mi olur?” (Tâmir, 1994a, s. 112) şeklindeki cevabı, dinî otoritenin yorumlarının ve uygulamalarının toplum tarafından yanlış bir şekilde kullanılmasına karşı bir eleştiri olarak değerlendirilebilir. Tâmir bu öyküsünde, Arap bireyin bu tür toplumsal ve dinî baskı ve dayatmalara karşı başkaldırısını vurgularken, aynı zamanda örtünme emirlerinin cahil bir toplum tarafından yanlış bir biçimde kullanılmasını eleştirmektedir.

Bireylerin maruz kaldıkları baskı ve zorbalık karşısında inanç sistemlerini sorgulamaları Tâmir’in öykülerinde dikkat çeken bir temadır. Tâmir’in “Keşke Konuşmasaydı” adlı öyküsünde, kahraman Kazım’ın karakolda maruz kaldığı işkence sonrasında dinî inançlarına ve öğretilere karşı aldığı duruş, dinin otoritesine karşı çıkma ve inançları sorgulama eğilimini vurgular. “Karakol amiri gülümseyerek Kazım’a şöyle dedi: Madem susmakta ısrarcıysan, dilsizi geveze hale getirebilecek elimizdeki imkânları kullanmak zorunda kalacağız. Kazım tek kelimeyle cevap vermedi ama yüzü bembeyaz oldu. Birkaç gün sonra karakoldan

ayrıldığında konuşmaya dönmüştü... Mahalle halkına bir daha namaz kılmayacağını ve oruç tutmayacağını söyledi" (Tâmir, 1998, s. 228) ifadesi, Kazım'ın dinin otoritesini ve öğretilerini sorgulamasını ve önceki dönemlerde değer verdiği ibadetleri terk ettiğini ifade eder.

Kazım'ın namaz kılmama ve oruç tutmama kararı, dinin otoritesine itaat etmeme ve dinî kurallara uygun yaşamayı reddetme kararını temsil eder. Bu, Kazım'ın karakol deneyimiyle birlikte dinin otoritesini ve insanları kurtarma yeteneğini sorgulamasını gösterir. İşkence ve baskı altında, Kazım'ın dinin kendisini koruyamayacağına ve gücünün sınırlı olduğuna dair bir inanca sahip olabileceği düşünülebilir. Tâmir'in bu öyküsü, dinî otoriteye ve öğretilere karşı bireyin nasıl bir başkaldırı sergileyebileceğini ve bu başkaldırının bireyin inanç sistemini nasıl etkileyebileceğini vurgular.

Benzer bir şekilde "Denize Göç" öyküsünde, kahramanın haksız bir suçlama sonucu hapishaneye atılması ve işkenceye maruz kalması, dinî inançlara ve otoritelere karşı isyanı gösterir. "Bir kurşun kalemi aldım ve duvara sabit bir elle yazdım: Ey Allah, bana yardım etme" (Tâmir, 1994a, s. 282) ifadesi, kahramanın zorluklar karşısında inançlarını sorgulamasını ve dinin sağladığı koruma veya yardımı şüpheyle karşılamasını yansıtır. Bu ifade, kahramanın içsel bir çatışma içerisinde olduğunu ve dinin beklentilerine karşı bir isyan veya reddiyeyi gösterir.

Kahramanın Allah'tan yardım istemeyi reddetmesi, yaşadığı acı ve zulüm karşısında dinî inançlarına yönelik derin bir hayal kırıklığını ifade eder. Bu durum, bireyin zorluklar karşısında dinin vaat ettiği yardım ve korumayı sorgulamasını ve bu vaatlere güvenmeyi reddetmesini gösterir. Tâmir'in bu öyküsü, bireyin dinî otoriteye ve inanç sistemlerine nasıl bir başkaldırı sergileyebileceğini ve bu başkaldırının bireyin inanç sistemini ve dünyaya bakışını nasıl etkileyebileceğini vurgular.

Bireyler, ne kadar dinî bağlılık gösterebilir de zaman zaman dinî otoritenin etkisinden sıyrılmayı tercih ederek bireysel arzularını öne çıkarmaktadırlar. Bu durum, bireylerin dinin baskısına karşı bir tür direniş olarak yorumlanabilir. Örneğin, "Teksir'u Rukeb" öykü koleksiyonunun 46 numaralı öyküsünde Fevziye karakterinin yaşadığı içsel çatışma, dinî otoriteye karşı bireyin nasıl bir direniş sergileyebileceğini ortaya koyar. "Fevziye, Amr'a yaklaştı ve elleri güçlü parmaklarla onun belini tuttu ve ona sordu: Şimdi beni yemeye ne dersin? Amr dedi ki: Öğle namazına geç kalacaksın, vakti yaklaşıyor. Bunun üzerine Fevziye, parmaklarını onun beline bastırarak ona şöyle dedi: Ben öğle ve ikindi namazlarını akşam namazıyla birleştireceğim ve Allah bağışlayandır, merhametlidir." (Tâmir, 2002, s. 117) ifadesi, Fevziye'nin kişisel arzularının ve cinsel isteklerinin, dinî otoritenin baskısına karşı bir meydan okumayı simgelediğini gösterir.

Fevziye'nin namazı erteleme ve kendi arzularını gerçekleştirmek için dinî kuralları esnetme kararı, kişisel özgürlüğü savunmasının bir yansımasıdır. Bu eylem, Fevziye'nin kendi arzularını takip etme ve dinî kuralları esnetme konusundaki kararlılığını vurgular. Tâmir bu öyküsünde, bireyin dinî otoriteye ve uygulamalara karşı nasıl bir başkaldırı sergileyebileceğini ve bu başkaldırının bireyin inanç sistemini ve kişisel özgürlüğünü nasıl etkileyebileceğini gösterir.

Tâmir, bazı öykülerinde dinî miras içinde yer alan cennet tasavvurunu eleştirmekte, cennetin sunulan ödüllerin gerçekliğini sorgulamakta ve bunun yerine insanların dünyadaki sorunlara odaklanması gerektiğini ima etmektedir. Bu tematik yaklaşım, örneğin "Talihli" adlı öyküde alaycı bir

üslupla şöyle ele alınmaktadır: “Naim el-Hayyâk, uyurken Cennet’e huzurlu ve güvenilir bir şekilde girdiğini, hayretler içinde incelemelerde bulunarak cenneti dolaştığını iddia etti. Sonra cennet kapısının muhafızına koştu ve ona ahmakça dedi ki: Bu nedir? Bize en güzel kadınlar vaat edildi ve ben burada sadece en çirkin kadınları görüyorum. Muhafız ona dedi ki: Aç olanın kuru ekmeğe küstahlık yaptığını ve onu şükranla yemediğini duymadım. Naim dedi ki: Bize erkek çocuk sözü verdi ve ben tek bir çocuk görmedim. Muhafız ona dedi dedi ki: Böyle kaba sözler söylemen gerçekten ayıp. Naim dedi ki: Bize çok şarap sözü verildi, ben sadece su buldum. Muhafız ona dedi dedi ki: Hayatında gördüklerin seni sonsuza dek şaraba muhtaç bırakmıyor. Naim dedi ki: Bize her zaman yeşil bir toprak vaat edildi ve ben sadece kum ve toz gördüm. Muhafız ona dedi ki: Sana kim söz verdiyse, masum sakalara düşküdü. Naim dedi ki: Bize saraylar vaat edildi ve ben sadece çadırları gördüm. Muhafız ona tehditkâr bir sesle şöyle dedi: Eğer mızumsuzlanmaya ve şikâyet etmeye devam edersen çadır alamazsın. Bunun üzerine Naim aceleyle en çirkin kadınlarla çevrili halde çadırlardan birine oturdu ve cehenneme kaçmaya hazırlanmaya başlamıştı. Naim o anda uykusundan uyandığında onun hala yatağında olduğunu fark etmiş, kaçmayı başaran birinin sevinci gibi sevinmişti.” (Tâmir, 1998, ss. 236-237)

Bu öykü, Tâmir’in cennet tasavvuruna yönelik eleştirisini güçlü bir şekilde sunar. Naim’in rüya sahnesindeki deneyimi, cennetin sunulan ödüllerin gerçekliğini sorgulamakta ve insanların dünyadaki sorunlara odaklanması gerektiğini ima eder. Tâmir bu öyküsüyle, toplumun baskıcı veya dinin otoriter yapısının eleştirilmesine yönelik zorluklara ve farklı düşüncelerin engellenmesine dair bir gönderme yapar. Bu yaklaşım, Tâmir’in, bireylerin kendi yaşamlarını ve gerçekliklerini aktif bir şekilde ele almalarının önemine ve dinî inanç sistemlerine karşı daha eleştirel ve sorgulayıcı bir tutum benimsemelerinin gerekliliğine dolaylı olarak işaret etmektedir.

Öykülerde, bireyin din adamlarının sınırlı anlayışına karşı çıktığı görülmektedir. “Yeryüzü Bizim ve Gökyüzü Kuşlarıdır” adlı öyküsünde, bir bilim adamının, Şam şehrini savunmak amacıyla uçak icat etmesi ve bu icadın, din adamı tarafından kafirlik ve dinsizlikle suçlanması, din ve bilim arasındaki çatışmayı vurgular. “Ama uçağı icat eden aklımın yaratana Allah’tır” (Tâmir, 1994a, s. 56) diyerek bilim adamının savunması, akıl ve bilimin dinî inançlarla uyumlu olabileceğini ve hatta onları destekleyebileceğini ifade eder. Bu ifade, din adamlarının sınırlı ve dogmatik anlayışlarına karşı bireyin meydan okumasını ve onları akıl yoluyla ikna etme çabasını gösterir.

Bilim adamının argümanı, din adamlarının körü körüne otoriteye itaat etmek yerine, akıl ve ilerlemeyi önemseyen bir yaklaşımı benimsemeleri gerektiğini ima eder. Tâmir, bu öyküsüyle, din adamlarının dogmatik tutumlarını sorgulama ve akli delillerle onları ikna etme çabasının önemini vurgular. Bilim adamının akıl ve bilimi vurgulayan yaklaşımı, din adamlarının sınırlı anlayışına meydan okuyarak, ilerlemenin ve sorgulamanın önemini ortaya koyar. Bu yaklaşım, Tâmir’in eleştirel üslubu ve ilerlemeyi destekleyen düşüncesiyle uyumlu bir şekilde, bireyin sorgulayıcı ve yenilikçi tavırlarını destekler.

Tâmir’in “Ağaçlarda Bulut, Dağlarda Kanat Yok” adlı öyküsünde, din adamının dünya hayatının geçiciliği ve yoksulların sabırlı olması gerektiği yönündeki çağrısına Süheyl isimli genç karakterin tepkisi, dinî otoriteye ve yönetimin baskı mekanizmalarına karşı nadir bir itirazı temsil eder: “Yeryüzünde yeşil geniş bir bahçe ve masmavi gökyüzünün altında neşeyle koşuşan çocuklar gördü. Aç insanların mezarları yıkıp, onların üzerine kendileri, güneş ve hava için evler yaptıklarını gördü. Öfkeli bir kan olarak atıldı ve sert

parmaklarıyla sakallı, yumuşak yüzlü, sert bakışlı bir adamın duvara yapıştırılmış portresini yırttı" (Tâmir, 1981, s. 97) ifadeleri, Süheyl'in dünyayı güzel ve yaşanabilir bir yer olarak gördüğünü ve din adamlarının dünya hakkındaki olumsuz yargılarını reddettiğini gösterir.

Süheyl'in bu tepkisi, din adamlarının yoksullara sabırlı olma çağrısına karşı bir öfke ve isyan ifadesidir. Tâmir, bu öyküyle, hükümetin baskı politikalarına alet olan din adamlarına karşı başkaldırıcı ve bu başkaldırının toplumsal adaletsizliğe karşı bir ifadesini vurgular. Süheyl'in din adamının portresini yırtması, bu otoriteye ve onun dünyayı ve hayatı anlama biçimine karşı net bir meydan okuma olarak yorumlanabilir. Bu eylem, Süheyl'in dünyanın ve hayatın güzelliklerini kucaklama ve adaletsizliklere karşı direnme arzusunu simgeler. Tâmir bu öyküsüyle, dinî otoritenin toplumsal baskılara karşı kullanılmasına ve bu baskıların insanların dünya görüşünü nasıl etkilediğine dikkat çeker.

"Teksîru Rukeb" koleksiyonunun 50 numaralı öyküsündeki Behçet adlı öykü kahramanı, dilsiz olmasına rağmen, sınırlı düşünceli bir din adamına ve onun müritlerine yönelik sorularıyla, dinî otoriteye karşı cesur bir itiraz sergiler. Bir cuma günü öğleden sonra, abdest almadan camiye giren ve şişman, sakalı darmadağınık yaşlı bir din adamının etrafında toplananlara karşı ironik bir tavır takınan Behçet, bu toplulukta sığ din anlayışına ve katı tutumlara mizahi bir üslupla karşı çıkar.

Behçet'in bu soruları, dinî otoritenin sorgulanması ve eleştirilmesi açısından önemli bir sahnedir. Din adamının katı ve dar görüşlü vaazlarına karşı Behçet'in mizahi bir dille sormuş olduğu sorular, dinî otoritenin sorgulanması ve eleştirilmesini simgeler. Behçet'in camideki bu davranışı, onun özgür düşünceye ve sorgulamaya olan bağlılığını ve dinî normlara ve katı kurallara meydan okuma isteğini vurgular. Ne yazık ki, Behçet'in bu cesur ve sorgulayıcı tavrı, din adamı ve müritleri tarafından şiddetle karşılanır ve sonuçta Behçet'in hayatını kaybetmesine yol açar. (Tâmir, 2002, ss. 131-132) Bu trajik son, toplumsal ve dinî normlara karşı çıkan bireylerin karşılaştığı direnç ve zorlukları gözler önüne serer.

Tâmir bu öyküsüyle, dinî otoriteye ve toplumsal normlara karşı sergilenen cesur ve eleştirel tutumun önemini vurgular. Behçet karakterinin sergilediği bu tavrın sonuçları, dinî otoriteye ve toplumsal baskılara karşı durmanın zorluklarını ve potansiyel tehlikelerini gösterir. Bu bağlamda, Tâmir, özgür düşünce ve sorgulamanın değerini ve bu tür tutumların toplumda ne kadar zorlayıcı olabileceğini anlatır.

Öykülerde sıradan bireylerin dinî otoriteye karşı çıkışları sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ancak, din adamlarının dinin otoritesine karşı çıkması nadir bir durum olmakla beraber oldukça dikkat çekici bir durumdur. Örneğin Tâmir'in "Ey Duayı Kabul Eden" öyküsünde, Şeyh Muhammed karakterinin yaşadığı trajedi ve içsel çatışmalar, dinî otoriteye karşı çıkışın sadece sıradan bireylerle sınırlı olmadığını gösterir. Şeyh Muhammed, köyüne döndüğünde karşılaştığı yangın ve yıkımın büyüklüğü karşısında dehşete düşer ve bu felaketin kendi bedduyasıyla gerçekleştiğine inanarak kendini suçlar. "*Muhammed ağlayan kadınlara baktı ve pişmanlığı daha da arttı. Zira O, kıldığı sabah namazını Allah'a, köyün bozuk ve bozguncu halkına ceza olarak köyü yakması için dua ederek bitirmeseydi, olanlar olmayacaktı*" bu düşüncesiyle, Şeyh Muhammed, kendi inançlarını ve dinî otoriteyi sorgulamaya başlar.

Öykünün sonunda, Şeyh Muhammed'in yaşadığı şaşkınlık ve sarığının siyahla bulanmış olmasını görmesi, Tanrı'nın adaleti ve kendi dinî otoritesine olan inancının sarsıldığını gösterir. "*Güneş, evleri yanan ve camisi yanan bir köyün üzerine doğdu. Ancak en çapkın erkekle evlenen en ahlaksız kadının evi, yangından hiçbir şekilde etkilenmeden sağlam kaldı. Muhammed şaşkın gözlerle göğe baktı, sonra sarığını başından çıkardı, birden onun siyahla bulanmış olduğunu gördü.*"(Tâmir, 1994b, s. 126) Bu ifadeler, Şeyh Muhammed'in beklediği adaletin gerçekleşmemesine ve dinî otoritenin sorgulanmasına yönelik tepkisini yansıtır.

Bu öyküde Şeyh Muhammed'in yaşadığı içsel çatışma ve dinî otoriteye karşı sergilediği tutum, Tâmir'in din adamlarının da dinî otoriteye ve adalet kavramına karşı eleştirel bir bakış açısına sahip olabileceğini gösterir. Bu durum, din adamlarının da dinî otoritenin sorgulanmasına katkıda bulunabileceğini ve dinî kuralların uygulanışı üzerinde eleştirel düşünceler geliştirebileceğini gösterir, böylece Tâmir, dinî otoriteye meydan okumanın sadece sıradan bireylerin değil, aynı zamanda dinin temsilcilerinin de içsel bir mücadeleyle bağlantılı olabileceğini vurgular.

Zekeriya Tâmir'in öykülerinde ele alınan 'Dini Otoriteye Başkaldırı' teması, Arap toplumunun derinlerine işlemiş dinî inançlar ve uygulamaların bireyler üzerindeki etkisini irdelerken, bu otoriteye meydan okuyan nadir ancak güçlü örnekleri de sergiler. Tâmir, öykülerinde dinî inançların ve pratiklerin bireylerin yaşam üzerindeki etkisini ele alırken, dinî öğretilere ve emirlere körü körüne itaat etmek yerine, bunları sorgulayan ve eleştiren karakterler yaratmıştır. Bu karakterler, bazen maddi zorlukların, baskının ya da kişisel trajedilerin etkisiyle dinî otoriteyi reddederken, bazen de akıl ve vicdanın rehberliğinde hareket ederek dinî dogmalara meydan okur. İster sıradan bireyler ister din adamları olsun, Tâmir'in karakterleri, dinî otoriteye karşı çıkmalarıyla, bireysel özgürlüklerin ve kişisel sorgulamanın önemini vurgularlar. Tâmir, bu şekilde dinî otoriteye yönelik eleştirel bakış açısını sunarken, bireylerin kendi inançlarını ve değerlerini yeniden değerlendirme ihtiyacını ve dinin toplumsal yaşamdaki rolünü sorgulamayı teşvik eder. Bu bölüm, Tâmir'in öykülerinde dinî otoriteye karşı gösterilen direnişin, Arap toplumunda bireysel özgürlüğün ve kişisel ifadenin nasıl bir mücadele alanı oluşturduğuna dair önemli bir perspektif sunmaktadır.

Sonuç

Zekeriya Tâmir'in öyküleri, siyasi, toplumsal ve dinî otoriteye karşı başkaldırı temasını kapsamlı ve derinlemesine bir şekilde ele alır. Bu eserler, Arap toplumunun karmaşık yapısını ve bireylerin bu yapının içinde yaşadıkları çatışmaları gözler önüne serer. Tâmir, siyasi otoriteye başkaldırımı, bireylerin zorba yönetimler ve adaletsizliklere karşı gösterdiği çeşitli tepkiler aracılığıyla işler. Bu öyküler, baskı altındaki bireylerin sıklıkla boyun eğme eğiliminde olduğunu gösterse de nadiren de olsa otoriteye karşı çıkan ve kendi özgürlüklerini arayan karakterlerle umut dolu anları da sunar.

Toplumsal otoriteye başkaldırı kısmı ise, Tâmir'in öykülerinde toplumun bireyler üzerindeki baskısı ve bu baskının yarattığı içsel ve dışsal çatışmaları ele alır. Tâmir, özellikle gelenek, görenek ve aile yapısının baskıcı yönlerine odaklanırken, toplumsal normlara meydan okuyan bireylerin hikâyelerini anlatır. Kadın karakterlerin yaşadıkları baskılara ve bu baskılara karşı geliştirdikleri başkaldırıya özel bir vurgu yaparak, Arap toplumunda kadınların rolünü ve cinsiyet eşitliği meselesini tartışmaya açar.

Dini otoriteye başkaldırı ise, Tâmir'in öykülerindeki en çarpıcı ve tartışmalı temalardan biridir. Öyküler, dinin toplum üzerindeki etkisini ve bireylerin bu etkiyle nasıl başa çıktıklarını inceler. Tâmir, dinî kuralların, ritüellerin ve inançların bireylerin yaşamlarını nasıl şekillendirdiğini, bazen sorgulandığını ve hatta reddedildiğini gösterir. Bu öykülerde, dinî otoriteye itaat etmek yerine, bireylerin kendi inançlarını ve değerlerini sorgulamaları, dinî dogmaları eleştirmeleri ve kişisel özgürlüklerini aramaları ön plana çıkar.

Tâmir'in öykülerindeki bu üç temanın ortak noktası, bireyin otoriteye karşı duruşunun ve kişisel özgürlük arayışının önemi ve zorluğudur. Her bir öykü, Arap toplumunun çeşitli yönlerini sorgularken, bireyin kendi kimliğini bulma, ifade etme ve özgür iradesini koruma mücadelesini gösterir. Tâmir, bu temalar aracılığıyla, bireylerin toplumsal, siyasi ve dinî baskılara karşı direnme gücüne ve cesaretine dikkat çekmektedir. Bu eserler, sadece Arap toplumuna özgü dinamikleri değil, aynı zamanda insanın özgürlük ve adalet arayışının evrensel niteliğini de yansıtır.

Sonuç olarak, Tâmir'in öyküleri, Arap bireylerinin çeşitli otoritelere itaatkâr olma eğilimini ele alırken, aynı zamanda bu otoritelere karşı direniş gösteren nadir ama etkili anları da aydınlatır. Bu eserler, bireylerin toplumsal, siyasi ve dinî baskılara karşı direnme gücüne ve cesaretine dikkat çekerek hem bölgesel hem de evrensel bir yankı uyandırmaktadır. Bu şekilde, Tâmir'in öyküleri, Arap toplumunun ve bireylerin yaşadıkları çatışmaların, zorlukların ve mücadelelerin zengin bir anlatısı olarak öne çıkar.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Bu makalede, Ahmed MDERATY ana araştırmayı yürütmüş ve makalenin yazımını gerçekleştirmiştir. Prof. Dr. Metin PARILDI, araştırma tasarımında ve sonuçların analizinde önemli katkılarda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz. Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SDK-2021-11312 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Kaynakça

- Abdu'l-Mevlâ, M. A. (2020, Mart). Medhil li-Kırâeti Meşrû'i Zekeriya Tâmir, fi's-Simâti'l-Fenniyyeti'l-Muheymine ve Tefkîki Badr'ş-Şâiât. *Kalamoon Dergisi*, 11, 203-225.
- Berekât, A., & İsmail, H. (2007). Et-Tecelliyâtu'l-Cemâliyye li'l-Kabîh fi Kısası Zekeriya Tâmir, es-Sulta Unmûzecen. *Mecelletu Câmieti Tişrîn li'd-Dirâsât ve'l-Bûhûs el-İlmiyye*, 29(1), 127-144.
- Bostancı, A. (2007). *Çağdaş Arap Edebiyatçısı Zekeriya Tâmir Edebî Kişiliği & Hikâyeciliği*. Nûn Yayıncılık.
- Bozgöz, F. (2003). Suriyeli Öykücü Zekeriya Tâmir ve Edebî Dünyası. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 156-173.
- Can, A. H. (2006). *Zekeriya Tâmir ve İbâdullah adlı eserinin teknik ve tematik incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- el-Cerâdî, İ. (1995, Nisan). Tarakât Arabiyye. *en-Nâkid*, 82, 8-17.
- el-Hacâhiceh, B. (2019). Sırâu'l-Musekkâfi Mea's-Sulta, Mecmûât Zekeriya Tâmir el-Kasasıyya Unmûzecen. *el-Mişkât*, 6(2), 577-707.
- el-Haleh Harb, N. (2020). Tefkîku'l-Vâki, Avâlimu'l-Acîb, el-Garâbe ve's-Suhriye Ledâ Zekeriya Tâmir. *Kalamoon Dergisi*, 11, 187-202.
- es-Samâdî, İ. (1995). *Zekeriyyâ Tâmir ve'l-Kıssatu'l-Kasîra*. el-Mu'essesetü'l-'Arabiyye li'diDirâsât.
- Esgin, A. (2013). Otoritenin Sosyolojisi: Otoriteye İtaatin Ya Da Otorite Bağımlılığının Sosyolojik Anlamları. *Sosyologca*, 3(5), 90-112.
- Fettahoğlu, Y. (2016). Suriyeli Yazar Zekeriyyâ Tâmir'in "Onuncu Günde Kaplanlar" Adlı Hikâyesi ve Tahlili. *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 63-74.
- İsmail, S. (2020). Rabî'un fi'r-Ramâd li-Zekeriya Tâmir, Tahlîl nassıyy. *Kalamoon Dergisi*, 11, 55-76.
- İyd, A. (1989). *el-Alemu'l-kıssay li-Zekeriya Tâmir: Vahdetu'l-Bunyeti'z-Zihniyye ve'l-Fenniyye fi Temezzukıha'l-Mutlak*. Dâru'l-Fârabî.
- Kayyal, M. (2006, Ocak 1). Damascene Shahrazâd: The Images Of Women In Zakariyyâ Tâmir's Short Stories. *Havva*, 4(1), 93-113.
- Kilci, K. (2018). *Suriye'de çocuk edebiyatı (Zekeriya Tamir örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kula, M. (2011). Modern Suriye hikâyesine genel bir bakış. *Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7, 17-48.
- Kutluay, F. (2019). Siyasal Otorite Kavramının Tarihsel Seyri. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 1-29.
- Mderaty, A. (2019). *Zekeriya Tâmir'in "En-Numûr Fi'l-Yevmi'l-'Âşir" Adlı Öykü Koleksiyonunun İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Muhanna, N. (2005, Haziran 23). El-Haddadu's-Suriyyu's-Şerisu'l-Lezî Asbaha Kâtiben ve Hattame Kulle Şey. *eş-Şarku'l-Avsat*.
- Öznurhan, H. (2015). Suriyeli Yazar Zekeriya Tâmir'in Öykülerinde Polis Devleti. *TYB AKADEMİ*, 15, 41-54.
- Ramadân, Ş. (2020). Sîmâtu'r-Ru'b ve's-Sulta ve's-Şerafiyy fi Kısası Zekeriya Tâmir. *Kalamoon Dergisi*, 11, 151-167.
- Şaban, İ., & Kilci, K. (2020). Zekeriya Tâmir ve Çocuk Öyküleri. *NÜSHA*, 20(51), 197-214.

- Tâmir, Z. (1972). Mukabele Me'a Zekeriya Tâmir. *Mecelletu'l-Marife*, 126, 108-116.
- Tâmir, Z. (1978a). *Er-Ra'd* (2. bs). Mektebetu'n-Nûrî.
- Tâmir, Z. (1978b). *Sahîlu'l-Cevâdi'l-Ebyad* (2. bs). Mektebetu'n-Nûrî.
- Tâmir, Z. (1981). *En-Numûr fi'l-Yevmi'l-Aşir* (2. bs). Daru'l-Âdâb.
- Tâmir, Z. (1994a). *Dimaşku'l-Harâik* (3. bs). Riad el-Rayyes Books.
- Tâmir, Z. (1994b). *Nidâ'u Nûh* (1. bs). Riad el-Rayyes Books.
- Tâmir, Z. (1994c). *Rabî'un fi'r-Ramâd* (3. bs). Riad el-Rayyes Books.
- Tâmir, Z. (1998). *Senadhaku* (1. bs). Riad el-Rayyes Books.
- Tâmir, Z. (2000). *El-Husrum* (1. bs). Riad el-Rayyes Books.
- Tâmir, Z. (2002). *Teksîru Rukeb* (1. bs). Riad el-Rayyes Books.
- Tâmir, Z. (2005). *El-Kunfuz* (1. bs). Riad el-Rayyes Books.

ALGILANAN YÖNETİCİ DESTEĞİNİN YEŞİL ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ ÜZERİNDE ETKİSİNDE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞUN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

 Kerim GÜVENDİ^a

 Necla Öykü İYİGÜN^b

Öz

Örgütsel davranış ve sürdürülebilir kalkınma alanındaki araştırmacılar, giderek iş yerinde çevre yanlısı davranışlar olarak tanımlanan “yeşil örgütsel davranışın” belirleyicilerini ve etkileyen faktörlere odaklanmaktadır. Bu nedenle çalışmada çalışanların iş gücünü nitelik ve niceliği yönünden etkileyen algılanan yönetici desteğini ve psikolojik iyi oluşu, yeşil örgütsel davranış üzerinde yönlendirici etkisi olan faktörler olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda araştırmanın özgünlüğü, algılanan yönetici desteğinin çalışanların yeşil örgütsel davranışa yönelmesi üzerindeki etkisinde psikolojik iyi oluş rolünü incelenmektedir. Araştırmanın örneklemini kamu hizmeti sağlayan bir kurumda çalışanlar oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmış, veri analizleri SPSS ve PROCESS programları ile gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma, algılanan yönetici desteğinin yeşil örgütsel davranış ve psikolojik iyi oluş açısından önemine vurgu yaparak, özellikle kamu sektörü için önemli bakış açıları ve öneriler sunmaktadır. Araştırma elde edilen regresyon bulguları, algılanan yönetici desteği ve psikolojik iyi oluşun yeşil örgütsel davranış üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca algılanan yönetici desteği ile yeşil örgütsel davranış arasında ilişkide psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolü incelendiğinde psikolojik iyi oluşun etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan yönetici desteği, Yeşil örgütsel davranış, Psikolojik iyi oluş, Kamu sektörü.

THE MODERATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN THE EFFECT OF PERCEIVED SUPERVISOR SUPPORT ON GREEN ORGANIZATIONAL BEHAVIOR

Abstract

Researchers in the field of organizational behavior and sustainable development are increasingly focusing on the determinants and influencing factors of “green organizational behavior,” defined as pro-environmental behaviors in the workplace. For this reason, in the study, perceived manager support and psychological well-being of employees, which affect the quality and quantity of the workforce, were considered as factors that have a guiding effect on green organizational behavior. In this context, the originality of the research examines the role of psychological well-being in the effect of perceived supervisor support on employees' orientation

^a Doktora Öğr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme, guvendikerim@gmail.com

^b Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, oiyigun@ticaret.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 05.12.2023, Makale Kabul Tarihi: 01.03.2024

towards green organizational behavior. The sample of the study consists of employees working in an organization providing public service. The data was collected from the employees through the questionnaire. The collected data was analyzed through the SPSS and PROCESS programs. This research emphasizes the importance of perceived supervisor support in terms of green organizational behavior and psychological well-being. It also offers important perspectives and recommendations, especially for the public sector. The findings of the research revealed that perceived supervisor support and psychological well-being had a positive and significant effect on green organizational behavior. In addition, it was determined that psychological well-being did not have a moderating role in the relationship between perceived supervisor support and green organizational behavior.

Keywords: Perceived supervisor support, Green organizational behavior, Psychological well-being, Public sector.

Giriş

İklim değişikliği, çevre kirliliği, küresel sıcaklık artışı, doğada yaşanan tahribat ve dönüşüm gibi ekolojik sorunlar günümüzde tüm canlılar için tehdit oluşturmaktadır. İklim değişikliği ile küresel mücadele bağlamında küresel düzeyde imzalanan protokol ve anlaşmalar örgütleri bağlayıcı ve zorunlu hale getirmektedir. Ayrıca örgütlerin çevreci davranış politika, stratejiler belirlemesi ve çalışanlarını çevre dostu davranışlara yönlendirmesi örgütlerin varlıklarını sürdürebilme, rekabet avantajını sağlayabilmeleri için önem arz etmektedir. Son dönemlerin en popüler kavramlarından biri olan yeşil örgütsel davranıştır. Çalışanların çevreye yanlısı davranışları yeşil örgütsel davranış olarak tanımlanmaktadır. İşletmelerde çalışanların çevre yanlısı davranışlarını teşvik etmek artık çok önemlidir. Geri dönüşüm, koruma ve atık azaltma davranışları gibi işyeri çevre yanlısı davranışların teşvik edilmesi, yalnızca işletmelerin yeşilleşmesine katkıda bulunmayacak, aynı zamanda iklim değişikliğini olumlu yönde etkileyecek ve daha fazla çevresel bozulmayı önleyecektir (Robertson & Barling, 2013). Çevresel sürdürülebilirlik stratejisini başarılı bir şekilde yürütmek için, işletmelerin, çalışanlar arasında işletmenin yeşil hedefleriyle uyumlu yeşil tutum ve davranışların geliştirilmesini teşvik etmesi önemlidir (Chaudhary, 2020, s. 639).

Algılanan yönetici desteği temelde çalışanların tutum ve davranışlarının yönlendirilmesi ve teşvik edilmesinde ilk yöneticiler ve üst yöneticiler tarafından gerçekleştirilen eylemlerdir. Yönetici desteği, işletmeler için belirgin özelliği olan önemli ve temel desteklerden en önde yer alan bir faktör olup, çalışan davranışlarını olumlu ve olumsuz olarak etkilemektedir. Yönetici önemli bir role sahip olup, örgüt ve çalışan arasındaki ilişkide belirleyici olan, çalışanların sosyal, psikolojik ihtiyaç ve beklentilerini belirleyen, organizasyonda çalışanların ilk olarak iletişim sağladıkları, işletmenin temsilci konumundadır (Türkkan & Ülbeği, 2022). Yönetici desteği arttıkça çalışanların yeşil örgütsel davranış sergilemeleri beklenmektedir.

Çalışan davranışlarında psikolojik iyi oluşun önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır. Psikolojik iyi oluş anlamlı amaç sürdürme ve anlamlı yaşam sürdürme olarak tanımlanmaktadır. İşgörenlerin psikolojik iyi oluşlarının yüksek ve düşük olması örgütlerin başarısını etkilemektedir (Zizek vd., 2015). Algılanan yönetici desteğinin psikolojik iyi oluşa katkı sağladığı görülmektedir. Özellikle son yıllarda

işletme bilimleri alanında ve psikoloji gibi birçok alanda bu konularla ilgili yapılan araştırmaların sayısı hızla artmıştır. Çalışanların psikolojik olarak iyi olması durumunda, örgütlerine ve çevre yanlısı davranışlara daha fazla çaba göstereceklerdir.

Bu çalışmanın amacı, örgüt içinde yöneticilerin pozitif davranışları çalışanların bunu yöneticilerinden gelen bir destek olarak algılamasının yeşil örgütsel davranışı etkileyebileceği ve bu süreçte psikolojik iyi oluşun etkisinin varsayımdan yola çıkarak, algılanan yönetici desteğinin çalışanların yeşil örgütsel davranışa yönelmesi üzerindeki etkisinde psikolojik iyi oluşun rolünü incelemektir. Araştırmada öncelikle söz konusu kavramlar ele alınmış, kavramsal bir çerçeve oluşturulmuş ve bu süreçte amaçlara yönelik hipotezler geliştirilmiştir. Daha sonra araştırmanın metodolojisi hakkında bilgi verilmiş ve bulgular aktarılarak sonuçlar tartışılmıştır.

A. LİTERATÜR TARAMASI

1. Algılanan Yönetici Desteği: İnsanın yaşamı boyunca başkaları tarafından desteklendiğini algılaması kişiyi iyi hissetmesini sağlamakta ve kişinin, bir çalışan olarak, faaliyet gösterdiği iş alanında da desteklendiğini hissetmesi önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişinin çalıştığı kurumundan destek algılaması anlamına gelen örgütsel destek algısı ilgili yazında en fazla karşılaşılan kavramlardan biridir (Giray & Şahin, 2012). Örgütsel destek teorisi, (örgütsel destek algısı) çalışanların sosyo-duygusal ihtiyaçların karşılanması, çalışanların örgütün artan çabaları ödüllendirmeye hazır olup olmadığını değerlendirmesi, çalışanın örgüte katkılarını ne kadar değer verildiğini ve iyi oluşlarının ne kadar önemsedğine ilişkin genel inançlar oluşturduğunu varsaymaktadır (Rhoades vd., 2001). Bu inanç çalışanların faaliyet gösterdiği çalışma alanında kurumları tarafından kendilerine hem iyi oluşları hem de örgüte sağlanan katkılarının gözetilmesini kapsayan genel bir olumlu ve olumsuz yönelim olduğuna inanmaktadırlar (Eisenberger vd., 2002). Örgütsel destek teorisi; işletmenin yürüttüğü politikaların ve faaliyetlerin faydası konusunda işgörenler tarafından algılanabildiğini öne sürmektedir (Çakar & Yıldız, 2009). Örgütsel destek teorisi, algılanan örgütsel desteğin sonuçlarını etkileyen psikolojik süreçleri de incelemektedir. Örgütün refahına özen gösterme ve örgütün hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olma konusunda hissedilen bir yükümlülük oluşturmaktadır. Ayrıca, algılanan kurumsal desteğin uyandırdığı ilgi ve saygı, sosyo-duygusal ihtiyaçların karşılanması ile çalışanların örgütsel üyelik ve rol statülerini bireylerin sosyal kimlikleriyle bütünleştirmelerine neden olur. Çalışanların örgütün artan performansı tanıdığı ve ödüllendirdiği yönündeki inançları güçlendirmesi, bu aşamada hem çalışanlar (örnek olarak artan iş memnuniyeti ve olumlu iyi oluş hali) hem de örgüt (örneğin performans, düşük olan işten ayrılma niyeti, yükselen duygusal bağlılık) için olumlu yönde sonuçları olmaktadır (Rhoades & Eisenberger, 2002).

Kurumlar için örgütsel destek algısı önemli olmakla birlikte (Giray & Şahin, 2012) onun kadar önemli sayılan bir diğer destek türü ise çalışanlar tarafından algılanan yönetici desteğidir. Yönetici desteği, çalışanların kuruma ilişkin algılarını geliştirmede önemli bir rol oynar ve örgütsel desteği algılama becerisine sahip olan çalışanlar, yönetici desteğini algılama becerisine de sahip olmakta ve bu nedenle yönetici desteği, çalışanların iş tutum ve davranışlarını etkileyen çok önemli bir değişken olarak değerlendirilmektedir (Shi vd., 2014). Algılanan yönetici desteği çalışanlar, kuruluş tarafından kendilerine verilen değere ilişkin genel algılar oluşturdukları gibi, yöneticilerin de çalışanların

katkılarına ne ölçüde değer verdiğini ve refahlarını önemseme konusunda genel görüşler geliştirirler (Kottke & Sharafinski, 1988; Rhoades & Eisenberger, 2002). Algılanan yönetici desteği kavramı, işgörenlerin doğrudan bağlı oldukları onlardan sorumlu olan, yaptıkları işleri kontrol eden, maddi ve manevi yönetici desteğini ifade etmektedir (Tenteriz & Tozkoparan, 2022). Algılanan yönetici desteği duygusal veya araçsal destek, bilgi paylaşımı, güven veya yöneticinin ulaşılabilirliği şeklinde tanımlanabilir (Deschênes, 2023, s. 4). Çalışanlar tarafından algılanan örgütsel destek, kurum çalışanlarının kendilerini güvende hissetmelerine ve arkalarında kurumun varlığını hissetmeleri olarak ifade edilebilir (Özdevecioğlu, 2003, s. 116). Geçmişte yapılan araştırmalar çalışanların en çok kendilerine en yakın kişilerden gelen geri bildirimlere değer verdiklerini göstermiştir. Örneğin Greller & Herold (1975) araştırmalarında çalışanların işleriyle ilgili bilgi almak için iş arkadaşlarından ve işletmesinden daha çok yöneticilerine güvendiklerini ortaya koymuştur (Kottke & Sharafinski, 1988). Hutchison (1997) yaptığı araştırmada yönetici desteği ile algılanan yönetici desteği arasında güvenilir ilişkiler olduğunu bildirmiştir (Rhoades vd., 2001). Yöneticiler, çalışanların iş performansı, ücret vb. gibi bireyselleştirilmiş uygulamalarda daha büyük bir rol oynama eğiliminde olup, yöneticiler çalışanları yönlendirmede ve değerlendirmede organizasyonun temsilcileri olarak hareket ettiklerinden, astlar bu tür uygulama desteklerinin yalnızca yöneticinin kişisel eğilimlerinden ziyade kısmen organizasyona atfetme eğilimindedirler. Nihai olarak, yönetici desteğine ilişkin algıların astların algılanan örgütsel destek üzerinde güçlü bir etkisi vardır (Shanock & Eisenberger, 2006).

2. Yeşil Örgütsel Davranış: İklim değişikliği, doğal kaynakların sürdürülebilirliği ve kirliliğin azaltılması gibi önemli çevresel konulara ilişkin artan yerel ve küresel kaygılar bağlamında, örgütsel psikologlar yeşil veya çevre yanlısı çalışan davranışını tahmin etmeye giderek daha fazla ilgi duymaktadır (Bissing-Olson vd., 2013). Araştırmacılar tarafından önemi iyi bilinen daha çevre yanlısı davranışlara yönelmesi konusunda insan davranış değişikliği ihtiyacı ve çevre yanlısı davranışların işyerinde nasıl teşvik edilebileceğini dair ampirik araştırmalar ihtiyacı olduğu ifade edilmektedir (Robertson & Barling, 2013). Çalışanların yeşil davranışları, çevreye olabildiğince az zarar veren hatta çevreye fayda sağlayan davranışlar çevre yanlısı davranış (Steg & Vlek, 2009), "çalışanların çevresel sürdürülebilirlikle bağlantılı olan ve buna katkıda bulunan ya da bundan zarar gören ölçkelenebilir eylem ve davranışları" (Ones & Dilchert, 2012), kurum içinde yönetim ve işgörenler yönünden çevreyi korumaya katkı sağlayabilecek davranışlar (Erbaşı, 2019, s. 4), örgüt açısından çalışanların ortaya koydukları çevreye duyarlı davranışta bulunmaları (Yüksel vd., 2022), çalışanın, bağlı bulunduğu kurumun çevresel sürdürülebilirliğine katkıda bulunan davranışı (Pehlivanlı, 2023, s. 436) olarak tanımlamalar yapılmıştır. Norton vd. (2015) çalışan yeşil davranışı, temel iş hedeflerine katkıda bulunan gerekli ve gönüllü olan davranış olarak iki başlıkta ele almışlardır. Gerekli olan çalışan yeşil davranışı; çalışanların gerekli iş görevleri bağlamında gerçekleştirilen yeşil davranışları, kurumsal politikalara bağlı kalmayı, çalışma yöntemlerini değiştirmeyi ve sürdürülebilir ürünler ve süreçler oluşturmayı içermektedir. Gönüllü olan çalışan yeşil davranışı ise; kurumsal beklentileri aşan kişisel inisiyatifi içeren yeşil davranışı, çevresel çıkarılara öncelik vermeyi, çevre programları ve politikaları başlatmayı, lobicilik faaliyetleri vb. teşvik etmeyi içermektedir. Çalışanların yeşil davranışları üzerine yürütülen araştırmalarda genellikle kaynak kullanımının azaltılması, malzemeleri yeniden kullanılması ve geri dönüşüm ile yeşil davranışı sınırlı olarak kavramsallaştırır ve yapılan araştırmaların çoğunda bireysel

davranışları tahmin etmeye odaklanmaktadır (Ones vd., 2018). Çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini artık birçok kuruluş stratejilerine de dahil etmekte ve böylece çalışan davranışlarını hedeflere yönelik katkıları (veya hedeflere uzaklaşması) bakımından değerlendirebilir (Zacher vd., 2023). Çalışan yeşil davranışı, organizasyonel çevresel sürdürülebilirliğin özü olarak düşünülebilir, çünkü organizasyonlar, farklı hiyerarşik seviyelerde çalışan yeşil davranışı uygulayan çalışanlar olmadan çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmaları bakımından zor gözükmetedir (Ones vd., 2018; Zacher vd., 2023).

3. Psikolojik İyi Oluş: Psikolojik iyi olma kavramı ilk olarak Bradburn (1969) tarafından psikolojik iyi oluşun boyutları ile sosyal süreçler arasındaki etkileşimin doğasını belirleyen araştırmasında kullanmıştır. Bradburn'ün (1969) araştırmasında olumlu ve olumsuz duygulanım arasındaki ilk ayrımı sağlamış, Bradburn ve meslektaşları, tarihsel nedenlerin yanı sıra sonuç değişkeni olarak mutluluğa odaklanmaya karar verilmişlerdir (Ryff, 1989, s. 1069). Bu olumlu ve olumsuz duygulanımları birbirinden ayıran ufuk açıcı çalışma, mutluluğu bu ikisi arasındaki denge olarak tanımlamıştır (Ryff & Keyes, 1995). Pozitif ruh sağlığı tanımı hem çok boyutlu hem de değer yüklü olduğu için kavram tanımlamak oldukça zor olmakla birlikte psikolojik iyi oluş bu nedenle, günlük deneyimin duygusal yönlerini kucaklayan geniş kapsamlı bir kavram olarak değerlendirilir (Warr, 1978, s. 111). Tanımlama zorluğundan dolayı yazarlar, ampirik olarak örtüşmeler bile, öznel iyi oluş duygularından farklı olduklarını savunmakta ve öznel iyi oluş, insanların yaşamları hakkındaki değerlendirmeleri olarak tanımlanırken, psikolojik iyi oluşun optimal insan işleyişini temsil ettiği düşünülmektedir (Diener, 1984, s. 544). Keyes vd. (2002) öznel iyi oluşu genel yaşam doyumu ve mutluluk açısından formüle ederken, psikolojik iyi oluş ağırlıklı olarak insani gelişme ve yaşamın varoluşsal zorluklarını formüle etmektedir. Psikolojik iyi olma halinin, insan yaşam döngüsü ilerledikçe daha karmaşık hale gelen çok boyutlu kişisel, işlemsel ve çevresel belirleyicileri vardır (Edwards, 2006, s. 358). Kişisel gelişim, çaba harcama, özerklik ve meydan okuma gibi kavramlarla da psikolojik iyi oluş ile özdeşleşmektedir (Değirmenci, 2019, s. 50). Psikolojik iyi oluşu Houben vd. (2015) pozitif duygusallık, mutluluk, yüksek benlik saygısı veya yaşam doyumu olarak belirtir. Psikolojik iyi oluşun temel işlevleri, kendini kabul etme, başkalarıyla olumlu ilişkiler, özerklik, hayatın amacı, kişisel gelişim, çevresel hakimiyet olarak belirtilir (Ryff, 1989, s. 1071). Bu altı boyuttan oluşan psikolojik iyi oluşu kendini gerçekleştirme süreci olarak tanımlanmıştır (Ryff, 1989; Weiss vd., 2016).

4. Kavramlar Arası İlişki ve Hipotez Geliştirme Süreci

Örgütlerin sadece çevre konusunda politika ve strateji geliştirmeleri çevreci yaklaşımları bakımından yeterli olmamakla birlikte, örgütün tüm kademelerinde görev yapan çalışanların çevreci yaklaşım, yeni kavram olarak literatüre dahil edilen yeşil örgütsel davranış sergilemeleri gerekli olduğudur. Örgütlerin iş ve faaliyetlerinde her aşamasında yönetici desteği vurgusu yapılmaktadır. | 232 | Yöneticiler çalışanlarını ne kadar destekler ve refah seviyeleri ne kadar önemserler ise örgütlerin amaç ve hedeflerine ulaşmaları bakımından önem arz etmektedir.

Bir yönetici iyi bir rol model olarak hizmet ettiğinde, hedef belirleme sürecini kolaylaştırdığında, çalışanların katkılarına değer verdiğinde ve çalışma grubuna güvendiğinde, yaratıcılık için algılanan yönetici desteğinin ortaya çıkması daha olası görülmektedir (Rhoades vd., 2001; Shi vd., 2014).

İşyerindeki çevre yanlısı davranışlara ilişkin literatür, iki tür süpervizör desteğine atıfta bulunulur (Costa vd., 2022). İlk olarak, yöneticilerin çalışanların katkılarında değer verme ve onların iyi oluşlarını önemseme derecesi (Eisenberger vd., 1986), ikincisi ise yöneticilerin çevre yanlısı davranışlara ilişkin önem vermesi ve yardım sunması olarak çevresel sürdürülebilirliğe verilen destek olarak ifade edilmektedir (Cantor vd., 2015). Aboramadan vd. (2022) araştırmasında yöneticilerin yeşil kapsayıcı liderliğe sahip olduklarında ve bunu uyguladıklarında, çalışanları işyerlerinin sürdürülebilir görüşleri daha fazla desteklediğini hissetmekte (algılanan yeşil örgütsel destek) ve daha fazla yeşil davranış sergilemekte olduğunu belirtilmektedir. Buna ek olarak, sürdürülebilir yeşil örgütsel destek algısı, yönetici düzeyindeki yeşil kapsayıcı liderlik ile çalışan düzeyindeki yeşil davranışlar arasındaki ilişkiye de aracılık etkisi tespit edilmiştir. Organizasyon yeşil sonuçları destekliyor olarak görüldüğünde, liderin çalışanlar üzerindeki etkisi artmakta olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bauer & Smith (1996) tarafından çalışmada, çevre konusunda proaktif bir şirket duruşunun, algılanan şirket çekiciliği, o şirkette işe devam etme niyeti ve bir iş teklifinin kabulü ile olumlu yönde ilişkili olacağı fikrini desteklemiştir. Khan & Khan (2021) tarafından yapılan iki farklı çalışmanın ilk çalışmasında, dönüşümcü liderliğin çalışanların yeşil örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ve yeşil adanmışlığın da dönüşümcü liderlik ile çalışanların yeşil örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide önemli ölçüde aracılık etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İkinci çalışmada ise, çevresel tutumun dönüşümcü liderlik ve yeşil adanmışlık arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde yönettiği bulgularına ulaşılmıştır. Diğer bir çalışmada Paillé vd. (2013) organizasyonun çevre yanlısı davranışlarda bulunması için yöneticisine karar verme serbestisi ve gerekli kaynakları sağlayarak desteklediğini algılaması halinde çalışanın ekstra çevresel çaba gösterme olasılığının daha yüksek olduğunu ifade edilmektedir. Mishra (2017) tarafından yapılan çalışmada, örgütlerde çevre yanlısı davranışları teşvik etmek için yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının tüm potansiyelinden yararlanmanın daha fazla kapsamı olduğunu ve araştırma sonuçlarının analizinde aynı zamanda üst yönetimin desteğinin ve departmanlar arasındaki karşılıklı öğrenmenin çalışanlar arasında yeşil davranışları kolaylaştırmak için çok önemli olduğu belirtilmektedir. Kara & Çetinel (2023) çalışmalarında yönetici desteğinin çalışan performansı üzerindeki etkisinde psikolojik iyi oluşun aracılık etkisinin olduğu bildirilmektedir, Ertürk vd. (2016) yapılan çalışmada algılanan yönetsel desteğin, psikolojik iyi oluşun düşük düzeyde bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Bağdoğan (2018) çalışmasında algılanan örgütsel destek ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Çankaya (2020) çalışmasında işgörenlerin algılanan örgütsel destek ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin işten ayrılma niyetleri üzerinde negatif yönde anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Pozitif psikolojik işlevselliğin bütünlük bir çerçevesinin, çevreye aktif katılımın ve çevreye hakimiyetin önemli bileşenleri olduğunu öne sürmektedir (Ryff, 1989, s.1071). Bissing-Olson vd. (2013) yapılan çalışma sonucunda, çalışanların kendilerini sakin, rahat ve mutlu hissettiklerinde gerekli iş görevlerini çevre dostu yollarla yerine getirme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya çıkarılmış ve duygusal durumların işyerinde çevre yanlısı davranışları etkilediğine dair kanıtlar sağlanmıştır. Bu çalışmanın diğer sonucu ise, çevre dostu davranışı öngören duyguların çevresel konulara yönelik olması gerekmediğidir; bunun yerine, herhangi bir hedefle ilgili tesadüfi duygu, işyerinde çevre yanlısı davranışları etkileyebilmektedir (Andersson vd., 2013). Afsar vd. (2019) yapılan çalışmada, çalışan ve yöneticiden toplanan veriler ile yeşil paylaşılan vizyon, sorumlu liderliğin çevre

dostu davranış üzerindeki etkisine aracılık etkisinin olduğu ve bu dolaylı etkinin, yüksek iç çevresel kontrol odağına sahip çalışanlar için daha güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın temellendirildiği teorinin varsayımları, önceki yapılan çalışmaların bulguları ve açıklamalar doğrultusunda araştırmanın hipotezleri aşağıdaki biçimde oluşturulmuştur:

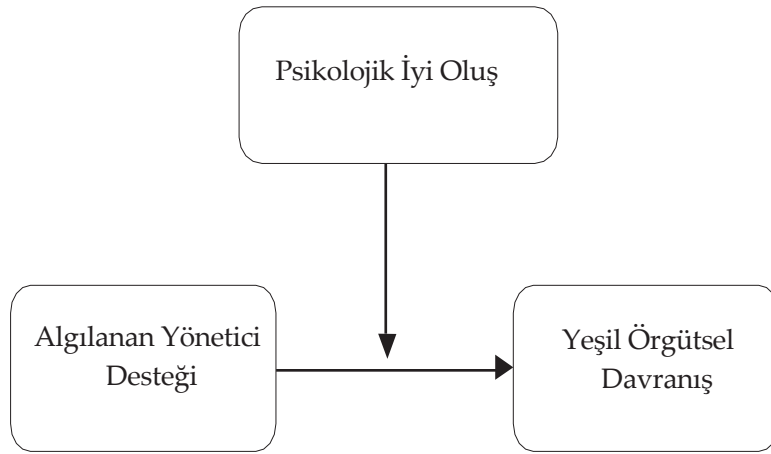
H1: “Algılanan yönetici desteğinin yeşil örgütsel davranış üzerinde pozitif yönlü etkisi vardır”.

H2: “Algılanan yönetici desteği yeşil örgütsel davranış üzerinde etkisinde psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolü vardır”.

5. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmada, algılanan yönetici desteği, psikolojik iyi oluş ve yeşil örgütsel davranış arasındaki ilişkinin incelenmesi ve algılanan yönetici desteğinin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolünün ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Araştırmada sınanacak olan teorik model aşağıdaki Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Teorik Model

B. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın evreni, veri toplama aracı, tekniği, modeli ve analizi ele alınmıştır. Araştırma nicel bir çalışma olup, veri toplama olarak anket uygulanmıştır.

1. Araştırmanın Evreni

Araştırma evreni İstanbul ilinde kamu çalışanlarından oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini, İstanbul’da faaliyet gösteren bir kamu kurumunun 235 çalışanından oluşmakta olup, araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Anket formları 250 kamu çalışanına dağıtılmış ve

doldurtulmuş olup, ancak anketlerin 15 adedi eksik veya hatalı doldurma yüzünden örneklemeden çıkarılmıştır. Toplam 235 anket değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

2. Veri Toplama Araçları

Anket formu, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, mevcut ve toplam çalışma deneyim yılı gibi çalışanlar hakkında bilgi toplamaya yönelik demografik sorular ile algılanan yönetici desteği, psikolojik iyi oluş ve yeşil örgütsel davranışa ilişkin maddeler içermektedir. Anket formu algılanan yönetici desteği ve yeşil örgütsel davranış ölçekleri 5'li likert olarak, psikolojik iyi oluş ölçeği ise 7'li likert ölçeğine göre yapılandırılmıştır.

Yönetici Desteği Ölçeği: Giray & Şahin (2012) tarafından farklı ölçeklerden maddeler alınarak geliştirilen 11 maddeden oluşan ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,94'tür.

Yeşil Örgütsel Davranış Ölçeği: Erbaşı (2019) tarafından geliştirilen ölçek 27 maddeden oluşmakta ölçeğin güvenilirlik katsayısı .818 olarak bulunmuştur.

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği: (Diener vd., 2009; 2010) tarafından geliştirilen Telef (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan 8 maddeden oluşan ölçeğin güvenilirlik katsayısı .80 olarak bulunmuştur.

3. Verilerin Analizi

Algılanan yönetici desteği, yeşil örgütsel davranış ve psikolojik iyi oluş puanlarının ayrıntıları için basıklık ve çarpıklık katsayıları hesaplanmıştır. ± 1 aralığında bulunan basıklık ve çarpıklık katsayıları normal dağılım varsayımının karşılaması için yeterli kabul edilmektedir (Hair Jr vd., 2014). Ölçek puanları için hesaplanan katsayılar belirtilen aralıkta yer almış ve normal dağılım varsayımının sağlandığı anlaşılmıştır ($-0,75 \leq \text{Çarpıklık} \leq -0,49$; $-0,27 \leq \text{Basıklık} \leq 0,74$).

Pearson korelasyon katsayısı hesaplanarak katılımcıların algılanan yönetici desteği, yeşil örgütsel davranış ve psikolojik iyi oluş puanları arasındaki ilişkiler hesaplanmıştır. Algılanan yönetici desteğinin ve psikolojik iyi oluşun yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisini belirlemek için basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Algılanan yönetici desteğinin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolünü test etmek için ise Process (v 4.2) model 1 kullanılarak çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Çok değişkenli uç değerleri kontrol etmek için Cook uzaklık değerleri hesaplanmıştır (Field, 2009). Veri setinde çok değişkenli normal dağılımı bozan uç değerlerin olmadığı anlaşılmıştır (Cook uzaklık < 1). Varyans artış faktörü (VAF) değerlerinin 10'dan büyük olması çoklu bağlantı problemini işaret etmektedir (Çokluk vd., 2010). En yüksek VAF değerinin 1,10 olduğu ve araştırma değişkenleri arasında çoklu bağlantı probleminin bulunmadığı gözlenmiştir. Araştırma değişkenleri arasındaki ikili ilişkilerin dağılımını incelemek için saçılma diyagramı matrisi oluşturulmuştur. Matrislerdeki dağılımların doğrusal ilişkilere sahip olduğu belirlenmiştir. Standardize hata değerlerinin dağılımını belirlemek için histogram ve Normal P-P Plot grafikleri oluşturulmuş ve incelenmiştir. Histogram grafiğinde hata değerlerinin normal dağılım gösterdiği, Normal P-P Plot grafiğinde ise hata değerlerinin referans çizgisine oldukça yakın ve paralel dağıldığı gözlenmiştir. Elde edilen sonuçlar araştırma verilerinin çok

değişkenli analizler için uygun olduğunu göstermiştir. Analizler, SPSS 25.0 istatistik paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

C. BULGULAR

1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 1. Katılımcıların Tanılayıcı Özelliklere Göre Dağılımı

		n	%
Cinsiyet	Kadın	82	34,9
	Erkek	153	65,1
	Toplam	235	100,0
Medeni durum	Bekâr	88	37,4
	Evli	147	62,6
	Toplam	235	100,0
Yaş	18-24	15	6,4
	25-34	108	46,0
	35-44	70	29,8
	45-54	42	17,9
	Toplam	235	100,0
Eğitim durumu	Lise	29	12,3
	Ön lisans	48	20,4
	Lisans	113	48,1
	Lisansüstü	45	19,1
	Toplam	235	100,0
Şu an çalışılan kurumdaki çalışma süresi	0-5 yıl	130	55,3
	6-10 yıl	51	21,7
	11-15 yıl	27	11,5
	16 yıldan fazla	27	11,5
	Toplam	235	100,0
Toplam çalışma süresi	0 - 5 yıl	52	22,1
	6 - 10 yıl	54	23,0
	11 - 15 yıl	45	19,1
	16 yıldan fazla	84	35,7
	Toplam	235	100,0
Sivil toplum kuruluşuna üye olma durumu	Evet	41	17,4
	Hayır	194	82,6
	Toplam	235	100,0

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %34,9'unun kadın, %65,1'i ise erkektir. Evli katılımcıların oranı %62,6'dır. Katılımcıların büyük bir oranı 25-34 yaş grubunda (%46) olduğu ve lisans mezunu olduğunu (%48,1) belirtmiştir. Katılımcıların çoğu mevcut kurumunda 0-5 yıl (%55,3) süre ile çalıştığını ifade etmiştir. Katılımcıların 0-5 yıl, %22,1'i, 6-10 yıl %23'ü, 11-15 yıl %19,1'i ve %35,7'si 16+ yıl mesleki

deneyime sahiptir. Herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üye olduğunu belirten katılımcıların oranı %17,4'tür.

2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Araştırmanın ölçeklerin faktör yapısını incelemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi için örneklem büyüklüğü açısından veri yapısının uygunluğu test edilmesi için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve ölçeklerin güvenilirliği tespit edilmesinde Cronbach's Alpha (α) katsayısı incelenmiştir. Tablo 2'de değişken ölçeklerinin KMO, Bartlett, Cronbach's Alpha (α) değerleri sunulmaktadır.

Tablo 2. Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenirlik Testi Sonuçları

Ölçekler	Madde Sayısı	KMO	Bartlett	sd	p	Varyans Açıklama Oranı	α
Algılanan Yönetici Desteği	11	0,95	5285,17	36	<0,001	71,88	0,96
Yeşil Örgütsel Davranış	26	0,91	4358,42	313	<0,001	53,01	0,78
Psikolojik İyi Oluş	8	0,87	1321,41	15	<0,001	48,42	0,84

Açıklayıcı faktör analizinde, Bartlett testinde tüm ölçekler için istatistiki olarak anlamlı değerler hesaplanarak verilerin faktör analizi yapılmasının uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Faktör analizi, Temel Bileşenler Analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Kesim noktası olarak faktörlerin yük değeri için 0,30 belirlenmiştir (Tabachnick & Fidell, 2007). Analiz sonucunda, ölçek maddelerinin orijinal formunda belirtildiği gibi dağıldığı gözlemlenmiştir. Hiçbir madde faktör yükü kesim noktasının altında kalmamıştır. Ölçeklerin maddelerinin toplam varyansın yüksek temsil gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Algılanan yönetici desteği ve psikolojik iyi oluş ölçeklerinin hesaplanan alfa katsayısının yüksek derecede güvenilir olduğu, yeşil örgütsel davranış ölçeğinin ise ölçme aracının yeterli düzeyde olduğu göstermiştir. Verilerin temel bileşen analizi için uygun ve güvenilir olduğu gözlenmiştir.

3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı faktör analizi ile belirlenen ölçek faktör yapısının uygunluğu, ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile uyum iyiliği değerleri incelenerek yapılmıştır. Uyum iyiliği değer aralıkları ve verilerden elde edilen değerler Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Ölçeklere Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçüt	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Değerler			Kaynak
			Algılanan Yönetici Desteği	Yeşil Örgütsel Davranış	Psikolojik İyi Oluş	
(χ^2/sd)	≤ 3	$\leq 4-5$	3,59	2,34	3,06	Byrne, (1989)
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,07	0,05	0,06	Browne & Cudeck, (1992)
SRMR	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,02	0,05	0,03	Tanaka & Huba, (1985);
GFI	$\geq 0,90$	0,85-0,90	0,95	0,90	0,97	Jöreskog & Sörbom, (1984),
AGFI	$\geq 0,90$	0,80-0,90	0,92	0,88	0,95	Bollen, (1989)
CFI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,98	0,90	0,98	
IFI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,98	0,90	0,98	

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) Maximum Likelihood Estimation yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. DFA sonucunda ölçeklerin faktör yapılarının uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir aralıkta olduğu için ölçek faktör yapılarının uygun olduğu gözlenmiştir.

4. Değişkenlere Ait Betimsel İstatistikler ve Korelasyonlar

Araştırmada değişkenlerin arasındaki ilişkinin gücü ve yönünü belirlenmesi için Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Algılanan yönetici desteği, yeşil örgütsel davranış ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkilerin incelendiği korelasyon tablosu, değişkenlerin ortalamaları, standart sapma ve puanları Tablo'4 de gösterilmiştir.

Tablo 4. Algılanan Yönetici Desteği, Yeşil Örgütsel Davranış ve Psikolojik İyi Oluş Puanları Arasındaki İlişkilere Ait Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Ortalama	Standart sapma	1.	2.	3.
1. Psikolojik iyi oluş	44,94	6,66	1		
2. Algılanan yönetici desteği	43,56	10,15	0,43**	1	
3. Yeşil örgütsel davranış	107,82	14,61	0,24**	0,26**	1

**p<0,01; N=235

Tablo 4 incelendiğinde, psikolojik iyi oluş puanları ile algılanan yönetici desteği ($r=0,43$; $p<0,01$) ve yeşil örgütsel davranış ($r=0,24$; $p<0,01$) puanları arasında orta ve düşük düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı sonuçların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Algılanan yönetici desteği puanları ile yeşil örgütsel davranış puanları arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,26$; $p<0,01$). Algılanan yönetici desteği ve psikolojik iyi oluş puanları arttığında yeşil örgütsel davranış puanları da artış göstermektedir.

5. Araştırmanın Hipotezlerinin Testi ve Sonuçları

Araştırmanın modeli yönelik geliştirilen hipotezlerin test ve sonuçları Tablo 5’de incelenmiştir.

Tablo 5. Algılanan Yönetici Desteğinin Yeşil Örgütsel Davranış Üzerindeki Yordayıcı Etkisini Belirlemek için Gerçekleştirilen Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız değişken	Bağımlı değişken	B	Sh	β	t	p	R	R ²	F	p
Sabit	Yeşil örgütsel davranış	91,45	4,07		22,46	0,00	0,26	0,07	17,03	<0,01
Algılanan yönetici desteği		0,38	0,09	0,26	4,13	0,00				

Tablo 5 incelendiğinde, geliştirilen regresyon denkleminin istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($R=0,26$; $F=17,03$; $p<0,01$). Algılanan yönetici desteği, yeşil örgütsel davranıştaki değişimin %7’sini açıklamıştır. Algılanan yönetici desteği yeşil örgütsel davranışı pozitif yönde yordamaktadır ($\beta=0,26$; $p<0,01$). Yönetici desteği algısı arttıkça yeşil örgütsel davranış gösterme eğilimi de artmaktadır. Bu sonuçlara göre, H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Algılanan Yönetici Desteğinin Yeşil Örgütsel Davranış Üzerindeki Etkisinde Psikolojik İyi Oluşun Düzenleyici Rolünün İncelenmesi

Değişkenler	B	SH	t	p	LLCI	ULCI
(Sabit)	66,53	26,55	2,51	0,01	14,21	118,84
Algılanan yönetici desteği (AYD)	0,61	0,64	0,96	0,34	-0,64	1,87
Psikolojik iyi oluş (PİO)	0,65	0,60	1,08	0,28	-0,53	1,84
AYD x PİO	-0,01	0,01	-0,53	0,59	-0,04	0,02
R=0,30	R ² =0,09		F (3;231)=7,54		$p<0,01$	

Bağımlı değişken= Yeşil örgütsel davranış

Tablo 6 incelendiğinde, algılanan yönetici desteğinin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolünü test etmek için geliştirilen regresyon denkleminin istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($R=0,30$; $F=7,54$; $p<0,01$). Modelde, algılanan yönetici desteğinin ($B=0,61$; $p>0,05$), psikolojik iyi oluşun ($B=0,65$; $p>0,05$) ve AYD x PİO etkileşim ($B=-0,01$; $p>0,05$) değişkeninin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Ayrıca, etkileşim değişkeninin (AYD x PİO) modele dahil edilmesi ile R2 de gözlenen değişim istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($R^2\text{-chg}= 0,001$; $F(1;231) =0,28$; $p=0,59> 0,05$). Psikolojik iyi oluşun algılanan yönetici desteği ve yeşil örgütsel davranış arasındaki ilişkide düzenleyici role sahip olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuca göre, H2 hipotezi reddedilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma algılanan yönetici desteğinin çalışanların yeşil örgütsel davranışa yönelmesi üzerindeki etkisinde psikolojik iyi oluş rolünü belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular, yöneticilerin verdiği destek algısı arttıkça çalışanların yeşil örgütsel davranış gösterme eğilimi de artırdığını göstermektedir. Algılanan yönetici desteği ve psikolojik iyi oluş puanları arttığında ise yeşil örgütsel davranış puanları da artış göstermektedir. Ayrıca psikolojik iyi oluşun algılanan yönetici desteği ve yeşil örgütsel davranış arasındaki ilişkide düzenleyici role sahip olmadığı belirlenmiştir.

Ulusal literatürde araştırmada ele alınan üç değişken ile birbirleri arasında yapılan çalışmaya rastlanmamış ve uluslararası literatürde ise birbirleri arasında ikili değişkenler arasında incelemeler görülmektedir. Yapılan çalışmalarda Cantor vd. (2015) yöneticilerin çevreye yönelik denetim desteğine (algılanan yönetici desteği) ilişkin algılarının, astın çevreye olan bağlılığıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu ve denetleyici destek (algılanan yönetici desteği) algılarının çevresel bağlılığı artırabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir çalışmada Zhang vd. (2021) çalışan yeşil davranışın iyi oluş üzerinde önemli bir yordayıcısı ve aynı zamanda öz saygının aracılık etkisinde ve algılanan organizasyon desteğinin çalışanların çevresel çabaları için düzenleyici rolünde de rol oynadığını bulunmuştur. Diğer bir çalışmada İyigün vd. (2020) yeşil örgütsel davranışını örgütsel özdeşleşme davranışı ve örgütsel vatandaşlık davranışı anlamlı ve pozitif yönde etkilediği, sonuçlarına ulaşılmıştır. Aboramadan vd. (2022) yöneticilerin yeşil davranış desteklediğinde çalışanların daha fazla yeşil davranış sergilemekte olduğunu belirtmektedir. Madani & Najjari (2022) yeşil örgütsel desteğin çalışanların yeşil davranışlara yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyebileceğini, ayrıca örgütün, yöneticilerin veya meslektaşların görevlerini yerine getiren çalışanların etkili olmalarını destekleyecek ve destekleyici bir ortam oluşturmalarına fırsat sağlayacak yaklaşımları benimseyebileceklerini gösterdiği araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır. Setyaningrum (2023) algılanan yeşil örgütsel destek çevresel performansı pozitif yönde etkilediği ve bu pozitif etkide yeşil örgütsel vatandaşlık davranışının aracılık rolü tespit edilmiştir. Cica (2023) tarafından yapılan çalışmada örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşme davranışının yeşil örgütsel davranış etkilediği sonucuna ulaşılmış, Sen ve Yıldırım (2023) ise yönetici desteğinin psikolojik iyi oluş arasında pozitif bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. Literatürden elde edilen sonuçlar ile yönetici desteğinin yeşil örgütsel davranış bulguları ile paralellik göstermekte ve desteklemektedir (Hipotez 1). Düzenleyici rolü üçüncü bir değişkenin alacağı değer çerçevesinde bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin farklılaşmasını belirtmektedir. Bu bağlamda çalışmadaki bulgulara göre algılanan yönetici desteği yeşil örgütsel davranış üzerinde etkisinde psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolü üzerine anlamlı ve pozitif bir ilişki kurulamamıştır (Hipotez 2). Yazında, yeşil örgütsel davranışın yeni bir kavram olması ve diğer kavramlarla olan ilişkisini açıklayan çok az araştırma olması, çok düzeyli bir perspektiften inceleme ihtiyacını vurgu yapılması (Kim vd, 2014, Norton vd, 2015a; Norton vd, 2017) nedeni ile açıklanabilir. Bu değişkenleri birlikte ele alan bir araştırmaya rastlanmamış olması aracılık etkisini ortaya koyan sonucun kavramın gelişimine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada nihai olarak yönetici desteğinin, yeşil örgütsel davranış yordanmasında anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiş olduğundan çalışanların yeşil örgütsel davranışa yönlendirilmesi için yöneticileri tarafından çalışanlara olumlu davranış gösterilmesi ve açık bir şekilde destek verilmesi

önerilmektedir. İklim değişikliği mücadele kapsamında örgütler çevreci davranışlar için stratejiler belirlemeli ve çalışanlarını çevreci davranış ve uygulamalara teşvik etmelidir. Örgütler çevre dostu davranışları sergileyen en önde olan aktörlerden olmalıdırlar.

Araştırmanın kısıtı olarak yalnızca kamu çalışanlarını örnekleme dahil edilmiştir ve bu nedenle daha geniş katılımcı örnekleri gelecekteki araştırmalar için yüksek bir önceliktir. Gelecek çalışmalar için yeşil örgütsel davranış ve çevresel sürdürülebilirlik yönünden kamu, özel, sivil toplum bazında ve sektörel olarak incelemelerde bulunabilir, kişisel, bağlamsal ve motive edici faktörlerin araştırmalarında yazını zenginleştirilebileceği öngörülebilir. Yeşil davranışın çok yeni bir kavram olması ve literatürde araştırmada ele alınan değişkenlerin birbirleri ile yapılan çalışmaların sınırlı olmasından dolayı değişkenler için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Yazında algılanan yönetici desteği ve psikolojik iyi oluş ile ilgili çalışmalar bulunmasına rağmen; çevresel sürdürülebilirlik için önemli ve yeşil örgütsel davranış üzerinde yapılan ilk çalışmalardan biri olması, araştırmanın özgün değerini yansıtmakta ve bu kapsamda yazına önemli katkı sunacağı düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni İstanbul Ticaret Üniversitesi Etik Kurulu'nun 27/02/2023 tarih ve E-65836846-044-280119 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı Beyanı (Zorunlu)

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı (Zorunlu)

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aboramadan, M., Crawford, J., Turkmenoglu, M. A., & Farao, C. (2022). Green inclusive leadership an employee green behaviors in the hotel industry: Does perceived green organizational support matter? *International Journal of Hospitality Management*, 107, 103330. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2022.103330>
- Afsar, B., Maqsoom, A., Shahjehan, A., Afridi, S. A., Nawaz, A., & Fazliani, H. (2019). Responsible leadership and employee's proenvironmental behavior: The role of organizational commitment, green shared vision, and internal environmental locus of control. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(1), 297-312. <https://doi.org/10.1002/csr.1806>
- Andersson, L., Jackson, S. E., & Russell, S. V. (2013). Greening organizational behavior: An introduction to the special issue. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 151-155. <https://doi.org/10.1002/job.1854>
- Bauer, T.N., & Aiman-Smith, L. (1996) Green career choices: The influence of ecological stance on recruiting. *Journal of business and psychology*, 10, 445-458 <https://doi.org/10.1007/BF02251780>
- Bağdoğan, S. Y. (2018). Algılanan örgütsel destek, psikolojik iyi oluş ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi. *İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 20(3), 5-20. <https://doi.org/10.4026/isguc.466669>
- Bissing-Olson, M. J., Iyer, A., Fielding, K. S., & Zacher, H. (2013). Relationships between daily affect and pro-environmental behavior at work: The moderating role of pro-environmental attitude. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 156-175. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/job.1788>
- Bollen, K. A. (1989). A new incremental fit index for general structural equation models. *Sociological Methods & Research*, 17(3), 303-316.
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1992). Alternative ways of assessing model fit. *Sociological Methods and Research*, 21, 230-258.
- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Adline Publishing.
- Byrne, B. M. (1989). *A Primer of LISREL, Basic Assumptions and Programming for Confirmatory Factor Analysis Models*. New York: Springer.
- Cantor, D. E., Morrow, P. C., & Blackhurst, J. (2015). An examination of how supervisors influence their subordinates to engage in environmental behaviors. *Decision Sciences*, 46(4), 697-729. <https://doi.org/10.1111/dec.12149>
- Chaudhary, R. (2020). Green human resource management and employee green behavior: an empirical analysis. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(2), 630-641. <https://doi.org/10.1002/csr.1827>
- Cica, H. R. (2023). *Çalışanların örgütsel bağlılık ile örgütsel özdeşleşme davranışının yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde çevre tutkusunun aracı rolü* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Costa, A., Mouro, C., & Duarte, A. P. (2022). Waste separation-Who cares? Organizational climate and supervisor support's role in promoting pro-environmental behaviors in the workplace. *Frontiers in Psychology, 13*, 1-16. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1082155>
- Çakar, N. D., & Yıldız, S. (2009). Örgütsel adaletin iş tatmini üzerindeki etkisi: "algılanan örgütsel destek" bir ara değişken mi?. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8(28)*, 68-90. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6142/82426>
- Çankaya, M. (2020). Sağlık çalışanlarında algılanan örgütsel destek ve psikolojik iyi oluşun işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(8)*, 79-98. <https://dergipark.org.tr/pub/asead/issue/56449/768948>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyükoztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Değirmenci, B. (2019). Kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık psikolojik iyi olma ilişkisinde iyimserliğin aracılık rolü. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 4(1)*, 47-63. <http://tursbad.hku.edu.tr/pub/issue/44945/532954>
- Deschênes, A. A. (2023). Professional isolation and pandemic teleworkers' satisfaction and commitment: The role of perceived organizational and supervisor support. *European Review of Applied Psychology, 73(2)*, 100823. <https://doi.org/10.1016/j.erap.2022.100823>
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin, 95*, 542-575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D.-w., & Oishi, S. (2009). New measures of well-being. In E. Diener (Ed.) *Assessing well-being: The collected works of Ed Diener*, 247-266. *Springer Science + Business Media* https://doi.org/10.1007/978-90-481-2354-4_12
- Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D.-w., Oishi, S., & Biswas-Diener, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social indicators research, 97*, 143-156. <https://doi.org/10.1007/s11205-009-9493-y>
- Edwards, S. (2006). Physical exercise and psychological well-being. *South African journal of psychology, 36(2)*, 357-373. <https://doi.org/10.1177/008124630603600209>
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology, 71(3)*, 500. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.3.500>
- Eisenberger, R., Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., Sucharski, I. L., & Rhoades, L. (2002). Perceived supervisor support: contributions to perceived organizational support and employee retention. *American Psychological Association, 87(3)*, 565-573. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.3.565>
- Erbaşı, A. (2019). Yeşil örgütsel davranış ölçeği: bir ölçek geliştirme çalışması. *Istanbul Management Journal, (86)*, 1-23. <https://doi :10.26650/imj.2019.86.0001>

- Ertürk, A., Kara, S. B. K., & Güneş, D. Z. (2016). Duygusal emek ve psikolojik iyi oluş: bir yordayıcı olarak yönetsel destek algısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1723-1744. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aibuefd/issue/28550/304594>
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage.
- Giray, M. D., & Şahin, D. N. (2012). Algılanan örgütsel, yönetici ve çalışma arkadaşları desteği ölçekleri: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 15(30), 1. <https://doi.org/10.20409/berj.2022.363>
- Greller, M. M., & Herold, D. M. (1975). Sources of feedback: A preliminary investigation. *Organizational behavior and human performance*, 13(2), 244-256. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(75\)90048-3](https://doi.org/10.1016/0030-5073(75)90048-3)
- Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling*. Sage Publications.
- Houben, M., Van Den Noortgate, W., & Kuppens, P. (2015). The relation between short-term emotion dynamics and psychological well-being: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 141(4), 901. <https://doi:10.1177/1461355720907620>
- Hutchison, S. (1997). A path model of perceived organizational support. *Journal of Social Behavior and Personality*, 12, 159-174.
- İyigun, O., Resat Cica, H., Güvendi, K., & Sensoy Büyükaslan, B. (2020). Çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışının yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin rolü: bir kamu kurumunda araştırma. *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi 28. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 784-799.
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1984). Analysis of Linear Structural Relationships by Maximum Likelihood, Instrumental Variables, and Least Squares Methods. Mooresville, In: *Scientific Software*.
- Kara, E., & Çetinel, M. H. (2023). Yönetici desteği ile çalışan performansı arasındaki ilişkide psikolojik iyi oluş ve personel güçlendirmenin aracı etkisinin belirlemesi. *Sosyoekonomi*, 31(56), 109-128. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2023.02.05>
- Khan, A. N., & Khan, N. A. (2021). The nexuses between transformational leadership and employee green organisational citizenship behaviour: Role of environmental attitude and green dedication. *Business Strategy and the Environment*, 31(3), 921-933. <https://doi.org/10.1002/bse.2926>
- Kim, A., Kim, Y., Han, K., Jackson, S. E., & Ployhart, R. E. (2014). Multilevel influences on voluntary workplace green behavior: Individual differences, leader behavior, and coworker advocacy. *Journal of Management* 43-5. <https://doi: 10.1177/0149206314547386>.
- 244 | Keyes, C. L. M., Shmotkin, D., & Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 1007-1022. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.1007>
- Kottke, J. L., & Sharafinski, C. E. (1988). Measuring perceived supervisory and organizational support. *Educational and Psychological Measurement*, 48(4), 1075-1079. <https://doi.org/10.1177/0013164488484024>

- Norton, T. A., Parker, S. L., Zacher, H., & Ashkanasy, N. M. (2015). Employee green behavior: A theoretical framework, multilevel review, and future research agenda. *Organization & Environment*, 28(1), 103-125. <https://doi.org/10.1177/1086026615575773>
- Norton, T. A., Zacher, H., Parker, S. L., & Ashkanasy, N. M. (2017). Bridging the gap between green behavioral intentions and employee green behavior: The role of green psychological climate. *Journal of Organizational Behavior*, 38(7), 996-1015. <https://doi.org/10.1002/job.2178>
- Madani, J., & Najjari, R. (2022) Green Organizational Support: A New Approach in Reinforcement and Promoting Green Organizational Behavior of Employees. *Academy of Organizational Behavior Management*, 44, 1. https://obs.sinaweb.net/article_701384.html?lang=en
- Mishra, P. (2017). Green human resource management: A framework for sustainable organizational development in an emerging economy. *International Journal of Organizational Analysis*, 25(5), 762-788 <https://doi.org/10.1108/IJOA-11-2016-1079>
- Ones, D. S., & Dilchert, S. (2012). Employee green behaviors', In S. E. Jackson, D. S. Ones, & S. Dilchert (Eds.), *Managing human resources for environmental sustainability* (ss. 85–116). Jossey-Bass/Wiley. <http://ebookcentral.proquest.com/lib/istanbul-ebooks/detail.action?docID=837584>
- Ones, D. S., Wiernik, B. M., Dilchert, S., & Klein, R. M. (2018). Multiple domains and categories of employee green behaviours: More than conservation. Chapters, in; V. K. Wells, D. Gregory-Smith & D. Manika (Eds.), *Research handbook on employee pro-environmental behaviour, chapter 2*, (ss. 13-38). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781786432834.00007>
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel adaletin bireylerarası saldırgan davranışlar üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (21), 77-96. <https://www.researchgate.net/publication/291339169>
- Paillé, P., Boiral, O., & Chen, Y. (2013). Linking environmental management practices and organizational citizenship behaviour for the environment: a social exchange perspective. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(18), 3552-3575. <https://doi.org/10.1080/09585192.2013.777934>
- Pehlivanlı, E. A. (2023). *Çalışanın yeşil davranışı*. Efe Akademi Yayınları.
- Rhoades, L., & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: a review of the literature. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 698. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.4.698>
- Rhoades, L., Eisenberger, R., & Armeli, S. (2001). Affective commitment to the organization: The contribution of perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 86, 825-836. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.5.825>
- Robertson, J. L., & Barling, J. (2013). Greening organizations through leaders' influence on employees' pro-environmental behaviors. *Journal of Organizational Behavior*, 34(2), 176-194. <https://doi.org/10.1002/job.1820>
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>

- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
- Sen, H. T., & Yildirim, A. (2023). The relationship between nurses' perceived organisational, supervisor and co-worker support, psychological well-being and job performance. *Journal of the Pakistan Medical Association*, 73(3), 552-557. <https://doi.org/10.47391/jpma.6594>
- Shanock, L. R., & Eisenberger, R. (2006). When supervisors feel supported: Relationships with subordinates' perceived supervisor support, perceived organizational support, and performance. *Journal of Applied Psychology*, 91(3), 689-695. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.3.689>
- Shi, M.-H., Liu, B.-C., Chen, W., Zhou, G.-Y.-T., & Lin, W.-S. (2014). The relationship between supervisor error bearance and employee creativity: perceived supervisor support as a mediator and proactive personality as a moderator. *2nd International Conference on Education Technology and Information System (ICETIS 2014)*, (ss. 566-569). Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/icetis-14.2014.126>
- Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3), 309-317. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004>
- Setyaningrum, R. P. (2023). Achieving employee environmental performance through perceived organizational support towards the environment: a mediated-moderation analysis. *Jurnal Siasat Bisnis*, 17-30 <https://doi.org/10.20885/jsb.vol27.iss1.art2>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Tanaka, J. S., ve Huba, G. J. (1985). A fit index for covariance structure models under arbitrary GLS estimation. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 38(2), 197-201.
- Telef, B. B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28-3), 374-384. <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.2414.4480>
- Tenteriz, Y., & Tozkoparan, G. (2022). Algılanan yönetici desteği ve algılanan çalışma arkadaşları desteğinin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 13(1), 89-107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/klujfeas/issue/40803/434633?publisher=klu>
- Türkkan, G., & Ülbeği, İ. D. (2022). Algılanan yönetici desteği ve yöneticiye güvenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(4), 661-682. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1063360>
- Warr, P. (1978). A study of psychological well-being. *British Journal of Psychology*, 69(1), 111-121. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1978.tb01638.x>
- Weiss, L. A., Westerhof, G. J., & Bohlmeijer, E. T. (2016). Can we increase psychological well-being? The effects of interventions on psychological well-being: A meta-analysis of randomized controlled trials. *PloS one*, 11(6), e0158092. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0158092>
- Yüksel, A., Uçkun, S., & Uçkun, C. G. (2022). Çalışanların yeşil örgütsel davranışlarına ilişkin bir araştırma. *International Academic Social Resources Journal*, 7(43), 1380-1387. <http://dx.doi.org/10.29228>

- Zacher, H., Rudolph, C. W., & Katz, I. M. (2023). Employee green behavior as the core of environmentally sustainable organizations. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 10(1), 465-494. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-120920-050421>
- Zhang, B., Yang, L., Cheng, X., & Chen, F. (2021). How does employee green behavior impact employee well-being? An empirical analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1669. <https://doi.org/10.3390/ijerph18041669>
- Zizek, S., Treven, S., & Cancer, V. (2015). Differences in personal holism of slovenian employees. *Proceedings of the 6th Global Conference on Managing in Recovering Markets (GCMRM 2015)* (ss. 651-672). University of Maribor, Faculty of Economics and Economics and Business May 18–19.

TERÖR VE MEDYA ÇALIŞMALARINA BİBLİYOMETRİK YAKLAŞIM

 Fikriye ÇELİK^a

Öz

Terörün medya bağımlılığı ya da medyanın terör ilgisi, iki başlığı birlikte düşünme eğiliminden türeyen çok sayıda araştırmayı alanyazına kazandırmıştır. İletişim teknolojilerinde kaydedilen ilerlemeye bağlı olarak terör merkezli kişi ya da grupların medyatik içerik üretiminde daha aktif bir pozisyon yakalaması araştırmacıların konuya dikkatini yoğunlaştırmıştır. Bu dikkatin izinden giderek alanyazın hakkında genel durum değerlendirmesinde bulunma amacındaki bu çalışmada bibliyometrik yaklaşım benimsenmiştir. Web of Science veritabanında taramıp 1978 - 2023 yılları arasında yayımlanan medya ve terör konulu eserlere ait veriler çalışmanın analiz birimini oluşturmuştur. Niceliksel literatür tarama tekniği bibliyometrik analizle değerlendirmeye alınan konu; yayın, yazar, yıl, dil, tema, atıf ve anahtar kelimeler arasındaki ilişkisellik etrafında çözümlenmiştir. VOSviewer programıyla toplam 1932 yayının analiz edildiği bu çalışmada, terör ve medya bağlantısına ilginin teknolojide yaşanan gelişmelere paralel olarak artan bir seyir gösterdiği; 2000'lerin başından itibaren yükselişe geçen bahse konu yayınların en yüksek rakama 2020'de ulaştığı; eserlerin terörizm, medya ve sosyal medya kavramları etrafında yoğunlaştığı; İngiliz dili hâkimiyetindeki alanda sahip olduğu düşük orana karşılık Türkçe yayınların ilk 5'te yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki araştırmalara anlamlı bir yol haritası olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İletişim çalışmaları, Medya ve terör, Bibliyometrik analiz, Terörizm.

BIBLIOMETRIC APPROACH ON TERRORISM AND MEDIA STUDIES

Abstract

The media dependency of terrorism or the media's interest in terrorism has brought many studies to the literature that emerged from the tendency to think of the two topics together. Due to the progress made in communication technologies, terrorist-centered individuals or groups have taken a more active position in the production of media content, which has focused the attention of researchers on the subject. Following this attention, a bibliometric approach was adopted in this study, which aims to evaluate the general situation of the literature. The analysis unit of the study consists of data on works based on the relationship between media and terrorism, scanned in the Web of Science database and published between 1978 and 2023. The subject evaluated by bibliometric analysis, which is a quantitative literature review technique, was analyzed around the relationship between publication, author, year, language, theme, citation and keywords. In this study, in which a total of 1932 publications were analyzed with the VOSviewer program, it was concluded that the

^aDr. Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik, fcelik@cumhuriyet.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 20.02.2024, Makale Kabul Tarihi: 13.03.2024

interest in terrorism and media connection increased in parallel with the developments in technology and that these publications, which have been on the rise since the early 2000s, reached the highest number in 2020. In addition, it was concluded that the works concentrated around the concepts of terrorism, media and social media, and Turkish publications were in the top 5 despite the low rate in the field dominated by the English. It is expected that the study will provide a meaningful path for future research.

Keywords: Communication studies, Media and terrorism, Bibliometric analysis, Terrorism.

Giriş

Medya ve terör ilişkisi hakkında bugüne kadar çok sayıda araştırma yürütülmüştür. Alana katkıda bulunan çoğu araştırma çağdaş terörizmin medya merkezli doğası sonucu ortaya çıkan tablodan söz etmeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte bir tür seçim sonucu kamuoyuna taşınan terörizmin medya metinlerine yansımada etik konusu tartışmalı başlıklardan biri olarak bilimsel çalışmaların ilgi alanı olmayı başarmıştır. Kuşkusuz devlet – kamu – medya denklemini gözeten terörizm için medya önemli bir araçsal aygıttır. Nitekim gerek ulusal gerek uluslararası siyasi yapılar üzerinde yaptırım gücü elde etmeyi amaçlayan terörizmin hedefinde kamuoyu bulunmaktadır. Böylece söz konusu ideolojik akımı somut düzleme taşımayı amaçlayan terör eylemleri için hem etki yaratma hem yaptırımda bulunma yolu olarak en göz ardı edilemeyecek dayanak medya olmaktadır.

Kamuoyu ve terör arasında kritik bir noktada bulunan medyanın terörü beslediği yönündeki iddialar dayanaklarını söz konusu konumdan almaktadır. Buna göre terörizm somut eylemsel pratikler üzerinden medyayı araçsallaştırarak topluma ulaşmayı başarmaktadır. Kuşkusuz bu aşama geleneksel medyadaki eşikbekçiliğini işaret etmektedir. Medyanın terör eylemlerini topluma servisinde haber değeri ile etik değerler bir çeşit dilemmadan söz etmeyi gerektirmektedir. Ne var ki süreç haber değerinden yana işlemektedir. Profesyonel eşikbekçileri tarafından haber değerinin öncelenmesiyle terörizmi sahaya taşıyan örgütlere etkileşim fırsatı tanınmaktadır. Gerçekleşen çoğu terör eylemi, saldırıların doğrudan belirli mağdurları hedef almayı korkutma ve mesaj iletme konusunda araçsallaştırıldığı gerçeğini kanıtlamaktadır (Krueger ve Maleckova, 2003, s. 120). Buna göre medyanın ilgisini çekmeyi başaran bir terör örgütünün bu propaganda alanını istismar etme ve saldırılarına devam etme yeterliliği elde etme hedefine kilitlendiğini söylemek zor değildir (Jetter, 2017, s. 32). Zira stratejik bir söylem olan terörizm için iletiye dönüştürülen mesajı yaymak, medyada geniş ölçekte alan açmak, hedef olarak belirlediği aktörün iradesini baltalamak somut eylemsellikten önce gelmektedir. Bu düşünceye göre terörizmin medya – kamuoyu - karar vericiler arasındaki denklemini sürekli gündeminde tutma ve bu bağlantıyı dönemseller şartlara uygun biçimde yeni teknikler üzerinden araçsallaştırma çabasında olmasını beklemek tabiatıyla mümkündür. Terör örgütleri içinde bulunduğumuz yeni medya döneminde geleneksel medyadan farklı olarak kendi medyalarını kurabilme imkânına kavuşmuştur. Medyaya bağımlılığı sınırlandıran bu durum, etki alanını genişleten sosyal ağlar yardımıyla terörizmin özgür bir alanda yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Böylece terör örgütleri propaganda kapasitelerini büyük ölçüde artırmaktadır.

Yaşanan teknik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak terörizmin hedef kitleye daha hızlı ve aktif biçimde dağıtıldığı, terör pratiklerinin daha somut ve gerçekçi bir görünümde sunulduğu yeni medya ortamlarının yükselişe geçmesi araştırmacıları medyanın yanı sıra sosyal ağlar ve sosyal medya platformlarını dikkate almaya itmiştir. Bu eğilimin ne zaman, neden ve nasıl gerçekleştiği önemlidir. Kuşkusuz bilimsel yayınların ilgisini anlamaya ve gerekçelendirmeye yarayan bu tespit esasında terörizmin medyaya duyduğu ihtiyacı işaret etmek açısından kıymetlidir. Zira medyada gözlenen form ya da format değişimi terörizmin kullandığı araçlardaki güncellemeyi işaret ederken değişmeyen temel faktörün medya bağımlılığı olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada araştırmacıların terör ve medya ilişkiselliğine gösterdiği ilginin seyri aydınlatılmıştır.

Söz konusu ilişkiyi merceğe alan yayınların geniş açıdan görüntüsünü ortaya koymayı amaçlayan bu nicel çalışmada bibliyometrik analiz uygulanmıştır. Böylece terörün hangi yıllarda daha çok medya merkezli görme biçimiyle anlamlandırılmaya başladığı, iletişim teknolojilerinde kaydedilen gelişmelerden etkilenen terör ve medya çalışmalarının son aşamada ne tür bir eğilim gösterdiği bilgisine erişilmiştir. Bununla birlikte elde edilen verilerin nicel çözümlemesi sonucunda alanın yönünü tayin eden yayın başlıklarına ve araştırmacı profillerine ilişkin genel bir açıklamada bulunma imkânı yakalanmıştır. Alanyazını öne çıkan anahtar kelimeler, yazarlar, dil ve yıllar, kurum ve ülkeler bağlamında incelemeye alan çalışmada çıkarılan ağ haritaları üzerinden araştırma bileşenlerinin analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırma boyunca 8 sorunun cevabı aranmıştır:

AS1. Terör ve medya ilişkisini merkeze alan yayın başlıkları nedir?

AS2. Medya ve terör konulu çalışmalar hangi yıllarda yoğunluk göstermiştir?

AS3. Sözü edilen konu hakkında en çok hangi dilde çalışma üretilmiştir?

AS4. En çok etki ortaya koyup atıf oranında öne çıkan araştırmacılar kimlerdir?

AS5. Aralarında en fazla bağlantı bulunan araştırmacılar kimlerdir?

AS6. En fazla atıf alan ülkeler sıralamasında hangi ülkelere rastlanmaktadır?

AS7. Medya ve terör ilişkisine odaklanan yayınlarda hangi anahtar sözcüklere sık rastlanmaktadır?

AS8. Ortak atıfla görünürlük yakalayıp bağlantılı bir profil ortaya koyan yazarlar kimlerdir?

A. MEDYA VE TERÖR SORUNSALI

Stratejik anlatılara dayalı bir akım olup daha çok politik ya da din kaynaklı ilkelerle motive edilen terörizm, alanda sergilenen eylemler aracılığıyla görünmek/bilinmek/tanınmak istemektedir. Bilindiği gibi terörizm, fiziksel zarar vermeye bağlı tahrip gücü yüksek şiddet kullanımıyla sürekli tehdit algısı yaratan bir method ya da taktiktir (Norris vd., 2003, s. 6). Bununla beraber terörizm rastgele veya sembolik kurbanların şiddetin araçsal hedefi olarak hizmet ettiği bir mücadele yöntemi olarak tanımlanmaktadır (Schmid ve Jonuman, 2017, s. 1-2). Wilkinson (1997, s. 52) ise terörizmin diğer şiddet türlerinden ayrılan beş ayırt edici özelliğe sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre terörizm; 1) aşırı korku iklimi yaratmak için önceden tasarlanma, 2) doğrudan mağdurlara değil daha geniş bir hedefe

yönelme, 3) doğası gereği siviller başta olmak üzere rastgele ya da sembolik hedeflere yönelik saldırıları içerme, 4) anlaşmazlıkları, protestoları ve muhalefeti düzenleyen normları ihlal ettiği gerekçesiyle meydana geldiği toplum tarafından 'normal dışı' olarak kabul edilme, 5) hükümetlerin, toplulukların veya belirli sosyal grupların siyasi davranışlarını etkileme gibi özellikleri bulunan bir şiddet biçimidir. Esasında terörizmi benzer türlerden ayıran en önemli niteliğin, yaslı bulunulan motivasyonel kaynaklar olduğu açıktır. Keza bilindiği gibi modern terörizmin politik, ulusal, ideolojik, dini, sosyal ve ekonomik motivasyonları vardır. Üstelik terör saldırıları hedeflenen topluluğun refahını azaltan bir korku kültürü yaratma konusunda da başarı ortaya koymayı amaçlamaktadır (Frey et al., 2007, s. 2). Bu çerçevede terör grupları uyguladıkları orantısız şiddet biçimlerini meşru bir zemin üzerinden kamuoyu gündemine taşımak ve gerçekleştirilen eylemsel pratikleri haklılaştırıcı söylem eşliğinde yaymak için geleneksel medyayı yoğun olarak kullanmanın yolunu aramakta/bulmaktadır (Janbek & Williams, 2014, s. 297; Zanini & Edwards, 2001, s. 41-42; Pereşin, 2007, s. 16). Daha çok dramatik bir görüntü veren çağdaş terörizm medyatik içeriğe dönüşmediği sürece anlamsız, terör eylemi yaygın haber kapsamına dâhil olmadıkça etkisiz kabul edilmektedir (Hoffman, 2006, s. 174). Tıpkı ormandaki meşhur ağacın düşmesi ancak kimse haberdar olmadığı için bunun hiç yaşanmamış sayılmasında olduğu gibi medyadan mahrum bir terör eyleminin kendi kendini imha edeceği düşünülmektedir (Nacos, 2000, s. 174-175). Buna göre Gus Martin'in (2006) yerinde tabiriyle 'medya merkezli terörizm'in kullanılan metotları bugünkü teknolojiye uygun biçimde güncellediğini görmek şaşırtıcı değildir.

Ekranı bağımlı olduğu bilinen terör grupları internet başta olmak üzere sosyal ağlar aracılığıyla halka ulaşmada alternatif yollar bulup doğrudan kontrol sağladıkları mesajları yaymaktadır (Zanini & Edwards, 2001, s. 41-42). Bugün yapılan araştırmalar terörizmin hedeflediği iletişimin gerçekleşmesinde en önemli kanalların başına internet teknolojisini yerleştirmektedir. Nitekim bilgi devrimi her alanda çatışmanın doğasını değiştirmiştir. Buna göre ağ örgütlenme biçimlerini destekleyip güçlendiren bu yenilenme, yeni ortamda yürütülen çatışmanın ağ formuna hâkim olandan yana işleyeceği anlamına gelmektedir (Arquilla & Ronfeldt, 1999, s. 193; Nacos, 1994, s. 13). Bugün karşımıza çıkan ağ bağlantılı gruplar hızlı, kolay ve etki düzeyi yüksek bir operasyonellik sergilemektedir. Yeni iletişim teknolojileri ağların üç kritik yolla kurulmasını olanaklı kılmaktadır. İletim süresini kısaltıp dağınık durumdaki grup üyelerinin daha aktif bir etkileşim içinde olması, iletişimin maliyetsiz biçimde gerçekleşmesi, kapsamlı ve karmaşık bilgilerin yatay olarak hedef kitleye aktarılması şeklinde açıklanabilecek teknolojinin kolaylaştırıcı pozisyonu ağ bağlantılı terör örgütlerine avantaj sağlamaktadır (Zanini & Edwards, 2001, s. 35-36).

İnternetin yaygın iletişim ağı olduğu son yıllara kadar yapılan bilimsel araştırmalar başta televizyon olmak üzere kitle iletişim araçlarını orantısız yayınlarla terörizmi desteklediği/yaydığı/ödüllendirdiği gerekçesiyle suçlamıştır. Yaşanan gelişmeler neticesinde, medyatik içeriğe dönüşerek dikkatini çektiği hedefi korkutup sindirme amacına ulaşan terör örgütlerinin bu yolla tanınırlık elde ettiği iddiası her seferinde yerini bulmuştur. Terörizmin medyayı araçsallaştırması kadar medyanın da terörü araç haline getirerek sorunsalın yaratımında büyük rol üstlenmesi şüphe gerektirmeyecek türdendir. Keza medyanın terörü haberleştirme eğiliminde terörizmin taşıdığı haber değeri öne çıkmaktadır. Araştırmalar bu gerçeği destekler nitelikte sonuçlara ulaşmaya devam etmektedir (Henderson, 2004, s. 34-36; Walsh, 2010, s. 9). Aslında bilimsel araştırmaların terörizme

ilgisini önemli ölçüde artıran olaylar daha çok 2000'lerin başında gerçeklemeye başlamıştır. Şüphesiz 9/11 saldırıları bahse konu olayların en dikkat çeken, en bilineni ya da başka bir ifadeyle en medyatik olanıdır. Keza 11 Eylül terör eyleminin esas niteliğini medyatik içeriğe dönüşmekten aldığı bilinmektedir. Birden çok faktör bir araya gelerek 11 Eylül terörizmini tarihin en önemli haber olaylarından biri haline getirmiştir. Medya teknolojisinin mevcut yapısının ve ortak dağıtımının olaya anında ve sınırsız erişimi garantilemesi bu faktörlerin başında gelmektedir. Bununla beraber beklenmedik anda ve nadir gelişen bir şiddet yoğun vaka örneği sunan bu terör eyleminde medya çerçevelerinin özenle yaratılması; “kahramanların, kötü adamların ve sempatik kurbanların” bu çerçevelere yerleştirilerek haberleştirilmesi 11 Eylül’ü medya ve terör ilişkiseliliğinin tipik bir örneği haline getirmiştir (Chermak ve Gruenewald, 2006, s. 428-429). Böylece akademik dikkat terör – medya sorunsalında yoğunlaşmıştır. Benzer şekilde söz konusu ilişkiseliliğe dayalı araştırmaların önemli bir kısmının din ve terörizm merkezli olduğu görülmektedir. Bu ilginin yersiz olmadığına şüphe yoktur. Zira bilindiği gibi medya içeriklerinde özellikle İslâm dini ve terörizm arasında adil olmayan bir ilişkiseliliğin yaratıldığına çok kez tanıklık edilmiştir. Kitleler meydana gelen bazı terör saldırılarının ardından birtakım stereotiplerden yararlanılarak ya da türlü tasvirler üzerinden terör ve din çağrışımında bulunularak gerçekleşen bu yaratım sürecini deneyimlemiştir. Böylece özellikle İslâm dinine yönelik olumsuz imaj göndermesinde artış gözlenmesi ve İslamofobinin yükselişe geçmesi gibi konular bağlamında da medya ve terör bağlantısı akademinin gündemine yerleşmeyi başarmıştır (Wibawa, 2023, s. 1). Alanyazında bu bağlamda incelendiğinde, algılanan riskin ve terör korkusunun medyadaki çeşitli değişkenlerle ilişkili olduğunu gösteren çok sayıda araştırmaya rastlanması doğaldır. Nitekim söz konusu çalışmaların sonuç olarak üzerinde birleştiği ortak fikir, terör konulu haberlere maruz kalma ile algılanan terör riski ve hissedilen korku arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu gerçeğidir (Nellis ve Savage, 2012, s. 748-751). Buradan hareketle kitle iletişim araçlarının korkuyu ve belirsiz bir geleceği vurgulayarak terörizmi teşvik ettiği yönünde bir genel yargının literatüre hâkim olduğunu söylemek zor değildir (Altheide, 2007, s. 287).

1970’li yıllarla birlikte bilimsel çalışmaların konuya ilgisi terör ve medya ilişkiseliliğini anlama ve açıklama merkezli olurken bugün gelinen aşamada yeni iletişim teknolojilerine doğru bir eğilim olduğu gözlenmektedir. Bahse konu ilişkiseliliğe odaklanıp uzak bir geçmişi işaret etmeyen araştırmaların 2011 yılı itibarıyla yönünü hızlı biçimde sosyal medyaya çevirdiği görülmektedir. Dikkatin bu yöne aktarılmasında 2000’li yıllarla birlikte dünya genelinde giderek artış gösteren terör saldırılarının sıradan insanı haber kaynağı haline getirmesi etkili olmuştur. Bilindiği gibi geleneksel medyanın haber tüketicisi ani bir gelişmeyle haberin üreticisi konumuna taşınmıştır. Bu yönlü gelişmeye doğru orantılı biçimde yeni medyanın geleneksel platformlara ve haber alma biçimlerine iliştilmesiyle sosyal medya bir çeşit kaynak olarak çerçevelenmiştir. Böylece zaten sorunlu bir alanda gerçekleşen geleneksel gazeteciliğin norm ve değerlerine hızla meydan okuyan yeni medya daha fazla izleyici katılımı/daha az nesnellik ilkesiyle kolektif subjektifliği alana yaymıştır (Konow-Lund & Olsson, 2017, s. 1192).

Netice olarak dijital ağ bağlantılı medyanın profesyonel otoriteden yoksun olduğu için terör gibi kriz haberciliği kapsamına giren başlıklarda haberciliği aşınmayla baş başa bıraktığı iddiası araştırmacıların ilgisiyle karşılaşmıştır. Bununla beraber haberin üreticisi ve tüketicisinde yaşanan yakınsama başka bağlamlarda açılmalarına da fırsat tanımıştır. Yeni medya ekolojisinin belirsizliğini ve

karmaşıklığını kucaklamaya davet eden söz konusu araştırmaların bir kısmı odağına likit gazeteciliği yerleştirmeyi tercih etmiştir (Deuze, 2008, s. 859-861). Dolayımamaya uğramamış gerçeklikle ilgili başka bir deneyim sunan bu yeni ekolojinin eski kodlara geçişkenliğini sağlayabilecek gazetecilik anlayışını önceleyen bu yaklaşım, akışkan gazetecilik tanımlaması tavsiyesinde bulunmuştur. Buna karşılık yaygın sosyal ağlarda yayılan ya da yayımlanan olayın terörizmin çıktısı olduğu durumlarda izleyici katılımının, haberciliği etik bağlamdan tamamen uzak bir aşamaya taşıdığı düşüncesinin alana hâkim olduğu görülmektedir. Keza burada terörün yakınlıkla ilişkilendirildiği ve şiddetli ölümün görgü tanığına hitap ettiği gerçeği öne çıkmaktadır. Çalışma kapsamında yürütülen inceleme; yeni teknolojilerin kullanıcıya kazandırdığı canlı yayın yeteneğinin, duygulanım kapasitesi yoğunlaştırılmış görüntüler üzerinden yeni bir tür terör gösterisi sunarak bir yandan destek toplayıp bir yandan da tüketicisi olduğu olayın katılımcısı durumuna gelen izleyicileri felç etmeye yardımcı olduğunu ileri süren araştırmacıları karşımıza çıkarmıştır. Söz konusu çalışmalara göre özellikle sosyal ağların canlı yayın imkânı hem teknik performans hem seyirci güveni açısından fakat esas olarak canlılığın/gerçekliğin retorik ya da söylem inşası bakımından oldukça önemlidir (Rarm, 2023, s. 422-426). Zira bu yayınlar canlılığın aslında teknik bir olgu olmaktan çok izleyici inancıyla ilgili bir unsur olduğu iddiasındadır (Bourdon, 2000, s. 531).

Sonuç olarak medyanın geleneksel formunun da yenilenmiş biçimlerinin de terörizm tarafından araçsallaştırıldığı konusunda ortak bir fikir söz konusudur. Terör ve medya ilişkisini inceleyen çalışmaların yoğunlaştığı alanların başında kuşkusuz haber yapma pratikleri gelirken kurgusal aktarımın bir tür inşaya dönüştüğü gerçeği üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmalarda daha çok terörizmi yeniden üretme potansiyeli bulunan habere alan açan medya, yaydığı söylem ve görsel imgeler üzerinden etik ihlalde bulunup bulunmama konusunda yargılanmaktadır. Yanı sıra araştırmaların gündem belirleme gücüne sahip medyanın çerçeveleme pratiğini ve kamuoyunun bundan nasıl etkilediğini de dikkate aldığı görülmektedir (Norris, Kern & Just, 2003, s. 12-16).

B. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1. Yöntem

Bu çalışmada betimsel literatür tarama tekniği olarak bilinen bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Niceliksel bir görüntüye ulaşmayı sağlayan bu teknik değerlendirmeye alınan konuyu yayın, kaynak, yazar, kurum, atıf, ülke bağlamında inceleme imkanı sunmaktadır (Cobo vd., 2011, s. 146; Ding vd., 1999, s. 139; Gupta, 2023, s. 630-631). Böylece alanyazının bütüncül görüntüsüne erişim sağlanarak sonraki çalışmalar için hızlı ve aktif bir araştırma süreci inşa edilmektedir. Büyük bir nicel tabloyu karşımıza çıkaran bibliyometrik analizin tercih edildiği bu çalışmada terör ve medya ilişkisini merkeze alan yayınlar geniş perspektiften incelenmiştir. Bilindiği gibi bilimsel hesaplama tekniği olan bibliyometrik haritalama sayesinde bilimsel çalışmaların güncel durumuna ilişkin sayısal ölçüm yapılmaktadır (Gulia vd., 2023, s. 3). Ağ haritaları anlamlı sonuçlara ulaşmada önemli bir araç kabul edilmektedir. Kuşkusuz anlamlı sonuç ortaya koymaya yarayan bu haritaların okunabilirliği/anlaşılabilirliği önemlidir. Bu amaçla program ve yazılımların hesaplama gücünden yararlanılmaktadır. Böylece karşımıza çıkan büyük ölçekli bilimsel haritaların çözümlenmesi kolaylaşmaktadır.

2. Veri Toplama ve Analiz Süreci

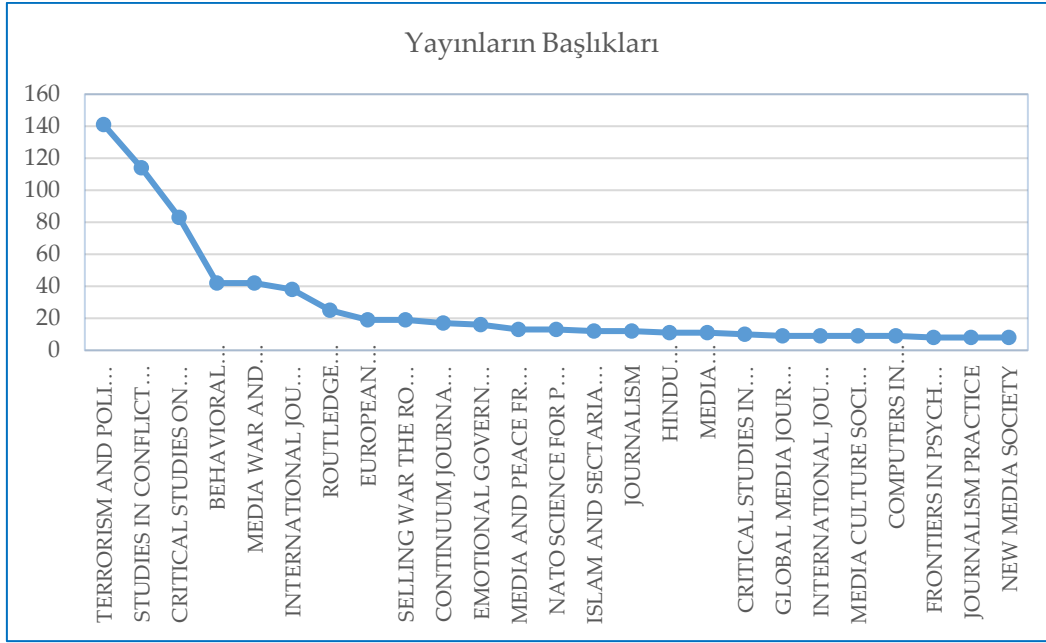
Bu çalışmada ağ haritasını çıkarmada VOSviewer programı tercih edilmiştir. Program araştırmacılara bibliyometrik haritaların son derece detaylı biçimde incelenmesine imkân sağlayan bir görüntüleyici sunmaktadır (van Eck & Waltman, 2010, s. 524). Programda kullanılan veriler Web of Science üzerinden sağlanmıştır. Verilerin WOS veri tabanından alınarak işlenmesi ve diğer tarama platformlarındaki verilerin dışlanması çalışmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen yayınların tespiti “terror” ve “media” anahtar kelimelerinin birlikte aranmasıyla gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda toplam 1932 çalışmaya erişim sağlanmıştır. Web of Science üzerinden yapılan arama bütün alanların incelemeye dâhil edilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. “Media” ve “terror” anahtar kelimelerini en az bir kez birlikte kullanma kriteri çerçevesinde yürütülen araştırma 1978 – 2023 yılları arasında yayımlanan çalışmaları karşımıza çıkarmıştır.

C. BULGULAR VE ANALİZ

Terör ve medya konusuna odaklanan çalışmalar Web of Science veritabanı üzerinden tespit edilmiş; söz konusu ilişkiselliğe dayalı olduğu gözlenen 1932 yayın araştırma kapsamına alınmıştır. Elde edilen verilerin VOSviewer’a kaydedilip çözümlenmesiyle en sık rastlanan anahtar kelimelerden yayınların yoğun olarak yayımlandığı yıllara, konu hakkında en çok yayın veren dillerden en çok atıf alan yayın ve yazara ait bilgilere erişim sağlanmıştır. Çözümlemeye dâhil edilen eserler; 1673 makale, 203 kitap bölümü, 97 bildiri, 91 kitap incelemesi, 89 erken görünüm, 46 editör yazısı, 32 derleme, 15 kitap ve 6 diğer notlar şeklinde dağılım göstermektedir.

1. Yayın Başlıkları Analizi

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen terör ve medya ilişkiselliğini dikkate alan çalışmaların yer aldığı yayın başlıklarına yönelik çözümlemede belirli sorunsallar etrafında kümelenme olduğu tespit edilmiştir. Terörü medya ile kurduğu bağ üzerinden görüp anlamlandıran araştırmaların yayın başlıklarına göre dağılımı Şekil 1’de grafikleştirilmiştir.

Şekil 1. Terör ve medya araştırmalarının yayın başlıklarına göre dağılımı (WOS, 2024)

Yukarıda verilen grafik bahse konu ilişkiselliğe odaklanan yayın başlıkları dağılımında listenin ilk 25'ini göstermektedir. Ortaya çıkan yüzdeler itibarıyla anlamlı sonuç ortaya koyan yayın başlıkları ise aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 1. Terör ve medya araştırmalarının yayın başlıklarına göre dağılımı

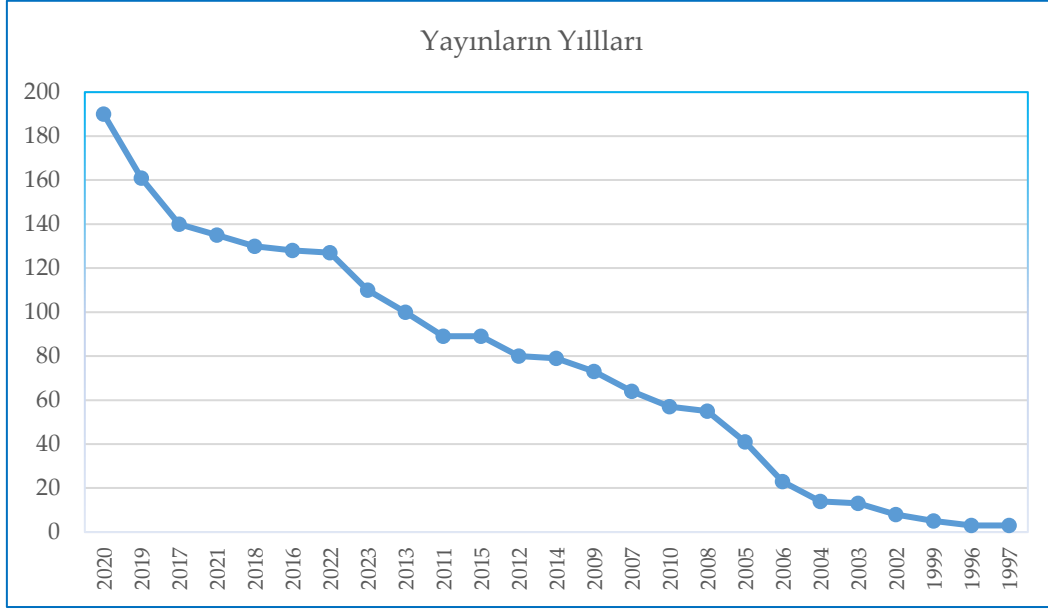
Yayın Başlığı	Yayın Sayısı	%
Terör ve Politik Şiddet	141	7.249
Çatışma Terörizmi Çalışmaları	114	5.861
Eleştirel Terörizm Çalışmaları	83	4.267
Politik Saldırganlık Davranış Bilimleri	41	2.122
Medya Savaşı ve Çatışma	40	2.070
Uluslararası Siber Savaş ve Terörizm	38	1.947
Kritik Terörizm Çalışmaları	25	1.294

Şekil 1 ve Tablo 1'de aktarılan verilere göre 141 yayımla 'terör ve politik şiddet' (%7.249) yayın başlığı listenin ilk sırasında yer almaktadır. Çalışmaların yoğunlaştığı bir başka yayın olan 'çatışma terörizmi çalışmaları' (%5.861) listede 2. sırada karşımıza çıkmaktadır. 83 yayının verildiği 'eleştirel terörizm çalışmaları' (%4.267) ise ilk 3'te yer alarak araştırmacıların eğilimini gösteren önemli bir veri olarak okunmaktadır. Listedeki öne çıkan diğer yayın başlıklarına bakıldığında 'terörizm ve politik saldırganlık davranış bilimleri' ve 'medya savaşı ve çatışma' dikkat çekmektedir. 42 yayın ve %2.159 şeklinde bir oranla listenin 4. ve 5. sırasında yer alan bu başlıkları takip eden diğer temalar giderek azalan rakam ve oranlardan söz ettirmektedir.

2. Yayın Yılları Analizi

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen bibliyometrik analiz söz konusu alan hakkındaki araştırmaların ilk kez 1978'de ortaya çıktığını, 1990'lı yılların sonunda görünürlük yakalamaya

başladığını göstermiştir. 1996'da 3 yayımla başlayan ilgi 2005'te kayda değer bir sıçramayla 41 yayının verilmesine imkân tanımıştır.

Şekil 2. Terör ve medya araştırmalarının yıllara göre dağılımı (WOS, 2024)

Şekil 2 medya ve terör ilişkisine eğilimin artan bir seyir gösterdiğini; bahse konu yayınların en yüksek rakama 2020'de ulaştığını işaret etmektedir. 191 (%9.820) eserin yayımlandığı 2020 yılının ardından 161 (%8.278) yayımla 2019 yılı gelirken 2017 yılı 141 (%7.249) eserle alana ilişkin en çok araştırmanın yürütüldüğü dönemler arasında yer almaktadır. Aşağıda görülen Tablo 2'de ise bahse konu tema hakkında en çok çalışmanın yayımlandığı yıllara ait listenin ilk 10'u karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2. Terör ve medya araştırmalarının yıllara göre dağılımı

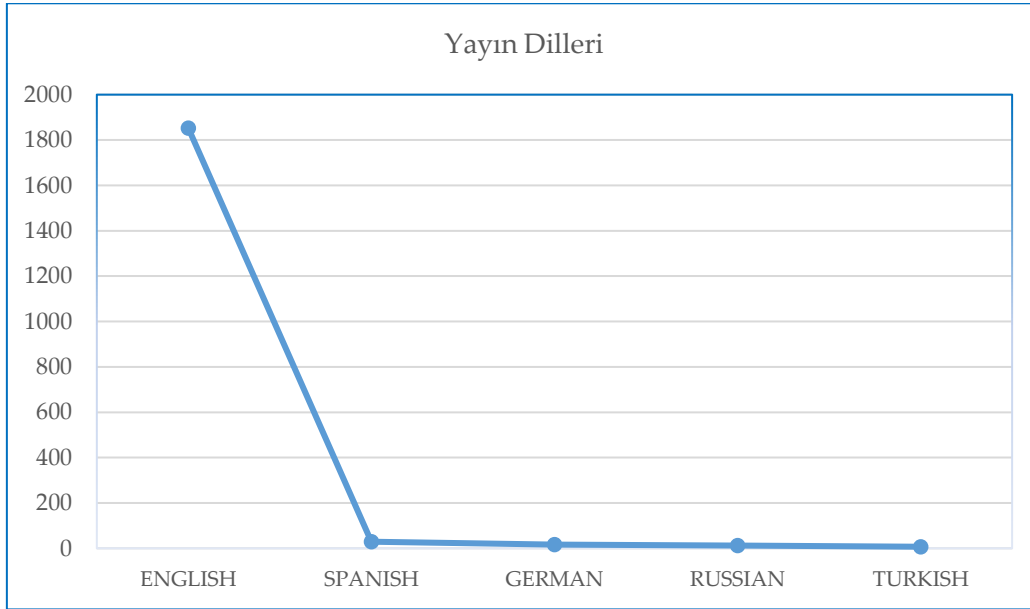
Yayın Yılı	Yayın Sayısı	%
2020	191	9.820
2019	161	8.278
2017	141	7.249
2021	135	6.867
2018	130	6.612
2016	128	6.511
2022	127	6.460
2023	110	6.158
2013	100	5.137
2011	89	4.527

Alanyazının yıllara göre görünümü konunun dikkate değer bulunmasına yönelik anlamlı bir nedenselleştirme imkânı tanımaktadır. Zira özellikle 2000'lerin başıyla beraber bilimsel araştırmaların medya ve terör ilişkiseliliğine yöneliminin dünyada yaşanan terör saldırılarından kaynaklı olduğunu düşünmekten daha doğal bir sonuç yok gibidir. Buradan hareketle söz konusu dikkati doğuran önemli faktörlerin başına 9/11 saldırılarını yerleştirmek mümkündür. Zira 11 Eylül saldırıları terörizmin

medyayı kullanması kadar medyanın da terörü araçsallaştırdığı gerçeğinin tipik bir örneğini vererek tarihte önemli yer edinen vakalardan biri olmuştur. Yanı sıra 2001'de ABD'nin Afganistan işgaline tanıklık eden dünyanın 2005'te 7/7 Londra metro patlamasıyla karşılaşması da bahse konu ilginin yoğunlaşmasına katkı sunan birer dönüm noktası olmuştur. Yoğunlaşan terör saldırılarının ardından verilen küresel güvenlik alarmı üzerine ortaya çıkan göç dalgası hem terörizmin hem medyanın terör algısının hem de konuya yönelik akademik ilginin hızla artması sonucunu doğurmuştur (Çelik, 2023, s. 58-59).

3. Yayın Dilleri Analizi

Çalışmaya konu teşkil eden terör ve medya ilişkiselliği hakkında yürütülen araştırmaların hangi dilde verildiğinin önemli bir veri olduğuna şüphe yoktur. Nitekim yayın dillerinde görülen çeşitlilik ya da tektiplik konunun dikkate alınma biçimini aydınlatmaktadır. Aşağıda verilen Şekil 3'te 5 alan grafikleştirilmiştir.

Şekil 3. Medya ve terör konulu yayınların dillere göre dağılımı (WOS, 2024)

Yukarıdaki grafikte medya ve terör ilişkiselliğine dayalı araştırmaların %95'inin (95.270%) İngiliz dilinde yayımlandığı görülmektedir. En fazla eser üretilen yayınların dillerine ilişkin dağılımı gösteren listenin 2. sırasında İspanyolca (1.491%), 3. sırasında ise Almanca (0.874%) gelmektedir.

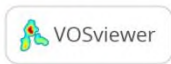
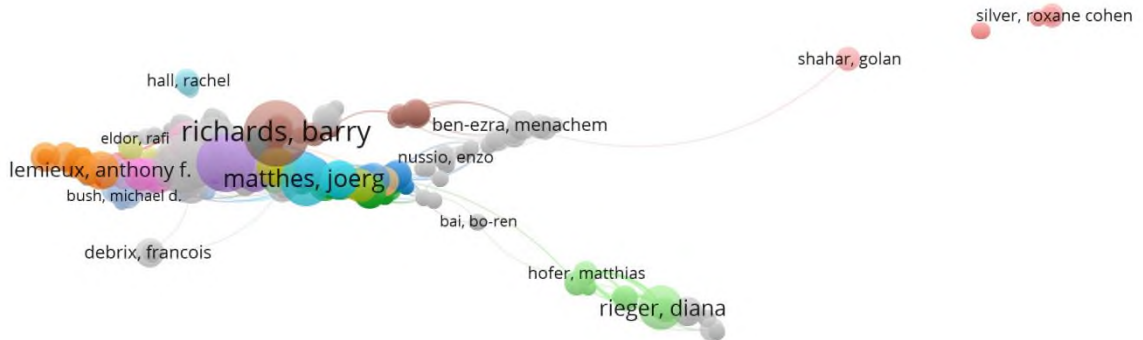
Tablo 2. Terör ve medya araştırmalarının dillere göre dağılımı

Yayın Dili	Yayın Sayısı	%
İngilizce	1853	95.270
İspanyolca	29	1.491
Almanca	17	0.874
Rusça	12	0.621
Türkçe	7	0.360

Tablo 3'e bakıldığında ilk beşte karşımıza çıkan Rusça ve Türkçe'nin anlamlı bir oran vermeyip %1'in altında kaldığı görülmektedir. 1853 çalışma ile İngilizce'nin ilk sırada bulunduğunu gösteren Şekil 3'e göre 29 yayın İspanyolca yayımlanırken Almanca yayımlanan eser sayısının 17 olduğu gözlemlenmektedir. Listenin 5. sırasında kendine yer bulan Türkçe'ye bakıldığında ise karşımıza sadece 7 yayın (%0.360) çıkmaktadır. Buna göre oranlar İngilizce'nin alanda baskın bir görünürlük ortaya koyduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Bu sonucun şaşırtıcı bir tabloyu karşımıza çıkarmadığı şüphesizdir. Ancak bilimsel çalışmaların İngilizce baskısına rağmen Türkçe'nin listede kendine yer bularak görünürlük yakalaması önemli bulunması gereken bir veridir.

4. Yazarların Atıf Analizi

Araştırma kapsamında erişim sağlanan veriler yardımıyla incelenen çalışmaların atıf ağ haritası çıkarılmıştır. Yazar atıf analizinde bulunmayı sağlayan haritanın çıkarılmasında kriter olarak en az 1 yayın ve en az 1 atıf gözetilmiştir. Şekil 4'te verilen harita 2893 birimden tespit edilerek incelemeye tabi tutulan 938 birimi göstermektedir. Çözümleme sonucunda 38 küme, 3573 bağlantı ve 4192 toplam bağlantı gücü saptanmıştır.

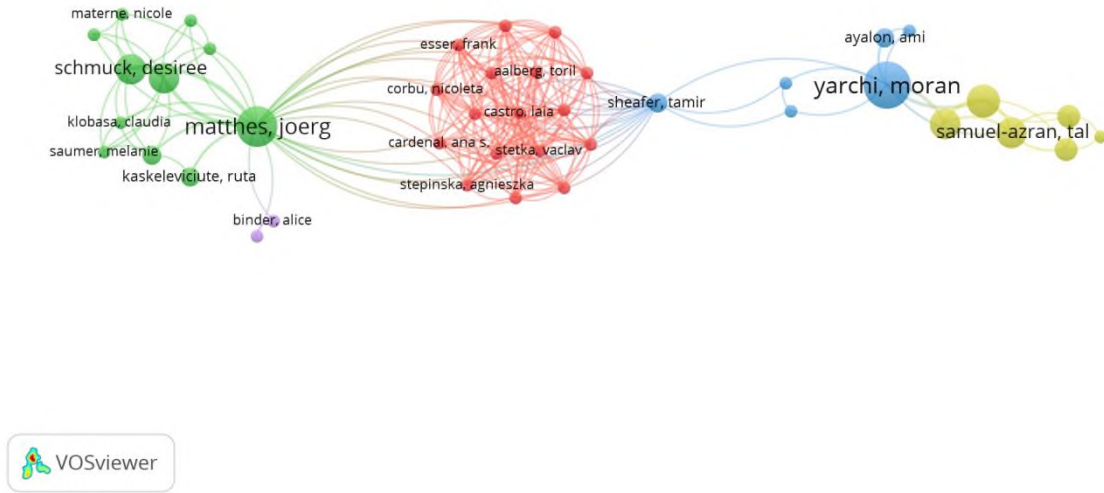
Şekil 4. Terör ve medya konulu çalışma üreten yazarların atıf haritası (VOSviewer, 2024)

İncelenen yayınlarda en fazla atıf alan yazarlar arasında ilk sırada 259 atıf ile Mahmood Mamdani'ye rastlanırken Pete Burnap ve Matthew Williams 227 atıf ile ikinciliği paylaşmaktadır. Listenin 3. sırasında 253 atıf ile Jytte Klausen karşımıza çıkmaktadır. Harita toplam bağlantı gücü açısından çözümlendiğinde ise ilk 3'te bu isimlere rastlanmaması dikkat çekici bir bulgu olarak okunmaktadır. 110

toplam bağlantı gücüne sahip olan Joerg Matthes en yüksek bağlantı gücü ortaya koyan yazar olurken onu 94 toplam bağlantı gücü ile Moran Yarchi takip etmektedir. Listenin 3. sırasında ise 88 toplam bağlantı gücüne sahip Diana Rieger yer almaktadır.

5. Ortak Yazar Analizi

Araştırmada çıkarılan ağ haritasıyla ortak yazar analizinde bulunma imkânı da yakalanmıştır. Böylece söz konusu tema etrafında en fazla yayına sahip, aralarında en fazla bağlantı bulunan ve en çok atıf alan yazar tespitinde bulunmak kolaylaşmıştır. Harita en az 1 yayın sahibi olmak ve en az 1 atıf almak kriteri çerçevesinde oluşturulmuştur. Çıkarılan haritalar yardımıyla 2893 birimden tespit edilen 42 birim incelemeye tabi tutulmuştur. Çözümleme sonucunda 5 küme, 227 bağlantı ve 259 toplam bağlantı gücü saptanmıştır.

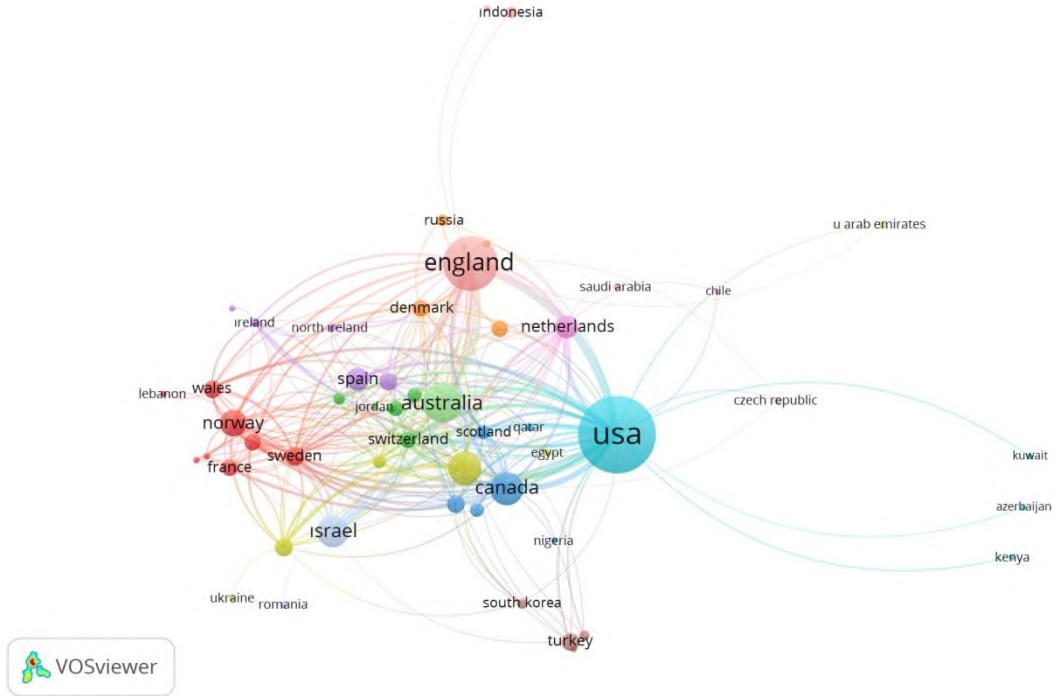

Şekil 5. Terör ve medya konulu çalışmaların ortak yazarlık ağ haritası (VOSviewer, 2024)

Yukarıdaki Şekil 5'te medya ve terör konulu çalışmalara ilişkin ortak yazar analizinde bulunmayı sağlayan harita görülmektedir. Aralarında en fazla bağlantı olduğu görülen yazarları gösteren harita en çok yayını bulunan yazarların aynı oranda atıf almadığı ve bağlantı gücü ortaya koymadığını göstermek bakımından önemlidir. Haritaya göre en çok yayın üreten ilk 3 yazar Barry Richards, Eamon Murphy ve Moran Yarchi'dir. Buna karşılık toplam bağlantı gücü en yüksek kişiler sırasıyla Joerg Matthes, Tamir Sheafer ve Toril Aalberg'tir.

6. Ülkelerin Atıf Analizi

Aşağıda karşımıza çıkan Şekil 6'daki ağ haritası araştırma kapsamında incelenen çalışmaların atıflarının ülkelere göre triyajını göstermektedir. 83 ülkeden en az 1 yayın ve en az 1 atıf ölçütü çerçevesinde en yüksek bağlantıya sahip 54 ülke tespit edilmiştir. Bu gözlem biriminde gerçekleştirilen çözümleme sonucunda toplam 14 küme, 276 bağlantı ve 1257 toplam bağlantı gücüne ulaşılmıştır.

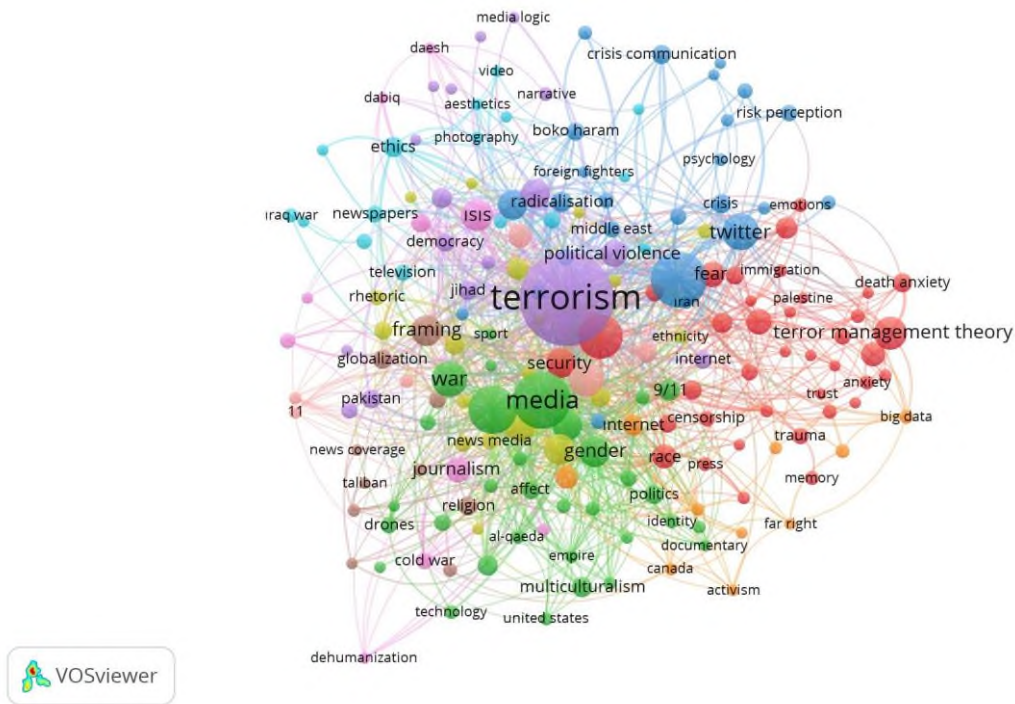

Şekil 6. Terör ve medya konulu çalışmaların ülkeler atıf haritası (VOSviewer, 2024)

Harita bağlantı gücü en yüksek ülkenin ABD (495) olduğunu göstermektedir. ABD'yi İngiltere (316) takip ederken bağlantı gücü en yüksek 3. ülkenin Almanya (198) olduğu görülmektedir. En fazla atıf alan ülkeler sıralamasına bakıldığında ise ilk sıradaki ABD (6061) yerini korumaktadır. Yerini koruyan diğer ülke İngiltere (2855) olurken listenin üçüncülüğüne Avustralya (1336) yerleşmektedir. Listenin 13. sırasında karşımıza çıkan ülkeler arasında 32 yayın, 146 atıf ve 12 toplam bağlantı gücü ile Türkiye de yer almaktadır. Menşei Türkiye yayınların, toplam çalışma sayısının %1.656'sını oluşturduğu görülmektedir.

7. Anahtar Sözcük Analizi

Bibliyometrik literatürde yayınlar arasındaki ilişkiyi saptamak amacıyla kelime bağlantılarına bakılığında; çalışma başlıklarında, özet ya da tam metinlerde karşımıza çıkan sözcükler araştırmaların ilişkiselliğinin önemli bir göstergesine dönüşmektedir (van Eck & Waltman 2014, 2017, s. 1054). Bununla birlikte anahtar sözcükler çalışmanın bir yandan niteliğini ortaya koymada diğer yandan ulaşılabilirliğini ve görünürlüğünü artırmada önemli bir faktördür. Bu çalışmanın anahtar sözcük analizi 4049 kelimedenden en az 5 kez tekrar edilen ve aralarında ilişki bulunan 185 gözlem biriminde gerçekleşmiştir. Çözümleme neticesinde 10 küme, 1696 bağlantı ve 2730 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

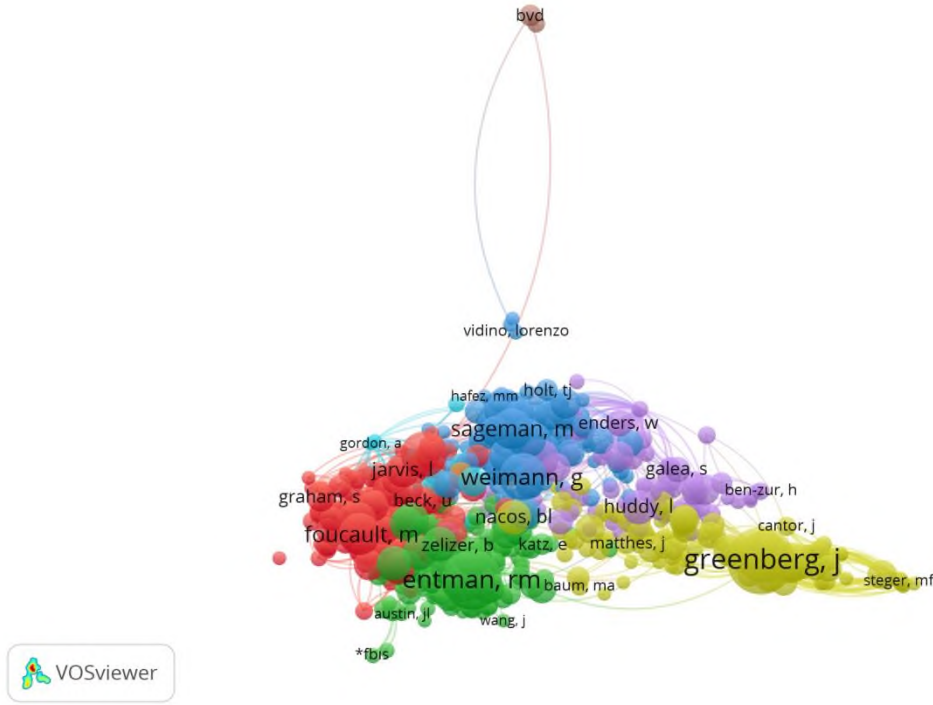

Şekil 7. Terör ve medya konulu çalışmaların anahtar kelimeler ağ haritası (VOSviewer, 2024)

Medya ve terör ilişkisine odaklanan yayınlarda en sık kullanılan anahtar sözcüklerin ilk sırasında terörizm kavramına rastlanmaktadır. Ağ haritası çözümlendiğinde terörizm sözcüğünün 563 kez tekrar ettiği anlaşılmaktadır. Analiz sonucunda bu kelimenin 151 anahtar kelimeyle bağlantısının olduğu, toplam bağlantı gücünün 559 olduğu tespit edilmiştir. Harita terörizm anahtar kelimesini en yüksek oranda takip eden kelimenin 110 tekrarla medya olduğunu göstermektedir. 111 anahtar kelimeyle bağlantısı bulunan medya kavramı 273 toplam bağlantı gücü ortaya koymaktadır. İncelenen çalışmalarda öne çıkan 3. kelimenin sosyal medya olduğu görülmektedir. 104 kez tekrar eden sosyal medya kavramının 82 anahtar kelimeyle bağlantısı bulunurken 195 toplam bağlantı gücü ortaya koymaktadır.

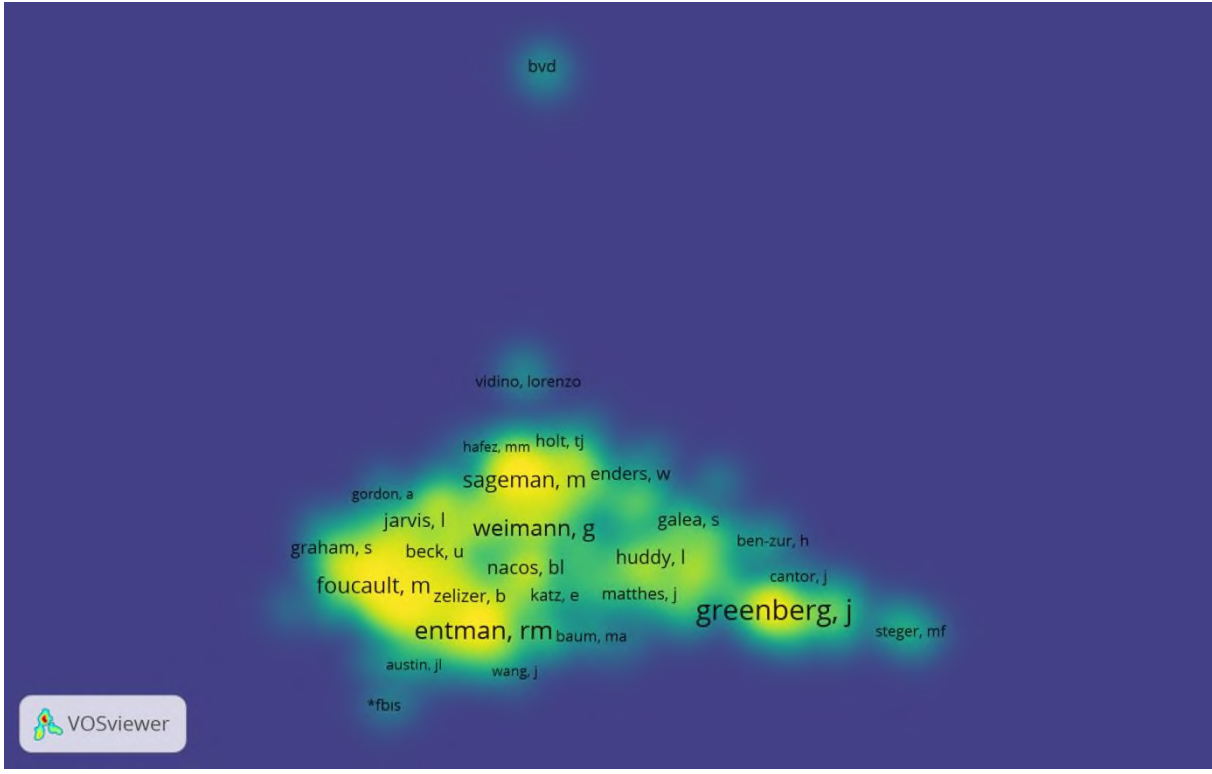
8. Yazarların Ortak Atıf Analizi

Medya ve terör ilişkisine odaklanan yayın üretiminde bulunan yazarlara farklı kaynaklardan yapılan atıfların haritası Şekil 8’de verilmektedir. En az 10 atıf ölçütü çerçevesinde oluşturulan harita ortak atıf yapılan yazarlar arasındaki ilişkiyi görselleştirmiştir. Analiz 44965 birimden aralarında en çok bağlantı bulunan 755 birim üzerinde gerçekleşmiştir. Analiz sonucunda 8 küme, 51369 bağlantı ve 152766 toplam bağlantı gücü saptanmıştır.

Şekil 8. Medya ve terör konulu çalışması bulunan yazarların ortak atıf ağ haritası (VOSviewer, 2024)

Haritaya göre en fazla ortak atıfa sahip yazarlar J Greenberg (227), Rm Entman (178) ve T Pyszczynski (136) olarak ilk 3’te yer almaktadır. Ortak atıf alıp birlikte görüntü vererek bağlantılı bir profil ortaya koyan yazarlara bakıldığında; Greenberg 4181 toplam bağlantı gücüyle ilk sırada yer alırken Greenberg’ü 3087 toplam bağlantı gücü ile Entman takip etmektedir. Şekil 9’da karşımıza çıkan ortak atıf yoğunluk haritası medya ve terör ilişkisi bağlamında çalışma üreten yazarların bağlantı gücünü net biçimde anlaşılır kılmaktadır.

Şekil 9. Medya ve terör ilişkisi çalışan yazarların ortak atıf yoğunluk haritası (VOSviewer, 2024)

Sonuç

Bibliyometrik yaklaşımın ürünü olan bu araştırma, terör ve medya ilişkisine odaklanan ilk yayının verildiği 1978 yılından 2023'e kadar aynı konu etrafında yayımlanan 1932 çalışmayı değerlendirmiştir. Araştırmada alanyazını nicel olarak görüntülemeyi sağlayan ağ ve yoğunluk haritalarıyla yayınlara yönelik kümeleme gerçekleştirilmiş; böylece yazarlar ve eserler arasındaki bağlantılılıklar, atıf ilişkileri ve kavramsal bağlantılar tespit edilmiştir. 1978 - 2023 yılları arasında üretilen medya ve terör konulu yayınlara erişim sağlayıp en güçlü bağlantıya sahip olan ya da etki yaratan araştırmacıları, yoğunlaşan temaları, yararlanan kavramları, öne çıkan ülkeleri, alana hâkim dilleri ve alanyazına katkı sunan işbirlikleri haritalandıran çalışmanın anlamlı bir açıklamaya dönüşmesi, cevabı aranan 8 araştırma sorusunun yanıt bulmasıyla gerçekleşmiştir.

Yapılan incelemede medya ve terör ilişkisini merkeze alan yayınların yoğunlaştığı 25 konu başlığı arasında 'terör ve politik şiddet', 'çatışma terörizmi çalışmaları' ve 'eleştirel terörizm çalışmaları'nın öne çıktığı görülmüştür. Söz konusu başlık bağlamında verilen bilimsel araştırmaların seyri 2000'lerin başında büyük bir sıçramayla karşılaşmış, akademik dikkatte yoğunlaşma gözlenmiştir. Yayınların

yılları ve konusu hakkında yürütülen değerlendirme sonucunda, dikkat çekici bir görüntü sunan bu ilginin dünyada yaşanan terör saldırılarından kaynaklı olduğu anlaşılmıştır. Bu aşamada terör ve medya ilişkiselliğini dünyaya hatırlatan bir vakaya dönüştüğü iddiasında bulunmanın zor olmadığı 9/11 saldırılarının taşıdığı öneme işaret etmek yerinde bir tespit niteliği taşımaktadır. 11 Eylül gibi bu vakayı takip eden 2001 tarihli ABD'nin Afganistan işgali, 2005 tarihli Londra metro patlaması gibi terör bağlantılı olaylar da medya ve terör bağlantılılığına odaklanan yayınların kayda değer bir oranda artış yakalamasına yol açmıştır. Devam eden yıllarda yeni teknik ve teknolojik imkânlarla bağlı olarak terörizmin medya araçlarının çeşitlilik göstermesiyle bahse konu alana eğilimin arttığı, konu hakkında en çok yayının 2020'de üretildiği saptanmıştır.

Bilindiği gibi bir alanın bibliyometrisini en doğru biçimde çıkarmayı sağlayan etkenlerin başında anahtar sözcükler gelmektedir. Zira bunlar inceleme konusunun daha çok hangi biçimde görüldüğü konusunda fikir verme gücüne sahip birer erişim aracı gibidir. Bu bağlamda çalışmada anahtar kelimeler ağ haritası çözümlendiğinde medya ve terör konulu yayınlarda en sık kullanılan kavramın 563 tekrarlarla terörizm olduğu anlaşılmıştır. Anahtar kelimelerin yanı sıra bir başka önemli görünme aracı da dildir. Buna göre araştırmada değerlendirme kapsamına alınan çalışmaların %95'inin İngilizce yayımlandığı görülmüştür. İlk bakışta normal karşılanıp önemli bulunmama riski taşıyan bu bulgu esasında akademinin genel durumuna ilişkin yalnız niceliksel bir kanıt sunmada değil aynı zamanda Türkçe eserlerin alanyazındaki görünürlüğü hakkında daha net konuşma fırsatı tanımak bakımından da son derece kıymetlidir. İncelemeye göre Türkçe dilinde üretilen çalışmalar listenin 5. sırasında gelmektedir. Buna göre %95'lik bir oranın baskılandığı alanda ilk 5'te görünmek, Türkiye'de medya ve terör konusunun dikkate alındığı şeklinde okunmayı gerektirmektedir. Çalışmada gerçekleştirilen ağ çözümlenmeleri sonucunda etki faktörü en yüksek araştırmacılara da ulaşılmıştır. Şüphesiz hangi araştırmacıların hangi yayınlarla alanda yoğun bir görülme yakaladığı bilgisi aynı konu etrafında yayın üretiminde bulunacak araştırmacıların hem yolunu açmak hem de işini kolaylaştırmak açısından önemlidir. Keza bibliyometrik analizin amacı inceleme konusu geniş alanın en büyük, en net ve takip edilebilir fotoğrafını ortaya koymaktır. Buna göre incelenen yayınlarda en fazla atıf alan yazar olarak Mahmood Mamdani ismine rastlanmıştır. Analize uğratılan haritalar en çok yayın üreten ismin Barry Richards olduğunu işaret ederken toplam bağlantı gücü en yüksek araştırmacının Joerg Matthes olduğunu göstermiştir. Bu isimlerin de gösterdiği gibi çok yayın üretimiyle alana katkıda bulunmanın aynı zamanda yüksek bağlantı gücü ortaya koymak anlamına gelmediği anlaşılmaktadır. Bu durum üretim kadar kritik bağlantılar kurmanın da araştırmacılar tarafından dikkate alınması gerektiğini işaret etmektedir. Bununla birlikte yapılan incelemeler yalnız araştırmacılar değil ülkeler bağlamında da bağlantı gücünün önemli olduğu gerçeğini aydınlatmıştır. Haritaların çözümlenmesiyle bağlantı gücü en yüksek ülkenin ABD olduğu görülmüştür. Kuşkusuz bu bilgi şaşırtıcı değildir; araştırmada elde edilen niceliksel verilerle de kanıtlanmıştır. Buna karşılık büyük ölçüde ABD kontrolünde bulunan alanda Türkiye'nin de görünme yakalaması medya ve terör ilişkiselliğinin dikkate alınma ölçütüne ilişkin önemli bir veridir. Çözümlenmeler sonucunda Türkiye'nin alanyazına kazandırdığı 32 eserle toplam yayının %1.656'sını oluşturduğu tespit edilmiştir.

Geniş bir alandan elde edilen verilere dayalı bu bibliyometrik çalışma, gelecekte yapılacak araştırmalara yol gösterme kabiliyeti ortaya koymuştur. Zira çalışma öncelikle terör ve medya arasındaki

bağı aydınlatma çabasının giderek arttığı düşüncesini doğrulayan eğilimi belgelemiştir. Dikkatini bu yöne yoğunlaştırıp etki yaratan araştırmacıları ve bunlar arasındaki bağlantı gücünü tespit etmek de çalışmanın sonraki araştırmalara düşüğü bir not mahiyetindedir. Bununla beraber medya ve terör alanyazınının entelektüel durumunu özetleyen araştırma başlıklarına ve ortak paydayı işaret eden temalara dikkat çekmek çalışmanın alan hakkında önemli bir referans olma potansiyelini artırmaktadır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma, etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Altheide, D. L. (2007). The mass media and terrorism. *Discourse and Communication*, 1(3), 287-308. <https://doi.org/10.1177/175048130707920>
- Bourdon, J. (2000). Live television is still alive: On television as an unfulfilled promise. *Media, Culture & Society*, 22(5), 531-556. <https://doi.org/10.1177/016344300022005>
- Chermak, S. M., & Gruenewald, J. (2006). The media's coverage of domestic terrorism. *Justice Quarterly*, 23(4), 428-461. <https://doi.org/10.1080/07418820600985305>
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). An approach for detecting, quantifying, and visualizing the evolution of a research field: A practical application to the Fuzzy Sets Theory field. *Journal of informetrics*, 5(1), 146-166. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2010.10.002>
- Çelik, F. (2023). Mapping research on xenophobia increasing visibility with social media: A bibliometric analysis. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 6(2), 57-76. <https://doi.org/10.47951/mediad.1391213>
- Deuze, M. (2008). The changing context of news work: Liquid journalism and monitorial citizenship. *International Journal of Communication*, 2, 848-865.
- Ding, Y., Chowdhury, G. G., & Foo, S. (1999). Mapping the development in information retrieval specialty: A bibliometric analysis via journals. C. A. Macias-Chapula (Ed). *Seventh Conference of the International Society for Scientometrics and Informetrics* In (p. 139-149). Universidad de Colima.
- Frey, B. S., Luechinger, S., & Stutzer, A. (2007). Calculating tragedy: Assessing the costs of terrorism. *Journal of Economic Surveys*, 21(1), 1-24. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2007.00505.x>
- Gulia, D., Kumar, S., & Arora, S. (2023). Bibliometric analysis and science mapping of business incubators. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-23. <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01618-w>
- Gupta, M., Parvathy, B., Givi J., Dey, M., Baker, H. K., & Das, G. (2023). A bibliometric analysis on gift giving. *Psychology & Marketing*, 40, 629-642. <https://doi.org/10.1002/mar.21785>
- Henderson, H. (2004). *Power of the news media*. Facts on File.
- Janbek, D., & Williams, V. (2014). The role of the Internet Post-9/11 in terrorism and counterterrorism. *The Brown Journal of World Affairs*, 20(2), 297-308. <https://www.jstor.org/stable/24590989>
- Jetter, M. (2017). The effect of media attention on terrorism. *Journal of Public Economics*, 153, 32-48. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpubeco.2017.07.008>
- Konow-Lund, M., & Olsson, E. K. (2017). Social media's challenge to journalistic norms and values during a terror attack. *Digital Journalism*, 5(9), 1192-1204. <https://doi.org/10.1080/21670811.2016.1243990>
- Krueger, A. B., & Maleckova, J. (2003). Education, poverty and terrorism: Is there a causal connection? *Journal of Economic Perspectives*, 17(4), 119-144. <https://doi.org/10.1257/089533003772034925>
- Martin, G. (2006). *Understanding terrorism: Challenges, perspectives, and issues*. Sage Publications.
- Nacos, B. L. (1994) *Terrorism and the Media: From the Iran hostage crisis to the World Trade Center bombing*. Columbia University Press.
- Nacos, B. L. (2000). Accomplice or witness? The media's role in terrorism. *Current History*, 99(636), 174-178.

- Nellis, A. M., & Savage, J. (2012). Does watching the news affect fear of terrorism? The importance of media exposure on terrorism fear. *Crime & Delinquency*, 58(5) 748–768. <https://doi.org/10.1177/0011128712452961>
- Norris, P., Kern, M., & Just, M. (2003). *Framing terrorism: The news media, the government, and the public*. Routledge.
- Perešin, A. (2007). Mass media and terrorism. *Medij. Istraž*, 13(1), 5-22.
- Rarm, L. (2023). Terror: live. *Continuum*, 37(3), 422-432. <https://doi.org/10.1080/10304312.2023.2255395>
- Schmid, A. P., & Jongman, A. J. (2017). *Political terrorism: A new guide to actors, authors, concepts, data bases, theories, & literature*. Routledge Publishing.
- van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- van Eck, N. J., & Waltman, L. (2017). Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*, 111, 1053–1070. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2300-7>
- Walsh, J. I. (2010). Media attention to terrorist attacks: Causes and consequences. *Institute for Homeland Security Solutions*, Research Brief, 1-15.
- Wibawa, D. (2023). Ulama and terrorism in media: phenomenology research about the perceptions of ulama to terrorism news in Indonesia mass media. *Asian Journal of Communication*, 1-14. <https://doi.org/10.1080/01292986.2023.2295852>
- Wilkinson, P. (1997). The media and terrorism: A reassessment. *Terrorism and Political Violence*, 9(2), 51-64. <https://doi.org/10.1080/09546559708427402>
- Zanini, M. & Edwards, S. J. A. (2001). The networking of terror in the information age. Arquilla, J., & Ronfeldt, D. (Eds). *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy* In (p. 29-60). RAND Corporation.

DÜNYA YEŞİL KAHVE İHRACATININ AĞ ANALİZİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

 Fatih BOZ^a

 Halil ÖZEKİCİOĞLU^b

 Hüseyin TOPUZ^c

Öz

Yeşil kahve dünya dış ticaretinde önemli bir ekonomik değere sahiptir. Ürün Karmaşıklık Endeksi'ne göre 104. en çok işlem gören ve 1024. en karmaşık üründür. 2021 yılında dünyada yaklaşık 10 milyon ton yeşil kahve üretimi, 7,8 milyon ton yeşil kahve ihracatı ve 7,5 milyon ton yeşil kahve ithalatı yapılmıştır. Bu çalışmada belirlenmiş araştırma soruları çerçevesinde 1986, 1995, 2000, 2010, 2013, 2018, 2020, 2021, 2022 yılları ihracat değerleri kullanılıp ağ analizi yapılarak dünya yeşil kahve ihracatında öncü ülkelerin ağ görselleri çıkartılmış ve elde edilen istatistiki değerler yorumlanmıştır. Buna göre ilk dönemlerde ticari bağlantı kuramayan ülkelerin sonraki dönemlerde bağlantı kurmaya başladıkları, ağların yoğunluklarının olumlu ekonomik dönemlerde giderek arttığı, özellikle salgın dönemi 2020 ve 2022 Rusya-Ukrayna savaşı dönemi gibi olumsuz ekonomik gelişmelerin olduğu yıllarda ise ağların yoğunluklarının azaldığı görülmüştür. Ayrıca dönemlere göre istatistiki değerlerde ve çekirdek ve çevre ülkelerde önemli değişimler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil kahve, Üretim ve dış ticaret, Sosyal ağ analizi.

INVESTIGATION OF WORLD GREEN COFFEE EXPORT USING NETWORK ANALYSIS

Abstract

Green coffee has an important economic value in world foreign trade. It is the 104th most traded and 1024th most complex product according to the Product Complexity Index. In 2021, approximately 10 million tons of green coffee was produced, 7.8 million tons of green coffee was exported and 7.5 million tons of green coffee was imported in the world. In this study, within the framework of the research questions determined, the export values of 1986, 1995, 2000, 2010, 2013, 2018, 2020, 2021, 2022 were used and network analysis was performed, network visuals of the leading countries in world green coffee exports were extracted and the obtained statistical values were interpreted. Accordingly, it has been observed that countries that could not establish commercial connections in the early periods began to establish connections in later periods, the density of the networks gradually increased in positive economic periods, and the density of the networks

^a Doktora Öğr., Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, fatih07boz@gmail.com

^b Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, hozekicioglu@akdeniz.edu.tr

^c Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, huseyintopuz@akdeniz.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 23.01.2024, Makale Kabul Tarihi: 14.03.2024

decreased in years of negative economic developments, especially during the epidemic period, 2020 and the 2022 Russia-Ukraine war period. In addition, significant changes were detected in statistical values and in core and peripheral countries according to periods.

Keywords: Green coffee, Production and foreign trade, Social network analysis.

Giriş

Geleneksel olarak kahve, Yengeç Dönencesi ve Oğlak Dönencesi arasında uzanan Kuzey'deki küresel tüketici ülkelerle Güney'deki küresel üretici ülkeleri birbirine bağlayan tropikal bir tarımsal emtia olarak görülmektedir. Zincirin ilk kısmı yani tarımsal üretim, hasat ve hasat sonrası olan aşamalar emek yoğun, imalat aşaması ise daha çok sermaye yoğunudur. 1989'da Uluslararası Kahve Örgütü kota sisteminin kaldırılmasının ardından ve ülkeler ve coğrafyalar arasında kahvenin işlenmesi ve tüketiminin küreselleşmesiyle birlikte, "ihracatçı/üreten" ve "ithalatçı/tüketici" ülkeler arasındaki ayrımı fark etmek zorlaştı (International Coffee Organization [ICO], 2020).

Kahve pazarlama kurullarının rolü ve işlevine ilişkin reform da dahil olmak üzere, kahve üreten ülkelerdeki tarım ve ticaretin serbestleştirilmesi ve yeniden yapılanma politikaları, kahve yetiştiricilerinin kar marjlarını artırmak için bir araya gelmeleri ve uluslararası tedarik zincirlerine entegre olmaları ve geleneksel ve yeni ortaya çıkan kahve tüketen pazarlara erişmeleri için yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu tür politikalar aynı zamanda çok uluslu alıcıların operasyonlarını genişletmelerine ve çeşitli ülkelerdeki kahve üreticileriyle doğrudan bağlantı kurmalarına ve onlardan satın almılara olanak sağlamaktadır. Ülke hükümetleri ve yerel kahve yetkilileri ve dernekleri, kahve değer zincirinin özel sektör tarafından yönlendirilen gelişimini büyük ölçüde hızlandırdı. Kısaca küresel değer zincirlerinin artmasıyla kahve sektörü üretim, üretkenlik, katma değer, istihdam ve uluslararası ticarete büyüme yaşadı (International Coffee Organization [ICO], 2020).

Son yirmi yılda büyüyen kahve pazarı, küresel kahve talebini, 1990'ların ortasında üretilen ortalama 95 milyon 60 kg'lık paketten, 2014-2018'de ortalama 157 milyon pakete çıkararak %65 arttırdı. Bu artış küresel kahve talebini yıllık bazda yaklaşık %2,2 oranında yükseltmiştir (International Coffee Organization [ICO], 2019). Dünyanın en çok işlem gören ürünlerinden olan kahve, Latin Amerika, Asya ve Afrika'daki ülkelerin ekonomik omurgası olmasına rağmen, kahve yetiştirme bölgelerindeki küçük ölçekli çiftçiler, yoksulluk, emtia fiyat dalgalanmaları ve iklim değişikliğinden kaynaklanan düzensiz yağışlar gibi etmenlerde de dahil olmak üzere birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır (Rainforestalliance, 2019).

2019 ve 2020 yılı dünya kahve üretiminin, Brezilya'daki Arabica ağaçlarının iki yıl süren üretim döngüsünün gecikmesi nedeniyle bir önceki yıla göre 5,3 milyon paket (60 kilogram) daha düşük yani 169,3 milyon pakete ulaşacağı tahmin edilmektedir. Brezilya ve Honduras'tan gelen düşük sevkiyatlar nedeniyle dünya ihracatı 4,7 milyon paket düşüşle 115,4 milyona düşmesi bekleniyor (United States Department of Agriculture [USDA], 2019).

Kahvenin %90'dan fazlası yeşil formda ihraç edilen bir üründür ve bu nedenle kahvenin katma değerinden alınan pay ithalatçı ülkelerde daha fazla olmaktadır (International Coffee Organization

[ICO], 2019). Günümüzde 30 yıl öncesine kıyasla küresel kahve ticaretinde daha fazla ülke aktif rol aldığından uluslararası kahve ticareti daha karmaşık hale geldi. Üretim yapmayan ülkeler kahve ihracatını önemli ölçüde artırdı (International Coffee Organization [ICO], 2020). Kahve, dünyanın en çok ticareti yapılan 124. ürünü olup ve 1024. en karmaşık ürünlerdendir (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2020).

Literatürde ticaretle ilgili kompleks ağ analizine dair bir çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar dönemsel, alansal, ürün bazında, incelenen ülke, bölge ve ekonomik oluşumlar bazında farklılıklara göre değişmektedir. Kahve ticaretini sosyal ağ analizi ile ilgili güncel birkaç çalışmaya rastlamıştır. Bunlardan Hayakawa ve Mukunoki (2021) Covid 19 döneminin yeşil kahve çekirdeğinin küresel ticaret ağı üzerindeki etkisi incelemiş, Utrilla vd., (2022) çalışmalarında 1995-2018 dönemi ticaret verilerine ağ analizi yapmışlar, kahve tedarik zincirindeki değerin yeniden dağılımını göstermek amacıyla uluslararası yeşil kahve pazarının dinamiklerini ve gelişimini incelemiş, Bacsi vd. (2023) 2020 Covid yılı ile 2018 Covid öncesi yılı karşılaştırarak yeşil kahve çekirdeklerinin küresel ticaret ağı üzerindeki etkisini sosyal ağ analiziyle incelemişler. Ayrıca ağ analizini farklı ürünler, ülkeler, bölgeler, ekonomik oluşumlar açısından inceleyen çalışmalar bulunmaktadır bunlar; Küresel ticaret bağlamında (Cepeda vd., 2019; Dong vd., 2021; Jiang vd., 2019; Ren vd., 2022; Vidya & Taghizadeh, 2021; Yang vd., 2015), Afrika içi ülkeleri (Zhang & Batinge, 2021), ASEAN ülkeleri (Pacini vd., 2021; Vidya & Taghizadeh, 2021), OECD ülkeleri (Erkekoğlu & Yılmaz, 2020), Çin, BRİ ve Afrika ülkeleri (Dumor vd., 2021; Fu vd., 2021), Latin Amerika ülkeleri (Calzada & Spinola, 2022), Şangay işbirliği ülkeleri (Wang & Sun, 2015) ve Merkezi Asya ve Kafkasya ülkeleri (Alkan, 2021) temel alınarak ağ analizi yapılan çalışmalar da mevcuttur. Bunun yanında yapılan bu çalışmalardan (Alkan, 2021; Alkan & Kocabaş, 2020; Calzada & Spinola, 2022; Cepeda vd., 2019; Dumor vd., 2021; Erkekoğlu & Yılmaz, 2020; Jiang vd., 2019; Wang & Sun, 2015; Vidya & Taghizadeh, 2021; Zhang & Batinge, 2021;) genel ticaret (Dong vd., 2021; Fu vd., 2021; Qi vd., 2021; Ren vd., 2022; Yang vd., 2015;), enerji, (Deng vd., 2021; Hu vd., 2021; Soyuyiğit & Yavuzaslan, 2018) gıda, (Angelidis vd., 2021; Choi vd., 2021) gıda, (Özekioğlu vd., 2023; Zhu & Liu, 2023) elektronik ürün bağlamında çalışmalar yapmışlardır.

Çalışmamızda öncelikle dünya yeşil kahve üretim ve dış ticaret ve tüketim istatistikleri verilmiş, ayrıca dış ticaretinde etkin ülkelerin istatistiki verilerine yer verilmiştir. Sonra dünya yeşil kahve ihracatında seçilmiş öncü ülkelerin verilerini kullanarak ihracat ağı Ucinet programıyla analiz edilip sonuçlarına yer verilmiştir. Bu amaçla dünya ekonomisi ve dış ticareti için önemli dönüm noktaları olan yıllar belirlenmiştir. Son olarak çalışmada Rusya-Ukrayna savaşı dolaylı meydana gelen ticari sıkıntılar ve gübre arzı krizinin kahve üretim miktarı ve yeşil kahve ticaretini nasıl şekillendirdiği belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre 1986, 1995, 2000, 2010, 2013, 2018, 2020, 2021, 2022 yıllarının ağ analizi çıkartılmıştır. Analiz sonuçlarına göre meydana gelen değişimler önemli negatif yada pozitif ekonomik ve dış ticaret gelişmeleriyle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ağ analizi istatistiki sonuçları yorumlanmış, çekirdek ve çevre ülke sayıları nasıl değişim gösterdiğini belirtilmiştir.

Çalışmamız bu yönüyle literatüre en güncel çalışmalardan birisi olarak katkı yapmaktadır. Ayrıca çalışmamız uzun dönemleri kapsayarak ağ analiziyle ticaretteki değişimleri göstermesi, Rusya-Ukrayna savaşının oluşturduğu ticari riskleri ve savaşın dünya gübre krizine neden olması gibi konular

bağlamında ticaret ağlarındaki değişimleri tespit etmesi açısından da özgündür. Bunun yanında özellikle çekirdek ve çevre ülkelerdeki uzun dönemli değişimleri ortaya koyması açısından da özgünlüğe sahiptir.

A. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde kahve ile ilgili yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar ülke, bölge, yöntem, açısından farklılaştığı gibi yapılan analizler ve alanlar açısından da farklılaşmaktadır. Bu çalışmalar kahve ticareti, kahvenin adil ticareti, kahve ticaretinin oluşumu, kahvenin ticari ağları, kahvenin ticari sürdürülebilirliği, kahve üretimi, kahve üretiminde sürdürülebilirlik, kahve üretim yöntemleri, kahve üretim türleri, kahve talebi, kahve fiyatının belirleyicileri, kahve fiyatı artışının nedenleri, iklimin kahve fiyatına etkisi, kahve fiyatının enflasyonla ilişkisi, kahvenin ikame ürünlerle fiyat ilişkisi, sinir ağları ile kahve fiyatını tahminleme, iklim-kahve üretimi ilişkisi, kahvenin geliri, kahve tedarik zinciri, kahve değer zincirinde dijitalleşme, kahve tüketiminin su kıtlığına etkisi, kahvenin ihrac amaçlı ithalatı ve belirli dönemleri kapsayan kahveyle ilgili literatür taraması gibi alanlarda çeşitlenmektedir.

Raynolds vd., (2004) çalışmalarında Güneydeki üreticilerle Kuzeydeki tüketicilerin adil kahve ağ bağlantısında devam eden hızlı artışı araştırmayı amaçlamışlardır. Bu nedenle Latin Amerika'daki yedi kahve üretici kooperatifi deneyimlerinin karşılaştırmalı bir analizini yaparak adil ticaret ağlarında başarının nedenlerini ortaya koymuşlardır. Analiz sonuçlarına göre kahve organizasyonları, toplulukları ve üreticilerinin adil ticaretten maddi ve manevi önemli faydalar elde ettikleri tespit etmişlerdir. Ayrıca adil ticaretten elde edilen finansal faydaları kısa vadede önemli, uzun vadede ise sürdürülebilir kalkınma için kapasite geliştirmenin daha önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Bacon (2005) çalışmasında değişen yönetim yapıları, kurumsal yoğunlaşma, aşırı arz, değiştirilebilir ticari sınıf, çekirdek kahve ve düşük çiftlik geçit fiyatları geleneksel kahve piyasalarındaki krizi karakterize ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bir araştırma ekibinin satışların organik ve adil ticaret pazarlarına etkisini ölçmek için 228 çiftçiyi incelediğini ve sonuç olarak organik ve adil ticaret ağlarına katılmanın çiftçilerin geçimlerinde oluşan kırılganlığını azalttığını tespit etmiştir.

Taylor (2005) çalışmasında iyi bilinen iki piyasa temelli sosyal değişim girişimini, piyasa güçlerini sosyal ve çevresel hedeflere ulaşmak için kullanılan Adil Ticari Kahve ve Orman Yönetim Konseyi sertifikalarını incelemiştir. Her ikisi için de en zor olanın asıl hedeflere zarar vermeden geleneksel pazarda faaliyet göstermek olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca her iki girişimin de geleneksel piyasa mantığı uygulamalarından ve etkin aktörlerden benzer baskılara maruz kaldığını belirtmiştir.

Hill (2010) çalışmasında kahve için algılanan fiyat riskinin beklendiği gibi önemli olduğu bulmuştur. Beklenmedik bir durum olarak da, algılanan fiyat riskinin hane halkları arasında önemli ölçüde değiştiğini belirtmiştir.

Cifuentes ve Nates (2016) çalışmalarında Kolombiya da beş ana şehirdeki uluslararası kahve fiyatı ile perakende kahve fiyatları arasındaki ilişkiyi eş bütünleşme testleri, Granger nedensellik testleri ve dürtü-tepki fonksiyonları ile incelemiştir. Sonuçlara göre beş ana şehirdeki perakende fiyatları ile dünya kahve fiyatı arasında uzun vadeli bir ilişkinin olduğunu, uluslararası kahve fiyatlarından

perakende kahve fiyatlarına tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmişler. Ayrıca uluslararası küresel fiyatın geçişinin büyüklüğü, çoğu perakende kahve fiyatı için 36 ay yada daha fazla sürede olduğunu belirlemişlerdir.

Traore ve Badolo (2016) çalışmalarında iki yakın ikame mal olan kakao ve kahve fiyatları arasındaki hareketi inceleyip iki fiyatın birlikte entegre olduğunu tespit etmişlerdir. Kahve fiyatının kakao ile ilgili uzun dönem esnekliğinin 0,88 olduğunu, kakao fiyatının kahve fiyatının nedeni olduğu ve kakao fiyatının ise kahve fiyatının nedeni olmadığını tespit etmişlerdir. Bu bulgulara göre, kahve fiyatlarının tahminini amaçlayan modellerin kakao fiyatlarını da içermesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Ssebunya vd., (2017) çalışmalarında Uganda'da da uzun süredir devam eden Robusta kahve üretici grupları sertifikasyon faaliyetinin net çiftlik geliri üzerinde önemli bir etkisi olmadığını ancak, sertifikalı ve sertifikasız çiftçiler arasındaki net çiftlik gelirinde üyelik sürelerine göre %20'lik fark olduğunu tespit etmişlerdir. Buna karşılık, sertifikalı Arabica kahve çiftçi gruplarının, %151'lik pozitif net çiftlik geliri etkileri gözlemlemişlerdir. Sertifikalı veya sertifikasız, uzun süredir devam eden grup üyeliklerinde pozitif gelir etkileri olduğu tespit etmişlerdir.

Lopez ve Herrera (2017) çalışmalarında küresel ve ulusal düzeyde kahve istatistiklerini analiz etmeyi amaçlamışlardır. İklim değişkenliği, üretim fiyatının artması, işgücü sıkıntısı ve kahve fiyatlarının dalgalanması gibi faktörlerin kahve endüstrisini etkilediğini ve Kolombiya'da kahve yetiştiriciliği yapılan bazı bölgelerde ve bazı üretici ülkelerdeki üretim eğiliminin düşmesinin yapısal nedenleri olabileceğini tespit etmişlerdir.

Bargawi ve Newman (2017) çalışmalarında Tanzanya kahve fiyat zincirinde fiyat oluşumu ve geçişin yapısını incelemişlerdir. Sonuç olarak uluslararası kahve tüccarlarının davranışları ve küresel sermaye birikim karakterindeki aşırı değişimler nedeniyle dünya kahve fiyatının giderek değişken hale geldiğini tespit etmişlerdir.

Atmadji vd., (2018) çalışmasında Endonezya ve Vietnam kahvesinin talep fonksiyonunu kullanarak Malezya halkının gözündeki konumunu karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Sonuç olarak Malezya'nın Endonezya kahvesi talebinde eş bütünleşme görülürken, Malezya'nın Vietnam kahvesi talebinde eş bütünleşme görülmediğini tespit etmişlerdir.

Salisu vd., (2018) çalışmalarında kentsel kahve fiyatı ile geleneksel Phillips eğrisinin ABD enflasyonun da sadece tahmin sürecinde istatistiksel etkiler üzerine daha iyi tahmin sonuçları ortaya koyacağını tespit etmişlerdir. Sonuç olarak alternatif enflasyon ölçümleri, farklı veri frekansları, yüksek sipariş zamanlarında, çoklu veri örneklerinde ve çoklu gözlemlerde daha güçlü sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir.

Quiroga vd., (2019) çalışmalarında kahve üreticisinin kırılganlığı ve Nikaragua'daki iklim değişikliğine uyum kapasitesini incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre bahçelerin büyüklüğü veya üreticilerin eğitim düzeyleri gibi yönlerin, çiftçilerin uyum kapasitesi algılarını değiştirdiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca büyük çiftlik sahiplerinin kendilerini iklim değişikliğinin etkilerine adapte olmakta sınırlı bulsa da böyle durumlarla baş edebilme yeteneklerinin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bunun

yanında yoksulluk sınırı altındaki oran ne kadar az çıkarsa uyum kapasitesinin o denli yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Gerard vd., (2019) çalışmalarında kahve kavurma makinelerinin doğrudan çiftçilerden kaynaklanma güdülerinin ve doğrudan ticari sürdürülebilirlik etiketinin kullanılıp kullanılmayacağına nasıl karar verdiğini analiz etmişlerdir. Bunun için, 11 ABD'li kavurma makinesi sahibi ve üç kahve hissedarıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapmışlardır. Sonuç olarak müşterilerin sürdürülebilir kaynak uygulamalarını anladıklarında kahveye daha fazla değer vereceğini, kahve kavurma fabrikalarının kalitesinden ve kahve kaynak kullanımındaki iletişimlerinden ötürü kahveyi doğrudan elde ettiklerini tespit etmişlerdir.

Sengere vd., (2019) çalışmalarında çiftçi kooperatiflerinin iki durum çalışmasını kullanarak kolektif eylemlerini araştırıp mevcut değer zinciri aktörleri arasındaki ortaklıklarını değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Ayrıca, çiftçi gruplarıyla ortaklıklar hakkında daha fazla bilgi edinmek için değer zinciri aktörleriyle yapılan röportajla da desteklenmişlerdir. Sonuçlara göre ortak eylemler ve ortaklıklar yoluyla, kahve üreticilerinin kahve üretimini ve kalitesini artırabileceğini, yetiştirici gruplarındaki yönetim sistemlerini geliştirebileceğini, topluluk geliştirme hizmetlerini cazip hale getirebileceğini ve başka girişimci faaliyetlere evrilebileceğini tespit etmişlerdir.

Anh vd., (2019) çalışmalarında çoklu lojistik regresyon analiziyle küçük ölçekli çiftçilerin farklı sözleşmeli tarım modelleri için seçimlerini etkileyen faktörleri analiz etmeyi amaçlamışlardır. Vietnam, Dak Lak eyaletinde sertifikalı kahve üretimi yapan 183 küçük çiftçi katılımıyla yapılan araştırma örneğine göre, çalışma, gayri resmi model, aracı model ve çekirdek emlak modeli dahil olmak üzere farklı üretim sözleşme tipleri olduğunu ortaya koymuşlardır. Küçük hissedarların farklı sözleşmeli tarım modelleri tercihlerini etkileyen önemli faktörlerin cinsiyet, çiftlik büyüklüğü, girdi sağlanması, fiyat seçeneği, teknik yardım, teslimat programı ve izleme gibi etmenler olduğunu belirtmişlerdir.

Lingnau vd., (2019) çalışmalarında kahve üretiminde sürdürülebilirliği araştırmışlardır. Sonuç olarak sürdürülebilir ürün uygulamasında tüketicilerin ekstra bir maliyete katlanmadıklarını, ama özellikle sosyal boyuttaki kötü davranışların cezalandırıldığını tespit etmişlerdir. Ayrıca, tüketiciler nezdinde kötü davranışlara verilen cezanın iyi davranışlara verilen ödüllerden daha yaptırıcı olduğunu, sertifikasyonların sertifikalı kahve tüketiminde tüketicilerin ödeme tercihini çok fazla etkilemediğini tespit etmişlerdir.

Kuma vd., (2019) çalışmalarında gıda politikası tartışmalarındaki temel sorulardan biri olan düşük gelirli ülkelerde gıda güvenliğinin sağlanması için nakdin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle Etiyopya'da yaklaşık 1600 kahve çiftçisinden elde edilen verileri kullanarak yapılan analize göre kahve gelirinin gıda güvenliğinin artmasıyla ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Rahman ve Siswowyanto (2019) çalışmalarında hasat öncesi ve hasat sonrası dönemlerde kahve üretimi üzerine yapılan özel analizlerle bilgi eksikliğinin varlığını ve ürün inovasyonu üzerindeki etkisini tartışmışlardır. Sonuç olarak hasat öncesi dönemde öğrenme ve prosedür eksikliğinin kahve üretim inovasyonuna önemli bir etkisinin olmadığını, bu dönemdeki deneyimsizliğin ise inovasyonu önemli ölçüde etkilediğini tespit etmişlerdir. Hasat sonrası dönemde ise, öğrenme eksikliğinin kahve

üretiminde yeniliği önemli ölçüde etkilediğini, işlemsel ve deneyim eksikliğinin, önemli bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Agostini vd., (2020) çalışmalarında kurumsal faktörlerin sosyal yeniliği etkilediğini ve kahve üretim faaliyetlerinin gerçeği nasıl değiştirdiğini anlamak için nüfusun %75'inin aşırı yoksul bir bölge olan Meksika'nın güneyindeki bir organik kahve değer zincirini koordine eden sosyal girişimlerin ortaklık faaliyetlerini analiz etmişlerdir. Sosyal yeniliğin kendi kendine dönen bir faaliyet şeklinde genişleyerek kurumsal boşlukları doldurduğunu tespit etmişlerdir.

Wang vd., (2020) çalışmalarında artırılmış Dickey-Fuller testini kullanarak küresel kahve pazarındaki fiyat şismelerini araştırmışlardır. Sonuçlara göre, kahve pazarında Ocak 1990'dan Eylül 2017'ye kadar üç defa fiyat artışı olduğunu ve bu sırada kahve fiyatının asıl değerinden saptığını tespit etmişlerdir. Bu duruma arz ve talep arasındaki uyumsuzluk, spekülasyon, ABD dolarındaki dalgalanmalar ve iklim değişikliğinin neden olduğunu tespit etmişlerdir.

Hayakawa ve Mukunoki (2021) çalışmalarında yeşil kahve çekirdeklerinin küresel ticaret ağı üzerindeki etkisini sosyal ağ analiziyle incelemişlerdir. Buna göre pandeminin ikili ticari ilişkileri önemli ölçüde değiştirdiğini, bu dönemde toplam ticaret hacminin düştüğünü ve ticari bağlantı sayısının da azaldığı tespit etmişlerdir.

Bilen vd., (2022) çalışmalarında iklim değişikliğinin kahve üretimi ve diğer ekosisteme olan etkileri araştırmak için mevcut literatürü incelemişlerdir. Amerika, Afrika ve Asya ülkelerini kapsayan bölgelerden 148 çalışma olduğunu tespit etmişlerdir. İklim değişikliğinin kahve üzerindeki etkilerini değerlendirmek için ekosistem ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri üzerine daha fazla çalışma yapılması gerektiğini önermişlerdir.

Calzada ve Spinola (2022) Latin Amerika ülkeleri ve seçilmiş ticaret ortakları arasında dengeli ve dengesiz ticaretin nasıl oluştuğuna odaklanarak bölgedeki ticaret kalıplarını incelemişlerdir. Buna göre çoğu Latin Amerika ülkesinin bölge dışındaki ortaklarıyla ilişkilerinin büyük ölçüde dengesiz olduğunu tespit etmişlerdir. Aynı zamanda bölgedeki dengeli ticaret ağının istikrarlı bir şekilde genişlediğini de vurgulamışlardır.

Deina vd., (2022) literatüre aşırı öğrenen makineler sinir ağını kullanarak kahve fiyatını tahmin etmeye yaran bir yöntem kazandırmayı amaçlamışlardır. Bunun için metodoloji ve trendli verilerin işlenmesi gibi ön işleme adımlarının gerekli olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca gecikmeleri belirlemek için kısmi otokorelasyon fonksiyon filtresini kılavuz olarak kullanmışlardır. Bunun yanında bu modeli kıyaslamak için Üstel Düzeltme (ES), Otoregresif ve Entegre Otoregresif ve Hareketli Ortalamalar gibi MLP ve doğrusal modeller uygulamışlardır. Sonuç olarak literatüre özgün bir model sunmuşlardır.

Edelmann vd., (2022) çalışmalarında Peru'daki kooperatifler tarafından örgütlenen çiftçiler, Avusturya ve Almanya'daki alıcılarla yapılan üç vaka çalışmasında, coğrafi olarak uzak değer zinciri aktörleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Sonuç olarak daha ileri düzey yakınlık boyutları oluşturmak için yüz yüze temasların gerekli olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca yakın ilişkilerin, aktörlerin daha fazla tanınmasına, onore edilmesine, iyi bir itibara sahip olmasına, yüksek kahve kalitesi

ve çiftlik giriş fiyatlarına ve uzun vadeli istikrarlı ilişkiler geliştirilmesine öncülük ettiğini vurgulamışlardır. Çiftçilerin daha yüksek kalitede yeşil kahve üretebilmesi için alıcılara ve kahve işleyicilere bağlı olduğunu belirtmişlerdir.

Pancsire (2022) çalışmasında kahve ile ilgili literatürü incelemiş ve küresel kahve ticaretiyle ilgili çok az yayının olduğunu tespit etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kahve ticaretinin üç tarihsel aşaması olduğunu, araştırmacıların adil ticaret, kahvenin sürdürülebilirliği, kahve değer zinciri ve çeşitli düzenleme biçimleri gibi alanlarda genel olarak çalışmalar yaptıklarını tespit etmiştir.

Renard (2022) çalışmasında sürdürülebilirlik kavramının belirsizliğini vurguladıktan sonra, Meksika'nın artan kahve krizi bağlamında Nestle tarafından benimsenen 4C davranış kurallarının etkilerini analiz etmiştir. Sonuç olarak sürdürülebilirlik ile Nestle'nin 4C sertifikalı kahve tedarik ettiği Meksika kahve üretim bölgelerindeki gerçeklik arasında bir uyumsuzluk olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca kuralların uygulamada ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik değerlerinden uzak olduğunu belirtmiştir.

Rendon vd., (2022) çalışmalarında kahve işleme zincirini değerlendirmek ve bilimsel literatürdeki en önemli kalite yönlerini belirlemek amacıyla 1.470 makaleden oluşan sistematik bir haritalama çalışması gerçekleştirmişlerdir. Buna göre fincan kalitesi ve biyokimyasal bileşimin en çok araştırılan kalite özellikleri olduğunu tespit etmişlerdir. En çok kullanılan tekniklerin analitik kimya yöntemleri, en çok çalışılan türün Arabica, en çok kullanılan örneğin yeşil kahve olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca hasat sonrası aşamada kalite kontrolün daha fazla ilgi gördüğü ve en çok araştırılan aşama olduğu, hasat öncesi aşamalarda ise yönetim uygulamalarının öne çıktığını vurgulamışlardır.

Robichaud ve Yu (2022) çalışmalarında Z kuşağının adil ticaret kahvesine yönelik satın alma niyetini Gereçeli Eylem Teorisi bağlamında incelemişlerdir. Sonuç olarak adil ticaret bilgisinin ürüne olan ilgi üzerinde önemli bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, adil ticarete yönelik genel tutumların ürün ilgisi, ürünün beğenilirliği ve rahatlığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Son olarak ürün ilgisi ve öznel normlar, Z kuşağının adil ticaret kahvesine yönelik satın alma niyetlerini önemli ölçüde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Utrilla vd., (2022) çalışmalarında 1989'da kota sisteminin kalkmasından sonra yeşil kahve ticaretinin nasıl evrildiğini 1995-2018 dönemi ticaret verilerini kullanarak ağ analiziyle incelemişler. Kahve tedarik zincirindeki değerlerin yeniden dağılımını ortaya koymak için uluslararası yeşil kahve pazarı dinamiklerini ve gelişimini incelemişlerdir. Yeşil kahve ticareti, geleneksel olarak kahve üreten birçok ülkede dağıılmakta olduğunu, başlıca kahve üreticilerinin yanı sıra bazı üretim yapmayan ülkelerde de yoğunlaşmaya gittiğini tespit etmişlerdir. Uluslararası yeşil kahve pazarının yapısındaki bu değişiklikler, üreten ve ithal eden ülkeler arasında daha büyük eşitsizliğe sebep olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca veri analizi sonuçlarına göre incelenen dönemde, yeşil kahve ticaretinin önemli ölçüde arttığını, ticari rolü olan ülkelerin sayısının azaldığını, böylece elde edilen payın büyük ihracatçı ülkelerden yana arttığını, küçük ihracatçı ülkelerin ise aleyhine olduğunu tespit etmişlerdir.

Valencia vd., (2022) çalışmalarında kahve çekirdeğinin taşıma ve depolama aşamalarındaki durumunu veri doğrulamayla izlemek için akıllı bir sözleşme yöntemini seçmişlerdir. Bunun için

Hyperledger Fabric Blockchain aracını kullanmışlardır. Önerilen akıllı sözleşmeyi JavaScript kullanarak yazmışlardır. Sonuç olarak akıllı sözleşme ve blockchain teknolojisine sahip izlenebilirlik şeması ve uzman bilgisini kullanarak, taşıma veya depolarda saklama sırasında kahve çuvallarının uygunsuz kullanımından kaynaklanan kayıpları azaltmak için zamanında eylem önerileri gerçekleştirilebileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca veri doğrulamayla, tedarik zincirlerindeki güvenilirliğin artırılabilceğini ve ölçüm hatalarının azaltılabileceğini vurgulamışlardır.

Bacsi vd., (2023) çalışmalarında 2020 Covid yılı ile 2018 Covid öncesi dönemi karşılaştırarak yeşil kahve çekirdeklerinin küresel ticaret ağı üzerindeki etkisini sosyal ağ analiziyle belirlemeyi amaçlamışlardır. Buna göre pandemi öncesi ile pandemi yılları arasında bazı önemli aktörlerin rolünün önemli ölçüde değiştiğini ve birçok ticari ilişkinin kesintiye uğradığını tespit etmişlerdir. Genel ticaret değerinin düştüğünü ve ticari bağlantı sayılarının değiştiğini, bazı ülkelerin kazanç elde ettiğini, ancak daha çok ülkenin kayıp yaşadığını tespit etmişlerdir.

Dupas vd., (2023) çalışmalarında 1986'dan 2016'ya kadar küresel tarımsal üretim ve ticaretin ülke düzeyinde merkezleştirilmesini tahıllar, yağ bitkileri, et, meyve ve sebzeler, kahve ve kakao olarak altı ürün bağlamında incelemişlerdir. Küresel ticaretteki yeniden ihracatı ülke başı üretim, ithalat ve ihracat kütle dengelerini değerlendirerek tahmin etmişlerdir. Sonuç olarak küresel ticaretin ve yeniden ihracatın üretimden katlanarak daha hızlı arttığını ve üretim ve ticaretin az sayıda ülke arasında yoğun olarak merkezleştiğini tespit etmişlerdir. Birçok tarımsal kategori akışlarında merkezleşmenin üretim ve net ihracat açısından zamanla arttığını, net ithalat ve yeniden ihracat açısından ise azaldığını ortaya koymuşlardır. Ayrıca yeniden ihracat yapan ülkelerin sayısındaki artışın yanı sıra, yeniden ihracat rotalarının giderek daha fazla sanayileşmiş ülkeler tarafından domino edildiğini vurgulamışlardır.

Hidalgo vd., (2023) çalışmalarında sosyo-teknik bir yaklaşım kullanarak kahve değer zincirinde dijitalleşme sürecindeki inovasyon yollarını incelemişlerdir. Ayrıca bu değer zincirindeki sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunmayı amaçlamışlar ve bu yolların fırsatlarını ve zorluklarını tanımlamışlardır. Buna göre sürdürülebilirliğin dijital danışmanlık hizmetleri, ticaret platformları ve izlenebilirlik sistemlerinin farklı boyutlarını etkilemesi muhtemel iki dijitalleşme yolu olduğunu tespit etmişlerdir.

Pramulya vd., (2023) çalışmalarında Gayo Arabica kahvesi tarımsal ağaçlandırma ve tarımsal sanayideki CO2 döngüsü ve kahve plantasyonunun net CO2 ha-1'ini tanımlamayı amaçlamışlardır. Sonuç olarak, CO2 döngüsü Gayo Arabica kahvesi tarımsal ağaçlandırmanın ve tarımsal sanayinin sürdürülebilirliğini olumlu yönde etkilediğini bulgulamışlardır.

Sporchi vd., (2023) çalışmalarında üretici ve tüketici ülkelerden oluşan küresel kahve tüketiminin su kıtlığı üzerindeki etkisini ölçmüşlerdir. Sonuç olarak bu etkinin küresel düzeydeki değişiminin tüketici tercihlerinden kaynaklandığını tespit etmişlerdir. ABD, AB ve Asya ülkelerinin kahve tüketiminin, çoğunlukla Afrika ve Güney Amerika ülkelerindeki su kıtlığı üzerinde etki yarattığını, bunun da küresel ticaret akışlarının arkasında var olan ekonomik eşitsizlikleri temsil ettiğini ortaya çıkarmışlardır. Bu nedenle, mevcut ve gelecekteki sıkıntılara çözüm bulmak için su kaynaklarının korunmasını da içeren acil çevresel sürdürülebilirlik eylemlerinin gerekli olduğunu vurgulamışlardır.

Valenciano vd., (2023) çalışmalarında Kosta Rika'daki üretici kahve fiyatlarının belirleyicilerini çevresel, bölgesel, kalite ve uluslararası boyutların etkisi bağlamında 2008-2016 dönemi panel veri setiyle araştırmışlardır. Sonuç olarak yerli kahve fiyatlarını etkileyen üç grup değişken olduğunu belirlemişlerdir. Bunların kahve yetiştiricilerinin kontrolü dışında olan ve yeşil kahvenin uluslararası fiyatı veya çokuluslu şirketlerin gücü ve kahve kalitesiyle ilgili olup üreticiler tarafından kolay değiştirilemeyen kahvenin hasat edildiği rakım veya ağaçların verimi gibi etmenlerden oluştuğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca adil ticaret değirmenleri ve organik kahveyle ilgili iki sertifikasyon olduğunu, organik kahvenin daha yüksek fiyatlarda satıldığını bulgulamışlardır.

B. DÜNYA YEŞİL KAHVE ÜRETİM, TÜKETİM VE DIŞ TİCARET İSTATİSTİKLERİ

Tablo 1'de dünya yıllık yeşil kahve üretim istatistikleri görülmektedir. Buna göre üretim zaman zaman düşüşler gösterse de artan bir eğilime sahiptir. Yeşil kahve bitkisel bir üretim olduğundan birçok etmene bağlı olarak yıllık rekoltelerde değişiklikler olmaktadır.

Tablo 1. 1962-2021 Yılları Arası Dünya Yıllık Yeşil Kahve Üretim İstatistikleri (Ton).

Yıllar	Üretim	Yıllar	Üretim	Yıllar	Üretim	Yıllar	Üretim	Yıllar	Üretim
1961	4.527.876	1974	4.603.209	1987	6.385.156	2000	7.498.777	2013	8.839.151
1962	4.584.371	1975	3.522.508	1988	5.645.491	2001	7.379.936	2014	8.733.513
1963	4.152.127	1976	4.399.391	1989	5.908.041	2002	7.928.506	2015	8.833.372
1964	3.769.389	1977	4.725.186	1990	6.063.096	2003	7.039.092	2016	9.337.728
1965	4.981.569	1978	4.973.090	1991	6.062.928	2004	7.862.898	2017	9.303.892
1966	4.052.231	1979	4.839.219	1992	6.086.345	2005	7.392.093	2018	10.559.453
1967	4.332.681	1980	6.083.218	1993	5.554.947	2006	8.147.847	2019	10.353.315
1968	3.936.446	1981	4.940.877	1994	5.722.718	2007	8.134.626	2020	11.244.393
1969	4.272.399	1982	5.582.080	1995	5.529.155	2008	8.489.789	2021	10.497.406
1970	3.849.638	1983	5.221.504	1996	6.197.692	2009	7.777.818	2022	10.782.333
1971	4.663.275	1984	5.824.530	1997	6.072.140	2010	8.460.562		
1972	4.570.708	1985	5.237.224	1998	6.632.659	2011	8.369.736		
1973	4.185.724	1986	4.603.209	1999	6.790.773	2012	8.798.585		

Kaynak: (Food and Agriculture Organization [FAO], 2023, a).

Bunlardan en önemlilerinin artan talebin arza olan etkisi, devletlerin üretimlere verdikleri teşvikler, meydana gelen teknolojik gelişmeler yada küresel olarak ortaya çıkan olumlu ekonomik gelişmeler veya devletler arası yapılan serbest ticaret anlaşmaları yada artan nüfus olduğu söylenebilir. Bunun yanında mevsimsel yaşanan doğal afetler yada girdilerde meydana gelen değişiklikler de etki etmektedir. Ayrıca üretimde bir önceki döneme göre 1986, 1995 ve 2021 yılları azalış, 2000, 2010, 2013, 2018, 2020 ve 2022 yıllarında ise artış yaşandığı görülmüştür.

Tablo 2'de dünya yıllık yeşil kahve ihracat istatistikleri görülmektedir. Buna göre ihracat değerleri zaman zaman düşüşler gösterse de da artan bir eğilim sergilemiştir. Arz ve talepte meydana gelen artışlar, artan nüfus, ülkelerin bir birleriyle yaptıkları serbest ticaret anlaşmaları, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslar üstü kuruluşların dünya ticaretinde kattığı pozitif etkiler, Uluslararası Kahve Birliğinin kurulması ve küresel anlamda birçok kahve mağazalarının (starbucks gibi) açılması gibi etmenler ürüne olan erişimi kolaylaştırmış böylece ihracat artış göstermiştir.

Tablo 2. 1962-2021 Yılları Arası Dünya Yıllık Yeşil Kahve İhracatı İstatistikleri (Ton).

Yıllar	İhracat	Yıllar	İhracat	Yıllar	İhracat	Yıllar	İhracat	Yıllar	İhracat
1961	2.726.281	1974	3.345.382	1987	4.366.081	2000	5.498.668	2013	6.965.989
1962	2.881.754	1975	3.519.232	1988	4.110.632	2001	5.440.411	2014	7.271.389
1963	3.089.989	1976	3.588.035	1989	4.653.293	2002	5.492.458	2015	7.187.685
1964	2.861.536	1977	2.876.176	1990	4.843.809	2003	5.229.484	2016	7.504.503
1965	2.755.848	1978	3.385.842	1991	4.642.083	2004	5.615.493	2017	7.352.155
1966	3.090.678	1979	3.738.529	1992	4.723.144	2005	5.576.667	2018	7.492.935
1967	3.170.537	1980	3.677.093	1993	4.689.182	2006	5.921.492	2019	7.977.394
1968	3.366.653	1981	3.665.021	1994	4.566.235	2007	6.157.520	2020	7.693.361
1969	3.408.308	1982	3.879.092	1995	4.239.714	2008	6.339.194	2021	7.823.018
1970	3.250.776	1983	3.946.700	1996	4.831.049	2009	6.304.194	2022	7.776.421
1971	3.260.271	1984	4.124.510	1997	4.899.426	2010	6.581.894		
1972	3.541.036	1985	4.300.715	1998	4.907.789	2011	6.727.923		
1973	3.761.778	1986	3.977.323	1999	5.260.266	2012	7.119.837		

Kaynak: (Food and Agriculture Organization [FAO], 2023, b).

Bazı dönemlerde ihracatta meydana gelen düşüşler ise olumsuz hava şartları gibi arzı etkileyen sebepler, küresel salgınlar ve savaş gibi faktörlerden kaynaklanmıştır. Tabloya göre ihracatta bir önceki döneme göre 1986, 1995, 2013, 2020 ve 2022 yıllarında azalış, 2000, 2010, 2018 ve 2021 yıllarında ise artış görülmüştür.

Tablo 3. Dünya 2021 Yılı Yeşil Kahve Üretim (Ton) Ve Dış Ticaret (\$), (Ton) Verileri.

Dünya Üretim (Ton)	9.917.957 (Ton)
Dünya İthalat	7.583.355 (Ton)
Dünya İhracat	22.582.855.000 (\$)
	7.810.370 (Ton)
	22.315.424.000 (\$)

Kaynak: (Food and Agriculture Organization [FAO], 2023, c).

Tablo 3’de 2021 yılı dünya yeşil kahve üretim ve dış ticaret istatistikleri görülmektedir. Buna göre söz konusu dönemde yaklaşık 10 milyon ton kahve üretimi yapılmıştır. Yine tabloya bakıldığında zaman yaklaşık 7,5 milyon ton kahve ithal edilmiştir ve bu miktar yaklaşık 22,5 milyar dolarlık bir değere denk gelmektedir. Aynı dönem yaklaşık 7,8 milyon ton kahve ihraç edilmiş bu miktar yaklaşık 22,3 milyar dolarlık değerdedir.

Tablo 4. 2021 Yılı Yeşil Kahve İhracatçı Ülkeler solda ve İthalatçı Ülkeler Sağda (%)

İhracatçı Ülkeler (%)	İhracatçı Ülkeler (%)	İthalatçı Ülkeler (%)	İthalatçı Ülkeler (%)
Brezilya % 19,8	Guatemala % 2,65	ABD % 19	İngiltere % 2,95
İsviçre % 9,32	Hollanda % 2,55	Almanya % 10,6	Güney Kore % 2,57
Kolombiya % 8,95	Endonezya % 2,5	Belçika % 5,94	Polonya % 2,3
Almanya % 8,21	ABD % 2,16	Fransa % 5,9	Rusya % 1,95
Vietnam % 6,5	Peru % 2,12	İtalya % 5,25	İsviçre % 1,7
İtalya % 5,88	Hindistan % 1,86	Japonya % 3,76	Avustralya % 1,42
Honduras % 3,74	Kanada % 1,6	Kanada % 3,74	Çin % 1,38
Fransa % 3,52	Nikaragua % 1,55	Hollanda % 3,44	Avusturya % 1,26
Etiyopya % 3,23	Uganda % 1,52	İspanya % 3,17	İsveç % 1,17

Kaynak: (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2023).

Tablo 4’de 2021 yılı küresel yeşil kahve ihracatında (sol kısım) ve ithalatında (sağ kısım) öncü ülkeleri göstermektedir. Buna göre üretici ülkelerin ihracatlarının daha yüksek orana sahip olduğu öne çıkmıştır. En fazla ihracat oranına en fazla üretime sahip olan Brezilya (%16,8), ikinci Kolombiya (%8,9), üçüncü ve dördüncü sırada üretici ülkeler olmayan İsviçre (%9,32) ve Almanya (%8,21) sahiptir. Öne

çıkan önemli bir gösterge ise ihracatçı ülkelerin önemli kısmının Güney Amerika ülkeleri olmak üzere, Afrika ve Asya ülkelerinden oluşmasıdır. Ayrıca Almanya, İsviçre ve İtalya gibi ülkeler kahve üreticisi ülke olmamasına rağmen ihracatta yaklaşık %23'lük bir orana sahiptirler. Bunun nedeni ise ihracat amaçlı ithalat yapmalarından, yani yeşil olarak aldığı kahveyi işleyip daha yüksek fiyattan satarak gelir elde etmeleridir. 2021 yılında küresel yeşil kahve ithalatçısı ilk beş ülke sırasıyla ABD (%19), Almanya (%10,5), Belçika (%5,94), İtalya (%5,25) ve Fransa (%5)'dan oluşmuştur. Bu beş ülke toplam küresel yeşil kahve ithalatının %56'sını yapmışlardır. İkinci öne çıkan ise Avrupa Birliği ülkelerinin ürün ithalatında yüksek orana sahip olmasıdır. Ayrıca Avrupa Bölgesi toplam kahve ithalatının %40'dan fazlasını temsil etmektedir. Bunun yanında Japonya %3,76'luk oranla en fazla kahve ithalatı yapan Asya ülkesi konumundadır.

Tablo 5. 2020 Yılı Kişi Başı Kahve Tüketimi İlk 15 Ülke (kg).

Ülkeler	Miktar (Kg)
Hollanda	8,3
Finlandiya	7,8
İsveç	7,6
Norveç	6,6
Kanada	5,5
Lübnan	5,3
Almanya	5,2
Brezilya	5,1
Katar	5
İsviçre	4,8
İtalya	4,7
Estonya	4,3
Portekiz	4
ABD	3,5
Fransa	3,4

Kaynak: (Statista, 2020).

Tablo 5'e göre 2020 yılı kişi başı kahve tüketiminin en fazla olduğu ülke Hollanda (8,3kg) dır. Ardından sırayla Finlandiya(7,8kg), İsveç(7,6kg) ve Norveç(6,6kg) gibi Kuzey Avrupa ülkeleri gelmiştir. Ayrıca beşinci sıradaki Kanada(5,5kg), yedinci sıradaki Almanya(5,2kg), sekizinci sıradaki Brezilya(5,1kg), onbirinci sıradaki İtalya(4,7kg), on dördüncü sıradaki ABD(3,5kg) ve on beşinci sıradaki Fransa(3,4kg) G20 ülkeleri olarak öne çıkmıştır. Dikkat çeken diğer bir detay ise Brezilya'nın dünyanın en fazla kahve üreten ve ihracat eden ülkesi olarak tüketimde de üst sıralarda yer almasıdır.

C. YÖNTEM

Ağ analizi sosyal, doğa bilimleri gibi bir çok bilim dalında geniş bir yelpazede farklı disiplinlerde, kompleks sistemlerin analizi amacıyla kullanılan bir araç haline gelmiştir (Soyyigit & Yavuzaslan, 2018). İsviçreli matematikçi ve fizikçi Leonhard Euler 18. yüzyılda ağ kavramını ortaya atmıştır. 1736 yılında yayınlanan bir makalesiyle Euler, Königsberg kentindeki Pregel nehrinde bulunan yedi köprüden yalnızca bir kez geçerek bir yolculuk yapılamayacağını kanıtlamıştır. Böylece Çizge Teorisinin (Graph Theory) temellerini atmıştır (Güzeller vd., 2016, s. 2). Bilişim teknolojilerinde ağlar çizge (graph) olarak gösterilirler. Çizge $G=(V,E)$ şeklindedir, burada V düğüm (vertex), E kenar (edge) kümesi şeklinde ifade edilir. Her kenar kendisi ile ilişkili bir ya da iki adet düğümü birbirine bağlar. İlişkiler ağlarda kenar

olarak temsil edilir ve kişiler, gruplar ve kurumlar ağlarda düğüm olarak temsil edilirler. Yönlü çizgeler (directed graphs) kenarların başlangıç ve bitiş noktaları, çizge yapılarında belirlidir. Analizde diğer düğümlerden gelen bağlantı sayısı yüksek olan düğümlere otorite (authority) adı verilirken, bağlantı sayısı yüksek düğümlere merkez (hub) denilmektedir (Çubukçu & Özbay, 2016). HITS Algoritması, hem ikili hem de ağırlıklı ağlarda merkez (hub) ve otorite (authority) puanları verir ve düğümlerin karşılıklı bağımlılığını elde eder. HITS algoritmasının arkasındaki mantık, hangi ülkelerin lider bir rol oynadığını anlamak için ağdaki ithalat-ihracat kalıpları hakkındaki bilgileri kullanmaktır. Burada otorite (authority) önde gelen ithalatçıları temsil ederken merkez (hub) önde gelen ihracatçıları temsil etmektedir. Elde edilen sonuçlar ticaret ağları için ülkelerin ticaret paylarından elde ettikleri sonuçlardan farklı olarak, merkezliliklerine göre yeni bir sıralamayı verir (Fracasso vd., 2018). HITS algoritması, bir ağdaki her i köşesine bir otorite (authority) merkezliliği x_i ve bir merkez(hub) merkezliliği y_i verir. Yüksek otorite merkezliliğine sahip bir köşenin tanımlayıcı özelliği, birçok merkez tarafından, yani yüksek merkez (hub) merkezliliğine sahip diğer birçok köşe tarafından işaret edilmesidir. Yüksek merkez (hub) merkezliliğe sahip bir köşenin tanımlayıcı özelliği, yüksek otorite (authority) merkezliliğine sahip birçok köşeye işaret etmesidir (Newman, 2010, s. 180).

Kleinberg'in yaklaşımında, bir tepe noktasının otorite merkezliliği, onu gösteren köşelerin merkez(hub) merkezlerinin toplamı ile orantılı olarak tanımlanır:

$$x_i = \alpha \sum_j A_{ij} y_j \quad (1)$$

j

Burada α bir sabittir. Benzer şekilde, bir köşenin merkez (hub) merkezliliği, gösterilen köşelerin otorite (authority) merkezlerinin toplamı ile orantılıdır:

$$y_i = \beta \sum_j A_{ji} x_j \quad (2)$$

j

β ile başka bir sabit. Matris üzerindeki indekslerin A_{ji} ögesi bu ikinci denklemde yer değiştirir: Bu, merkez (hub) merkezliliğini tanımlayan köşelerdir.

Matris terimleriyle bu denklemler şu şekilde yazılabilir:

$$x = \alpha A y \quad (3)$$

$$y = \beta A^T x \quad (4)$$

Yukarıdaki formüllerin birleştirilmiş hali ise;

$$A A^T x = \lambda x \quad (5)$$

$$A^T A y = \lambda y \quad (6)$$

biçiminde de yazılabilir. Burada $\lambda = (\alpha\beta)^{-1}$. Böylece, otorite ve merkez (hub) skorları sırasıyla aynı özdeğere sahip $A A^T$ ve $A^T A$ özvektörleri tarafından verilmektedir (Newman, 2010, s. 180-182). Ego ağlarının diğer bir adı da Benmerkezci ağlardır. Ego ağları oluşturulma aşamasında merkezde "ego" olan

tek bir aktörle başlar ve aktörden alter adı verilen ağ irtibatlarının tanımlanmasını ister (Güzeller vd., 2016, s.8). Çalışmamızda yeşil kahve ihracatı sosyal ağ analiziyle incelenecektir. Bu doğrultuda yeşil kahve ticaretinde önemli olduğu düşünülen yılları aşağıdaki araştırma soruları bağlamında belirledik.

Araştırma Soruları;

- 1) 1962'de ilk Uluslararası Kahve Anlaşması ile başlayan kahve piyasalarının hem üreten hem de tüketen ülkeler tarafından düzenlenmesi ve 1950'lerde başlayan ithal ikameci dönemin 1980'lerde ihracata dönük politikalara dönmesi ve bunun etkisi yeşil kahve ticaret ağını nasıl şekillendirmiştir?
- 2) 1970'lerdeki liberalleşme etkisiyle ortaya çıkmaya başlayan küresel değer zincirleri sonrası yeşil kahve ticaret ağı nasıl şekillenmiştir?
- 3) 1990'larda yapılan Serbest Ticaret Anlaşmaları ve 1995'de Kurulan Dünya Ticaret Örgütü sonrası yeşil kahve ticaret ağı nasıl şekillenmiştir?
- 4) 2008 başlayan ve 2009'da devam eden küresel finansal kriz sonrası yeşil kahve ticaret ağı nasıl şekillenmiştir?
- 5) 2019 Covid krizi sonrası yeşil kahve ticaret ağı nasıl şekillenmiştir?
- 6) 2022'nin başlarında başlayan Rusya-Ukrayna savaşının doğurduğu ticari riskler ve dünya gübre krizi yeşil kahve ticaret ağını nasıl şekillendirmiştir?

Yeşil kahve dünya dış ticaretinde önemli ekonomik değere sahip bir üründür. Üretimi için belli iklim şartları gerektirdiği için ihraç eden ve ithal eden ülkeler değişiklik gösterebilmektedir. Bazı ülkeler ürünü ihraç amaçlı ithal etmektedir ve Tablo 4'de bu görülmektedir. Bu çalışmada dünya yeşil kahve piyasasında öne çıkan ülkelerin konumu ve bu konumundaki değişim Ucinet programıyla yapılan ağ analizleriyle incelenecektir ve bu amaçla belirli yıllar ve ülkeler seçilmiştir. Buna göre öncelikle küresel yeşil kahve ticaretinde öneme sahip olan ülkeler belirlenmiş ve 49x49 ülkeli matriks oluşturulmuştur. 1962'de ilk Uluslararası Kahve Anlaşması ile başlayan kahve piyasalarının hem üreten hem de tüketen ülkeler tarafından düzenlenmesi ve ithal ikameci dönemden 1980'lerde ihracata yönelik politikalara dönülmesi sonrası yeşil kahve ticaret ağını nasıl şekillendiğini görmek için 1986 yılı yeşil kahve ticaret ağı görselleştirilecektir.

Dünya ticaretinde önemli bir etkiye sahip olan küresel değer zincirlerinin 1970'lerdeki liberalleşme etkisiyle ortaya çıkmaya başlaması ve bunun sonucunda yeşil kahve ticaret ağının nasıl şekillendiğini gözlemlemek için 1995 yılı yeşil kahve ticaret ağı görselleştirilecektir. 1990'larda yapılan Serbest Ticaret Anlaşmaları sonucunda yeşil kahve ticaret ağının nasıl şekillendiğini görmek için 2000 yılı ağı görselleştirilecektir. 2008 yılında başlayan ve 2009 da devam eden küresel finansal krizi sonrası yeşil kahve ticaret ağını nasıl şekillendirmiş bunu gözlemlemek için 2010 yılı yeşil kahve ticaret ağı görselleştirilecektir. Krizden birkaç yıl sonra nasıl şekillendiğini görmek için 2013 yılı yeşil kahve ticaret ağı görselleştirilecektir.

COVID-19, birçok sektörünü sosyal ve ekonomik bir karışıklığa sürükleyebilir ve bundan en fazla küçük işletmeler etkilenmektedir (Guido vd., 2020). Covid-19 salgını, fiyat düşüklüğü ve oynaklıktan etkilenen üretici ülkelerin durumunu daha da kötüleştirdi. Ayrıca tedarik zincirinde aksamalara neden oldu ve küresel kahve talebini etkileyerek sektör için bir şok oluşturdu. Salgın etkisi, iklim değişikliği ve son yıllarda korumacılığın yeniden canlanması, küresel kahve değer zincirinin gelecekteki büyümesini ciddi engelleyebilir, bu ise ekonomik faydaları ve değerini yeniden dağıtımını azaltabilir. Salgın ayrıca kahve tedarik zincirinin alt bileşenlerini de etkiledi ve hareketlilik kısıtlamaları ve restoranların, kafelerin ve ofislerin kapatılması ticaret ve perakendeciliği etkiledi bu ise ev içi ve ev dışı tüketimi, gelirleri ve istihdamı etkiledi (International Coffee Organization [ICO], 2020). 2019 Covid krizi sonrası yeşil kahve ticaret ağı nasıl şekillendiğini görmek için bir önceki yıl 2018 ve en güncel yıl 2020 seçilmiş olup yeşil kahve ihracat ağları görselleştirilecektir.

Gübre, kahve bitkilerinin yetiştirilmesi için önemli bir girdidir. Rusya, dünyanın en büyük gübre ihracatçılarından biridir. Ülkenin geçici olarak gübre ihracatına getirdiği yasak, küresel gübre pazarında büyük etki yarattı. Bazı kahve üreten ülkeler de mahsulleri için az gübre stokuna sahipken bazıları gübre stokunun yeterli olduğunu belirtmektedirler. Enerji ürünlerindeki yüksek fiyatlar gübre fiyatlarını da yükseltmektedir. Rusya-Ukrayna savaşı kahve girdi tedarikinde kıtlığa neden olmadı ancak, girdi tedarik fiyatlarını yükseltti ve dönemsel olarak rekoltede düşüşler yaşandı. Kahve arzı azlığından dolayı 2022'de kahve fiyatlarında dönemsel artışlar oldu ve dolayısıyla kahve üreticileri ve ihracatçıları arz azlığının verdiği etkiyi fiyat artışıyla telafi ettiklerini belirttikler (Centre For The Promotion of Imports From Developing Countries [Cbi], 2023). Şubat 2023'te küresel yeşil kahve çekirdeği ihracatı, bir önceki yılın aynı ayındaki yaklaşık 10 milyon paket ile karşılaştırıldığında %20,23 düşüş yaklaşık 8 milyon paket oldu. Milds kahve türü sevkiyatları, geçen yılın aynı döneminde yaklaşık 2 milyon paket iken Şubat 2023'te %16 azalış yaşadı. Brezilya yeşil kahve ihracatı Şubat 2023'de %33,0 azalarak 2,34 milyon pakete geriledi. Kolombiya Milds kahve türü ihracatı Şubat ayında %6,8 düşüşle 0,99 milyon pakete geriledi. Robustas'ın türü yeşil kahve ihracatı, Şubat 2022'deki 3,35 milyon pakete kıyasla Şubat 2023'te azalarak 2,89 milyon paket oldu. Şubat 2023'te Güney Amerika'nın her türden kahve ihracatı %29,8 düşüşle 3,48 milyon paket oldu. Asya ve Okyanusya'dan her türden kahve ihracatı Şubat 2023'te %15,3 düşüşle 2,99 milyon pakete geriledi. Afrika'dan her tür kahve ihracatı Şubat 2022'deki 1,0 milyon paket, Şubat 2023'te %2,2 artışla 1,02 milyon pakete yükseldi. Meksika ve Orta Amerika'dan her çeşit kahve ihracatı, Şubat 2022'de 1,39 milyon Şubat 2023'te ise %2,4 artışla 1,42 milyon pakete ulaştı. Sonuç olarak, dünya kahve pazarının 2022/23 yılında 7,3 milyon paketlik bir azalış bekleniyor (International Coffee Organization [ICO], 2023). Rekolteadaki bu düşüş belli dönemde yaşanmış olup Tablo 1'e göre 2022 yılında bir önceki döneme göre toplam üretimde artış olduğu görülmüştür. Rusya ve Ukrayna savaşının oluşturduğu bazı ticari riskler ve gübre krizini doğurması sonucu yeşil kahve ihracatının nasıl şekillendiğini görmek için 2021 ve 2022 ağları görselleştirilecektir.

1. Araştırmanın Ölçekleri

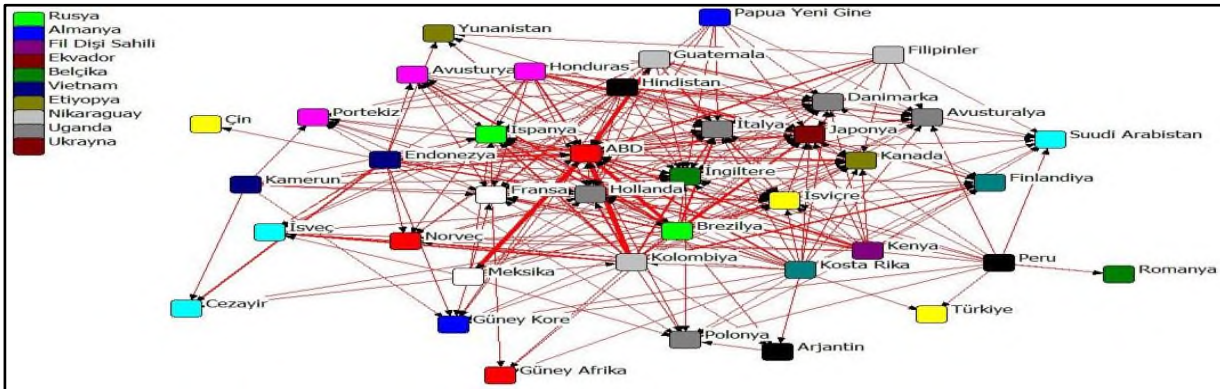
Sosyal ağı onu oluşturan ilişkiye dayanarak tanımlamak sosyal ağları incelemek için öncelikli şarttır. Bu söz konusu sosyal ilişki tanımının ne olduğuna bağlı olarak bir veri toplama aşaması içermektedir (Gençer, 2017).

Çalışmamızda ağ analizi yöntemiyle Ucinet programı kullanılarak seçilmiş ülkelerden oluşan belirlenmiş yıllar bağlamında ağ görselleştirmeleri ve istatistiki çıktılar elde edilmiştir.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

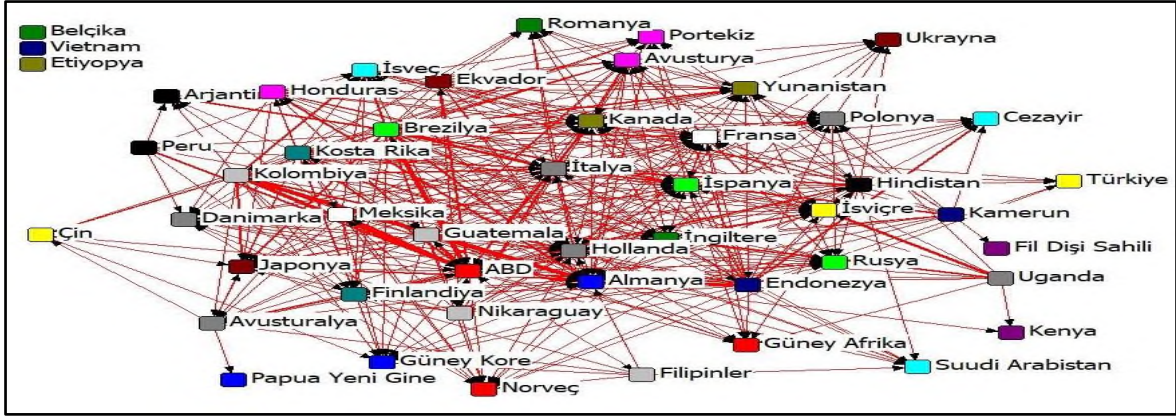
Çalışmamızda ikincil veriler kullanılmıştır. Brezilya, ABD, Almanya, Türkiye, Hindistan, Meksika, Çin, Kolombiya, Arjantin, Sudi Arabistan, Rusya, Güney Afrika, Fransa, İtalya, Güney Kore, Japonya, Avustralya, Endonezya, İngiltere, Filipinler, Avusturya, Fildişi Sahili, Ekvador, İspanya, Yunanistan, Danimarka, Kosta Rika, Honduras, Guatemala, İsviçre, Hollanda, Finlandiya, Belçika, İsveç, Norveç, Kamerun, Kanada, Vietnam, Kenya, Etiyopya, Nikaragua, Peru, Uganda, Papua Yeni Gine, Polonya, Portekiz, Cezayir, Ukrayna ve Romanya ülkeleri seçilmiştir. Ayrıca dönemler olarak 1986, 1995, 2000, 2010, 2013, 2018, 2020, 2021 ve 2022 seçilmiştir. 1986, 1995, 2000, 2010, 2013, 2018, 2020 istatistiki verileri FAO'dan elde edilmiş, 2021 ve 2022 verileri Uncomtrade'den elde edilmiştir. Çalışmamızda kullandığımız ülkelerin birbirilerine yaptıkları ihracat verileri ilk olarak 1986 yılında tutulmaya başlandığından ilk veriye bu dönemden başlanmıştır. Tablolar analizinde Tablo 1'deki 2021 yılı dünya yeşil kahve üretim, ithalat ve ihracat miktarı ve değerleri, Tablo 2 ve Tablo 3'deki 1962-2021 yılları dünya yeşil kahve üretim ve ihracat istatistik verileri FAO'dan elde edilmiştir. Tablo 4'deki 2021 yılı istatistiki veriler OECD'den elde edilmiştir. Tablo 5'deki istatistiki veriler Statista'dan elde edilmiştir.

D. BULGULAR

Şekil 1. 1986 Yılı Seçilmiş Ülkeler Yeşil Kahve İhracat Ağ

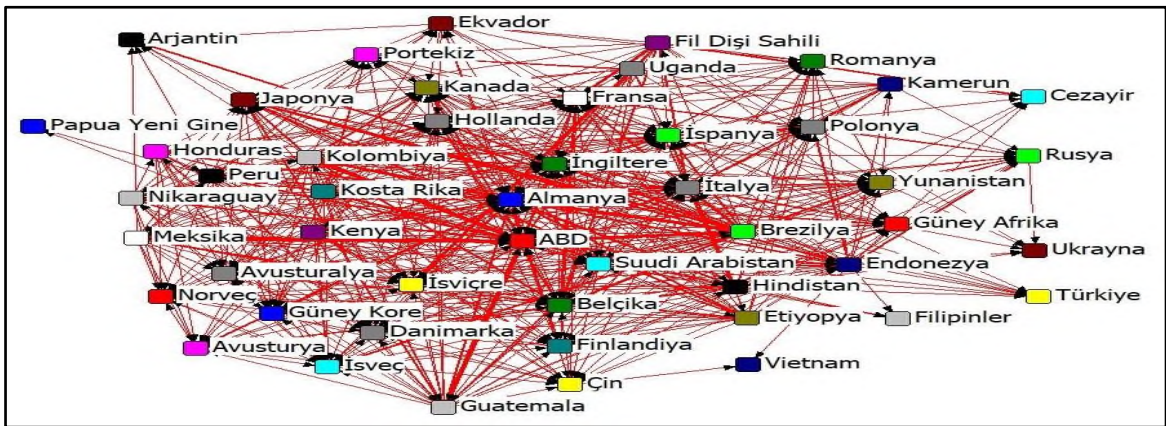
1986 yılı yeşil kahve ticaret ağına bakıldığında Almanya, Rusya, Fildişi, Ekvador, Belçika, Vietnam, Etiyopya, Nikaragua, Uganda ve Ukrayna gibi ülkelerin bağlantılarının olmadığı görülmüştür. ABD, Meksika, Brezilya, Kolombiya, Guatemala gibi ülkeler arası bağlantının güçlü olduğu, Japonya-Honduras ve Japonya-ABD, ABD-Kanada, İsveç-Kolombiya, Finlandiya-Kolombiya ve Honduras arası bağlantıların kısmen güçlü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca İspanya, ABD, İngiltere, Hollanda, Fransa, Japonya, Danimarka, Avustralya, İtalya ve Kanada gibi ülkelerin gelen ve giden bağlantılarının daha fazla olduğu görülmüştür. Genel olarak ağın yapısının çok kompleks olmadığı tespit edilmiştir.

Şekil 2. 1995 Yılı Seçilmiş Ülkeler Yeşil Kahve İhracat Ağı

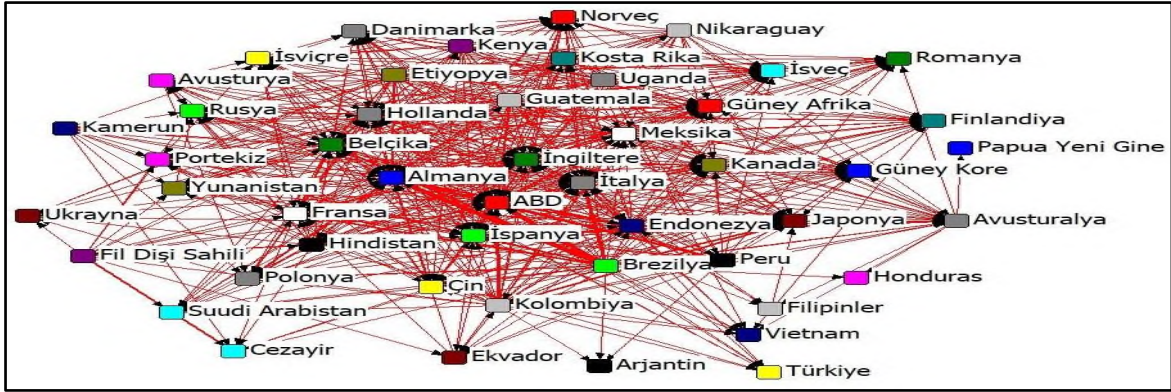
1995 yılı yeşil kahve ticaret ağında bir önceki ağa göre kompleks yapının daha da arttığı görülmüştür. Seçilmiş ülkeler arasında Belçika, Vietnam ve Etiyopya gibi ülkelerin hiçbir bağlantılarının olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum bu ülkelerin bu dönemde kahve ticareti verilerini tutmadıklarından yada ticaretinde bulunmadıklarından kaynaklanmıştır. Bu dönemde ABD-Guatemala, ABD-Meksika, ABD-Brezilya, Almanya-Kolombiya ve İtalya-Brezilya gibi ülkelerin çok güçlü bağlantıya sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca bir çok ülkende diğer ülkelerle kısmen güçlü bağlantılara sahip olduğu görülmüştür. ABD, İngiltere, İsveç, Kanada, Fransa, İtalya, İspanya, Avusturya ve İsviçre gibi ülkelerin daha fazla gelen ve giden bağlantıları olduğu tespit edilmiştir.

Kahve sektörünün son otuz yılda ulusal ve uluslararası düzeyde serbestleşmesiyle küresel değer zinciri içindeki ticaret önemli ölçüde arttı ve kahve zinciri ile ilgili aktörler arasında kalıcı ve daha yakın ilişkiler oluştu. Ayrıca artan uzmanlaşma ve yüksek verimli işlemlerde oluştu. Lider firmaların kahve küresel değer zincirleri içindeki yeni rolleri ve tedarikçilerle olan yakın ilişkileri, kahve sektöründeki yönetim ve güç dengesini değiştirdi. Kahve yetiştiricilerinin kaliteli, sürdürülebilir ve kârlı üretimler için kendilerini geliştirmeleri, küresel pazara erişmeleri ve bilgi ve teknoloji edinmeleri açısından yeni fırsatlar sunmaktadır (International Coffee Organization [ICO], 2020).

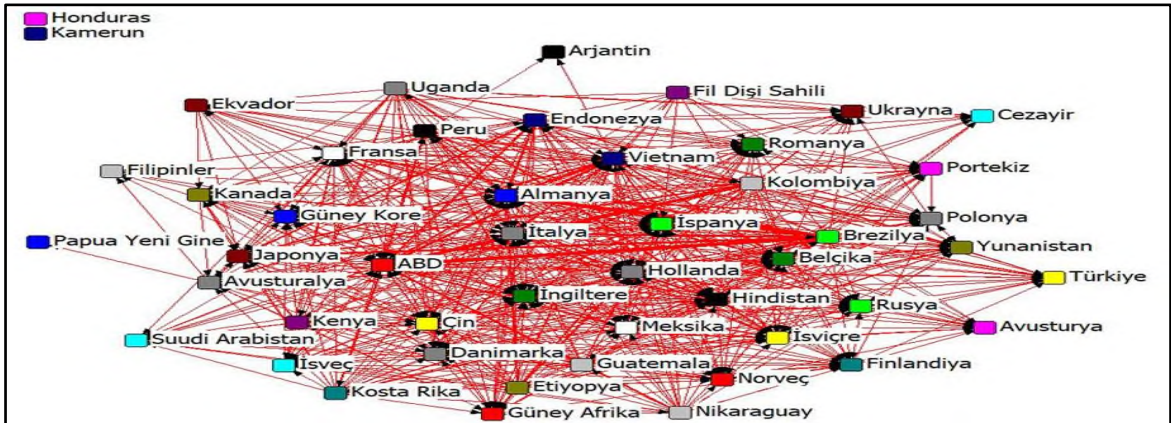
Şekil 3. 2000 Yılı Seçilmiş Ülkeler Yeşil Kahve İhracat Ağı.

2000 yılı yeşil kahve ticaret ağındaki kompleks yapının bir önceki ağa göre daha da arttığı görülmüştür. Seçilmiş ülkelerin hepsi bir birleriyle bağlantıya sahip duruma gelmiştir. Özellikle ABD-Brezilya, Brezilya-Almanya arası bağlantının güçlü olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında Brezilya-İtalya, Almanya-Finlandiya, Kolombiya-ABD arası bağlantılarında kısmen güçlü olduğu görülmüştür. Almanya, İngiltere, İspanya, İtalya, ABD, Fransa, Hollanda, Belçika, Güney Afrika, Japonya, Rusya ve İsviçre gibi ülkelerin daha fazla gelen giden bağlantıları öne çıkmıştır.

Şekil 4. 2010 Yılı Seçilmiş Ülkeler Yeşil Kahve İhracat Ağı.

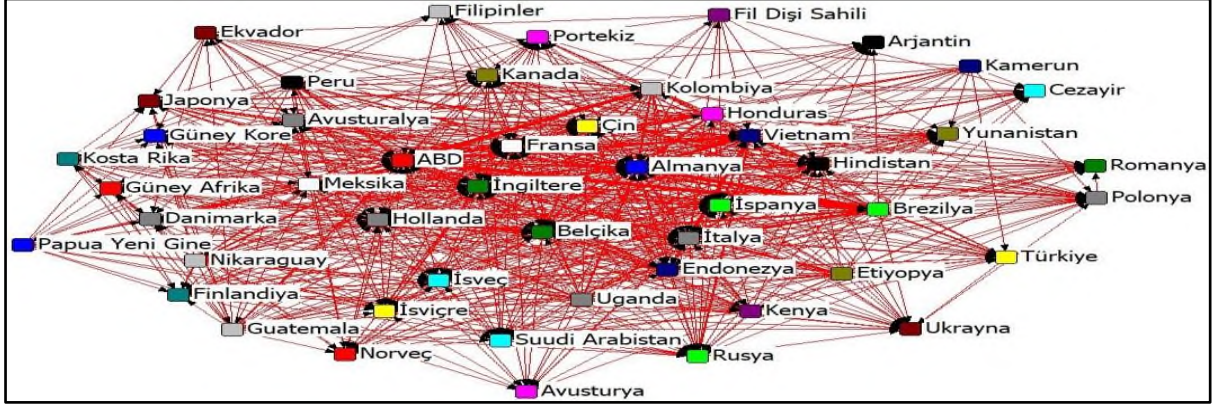
2010 yılı yeşil kahve ticaret ağında bir önceki ağdaki gibi kompleks yapının korunduğu görülmüştür. Buna göre ABD-Brezilya, Brezilya-Almanya, Almanya-ABD, ABD-Kolombiya arası bağlantıların çok güçlü olduğu, Brezilya-İtalya, Brezilya-İspanya, Brezilya-Belçika, Hollanda-Belçika arası bağlantılarında güçlü olduğu görülmüştür. ABD, Brezilya, Japonya, Güney Kore, İtalya, Güney Afrika, İsveç, Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, İspanya, İsveç, İsviçre, Danimarka, Norveç ve Polonya gibi ülkelerin ise daha fazla gelen giden bağlantılara sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 5. 2013 Yılı Seçilmiş Ülkeler Yeşil Kahve İhracat Ağı

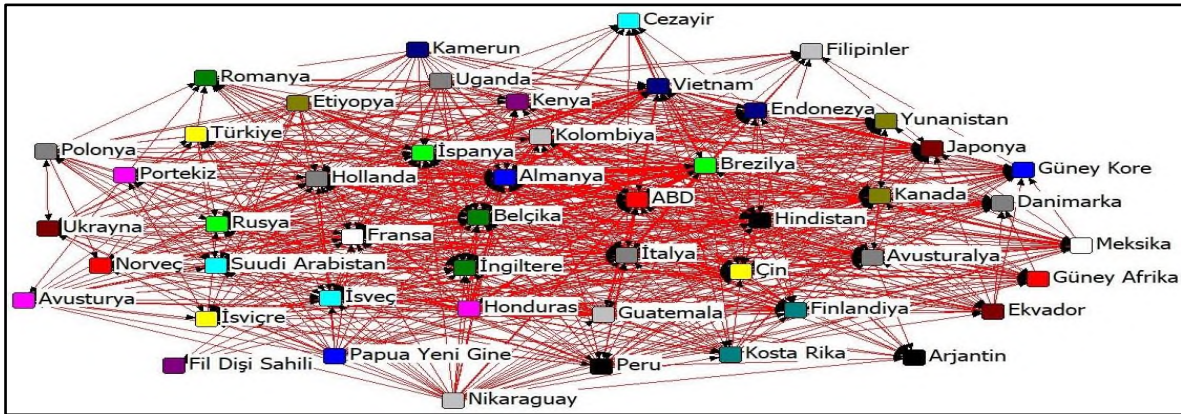
2013 yılı yeşil kahve ticaret ağında da bir önceki ağ gibi kompleks yapı korunmuş ancak hafif bir seyrelme görülmüştür. Honduras ve Kamerun bağlantı kurmadığı tespit edilmiştir. Bu durum bu ülkelerin o dönem veri tutmadıklarından ya da yeşil kahve ticareti faaliyetinde bulunmadıklarından kaynaklanmıştır. Brezilya-Almanya, Brezilya-ABD, Kolombiya-ABD aralarındaki bağlantıların çok

güçlü olduğu görülmüştür. Ayrıca Brezilya-Japonya, Brezilya-İtalya, Vietnam-ABD, Meksika-ABD arası bağlantıların ise güçlü olduğu tespit edilmiştir. Almanya, ABD, Brezilya İtalya, İngiltere, Romanya, İspanya, Belçika, Hindistan, Çin, Meksika, Ukranya, Polonya, İsveç, İsviçre, Avustralya gibi ülkelerin gelen giden bağlantılarının yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Şekil 6. 2018 Yılı Seçilmiş Ülkeler Yeşil Kahve İhracat Ağı

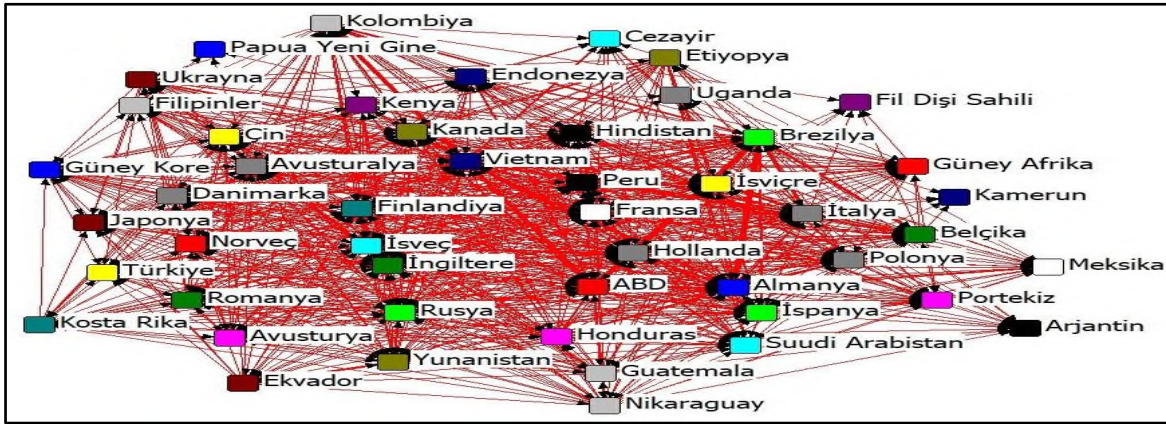
2018 yılı yeşil kahve ticaret ağı bir önceki ağa göre kompleks yapısının korunduğu hatta daha da arttığı görülmüştür. Tüm ülkelerin yeşil kahve ihracatında rol oynadığı öne çıkmıştır. Bu dönemde ABD-Brezilya, ABD-Kolombiya, Almanya-Brezilya, Belçika-Hollanda ve Vietnam-Almanya gibi ülkelerin aralarında çok güçlü bağlantılara sahip olduğu tespit edilmiştir. Türkiye-İtalya, İtalya-Hindistan, Kanada-Avusturalya, Polonya-İtalya gibi ülkelerin ise güçlü bağlantılar kurdukları bulgulanmıştır. Ayrıca bu dönemde ABD, Brezilya, İspanya, İtalya, İngiltere, Hollanda, Fransa, Avustralya, Kanada, Portekiz, Polonya, Yunanistan, Vietnam, Rusya, Türkiye, Danimarka, Finlandiya, İsveç, İsviçre, Norveç ve Endonezya gibi ülkeler daha fazla gelen giden bağlantılara sahip olduğu görülmüştür.

Şekil 7. 2020 Yılı Seçilmiş Ülkeler Yeşil Kahve İhracat Ağı

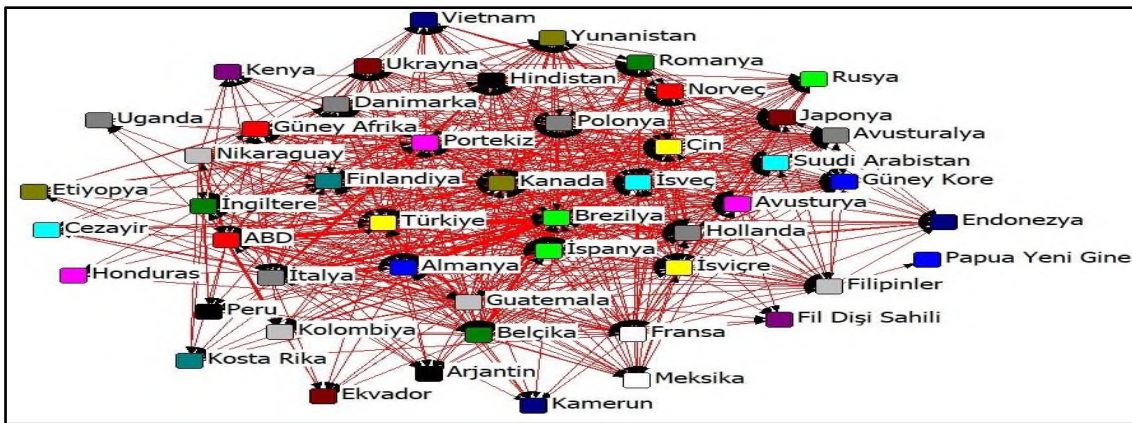
2020 yılı yeşil kahve ticaret ağı bir önceki ağda olduğu gibi kompleks yapısını korumuştur. Bu dönemde özellikle ABD-Brezilya, ABD-Kolombiya, Almanya-Brezilya gibi ülkelerin aralarında çok güçlü bağlantılar görülmüştür. Bunun yanında ABD-Hindistan, Brezilya-İtalya, Vietnam-Almanya ve Brezilya-Belçika gibi ülkelerin aralarındaki bağlantıların güçlü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Almanya, Brezilya, İtalya, İngiltere, Hollanda, Fransa, Avustralya, Kanada, Portekiz, Polonya, Yunanistan, Vietnam, Rusya, Türkiye, Danimarka, Finlandiya, İsveç, İsviçre, Norveç ve Endonezya gibi ülkelerin daha fazla gelen giden bağlantılara sahip olduğu görülmüştür.

Brezilya, ABD, Japonya, Güney Kore, Danimarka, Kanada, İspanya, Hollanda, Belçika, İngiltere, Fransa, İtalya, Çin, Vietnam, İsveç, Sudi Arabistan, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerin ise daha fazla gelen ve giden bağlantılara sahip olduğu bulgulanmıştır.

Şekil 8. 2021 Yılı Seçilmiş Ülkeler Yeşil Kahve İhracat Ağı.

2021 yılı yeşil kahve ticaret ağının kompleks yapısı bir önceki ağa göre daha da arttığı görülmüştür. Bu dönemde özellikle ABD-Brezilya, ABD-Kolombiya, Almanya-Brezilya gibi ülkelerin aralarında çok güçlü bağlantılar olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında ABD-Hindistan, Brezilya-İtalya, İsviçre-Vietnam, Vietnam-Almanya ve Brezilya-Belçika gibi ülkelerinde aralarında güçlü bağlantı kurdukları görülmüştür. Ayrıca Almanya, Brezilya, ABD, Japonya, Güney Kore, Danimarka, Kanada, İspanya, Hollanda, Belçika, İngiltere, Fransa, İtalya, Çin, Vietnam, İsveç, Sudi Arabistan, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerin gelen ve giden bağlantılarının daha fazla olduğu öne çıkmıştır.

Şekil 9. 2022 Yılı Seçilmiş Ülkeler Yeşil Kahve İhracat Ağı

2022 yılı yeşil kahve ticaret ağında kompleks yapısını korusada bir önceki ağa göre yoğunluğun azaldığı görülmüştür. Bu dönemde özellikle ABD-Brezilya ve ABD-Almanya-Brezilya gibi ülkelerin çok güçlü bağlantıya sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca gelen giden bağlantısı fazla olan ülkelerin Hindistan, İsveç, Çin, Kanada, Türkiye, Almanya, ABD, Hollanda, İsviçre, Sudi Arabistan ve Finlandiya'dan oluştuğu bulgulanmıştır.

Tablo 6. 1986, 1995, 2000 ve 2010, 2013, 2018, 2020, 2021 ve 2022 Yılları Seçilmiş Ülkeler En Yüksek 20 Ülkenin Yeşil Kahve İhracat Ağı Eigen Vektör Analizi Sonuçları.

Ülkeler	1986	1996	2000	2010	2013	2018	2020	2021	2022
1 ABD	0.648	0.535	0.544	0.461	0.472	0.460	0.448	0.461	0.442
2 Brezilya	0.314	0.350	0.419	0.627	0.537	0.492	0.577	0.559	0.658
3 Almanya	0.000	0.398	0.404	0.463	0.437	0.416	0.432	0.422	0.448
4 Meksika	0.332	0.241	0.241	0.060	0.087	0.071	0.079	0.039	0.009
5 Fransa	0.079	0.077	0.107	0.077	0.076	0.075	0.072	0.075	0.081
6 İtalya	0.093	0.137	0.131	0.174	0.181	0.203	0.172	0.203	0.237
7 Peru	0.011	0.062	0.111	0.101	0.097	0.088	0.063	0.055	0.000
8 Japonya	0.167	0.179	0.166	0.153	0.172	0.143	0.124	0.142	0.095
9 Kanada	0.112	0.102	0.091	0.052	0.000	0.068	0.059	0.089	0.102
10 Guatemala	0.233	0.194	0.229	0.092	0.088	0.067	0.050	0.063	0.067
11 Hollanda	0.131	0.067	0.060	0.061	0.052	0.073	0.074	0.065	0.090
12 Finlandiya	0.042	0.031	0.031	0.030	0.027	0.026	0.023	0.021	0.020
13 Belçika	0.000	0.000	0.102	0.161	0.155	0.171	0.210	0.167	0.178
14 Vietnam	0.000	0.000	0.000	0.001	0.284	0.336	0.253	0.247	0.002
15 Kolombiya	0.391	0.454	0.341	0.156	0.214	0.270	0.231	0.249	0.082
16 İngiltere	0.040	0.045	0.042	0.043	0.054	0.076	0.046	0.060	0.055
17 İspanya	0.063	0.061	0.062	0.069	0.093	0.103	0.087	0.082	0.083
18 Hindistan	0.038	0.064	0.059	0.040	0.060	0.062	0.032	0.046	0.054
19 Meksika	0.332	0.241	0.241	0.060	0.087	0.071	0.079	0.039	0.009
20 Çin	0.002	0.001	0.002	0.018	0.036	0.037	0.025	0.032	0.030

Tunalı, 2016'ya göre özvektör merkeziliği derece merkeziliği kavramını bir basamak ileri taşıyan özel bir merkeziliktir. Özvektör merkeziliğin de bir düğümün önemi sadece komşularının sayısına değil, aynı zamanda komşularının da öneminin yüksek olmasına bağlıdır (Aktaran Kervankıran vd., 2018). Ağda bulunan düğümdeki bağlantıların sayısından ziyade kalitesini (ağırlığını) vurgular, yani ağdaki önemli düğümleri gösterir. Çok ama düşük ağırlıklı bağlantısı olan bir düğümün özvektör merkeziliği, az ancak önemli bağlantılara sahip olan bir düğüme göre daha düşük çıkacaktır. Merkezilik değeri ne kadar yüksekse düğümün o kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır (Kervankıran vd., 2018).

Tablo 6'da sırasıyla 1986, 1995, 2000, 2013, 2018, 2020, 2021 ve 2022 yılları seçilmiş ülkeler yeşil kahve ihracatı özvektör merkeziliği en yüksek 20 ülkenin analiz sonuçları gösterilmektedir. Kurulan ilişkinin en önemli olduğu düğümleri öne çıkarmıştır. Bir sosyal ağdaki kanaat önderlerini öne çıkarmak açısından gereklidir. Buna göre;

1986 yılında ABD (648), Kolombiya (391), Brezilya (314), Meksika (332), Guatemala (233) ve Endonezya (223) değerleriyle en yüksek özvektör merkeziliğine sahip olduğu görülmüştür. Özvektör değerleri yüksek olan ülkeler arasında göre ABD, Almanya, Japonya, Kanada, İtalya gibi ülkeler kahve ürününde ithalatçı ülkeler, Brezilya, Kolombiya, Endonezya, Guatemala ve Meksika gibi ülkeler ise ana üretici ve ihracatçı ülkelerdir. 1995 yılına bakıldığında ABD (535), Almanya (398), Kolombiya (454), Brezilya (350), Guatemala (194), Meksika (241), Endonezya (223) değerleriyle yüksek özvektör merkeziliğine sahip olduğu ve ABD hariç ürünün ihracatında en çok etki sahibi olan ülkeler olduğu tespit edilmiştir. Bir önceki dönem istatistikleriyle kıyaslandığında ABD, Brezilya, Meksika, Guatemala, Hollanda, Kanada ve İtalya gibi ülkelerin özvektör değerlerinde düşüş görülmüştür. Almanya artık güçlü bir şekilde özvektöre dahil olmuş, Kolombiya, Brezilya ve Japonya değerlerinde artışlar tespit edilmiştir.

2000 yılına gelindiğinde ise ABD (544), Almanya (404), Kolombiya (341), Brezilya (419), Guatemala (229) ve Meksika (241) en yüksek öz vektör değerlerine sahip ülkeler olduğu görülmüştür. Bu dönem Peru, Brezilya, ABD, Almanya, Guatemala gibi ülkelerin bir önceki döneme göre değerleri yükselirken, Endonezya, Guatemala, Japonya, İtalya gibi ülkelerin değerleri düşüşler tespit edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Etiyopya (58) bir önceki döneme göre istatistiki değeri yükselişe geçen ülke olarak öne çıktığı görülmüştür. 2010 yılına gelindiğinde ABD (461), Almanya (464), Brezilya (627) gibi ülkeler en yüksek değerleri aldıkları tespit edilmiştir. Bunlardan ABD, Kolombiya, Japonya Meksika, Belçika, Peru, Guatemala ve Fransa'nın değerlerinde bir önceki yıla göre düşüş, Brezilya, Almanya, İtalya, Polonya, Belçika, Endonezya'nın değerlerinde ise artış görülmüştür.

2013 yılında ABD (472), Brezilya (537), Almanya (437), Vietnam (284), Kolombiya (224), İtalya (191), Japonya (172), Belçika (155) ve Endonezya (117) en yüksek öz vektör değerlerine sahip ülkeler olarak öne çıkmıştır. Bunlardan ABD, Vietnam, Kolombiya, İtalya, Japonya, Endonezya, Peru ve İspanya'nın değerleri bir önceki döneme göre artış, Almanya, Brezilya, Belçika, Etiyopya, Guatemala ve Hollanda'nın değerlerinde ise düşüş tespit edilmiştir. 2018 yılında ABD (460), Almanya (416), Brezilya (492), Vietnam (336), Kolombiya (270), İtalya (203), Japonya (143), İspanya (103), Honduras (118), Belçika (171) en yüksek özvektör değerlerini alan ülkeler olduğu görülmüştür. Bu dönemde ABD, Brezilya, Almanya, Japonya, Peru, Endonezya, Etiyopya, Guatemala, gibi ülkelerin değerleri bir önceki döneme göre azalış, Vietnam, Japonya, İtalya, İspanya, Honduras ve Hollanda gibi ülkelerin değerlerinde ise artış tespit edilmiştir.

2020 yılında ABD (448), Brezilya (577), Almanya (432), Kolombiya (231), Vietnam (253), Belçika (210), İtalya (172), Japonya (124), Honduras (106) en yüksek özvektör değerine sahip ülkeler olduğu görülmüştür. Bu dönemde ABD, Vietnam, Guatemala, İtalya, Japonya ve İngiltere değerlerinde bir önceki yıla göre düşüş, Almanya, Brezilya, Peru, Meksika gibi ülkelerin değerlerinde ise artış tespit edilmiştir. 2021 yılında Brezilya (559), ABD (461), Almanya (422), Kolombiya (249), Vietnam (247) en yüksek değerlere sahip ülkeler olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde Vietnam, Belçika gibi ülkelerin değerleri bir önceki döneme göre azalış, Japonya, ABD, Almanya, Guatemala, Brezilya, İtalya, Japonya ve İngiltere'nin değerlerinde ise artış tespit edilmiştir. 2022 yılında Brezilya (658), ABD (442), Almanya (448), İtalya (237), Belçika (178), Kolombiya (82), Kanada (102) en yüksek değerli ülkeler olduğu görülmüştür. Bu dönemde Vietnam, Etiyopya ve Kolombiya gibi ülkelerin değerleri bir önceki döneme göre azalış, Japonya, ABD, Almanya, Belçika, Guatemala, Brezilya, İtalya ve İngiltere'nin değerlerinde ise artış tespit edilmiştir.

Tablo 7. 1986, 1995, 2000, 2010, 2013, 2018, 2020, 2021 ve 2022 Yılları Seçilmiş Ülkelerden En Yüksek Değere Sahip 20 Ülkenin Merkezilik Gelen (In Degree) ve Giden (Out Degree) Analizi Sonuçları.

Ülkeler	1986		1996		2000		2010		2013		2018		2020		2021		2022	
	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen	Giden	Gelen
Hindistan	4	0	14	0	15	0	8	1	11	4	11	4	4	2	0	2	9	0
Meksika	6	0	21	0	29	0	5	1	9	3	7	4	5	4	0	4	0	1
Brezilya	56	0	71	0	95	0	87	0	94	0	107	0	101	0	97	0	96	0
ABD	6	100	7	84	4	101	2	54	2	78	2	90	1	67	5	69	7	37
Almanya	0	0	8	51	18	68	16	42	20	57	21	62	15	52	25	50	24	30
Fransa	1	11	3	11	4	29	0	10	0	12	0	14	0	11	3	13	2	10
İtalya	0	16	0	23	1	31	0	19	0	29	0	37	0	21	11	24	12	16
Japonya	0	29	0	26	0	33	0	18	0	26	0	24	0	17	0	19	0	7
Endonezya	34	0	23	0	31	0	19	0	25	1	11	4	13	1	12	1	0	0
İngiltere	0	7	1	14	0	12	0	6	0	9	0	12	0	7	2	9	2	5
Kolombiya	62	0	64	0	55	0	22	2	33	1	44	4	31	3	31	5	0	5
Kosta Rika	11	0	14	0	14	0	4	0	5	0	5	0	3	1	3	1	0	0
Honduras	9	0	12	0	6	0	0	0	0	0	24	0	17	0	18	0	0	0
Guatemala	20	0	22	0	32	0	13	0	13	0	13	0	9	0	10	0	9	0
Hollanda	3	23	2	11	1	15	0	9	0	10	1	15	1	11	5	9	7	8
Vietnam	0	.0	0	0	0	0	1	0	64	1	89	2	53	1	51	1	0	0
Belçika	0	0	0	0	8	22	0	17	9	24	13	32	11	26	3	26	3	15
Kanada	0	9	1	11	1	16	2	7	1	9	1	12	1	9	3	12	4	9
Vietnam	0	0	0	0	0	0	1	0	64	1	89	2	53	1	51	1	0	0
Peru	3	0	6	0	16	0	5	0	15	0	16	0	10	0	9	0	0	0

Bir düğüme gelen bağlantıların sayısını in degree centrality, bir düğümden giden bağlantıların sayısını ise out degree centrality göstermektedir. Eğer ağlar yönlü ise önemli olan düğümün kim olduğunu tespit etmek için in degree ve out degree'ye bakılmalıdır.

1986 yılında gelen bağlantı açısından en önemli düğümün ABD (100), Japonya (29) ve Hollanda (23) ise sırayla ikinci ve üçüncü en önemli düğümler olduğu görülmüştür. Giden bağlantı açısından en önemli düğüm Kolombiya (62)'dir. Brezilya (56), Endonezya (34), Meksika (26) ve Guatemala (20) ise giden bağlantıya sahip düğümler olarak öne çıkmıştır. Ayrıca bu dönem ülkelerin birçoğunun yeşil kahve ticaretinde bağlantıya sahip olmadıkları da tespit edilmiştir. ABD, Fransa, İsviçre ve Kanada'nın ürünün hem ihracatında hemde ithalatında rol aldığı da öne çıkan diğer bir önemli detay olarak bulgulanmıştır. 1995 yılında gelen bağlantıda ABD (84)'nin en önemli düğüm olduğu, Almanya (56), İngiltere (14), İsviçre (14) ve Hollanda (11)'nin ise yüksek bağlantıya sahip ülkeler olduğu tespit edilmiştir. Giden bağlantı açısından bakıldığında Brezilya (71), Kolombiya (64), Endonezya (23), Guatemala (22), Meksika (21) ve Uganda (19) değerlerine sahip ülkeler olduğu görülmüştür. Bu dönemde artık ülkelerin yeşil kahve ticaretinde bir birleriyle bağlantılarının arttığı, hiç bağlantısı olmayan ülkelerin yeni bağlantılar kurduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu dönemde ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, İspanya, Hollanda ve Kanada'nın hem ihracat hemde ithalatta rol aldığı görülmüştür.

2000 döneminde gelen bağlantıda ABD (101), Almanya (68), Japonya (33), İtalya (31), Fransa (29), Belçika (22), İsviçre (15), Hollanda (15) ve İspanya (15)'nin yüksek bağlantıya sahip ülkeler olduğu tespit edilmiştir. Giden bağlantıda ise Brezilya (95), Kolombiya (55), Fildişi (33), Endonezya (31), Meksika (29) ve Hindistan (15)'nin yüksek değerlere sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca bu dönemde ülkelerin bağlantılarında artışlar olduğu ve birçok ülkenin bağlantıya sahip olduğu, diğer iki döneme göre bu dönem yeşil kahve ticaretine katılan ülkelerin daha fazla olduğu görülmüştür. ABD, Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, Yunanistan, Hollanda, Kanada, Suudi Arabistan ve Polonya ürünün hem ihracatında hemde ithalatında rol aldığı görülmüştür. 2010 yılında ise gelen bağlantıda ABD (54), Almanya (42), Fransa (20), İtalya (19), Japonya (18) ve Belçika (17)'nin en yüksek değerleri aldıkları görülmüştür. Giden bağlantıda ise Brezilya (87), Kolombiya (22), Endonezya (19), Almanya (16), Peru (11), Guatemala (11) ve Etiyopya (11)'nin en yüksek değerleri aldıkları tespit edilmiştir. Bu dönemde ülkelerin bağlantı sayıları bir önceki döneme göre düştüğü, birçok ülkenin yeşil kahve ticaretinde bağlantıya sahip olduğu öne çıkmıştır. Ayrıca ABD, Almanya, Fransa, Hindistan, Meksika, Yunanistan, Hollanda, Kolombiya, Kanada ve İsveç ürünün hem ihracatında hemde ithalatında rol aldığı bulgulanmıştır.

2013 yılında gelen bağlantı sayısı en yüksek ülkeler ABD (78), Almanya (57), İtalya (29), Japonya (26) ve Belçika (24) olarak öne çıkmıştır. Giden bağlantı sayısı en yüksekler ise Brezilya (94), Vietnam (64), Kolombiya (33), Endonezya (25), Almanya (20), Peru (15), Guatemala (13), Etiyopya (13), Uganda (11) ve Hindistan (11) olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemde ülkelerin bir önceki döneme göre gelen ve giden bağlantı sayılarının arttığı bulgulanmıştır. Ayrıca Hindistan, Çin, ABD, Almanya, Endonezya, Ekvator, İspanya, Kolombiya, Belçika, Kanada ve Vietnam ürünün hem ihracatında hemde ithalatında aktif rol oynadıkları görülmüştür. 2018 yılında gelen bağlantıda ABD (90), Almanya (62), İtalya (37), Japonya (24), Belçika (32), Hollanda (15), İspanya (17) ve Fransa (14)'nin en yüksek değerleri aldıkları, giden bağlantıda ise Brezilya (107), Kolombiya (44), Honduras (24), Vietnam (89), Peru (16) ve Uganda (12)'nin en yüksek değerleri aldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bu dönemde ülkelerin bağlantılarında bir önceki döneme göre yükselmeler görülmüştür. Hindistan, Meksika, Çin, ABD, Almanya, Endonezya, İspanya, Kolombiya, Hollanda, Belçika, Kanada ve Vietnam ürünün hem ihracatında hemde ithalatında aktif rol oynadığı bulgulanmıştır.

2020 yılında gelen bağlantıda en yüksek değerleri ABD (67), Almanya (52), Fransa (11), İtalya (21), Japonya (17), İspanya (13), İsviçre (11) ve Belçika (26)'nin aldıkları tespit edilmiştir. Giden bağlantıda ise Brezilya (101), Vietnam (53), Kolombiya (31), Honduras (17), Endonezya (13), Almanya (15), Belçika (11), Etiyopya (10) ve Peru (10)'nin en yüksek değerleri aldıkları görülmüştür. Ayrıca bağlantı sayılarında bir önceki döneme göre düşüş yaşadığı, Hindistan, Meksika, Çin, ABD, Almanya, Endonezya, İspanya, Kolombiya, Kosta Rika, Hollanda, Belçika, Kanada ve Vietnam gibi ülkelerin ürünün hem ihracatında hemde ithalatında rol aldıkları öne çıkmıştır. 2021 yılında gelen bağlantı sayısı en yüksek ülkeler ABD (69), Almanya (50), Belçika (26), İtalya (24), Japonya (19), İspanya (12), Fransa (13) iken, giden bağlantı sayısı en yüksek ülkeler ise Brezilya (97), Vietnam (51), Kolombiya (31), Almanya (25), Honduras (18) ve Endonezya (12)'nin olduğu tespit edilmiştir. Bu dönem ülkelerin bağlantı sayıları bir önceki döneme göre artış yaşadığı, ayrıca Hindistan, Meksika, Çin, ABD, Almanya, Endonezya, İspanya, Kolombiya, Kosta Rika, Hollanda, Belçika, Kanada, Vietnam, Polonya gibi ülkeler ürünün hem ihracatında hemde ithalatında rol aldıkları görülmüştür.

2022 yılında gelen bağlantısı en yüksek ülkeler ABD (37), Almanya (30), Belçika (15), İtalya (16), Fransa (10), Japonya (7) ve İspanya (7), giden bağlantı sayısı en yüksek ülkeler ise Brezilya (96), Almanya (24), İtalya (12), Hindistan (9), Hollanda (7)'nin olduğu görülmüştür. Bu dönem bağlantı sayıları bir önceki döneme göre düşmüş, ayrıca Portekiz, Polonya, Kanada, İsveç, Belçika, Çin, ABD, Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere, İspanya, İsviçre, Hollanda, Belçika, İsveç gibi ülkeler ürünün hem ihracatında hemde ithalatında rol aldıkları tespit edilmiştir.

Tablo 8. Sırasıyla 1986, 1995, 2000, 2010 ve 2013 Yılları Seçilmiş Ülkeler En Yüksek İlk 20 Ülke Yeşil Kahve İhracat Ağı İhracatçı (Hub) ve İthalatçı (Otorite) Analizi Sonuçları.

Ülkeler	1986		1996		2000		2010		2013	
	Merkez (İhracatçı)	Otorite (İthalatçı)	Merkez (İhracatçı)	Otorite (İthalatçı)	Merkez (İhracatçı)	Otorite (İthalatçı)	Merkez (İhracatçı)	Otorite (İthalatçı)	Merkez (İhracatçı)	Otorite (İthalatçı)
Meksika	478	0	358	0	369	5	73	17	105	27
Brezilya	450	0	520	0	608	0	918	0	791	0
ABD	6	918	17	749	9	774	8	649	6	667
Almanya	0	0	95	512	174	461	93	614	114	558
Fransa	23	82	31	85	34	124	1	85	2	91
İtalya	0	135	1	211	3	204	1	260	4	268
Japonya	0	241	0	270	0	264	0	232	0	267
Endonezya	321	0	164	0	115	0	167	3	163	10
İngiltere	1	55	1	62	1	60	1	53	2	79
İspanya	0	89	5	89	3	87	2	87	4	123
Kolombiya	557	0	651	0	503	0	229	4	320	3
Danimarka	0	51	0	45	0	46	0	12	0	7
Kosta Rika	98	0	102	0	118	0	51	1	53	0
Honduras	107	0	121	0	41	0	0	0	0	0
Guatemala	336	0	283	0	344	0	135	0	133	0
İsviçre	10	73	0	48	0	45	1	9	1	9
Hollanda	12	178	5	98	6	76	8	51	1	39
Belçika	0	0	0	0	20	140	36	206	25	212
Kanada	0	36	11	65	12	77	9	59	12	65
Vietnam	0	0	0	0	0	0	0	1	404	2

Tablo 8'de sırasıyla 1986, 1995, 2000, 2010, 2013, 2018 ve 2020 yılları seçilmiş ülkeler yeşil kahve ihracat ağı hub(ihracatçı) ve otorite(ithalatçı) analizi sonuçları verilmektedir. Buna göre hub ve otorite konumunda olan ülkeler yıllara göre değişiklik göstermiştir.

1986 yılında ABD (918) en yüksek otorite değerine sahip ülke, Kolombiya (557) ise en yüksek hub değerine sahip ülke olduğu tespit edilmiştir. 1995 yılında ABD (749) ve Almanya (512) ile en yüksek otorite değerine sahip ülkeler, Kolombiya (651) ve Brezilya (520) ise en yüksek hub değerine sahip ülkeler olarak öne çıkmıştır. 2000 yılında ABD (774) ve Almanya (461) en yüksek otorite değerine sahip ülkeler, Brezilya (608) ve Kolombiya (503) ise en yüksek hub değerine sahip ülkeler olduğu görülmüştür. Bu dönem Brezilya önceki dönemlere göre en yüksek değerli hub durumuna gelmiştir. 2010 yılında en yüksek değerli otorite durumunda ülkeler ABD (649) ve Almanya (614) iken, Brezilya (918) ve Kolombiya

(229) ise en yüksek hub değerine sahip ülkeler olarak öne çıkmıştır. Bu dönem ABD ve Kolombiya değerlerinin düştüğü, Brezilya ve Almanya'nın ise yükseldiği görülmüştür.

2013 yılında en yüksek değerli otorite durumunda ülke ABD (667) ve Almanya (558) olduğu tespit edilmiştir. Brezilya (791) ve Vietnam (404) hub değerleri en yüksek ülkeler olarak öne çıkmıştır. Bu dönem Vietnam önceki dönemlere göre hub değerinde Kolombiya'yı geride bıraktığı bulgulanmıştır.

Tablo 9. Sırasıyla 2018, 2020, 2021 ve 2022 Yılları Seçilmiş Ülkeler En Yüksek İlk 20 Ülke Yeşil Kahve İhracat Ağı İhracatçı (Hub) ve İthalatçı (Otorite) Analizi Sonuçları.

Ülkeler	2018		2020		2021		2022	
	Merkez (İhracatçı)	Otorite (İthalatçı)	Merkez (İhracatçı)	Otorite (İthalatçı)	Merkez (İhracatçı)	Otorite (İthalatçı)	Merkez (İhracatçı)	Otorite (İthalatçı)
Meksika	71	39	58	62	0	58	0	8
Brezilya	722	0	839	0	823	0	975	0
ABD	5	658	4	636	12	674	15	644
Almanya	96	544	67	590	87	557	97	583
Fransa	1	83	1	71	13	71	15	73
İtalya	1	301	1	256	69	250	78	293
Japonya	0	222	0	190	0	222	0	148
Endonezya	81	41	82	9	81	8	0	8
İngiltere	1	113	1	65	7	72	10	62
İspanya	4	134	5	105	6	100	11	97
Kolombiya	380	32	303	45	320	70	0	133
Danimarka	0	6	0	5	1	7	2	9
Kosta Rika	42	1	35	2	33	2	0	1
Honduras	167	0	156	0	175	0	0	0
Guatemala	102	0	76	0	98	0	103	0
İsviçre	1	5	1	8	27	13	36	7
Hollanda	8	51	3	50	19	44	48	79
Belçika	26	230	24	288	8	244	10	259
Kanada	16	84	14	72	56	77	72	64
Vietnam	490	2	368	8	364	4	0	2

2018 yılında en yüksek otorite değerini ABD (658) ve Almanya (544), en yüksek hub değerini ise Brezilya (722) ve Vietnam (490)'ın aldığı görülmüştür. 2020 yılında en yüksek otorite değerini ABD (636) ve Almanya (590) alırken, en yüksek hub değerini ise Brezilya (839) ve Vietnam (368)'ın aldığı tespit edilmiştir. Genel olarak tabloya bakıldığında ABD'nin otorite değerlerinde hep en yüksek ülke durumunda olduğu, 2000 yılına kadar hub durumunda en yüksek değere sahip ülkenin Kolombiya olduğu ancak 2000 yılıyla birlikte Brezilya'nın hub durumunda en yüksek değere sahip ülke olduğu görülmüştür. 2021 yılında en yüksek değerli otorite durumunda olan ülke ABD (674) ve Almanya (557) olurken, en yüksek değerli hub durumunda ise Brezilya (823) ve Vietnam (364)'ın olduğu tespit edilmiştir. 2022 yılında en yüksek otorite değerini bir önceki dönemde olduğu gibi ABD (644) ve Almanya (583), en yüksek hub değerini ise Brezilya (975) ve Guatemala (103)'nın aldığı görülmüştür.

Tablo 10. 1986, 1995, 2000 ve 2010 Yılları Seçilmiş Ülkeler İlk 20 Ülke Yeşil Kahve İhracat Ağı Ego Ağ Analizi Sonuçları.

Ülkeler	1986				1995				2000				2010			
	Ego Ağ	Bağlantı	Hacim	Yoğunluk	Ego Ağ	Bağlantı	Hacim	Yoğunluk	Ego Ağ	Bağlantı	Hacim	Yoğunluk	Ego Ağ	Bağlantı	Hacim	Yoğunluk
Hindistan	18	56	306	18	27	177	702	25	34	352	1122	31	35	431	1190	36
Meksika	14	51	182	28	22	151	462	32	28	308	756	40	31	404	930	43
Çin	1	0	0	0	7	14	42	33	20	167	380	43	26	281	650	43
Brezilya	22	63	462	13	28	172	756	22	32	308	992	31	36	415	1260	32
A.B.D	27	175	702	24	36	321	1260	25	39	483	1482	32	41	573	1640	34
Almanya	0	0	0	0	32	290	992	29	41	562	1640	34	42	600	1722	34
Fransa	22	136	462	29	27	236	702	33	35	440	1190	36	34	429	1122	38
İtalya	19	90	342	26	28	244	756	32	40	522	1560	33	42	594	1722	34
Endonezya	21	62	420	14	29	222	812	27	37	407	1332	30	38	499	1406	35
İngiltere	24	151	552	27	26	193	650	29	33	411	1056	38	40	577	1560	36
İspanya	18	76	306	24	27	235	702	33	35	434	1190	36	37	529	1332	39
Hollanda	2	135	462	29	30	259	870	29	32	401	992	40	39	571	1482	38
Kolombiya	21	94	420	22	24	147	552	26	29	287	812	35	32	382	992	38
Belçika	0	0	0	0	0	0	0	0	30	372	870	42	37	494	1332	37
Kamerun	10	27	90	30	14	60	182	32	16	108	240	45	16	127	240	52
Kanada	14	54	182	29	21	148	420	35	27	302	702	43	24	271	552	49
Vietnam	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	2	50	10	41	90	45
Nikaragua	0	0	0	0	18	134	306	43	24	241	552	43	22	235	462	50
Peru	11	7	110	6	8	18	56	32	30	331	870	38	28	319	756	42
Uganda	0	0	0	0	11	48	110	43	19	165	342	48	28	310	756	41

1986 yılında ego ağ rolü 27 ve 24 değerleriyle paylaşıldığı görülmüştür. Buna göre ABD (27), İngiltere (24), Brezilya (22), Fransa (22), Hollanda (22), Endonezya (21) Kolombiya (21) ile en yüksek değerleri alarak ego ağ rolünü üstlenen ülkeler olarak öne çıkmıştır. Ağda toplam 49 aktör olduğu düşünülürse ülkelerin bazıları yüksek değerler alırken bazılarının ise çok düşük değerler aldığı tespit edilmiştir. Bu dönem yoğunluğu en yüksek olan ağ Avusturya (43), Papua Yeni Gine (42), Portekiz (35) ve Güney Afrika (33) şeklinde sıralanmıştır. Aynı yıl yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülkeler ABD (175), İngiltere (151), Fransa (136) ve Hollanda (135) olarak öne çıkmıştır. Bağlantı sayılarının yüksek olması ülkeler arası kahve ticaretinin yüksek ve rahat olmasını gösterir. Dış ticaret hacimleri açısından (pairs) bakıldığında ABD (702), İngiltere (552), Brezilya(462), Hollanda(462) ve Fransa (462), Endonezya(420), Kolombiya(420) ve Kosta Rika (420) öne çıkmıştır. 1995 yılında ego ağ rolü 36 ve 32 değerleriyle paylaşılmıştır. Buna göre ABD (36), Almanya (32), Hollanda (30), Fransa ve İtalya (28)'nin en yüksek değerleri alarak ego ağ rolünü üstlenen ülkeler olduğu tesit edilmiştir. Bu dönem yoğunluğu en yüksek olan ağ Kenya (50), Cezayir (48), Rusya (47), Uganda (43) ve Romanya (42) olarak sıralanmıştır. Yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülkeler ABD (321), Almanya (290) ve İtalya (244) olurken, dış ticaret hacimleri (pairs) en yüksek ülkeler ise ABD (1260), Almanya (992), Endonezya (812) ve Kosta Rika (812) olarak sıralanmıştır. 2000 yılında ego ağ rolü 40 ve 41 değerleriyle paylaşılmış, en yüksek değerleri Almanya (41), İtalya (40), ABD (39) ve Sudi Arabistan (35) ülkelerinin aldığı görülmüştür. Bu dönem

yoğunluğu en yüksek olan ağlar Filipinler (100) ve Türkiye (63) olurken, yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülkeler ise Almanya (562), İtalya (522) ve ABD (483) olarak öne çıkmıştır. Dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek ülkelerin Almanya (1640), İtalya (1560), ABD (1482) ve Endonezya (1332) olduğu tespit edilmiştir. 2010 yılında ego ağ rolü 42 ve 41 değerleriyle paylaşılmış, en yüksek değerli ülkeler Almanya (42), ABD (41) ve İngiltere (40) olarak sıralanmıştır. Buna göre değerlerde önceki döneme göre yükselişler görülmüştür. Yoğunluğu en yüksek olan ağlar Filipinler (70) ve Türkiye (69) olurken, yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülkeler ise Almanya (600), İtalya (594) ve ABD (573) olarak öne çıkmıştır. Dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek ülkelerin Almanya (1722), İtalya (1722), ABD (1640) ve İngiltere (1560) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 11. 2013, 2018, 2020 ve 2021 Yılları Seçilmiş Ülkeler İlk 20 Ülke Yeşil Kahve İhracat Ağı Ego Ağ Analizi Sonuçları.

Ülkeler	2013				2018				2020				2021			
	Ego Ağ	Bağlantı	Hacim	Yoğunluk	Ego Ağ	Bağlantı	Hacim	Yoğunluk	Ego Ağ	Bağlantı	Hacim	Yoğunluk	Ego Ağ	Bağlantı	Hacim	Yoğunluk
Türkiye	17	165	272	60	24	278	552	50	29	386	812	47	34	787	1122	70
Hindistan	38	558	1406	39	38	622	1406	44	37	596	1332	44	41	947	1640	57
Çin	33	466	1056	44	42	723	1722	41	38	634	1406	45	39	945	1482	66
Brezilya	34	449	1122	40	36	520	1260	41	40	653	1560	41	41	1004	1640	61
A.B.D	33	475	1056	44	42	703	1722	40	42	718	1722	41	43	1087	1806	60
Almanya	43	671	1806	37	45	770	1980	38	46	811	2070	39	45	1099	1980	55
Fransa	36	528	1260	41	45	772	1980	38	41	675	1640	41	45	1095	1980	55
İtalya	41	647	1640	39	44	760	1892	40	46	780	2070	37	47	1113	2162	51
G. Kore	26	304	650	46	28	352	756	46	29	388	812	47	38	926	1406	65
Japonya	26	333	650	51	27	343	702	48	31	438	930	47	36	865	1260	68
Endonezya	35	474	1190	39	34	519	1122	46	34	514	1122	45	35	796	1190	66
İngiltere	41	652	1640	39	45	770	1980	38	44	781	1892	41	43	1081	1806	59
Kolombiya	34	441	1122	39	37	570	1332	42	39	620	1482	41	42	998	1722	57
Guatemala	31	397	930	42	31	415	930	44	33	466	1056	44	37	821	1332	61
Hollanda	37	557	1332	41	41	709	1640	43	44	786	1892	41	45	1109	1980	56
Finlandiya	25	292	600	48	26	330	650	50	27	342	702	48	42	1053	1722	61
Belçika	39	590	1482	39	42	708	1722	41	45	790	1980	39	42	989	1722	57
İsveç	26	335	650	51	32	489	992	49	31	414	930	44	42	1082	1722	62
Suudi A.	8	0	56	0	9	29	72	40	35	421	1190	35	14	77	182	42
Rusya	0	0	0	0	16	115	240	47	16	101	240	42	23	211	506	47

2013 yılında ego ağ rolü 43 ve 41 değerleriyle paylaşılmış, en yüksek değerleri ise Almanya (43), İtalya (41), İngiltere (41), İspanya (41) ve Hindistan (38)'nin aldığı görülmüştür. Bir önceki döneme göre bazı ülke değerlerinde yükseliş bazı ülkeler de ise düşüşler tespit edilmiştir. 2013 dönemi yoğunluğu en yüksek olan ağlar Filipinler (83) ve Türkiye (60) olurken, yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülkeler ise Almanya (671), İtalya (647) ve İspanya (651) olarak öne çıkmıştır. Dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek ülkelerin Vietnam(1640), İngiltere(1640) ve İtalya (1640)'nın olduğu tespit edilmiştir. 2018 yılında ego ağ rolü 45 ve 44 değerleriyle paylaşılmış, en yüksek değerleri İngiltere(45), Almanya(45), İspanya (45) ve İtalya (44)'nın aldığı görülmüştür. Bir önceki döneme göre değerlerin bazı ülkeler açısından yükseldiği

bazı ülkeler açısından ise düştüğü görülmüştür. Yoğunluğu en yüksek olan ülkeler Fil Dişi Sahili(62) ve Avusturya (62), Kamerun (58) ve Norveç (56) olurken, yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülkeler ise Fransa (772), Almanya (770) ve İspanya (771)'nin olduğu tespit edilmiştir. Dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek ülkeler Almanya(1990), İspanya(1990) ve Fransa (1990) olarak öne çıkmıştır. 2020 yılında ego ağ rolü 46 ve 45 değerleriyle paylaşılmış, en yüksek değerleri İtalya (46), Almanya (46) ve Belçika (45)'nin aldığı görülmüştür. Bir önceki döneme göre değerlerde bazı ülkeler açısından yükseliş bazı ülkeler açısından ise düşüşler tespit edilmiştir. Bu dönem yoğunluğu en yüksek olan ağlar Fil Dişi Sahili (100) ve Ekvator (63) olurken, yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülkeler ise Belçika (790) ve Hollanda (786)'nın olduğu görülmüştür. Dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek ülkeler Almanya (2070) ve İtalya (2070) olarak öne çıkmıştır. 2021 yılında ego ağ rolü 47 ve 45 değerleriyle paylaşılmış, en yüksek değerleri İtalya (47), Almanya (46) ve Fransa (45)'nin aldığı görülmüştür. Bir önceki döneme göre değerlerde bazı ülkeler açısından artış bazı ülkeler açısından ise düşüşler görülmüştür. 2021 yılında yoğunluğu en yüksek olan ağlar Kamerun (100) ve Fil Dişi Sahili (98) ve yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülkeler ise İsviçre (1114), İtalya (1113) olarak öne çıkmıştır. Dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek ülkelerin İtalya (2162) Almanya(1980), Fransa(1980) ve Hollanda (1980)'nin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 12. 2022 Yılı Seçilmiş Ülkeler İlk 20 Ülke Yeşil Kahve İhracat Ağı Ego Ağ Analizi Sonuçları.

Ülkeler	Ego Ağ	Bağlantı	Hacim	Yoğunluk
Türkiye	44	830	1892	43
Hindistan	35	693	1190	58
Kanada	35	737	1190	61
Çin	35	756	1190	63
Filipinler	27	790	1640	69
Brezilya	41	812	1640	49
Suudi A.	26	519	650	79
Rusya	23	407	506	80
A.B.D	41	782	1640	47
Portekiz	39	777	1482	52
Almanya	42	806	1722	46
Fransa	38	702	1406	49
İtalya	43	812	1806	44
İsviçre	39	711	1332	51
Hollanda	36	763	1482	58
Yunanistan	30	807	1640	73
İsveç	37	762	1482	58
İngiltere	41	790	1640	48
Finlandiya	37	741	1260	56
Belçika	39	754	1332	51

2022 yılında ego ağ rolü 44 ve 42 değerleriyle paylaşılmış, en yüksek değerleri Türkiye (44), Almanya (42) ve Fransa (45)'nin aldığı görülmüştür. Bir önceki döneme göre değerler bazı ülkeler açısından yükselmiş bazı ülkeler açısından ise düşmüştür. Yoğunluğu en yüksek olan ağlar Fil Dişi Sahili (96) ve Ekvator (94) olurken, yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülkeler ise Türkiye (830), Brezilya (812) ve İtalya (812) olarak öne çıkmıştır. Dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek ülkelerin Türkiye (1892) ve İtalya (1806) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 13. 1995, 2000, 2010, 2013, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 Yılları Küresel Yeşil Kahve İhracatı Çekirdek ve Çevre Ülke (Core and Periphery) Analizi Sonuçları.

1986	Çekirdek: ABD Kolombiya Çevre: Diğerleri
1995	Çekirdek: ABD Kolombiya Çevre: Diğerleri
2000	Çekirdek: Brezilya ABD Kolombiya Almanya Çevre: Diğerleri
2010	Çekirdek: Brezilya ABD Almanya Çevre: Diğerleri
2013	Çekirdek: Brezilya ABD Almanya Çevre: Diğerleri
2018	Çekirdek: Brezilya ABD Almanya Vietnam Çevre: Diğerleri
2020	Çekirdek: Brezilya ABD Almanya Çevre: Diğerleri
2021	Çekirdek: Brezilya ABD Almanya Çevre: Diğerleri
2022	Çekirdek: Brezilya Almanya Çevre: Diğerleri

Tablo 14’de 1986, 1995, 2000, 2010, 2013, 2018, 2019, 2020, 2021 ve 2022 dönemleri seçilmiş ülkelerinden oluşan yeşil kahve ihracatı çekirdek ve çevre ülke analizi sonuçları görülmektedir. Buna göre çekirdek ülke sayıları yıllara göre değişiklik göstermiştir. 1986 ve 1995 yıllarında ABD ve Kolombiya çekirdek ülkeler olurken diğer ülkeler çevre ülke konumunda yer almıştır. 2000 yılında ise bir önceki döneme göre çekirdek ülke sayısında artış görülmüş ve Brezilya, ABD, Almanya ve Kolombiya çevre ülke olarak konumlanmıştır. On yıl sonra yani 2010 ve 2013 dönemlerinde çekirdek ülkeler Brezilya, ABD ve Almanya olurken seçilmiş diğer ülkeler ise çevre ülkeler olarak konumlanmıştır. 2018 döneminde ise çekirdek ülke sayısı yeniden dörde çıkmış bu ülkeler Brezilya, ABD, Almanya ve Vietnamdır. Bu dönemde ilk defa Vietnam çekirdek ülke konumunda yer almıştır. 2020 ve 2021 yıllarında Brezilya ABD ve Almanya çekirdek ülke olarak konumlanmış Vietnam ise bu dönemde çevre ülke konumuna gelmiştir. 2022 yılında ise ilk defa ABD çevre ülke konumuna geçmiş çekirdek ülkeler ise Brezilya ve Almanya olmuştur.

Sonuç

Dünya kahve üretimi belli ülkelerde yapılırken dış ticaret yoluyla her ülke ürünü elde etmektedir. Ekonomik değerinden dolayı birçok ülke ise ürünü ihraç amaçlı ithalatını yaparak katma değerinden getiri elde etmektedir. Kahve, Ürün Karmaşıklık Endeksi’ne göre 104. en çok işlem gören ve 1024. en karmaşık üründür. 2021 yılında Dünyada yaklaşık 10 milyon ton kahve üretimi yapılmış, yaklaşık 7,5 milyon ton yani 22,5 milyar dolarlık kahve ithal edilmiş, yaklaşık 7,8 milyon ton yani 22,3 milyar dolarlık yeşil kahve ihraç edilmiştir. Küresel yeşil kahve ihracatında ilk sırada Brezilya (%16,7), ikinci sırada İsviçre (%9,3), üçüncü sırada Kolombiya (%9,95) ve dördüncü sırada Almanya (%8,21) yer almaktadır. İhracatçı ülkelerin önemli kısmının Güney Amerika ülkeleri olmak üzere Afrika ve Asya ülkelerinden oluşmaktadır. İsviçre, Almanya, İtalya gibi ülkeler kahve üreticisi ülke olmamasına rağmen ihracatta yaklaşık %24’lük bir orana sahip olduğu görülmüştür. Bu ülkeler ihracat amaçlı ithalat yaparak ve

kazanç elde etmektedir. İthalatçı ülkelere bakıldığında ilk sırada ABD (%19) ikinci sırada Almanya (%10,6), üçüncü sırada Belçika (%5,94) ve dördüncü sırada İtalya (%5,25) yer almıştır. Ayrıca Avrupa Bölgesi toplam kahve ithalatının %40'dan fazlasını gerçekleştirmektedir. Asya bölgesinden ise Japonya %3,76'lık oranla öne çıkmıştır.

Ağ görselleştirme sonuçlarına göre;

Sırasıyla seçilmiş ülkelerin 1986, 1995, 2000, 2010, 2013, 2018, 2020, 2021 ve 2022 ağlarının hepsinin tüm ağ yapısından oluştuğu tespit edilmiştir. 1986 yılında Almanya, Rusya, Fildişi, Ekvator, Belçika, Vietnam, Etiyopya, Nikaragua, Uganda ve Ukrayna gibi ülkelerin bağlantılarının olmadığı görülmüştür. 1995 yılında ağdaki kompleks yapı artmış, ticari faaliyete katılan ülke sayısının artmış ve bağlantı kuramayan ülke sayısı Belçika, Vietnam ve Etiyopya olarak üçe düşmüştür. 2000 yılında kompleks yapı daha da artmış ve tüm ülkeler bağlantı kurmuştur. 2010 yılında ağ yoğunluğu ve kompleks yapı korunmuştur ve tüm ülkelerin bağlantılarının olduğu görülmüştür. 2013 yılı ağı kompleks yapı ve yoğunluk korunmuş ancak Honduras ve Kamerun ülkeleri bağlantı kuramamıştır ve bu beklenmedik bir durum olarak öne çıkmıştır. 2018 yılı ve 2020 yılı ağlarının her ikisinde de kompleks yapı korunmuştur. 2022 yılında ise bir önceki ağa göre kompleks yapı ve yoğunluğun azaldığı görülmüştür.

Özvektör merkeziliği analizi sonuçlarına göre;

1986'da ABD, Kolombiya ve Brezilya en yüksek değerlere sahip ülkelerdir. 1995 yılında yüksek değerli ülkelerden ABD'nin bir önceki döneme göre değeri düşmüş, Brezilya ve Kolombiya değerleri ise yükselmiştir. 2000 yılında ise ABD ve Brezilya değerleri ve dönemin önemli aktörlerden Almanya'nın değeri yükselmiş ve Kolombiya'nın değeri düşmüştür. 2010 yılında ABD'nin değerinde düşüş, Almanya ve Brezilya'nın değerlerinde ise yükseliş olmuştur. 2013 yılında ABD değeri yükselmiş, Brezilya'nın değerinde düşüş gerçekleşmiştir. 2018 yılında ABD ve Brezilya'nın değerleri düşmüştür. 2020 yılında Kolombiya, Vietnam ve ABD değerleri düşmüş, Brezilya ve Almanya'nın değerleri ise yükselmiştir. 2021 yılında ABD ve Kolombiya değerleri yükselirken, Brezilya, Almanya ve Vietnam'ın değerlerinde düşüş görülmüştür. 2022 yılında Brezilya değeri yükselmiş, ABD, Almanya, Kolombiya ve Vietnam'ın değerlerinin ise düştüğü tespit edilmiştir.

Gelen(in degree) ve Giden (Out degree) bağlantı sonuçlarına göre;

1986 yılında gelen bağlantı açısından en önemli düğümün ABD (100), giden bağlantı açısından ise Kolombiya (62)'nin olduğu tespit edilmiştir. Bu dönem ülkelerin büyük çoğunluğunun bağlantısının olmadığı görülmüştür. 1995 yılında gelen bağlantıda en yüksek ABD (84) giden bağlantıda ise Brezilya (71) öne çıkmıştır. Bu dönemde ülkelerin bir birleriyle bağlantıları artmaya başlamıştır. Bir önceki dönem bağlantısı olan ülkelerin değerlerinde artışlar meydana gelmiş, hiç bağlantısı olmayan ülkelere ise yeni bağlantılar görülmüştür. 2000 yılında bir önceki dönem gibi gelen bağlantıda ABD (101), giden bağlantıda ise Brezilya (95) en yüksek değerlerle öne çıktığı ve değerlerinin yükseldiği görülmüştür. 2010 yılında en yüksek gelen bağlantıda ABD (54), giden bağlantıda ise Brezilya (87) öne çıkmıştır ancak önceki döneme göre değerleri düşmüştür. 2013 yılında gelen bağlantıda en yüksek ABD (57), giden bağlantıda en yüksek ise Brezilya (94) öne çıkmıştır. Bu dönemde ülkelerin bir önceki döneme göre gelen ve giden bağlantı sayılarını artmıştır. 2018 yılında gelen bağlantıda en yüksek ABD (90), giden

bağlantıda ise Brezilya (107) öne çıkmış ve bir önceki döneme göre bağlantı sayılarında artışlar görülmüştür. 2020 yılına gelindiğinde ise gelen bağlantıda en yüksek ABD (67), giden bağlantıda ise Brezilya (101) öne çıkmış ve bir önceki döneme göre bağlantı sayıları düşmüştür. Bir yıl sonra 2021'de gelen bağlantıda en yüksek ABD (69), giden bağlantıda en yüksek ise Brezilya (97) olmuş ve bir önceki döneme göre ABD'nin değeri artmış Brezilya'nın ise azalmıştır. 2022 yılında gelen bağlantıda en yüksek değeri ABD (37), giden bağlantıda ise Brezilya (96) almış ve bu dönem bağlantı sayıları bir önceki döneme göre düşmüştür.

Hub(ihracatçı) ve otorite(ithalatçı) analizi sonuçlarına göre;

Tüm yıllar otorite ve hub durumdaki ülkelerin değerlerinde artış ve azalışlar olmuştur. 1986 yılında en yüksek otorite değerine ABD (918), en yüksek hub değerine Kolombiya (557) sahipken, 1995 yılında da en yüksek otorite değerine ABD (749) en yüksek hub değerine Kolombiya (651)'nin sahip olduğu görülmüş ve bu dönemde ABD düşüş, Brezilya ise yükseliş yaşamıştır. 2000 yılına en yüksek otorite değerine ABD (774), en yüksek hub değerine ise Brezilya (608) sahiptir. Bu dönem ABD değeri artış, Brezilya değeri ise düşüş yaşamıştır. 2010 yılında en yüksek değerli otorite durumunda olan ülke ABD (649), hub durumunda ise Brezilya (918) öne çıkmış ve ABD'nin değeri bir önceki döneme göre düşüş, Brezilya'nın ise yükseliş yaşamıştır. 2013 yılında en yüksek değerli otorite durumunda ABD (667), hub durumunda ise Brezilya (791) görülmüş ve bu dönemde ABD değeri bir önceki döneme göre yükselmiş, Brezilya ise düşmüştür. 2018 yılında hub ve otorite durumları değişmemiş ABD (658) otorite, Brezilya (722) ise hub durumunda görülmüş ve bir önceki döneme göre her iki ülkenin değerleri de düşüş yaşamıştır. 2020 yılında en yüksek değerli otorite durumunda ülke ABD (636) olurken, hub durumunda ise Brezilya (839) yer almış ve bir önceki döneme göre ABD'nin değeri düşmüş, Brezilya'nın değeri ise yükselmiştir. 2021 yılında en yüksek değerli otorite durumunda olan ülke ABD (674), hub durumunda ise Brezilya (823) yer almış ve bu dönem ABD'nin değerinde bir önceki döneme göre düşüş, Brezilya'nın değerinde ise yükseliş görülmüştür. 2022 yılında en yüksek değerli otorite durumunda olan ülke ABD (644), hub durumunda ise Brezilya (975) yer almış ve bir önceki döneme göre ABD'nin değeri düşerken Brezilya'nın değeri ise artmıştır.

Ego ağ analizi sonuçlarına göre;

1986 döneminde ego ağ rolü 27 ve 24 değerleriyle paylaşılmıştır. Buna göre ABD (27) ve İngiltere (24) en yüksek değerleri almıştır. Yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülke ABD (175), dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek ülke ABD (702), yoğunluğu en yüksek ülke Avusturya (43) olmuştur. 1995 döneminde ego ağ rolü 36 ve 32 değerleriyle paylaşılmıştır. En yüksek değerleri ABD (36) ve Almanya (32) almıştır. Yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülke ABD (321), dış ticaret hacmi en yüksek ABD (1260) ve yoğunluğu en yüksek olan ise Kenya (50) olarak öne çıkmıştır.

2000 yılında ego ağ rolü 40 ve 41 değerleriyle paylaşılmıştır. En yüksek değerleri Almanya (41) ve İtalya (40) almıştır. Yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülke Almanya (562), dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek ülke Almanya (1640), yoğunluğu en yüksek ülke ise Filipinler (100) olmuştur. 2010 yılında ego ağ rolü 42 ve 41 değerleriyle paylaşılmıştır. En yüksek değerleri Almanya (42), İtalya (42) ve ABD(41) almıştır. Yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülke Almanya (600), dış ticaret hacmi en yüksek ülkenin Almanya (1722) ve yoğunluğu en yüksek olan ağ ise Filipinler (70) olmuştur. 2013 dönemi ego ağ rolü 43 ve 41 değerleriyle paylaşılmış, en yüksek değerleri Almanya (43) ve İtalya(41) almıştır. Yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülke Almanya (671), dış ticaret hacmi en yüksek Almanya (1806), yoğunluğu en yüksek olan ağ ise Filipinler (83) olmuştur. 2018 yılında ego ağ rolü 45 ve 44 değerleriyle paylaşılmıştır en yüksek değerleri İngiltere(45), Almanya(45), İspanya (45) ve İtalya (44) almıştır. Yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülke Fransa (772), dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek Almanya(1990), İspanya (1990) ve Fransa (1990), yoğunluğu en yüksek olan ülke ise Fil Dişi Sahili (62) ve Avusturya (62) olmuştur.

2020 yılında ego ağ rolünü 46 ve 45 değerleriyle paylaşılmıştır. En yüksek değerleri İtalya (46), Almanya (46), Belçika (45) almıştır. Yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülke Belçika (790), dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek olan ülke Almanya(2070) ve İtalya (2070) ve yoğunluğu en yüksek olan ülke ise Fil Dişi Sahili (100) olmuştur. 2021 yılında ego ağ rolü 47 ve 45 değerleriyle paylaşılmış, en yüksek değerleri İtalya (47) ve Almanya (46) almıştır. Yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülke İsviçre (1114), dış ticaret hacmi (pairs) en yüksek ülke İtalya (2162) ve yoğunluğu en yüksek ülke ise Kamerun (100) olmuştur. 2022 yılında ego ağ rolünü 44 ve 43 değerleriyle paylaşılmış ve en yüksek değerleri Türkiye (44) ve İtalya (43) almıştır. Yönlü bağlantı sayısı en fazla olan ülke Türkiye (830), dış ticaret hacmi en yüksek ülke Türkiye (1892) ve yoğunluğu en yüksek olan ağ ise Fil Dişi Sahili (96) olmuştur.

Son olarak çekirdek ve çevre ülke analizi sonuçlarına göre;

1986 ve 1995 yıllarında ABD ve Kolombiya çekirdek ülkeler olurken diğer ülkeler çevre ülke konumunda yer almıştır. 2000 yılında ise bir önceki döneme göre çekirdek ülke sayısı artış göstermiş Brezilya, ABD, Almanya ve Kolombiya'dan oluşmuş diğer ülkeler ise çevre ülke olarak konumlanmıştır. 2010 ve 2013 yıllarında çekirdek ülkeler Brezilya, ABD ve Almanya olmuş diğer ülkeler ise çevre ülkeler olarak konumlanmıştır. 2018 yılında ise çekirdek ülke sayısı yeniden dörde çıkmış Brezilya, ABD, Almanya ve Vietnam'dan oluşmuştur. Ayrıca bu dönem ilk defa Vietnam çekirdek ülke konumuna girmiştir. 2020 ve 2021 yıllarında Brezilya ABD ve Almanya çekirdek ülke olarak konumlanmış Vietnam ise bu dönemde çevre ülke konumuna geçmiştir. 2022 yılında ise ilk defa ABD çekirdek ülke konumundan çevre ülke konumuna geçmiştir ve bu dönemde çekirdek ülke konumunda ise Brezilya ve

| 300 | Almanya yer almıştır.

Tartışma ve Öneri

1986 yılı ağ görselinde Almanya, Vietnam, Belçika gibi günümüzün en büyük yeşil kahve dış ticareti yapan ülkelerinin bağlantı kuramaması, o dönemlerde ürüne olan talebin olmaması yada ticareti

olsa bile bu ülkelerin istatistiki veri tutmamalarından kaynaklanmıştır. 1995 yılında bağlantı kuramayan ülke sayısının Belçika, Vietnam ve Etiyopya olarak bir önceki döneme göre azalması ve ağı kompleks yapısının artması ayrıca 2000 yılında kompleks yapının daha da artış göstermesi ve tüm ülkelerin bağlantısının olması gibi olumlu değişimler ülkelerin artık ürün ticaretinde ilerlediğini, arz ve talebin arttığını gösterir. 1962 de kurulan Uluslararası Kahve Birliği, 1970'lerde ortaya çıkmaya başlayan küresel değer zincirleri, Ülkelerin 1980'lerde ihracata yönelik politikalara yönelmesi ve 1990'larda ülkelerin yapmaya başladıkları serbest ticaret anlaşmaları ve Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması gibi olumlu ekonomik yansımalar bu yükselişleri desteklemiştir.

2008'de meydana gelen ve 2009'da da devam eden Küresel Finansal Kriz sonrası 2010 yılı ağ görselinde ağ yoğunluğunun bir öncekine göre daha da atması ülkelerin kriz sonrası toparlanmasının yanı sıra ticaret ve üretim de meydana gelen artışların bir yansımasıdır. 2013 yılında ağın yoğunluğu ve kompleks yapısı korunmuş olsa da Honduras ve Kamerun gibi ülkeler bu dönemde bağlantı kuramamıştır. Bu durum 2013 yılında bir önceki yıla göre genel ihracatın düşmesinden ve ülkelerin istatistiki veri tutmamalarından kaynaklanmıştır. 2018 ve 2020 yılı ağlarının kompleks yapısı ve ağlardaki yoğunluklar korunmuştur. Her ne kadar Tablo 1'e göre üretim artmış, Tablo 2'ye göre ihracat düşmüş ayrıca bir çok ticari faaliyet salgından dolayı durmuş ve miktarsal bir azalma olmuş olsada yeşil kahve ticaretinin ve bağlantıların devam ettiği görülmüştür. Bu durumun oluşmasında bu dönemde ülkelerin uyguladıkları temassız ticaret yöntemi ve Dünya Ticaret Örgütü'nün uyguladığı ticareti kolaylaştırıcı politikalar etkili olmuştur. Yani bir şekilde ürün ihracatçı ülkeden ithalatçı ülkeye ulaştırılmaya devam etmiştir. 2021 yılında ağdaki kompleks yapı ve yoğunluk korunmuştur. Bu dönem bir önceki yıla göre üretim düşmüş ancak ihracat artmıştır. Salgın sonrası kısıtlamaların kalkmasıyla ülkelerin hızlıca toparlanıp ticari faaliyetlere devam etmeleri bu durumu desteklemiştir. 2022 yılı ağ görselinde ağdaki kompleks yapı korunsada yoğunluk azalmıştır ayrıca Tablo 1 ve Tablo 2'ye üretim artmış ancak toplam ihracat düşmüştür. Rusya-Ukrayna savaşının ortaya çıkardığı ticari riskler bu durumun oluşmasında etkili olmuştur. Bunun yanında savaş kahve ağacı için önemli bir girdi olan gübre krizine neden olmuş ancak üretici ülkelerin yeterli gübre stoğuna sahip olması toplam rekolteyi etkilememiştir.

Öz vektör merkezliliğinde her dönemde yüksek değerlere sahip ülkeler hem ithalatçı ülkeler hemde ihracatçı ülkeler olarak değişiklik göstermiştir. Ayrıca dönemsel olarak ülkelerin değerlerinde artışlar yada azalışlar görülmüştür. En yüksek öz vektör merkezliliğine sahip ülke 1986, 1995, 2000, 2010, 2013, 2018 ve 2020 yıllarında ABD ve 2021 ve 2022 yıllarında Brezilya olmuştur. Bu değerleri almaları ABD'nin dünyanın en büyük ithalatçısı, Brezilya'nın ise en büyük ihracatçısı olmasıdır. Ayrıca bu dönemlerde en yüksek ilk 15 içine giren diğer ülkeler Almanya, Kolombiya, Meksika, Guatemala, Endonezya, Hollanda, Polonya, Belçika, Vietnam, Honduras, Japonya, İngiltere'dir. Bu ülkelerin büyük çoğunluğunun üretici ve ihracatçı ülkeler, diğer kısmının ise ithalatçı ülkeler olması yüksek değerleri almalarında en önemli etmendir. Bunun yanında öz vektör merkezliliği değerleri olumlu yada olumsuz ekonomik dönemlerden bağımsız olarak artıp azaldığı görülmüştür.

Gelen giden bağlantılar genel olarak artış ve azalışlar göstermiştir. 1986 yılında birçok ülke bağlantı kuramazken 1995'de kurmaya başlamış ve 2000 yılında bu artışlar devam etmiştir. 2010 yılında

bağlantılarda azalma görülmüş, 2013 yılında ise artış meydana gelmiş ve 2018 yılında da bu artışlar devam etmiştir. 2020’de ise azalışlar görülmüştür. Buna Salgın kısıtlamaları neden olmuştur. 2021 yılında ülkelere göre artışlar ve azalışlar yaşanması, bazı ülkelerin salgın sonrası diğerlerine göre daha çabuk toparlanması ve ticaretin devam etmesinden kaynaklanmıştır. 2022 yılında birçok ülke değerlerinde düşüş yaşanmıştır. Rusya-Ukrayna savaşının ortaya çıkardığı ticari sıkıntılar bu durumun en büyük sebebidir. Genel olarak bütün yıllarda yüksek gelen ve giden bağlantıya sahip ülkelerin Güney Amerika ve Asya ülkeleri, İthalatçı ülkelerin ise ABD, Avrupa ülkeleri ve Japonya’dan oluşmuştur. ABD gelen bağlantı sayılarında diğer ülkeleri domino etmiş, giden bağlantıda ise 1986 yılında Kolombiya zirve yapmış, diğer yıllarda ise Brezilya zirveye çıkarak 2022’ye kadar pozisyonunu korumuştur. Çin ve Hindistan gibi yüksek nüfusa sahip büyük ekonomilerin yanında birçok G20 ülkesinin de bağlantı sayılarının az olduğu görülmüştür.

Hub ve otorite açısından genel olarak ABD otorite değerlerinde hep en yüksek ülke durumunda olmuştur. 2000 yılına kadar hub durumunda en yüksek değere sahip ülkenin Kolombiya olduğu ancak 2000 yılıyla birlikte Brezilya’nın hub durumuna geçerek 2022’ye kadar geldiği görülmüştür. Genel olarak olumlu yada olumsuz ekonomik gelişmelerden bağımsız ülkelerin değerlerinde artış ve azalışlar yaşanabileceği tespit edilse de 2022 yılında bir çok ülke değerlerinin düştüğü görülmüştür. Rusya-Ukrayna savaşının ortaya çıkardığı ticari sıkıntılar bu durumun en önemli etkenidir.

Ego ağ analizinde geçmişten günümüze ego ağ değerleri, ağların yoğunlukları, bağlantı sayıları, dış ticaret hacimlerinin değiştiği görülmüştür. Örneğin ego ağ rolleri hep artarak devam etmiş ancak 2022 döneminde düşüş yaşamıştır. Ağların yoğunluk değerleri 2010 yılına kadar artmış 2010 yılında biraz düşmüş diğer yıllarda ise tekrar yükselişe geçmiştir. Yönlü bağlantı sayıları artarak devam etmiştir. Dış ticaret hacminde 2013 yılına kadar artan bir en yüksek değer görülmüş, 2013’de ise bir önceki döneme göre düşüş görülmüştür. 2018 ve 2020 yıllarında ise artmaya devam etmiştir. 2021’de genel olarak bir artış, 2022’de ise bir önceki yıla göre genelinde düşüş olduğu görülmüştür. Buna göre genel olarak kahve ticareti artarak devam eden bir eğilim sergilemiştir. Olumlu ekonomik ve dış ticaret gelişmeleri bu artışı desteklemiş, olumsuz koşullarda ise dış ticaret devam etse de istatistiki değerlerde kısmi azalmalar meydana getirmiştir. Özellikle Rusya-Ukrayna savaşı bu dönemdeki düşüşün en önemli sebeplerindendir. Ayrıca ego ağ sonuçlarının her kategorisinde ülkelerin en yüksek değerlerde zaman zaman farklılık gösterdiği öne çıkmıştır.

Çekirdek ve çevre ülkeler analizinde çekirdek ülkeler için 1986 ve 1995 dönemlerinde iki ülkeli, 2000 yılında dört ülkeli, 2010 ve 2013 yıllarında üç ülkeli, 2018 yılında dört ülkeli, 2020 ve 2021 yıllarında üç ülkeli ve 2022 yılında ise iki ülkeli olup ilk defa en büyük kahve ithalatçısı olan ABD’nin bu dönemde çevre ülke konumuna geçtiği görülmüştür.

Geçmişten günümüze kadar yeşil kahve ticareti artarak devam etmektedir. Küresel değer zincirlerinin artması kahve sektörüne üretim ve uluslararası ticaret alanlarında büyüme yaşatmıştır. Krizler, ticari yaptırımlar, savaşlar gibi olumsuz ekonomik koşullardan dolayı ticaret yavaşlamış yada olumsuz hava şartlarından ötürü üretim azalmış olsa da ülkelerin aldıkları hızlı aksiyonlar, Dünya Ticaret Örgütü’nün ticareti kolaylaştırıcı politikaları, Uluslararası Kahve Birliği gibi oluşumlar ve artan

teknolojinin tedarik zincirinde ürünün orijininin nihai tüketiciye ulaşımını hızlandırması gibi etmenler engelleri aşmaya destek olmuş ve ticaret devam etmiştir.

Literatürde ağ analiziyle farklı alanlarda ve farklı ürün kategorileri için yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Ayrıca kahve ürünü açısından da yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Her çalışma kendi özgünlüğüne sahiptir. Seçilen ülke ve dönemler açısından özgün olan çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmamız araştırma sorularının ve seçilen dönemlerin genişliği açısından özgünlük taşımaktadır. Ayrıca Rusya-Ukrayna savaşı dönemini kapsamaya da çalışmamızın diğer bir özgünlüğüdür. Özellikle çevre ve çekirdek ülkelerdeki değişimi göstermesi için uzun dönemler seçilmiş olup özgünlüğü desteklenmiştir. Çalışmamızda seçilen dönemler ve ülkeler incelenerek bir durum tespiti yapılmıştır. Ağlarda ve istatistiki değerlerde meydana gelen değişimler belirli olaylarla ilişkilendirilmeye çalışılıp fikirler belirtilmiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda her bir istatistiki değerler kategorisi için çok daha detaylı araştırmalar yapılabilir daha etkin nedenler ve sonuçlar ortaya konabilir. Etki ve ilişkiyi tespit edebilmek için ülkeler bazında veri setine ulaşılabilirse regresyon modeller kurularak araştırılabilir. Ayrıca literatürde sürdürülebilirlik açısından çalışmalar bulunsa da özellikle üretim ve ticari sürdürülebilirlikle ilgili ülke bazlı bölge bazlı çalışmalar yeni gelişmelerin paralelinde yapılabilir. Starbucks, Costa Coffe, Lavazze, Mc Cafe, Durkin Dunots gibi küresel kahve mağazalarının yeşil kahve ticaretindeki rolleri araştırılabilir. Zincir marketlerin kahve ticaretindeki rollerine bakılabilir. Çin gibi yüksek nüfuslu ülkelerin kahve içmeye özendirilerek kahve ticaretinde bağlantıları arttırılabilir mi? incelenebilir. Kriz dönemlerinde ticari değeri yüksek olan kahve gibi emtiaların ticaretinin krizlerden en az etkilenmesi için ne gibi teşvikler yada destekler verilebilir (özellikle salgın döneminde bütün kahve mağazalarının kapanması sonucu talebe olan etkisi) araştırılabilir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarların eşit katkısı bulunmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma tek yazarlı olduğundan herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Agostini, M. R., Bitencourt, C. C., & Vieira, L. M. (2020). Social innovation in Mexican coffee production: filling institutional voids. *International Review of Applied Economics*, 34(5), 607-625.
<https://doi.org/10.1080/02692171.2019.1638351>
- Alkan, G. (2021). Merkezi Asya ve Kafkas geçiş ekonomileri sosyal ağ analizi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 414-427. <https://doi.org/10.21547/jss.745258>
- Alkan, G., & Kocabaş, C. (2020). ASEAN ülkeleri ihracatına ait sosyal ağ analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 138-149. <https://doi.org/10.30794/pausbed.741240>
- Angelidis, G., Bratsas, C., Makris, G., Ioannidis, E., Varsakelis, N. C., & Antoniou, I. E. (2021). Global value chains of covid-19 materials: a weighted directed network analysis. *Mathematics*, 9(24), 3202. <https://doi.org/10.3390/math9243202>
- Anh, H. N., Bokelmann, W., Thi T. N., Thi N. D., & Van M. N. (2019). Smallholders' preferences for different contract farming models: Empirical evidence from sustainable certified coffee production in Vietnam. *Sustainability*, 11(14), 3799. <https://doi.org/10.3390/su11143799>
- Atmadji, E., SA, E. S. A., & Suhardiman, Y. H. (2018). Comparison analysis of imported coffee of Malaysia from Indonesia and Vietnam. *Economic Journal of Emerging Markets*, 10(1), 93-98.
<https://doi.org/10.20885/ejem.vol10.iss1.art10>
- Bacon, C. (2005). Confronting the coffee crisis: can fair trade, organic, and specialty coffees reduce small-scale farmer vulnerability in northern Nicaragua?. *World development*, 33(3), 497-511.
<https://doi:10.1016/j.worlddev.2004.10.002>
- Bacsi, Z., Fekete F. M., & Ma'arif, M. I. (2023). A graph-based network analysis of global coffee trade—the impact of COVID-19 on trade relations in 2020. *Sustainability*, 15(4), 3289.
<https://doi.org/10.3390/su15043289>
- Bargawi, H. K., & Newman, S. A. (2017). From futures markets to the farm gate: A study of price formation along Tanzania's coffee commodity chain. *Economic geography*, 93(2), 162-184.
<https://doi.org/10.1080/00130095.2016.1204894>
- Bilen, C., El Chami, D., Mereu, V., Trabucco, A., Marras, S., & Spano, D. (2022). A Systematic Review on the Impacts of Climate Change on Coffee Agrosystems. *Plants*, 12(1), 102.
<https://doi.org/10.3390/plants12010102>
- Calzada, B. C. O., & Spinola, D. (2022). *Complexity and Productive Structure in Latin America: A Network Analysis of Trade Patterns*. Birmingham City University Business School. <https://www.open-access.bcu.ac.uk/12632/1/Olvera%20and%20Spinola%20-%20CAFE%20WP%2016%20-%20Complexity%20and%20Productive%20Structures%20in%20Latin%20America%20-%20A%20Network%20Analysi%5B28836%5D.pdf>
- Centre For The Promotion of Imports From Developing Countries, (2023, Nisan 20). What is the impact of the war in Ukraine on exports of coffee?
<https://www.cbi.eu/sites/default/files/pdf/research/2057.pdf>

- Cepeda Li, Y., Peng, Y., Luo, J., Cheng, Y., & Veglianti, E. (2019). Spatial-temporal variation characteristics and evolution of the global industrial robot trade: A complex network analysis. *PLoS One*, 14(9), e0222785. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0222785>
- Choi, Y. H., Kim, S. E., & Lee, K. H. (2021). Faux fur trade networks using macroscopic data: A social network approach. *Sustainability*, 13, 1427. <https://doi.org/10.3390/su13031427>
- Cifuentes, J. C. A., & Nates, D. E. (2016). The international coffee price and its effect on the retail price for the five main cities in Colombia. *Revista Finanzas y Política Económica*, 8(2), 379-399.
- Çubukçu, C., & Özbay, B. (2016). Ülkelerin ihracat ilişkilerine göre ilişkişel ağ analizi. *International Conference on Computer Science and Engineering*, Tekirdağ.
- Deina, C., Amaral Prates, M. H., Alves, C. H. R., Martins, M. S. R., Trojan, F., Stevan Jr, S. L., & Siqueira, H. V. (2022). A methodology for coffee price forecasting based on extreme learning machines. *Information Processing in Agriculture*, 9(4), 556-565. <https://doi.org/10.1016/j.inpa.2021.07.003>
- Deng, G., Lu, F., Wu, L., & Xu, C. (2021). Social network analysis of virtual water trade among major countries in the world. *Science of The Total Environment*, 753, 142043. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.142043>
- Dong, G., Qing, T., Tian, L., Du, R., & Li, J. (2021). Optimization of crude oil trade structure: a complex network analysis. *Complexity*, 2021, 1-11. <https://doi.org/10.1155/2021/3480546>
- Dumor, K., Li, Y., Ampaw, E. M., Essel, C. H. K., Essel, E. O., & Mutiiria, O. M. (2021). Situating Africa in the exports patterns of China's Belt and Road Initiative: A network analysis. *African Development Review*, 33(2), 343-356. <https://doi.org/10.1111/1467-8268.12540>
- Dupas, M. C., Halloy, J., & Chatzimpiros, P. (2022). Power law scaling and country-level centralization of global agricultural production and trade. *Environmental Research Letters*, 17(3), 034022. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ac54ca>
- Edelmann, H., Quinones-Ruiz, X. F., & Penker, M. (2022). How close do you like your coffee?-Examining proximity and its effects in relationship coffee models. *Journal of Rural Studies*, 91, 24-33. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.02.007>
- Erkekoğlu, H., & Yılmaz, B. (2020). OECD ülkelerinin grup içi ticari ilişkilerinin ağ analizi ile değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (1), 321-344.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, (2023, Mayıs 20, a). Production - crops and livestock products. <http://www.fao.org/faostat/en/#compare>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, (2023, Mayıs 20, b). Trade - crops and livestock products. <http://www.fao.org/faostat/en/#compare>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations, (2023, Mayıs 20, c). Trade - crops and livestock products. <http://www.fao.org/faostat/en/#compare>
- Fracasso, A., Nguyen, H. T., & Schiavo, S. (2018). The evolution of oil trade: A complex network approach. *Network Science*, 6(4), 545-570. <https://doi.org/10.1017/nws.2018.6>

- Fu, Y., Xue, L., Yan, Y., Pan, Y., Wu, X., & Shao, Y. (2021). Energy network embodied in trade along the belt and road: spatiotemporal evolution and influencing factors. *Sustainability*, 13(19), 10530. <https://doi.org/10.3390/su131910530>
- Gençer, M. (2017). Sosyal ağ analizi yöntemlerine bir bakış. *Yıldız Sosyal Bilimler İncelemesi*, 3(2), 19-34.
- Gerard, A., Lopez, M. C., & McCright, A. M. (2019). Coffee roasters' sustainable sourcing decisions and use of the direct trade label. *Sustainability*, 11(19), 1-19. <https://doi.org/10.3390/su11195437>
- Guido, Z., Knudson, C., & Rhiney, K. (2020). Will COVID-19 be one shock too many for smallholder coffee livelihoods?. *World Development*, 136, 105172. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105172>
- Güzeller, C. O., Eser, M. T., & Aksu, G. (2016). *Ucinet ile sosyal ağ analizi* (1.Baskı). Maya Akademi.
- Hayakawa, K., & Mukunoki, H. (2021). The impact of COVID-19 on international trade: Evidence from the first shock. *Journal of the Japanese and International Economies*, 60, 101135. <https://doi.org/10.1016/j.jjie.2021.101135>
- Hidalgo, F., Quiñones-Ruiz, X. F., Birkenberg, A., Daum, T., Bosch, C., Hirsch, P., & Birner, R. (2023). Digitalization, sustainability, and coffee. Opportunities and challenges for agricultural development. *Agricultural Systems*, 208, 103660. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2023.103660>
- Hill, R. V. (2010). Liberalisation and producer price risk: examining subjective expectations in the Ugandan coffee market. *Journal of African Economies*, 19(4), 433-458. <https://doi.org/10.1093/jae/ejq010>
- Hu, F., Xi, X., Zhang, Y., & Wu, R. T. (2021). Co-opetition relationships and evolution of the world dairy trade network: implications for policy-maker psychology. *Frontiers in Psychology*, 11, 632465. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.632465>
- International Coffee Organization. (2019). *Coffe development report, growing for prosperity economic viability as the catalyst for a sustainable coffee sector 2019*. <http://www.ico.org/documents/cy2021-22/coffee-development-report-2019.pdf>
- International Coffee Organization. (2020). *Coffe development report, the value of coffee, 2020*. <https://www.internationalcoffeecouncil.com/files/ugd/38d76b4fc7b54a15f14a548b2f4a208c2eae6d.pdf>
- International Coffee Organization. (2023). *Coffee market report, Colombian milds-other milds differential tightens*. <https://www.icocoffee.org/documents/cy2022-23/cmr-0323-e.pdf>
- Jiang, X. R., Yang, Y. C., & Wang, S. L. (2019). Trade network dataset development in 227 countries and regions (1985–2015). *Journal of Global Change Data & Discovery*, 3(3), 227-233. <https://doi.org/10.3974/geodp.2019.03.02>
- Kervankıran, İ., Eteman, F., Çuhadar, M. (2018). Türkiye'de iç turizm hareketlerinin sosyal ağ analizi ile incelenmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 28-49.
- Kuma, T., Dereje, M., Hirvonen, K., & Minten, B. (2019). Cash crops and food security: Evidence from Ethiopian smallholder coffee producers. *The Journal of Development Studies*, 55(6), 1267-1284.

<https://doi.org/10.1080/00220388.2018.1425396>

Lingnau, V., Fuchs, F., & Beham, F. (2019). The impact of sustainability in coffee production on consumers' willingness to pay—new evidence from the field of ethical consumption. *Journal of Management Control*, 30, 65-93.

<https://doi.org/10.1007/s00187-019-00276-x>

Lopez, O. L. O., & Herrera, L. M. A. (2017). Trend in coffee production and consumption in Colombia. *Apuntes del Cenes*, 36(64), 139-165. <http://dx.doi.org/10.19053/01203053.v36.n64.2017.5419>

Newman, M. E. J. (2010). *Networks: an introduction*. Oxford University Press.

Organisation for Economic Co-operation and Development. , (2020, Mayıs 30). Coffee, whether or not roasted or decaffeinated; husks and skins; coffee substitutes containing coffee in any proportion. <https://oec.world/en/rankings/product/hs92/>

Organisation for Economic Co-operation and Development. , (2023, Haziran 30). Coffee exporter and importer historical data. <https://oec.world/en/profile/hs/coffee>

Özekicioğlu, H., Yılmaz, B., Alkan, G., Oğuz, S., Kocabaş, C., & Boz, F. (2023). Exploring the impacts of Covid-19 on the electronic product trade of the G-7 countries: A complex network analysis approach and panel data analysis. *Plos one*, 18(9), e0286694.

<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0286694>

Pacini, H., Shi, G., Sanches P. A., & Silva F. A. C. (2021). Network analysis of international trade in plastic scrap. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 203-216.

<https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.10.027>

Pancsira, J. (2022). International Coffee Trade: a literature review. *Journal of Agricultural Informatics*, 13(1). <https://doi.org/10.17700/jai.2022.13.1.654>

Pramulya, R., Bantacut, T., Noor, E., Yani, M., Zulfajrin, M., Setiawan, Y., & Rasyid, M. I. (2023). Carbon Footprint Calculation of Net CO₂ in Agroforestry and Agroindustry of Gayo Arabica Coffee, Indonesia. *Jordan Journal of Biological Sciences*, 16(2).

<https://doi.org/10.54319/jjbs/160218>

Qi, W., Xiong, H., & Peng, X. (2021). How to promote international competitiveness of China's renewable energy products?-based on SNA theory. *Polish Journal of Environmental Studies*, 30(5), 4163–4175.

<https://doi.org/10.15244/pjoes/130635>

Quiroga, S., Suárez, C., Solís, J. D., & Martinez J. P. (2020). Framing vulnerability and coffee farmers' behaviour in the context of climate change adaptation in Nicaragua. *World Development*, 126, 104733. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.104733>

Rahman, H., & Siswowyanto, H. P. (2018). Knowledge inertia in the innovation of coffee production. *The South East Asian Journal of Management*, 12(2), 144-163. <https://DOI: 10.21002/seam.v12i2.9721>

Rainforestalliance, (2019). Rainforest alliance certified coffee. <https://www.rainforest-alliance.org/articles/rainforest-alliance-certified-coffee>

- Raynolds, L. T., Murray, D., & Leigh T. P. (2004). Fair trade coffee: building producer capacity via global networks. *Journal of International Development*, 16(8), 1109-1121.
<https://doi.org/10.1002/jid.1136>
- Ren, B., Li, H., Shi, J., Ma, N., & Qi, Y. (2022). Detecting the control and dependence relationships within the global embodied energy trade network. *Energy*, 238, 121678.
<https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.121678>
- Renard, M. C. (2022). Values and the making of standards in 'sustainable' coffee networks: The case of 4C and Nestlé in México. *International Sociology*, 37(6), 758-776.
<https://doi.org/10.1177/02685809221119289>
- Rendón, M. A. M., Corrales, D. C., & Peñuela Mesa, G. A. (2022). A Systematic Mapping Study of Coffee Quality throughout the Production-to-Consumer Chain. *Journal of Food Quality*, 2022.
<https://doi.org/10.1155/2022/8019251>
- Robichaud, Z., & Yu, H. (2022). Do young consumers care about ethical consumption? Modelling Gen Z's purchase intention towards fair trade coffee. *British Food Journal*, 124(9), 2740-2760.
<https://doi.org/10.1108/BFJ-05-2021-0536>
- Salisu, A. A., Swaray, R., & Adediran, I. A. (2019). Can urban coffee consumption help predict US inflation?. *Journal of Forecasting*, 38(7), 649-668. <https://doi.org/10.1002/for.2589>
- Sengere, R. W., Curry, G. N., & Koczberski, G. (2019). Forging alliances: Coffee grower and chain leader partnerships to improve productivity and coffee quality in Papua New Guinea. *Asia Pacific Viewpoint*, 60(2), 220-235. <https://doi.org/10.1111/apv.12222>
- Soyyigit, S., & Yavuzaslan, K. (2018). Zeytin ihracatı ve uluslararası piyasada Türkiye'nin rolünün ağ analizi yaklaşımı ile incelenmesi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 18(38), 47-84.
<http://dx.doi.org/10.25294/auibfd.492738>
- Soyyigit, S., Topuz, H., & Özekicioğlu, H. (2019). Ekonomik kompleksite, ihracat ve sabit sermaye yatırımlarının kişi başına düşen gelir üzerindeki etkisi: G-20 ülkeleri örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 393-407.
<https://dx.doi.org/10.30798/makuiibf.518334>
- Sporchia, F., Caro, D., Bruno, M., Patrizi, N., Marchettini, N., & Pulselli, F. M. (2023). Estimating the impact on water scarcity due to coffee production, trade, and consumption worldwide and a focus on EU. *Journal of Environmental Management*, 327, 116881.
<https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.116881>
- Ssebunya, B. R., Morawetz, U. B., Schader, C., Stolze, M., & Schmid, E. (2019). Group membership and certification effects on incomes of coffee farmers in Uganda. *European Review of Agricultural Economics*, 46(1), 109-132. <https://doi.org/10.1093/erae/jby022>
- Statista, (2020, Nisan 15). The countries most addicted to coffee.
<https://www.statista.com/chart/8602/top-coffee-drinking-nations/>

- Taylor, P. L. (2005). In the market but not of it: Fair trade coffee and forest stewardship council certification as market-based social change. *World development*, 33(1), 129-147.
<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2004.07.007>
- Traore, F., & Badolo, F. (2016). On the co-movement between coffee and cocoa prices in international markets. *Applied Economics*, 48(40), 3877-3886.
<https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1148254>
- Tunalı, V. (2016). *Sosyal ağ analizine giriş*, Nobel Akademik Yayıncılık.
- United States Department of Agriculture (2019), Coffee: world markets and trade.
<https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/coffee.pdf>.
- Utrilla C. R., Rodríguez R., R., Narvaez, V., Díaz B. V., Blanco, M., & Galeano, J. (2022). Growing inequality in the coffee global value chain: a complex network assessment. *Sustainability*, 14(2), 672.
<https://doi.org/10.3390/su14020672>
- Valencia P. C., Grass-Ramírez, J. F., Ramirez-Gonzalez, G., & Corrales, J. C. (2022). A Smart Contract for Coffee Transport and Storage With Data Validation. *IEEE Access*, 10, 37857-37869.
<https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3165087>
- Valenciano, S., J., A., André, F. J., & Díaz-Porras, R. (2023). Differentiation strategies in coffee farms: opportunities for Costa Rican growers. *Environment and Development Economics*, 28(1), 68-88.
<https://doi.org/10.1017/S1355770X22000134>
- Vidya, C. T., & Taghizadeh H. F. (2021). Does infrastructure facilitate trade connectivity? Evidence from the ASEAN. *Asia Europe Journal*, 19(1), 51-75.
<https://doi.org/10.1007/s10308-021-00614-6>
- Wang, K. H., Su, C. W., Tao, R., & Hao, L. N. (2020). Are there periodically collapsing bubble behaviours in the global coffee market?. *Agrekon*, 59(1), 65-77.
<https://doi.org/10.1080/03031853.2019.1631865>
- Wang, K., & Sun, D. (2015). An empirical evaluation of the shanghai cooperation organization from social network perspective. *Metallurgical & Mining Industry*, 6, 412-421.
- Yang, Y., Poon, J. P., Liu, Y., & Bagchi S.S. (2015). Small and flat worlds: A complex network analysis of international trade in crude oil. *Energy*, 93, 534-543.
<https://doi.org/10.1016/j.energy.2015.09.079>
- Zhang, Q., & Batinge, B. (2021). A social network analysis of the structure and evolution of intra-African trade. *African Development Review*, 33(1), 204-217.
<https://doi.org/10.1111/1467-8268.12506>
- Zhu, X., & Liu, X. (2023). Research on the Evolution of global electronics trade network structure since the 21st century from the Chinese perspective. *Sustainability*, 15(6), 5437.
<https://doi.org/10.3390/su15065437>.

EFL INSTRUCTORS' APPROACHES AND PRACTICES OF INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE*

 Büşra ONURSOY^a

 Senem ZAIMOĞLU^b

Abstract

This study investigated the perceptions and practices of Foreign Language (EFL) instructors within English language classes related to intercultural communicative competence (ICC). The research was conducted using a mixed-methods approach and encompassed a study population of 129 EFL instructors working in both state and private universities across Turkey. The data were gathered meticulously through a questionnaire and a semi-structured interview. The data analysis from both the questionnaire and the interview indicated that Turkish EFL instructors have moderate and generally positive perceptions regarding the importance of ICC in second language (L2) education. Despite encountering time constraints and curriculum-related challenges, which often necessitate prioritizing linguistic aspects, the instructors emphasized the significance of incorporating cultural components into English language teaching and learning. This study sheds light on the pedagogical perspective held by EFL instructors, underscoring the intrinsic belief that the process of language acquisition should incorporate a cultural dimension of significance.

Keywords: Intercultural communicative competence, ICC perceptions, Culture teaching, Foreign language education.

YABANCI DİL ÖĞRETİM ELEMANLARININ KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM YETERLİLİĞİNE İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI VE UYGULAMALARI

Abstract

Bu çalışma, üniversite ortamındaki dil sınıflarında, yabancı dil öğretmenlerinin kültürlerarası iletişimsel yeterlilik algılarını ve uygulamalarını araştırmıştır. Araştırma, karma yöntem yaklaşımı kullanılarak yürütülmüştür ve Türkiye genelinde hem devlet hem de özel üniversitelerde çalışan 129 yabancı dil öğretmeninden oluşan bir çalışma grubunu kapsamaktadır. Veriler anket ve yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla titizlikle toplanmıştır. Hem anketten hem de görüşmeden elde edilen veri analizi, İngilizce öğretmenlerinin kültürlerarası iletişim yeterliliğine ilişkin orta düzeyde ve genel olarak olumlu algılara sahip olduğunu göstermiştir. Çoğu zaman dilsel yönlerin önceliklendirilmesini gerektiren zaman kısıtlamaları ve müfredatla ilgili zorluklarla karşılaşılmasına rağmen, araştırmaya katılan öğretmenler kültürel bileşenleri

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü 'EFL instructors' perceptions and practices towards intercultural communicative competence in a university context' başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Ücr. Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, busraonursoy@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi, Çag Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, senemdag@çag.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 07.02.2024, Makale Kabul Tarihi: 20.03.2024

İngilizce eğitim-öğretimine dahil etmenin önemini vurguladılar. Bu çalışma, öğretmenlerin dil ediniminin göz ardı edilemeyecek bir kültürel boyutu kapsamaya gerektiğine olan inançlarına ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası iletişim yeterliliği, ICC algıları, Kültür öğretimi, Yabancı dil eğitimi.

Introduction

In the context of globalization, English language learners should develop open-mindedness and cultural awareness while learning a foreign language (Wujiabudula, 2019). Understanding and respecting cultural differences is essential for establishing effective and harmonious communication with people from various cultural backgrounds (Lai & Gu, 2011). Learners need to understand that words and gestures can have divergent meanings in different cultures, and being aware of these differences can prevent unintentional offense. In other words, Learners should cultivate attributes of open-mindedness and cultural awareness, recognizing their pivotal role in nurturing effective and harmonious communication within an increasingly interconnected world.

Building upon this foundation İnce (2020) and Akyüz (2019) bring attention to the significance of ICC. They underscore the pivotal role played by ICC in mitigating the proliferation of misconceptions, generalizations, biases, and misinterpretations, thereby enhancing our collective understanding of individuals who share our global space. The goal of intercultural communication is not only to avoid misunderstandings but also to foster efficient and meaningful human communication across cultural boundaries. It promotes the idea that successful communication is about more than just language; it is about building bridges between people from diverse backgrounds.

Within the domain of language pedagogy, particularly in the field of English teaching, the prominence of intercultural competence has burgeoned (Gu, 2016; Sundaravalli, 2012). This evolution aligns with the growing recognition of culture's pivotal role in both the process of learning and teaching a foreign language. As a consequence, new terms such as intercultural competence (IC) and intercultural communicative competence (ICC) have emerged in the literature. Byram (2000) offers a comprehensive definition of ICC, characterizing it as the capacity to establish influential dialogues with individuals from diverse cultural backgrounds. Complementarily, Beamer (1992) underscores the importance of ICC in encoding and decoding hidden meanings or messages within the target language. Language, as they contend, is a complex output inextricably intertwined with various cultural components, encompassing religion, traditions, and customs.

Regarding the development of ICC, it emerges as a paramount issue in the realm of second language (L2) education, playing a significant role in enriching L2 language acquisition. Notably, ICC is not an innate ability; it is a trait that requires cultivation through education, practice, and experiential learning (Wiseman, 2002). Recognizing that ICC is a learned attribute, foreign language education assumes a pivotal role in nurturing open-mindedness and moderation towards diverse cultures, thereby benefiting both non-native and native learners. The integration of ICC into the L2 classroom setting has, accordingly, risen to the forefront of concerns within the field of English Language Teaching (ELT) (Tseng, 2002). These concerns generally result from teachers' ignoring the dynamics of cross-cultural

relationships in their teaching. To make it clear, a pedagogical approach focused solely on linguistic structures, while isolating culture from language, falls short in terms of effective foreign language instruction (Sercu et al., 2005).

In light of the aforementioned setting, the study plans to offer insight into the behaviours and perspectives of EFL teachers about ICC within the educational framework of Turkey. The study accomplished its aims via the use of the research questions listed below.

Q1.What kinds of intercultural visits have Turkish EFL instructors experienced?

Q2.What perceptions do Turkish EFL instructors have of ICC?

Q3.What do Turkish EFL instructors think about the place of ICC in their current professional teaching process?

A. DEFINING OF CULTURE

Culture is a nuanced and comprehensive concept that encompasses various fundamental aspects of individuals' communities, encompassing their social norms and legal frameworks. In essence, it is deeply rooted in economic, historical, and social contexts, exerting a significant influence (Nieto, 2010). The distinctive identities associated with cultures are carried by people, shaping their social interactions, and this cultural inheritance is passed down from one generation to the next (Liddicoat & Scarino, 2013; Suchankova, 2014).

Scholars have long attempted to elucidate different dimensions of culture to illuminate cultural issues (Robinson, 1988; Sapir, 2002; William, 1983). Porter and Samovar (1991) emphasize that culture's core lies in the history, traditions, customs, and routines shared among family members and ancestors. These components collectively sustain culture within a community, molding individuals' personalities and distinguishing one human civilization from another (Hofstede, 1984; Kramsch, 1993; Yamada & Guardiola-Saenz, 2009).

In summary, the various definitions and insights into culture underscore that nearly every civilization worldwide possesses distinct ethnicities and traditional principles, each exhibiting unique characteristics. Culture serves as a complementary element in life, expanding our understanding of the environment. Consistent with these conceptualizations, culture is the outcome of a social artifact, encompassing multiple facets.

B. CULTURE IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING AND TEACHING

Language and culture are integral components that cannot be separated (Kramsch, 2000). The arrangement of words, chosen expressions, structural nuances, and even the tone of voice all constitute elements of people's cultural identity. Culture holds significant influence in shaping individuals' perspectives, decision-making processes, interpretations, and expressions (Alptekin, 1993). Moreover, our cultural dimensions impact not only our social interactions and relationships but also our linguistic choices. Therefore, languages are inherently intertwined with culture. Everyday life is replete with

instances where cultural elements are intricately connected with language. Even though our thought processes and actions are rooted in our own culture, we articulate them through the medium of our language. Hence, Araya and González (2008) advocate for the integration of foreign language learning with the culture of the target language to enhance language competence.

In the realm of English language education, it is paramount to underscore how the English language encapsulates a wealth of cultural backgrounds, given its status as one of the most widely used and taught languages globally. The acknowledgment of cultural diversity has given rise to a new dimension in ELT and English language learning. Cunningsworth (1995) asserts that studying language as a mere abstract system is insufficient in preparing students to effectively navigate the real world. Additionally, Fantini (2000) emphasizes that individuals can enrich their worldview by enhancing proficiency in foreign languages and gaining cultural competence. Thus, it is crucial to highlight the role of English language education in fostering cultural awareness among second language learners. This awareness not only enables personal growth by expanding horizons but also facilitates an understanding of cultural diversity within the global context.

C. METHODOLOGY

1. Research Design

The research was carried out through a mixed- method research design, aiming to determine Turkish EFL lecturers' perceptions of ICC and how they engaged ICC in English language classes. Among the mixed-methods research designs, the explanatory sequential design was used in this research. The order of priority of this research was as follows: First, researchers gathered quantitative data from participants of the study. Then, qualitative data was collected in an attempt to further clarify or expand on the quantitative findings. The idea behind this explanatory sequential design was that while quantitative data and findings offered a broad framework for the research question, qualitative data served audiences more in-depth analysis to clarify, and broaden the broad framework (Creswell, 2012). This means the quantitative data gathered from a specific population was thoroughly elaborated with the assistance of a qualitative study (Şen, 2020).

2. Participants and Settings

The present research was undertaken during the spring term of 2020-2021 at both private and state universities located within the Türkiye territory. The choice of universities as the research setting was of paramount significance, primarily due to the diverse composition of instructors and students hailing from various cities, regions, and international backgrounds. This diverse and multicultural milieu inherent to university settings served as a compelling rationale for the investigation of ICC. Consequently, the chosen setting aligned harmoniously with the overarching research objective, making it highly suitable for the intended purpose of this study.

In this mixed-method research, the target population was Turkish EFL instructors who were employed at both private and state universities in Turkey. The web-based questionnaire was administered to EFL instructors who volunteered to participate in the study after receiving approval for

its implementation. The participants of the questionnaire were randomly selected. There was a total of 129 participants in this study: 72 participants from state universities and 57 instructors from private universities in Turkey contributed to the questionnaire. It was expected that selecting an approximate number of participants would minimize discrepancies in the results. For the qualitative part of the research, 10 participants were selected on a voluntary basis among the survey participants.

3. Instruments

The research design of this study was mixed-method. Two different instruments, which are a web-based survey questionnaire and an online semi-structured interview were conducted in order to examine EFL instructors' practices and perceptions of ICC within the Turkey context. Among quantitative tools, questionnaires were most instrumental as they provided the means to collect a large amount of multifaceted data (Dörnyei 2010).

4. Data Analysis Procedure

Quantitative analysis was employed for the first two questions, and qualitative analysis was used for the last question. To address the research questions, the data were evaluated both quantitatively and qualitatively.

First of all, the data of the web-based questionnaire was computer coded using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS). The analyses of the quantitative data obtained from the survey were done using inferential statistics. The aim of inferential statistics is to make assumptions or inferences about a population based on observations and comparisons of a sample that is representative of the demographic of which it is being generalized (Crossman, 2012). Out-of-range values and missing values were determined to avoid misinterpretation of the results. Additionally, descriptive statistics such as means, standard deviation, frequencies and percentages were presented to highlight participants' perceived level of intercultural communicative competence.

The recordings of the interviews were transcribed and translated from Turkish into English for qualitative data analysis. One of the colleagues who was an expert translator assisted in translating the data from Turkish to English. Afterwards, content analysis was applied to explore participants' perceptions on ICC and their implementation of ICC into the L2 lessons. The content analysis included data coding and it strengthened the reliability and validity of the analysis (Friedman, 2012). Some methods such as coding, categorizing and identifying were used to specifically analyse the data.

Data coding was handled in a standardized manner according to the steps. During the initial coding process, the researcher perused each piece of data one by one, assigning codes that corresponded to specific topics. Constant comparison was used to find similarities and variations in the results. The researcher used axial coding to discover patterns by comparing coding groups that elicit within categories. There were proven links between the various categories. In selective coding, the researcher created the selected codes by applying them to the remaining results.

D. RESULTS

1. Cross-cultural Experiences of Turkish EFL Instructors

The first part of the questionnaire addresses the first research question. The first set of questions concentrated on three dimensions of cross-cultural experiences: what countries the participants have recently visited in the inner circle countries where English is the predominant language include the United States, the United Kingdom, Canada, New Zealand, and Australia, the purpose of their visits, the length of stay of their visits, and where they get information about English-speaking countries. 34.7% of the participants visited the USA (n=25) and 30.6 % visited England (n=22). However, Canada and Ireland were the least visited inner-circle countries by participants (n=5). The results show that the USA was the most visited inner circle country among participants, and England was the second most visited. Also, the participants were requested to choose their reasons for travelling to certain countries.

The second part of the questionnaire consisted of eight options and one open-ended question. Participants were asked to answer by selecting the suitable choices. The results showed that the main reason participants visited inner-circle countries was tourist visits (n=49, 37.1%). Moreover, results revealed that visits to friends (n=21, 15.9%), attending a course or conference, and other works in the country were higher up on the table than other visit types. Furthermore, teacher exchange was the least opted reason by the participants for travelling to the inner-circle countries.

Another focus was created to indicate what sources the participants use to gather information about English speaking countries. In the questionnaire, seven sources were listed and the participants could check more than one options. Additionally, there was an open-ended option at the end of the items. Thus, multiple response analysis was carried out to learn where participants get information about English speaking countries. According to results, The Internet had the highest frequency where participants get information about English speaking countries (N=111, 19.0%). The lowest frequency besides other was cultural institutes which are selected only 25 times (4.3%).

The final question in the first part of the questionnaire related to frequency of the participants' visits. The questionnaire included choices ranging from "more than twice a year" to "never." Answers revealed that almost 46% of the participants (n=59) never visit countries where L1 is English. Moreover, 37% of the participants stated that they visited less frequently compared to other participants. Thus, results illustrated that almost half of the participants visited countries, whereas almost half of them never visited countries where L1 was English.

2. Descriptive Statistics of Turkish EFL Instructors' Responses

Table 1. Descriptive Statistics for Teachers' Perceptions of Culture Teaching Objectives and Activities

Subsection	Statements	Mean (m)	Standard Deviation (SD)
1	1. Promote the acquisition of an open mind and a positive disposition towards unfamiliar cultures	2.76	0.46
	4. Promote the acquisition of a level of proficiency in the foreign language that will allow the learners to use the foreign language for practical purposes	2.81	0.45
	6. Assist my students to acquire a level of proficiency in the foreign language that will allow them to read literary works in the foreign language	2.46	0.62
2	1. I tell my pupils what I heard (or read) about the foreign country or culture	2.58	0.54
	8. I invite a person originating from the foreign country to my classroom	1.45	0.65
3	<i>Participants' Time Allocation for Language and Culture Teaching</i>		
	<i>Distribution of time:</i>		
	- 80% language teaching – 20% culture teaching	38.8%	(n=50)
	- Fully integrated language and culture teaching	24%	(n=31)
4	<i>Perspectives on Intercultural Foreign Language Teaching</i>		
	4. All students should acquire intercultural competence, not only pupils in classrooms with ethnic minority communities	4.30	0.89
	11. Foreign language teaching should deepen pupils' understanding of their own culture, not just foreign cultures	4.30	0.79
	2. Intercultural education has no effect on students' attitudes	1.85	1.22

The first subsection, consisting of eight statements, sought to answer the question of how Turkish EFL instructors considered the objectives of culture teaching. This part was measured by a three-point Likert-scale (1= not important, 2= somewhat important and 3= very important). It was composed of eight statements and included cultural teaching, language teaching and teaching objectives for general skills. A three Likert scale measured these items. According to the results, Item 4 "Promote the acquisition of a level of proficiency in the foreign language that will allow the learners to use the foreign language for practical purposes" (M=2.81, sd=0.45) had the highest mean score compared to other items. Also, Item 1 "Promote the acquisition of an open mind and a positive disposition towards unfamiliar cultures" (m=2.76, sd=0.46) had higher mean score compared to others. Moreover, Item 6 "Assist my students to acquire a level of proficiency in the foreign language that will allow them to read literary works in the foreign language" (m=2.46, sd=0.62), had the lowest mean score compared to others. All items in this part

of the questionnaire had a mean score of 2.00 or higher out of 3.00. Thus, the results demonstrated that the participants had a high tendency towards culture teaching objectives. One additional subsection within the study examines the proclivities of participants with regard to cultural teaching practices and the frequency of their implementation in their educational settings. This subsection encompasses a total of 16 distinct statements, which have been categorized into three primary groups: teacher-centred, teacher and student-centred, and student-centred activities. These divisions provide a structured framework for exploring the extent to which educators incorporate culturally relevant pedagogical strategies within their classrooms. A three Likert scale measured these items. According to the results, Item 1 "I tell my pupils what I heard (or read) about the foreign country or culture" ($m=2.58$, $sd=0.54$), had the highest mean score compared to other items. Besides, Item 8, "I invite a person originating from the foreign country to my classroom" ($M=1.45$, $SD=0.65$), had the lowest mean score compared to others. The results showed that the participants employ culture teaching activities often. The findings also indicated that teachers preferred teacher and student-centred activities and students centred activities compared to teacher-centred activities. In the further subsection, participants were requested to choose the best option to illustrate that how they allocate their teaching time over 'language teaching' and 'culture teaching'. Results showed the time allocation for all of the participants ($N = 129$) in percentages. Eventually, 38,8% of the participants reported that ($n=50$), they distribute their time over 80% language teaching–20% culture teaching. Moreover, 24% of the participants ($n=31$) reported that they fully integrate the language and culture teaching. The findings of the study revealed that a substantial majority of the participants did not exhibit a comprehensive integration of cultural elements within the context of language instruction. In the final section of the study, attention was directed towards assessing the participants' perspectives on intercultural foreign language teaching. The outcomes of the investigation indicate noteworthy variations in the respondents' attitudes and beliefs. Specifically, two items, Item 4, "All students should acquire intercultural competence, not only pupils in classrooms with ethnic minority communities," ($m= 4.30$, $sd = 0.89$), and Item 11, "Foreign language teaching should not only touch upon foreign cultures. It should also deepen pupils' understanding of their own culture" ($m= 4.30$, $sd= 0.79$), garnered the highest mean scores within the dataset. Conversely, Item 2, "Intercultural education has no effect whatsoever on students' attitudes" ($m=1.85$, $sd= 1.22$), which is a negatively framed statement, garnered the lowest mean score among the items. It is noteworthy that the majority of participants did not align with Item 2, indicating their disagreement with the negative assertion. Consequently, the results suggested a moderate inclination among participants towards embracing intercultural foreign language teaching as a pedagogical approach.

3. Turkish EFL Instructors' Perceptions and Classroom Implementation of ICC

To address the final research question, interviews were conducted with Turkish EFL instructors to explore their views on culture teaching, the integration of language and culture, perceived limitations, and classroom practices related to ICC. The interview encompassed five open-ended questions, and participants' responses on ICC were analyzed, leading to the identification of themes, codes, and their respective frequencies (f), as summarized in Table 2.

Table 2. General Responses about Foreign Language and Culture Teaching

Themes	Codes	F
General Opinions	Significance	6
	Inadequacy	3
	Necessary	3
Positive Opinions	World Language	1
	Effective Communication	2
	Taught	1
Negative Opinions	Weak	2
	Limited Time	2

The importance of teaching culture, the necessity of teaching culture, and the inadequacy of teaching culture were some of the general ideas about cultural teaching. One of the concerns was the significance of ICC on foreign language classrooms ($f=6$). The importance of teaching culture was explained by Mrs. Leyli as follows:

“As an English teacher, I totally support teaching culture in foreign language classrooms. Especially for English. I mean, English education must include ICC because it is spoken by everyone. That’s why, it is not enough having advance grammar input to interact and use the language effectively. It may be enough to pass exams but real world is so different. There is no way to use English without cultural knowledge”.

Furthermore, Mr. Sayın emphasized the requisite role of ICC in the domain of foreign language education as follows:

“We should prepare our students for the active use of a foreign language and the environments where that language is actively used... We cannot ignore the importance of culture in social life. We should also prepare our students for misunderstandings caused by cultural differences, especially in the use of foreign languages”.

Three of the participants underscored the indispensability of ICC for mitigating culture shock and averting intercultural challenges when engaging with individuals from diverse cultural backgrounds. Furthermore, two participants highlighted the significance of ICC in ameliorating the potential misunderstandings that can arise due to disparities in both culture and language during international interactions.

To be able to clarify the second question of the interview focusing on the ideas related to the integration of ICC in EFL classrooms, three of the participants emphasized the importance of incorporating culture into foreign language education. They mentioned that even within Turkey when a person moves from one region to another, their culture changes, and their language changes as well. They put forward that L2 learners struggle to understand a word, phrase or an idiom as a result of localism while learning a language. Therefore, they can learn more deeply by learning the culture of that language, rather than just learning linguistic items of the language. In order to shed light on the third

question of the interview concentrating on how to integrate culture teaching into the L2 lessons, all of the participants stated that technology is the easiest and the most significant tool to reach and visualize different cultures without wasting time. They demonstrated how they would promote their students' ICC through technology. Table 3 summarizes these findings.

Table 3. Implementation of ICC into Foreign Language Classrooms

Themes	Codes	F
Materials	Films – TV series	6
	Songs	2
	Videos	4
	Images	4
	Cartoons	1
Implementation	Pair Works	5
	Games	2
	Group tasks	3
	Comparing and contrasting	3
	Social media	1
	Talking about experiences	3

The provided table offers a comprehensive summary of various educational materials and classroom strategies that were reported by the participants as instrumental in enhancing students' ICC. Notably, the material most frequently mentioned, with a frequency of 6, was films and TV series. According to the participants, these visual media are deemed pivotal for cultural instruction due to their capacity to portray the daily lives of ordinary individuals within a societal context. Moreover, aside from TV series and movies, participants also highlighted the incorporation of videos and images in their lessons ($f = 4$). These multimedia tools were perceived as effective means to captivate and inspire student engagement during instructional sessions, with the added advantage of providing visual depictions of the daily routines and cultural aspects of individuals from diverse backgrounds.

In contrast, participants expressed concerns regarding the inadequacy of coursebooks in teaching culture, with 6 participants strongly emphasizing this limitation. Two participants articulated their desire to enhance students' cultural awareness by utilizing technology, such as viewing episodes of foreign TV series and employing relevant videos and visuals, specifically focusing on occasions like Christmas, Halloween, or Thanksgiving.

Besides the use of technology, three of the participants pointed out that some activities were carried out with the school administration to enhance cultural awareness. For instance, one of them stated that in order to introduce the tradition of English tea time to the students and organized a special booth in the afternoon and conducted an English tea time event. Another participant remarked:

“Sometimes, I invite colleagues from different cultures to my classes and ask them to share their unforgettable memories with my students. Unfortunately, I cannot invite somebody very often. You know ,... Time pressure. But I think, it definitely contributes to cultural teaching. They

communicate with each other; they have a chance to interact with a person from somewhere else...”

When asked about the place of ICC in English language teaching as an English teacher, the participants stated various opinion. Firstly, all of the participants indicated that cultural education is an integral part of foreign language education. However, they also mentioned that they were stressed as an English teacher and the subject of teaching culture was seen as a waste of time. 4 of the participants expressed that foreign language education in Turkey is completely exam-oriented and far from reality. One of the participants remarked as follows:

“I do not believe that ICC is adequately addressed in our educational system. Nowadays, we, educators, have become aware of these issues. Thanks to the internet and the widespread use of social media, we learned to respect others’ lives and cultures. I believe that teachers and their efforts increase the awareness of students on this issue”.

Similarly, another participant reflected:

“Although English education has been given in Turkey for many years, we could not reach an effective foreign education level. We have always measured the success of our students with exams. That is why, our students rated getting high marks in exams superior to using and learning the language deeply. Cultural teaching is seen as a waste of time by some teachers and the school administration as well as by our students. Since our students are not used to this kind of teaching, they sometimes find it strange, weird. When I give extra information to highlight some cultural differences, they sometimes ask why we learn this because they are not interested in information that will not be included in exams.”

In addition to the aforementioned viewpoints, a distinct perspective emerged from one of the participants. While acknowledging the importance of integrating culture and language instruction, this participant contended that the responsibility for this integration should not be solely attributed to foreign language instructors. The participant articulated skepticism about the effectiveness of individual teachers' efforts in addressing this matter and instead posited that the integration of culture into language education is a collective responsibility encompassing the entire Turkish educational system, involving stakeholders responsible for curriculum development and policymaking.

Regarding the recurring themes in response to the final interview question regarding limitations and impediments to the integration of culture teaching in the classroom, the issue of adhering to the curriculum was frequently raised, with a frequency of 7. Additionally, the constraint of limited time was a frequently cited challenge, with a frequency of 5. Two of the participants touched on their own students as a limitation. One of them expressed this situation as follows:

“... Actually, I do not know how can I teach ICC to my students, how can I enhance their awareness towards other cultures and how can I be helpful for them. My students are so used to the exam-oriented system that whenever I devote time to a different subject, such as culture, I see at least 2 eyes that question why I am doing it, what the purpose of it”.

Another limitation emphasized by the three participants was the popularity of English culture. They advocated that every culture should be taught. According to them, cultural teaching has no order of importance. Every culture deserves to be introduced.

Apart from these, two of the participants emphasized cultural perceptions limited to literature, however, they claimed that culture does not consist of only literature and it has a lot of other dimensions. One of them exemplified:

“For example, I think greetings differ in every country and it has an incredible importance. How to greet, how to address, these are very important issues... such as, I am trying to show routines of others to my students. Let's say before, during or after breakfast or dinner. These are all fundamental principles of cultural teaching. Literary texts are of course a kind of treasure that give us information about culture and society in particular, but culture is not limited to literature, no way, never.”

Discussion

Byram (1991) emphasized the value of instructors' intercultural experiences in influencing the quality of their culture teaching process. Therefore, the first research question focused on instructors' cross-cultural experiences. First of all, the participants were asked a multiple-choice question about the English-speaking countries or nations they had lived in or visited. The responses showed that the majority of the participants had visited the USA. Also, the second most opted country was England. The findings revealed that when the culture of the English language was considered, people thought of either British or American culture. This could be because most of the textbooks used in Turkey are based on British and American culture. In addition, movies and TV series mostly reflect these two countries. Both second language learners and teachers are exposed to cultural knowledge about the UK and the USA. Namely, it is possible to say that the content of English educational materials and overexposure influenced their dispositions about the culture of English language. When participants were questioned about the nature of their vacations, the primary objective of their travels was found to be tourist visits. This finding is consistent with existing literature, as reported by Sercu et al. (2005) and Yildiz (2016), which emphasizes the prevalence of cross-cultural experiences for touristic purposes, even though such visits were relatively infrequent. Furthermore, the study revealed that a significant majority of the participants had never visited countries where English serves as the first language (L1). This might be attributed to financial constraints and institutional regulations, which restrict opportunities for such visits. Consequently, providing financial resources, such as work allowances, teaching abroad opportunities, and participation in teacher exchange programs, could facilitate greater engagement in cross-cultural experiences.

In contrast, very few participants reported engagement in work-related visits, such as attending courses, conferences, or teacher exchange programs. This may be attributed to the fact that these visits are primarily intended for professional development but are optional for foreign language teachers. Therefore, educators must take personal initiatives to participate in such programs, as noted by Sercu et al. (2005).

Regarding the resources employed for obtaining information about English-speaking countries, the internet emerged as the most frequently used source. This observation aligns with expectations for the 21st century, where the utilization of technology for information retrieval is a natural practice, primarily due to the ease and cost-effectiveness of internet access. These findings bear resemblance to outcomes from previous research in the literature conducted by Aleksandrowicz-Pędich et al. (2003), Devrim (2006), and Sercu et al. (2005).

When it comes to the primary objective of this study was to illuminate the dispositions of Turkish EFL instructors concerning ICC. This investigation sought to elucidate their perspectives on culture teaching objectives and practices, the allocation of classroom time between linguistic and intercultural facets of language instruction, and their perceptions of the intercultural components inherent in second language (L2) teaching. The teaching objectives with respect to culture were categorized into three distinct dimensions: culture, language, and general skill learning objectives. The findings of this study unveiled a prevailing inclination among Turkish EFL educators towards culture teaching objectives. This proclivity aligns with the conclusions of previous studies by Mostafaei Alaei and Nosrati (2018) and Saricoban and Oz (2014), which similarly reported positive and elevated perceptions of ICC among EFL teachers. Consequently, the educators in this study expressed support for the notion that foreign language instruction should incorporate cultural dimensions rather than adhering to rote-based pedagogical approaches. This perspective may have been informed by their own pedagogical experiences and observations, leading them to recognize the inherent benefits of including intercultural elements within L2 education, thereby acknowledging the detriment of neglecting these sub-themes in the overall process of L2 instruction. Following that, most of the participants encourage their students to use the target language for practical purposes such as memorization, summarizing, putting into words, formulating accurately. Therefore, we may deduce that instructors want to raise students' language competence levels so that they can utilize the foreign language in real-life situations. They may also want to assist students in acquiring the language skills required to continue their academic careers. The participants noted that their initial purpose is to assist their pupils achieve a practical level of competency in the foreign language. When it comes to the results of the study focused on cultural teaching activities and the frequency in the classrooms revealed that participants frequently use cultural teaching activities in their current L2 classrooms. Moreover, the EFL instructors prefer teacher and student-centered activities, as well as student-centered activities, rather than teacher-centred activities. For these, teachers prefer sharing what they have heard or read about foreign countries and utilizing videos, CD-ROMs and the internet. Sharing information with the students may raise awareness of cultural diversity of the students. Furthermore, the participants also favour asking students to imagine what it would be like to live in a different cultural environment and to compare a feature of their culture with a feature of another culture. These activities contain not only teachers' perspectives but also students' thoughts about cultural differences. They may facilitate the deepening of L2 learners' ideas about both the target and their culture. Thus, an opportunity may have been created for students to express their own perspectives on foreign cultures in classrooms. Additionally, utilizing technological devices and the internet surely facilitates educator's responsibility to depict the target culture's dimensions. The most possible reason for the use of the internet, CD-ROMs and videos might be because most institutions have free internet connection

and projectors in almost every classroom. Also, another reason may be that supporting cultural differences with visuals is more interesting and memorable for students. Therefore, it is important to mention that technological devices are one of the best assistants of English instructors to introduce cultural aspects.

The outcomes of another facet of the study, which examined how Turkish EFL instructors allocate their classroom time between linguistic and intercultural dimensions of foreign language teaching, revealed a notable insufficiency in the inclusion of culture teaching within L2 classrooms. This deficiency might be attributable to restrictive policies implemented by educational institutions and departments, which may manifest in constraints associated with the curriculum and weekly schedules. This observation corresponds with the findings of Young and Sachdev (2011), whose participants similarly expressed an unwillingness and perceived incapacity to effectively translate the objectives of ICC into instructional practice.

An additional plausible explanation for this phenomenon could be the participants' potential lack of adequate knowledge or skills pertaining to culture teaching, resulting in an uncertainty about how to effectively integrate cultural components into their lessons.

The participants' attitudes and general view of intercultural communicative competence were investigated in order to gain an understanding of how Turkish EFL instructors consider intercultural aspects of foreign language education. The results indicated that a large majority of the participants agreed that intercultural competence should be a requirement for all students, not just those in classes with ethnic minorities. The reason behind this idea may be to prepare and raise all students for the global world. That is, to prevent misunderstandings arising from cultural differences, to be tolerant towards people from different cultural backgrounds and to be able to communicate effectively with them. Subsequently, the participants said foreign language education should not simply educate students about various cultures. It should assist pupils in gaining a thorough understanding of their own culture as well. It is possible to say that the participants consider foreign culture teaching as an opportunity for L2 learners to comprehend their own culture more deeply. This may be because being aware of ambiguities arising from home and other cultures during a conversation gives an opportunity for effective interaction. Besides, these findings showed that the participants perceive cultural teaching as important as foreign language education in terms of having sufficient interaction. In the same vein, Han and Song (2011) and Yıldız (2016) reported that both language and cultural teaching are equally important. Also, the majority of participants agreed that one of the duties of EFL instructors is to create and raise cultural awareness among L2 students. Outside of school, it may be difficult to draw attention to cultural diversity, particularly in some countries. Therefore, they might believe that teachers are the most important and effective resource in this regard, and it is the duty of L2 teachers to gain perspective from their students about cultural differences. In addition, this finding can be anticipated as previous experiences the participants have had. In other words, the foreign language education they received by ignoring cultural differences during their student years may have pressured them because of a lack of knowledge of the cultural background. These concord with Kılıç's (2013) and Serçu et al.'s (2005) findings.

The findings pertaining to the last research question, which focused on the general perceptions of Turkish EFL instructors concerning ICC, language and culture teaching in a broader context, and their ICC instructional practices, were addressed within this section. In sum, the study's participants exhibited a discernible enthusiasm for the inclusion of culture teaching within foreign language classes.

A large majority of the participants agreed that culture and foreign language education are inextricably linked. This may be due to the involvement of the ICC in the participants' developmental training. Another possible interpretation might be that the participants have been exposed to different cultures and they might have experienced the importance of ICC in foreign language education. This finding is consistent with the findings of previous research that has addressed the significance of teaching culture (Estaji & Rahimi, 2018; Kahraman, 2016; Şen, 2020; Yeşil & Demiröz, 2017).

Certainly, there were a few participants who thought that cultural education was not vital in L2 classrooms. They argued that the fundamental goal of foreign language education is to educate L2 learners on the use of the language. According to them, teaching the correct and appropriate use of English is the primary duty of English teachers. The reason behind these may be teachers' lack of knowledge about the importance and place of ICC in terms of L2 education. In line with this, Atay et al., (2009) advocate that cultural education should be included in teacher training programs to raise awareness of the importance of culture teaching. Another point worth mentioning is the lack of cultural dimensions in course books. The participants stated that it is not possible to reach a sufficient level of culture teaching without the personal effort of the teacher. The participating instructors suggested that the curriculum should be designed with an emphasis on cultural teaching. The reason behind this recommendation may be to underline how challenging making an extra effort on cultural teaching for EFL teachers. As suggested by Köroğlu (2016), if course books provide adequate activities to contribute to the development of ICC, students can unconsciously reach sufficient cultural awareness.

The minority of the participants mentioned that they organize special events and invite people from different cultural backgrounds to their classes. These findings confirm Demircioğlu and Çakır's (2015) study regarding special ways of promoting L2 learners' levels of ICC. These implementations may demonstrate to pupils that cultural teaching is more than just an issue discussed in the classroom environment. In other words, they may also want to provide opportunities for their students to experience cultural diversity by living in a real context.

Among the limitations and constraints that hinder the effective integration of ICC in classrooms, the most frequently cited impediment by EFL instructors was the issue of curriculum follow-up. This observation is likely a reflection of the prevailing examination-oriented foreign language education system in Turkey. As Çetin (2013) has emphasized, foreign language education is a compulsory component of Turkey's educational curriculum, and this emphasis on examinations may lead to the neglect of other essential aspects of foreign language education.

Consequently, the most common requests made by the participants revolve around the inclusion of ICC in the curriculum and its enhanced prominence in course materials. This finding is consistent with

the conclusions drawn from Gu's (2016) research, which underscores the pressing need for the integration of ICC into the curriculum.

Conclusion

This empirical investigation delved into how Turkish EFL instructors view and integrate ICC in a university setting. An additional focal point of inquiry involved an exploration into the nature of their cross-cultural encounters. The results divulged that these instructors mostly engaged in cross-cultural experiences for leisure purposes. A semi-structured interview was conducted to further support these findings. Despite teachers acknowledging the challenges of incorporating cultural aspects into their teaching, they expressed a positive attitude towards ICC. These insights shed light on the dynamic relationship between cultural exposure and the teaching environment in English language instruction at Turkish universities.

The findings of this study yield noteworthy implications for the field of foreign language education. Foremost among these is the imperative prioritization of exchange programs across diverse educational tiers. It is recommended that the number of participants in these programs be increased, with an emphasis on Turkish EFL teachers in particular. It is posited that cross-cultural experiences and participation in exchange programs should be strategically designed to cultivate the instructors' ICC awareness. The significance of this lies in the recognition that an instructor's openness to diverse cultures is pivotal for the cultivation of cross-cultural understanding among L2 students.

The necessity to encourage and facilitate cross-cultural visits for Turkish EFL instructors is underscored, emphasizing the provision of adequate financial resources to support such initiatives. A positive correlation is posited between instructors' exposure to diverse cultural contexts and their ability to effectively impart cross-cultural understanding to L2 students. This, in turn, substantiates the proposition that fostering instructors' ICC is a requisite precursor to enhancing the cross-cultural proficiency of their students.

A complementary implication pertains to the role of material designers in foreign language education. It is asserted that educational materials should incorporate exercises specifically tailored to augment students' ICC perceptions within intercultural environments. Furthermore, the strategic integration of culture education within instructional materials is advocated to familiarize pupils with diverse cultural contexts. This strategic incorporation not only serves to enrich the educational experience but also alleviates the burden and constraints on teachers, particularly in the realm of cultural teaching. Consequently, a symbiotic relationship is envisioned between the intentional design of educational materials, the cultivation of ICC, and the broader objective of enhancing cross-cultural understanding within foreign language education.

Regarding limitations of the research, data were gathered through a web-based survey, characterized by its comprehensive nature and duration of approximately 15 minutes. The survey instrument employed in this study was designed to elicit detailed responses from participants, thereby contributing to the thoroughness and granularity of the data obtained. The inherent constraints of their professional responsibilities, notably limited time availability, may have influenced the responses elicited

through a questionnaire. Concurrently, the qualitative data collection phase involved online interviews facilitated by the Zoom platform. The virtual modality introduced certain limitations, precluding the seamless exchange of non-verbal cues, including eye contact, gestures, and facial expressions. These constraints, arising from the confined virtual space, potentially impacted the authenticity and depth of the qualitative insights garnered through this medium.

This study possesses the potential to serve as a guiding framework, imparting valuable insights and contributing to the elucidation of themes and considerations for further research endeavors. Initially, it is imperative to acknowledge the delimited scope of this study, confined exclusively to the university context. To enhance the comprehensiveness and applicability of the findings, future research initiatives could consider extending invitations to English teachers operating across diverse educational levels. The inclusion of participants from varied teaching environments would afford a more expansive and nuanced perspective, thereby enriching the discourse on instructors' perceptions of ICC. Moreover, for the purpose of enhancing the qualitative data richness, the integration of varied data collection instruments, notably the inclusion of a classroom journal, is recommended. The employment of such instruments is anticipated to yield comprehensive and perspicuous insights into the nuanced dimensions of EFL teachers' perceptions concerning ICC.

Ethics Committee Permission

The ethics committee permission document required for the collection of research data was obtained from the Çağ University Social and Human Sciences Ethics Committee with decision number 2100002996 and dated 21/04/2021.

Contribution Rate Declaration

The authors declare that they have contributed equally to the article.

Conflict of Interest Declaration

There is no conflict of interest between the authors.

References

- Akyüz, A. (2019). Integrating global citizenship education into English teacher education pedagogy: With reference to the united nations' sustainable development goals (Unpublished Master's thesis). Bahçeşehir University.
- Aleksandrowicz-Pędich, Draghicescu, J., Issaiass, D., & Šabec, N. (2003). The views of teachers of English and French on intercultural communicative competence in language teaching. In I. Lázár (Ed.), *Incorporating intercultural communicative competence in language teacher education*. (pp. 7-37). Council of European Publishing.
- Alptekin, C. (1993). Target-language culture in EFL materials. *ELT Journal*, 47(2), 136- 143.
<https://doi.org/10.1093/elt/47.2.136>
- Atay, D., Kurt, G., Çamlıbel, Z., Ersin, P., & Kaslıoğlu, Ö. (2009). The role of intercultural competence in foreign language teaching. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 10(3), 123-135.
- Byram, M. (1991). *Teaching culture and language: Towards an integrated model*. Multilingual Matters.
- Crossman, A. (2012). *Descriptive vs. Inferential Statistics*.
<http://sociology.about.com/od/Statistics/a/Descriptive-inferential-statistics.htm>
- Cunningsworth, A. (1995). *Choosing your coursebook*. Heinemann.
- Çetin, M. (2013). An interpretive study into elementary school English teachers' beliefs and practices in Turkey. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 4(1), 203-216].
<https://dergipark.org.tr/en/pub/tQjq/issue/21398/229385>
- Demircioğlu, Ş., & Çakır, C. (2015). Intercultural competence of English language teachers in International Baccalaureate World Schools in Turkey and abroad. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 11(1), 15-32.
- Devrim, D. Y. (2006). Students' opinions of the role of "culture" in learning English as a foreign language (Unpublished master's thesis). Bogazici University, Istanbul.
- Estaji, M., & Rahimi, A. (2018). Exploring Teachers' Perception of Intercultural Communicative Competence and their Practices for Teaching Culture in EFL Classrooms. *International Journal of Society, Culture & Language*, 6(2), 1- 18.
- Fantini, A. E. (2000). A central concern: Developing intercultural competence. *SIT occasional papers series*, 1, 25-42.
- Friedman, D. A. (2012). How to Collect and Analyze Qualitative Data. In A. Mackey & S. M. Gass (Eds.), *Research methods in second language acquisition: A practical guide* (180-200). Blackwell Publishing.

- Han, X., & Song, L. (2011). Teacher cognition of intercultural communicative competence in the Chinese ELT context. *Intercultural Communication Studies*, 20(1), 175-192.
- Kahraman, A. (2016). Teachers' and learners' attitudes towards culture and culture learning in a Turkish context. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 12(2), 1-12.
- Kılıç, S. (2013). English lecturers' beliefs regarding intercultural competence. *Hasan Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 47-59.
- Köroğlu, Z. Ç. (2016). An investigation on intercultural communicative competence's integration into textbooks; language instructors' perspectives. *Kastamonu Education Journal*, 24(2).
- Kramsch, C. (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford University Press.
- Kramsch, C. (2002). Intercultural communication. In R. Carter & D. Nunan. (Eds.), *The Cambridge guide to teaching English to speakers of other languages* (pp. 201-206). Cambridge University Press
- Lai, C., & Gu, M. (2011). Self-regulated out-of-class language learning with technology. *Computer Assisted Language Learning*, 24(4): 317-335. <https://doi.org/10.1080/09588221.2011.568417>
- Liddicoat, A. J., & Scarino, A. (2013). *Intercultural language teaching and learning*. John Wiley & Sons.
- Mostafaei Alaei, M., & Nosrati, F. (2018). Research into EFL Teachers' Intercultural Communicative Competence and Intercultural Sensitivity. *Journal of Intercultural Communication Research*, 47(2), 73-86. <https://doi.org/10.1080/17475759.2018.1424020>
- Nieto, S. (2010). *Language, culture and teaching: Critical perspectives* (2nd ed.). Routledge.
- Porter, R. E., & Samovar, L. A. (1991). Basic principles of intercultural communication. In L. A. Samovar, & R. E. Porter (Eds.), *Intercultural communication: A reader*, (pp. 5-21). Wadsworth Publishing
- Robinson, G. L. N. (1988). *Crosscultural Understanding*. Hertfordshire, Prentice Hall International Ltd.
- Sapir, E. (2002). *The psychology of culture: A course of lectures*. Walter de Gruyter.65.
- Saricoban, A., & Oz, H. (2014). Research into pre-service English teachers' intercultural communicative competence (ICC) in Turkish context. *The Anthropologist*, 18(2), 523-531. <https://doi.org/10.1080/09720073.2014.11891570>
- Sercu, L., Bandura, E., Castro, P., Davcheva, L., Laskaridou, C., Lundgren, U., Mendez Garcia, M., & Ryan, P. (2005). *Foreign language teachers and intercultural competence: An international investigation* 10. Multilingual Matters.
- Suchankova, H. (2014). Developing Intercultural Competences during the Language Tuition. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 1439-1443. <http://doi:10.1016/j.sbspro.2014.01.412>

- Sundaravalli, J. (2012). *Tips for teaching culture: Practical approaches to Intercultural communication*. Longman.
- Şen, M. (2020). Pre-service English Teachers' perceived levels of and perceptions on intercultural communicative competence (Unpublished Master's thesis). Hacettepe University.
- Williams, R. (1983). *Keywords - a vocabulary of culture and society*. Fontana.
- Wujiabudula, A. (2019). A comparative study on university students' intercultural communicative competence at state and private universities (Unpublished Master's thesis). Uludağ University.
- Yamada, F. M., & Guardiola-Saenz, L. A. (2009). Culture and Identity. *The Peoples' Bible" NRSV with the Apocrypha*, 3-12.
- Yeşil, Ş., & Demiröz, H. (2017). An Exploration of English Language Teachers' Perceptions of Culture Teaching and Its Effects on Students' Motivation. *International Journal of Progressive Education*, 13(1), 79-95.
- Yildiz, I. M. (2016). Tertiary level EFL teachers' perceptions and practices of ICC (Unpublished master's thesis). Bilkent University, Ankara, Turkey.
- Young, T. J., & Sachdev, I. (2011). Intercultural communicative competence: Exploring English language teachers' beliefs and practices. *Language Awareness*, 20(2), 81-98.
<https://doi.org/10.1080/09658416.2010.540328>.

RUSYA FEDERASYONU'NDA MEDYA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN DİNAMİKLERİ (2021-2022)

 Nargiza MAMATKULOVA^a

Özet

Son yıllardaki siyasal ve askeri gelişmeler Rusya'da medya üzerindeki devlet kontrolünün ve sansürün artmasına yol açmıştır. "Yabancı Ajanlar" ve "İstenmeyen Organizasyonlar", "Sahte Haberler" Yasaları gibi mevzuatlar, bağımsız gazeteciliği baskı altına almak ve muhalif sesleri kısıtlayıcı etkiler yapmıştır. Medya değerlendirmelerine göre, TASS, RIA Novosti, Rusya 1 TV ve Sputnik gibi devlete ait veya devlet tarafından finanse edilen medya kuruluşları, Rusya'daki medya alanında hâkim konumdadır. Bu kuruluşlar, devletin politikalarını uygulama ve ulusal çıkarları savunma konusundaki belirli statülerine dayalı olarak kamuoyu oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır. Buna karşın, 'Dojd' TV ve Radio Liberty gibi bağımsız medya kuruluşları sosyal medya platformlarında önde gelmektedir ve eleştirel haberler sunma çabalarında birçok yasal ve teknik zorlukla karşılaşmaktadır. Bu liberal yaklaşımlı medya kuruluşları çoğunluğu ABD ve AB ülkeleri tarafından finanse edildiği için Batı propagandası yapmakla suçlanmaktadır. Ayrıca, Facebook/Meta ve Google gibi teknoloji şirketlerinin, kullanıcı veritabanları ve küresel bilgi akışı üzerindeki kontrolü nedeniyle haber dağıtımındaki rolü ve tarafsızlığı önemli soruları gündeme getirmektedir. Bu nedenle, Rusya'daki basın özgürlüğünün gelişen dinamiklerini anlamak, çağdaş küresel medya dinamiklerini ve ifade özgürlüğü ile bilgiye erişim mücadelesini kavramak için kritik öneme sahiptir. Metodoloji kısmına gelince; bu çalışma, kapsamlı bir literatür taraması ve mevcut medya raporlarının analizine dayanmaktadır. Birincil ve ikincil kaynaklar incelenerek, yasaların medya üzerindeki etkileri ve devlet ile bağımsız medya kuruluşları arasındaki ilişkiler değerlendirilecektir. Ayrıca, sosyal medya platformlarında bağımsız medya kuruluşlarının varlığı ve bu platformların yüzleştiği zorluklar, teknoloji şirketlerinin haber dağıtımındaki rolleri ve tarafsızlıkları üzerine bir inceleme yapılacaktır. Rusya'daki medya manzarasının geniş bir panoramasını sunmayı amaçlamaktadır. Bu analiz, Rusya'daki basın özgürlüğünün mevcut durumunu ve çağdaş küresel medya dinamikleri ile ifade özgürlüğü ve bilgiye erişim mücadelesini daha iyi anlamak için bir temel sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gazetecilik, Rusya, Basın özgürlüğü, Medya yasaları.

^aDoktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, nargiza_mamatkulova@yahoo.com

Makale Geliş Tarihi: 24.11.2023, Makale Kabul Tarihi: 22.03.2024

DYNAMICS OF MEDIA FREEDOM IN THE RUSSIAN FEDERATION (2021-2022)

Abstract

Recent political and military developments in Russia have led to an increased state control and censorship of the media, marked by the implementation of "Foreign Agents," "Undesirable Organizations," and "Fake News" laws. These regulations have significantly constrained independent journalism and limited dissenting voices, reshaping the media landscape. Media analyses reveal that state-owned or state-funded organizations like TASS, RIA Novosti, Russia 1 TV, and Sputnik dominate the media space, playing a crucial role in shaping public opinion and upholding national interests. In contrast, independent media entities such as 'Dojd' TV and Radio Liberty, which have a strong presence on social media platforms, encounter numerous legal and technical challenges in their efforts to offer critical journalism. Often funded by Western sources, these liberal-leaning outlets face accusations of propagating Western propaganda. Furthermore, the influence of technology companies like Facebook/Instagram and Google/YouTube, with their control over user data and global information flow, raises significant questions about the impartiality of news distribution. Therefore, comprehending the evolving state of press freedom in Russia is essential to understand contemporary global media dynamics and the ongoing struggle for freedom of expression and information access.

Keywords: Journalism, Russia, Press freedom, Media laws.

Giriş

Günümüz liberal ekonomi ve demokrasi koşullarındaki tamamen bağımsız medya kavramı, genellikle ekonomik ve politik etkilerin katmanlarıyla örtülmüş durumda bulunur. Medya, devlet ve sermaye arasındaki ilişki, gazetecilik ve enformasyon dağıtım süreçleri de bu etkilerin altında şekillenmektedir. Birçok iletişim bilimci günümüz liberal ekonomi ve demokrasi koşullarında bağımsız medyanın gerçekten var olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir.

Liberal demokrasilerde, medyanın teorik olarak özerk bir şekilde, politik veya ekonomik zorlamalardan bağımsız olarak işlemesi ve böylece güce bir denetim sağlaması ve bilinçli bir vatandaşlık oluşturması öngörülmektedir. Ancak, gerçekte, medya kuruluşlarının, en güçlü demokrasilerde dahi, politik aktörler ve sermaye sahiplerinden gelen, hem gizli hem de açık baskılarla karşılaştığını göstermektedir. Medya organizasyonları, görünürde kamu çıkarına hizmet ederken, sıkça kendilerini sermaye sahiplerinin veya devlet aygıtının çıkarlarına bağlı bulmaktadırlar.

Modern Rusya'da, toplumun çıkarlarını iktidar karşısında temsil eden gerçek anlamda bağımsız bir yayın organı bulunmamaktadır. Medya üzerindeki yoğun politik etki, merkezi yönetimin medya metinlerini nasıl çerçevelediği ve yapılandığı üzerinde belirleyici bir rol oynar. Bu, özellikle politik olaylar, uluslararası ilişkiler ve politika kararları hakkında yapılan haberlerde göze çarpar. Dijital platformlar olarak sosyal medya ve internet haber kanallarının ortaya çıkışı bağımsız gazetecilik ve muhalefet sesleri için alternatif bir alan sunarken, aynı zamanda devlet tarafından uygulanan yeni bir düzenleyici ve gözetim mekanizması ile karşılaşmaktadır. Böylece, dijital medya manzarası, Rusya'da kontrolün hem meydan okunduğu hem de yeniden yapılandırıldığı yeni bir cephe haline gelmiştir.

Bu makalenin amacı, Rusya'da basın özgürlüğünün mevcut durumunu değerlendirmek ve bu bağlamda gazetecilerin karşılaştığı kısıtlamaları ve zorlukları kapsamlı bir şekilde anlamaktır. Bu

değerlendirme, yasal ve siyasi baskılar, sansür uygulamaları, dijital medyanın etkisi ve daha geniş sosyo-politik ortam dâhil olmak üzere Rusya'daki mevcut medya ortamına katkıda bulunan çeşitli faktörlerin araştırılmasını içermektedir. Bu unsurları değerlendiren çalışma, bu faktörlerin Rusya'daki gazetecilik uygulamalarını ve bilginin yayılmasını nasıl etkilediğine dair bir analiz sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın önemi, küresel medya özgürlüğü ve demokratik süreçlerin daha geniş bağlamına yaptığı katkıdan kaynaklanmaktadır. Bilginin kamuoyunu ve politikaları şekillendirmek için güçlü bir araç olduğu bir dünyada, Rusya'daki basın özgürlüğünün durumunu anlamak çok önemlidir. Zira Rusya, önemli bir küresel oyuncu olarak sadece kendi sınırları içinde değil, aynı zamanda uluslararası sahnede de önemli bir etkiye sahiptir. Rusya'da bilginin kontrol edilme, manipüle edilme ya da özgürce yayılma biçimi küresel siyaset, uluslararası ilişkiler ve kamuoyu algısı üzerinde geniş kapsamlı etkilere sahip olabilir.

Bu çalışmada kullanılan betimsel analiz yöntemiyle, Rusya'daki basın özgürlüğüne yönelik yasal engellerin gerçek durumunun anlaşılması hedeflenmektedir. Araştırma, mevcut yasal koşulların medya üzerindeki etkilerinin kapsamlı bir şekilde belgelenmesine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, Rusya'da uygulanan basın özgürlüğü yasalarının nasıl işlediğini ve gazetecilere yönelik yasal kısıtlamaların gazeteciler üzerindeki doğrudan sonuçlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, bu çalışma Rusya'nın basın özgürlüğü durumunun zaman içinde nasıl değiştiğini anlamak için de katkısı olabilir. İki farklı hedeften bahsedilmiştir, amaçların bir arada toplanması uygundur.

A. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Genel olarak, daha demokratik ülkelerin daha özgür bir basına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Özgür medyanın demokrasiyi teşvik etmesi ve işleyen bir demokrasinin özgür medyayı desteklemesi arasındaki ilişki, medya ve politika çalışmalarında sürekli olarak tartışılmaktadır.

Liberal yaklaşıma göre, medyanın yayıncılık sektörü serbest girişimcilik ve serbest dolaşım ilkelerine dayalı olarak her bireye açık olmalıdır. Herhangi bir bilginin yayılması için baskı yapılmamalı ve hükümetin veya diğer güç odaklarının eleştirilmesi suç kapsamına girmemelidir. Bu, ifade özgürlüğünün korunmasını ve medyanın bağımsızlığını vurgular (Tüfekçioğlu, 1997, ss. 62–64).

Bu, bir yandan özgür medyanın demokratik süreçleri güçlendirebileceği ve katılımcı bir toplum yaratabileceği fikrini içerirken, diğer yandan da demokrasinin sağlıklı işleyişinin özgür bir medya ortamı için zemin hazırladığını vurgular. Demokratik ülkeler arasında da medya özgürlüğünün seviyesi farklılık gösterir. Örneğin, iki demokrasi ülkesi olan Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri, medyaya ve medya özgürlüğü kavramına karşı oldukça farklı yaklaşımlar sergilemektedir (Djankov vd., 2003, s. 341). Her iki ülke de kendi kültürel, siyasi ve tarihsel bağlamlarına göre medya özgürlüğünü farklı şekillerde yorumlar ve uygular.

Süleyman İrvan, basın özgürlüğünü güvence altına alan ve enformasyonun serbest akışını destekleyen hukuki bir çerçevenin yalnızca kaliteli gazeteciliğin hedeflerine katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda demokrasinin amaçlarına da hizmet ettiği görüşündedir (İrvan, 2014, s. 308). Raşit Kaya, basın özgürlüğü mücadelesinin tüm dünyada yöneticilerden veya çoğunluktan farklı

düşünenler için bir güvenlik kalkanı olarak işlev gördüğünü ve 'kötü' ile 'keyfi' yönetimlere karşı her zaman bir savunma aracı olduğunu ifade etmektedir (Kaya, 2016, s. 100).

Rus bilim insanı Sergei G. Kara-Murza, basın özgürlüğü konusunu derinlemesine incelemenin önemine vurgu yapıyor. Kara-Murza, özellikle etik denetimin olmadığı durumlarda, kitle iletişim araçlarının ürettiği içerikleri "ruhani bir uyuşturucu" olarak nitelendiriyor. Bu tür içeriklerin toplum üzerindeki etkileri ve manipülatif potansiyelleri konusunda uyarılarda bulunuyor. Kara-Murza ayrıca, devletin bu tür medya içeriklerine sansür uygulamadığında aslında medya kuruluşları ile dolaylı bir işbirliği içinde olduğuna dikkat çekmektedir. Bu durum, devletin vatandaşlarını potansiyel olarak zararlı bu tür içeriklerden koruma sorumluluğunu göz ardı ettiğini ima etmektedir. Kara-Murza, devletin vatandaşlarını medyanın olası manipülatif etkilerinden koruması gerektiğini önermektedir

Ülkeler arasında ulusal bilgi güvenliğini sağlama ve ifade özgürlüğüne saygı gösterme arasındaki hassas dengeyi sağlamak büyük önem taşımaktadır. Rusya örneği, bu dengenin nasıl yönetildiği konusunda ilginç bir inceleme sunmaktadır.

Rusya'da sansür, yakın bir tarihte, yani Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde yasaklandı. İlk olarak 12 Haziran 1990'da SSCB'de kabul edilen "Basın ve Diğer Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun" (SSCB Kanunu, 1990) ile sansür yasaklanmıştır. Daha sonra 27 Aralık 1991'de Rusya Federasyonu "Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanunu" (Federal Kanun, 1991) ile basın özgürlüğü koruma altına alınmıştır ve son olarak 12 Aralık 1993'te halk oylaması ile kabul edilen Rusya Federasyonu Anayasası ile pekiştirilmiştir (Rusya Federasyonu Anayasası, 1993).

Ancak, son yıllarda Rusya'daki basın özgürlüğüne ilişkin uluslararası örgütlerin endişelerinin arttığı görülmektedir. Bu örgütlerden biri Uluslararası Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF) örgütüdür. RSF'in hazırladığı 2023 Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde Rusya, 2023 yılında geçen yıla göre daha 9 sıra gerileyerek 180 ülke içerisinde 164. sırada yer almıştır. 2022 yılında ise 155. sırada yer almıştı. RSF'ye göre Rusya'daki basın özgürlüğü "vahim" kategorisindedir (2023 World Press Freedom Index, 2023).

Uluslararası Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF) örgütünün sitesinde 2023 yılının Rusya propagandası için elverişli olduğunu ifade etmektedir. Bildiride belirtildiğine göre, Moskova, Kremlin'in propagandasını Ukrayna'nın güneyinde ele geçirilmiş bölgelerde hızla yaymak amacıyla yeni bir medya cephaneliği oluşturdu. Aynı zamanda, son kalan bağımsız Rus medya kuruluşlarına karşı daha önce hiç olmadığı kadar sert tedbirler alındı; bu kuruluşlar yasaklandı, engellendi ve/veya "yabancı ajan" ilan edildi diye bildirilmektedir. Ayrıca, Rusya'nın Ukrayna'daki eylemlerini savaş suçları olarak nitelendirerek, Endeks'in en kötü güvenlik puanlarından birine sahip olmasına neden olduğunu belirtmektedir (Reporters Without Borders, 2023).

Her ülkenin kendine özgü politik, sosyal ve kültürel dinamiklere sahip olması, medya özgürlüğü koşullarının her ülkede karmaşık ve farklı olabileceğini göstermektedir. Daha kapsamlı bir anlayış elde etmek için bu bilgilere başka kaynaklardan ve analizlerden yararlanmak önemlidir. Rusya'daki basın özgürlüğünün durumunu açıklamada ışık tutucu olabilecek aşağıdaki bilgiler, bu konudaki genel durumu daha iyi anlamaya yardımcı olabilir. Rusya'da, kitle medyasının işlevselliği ve operasyonlarına birkaç düzenleyici organ ve hukuki yapı nezaret eder. Roskomnadzor gibi kurumlar, medya

faaliyetlerini düzenleyen politika ve düzenlemeleri uygulamak konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu organizasyonlar aynı zamanda, düzenlemelere aykırı hareket eden medya varlıklarına karşı cezai önlemleri uygulama gücüne de sahiptir (Roskomnadzor, t.y.).

Uluslararası Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF) örgütünün en kötü puanlarından birini almasının ilk nedenlerinden biri, 2012 yılında Rusya'da yürürlüğe giren 'yabancı ajan' kanunu olabilir. Bu kanun, Rusya'daki medya kuruluşları ve basın özgürlüğü üzerinde derin etkileri olan önemli bir yasal çerçeve olarak ortaya çıkmıştır.

B. YABANCI AJANLAR YASASI

Rusya Federasyonu'nda, yabancı ajanlarla ilgili hukuki düzenlemeler, 2012 yılında resmi olarak yürürlüğe konulmuştur. Bu yasa, Adalet Bakanlığı'na, yurtdışından finansman alıp politik faaliyetlerde bulunan kar amacı gütmeyen her türlü kuruluşu "yabancı ajan" olarak kayıt altına alma yetkisi vermiştir. Bu tanımlama, söz konusu kuruluşun politik etkinliklerde bulunduğunu ve bu etkinliklerin Rusya'nın milli çıkarlarına aykırı olduğu düşünüldüğünü ima etmektedir. Başlangıçta sivil toplum kuruluşlarını hedefleyen bu yasa daha sonra yabancı finansal destek alan medya kuruluşlarını da içerecek şekilde değiştirilmiştir (Duma.gov.ru, 2022).

Yasanın kabulü, Rusya ile Batılı ülkeler arasındaki gerginlikler sürerken kabul edildi ve birçok kişi tarafından Sovyet sonrası bölgedeki sivil protestolara ve ayaklanmalara bir yanıt olarak algılandı. Aslında başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin Rusya medyasında ilişkin aldığı kararlar yasanın geliştirilmesinde önemli bir rol oynadı. 2016 ABD başkanlık seçimlerindeki Rus müdahalesi iddiaları, ABD hükümetini yabancı kuruluşların faaliyetlerini denetleme konusunda yasal araçları kullanmaya yönlendirdi.

13 Kasım 2017 tarihinde, Rusya'nın devlet destekli medya kuruluşları Russia Today (RT) ve Sputnik ABD'de Rus hükümeti adına propaganda yapmakla suçlanarak FARA (Yabancı Temsilciliklerin Kayıt Yasası) yasası çerçevesinde ABD'de "yabancı ajan" olarak kaydedildi. FARA (Yabancı Temsilciler Kayıt Yasası) yabancı ajanlar ve yabancı hükümetler adına lobicilik yapan kişiler ve kurumları hedefleyen bir yasadır. Russia Today (RT) ve Sputnik Genel Yayın Yönetmeni Margarita Simonyan, böyle bir zorunluluk altında kaldıklarını belirterek, "ABD'deki ifade özgürlüğünün işleyişine sert eleştirilerde bulunmuştur (Russia Today, 2017). Bu, RT'nin Amerika'daki tüm yayınlarının yabancı ajanlar adına etiketlenmesi gerektiği anlamına gelmektedir ve ayrıca RT'nin her yarıyılıda hem fon alımı hem de harcamaları hakkında rapor sunmasını gerektiriyor.

RT'nin Amerika'da kısıtlama olmaksızın faaliyetlerine devam edebileceği yönündeki tahminlere rağmen, ABD Kongresi, basın yetkilerini geri çekme kararı aldı. Bu gelişme, Batı ülkelerinde ifade özgürlüğünün sınırları ve propaganda tanımı konusunda ciddi soruları ortaya çıkardı (Mishra & Kern-Stone, 2019, s. 210). Ayrıca, ABD Adalet Bakanlığı, yasanın uygulanışında ülkelere karşı seçici bir tutum sergilediği için eleştirilmektedir.

ABD Adalet Bakanlığı'nın Rusya'nın devlet destekli medya kuruluşlarını "yabancı ajan" olarak kayıt edilmesini talep etmesine yanıt olarak, Rusya yönetimi, 25 Kasım 2017 tarihinde, yabancı medya

kuruluşlarının kaydını artık "yabancı ajan" olarak tanınmasını öngören yasal değişiklikleri onaylayarak 327-F3 sayılı kanun kabul etmiştir (Federal Kanun, 2017). Ancak bu, Amerikan Stratejisi'ne verilen bir Rus yanıtıdır. Bu strateji, dengesiz bir durumu daha karışık bir çekişme alanında yeni bir dengeye dönüştürmeyi amaçladığı düşünülmektedir.

Yasa, kısmen veya tamamen yurt dışından finansman alan yabancı yayın organlarını hedef almakta. Yürürlüğe girdiği andan itibaren, bu medya organları, mali kaynaklarını açıklamak ve yayınlarının "yabancı ajan kaynaklı" olduğunu belirten bir uyarı yapmak zorunda bırakıldı. Yasaya göre, Rusya, ABD tarafından desteklenen Voice of America ve Radio Liberty gibi kuruluşları yabancı ajanlar listesine ekledi. Bunun yanı sıra, Radio Liberty'nin bölgesel yayın yapan projeleri de listeye dahil edildi: "Present Time" televizyon kanalı, Radio Liberty'nin Tatar-Başkurt servisi, "Sibir.Realii", "Idel.Realii", "Factograph", "Kavkaz.Realii" ve "Krym.Realii" (Malaev, 2018).

19 Kasım 2019'da medya ile ilgili yeni yasal düzenlemeye göre bireyler, "yabancı ajan" statüsü olan medya kuruluşlarının yayınlarına veya bu kuruluşların oluşturulmasına katkıda bulunurken, aynı zamanda yurtdışından gelen para veya başka maddi destek alırlarsa yabancı ajan olarak kabul edilebilirler (Federal Kanun, 2019). "Yabancı ajan" yasasına göre tüm medya ajanslarının iletileri ve materyalleri şu şekilde etiketlenmelidir: "Bu ileti (mesaj), yabancı bir ajanın işlevini yerine getiren yabancı bir medya tarafından oluşturulmuş ve/veya dağıtılmış veya yabancı bir ajanın işlevini yerine getiren bir Rus hukuki kişiliği tarafından oluşturulmuş ve/veya dağıtılmıştır." Yazı puntoları ana metin yazısının iki katı büyüklüğünde olmalıdır. Ayrıca, sesli ve görüntülü materyallerin etiketlenmesi de düzenlenmiştir (İnterfax, 2023).

1 Aralık 2022 tarihinde yürürlüğe giren "yabancı ajanların" faaliyetleri ile ilgili yeni yasal düzenlemeye göre bir kişi, vatandaşlığına bakılmaksızın yabancı temsilci olarak tanınabilecek (Federal Kanun, 2022). Ayrıca, yalnızca yurt dışından finansman alan vatandaşlar değil, başka destek veya etki sağlanması durumunda da yabancı ajan statüsü alabilecekler (İzvestiya, 2022). "Yabancı ajan" olarak belirlenen medya kuruluşları, mali raporlarını kamuya açıklama gereksinimleri de dahil olmak üzere önemli idari yüklerle karşı karşıyadır. Üstelik "yabancı ajan" etiketi, kamuoyunda güvensizliğe ve okur sayısının azalmasına yol açabilecek olumsuz bir çağrışım taşımaktadır.

"Yabancı Ajan" Kanunu, Rusya'daki medya kuruluşlarını etkilemenin yanı sıra Batılı ülkelerle diplomatik gerilimlere de yol açtı. Saygın medya kuruluşlarının yabancı ajanlar olarak etiketlenmesi eleştirilerle karşılandı ve bağımsız gazeteciliği bastırma girişimi olarak görüldü. Buna karşılık Batılı ülkeler Rusya'nın eylemlerine karşı Rusya'nın devlet destekli medya kuruluşlarını kısıtlama dâhil birçok yeni uygulamaya ortaya koydu. Bunlardan aşağıda bahsedilecektir:

Rusya'daki kabul edilen "yabancı ajan olarak tanımlanan birçok Rus medya kuruluşu, bu etiketten kaçınmak için faaliyetlerini durdurmayı veya yeniden yapılanmayı tercih etti. Bazı medya kuruluşları bu tasarım kapsamında çalışmaya devam etti ancak bunun itibarlarına ve mali durumlarına bir maliyeti oldu. Yabancı Ajanlar Kanunu, hem yerel hem de uluslararası medyanın karmaşık tepkisine yol açtı. ADB'nin Liberty radyosu yayınlarında "yabancı ajan" etiketi eklemediği için büyük miktardaki ceza parasına çarptıldı (Krutov, 2021).

Bu yasanın geleceği ve sonuçları, hem Rusya içinde hem de dışında devam eden inceleme ve tartışma konuları olmaya devam ediyor. Ancak "yabancı ajanların" çalışmaları Rusya'da tamamen yasaklanmış değil. Statülerini almadan önce olduğu gibi aynı faaliyetleri sürdürebilirler, ancak belirli yasal gereklilikleri yerine getirmeleri gerekir. Yabancı ajanlarla işbirliği de resmi olarak yasak değildir: Bir "yabancı ajana" reklam verilebilir, ona para aktarılabilir veya açıkça görüşlerini destekleyebilirsiniz. Yasa en azından bunun gibi durumları yasaklamaz. Ancak, yabancı ajan olarak kabul edilmekten kaçınmanın garantisi yoktur. Örneğin "yabancı ajan" olarak kabul edilen medya kuruluşuna bağlıta bulunmak da bir kişinin bu statüyü almasına yol açabilir. "Yabancı Ajan" yasası, Rusya'da demokratik prensiplerin ve basın özgürlüğüne dair önemli soruları gündeme getirmiştir. Yasayı savunanlar, ulusal çıkarları korumak ve yabancı müdahaleye karşı koymak için gerekliliğini vurguluyorlar.

C. İSTENMEYEN ÖRGÜTLER YASASI

"Yabancı ajan" yasasının yanı sıra Rusya topraklarında faaliyetleri istenmeyen organizasyonlar olarak kabul edilen kuruluşlar da bulunmaktadır. Bu kuruluşlar için Adalet Bakanlığı'nın ayrı bir kayıt sistemi kapsamında "istenmeyen örgütlerin" durumları daha zordur. İstenmeyen örgütler" listesine dahil edilen örgütlerin, Rusya'da faaliyet yürütmeleri otomatik olarak yasaklanır ve bu yasağı kaldırmak için mahkeme kararı gerekmektedir. Bu organizasyonların şubeleri kapatılmalı, hesapları dondurulmalı ve çalışanları yasal olarak sorumlu tutulabilirler. Medya da dâhil olmak üzere bilgi materyallerinin dağıtımını yasaklanır (TASS, 2023).

"İstenmeyen örgütlerin" ile ilgili alınan yasanın da en derin etkisi, medya özgürlüğü alanında görülmektedir. Hukuki çerçevesini açıklamak, medya organizasyonları üzerindeki etkileri açısından büyük önem taşımaktadır. "İstenmeyen örgütlerin" faaliyetleri, 2015 yılında kabul edilen (Federal Kanun, 2012) federal yasa ile düzenlenmektedir.

"Yabancı ajan" statüsüne sahip medya kuruluşlarına bağış yapmak, içeriklerini paylaşmak ve ortak projelerine katılmak mümkündür. Ancak "istenmeyen örgütü" statüsünde ise Rusya'daki tüm faaliyetleri yasaklandı. Artık organizasyonun çalışmalarına katılmak, materyallerini yaymak ve finansal destek sağlamak hapis cezasıyla karşı karşıya kalınabilir. Organizasyonun faaliyetlerine katılma, organizasyona ait ücretli bültenlere abone olma, bir makaleye yorum yazma veya organizasyonun logosuyla tişört satın alma gibi şeyler dahi "katılım" olarak kabul edilebilir (Vedomosti, 2023).

D. AŞIRILIK YANLISI (EKSTREMİST) ÖRGÜTLER YASASI

Rusya'da son zamanlarda önemli tartışmalara neden olan bir diğer yasa, "aşırılık yanlısı (ekstremist)" organizasyonlarla ilgilidir. 13 Mart 1996 yılında kabul edilen "Aşırılık yanlısı faaliyetlerin finansmanı hakkında" (Rusya Federasyonu Ceza Kanunu, 1996) yasası, Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın başlamasından sonra tekrar gündeme gelmiştir.

Yasaya göre terörist faaliyetlerin propagandası yapmanın yanı sıra Rusya vatandaşlarına karşı nefreti körüklemeyi amaçlayan medya araçları da "aşırılık yanlısı (ekstremist)" olarak kabul edilebilir. Bu yasa aynı zamanda mahkeme kararı ile medya organizasyonlarının faaliyetlerini durdurma yetkisi verir (TASS, 2022).

Bu yasa ekstremist organizasyonların sadece adını anmanın yasaklanmadığını belirtir. Ancak her bahsedildiğinde, organizasyonun bir ekstremist olarak kabul edildiğini ve faaliyetlerinin Rusya'da yasaklandığını belirtmek gereklidir (Roskomnadzor, 2022b). Rusya'da medya organizasyonlarının ekstremist ilan edilmesiyle ilgili henüz belirli bir örnek bulunmamaktadır. Ancak, Rusya 21 Mart 2022'de Meta Platformlarını "aşırılık yanlısı" bir örgüt olarak tanıdı ve Rusya'da hâlihazırda engellenen Facebook ve Instagram çalışmalarının derhal durdurulması talimatını verdi. Meta'nın Rusya'da engellenmesi basın özgürlüğü kısıtlamasından daha çok uluslararası enformasyon savaşı ile ilgili girişimlerdir. Çünkü bu Google ve Meta şirketleri Rusya'nın uluslararası yayın yapan medya kuruluşlarına yönelik kısıtlamalar ve engellemelerine karşı alınmış karardır.

E. SAHTE HABERLERE YÖNELİK YASA

24 Şubat 2022'de, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik "askersizleştirme" ve "denazifikasyon" olarak tanımladığı özel askeri operasyon başlatıldı. Bu operasyon, Mart 2022'de Rusya'da idari suçlar ve ceza yasalarına eklenen yeni maddelerle desteklendi. Bu yeni yasal düzenlemeler, Rus Silahlı Kuvvetleri'nin eylemleri hakkında sahte haberlerin yayılmasını, bu eylemlerin kötüye kullanılmasını ve yaptırımların uygulanmasına çağrılmasını cezalandırmayı amaçlamaktadır (Medya Hakları Merkezi, 2023).

Yasa metninde, en ciddi suçlarda 15 yıla kadar hapis cezası öngörülmesi, bu tür sahte haberlerin ciddiyetini vurgulamaktadır. Bu yasa uyarınca, medya organları "özel operasyon" ile ilgili materyal veya yayınlar hazırlarken yalnızca resmi Rus kaynaklarından elde ettikleri bilgi ve verileri kullanmak zorundadır. Örneğin "askeri harekâtı" "saldırı" ve "savaş" olarak adlandırmak yasaklandı, bunun yerine "denazifikasyon için özel operasyon" olarak adlandırılması gerekti. ((Roskomnadzor, 2022).)

Yasa kabul edildikten sonra, birçok medya kuruluşu ve yayın organı, gazetecilerin güvenliği için savaşla ilgili içeriklerini kaldırmak veya sınırlamak amacıyla önlem aldı. "Novaya Gazeta", Ukrayna'daki savaşla ilgili tüm içeriklerini silmeye karar verdi. "Taiga.info", The Bell ve Snob gibi yayınlar savaş ele almaktan kaçındı. "Ekho Moskvı" YouTube kanalını kapattı ve sosyal medya hesaplarını kapattı. Yekaterinburg merkezli Znak.com yayını durdurdu, Tomsk'taki haber ajansı TV2 faaliyetlerini sonlandırdı ve web sitesi Roskomnadzor tarafından engellendi. Rusça BBC, Bloomberg ve CNN gibi medya kuruluşları Rusya'daki çalışmalarını askıya aldı. The Village dergisi, Rusya'daki ofisini kapatma kararı aldı ve çalışmalarına Varşova'dan devam etmeye karar verdi. Rusya'daki medya denetleme kurumu Roskomnadzor ise Voice of America, BBC, Deutsche Welle, "Meduza" ve Radio Liberty gibi medya kuruluşlarının "Ukrayna'ya yönelik sahte bilgi yayma" gerekçesiyle engellendiğini açıkladı. Yasa metninde, en ciddi suçlarda 15 yıla kadar hapis cezası öngörülmesi, bu tür sahte haberlerin ciddiyetini vurgulamaktadır (RBC, 2022). Bu yasa gereğince, medya organları "özel operasyon" ile ilgili materyal veya yayınlar hazırlarken yalnızca resmi Rus kaynaklarından elde ettikleri bilgi ve verileri kullanmakla sorumludur (Roskomnadzor, 2022b). Örneğin "askeri harekâtı" "saldırı" ve "savaş" olarak adlandırmak yasaklandı, bunun yerine "denazifikasyon için özel operasyon" olarak adlandırılması gerekti (Roskomnadzor, 2022a).

Yasanın kabul edilmesinin ardından, birçok medya kuruluşu ve yayın organı, gazetecilerin güvenliği ve yasal sınırlamaları göz önünde bulundurarak, savaşla ilgili içeriklerini kaldırmak veya

sınırlamak zorunda kaldı. 'Novaya Gazeta', Ukrayna'daki savaşla ilgili tüm içeriklerini silmeye karar verdi. 'Taiga.info', The Bell ve Snob gibi yayınlar savaşı ele almaktan kaçındı. 'Ekho Moskvyy' YouTube kanalını ve sosyal medya hesaplarını kapattı. Yekaterinburg merkezli Znak.com yayını durdurdu, Tomsk'taki haber ajansı TV2 faaliyetlerini sonlandırdı ve web sitesi Roskomnadzor tarafından engellendi. Rusça BBC, Bloomberg ve CNN gibi medya kuruluşları Rusya'daki çalışmalarını askıya aldı. The Village dergisi, Rusya'daki ofisini kapatma kararı aldı ve çalışmalarına Varşova'dan devam etmeye karar verdi. Rusya'daki medya denetleme kurumu Roskomnadzor ise Voice of America, BBC, Deutsche Welle, "Meduza" ve Radio Liberty gibi medya kuruluşlarının "Ukrayna konusunda sahte bilgi yayma" gerekçesiyle engellendiğini açıkladı (Serebryannaya, 2022).

2022'de Rusya'nın Ukrayna'da özel operasyon başlatmasının ardından Rus medya sistemi önemli ölçüde devlet kontrolü altına girdi. Hükümet, özellikle Ukrayna'daki olayları ele alırken daha sıkı düzenlemeler ve sansür uyguladı. Bağımsız medya kaynakları, eleştirel sesler ve gazeteciler daha fazla baskıya maruz kaldılar; birçok medya kuruluşu kapatıldı veya kısıtlamalara tabi tutuldu. Devlet kontrolündeki medya, özellikle Ukrayna'daki özel operasyon hakkında bilgi sağlama konusunda başlıca kaynak haline geldi ve hükümetin söylemlerine sıkı sıkıya bağlı kaldı. 2022 yılında, Rusyalı 'Lapsha Media' fakt-kontrol platformunun yürüttüğü bir araştırmaya göre, 2021 yılında yayınlanan sahte haber sayısı 1,5 milyondan 2022 yılında 9 milyona yükselerek sahte haberlerin sayısı 6 kat arttı. 2022 yılında, sahte bilgiye dair önemli bir kısmın, Rusya'ya yönelik yaptırımların ve ekonominin iddia edilen çöküşünün etrafında döndüğü vurgulanmıştır (RIA Novosti, 2022). Sahte haberlerle mücadele, sadece Rusya'ya özgü değil, küresel bir sorundur. Sahte haberlerin dijital çağda hızla yayılması, teknolojik zorlukları da beraberinde getirir. Sosyal medya ve çevrimiçi platformlar, yanıltıcı bilgileri hızla yayma ve büyütme potansiyeline sahiptir. Bu, sahte haberlerin yayılmasını izlemeyi ve engellemeyi zorlaştırabilir.

Çin merkezli sosyal medya devi TikTok, Rusya'nın yeni "sahte haberler" yasasının güvenlik açısından ortaya çıkardığı riskleri detaylı bir şekilde incelemek amacıyla video platformlarında canlı yayınları ve yeni içerik yüklemelerini geçici bir süreliğine askıya almaya karar vermiştir. Bu karar, özellikle orduyu itibarsızlaştırmaya ve sahte haberlerle ilişkilendirilen suçlamalara 15 yıl hapis cezası gibi ciddi yaptırımlar getiren bu yasal düzenlemelerin kabul edilmesi üzerine alınmıştır. Sadece TikTok uygulaması içindeki mesajlaşma hizmeti bu süreçten etkilenmeyeceğini de belirtilmektedir (RBC, 2023). Yukarıda, Rusya'da son zamanlarda yaşanan medya ve basın özgürlüğüyle ilgili kısıtlamalara genel bir bakış sunduk. Şimdi ise bu yasaların Rus medya sistemi üzerindeki etkilerini ve basın özgürlüğüne, alternatif medya kuruluşlarının faaliyetlerine ve toplumun bilgiye erişimine nasıl yansıdığını daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

F. RUSYA MEDYA REYTINGLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Rusya medya sisteminin gelişimini daha iyi anlamak için medya organizasyonlarının derecelendirmelerine dayalı en etkili medya kuruluşlarını tartışarak daha tarafsız, ayrıntılı bir analiz sunulur görüşünden yola çıkılmaktadır. Bu yaklaşım, muhalefet ve devlet medyasının varlığını ve etkisini ortaya koyma amacı taşırken aynı zamanda bu medya organizasyonlarının güçlü ve zayıf yönlerinin son zamanlardaki değişimlerini değerlendirecektir.

2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'daki 'özel operasyonları' başladığı ve askeri sansürün devreye girdiği yıldan önceki, 2021 yılındaki veriler ve 2022 yılındaki değişimler üzerine bir analiz yapılacaktır. Bu nedenle, 2021 yılında Rusya'daki medya organizasyonlarının sıralamalarına dayalı yapılan analiz, medya manzarasının nasıl geliştiğini ve ifade özgürlüğü üzerindeki etkilerini daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır. Ayrıca, bu bilgi, Rusya'da hangi kaynakların otoriter veya etkili olarak kabul edildiğini anlamak için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, medya ve sosyal medya platformlarını canlı olarak izlemek ve analiz etmek için geniş bir platform sunan, medya izleme ve analiz konusunda uzmanlaşmış olan Medialogiya adlı Rus şirketinin verileri bize rehberlik edebilir.

G. HABER AJANSLARI

Medialogiya şirketinin verilerine göre, son yıllarda medyada en çok alıntı yapılan haber ajansları TASS ve RIA Novosti haber ajansları olmuştur ve bu liderliği 2017'de de 2018'de, 2019'da, 2020'de 2021'de, 2022'de devam etmiştir. TASS ve RIA Novosti, 2023 yılının ilk 8 ayında da medya ve sosyal medyada en çok atıf alınan ajanslar konumunu korumaya devam ediyor (Medialogia, 2023).

TASS ve RIA Novosti haber ajansları tümüyle devlete aittir. RIA Novosti ve TASS haber ajansları, devletin politikalarını uygulama ve ulusal çıkarları savunma konusundaki belirli statülerine dayalı olarak önemli bir rol oynamaktadır. Bu hedeflere yönelik olarak, her iki ajans da federal bütçeden oldukça yüksek sübvansiyonlar aldığını önceki bölümde belirttik. Bir açıdan bakıldığında, en geniş kitleye hitap etme, birçok farklı konuyu ele alma ve kapsamlı bir muhabir ağı kurma çabaları, büyük maliyetli olarak değerlendirilebilir. Özel Rus medya sektöründe, bu denli yüksek bir finansal kaynağa sahip olan başka bir medya kuruluşu bulunmamaktadır.

Medialogiya araştırma merkezinin (2023) reyting analizi sonuçlarına göre, 2016-2023 yılları arasında Rusya'da en çok alıntı yapılan üçüncü haber ajansı İnterfax olmuştur. (Medialogia, 2023). İnterfax 1989 yılında Sovyetlerdeki ilk özel haber ajansı olarak kurulmuştur. Öncelikli olarak ülke içi ve dünya genelindeki toplumsal ve siyasi olayları kapsayan Interfax, 1990'ların ortasına gelindiğinde çalışma önceliklerini değiştirdi. Daha çok finansal ve ekonomik bilgilere odaklanmaya başlayan Interfax'ın bu konudaki haberleri ve analizleri güçlü bir yönü haline geldi (İnterfax, t.y).

Siyasal ve sosyal haberler konusunda TASS ve RIA Novosti haber ajanslarının uzun yıllar devam eden hâkimiyetini görmekteyiz. Bu devletin sahiplik ettiği ajanslar, Sovyet dönemine kadar uzanan köklü bir geçmişe sahiptir. SSCB'nin çöküşünden sonra bile bu ajanslar, sahip oldukları sağlam altyapı ve bağlantılar sayesinde etkilerini sürdürmüşlerdir. Bu tarihsel miras, kaynaklar, erişim ve tanınırlık açısından özel haber ajanslarına karşı önemli bir avantaj sağlamaktadır. RIA Novosti ile TASS arasındaki temel fark, RIA Novosti'nin bilgi ürünlerinin ve medya hizmetlerinin önemli ölçüde uluslararası bir izleyici kitlesine odaklanmış olmasıdır. TASS ise daha çok Rusya'nın iç siyaseti, ekonomisi ve iç meselelerine odaklanan bir haber ajansı olarak bilinmektedir.

H. TELEVİZYON KANALLARI

2021 yılında, medyada en çok alıntılanan kaynak olarak televizyon kanalı Rusya 1 TV liderliği elde etmiştir. Öte yandan, sosyal medyada en çok alıntılanan TV kanal olarak 'Dojd' (TV Rain) öne

çıkmaktadır (*Federalniye SMI: 2021 god*). Her iki kanal da haber yayıncılığı yapmakta ve Rusya'daki politik olayları yansıtmaktadır.

Rusya 1 TV, geniş bir izleyici kitlesine sahip, Rusya'nın önde gelen devlet televizyon kanallarından biri olarak kabul edilir. Bu televizyon kanalı, Tüm Rusya Devlet Televizyon ve Radyo Yayıncılığı Şirketi'ne (VGTRK) ait olup, aynı zamanda şirketin öncü yayın organıdır. Günümüzde, izleyici kitlesi, Rusya Federasyonu'nun nüfusunun yaklaşık %98,5'ini ve Bağımsız Devletler Topluluğu ile Baltık ülkelerinde 50 milyonu aşkın izleyici kitleyi kapsamaktadır. Devlet tarafından finanse edilen ve yönlendirilen bu kuruluş, Rus hükümetinin mesajlarını iletmekte ve ulusal ile uluslararası haberlerin yayınlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (RIA Novosti, 2010).

Dojd" TV kanalı, Rusya'da alternatif bakış açılarını ve ülkenin olaylarına kritik bir perspektif sunarak, muhalefet medyası ve liberal kesimin sesi olarak tanınmaktadır. Kanalin Ukrayna ile ilgili olaylar ve iç protestolar gibi belirli kriz dönemlerindeki haber sunumu, bağımsız medya ile devlet gücü arasındaki etkileşim dinamiklerini gözler önüne sermiştir. 2021 yılının ortalarında Rusya Adalet Bakanlığı, 'Dojd' TV kanalını yabancı ajan olarak etiketlenmiş medya kaynakları listesine ekledi. Bu, yabancı tüzel kişiliğe sahip olmayan ve Rus tüzel kişiliğine sahip bir Rus medya kuruluşunu 'yabancı medya - yabancı ajan' listesine ekleyen ilk karardı (BBC, 2021).

2022 yılının Mart ayında, Roskomnadzor'un kanala erişimi kısıtlama kararı alması üzerine, Dojd TV kanalının yayını geçici bir süre askıya alındı (Interfax, 2023). Yayın, 18 Temmuz 2022'de Letonya'nın başkenti Riga'dan tekrar başladı. Ancak 6 Aralık 2022'de Letonya, kanalın yayın lisansını 'milli güvenlik ve kamu düzenine yönelik tehditler' gerekçesiyle iptal etti (Abolinsh, 2022). Litvanya ve Letonya'nın ardından 8 Aralık 2022'de Estonya da 'Dojd' kanalının yayını durdurma kararı aldı (Vedomosti, 2022). 22 Aralık 2022'de Hollanda'daki medya komisyonu, Dozhd'un ülkede yayın lisansı aldığını duyurdu (Vedomosti, 2023).

Temmuz 2023'te, Dojd TV kanalı Rusya'da 'istenmeyen' bir organizasyon olarak nitelendirildi. Rusya Başsavcılığı, kanalın yayınlarını ve web sitesi ile sosyal ağlarına erişimini, 'kitle iletişim ve enformasyon yasalarını sistematik olarak ihlal ettiği' gerekçesiyle kapatma kararı aldı. Başsavcılık ayrıca, bu medya kanalının 'yabancı ajan' olarak ilan edilen Natalia Sindeeva tarafından kurulduğunu belirtti. Savcılığın açıklamasında, Letonya ve Hollanda'daki 'Dozhd' haber ofislerinde çalışan gazetecilerin 'yabancı ajan' olarak ilan edildiği ve bunların finansmanının Hollandalı 'Stichting 2 Oktober' vakfı tarafından sağlandığı, bu vakfın da 'yabancı ajan' olarak ilan edildiği ifade edildi (Meduza.io, 2023). Rusya ve Letonya'daki sınırlamalardan sonra Dozhd TV kanalı, YouTube üzerinden izleyici kitlesi toplamaya ve canlı yayınlarını güçlü bir şekilde sürdürmeye devam etmektedir.

I. RADYOLAR

2021 yılında medyada en çok alıntı yapılan radyo kuruluşları sıralamasında, Sputnik radyo istasyonu lider konumda bulunuyor. Sosyal medyada en çok alıntılanan radyo istasyonu ise Radyo Svoboda (Radyo Liberty) olarak belirlenmiştir (*Federalniye SMI: 2021 god*, 2021).

Kasım 2014'te yayın hayatına başlayan uluslararası Sputnik medya kuruluşu, Rus hükümeti tarafından finanse edilmekte ve kendisini küresel medyada alternatif bir haber içeriği sağlayıcısı ve radyo yayıncısı olarak tanıtmaktadır. Sputnik'in radyo yayınlarının toplam süresi, web siteleri ve FM ile DAB/DAB+ frekansları üzerinden günde 800 saati aşmaktadır. 34 ülkede faaliyet gösteren ve dünya çapında 130'dan fazla şehirde yayın yapan Sputnik, uluslararası medya alanında kayda değer bir varlık sergilemiştir. Çeşitli izleyici demografilerine erişimi ve etkisini genişletmek için multimedya içerikler, web platformları ve çeşitli dillerde radyo yayınları kullanmaktadır. Bu geniş erişim, karşıt jeopolitik gündemlere meydan okuyan anlatıların yayılmasında kritik bir rol oynamakta ve böylece bilgi savaşında önemli bir oyuncu haline gelmektedir (Sputnik, 2023). Sputnik radyosunun gazetecilik yaklaşımı ve içerik yaratımı, küresel olayları çoğunlukla Batı medyasının söylemlerine meydan okuyan bir perspektiften yansıtmaktadır. Özellikle Rusya'nın dış politikasıyla ilgili konularda propaganda ve yanıltıcı bilgi yaymakla suçlanan Sputnik, bazı Batı hükümetleri ve medya denetleme kuruluşları tarafından Rus hükümetinin propagandasını yürütme ve başka ülkelerin iç işlerine müdahale etme aracı olarak görülmektedir.

2021'de, yani Rusya'nın askeri harekâtı başlamadan önce, Rusya sosyal mediasında en çok alıntı yapılan radyo istasyonu Liberty Radyosudur. Aynı zamanda Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL) olarak da bilinen bu kuruluş, ABD tarafından finanse edilen uluslararası bir medya kuruluşudur ve Rusya başta olmak üzere birçok ülkede faaliyet göstermektedir. Görevi, basın özgürlüğünün kısıtlı veya sınırlı olduğu ülkelere bağımsız haber ve bilgi sağlamak olarak tanımlanır. Özellikle devlet kontrolündeki ve medyanın hâkim olduğu ülkelerde Radio Liberty'nin önemi büyüktür. Rusya'daki faaliyetleri, kendine özgü bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir (Medialogia, 2023).

Radio Liberty, 2017 yılında Rus hükümeti tarafından 'yabancı ajan' olarak ilan edilen medya kuruluşlarından biridir. Bu kuruluş, yayın politikasının tamamen bağımsız olması nedeniyle kendisini herhangi bir yabancı devletin ajanı olarak görmediğini vurgulamakta. Ayrıca Rusya'da faaliyet gösterirken ülkenin mevzuatına uygun hareket ettiğini savunmaktadır. Liberty Radyosu Rusya'nın 'yabancı ajan' medya yasasını, ifade özgürlüğüne yönelik doğrudan bir saldırı olarak değerlendiriyor. Nisan 2021'de RFE/RL, karşılaştıkları bu durumu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşıyarak resmi bir şikayette bulundu. (Currenttime, 2023).

Liberty Radyosu (RFE/RL)'nin Rusça yayın yapan dokuz web sitesi, Rusya'nın Ukrayna'daki askeri eylemleri ile ilgili bilgilerin kaldırılmasına yönelik Rus hükümetinin taleplerini reddettiği için engellendi. 2021 yılında, Rusya'da yabancı ajan statüsüne sahip olan Radio Free Europe/Radio Liberty, içeriklerinde başka bir devletin çıkarlarını gözettiğini belirtmek için gerekli olan 'Bu içerik bir yabancı ajan tarafından hazırlanmıştır' işaretlemesini kullanmadığı için cezalandırıldı. Roskomnadzor, RFE/RL'e karşı 1.040 ihlal kararı verdi ve bu nedenle içerik etiketleme düzenlemelerine uymayı reddettiği için 13,4 milyon doların üzerinde para cezası uygulandı. Ayrıca, bu medya kuruluşunun 18 gazetecisi 'yabancı ajan' olarak sınıflandırıldı (Voice of America, 2022). Bu olaydan önce, Liberty, Ruskomnadzor'dan engellemelerle ilgili uyarılar almıştı. RFE/RL Başkanı Jamie Fly, medya kuruluşunun sansür taleplerine uymayacağını açıklamış ve internet sitesi üzerinden yayın yapmaya devam etmişti (Svoboda.org, 2022).

Liberty Radyosu'nun internet sansürünü VPN kullanarak aşma ve kısıtlanmış içeriğe erişme yöntemi, sıkı dijital kontrollerin uygulandığı bölgelerde yaygın bir uygulamadır. Radio Liberty'nin web sitesinin engellenmesinin ardından, görüntüleme sayısının üç kat arttığı rapor edilmiştir. Liberty, hedef kitesine ulaşabilmek için dijital platformlar ve sosyal medyayı aktif olarak kullanmaktadır. 2022'de en çok alıntı yapılan medya sıralamasında Radio Liberty'nin yer almaması, gerçek izleyici kitlesinin büyüklüğü hakkındaki verilerin doğruluğu konusunda soru işaretleri uyandırmaktadır.

J. İNTERNET GAZETELERİ

2021 yılında medyada en çok alıntılanan internet kaynakları arasında Rbc.ru öne çıkmaktadır. Sosyal medyada alıntılanma bakımından ise Meduza.io lider konumdadır. RBC.ru'nun medya alıntılarındaki baskınlığı, iş dünyası haberleri kaynağı olarak önemini vurgulamaktadır. RBC, Ukrayna ile savaş sonrası getirilen medya kısıtlamalarına uymaktadır. RBC'nin sahibi Grigory Berezkin, Avrupa yetkilileri tarafından 'Putin'in uşağı' olarak nitelendiriliyor ve politik bağlantıları ve etkileri konusunda belli bir konumunun olduğunu gösteriyor (Goryashko vd., 2023).

Meduza', Rusya'da devlete bağımlı olmayan haber kaynakları arasında gazetecilik alanında önde gelenlerden biri olarak kabul edilmektedir. 'Meduza' internet gazetesi, 2014 yılında, Lenta.ru internet yayınından ayrılan gazeteciler tarafından kurulmuştur. Meduza'nın editoryal ekibi Riga'da konumlanmış durumda ve finansal destekçilerinin kimliklerini gizli tutmaktadır. Mart 2021 verilerine göre, 'Meduza' sosyal medya alıntılarında ilk sırada yer almaktadır. Önceden 'yabancı ajan' olarak sınıflandırılan 'Meduza' internet gazetesi, 26 Ocak 2023 tarihinde Rusya Başsavcılığı tarafından 'istenmeyen' örgüt olarak ilan edilmiştir (Meduza, 2023).

Sonuç

Rusya'da basın özgürlüğünün durumunu, özellikle de Ukrayna'daki 2022 sonrası askeri eylemler bağlamında anlamak, gelişen medya ortamının kapsamlı bir analizini gerektirmektedir. Önde gelen haber ajansları, televizyon kanalları, radyo istasyonları ve internet gazetelerinin 2021 verilerine dayanarak incelenmesi, devlet kontrolü ve mali desteğinden derinden etkilenen bir medya ortamını ortaya koymaktadır. Devlet destekli veya tamamen devlet tarafından finanse edilen medya kuruluşlarının bu hakimiyeti, kamuoyunu şekillendirmedeki önemli rollerini vurgulamakta ve Rus hükümetinin kendi ideolojilerini basına entegre etmesini yansıtmaktadır. Bu etki, iç kamuoyunun algısının ötesine geçerek Rusya'nın uluslararası imajını şekillendirmeye kadar uzanmaktadır.

Buna karşılık 2021 verileri, liberal eğilimli ve muhalif bakış açılarını dile getiren medya kuruluşlarının sosyal medyada en çok alıntılanan içerik sıralamasında önde geldiğini de göstermiştir. Bu durum, farklı bakış açılarının varlığına ve bu platformların devlet egemenliğindeki anlatılara alternatif perspektifler sunmadaki önemine işaret ediyor. Bu durum, sosyal medya ve dijital platformların daha çoğulcu bir medya ortamını teşvik etmede, muhalif sesler ve eleştirel habercilik için bir alan sunmada oynadığı temel rolün altını çizmektedir.

Ayrıca medya, sermaye ve devletin iç içe geçişi sadece bir iç mesele değil, uluslararası ilişkiler ve küresel etki alanını da kapsamaktadır. Rusya'nın medya manzarası, liberal demokrasilere kıyasla farklı

bir senaryo sunmaktadır. Tarihsel açıdan baktığımızda, Rus medyası önemli ölçüde devlet tarafından etkilendiği görülmüştür. Günümüzde ise Rusya'da medya kuruluşlarının önemli bir bölümü, doğrudan devlete ait olmalarının yanı sıra çeşitli unsurları içerir ve devlet kontrolü, özel sermaye ve oligarşi unsurların bir karışımından oluşmaktadır. Bu mülkiyet modeli, medya platformlarının içeriğini ve gündemlerini temel olarak şekillendirir, devlet politikaları ile sürekli bir uyum sağlamaktadır.

Rusya'nın medya ortamının gelişimi, "Yabancı Ajanlar" Yasası ve "İstenmeyen Örgütler" Yasası gibi yasalardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu yasalar, görünürde ulusal çıkarları korumayı ve yanlış bilgilendirmeye mücadele etmeyi amaçlasa da, siyasi kontrol aracı olarak hizmet etmek, bağımsız gazeteciliğin kapsamını sınırlamak ve muhalif sesleri bastırmakla eleştirilmektedir. "Radikal Örgütler" Yasası ve "Yalan Haber" karşıtı yasalar medyanın çalışma ortamını daha da karmaşık hale getirerek gazetecilik özgürlüğü ve bilginin yayılması önünde ciddi zorluklar oluşturmaktadır.

Medya reytinglerinin analizi ve TASS ve RIA Novosti gibi devlete ait haber ajanslarının öne çıkması, hükümet söylemlerinden büyük ölçüde etkilenen bir medya ortamını yansıtmaktadır. Devlet kontrolündeki televizyon kanalı Russia 1 TV ile birlikte bu ajansların hâkimiyeti, devlet perspektiflerinin bağımsız görüşleri önemli ölçüde gölgede bıraktığı bir medya ortamına işaret etmektedir. Buna karşılık, alternatif bakış açıları sunmaya çalışan 'Doj' TV ve Radio Liberty gibi medya kuruluşları önemli yasal ve operasyonel zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu durum, özellikle son siyasi olaylar ve uluslararası ilişkiler bağlamında, Rusya'da bağımsız gazeteciliği sürdürmenin zorluğunun altını çizmektedir.

'Meduza' vakası ve Radio Liberty'nin karşılaştığı zorluklar, Rusya'da bağımsız gazeteciliğin istikrarsız doğasını vurgulamaktadır. Bu kuruluşların yasal sınıflandırmalara ve kısıtlamalara karşı mücadeleleri, medya özgürlüğü alanının daraldığı daha geniş bir eğilime işaret etmektedir. Bu medya kuruluşlarını etiketlemek ve kısıtlamak için mevzuatın kullanılması, hükümetin kamusal söylemi kontrol etme ve etkileme yaklaşımını göstermektedir.

Apple, Microsoft, Amazon, Facebook/Meta ve Google gibi "Büyük Teknoloji" şirketlerinin hakim olduğu küresel bilgi teknolojisi endüstrisi, kullanıcı veri tabanları ve küresel bilgi akışları üzerindeki kontrolleri nedeniyle önemli siyasi ve ideolojik etkilere sahiptir. Bu şirketler, dünya çapında bilgi alışverişinin doğasını tanımlayarak, paradoksal bir şekilde "ifade özgürlüğü" ticareti yapmaktadır (Rovinskaya, 2022, s. 25). Özellikle Google'ın sahibi olduğu YouTube ve Meta'nın (Facebook, Instagram) kontrol ettiği haber dağıtım kanalları, bilgi akışında önemli bir rol oynamaktadır. Bu şirketler, haberlerin kamusal görünürlüğü üzerinde etkili bir kontrol sağlamaktadır ve aynı zamanda kamusal alanın dijitalleşmesinin getirdiği yeni dinamikleri gösterir (Bulut & Bulut, 2023, s. 741).

"Büyük Teknoloji"nin bu önemli konumu, özellikle Rusya ve Batılı ülkeler arasındaki jeopolitik gerilimler göz önüne alındığında, tarafsızlıkları konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. Genellikle Batı çıkarlarıyla uyumlu olarak algılanan bu teknoloji devleri, medya içeriğini Batı merkezli bir anlatıyı yansıtacak şekilde şekillendirme potansiyeline sahiptir. Bu etki, Rusya karşıtı içeriğin desteklenmesi ya da Batılı perspektiflere ters düşen anlatıların bastırılması şeklinde ortaya çıkabilir. Bu şirketlerin, dijital bilgi kanalları üzerindeki kontrolleri aracılığıyla, istemeden veya kasıtlı olarak belirli siyasi gündemleri

destekleyen uygulamalarda bulunabilecekleri ve böylece küresel bilgi ekosistemindeki medya gücü dengesini ve bakış açılarının çeşitliliğini etkileyebilecekleri endişesi söz konusudur.

Dijital dünyaya geçişle dünya daha çok demokratik ve daha çok enformasyon özgürlüğü konusunda olumlu beklentiler vardı. Ancak dijital dünyada da teknolojiyi elinde bulunduranların ideolojik alanının bir parçası haline geldiğini görmekteyiz. Teknolojik gelişmeler de var olan mülkiyet ve iktidar ilişkilerini yeniden üreten araç haline gelmiştir (Yaylagül, 2018, s. 22). Mattelart küresel çapta faaliyet gösteren çokuluslu medya şirketlerine yönelik, mevcut dünya sisteminin "elektronik kolonyalizm" kavramıyla tanımlamıştır (Yaylagül, 2006, s. 164).

Armand Mattelart'ın küresel iletişim ağlarının gelişiminin ve yayılmasının dünya hâkimiyeti mücadelesinin bir yansıması olduğu görüşü, bu devam eden güç mücadelesine yönelik eleştirel bir analiz katmaktadır (Yapar Gönenç, 2021, s. 30). Herbert Marcuse'nin modern teknolojilere ve bunların totalitarizm mekanizmalarını teyit etmedeki rolüne ilişkin bakış açısı, çağdaş dünyaya yönelik düşündürücü bir eleştiridir. Marcuse "teknolojik rasyonalitenin" egemen güçlerin ve sermaye sahiplerinin çıkarlarına tabi olduğunu iddia ediyor. Bu bağlamda teknoloji ve bilim bağımsız, otomatik güçler olarak var olmaz, ancak onları kontrol eden kapitalist sınıfın ekonomik çıkarlarını ilerletmek için kullanılır (Kellner, 1984, s. 266).

2022 yılına gelindiğinde Rus medya ortamının evrimi, özellikle Ukrayna çatışmasının ardından, daha sıkı devlet kontrolüne ve artan sansüre doğru belirgin bir kayma göstermektedir. Rusya medyası, askeri sansür ortamına benzer şekilde yasal kısıtlamalar, sansür, internet engelleme ve kapatma uygulamalarına maruz kalmıştır. 2012'de yürürlüğe giren "Yabancı Ajanlar" Kanunu, yabancı fon alan kuruluşların "yabancı ajan" olarak kaydedilmesine izin vermektedir. Bu etiket olumsuz çağrışımlar taşımakta ve idari yüklerle ve kamuda güvensizliğe yol açmaktadır. 2015'te kabul edilen "İstenmeyen Kuruluşlar" Yasası, Rusya'daki bazı kuruluşların faaliyetlerini yasaklayarak birçok bağımsız medya kuruluşu için yasal zorlukların ve mali sıkıntıların artmasına yol açmıştır.

"Aşırı Örgütler" Yasası, Rusya politikasına karşı nefreti körükleyen medya araçlarını hedef almakta ve mahkemelere medya kuruluşlarının faaliyetlerini durdurma yetkisi vermektedir. Ayrıca, Rusya'nın Ukrayna'daki askeri operasyonunu destekleyen "Sahte Haber" Yasası, Rus Silahlı Kuvvetleri hakkında resmi kaynaklardan farklı bilgilerin yayılmasını cezalandırmaktadır. Bu yasa, birçok medya kuruluşunun otosansür uygulamasına ve faaliyetlerini askıya almasına yol açmıştır.

Bu önlemler, muhalif medyanın siyasi haber yapma kabiliyetini ciddi şekilde kısıtladı ve medya kuruluşları arasında otosansür uygulamalarına yol açtı. Medya kuruluşları bu zorlu koşulları aşmak için siyasi açıdan hassas konularda haber yapmaktan kaçındı. Sonuç olarak, muhalif gazeteler 2022 yılında en çok alıntı yapılan medya kuruluşları arasındaki önemini kaybetti. Sınır Tanımayan Gazeteciler gibi uluslararası kuruluşların Rusya'nın basın özgürlüğü sıralamasındaki düşüşe dikkat çekmesi ve bağımsız medya kuruluşlarının karşılaştığı zorlukların altını çizmesi nedeniyle Rusya'da basın özgürlüğünün durumu önemli bir endişe konusudur.

Sosyal medya şirketlerinin bu medya ortamındaki rolü kritik bir tartışma konusudur. Muhalif sesleri desteklemedeki ve devlet destekli medyaya karşı bir denge unsuru olarak hareket etmedeki

etkinliklerine ilişkin sorular ortaya çıkmaktadır. Rusya'da sosyal medya platformlarının devlet gözetimini aşma ve basın özgürlüğü üzerindeki baskıları bertaraf etme kabiliyeti özellikle dikkat çekmiş, farklı anlatılar ve perspektifler için alternatif kanallar olma potansiyellerini vurgulamıştır.

Sonuç olarak, Rusya'da basın özgürlüğünün durumu, anayasal korumalar, kısıtlayıcı yasalar, hükümet etkisi ve bağımsız gazeteciliğe yönelik zorlukların karmaşık bir etkileşimini ortaya koymaktadır. Bu medya ortamının dinamikleri, Rusya'daki basın özgürlüğü yasalarının nasıl işlediğinin ve yasal kısıtlamaların gazeteciler üzerindeki doğrudan sonuçlarının eleştirel bir şekilde incelenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bu analiz, demokratik ilkeler, kamusal söylem, uluslararası enformasyon savaşı ve küresel medya özgürlüğü açısından daha geniş kapsamlı sonuçların anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Önemli bir küresel oyuncu olarak Rusya'nın medya ve bilgi yayma yaklaşımı, küresel medya dinamikleri, basın özgürlüğü ve demokratik süreçlerle ilgilenenler için kritik bir çalışma alanıdır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- 2023 World Press Freedom Index. (2023). Reporters Without Borders. <https://rsf.org/en/index?year=2023>
- Abolinsh, İ. (2022, Aralık 6). Latviya annulirovala licenziyu na veshchanie telekanala «Dozhd'». *Meduza.io*. <https://meduza.io/news/2022/12/06/latviyskiy-natsionalnyy-sovet-po-elektronnym-smi-reshil-annulirovat-litsenziyu-na-veschanie-telekanala-dozhd>
- BBC. (2021 Ağustos 20). «Dojd'» i «Vajnye istorii» priznany inoagentami. (2021, август 20). <https://www.bbc.com/russian/news-58285668>
- Bulut, H., & Bulut, S. (2023). YouTube'da haberciliğin maddi koşulları ve platformun çizdiği sınırların incelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 10(2), 725–747.
- Currenttime. (t.y.). *Rossiya: Svoboda pod davleniem*. Erişim Tarihi: 23 Ekim 2023, <https://www.currenttime.tv/russia-pressure-radio-liberty>
- Djankov S., McLeish C., Nenova T., & Shleifer, A. (2003). Who owns the media? *The Journal of Law and Economics*, 46(2), 341–382.
- Duma.gov.ru. (2022, Haziran 29). *Kak budet rabotat novyj zakon ob inoagentah*. Rusya Federasyonu Federal Meclisi Devlet Duması. <http://duma.gov.ru/news/54760/>
- Federal Kanun, N 2124-1. (1991). Kitle iletişim araçları hakkında. https://rppa.ru/npa/z2124-1_27.12.1991
- Federal Kanun, N 272-F3. (2012). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_139994/
- Federal Kanun, Pub. L. No. 10.4 ve 15.3, N 327-F3 (2017). Kitle iletişim araçları hakkında. <https://rg.ru/documents/2017/11/25/fz327-site-dok.html>
- Federal Kanun, N 2124-İ. (2019). Kitle iletişim araçları hakkında. <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201912020074>
- Federal Kanun, N 255-F3. (2022, Temmuz 14). <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202207140018?index=1>
- Federalniye SMI: 2021 god. (2021). <https://www.mlg.ru/ratings/media/federal/10840/>
- Goryashko, S., Shamina, O., Barabanov L., & Zaharov, A. (2023, Eylül 19). «Hitryj chelovek». Chto ne tak s resheniem snyat' sankcii s Grigoriya Berezkina. *BBC*. <https://www.bbc.com/russian/articles/cj79v4kllxzo>
- Interfax. (2023, Mart 3). Telekanal «Dozhd'» vremenno priostanovit rabotu. <https://www.interfax.ru/russia/826053>
- İnterfax. (2023, Temmuz 15). Shtrafy «Radio Svoboda» za otsutstvie markirovki «inoagent» v RF prevysili \$2,2 ml. <https://www.interfax.ru/russia/778063>
- İnterfax. (t.y.). *İnterfax 30*. Erişim Tarihi: 25 Ekim 2023, <https://30.interfax.ru/>
- İrvan, S., (Ed.). (2014). *Medya kùltür siyaset*. Pharmakon.
- İzvestiya. (2022, Aralık 1). V Rossii vstupil v silu zakon o kontrole za deyatelnostyu inoagentov. <https://iz.ru/1433863/2022-12-01/v-rossii-vstupil-v-silu-zakon-o-kontrole-za-deiatelnosti-inoagentov>
- Kara-Murza, S. (2015). *Manipulaciya soznaniyem*. Eksmo.

- Kaya, R. (2016). *İktidar yumağı* (2.Baskı). İmge Kitabevi.
- Kellner, D. (1984). *Herbert Marcuse and the crisis of Marxism*. University of California Press Berkeley
- Krutov.M. (2021, Şubat 17). Shtrafy za slyki na «inostrannyh agentov»? *Svoboda*.
<https://www.svoboda.org/a/31108049.html>
- Malaev. M (2018, Temmuz 3). Kak v Rossii poyavilis' «inostrannye agenty». *Kommersant*.
<https://www.kommersant.ru/doc/3676012>
- Medialogia. (t.y.). *Federalnyye SMI*. Erişim Tarihi: 23 Ekim 2023 <https://www.mlg.ru/ratings/media/federal/>
- Medialogia. (t.y.). *Rejtingi rossijskih SMI*. <https://www.mlg.ru/ratings/media/>
- Meduza. (2023, Ocak 26). «Meduza» teper ne tolko «inoagent». <https://meduza.io/cards/meduza-teper-ne-tolko-inoagent-no-esche-i-nezhelatel'naya-organizatsiya-opasno-li-takoe-izdanie-chitat>
- Meduza.io. (2023, Temmuz 25). Telekanal «Dozhd'» obyavili «nezhelatel'nym» v Rossii. *Meduza.io*.
<https://meduza.io/news/2023/07/25/telekanal-dozhd-ob-yavili-nezhelatel'nym-v-rossii>
- Medya Hakları Merkezi. (2023, Mart 4). *Chto teper nelzya pisat o Vooruzhennyh Silah RF i rabote gosorganov za rubezhom?* Medya Hakları Merkezi. <https://mmdc.ru/blog/2022/03/04/chto-teper-nelzya-pisat-o-vooruzhennyh-silah-rf/#who>
- Mishra, S., & Kern-Stone, R. (Eds). (2019). *Transnational media: Concepts and cases*. Wiley-Blackwell.
- RBC. (2022, Mart 4). Gosduma edinoglasno prinyala zakon o sroke do 15 let za feyki ob armii. RBC.
<https://www.rbc.ru/politics/04/03/2022/6221bf1c9a7947fc5366974e>
- RBC. (2023, Mart 6). TikTok priostanovil rabotu v Rossii iz-za zakona o «feykah»..
<https://www.rbc.ru/business/06/03/2022/6224ffe79a7947837fc69e7e>
- Reporters Without Borders. (2023). *2023 World Press Freedom Index – journalism threatened by fake content industry* (21). Reporters without borders. https://rsf.org/en/2023-world-press-freedom-index-journalism-threatened-fake-content-industry?year=2023&data_type=general
- RIA Novosti. (2010, Temmuz 14). *Istoriya sozdaniya VGTRK*. <https://ria.ru/20100714/254284496.html>
- RIA Novosti. (2022, Aralık 20). Kolichestvo fejkov v etom godu vozroslo v 6 raz po sravneniyu s 2021 godom. *RIA Novosti*. <https://ria.ru/20221220/feyki-1840070842.html>
- Roskomnadzor. (t.y.). *İletişim, bilgi teknolojileri ve kitle iletişim alanlarında denetime yönelik federal hizmet*. Erişim Tarihi: 23 Ekim 2023. <https://rkn.gov.ru/?ysclid=lo7u27lwo9932011547>
- Roskomnadzor. (2022, Şubat 24). *Ustanovleny fakty rasprostraneniya nedostovernoj informacii v SMI*. <https://rkn.gov.ru/news/rsoc/news74084.htm>
- Roskomnadzor. (2022, Şubat 24). *Vnimaniyu sredstv massovoj informacii i inyh informacionnyh resursov*. <https://rkn.gov.ru/news/rsoc/news74084.htm>
- Rovinskaya, T., (2022). Svoboda slova v usloviyah cifrovoj diktatury IT-korporacij. *Polis. Political Studies*, 2, 22–36.
- Russia Today. (2017, Kasım 13). Simonyan o situacii s RT v SSHA. *Russia Today*.
<https://russian.rt.com/world/news/449138-simonyan-rt-ssha-inoagent>

- Rusya Federasyonu Anayasası, Madde 29 Bölüm 2. (1993). <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-4.htm>
- Rusya Federasyonu Ceza Kanunu, Pub. L. No. 282.3, N 63-F3. (1996, Ağustos 4) Aşırılık yanlısı örgütlenme. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/51346ce1f845bc43ee6f3eadfa69f65119c941fa/
- Serebryannaya, O. (2022, Mart 5). Askeri Sansür Yasası. *Currenttime*. <https://www.currenttime.tv/a/sensorok-military-censorship-law/31737243.html>
- Sputnik. (t.y.). *About Us*. Sputnik. Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2023, <https://sputnikglobe.com/docs/index.html>
- SSCB Kanunu, N 1551-İ. (1990) Basın ve kitle iletişim araçları hakkında. <https://base.garant.ru/6321206/Svoboda.org>. (2022, Mart 4). V Rossii nachali blokirovat sayt Radio Svoboda. *Svoboda.org*. <https://www.svoboda.org/a/sayt-radio-svoboda-zablokirovan-v-rossii/31732804.html>
- TASS. (2022, Mart 11). Genprokuratura potrebovala priznat Meta ekstremistskoj organizaciej. *TASS*. <https://tass.ru/obschestvo/14041251>
- TASS. (2023, Mart 6). Chto izvestno o nezhelatelnyh organizacijah na territorii Rossii. *TASS*. <https://tass.ru/info/17207299>
- Tüfekçioğlu, H. (1997). *İletişim sosyolojisine başlangıç*. Der Yayınları.
- Vedomosti. (2022, Aralık 8). Estoniya takzhe prekratila veshchanie telekanala «Dozhd'». *Vedomosti*. <https://www.vedomosti.ru/media/news/2022/12/08/954336-estoniya-takzhe-prekratila-veschanie-telekanala-dozhd>
- Vedomosti. (2023, Temmuz 25). Genprokuratura priznala nezhelatelnyh telekanal «Dozhd'». *Vedomosti*. <https://www.vedomosti.ru/society/news/2023/07/25/986855-genprokuratura-priznala-nezhelatelnimi-latviiskii-i-niderlandskii-filiali-dozhdya>
- Voice of America. (2022, Mart 6). Radio Svoboda priostanavlivaet rabotu v Rossii iz-za atak Kremlya. *Voice of America*. <https://www.golosameriki.com/a/rferl-suspends-operations-in-russia/6472133.html>
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle iletişim kuramları* (1-e izd.). Dipnot.
- Yaylagül, L. (2018). Enformasyon toplumunun ekonomi politiği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 46, 20–39.
- Yapar Gönenç, A. (2021). Bir iletişim düşünürü: Armand Mattelart. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 21, 27–33.

TÜRK DUVAR HALI ZEVKİNİ YANSITAN BATI KÖKENLİ HALILAR: EVCİLER KÖYÜ ÖRNEKLERİ

 Aslı SAĞIROĞLU ARSLAN^a

 Nihal ŞAHİNER^b

Öz

Halı, geçmişten günümüze evlerin tabanlarında veya duvarlarında bir süs unsuru olarak kullanılmakla birlikte; ısı yalıtım işlevinde kullanımı da tercih edilmiştir. Türkler; Orta Asya'dan itibaren daha çok yarı göçebe topluluklar oluşturdukları için dokudukları halılarını sürekli göçtükleri yerlere yanlarında taşımışlardır. Orta Asya'dan Anadolu'ya göçerken yanlarında getirdikleri en önemli kültür miraslarından biri de dokumalar olmuştur. Anadolu'ya getirdikleri taşınabilir kültür varlıkları olan halı dokumacılığı; geçmişten günümüze kadar devam ettirilerek; geleneğin devamı sağlanmıştır. Günümüzde teknolojinin gelişimi ile birlikte el dokuması halıları yerini, makine dokuması halılara bırakmıştır. Anadolu'da halk sanatı ürünlerinin üretildiği merkezlerden biri de Yozgat İlidir. Yozgat İli halı dokuma ürünleri arasında duvar halıları da yer almaktadır ve özellikle 20. yüzyıl başından itibaren duvar halılarının köylerde kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır. Duvar halılarını, Geç Osmanlı Dönemiyle köy kadınları kendi dokuduklarını kullanırlarken; Cumhuriyet Dönemi ile birlikte makine dokuması duvar halılarının artması ve özellikle yurt dışı kökenli ithal makine dokuması duvar halıların kullanımı yaygınlaşmıştır. Türk sanatında kullanılan önemli hayvan motiflerinden biri "geyik" motifi olmuştur. Geyik motifi bazen bir dokumada işlenirken; bazen taş malzemede bazen seramik bir ürün üzerinde işlenmiştir. Bu araştırmanın konusu, Evciler Köyü'nde tespit edilen yedi adet Avrupa'dan ithal edilmiş makine dokuması duvar halısıdır. Ayrıca bu duvar halılarının üzerine işlenmiş geyik motifleri ve bu motiflerin Türk Sanatında ki yeri ile ilgili bilgiler vermek olacaktır. Bu çalışma ile yerel örneklerden hareketle duvar halılarının Türk kültürü ve Sanatı içindeki yeri de belirlenmiş olup; Türk sanatı literatürüne katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk sanatı, Geyik, Halı, Duvar halısı, Yozgat.

WESTERN ORIGIN CARPETS REFLECTING THE TURKISH TAPE TASTE: EVCİLER VILLAGE EXAMPLES

Abstract

Although carpet has been used as an ornamental element on the floors or walls of houses from past to present; Its use is preferred due to its thermal insulation function. The Turks; Since they formed mostly semi-nomadic communities starting from Central Asia, they carried the carpets they wove with them to the places they migrated to. One of the most important cultural heritage they brought with them when they migrated from

^a Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi, asagioglu@erciyes.edu.tr

^b San. Tarihçisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sahinernihal@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 07.02.2024, Makale Kabul Tarihi: 26.03.2024

Central Asia to Anatolia was textiles. Carpet weaving, the portable cultural assets they brought to Anatolia; continuing from past to present; The continuation of the tradition was ensured. Today, with the development of technology, hand-woven carpets have been replaced by machine-woven carpets. One of the centers where folk art products are produced in Anatolia is Yozgat Province. Tapestries are also among the carpet weaving products of Yozgat Province, and especially since the beginning of the 20th century, the use of tapestries has become quite widespread in the villages. During the late Ottoman period, village women used tapestries as they wove themselves; With the Republican Period, the number of machine-woven tapestries increased and the use of machine-woven tapestries, especially those imported from abroad, became widespread. One of the important animal motifs used in Turkish art was the "deer" motif. The deer motif is sometimes embroidered in a textile; Sometimes it is processed on stone material and sometimes on a ceramic product. It will also give information about the deer motifs embroidered on these tapestries and the place of these motifs in Turkish Art. The subject of this research is seven machine-woven tapestries imported from Europe discovered in the Evciler Village. With this study, the place of tapestries in Turkish culture and art was determined based on local examples; It is aimed to contribute to Turkish art literature.

Key Words: Folk art, Deer, Carpet, Tapestry, Yozgat.

Giriş

Bu araştırmanın konusu, Yozgat İli, Çayıralan İlçesi, Evciler Köyü duvar halıları içerisinde seçilmiş geyik motifli örneklerdir. Ayrıca bu çalışmada Türk Sanatında geyik motifine dair genel bilgilerde verilecektir. Anadolu kültüründe 20. yy başlarında hemen hemen her evde kendine kullanım alanı bulan duvar halıları; bir dönem modası olarak düşünülebilir. Bu dönem modasına Evciler Köyü'nde de pek çok evde rastlamak mümkündür. Bu konunun seçilmesindeki en önemli etken duvar halılarına verilmesi gereken önemin günümüzde verilmiyor olmasıdır. Duvar halıları değerini kaybedince ilgi azalmıştır. Evciler Köyü'nde duvar halısı birçok evde hala kullanılmaktadır. Kullanılan halılar hakkında fazla araştırma bulunmaması ve Yozgat İli, Çayıralan İlçesi, Evciler Köyü'nde (Çukurören, Evciler, Gülderesi, Karaazap) bulunan duvar halıları hakkında hiçbir çalışma ele alınmamış olması bu konunun seçilmesindeki amaçlar arasında sayılabilir.

Evciler Köyü, 1844 tarihli nüfus defterinde, Akdağmadeni İlçesine bağlı 49 haneli nüfusa sahip olarak belirtilmiştir ve bu sebeple köydeki nüfusun Akdağmadeni'nden göçüp geldikleri görülmektedir (Gülten, 2023, s.91). Evciler Köyü ve çevre köylerin isimlendirmesi ile "Obalar" olarak da anılmaktadır. Evciler dört ayrı köyden (Çukurören, Evciler (Ortaköy), Gülderesi, Karaazap) oluşmaktadır. Köy Yozgat'a 140 km. uzaklıkta, Çayıralan'a 25 km. uzaklıktadır. Alevi Bektaşî inancına mensup olan köy, Türkmen'dir. (Demirer,2005) İmam Musa Kazım Ocağına bağlı bir Alevi köyüdür. Çukurören, Evciler, Gülderesi ve Karaazap köylerinin Evciler Köyü'nde (Ortaköy) hep birlikte kullandıkları bir Cemevleri bulunmaktadır (Bu dört köy 1998 yılında Evciler Belediyesi adı altında toplanmış olup, 2013 yılında belediyenin düşmesiyle köyler ayrılmıştır. Günümüzde isimlerinin başına Evciler eklenmektedir. "Evciler-Çukurören, Evciler, Evciler- Gülderesi, Evciler-Karaazap"). Evciler-Çukurören Köyü içerisinde birde İmam Musa Kazım soyundan Molla Mustafa oğlu Halil (Çevik) Dede'ye ait türbe bulunmaktadır. Gaziantep'ten dedelik görevi için gelmiştir ve bu köyde vefat etmiştir (Filiz, 2006, s.71-72). Alevi ve

Bektaşî geleneğini devam ettirmeleri ve bu geleneği sembolik açıdan duvar halılarına yansıtmaları bakımından önem taşır. Cemevi içerisinde de çok sayıda duvar halısı mevcuttur.

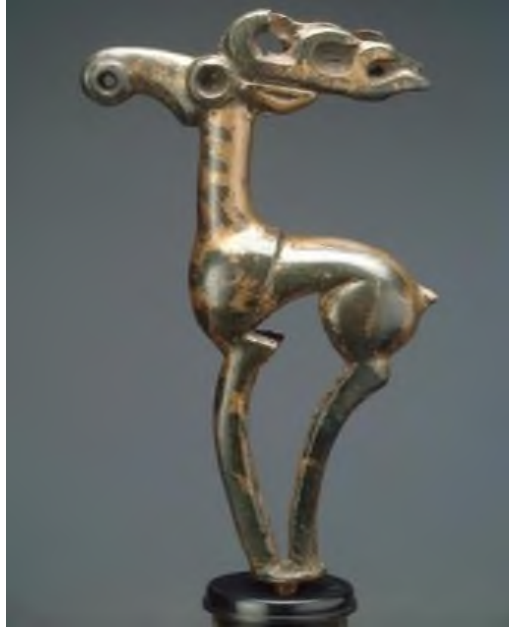
Türk Sanatında geyik motifinin duvar halılarına yansması ile ilgili doğrudan yapılmış herhangi bir bilimsel araştırma bulunmadığı için, bu çalışma ile geleneksel Türk el sanatları ve Türk kültür tarihi literatürüne katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Türk kültür tarihi ve sanat tarihi literatüründe geyik motifinin anlamı ile ilgili hazırlanmış birçok yayın bulunmaktadır. Bu bilimsel çalışmada da özellikle geyik motifinin ikonografisi ile ilgili genel bilgilerin verilmesi hakkındaki bölümde bu yayınlardan yararlanılmıştır. Yararlanılan yayınlardan bazıları: “Kuzeyde Geyik Kültü ve Hayvan Üslubunun Doğuşu” adlı makalede hayvan üslubunun doğduğu çevreden başlayarak, ilk avcılarının sanatına ve hayvan üslubunun özündeki geyik kültü gibi bölümleri detayları ile anlatarak, geyik kültüne dikkat çekilmiştir (Mülayim, 1994, s.163-184). “Timurlu Çini ve Keramik Sanatında Hayvan Figürleri” adlı çalışmada, Timur devri çinilerine işlenen hayvan ikonografilerini tek tek ele almış ve bu hayvanların arasında geyiğe de değinilmiştir (Çoruhlu, 2007, s.271-306). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Kültüründe Geyik Kültü” adlı bilimsel çalışmada, Antik Çağ Kültüründe geyik motifinden başlanarak geyiğin kutsallık özelliğini koruduğunu fakat daha sonra bazı hayvanlar kült özelliğini kaybederken, geyiğin bunu koruduğuna dikkat çekilmiştir (Dalkesen, 2015, s.58-69). “Türk Kültür ve Sanatında Geyik Sembolizmi” adlı çalışmada 12 Hayvanlı Türk takviminden başlanarak, önemli olan hayvanlardan biri de geyik olduğu ve geyiğin her kesimden insan için mühim olduğuna değinilmiştir (Akın & Sayın Alsan, 2020, s.215-225). “Türk Halı Sanatında Mitolojik Kaynaklı Bazı Motifler” adlı çalışmada el dokuması halılara işlenen motifleri tek tek ele alarak incelenmiştir (Balci, 2012, s.38-51). “Pazırık Halısındaki Figürlerin ve Motiflerin Gösterge Bilimsel Çözümlemesi” adlı çalışmada Pazırık halısının her bir detayına yer vererek tek tek açıklaması yapılmıştır ve bu sebeple bahsi geçen kaynaktan da yararlanılmıştır (Levent, 2022, s.871-880). Anadolu’daki diğer bölgelerin duvar halılarında geyik motifinin çözümlenmesi ile ilgili hazırlanmış herhangi bir yayın hakkında literatür taramasında karşılaşılmamıştır.

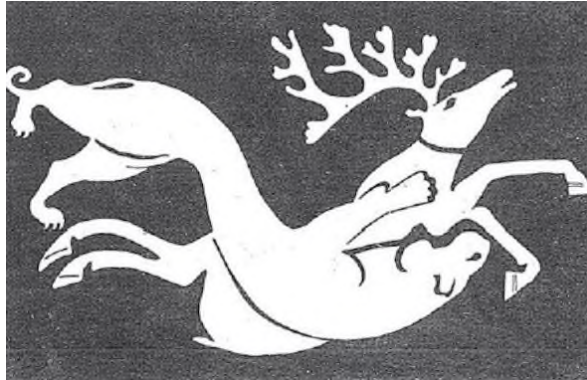
A.TÜRK KÜLTÜR VE SANATINDA GEYİK MOTİFİNİN GENEL ÖZELLİKLERİNE DAİR

TDK’ye göre: Geyik memeli hayvan kategorisinde olup erkeklerin başında uzun, çatalı boynuzu olan hayvandır ve geyikgiller familyasına aittir. Edebiyatta ise geyiğe şöyle değinilir: geyik sevimli, hassas ve çevik bir hayvandır. İnce, zarif bir vücudun yanı sıra ürkektir. Tenha yerlerde yaşamayı severler, bunun yanı sıra kendisini takip eden insandan kaçır ve o kişiden kaçmakla kalmaz dermansız bırakırlar. Geyik avlamak uğursuzluk getirdiğine inanılır. Geyik avlanılan yerde ot bile bitmemektedir şeklinde bilgilere yer verilmiştir (Aytaş, 1999, s161-170). Bahaeddin ÖGEL “Türk Mitolojisinde Kurt gökyüzünü simgelerken, geyik ise yeryüzünün sembolü” olduğunu belirtmektedir (Ögel, 2020). Bu inanış Orta Asya Türk kültüründen Anadolu’ya kadar farklılaşarak devam etmiş ve Türk Sanat eserlerinde yansımaları görülmüştür. Kutsal bir hayvan olduğu düşünülerek geyik kültüne önem verilmiştir. Geyiğin kutsal ve önemli olması sebebi ile geyik avlamanın uğursuzluk getirdiğine inanılmıştır ve geyiğin uzun yaşamı, ölümsüzlüğü, bolluk, bereket ve uğur getireceğine inanılarak evlerin duvarlarına ölen geyiklerin başlarını asmışlardır (Dalkesen, 2015, s.58-69).

Türk kültür ve sanatında prototürklerden beri geyik figürü pek çok kültür varlığı üzerinde görmek mümkündür. Türk arkeolojisi açısından en dikkat çekici verilerden biri olan Pazırık Kurganlarında birçok geyik motifli eser gün yüzüne çıkarılmıştır. Bunlardan II. Pazırık Kurganından çıkarılan bronz malzemedeki yapılmış geyikli çadır tepeliği (âlem) (Şekil 1), I. Pazırık Kurganından çıkarılan üzerinde kaplan ve geyikli hayvan mücadele sahnesi aplike edilmiş keçe malzemedeki eyer örtüsü kuşkusuz en dikkat çekicilerindedir (Şekil 2). Hermitage Müzesi'nde bulunan bir diğer eser İskitler'e (Sakalar'a) ait olan geyik motifli (Komstromskaya Geyiği) altın plakada, hayvan üslubuna ait bir başka önemli eserdir. (Şekil 3).

Şekil 1: Hermitage Müzesi Geyikli Alem (Kaynak: Yıldız, 2020)

Şekil 2: Birinci Pazırık Kurganından Çıkarılan Eyer Örtüsü (Kaynak: Yıldız, 2020)

Şekil 3: Hermitage Müzesi'nde Sergilenen İskit İşi Geyikli Plaka (Kaynak: Bingöl, 2020)

Yine Göktürk Kağanı Bilge Kağan'a ait mezardan 2001 yılında ki arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan eşyalar arasında gümüş malzemeden yapılmış bir geyik bulunmuştur(Şekil 4).

Şekil 4: Bilge Kağan'ın Mezarından Çıkarılan Gümüş Geyik (Kaynak: Kütükçüoğlu, 2014)

Hun, Göktürk Dönemi öncesine ait olduğu düşünülen, Türk hayvan üslubundan yapılmış bu eserler farklı farklı malzemeler üzerinde farklı biçimlerde uygulanmışlardır ve bu eser örneklerinin sayısı çoğaltılabilir. Hayvan ongun inancı ve kültürü ile birlikte de ilintilendirilerek sanat eserlerine, Türklerin inançları gereği bu hayvanları işledikleri düşünülmektedir. "Türk mitolojisinde ve kültüründe geyik ikonografisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: (Esin, 2001) (Çoruhlu, 2019) (Ögel, 2020)"

Sadece İslamiyet öncesi Orta Asya Türk Sanatında değil, Anadolu'da da geyik motifinin kadim bir geçmişi bulunmaktadır. Anadolu coğrafyasının pek çok yerinde geyik petroglifleri görülebilir, örnek olarak Hakkâri Tırışın Yaylasında bulunan kaya resimlerinde (Petroglif) geyik tasvirleri verilebilir.

“Anadolu’daki geyikli kaya resimleri hakkında genel bilgi için bkz: (Karpuz, 1977, s.1-5) (Ceylan, 2016, s.85-96) (Günaşdı, 2016, s.391-407) (Demir, 2009, s.5-19)”

Bugün Geç Osmanlı dönemine ait Safranbolu evlerinde kötü gözlerden koruduğu ve uğur getirdiği inancı ile evlerin çatılarına geyik kafası ve boynuzu asma geleneğinin devam etmiş olması da dikkat çekicidir. (Şekil 5,6). Bu geleneğin Anadolu’nun bazı köylerinde sürdürüldüğü de bilinmektedir.

Şekil 5: Hakkâri Tirişin Yaylası Petroglifi (Kaynak: Bayraktar, 2019)

Şekil 6: Safranbolu Evlerinde ki Geyikler (Kaynak: Atay, 2020)

Anadolu medeniyetlerinden kuşkusuz en önemlilerinden biri olan Hititlerin de kültüründe geyik ayrı bir yere ve öneme sahiptir (Sir Gavaz, 2016, .79-91). Atatürk'ün emri ile Alacahöyük'ten çıkarılan Hitit Güneşi kursunun içinde odak noktası merkezdeki büyük figür olan geyiktir (Şekil 7).

Şekil 7: Alacahöyük Hitit Güneş Kursu (Kaynak: Atay, 2020)

Türk Tasavvuf ve edebiyatının önemli kişilerinden biri Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Hoca Ahmet Yesevî'nin öğrencisi olan Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu'nun Müslümanlaştırılması için Anadolu'ya gönderilmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin ünlü tasvirlerinden biri geyik ve aslan sahnesidir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin sol yanında aslan, sağ yanında geyik tasvir edilmiştir. Mitolojide geyik tanrıyı tasvir etmesi amacıyla bir kolunda geyiği taşıırken, aslan ise Hz. Ali'yi tasvir etmesiyle bir kolunda onu taşımaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli sol eli ile kılıç kullandığı için o kolunun altında aslan yer almaktadır. Bu tasvirde geyik ile aslanın dost olabileceği, barış ve dostluk içinde yaşayabileceği de düşünülmüştür (Ayan, 2021, s.295-323). Hacı Bektaş-ı Veli, geyiği kucaklayışı ile kutsal bir figür olarak da imgeleştirilmiştir, çünkü geyik

bu tasvirlerde daha üstte resmedilerek aslandan daha kutsal ve ilahi bir kimlik kazanmıştır şeklinde yorumlanabilir. Bugün Ankara Mamak Hüseyin Gazi Cemevi duvarındaki tasvirde Hacı Bektaş-ı Veli kucağında bir geyik ve arkasında kutsal bir ışıkla verilmiş olması şahsiyetin kutsallaştırılmasının imgeleştirilmesi olarak görülmektedir. Ayrıca bu tasvirin yer aldığı aynı duvarda, boynuzları ile dikkat çeken büyük bir geyik başı yer almaktadır. (Şekil 8).

Şekil 8: Hacı Bektaş-ı Veli Tablosu (Kaynak: Hisglobal, 2022)

Türk kültür ve edebiyatındaki bir rivayet ise geyik figürüdür. Bu figür: “Alaiye Sancak Bey’inin oğlu Gaybi Bey bir gün ava gider. Avda bir geyik önüne çıkar ve geyiğe bir ok atarak koltuğunun altından yaralar. Yaralanan geyik koşarak oradan uzaklaşır. Kaçtığını gören Gaybi Bey arkasından giderek takip eder ve geyiğin bir tekkeye girdiğini görür. Koşarak oda tekkeye girerek, geyik nerede diye sorar. Dervişlerin hiç biri geyiği görmediklerini söylerler. Olayı Abdal Musa’ya anlatırlar. Kendini tanıyıp tanımadığını soran Abdal Musa, kolunu kaldırıncaya Gaybi Bey orada şaşırır kalır. Geyik donuna girmiş Abdal Musa olduğunu anlar ve artık oda bu tekkeye katılır” (Ayan, 2021, s.295-323) şeklinde görülmektedir. Efsanede geçen Gaybi Bey bugün kendi adı ile değil, Kaygusuz Abdal ismi ile tanınmaktadır. (Şekil 9).

Şekil 9: Abdal Musa ve Kaygusuz Abdal’ın Efsanesinin Görseli (Kaynak: Alevi Kültür Dernekleri Bursa Şubesi, 2022)

Osmanlı Dönemi'nde önemli âlimlerden biri olan Geyikli Baba İran'da doğup, Bursa'da yaşamına devam etmiştir. Gerçek adı Hasan'dır (Bakırcıoğlu, 2003). Bursa'nın fethine geyik üzerinde katılmıştır. Bunu duyan Orhan Gazi, Geyikli Babayı davet ettirmiştir (Öztürk, 2013). Geyikli Baba rivayete göre Abdal Musa'ya geyik sütü içirerek onu geyikler ile akraba yapmıştır (Ayan, 2016 s.295-323). Orhan Gazi, Geyikli Baba'ya bir arsa tahsis ederek Geyikli Baba Külliyesi'nin kurulmasını sağlamıştır (Taş, 2020). Günümüzde önemli bir kült ve ziyaret yeri olan Geyikli Babanın Türbesi, Bursa'da bulunmaktadır (Şekil 10).

Şekil 10: Geyikli Baba Türbesi (Kaynak: Gotobursa, t.y)

Türk kültür ve sanatında her alanda ve her malzeme üzerine sevilerek uygulanan geyik motifi başlangıcından günümüze kadar Türk dokuma sanatında da işlenmiştir. Halı sanatı Türklerin dünya sanatları tarihinde en çok söz hakkına sahip oldukları el sanatlarından biridir. Yüzyıllardır süregelen halı dokuma sanatı Türklerin yaşadığı her coğrafyada icra edilmiş ve hala icra edilmeye devam etmektedir. İlk Türk halısı 1949 yılında Orta Asya'da V. Pazırık Kurganında keşfedilen Pazırık Halısıdır (Aslanapa, 2016, s.342). Pazırık Halısı üzerinde birçok motif bulunmaktadır. Pazırık Halısı 36000 gördes düğümü ile yapılmıştır. Bu halı çok ince, kaliteli ve motif zenginliği ile dokunmuştur (Aslanapa, 1987, s.99-109). Pazırık Halısının ana kuşağında, gerçekçi bir üslupla işlenen geyiklerin vücutlarının içi noktalarla hareketlendirilmiştir. Ayrıca her bir hayvanın iç organlarına kadar tasvir edilmiş olması dikkat çekicidir. Geyikler bir yöne doğru hareket eder haldedir. Fonları yeşil olarak doğal ortamlarında betimlemiştir. Pazırık Halısı dünyanın ilk halısı ve Türk halı sanatının en önemli eseridir ve bu halıda en dikkat çekici motiflerden olan geyikler, Türk dünyasında ne derece önem taşıdığını ve bunun sanata yansıtıldığını göstermesi açısından en dikkat çekici örnek olarak sayılabilir (Şekil 11).

Şekil 11: Pazırık Halısı Üzerinde Bulunan Geyik Motifleri (Kaynak: Vikipedi Özgür Ansiklopedi, t.y)

Türk halı sanatında önemli bir diğer halı grubu ise Selçuklu (Konya Halıları, Uşak halıları) ve Osmanlı (saray halıları, Uşak halıları) halılarıdır. Hayvan figürü, 14. yüzyıl itibari ile Anadolu halılarına işlenmeye başlamıştır. Bu yüzyılın başında daha sade ve stilize hayvan motifleri kullanılırken, 14. yüzyıl sonlarına doğru hayvan mücadele sahnelerine yer verilmiştir (Aslanapa, 1987, s.99-109). Makineleşmenin gelişmesi ile el dokuması azalsa da günümüzde halen el dokuma halısı yapan iller (Kars, Kayseri, Afyon, Isparta, Uşak) mevcuttur. İlmek ilmek “dokudukları motiflere farklı farklı isimler vermişlerdir. Motiflerin isimlerinin birkaçı şöyledir: Göz, kuş, eli böğründe (belinde), koçboynuzu, hayat ağacı, su yolu, bıtırak, çavuş nişanı, kirmen, sultan küpesi, yıldız gibi motiflerdir. Halılarda Türk düğümü olarak bilinen Gördes düğümü kullanılmıştır. Türkler göçebe bir topluluk olduklarından dolayı halı boyutları çok büyük yapılmamıştır. Yazın yaylaya çıktıkları için çadırların üzerini kapatabilecekleri boyutlarda halılar, kilimler ve kıl çullar dokumuşlardır (Şekil 12).

Şekil 12: Evciler Köyü'nden Alaçık Kilimi (Kaynak: Şahiner, 2008)

Geyik başını duvara asılması ile ilerleyen zamanlarda geyikli halılar dokunmaya başlayarak; duvarlara geyik motifli duvar halıları asılmaya başlanmıştır. Bu halılar duvarda hem ısı yalıtım görevini yaparken; hem de duvara estetik güzellik katmaktadır (Alkaç, 2022).

B. HALK SANATI ÜRÜNLERİNDEN DUVAR HALILARINA GEYİK MOTİFİNİN YANSIMASI, YOZGAT EVCİLER KÖYÜ ÖRNEKLERİ

Evciler, Yozgat'ın 13 ilçesinden biri olan Çayıralan'a bağlı bir köydür. Evciler Köyü ormanlık bir alana sahiptir. Bu nedenle köyde hayvancılık ve ağaç işçiliği gelişmiştir. Ağaçtan kilim dokuma tezgâhu, oklava, evrağaç (Sac üzerinde yapılan yufka ekmekleri çevirmede kullanılan alet) gibi eşyalar yapmışlardır. Köyün genel geçim kaynağının hayvancılık olması sebebi ile dokumacılık da gelişmiştir. Dokumacılık alanında özellikle düz dokuma ürünleri: kilim, heybe, çanta, berdi yastık, çul gibi dokumalar daha sıklıkla yapıldığı görülmektedir (Şekil 13).

Şekil 13: Evciler Köyü'nden Dokunan kilim ve Berdi Yastık (Kaynak: Şahiner, 2022)

Dokuma kilimler, büyük boyutlarda dokunmayarak daha çok yaylalara çıkarken; çadır içinde ve dışında kullanmaları amacıyla küçük ebatlıdır. Dokumanın yanı sıra örgü ile paspas, çanta, oklavalık, patik gibi el sanatları köyde yaygındır. Köylü kadınlar tarafından 20. yüzyılın başlarından itibaren dokunan duvar halıları daha sonraki yıllarda makine dokuma hazır duvar halılarının ülkeye getirilmesi ile bu el dokumalarının terk edildiği söylenmektedir (Fatma ULUSOY (68) ile kendi evinde 16.07.2022 tarihinde yapılan mülakattan). Özellikle yurtdışında yaşayan akrabalarından sipariş yoluyla köye getirilen (1950'li yıllardan sonra) duvar halıları, elle dokunan duvar halılarının yerini almış ve köyde neredeyse hemen her evde kullanımı yaygınlaşmıştır (Gülsade DOĞANDEMİR (59) ile kendi evinde 15.07.2022 tarihinde yapılan mülakattan).

1 Numaralı Duvar Halısı

Duvar halısı Gülsade-Ali DOĞANDEMİR'in koleksiyonuna aittir. Bugün balkon duvarında kullanılan halı, Gülsade DOĞANDEMİR'in babası tarafından 1980'li yıllarda Avusturya'dan

getirilmiştir. Makine dokuması olarak bilinen halı, Yozgat ili, Çayıralan İlçesi, Evciler Köyü'nde tespit edilmiştir. Duvar halısının boyutlarına bakıldığında 180×120 cm olarak ölçülmüştür. Atkısı ipek iplikten, çözgüsü pamuk ipliğinden yapılmıştır. Atkı olarak açık mavi, koyu mavi, kahverengi, siyah, hardal sarı renkleri görülmektedir.

Kalabalık bir kompozisyona sahip duvar halısı: iki bordür ile çevrenmekte ve orta panoda ise beşi yavru olmak üzere altı geyik motifinden kompozisyon oluşmaktadır. Duvar halısının bütün yüzeyi boşluk bırakılmaksızın işlenmiştir. Kenar bordürlerde stilize çiçekler görülmektedir. Farklı hareketlerde ve boyutlarda betimlenen geyik yavruları çevreyi gözetlerken verilmişken, halının tam merkezinde ki büyük erkek geyik halıya bakan kişiye odaklanmış, şekilde tasvir edilmiştir. Tam cepheden boynuzları iki yana doğru açılarak betimlenen geyiğin yüz ifadesinde bir sakinlik bulunmaktadır. Halının kompozisyonu ormanlık alanda bir su kenarında geçtiği için genel olarak bitki ve hayvanlardan oluşmaktadır. Duvar halısının iki kısa kenarında krem renkli püskülleri mevcuttur. Duvar halısının bazı renkleri solması dışında sağlam olarak günümüze ulaşmıştır (Şekil 14).

Şekil 14: 1 Numaralı Duvar Halısı (Kaynak: Şahiner, 2022)

2 Numaralı Duvar Halısı

Duvar halısı Sultan SARIDOĞAN'ın koleksiyonuna aittir. Halı günümüzde evin *mabeyn*(ara, haremlik selamlık arasındaki odadır.) denilen yerde kullanılmaktadır. Halı Yozgat ili, Çayıralan İlçesi, Evciler-Karaazap Köyü'nde tespit edilmiştir. Nereden, ne zaman ve kim tarafından getirildiği bilinmemektedir. Halının ölçüleri 180×120 cm olarak ölçülmüştür. Bu halı, 1 Numaralı halı ile aynı ebat

ve kompozisyonda tasarlanmış, sadece fon bu halıda mavi değil kırmızı renklidir. Halının çözgüsü pamuklu beyaz ipten, atkısı ise ipek ipten kırmızı, açık mavi, siyah, hardal sarısı renkler kullanılmıştır. Kalabalık bir kompozisyona sahiptir. Duvar halısı, boşluk bırakılmaksızın halının bütün yüzeyi işlenmiş ve çift bordürle çevrelenmektedir. Kırmızı ana taban üzerinde beş geyik yavrusu ile bu yavruların tam ortasında bir büyük erkek geyik motifi işlenmiştir. Bu halıda da 1 Numaralı halıda olduğu gibi; yine merkezdeki ana geyik odak noktaya, yani izleyiciye bakmaktadır. Ana geyik motifinin plastik ifadesi dingin ve kendinden emindir. Halının kompozisyonu ormanlık alanda geçmektedir. Halının kısa kenarlarında narçiçeği renginde püskülü bulunmaktadır. Duvar halısının bazı renkleri solması dışında sağlam muhafaza edilmektedir (Şekil 15).

Şekil 15: 2 Numaralı Duvar Halısı (Kaynak: Şahiner, 2022)

3 Numaralı Duvar Halısı

Günümüzde kullanılmayan halı, Senem-Halil KOCAER koleksiyonuna aittir. Duvar halısı 1980'li yıllarda Halil KOCAER'in babası İsmail KOCAER tarafından Avusturya'dan getirilmiştir. Duvar halısı Yozgat ili, Çayıralan İlçesi, Evciler-Karaazap Köyü'nde tespit edilmiştir. Halının boyutları 180×120 cm olarak ölçülmüştür. Çözgüsü beyaz pamuk iplikten, atkısı koyu mavi, açık mavi, kahverengi, hardal sarı, kırmızı, siyah, yeşil renklerde ipek iplerden yapılmıştır.

Duvar halısı geniş bir bordür ile çevrelenmiştir. Bu bordürün ortasında oval bir madalyon ve bu madalyonun içerisine de kompozisyon yerleştirilmiştir. Madalyon ve bordür arasında kalan boşluklar

ise natüralist çiçeklerle ve kıvrık dallarla dolgunlaştırılmıştır. Ana kompozisyonda ormanlık alanda iki geyik yavrusu ve bir büyük erkek geyik motifi doğal ortamlarında betimlenmiştir. Yavrulardan biri gölde su içer şekilde, diğeri ise sol köşede karşıya doğru bakıyor vaziyette, ana figür erkek geyik ise halının tam ortasında kafası sağa dönük şekilde betimlenmiştir. Ortadaki ana geyiğin başı 3/2 profilden verilmiş olup; boynuzları bütün ihtişamı ile işlenmiştir. Geyiğin yüz ifadesinde bir sakinlik ve hüzün hâkimdir. Halının kısa kenarlarında mavi püskülleri bulunmaktadır. Duvar halısı günümüze sağlam ulaşmıştır (Şekil 16).

Şekil 16: 3 Numaralı Duvar Halısı (Kaynak: Şahiner, 2022)

4 Numaralı Duvar Halısı

Duvar halısı Bekir KARACABEY'in koleksiyonuna aittir. Halı günümüzde balkon duvarında kullanılmaktadır. Kim tarafından, ne zaman getirildiği bilinmemektedir. Halı Yozgat İli, Çayıralan İlçesi, Evciler-Karaazap Köyü'nde tespit edilmiştir. Halının boyutları 180×120 cm olarak ölçülmüştür. Çözgüsünde beyaz pamuk iplik kullanılırken, atkısında kırmızı, siyah, kahverengi, yeşil, sarı, hardal sarı renklerde ipek ipler kullanılmıştır.

Halının ana kompozisyonu oval madalyon içerisine iki geyik yavrusu ve bir büyük erkek geyik alınmış; yavrulardan biri gölde su içerken diğeri sol köşede yerde arkası dönük olarak yatar vaziyette tasvir edilmiştir. Kompozisyona hâkim olan unsur merkezdeki büyük erkek geyiktir. Bu geyik ayakta, sağ tarafa hafifçe başını çevirmiş, 3/2 oranında profilden yüzü tasvir edilmiştir. Ortadaki ana geyiğin

sakin bir yüz ifadesi bulunmaktadır. Boynuzları iki yana ayrılarak abartılı bir biçimde tasvir edilmiştir. Elips içinde ana kompozisyon bulunurken; elipsin dışında kalan her köşede bulunan alanlar içine küçük kareler olacak şekilde papatya ve lale gibi natüralist üslupta çiçek motifleri işlenmiştir. Halıyı çevreleyen bir su yolu motifli bordür mevcuttur. Duvar halısının iki yanında gülkurusu rengi püskülleri bulunmakta ve halı günümüze sağlam ulaşmıştır (Şekil 17).

Şekil 17: 4 Numaralı Duvar Halısı (Kaynak: Karacabey, 2022)

5 Numaralı Duvar Halısı

Duvar halısı Feyzullah YİĞİT'in koleksiyonuna aittir. Halı günümüzde şahsın evinin oturma odasında kullanılmaktadır. Kim tarafından, nereden ve ne zaman getirildiği bilinmemektedir. Yozgat ili, Çayıralan İlçesi, Evciler-Gülderesi Köyü'nde tespit edilmiştir. Halının boyutları 172×122 cm olarak ölçülmüştür. Çözüğünde beyaz pamuk ipliği kullanılırken, atkısında mavi, kırmızı, narçiçeği, sarı, hardal sarı, siyah renklerde ipek ipler kullanılmıştır.

Bu duvar halısı 4 numaralı duvar halısı ile aynı kompozisyonda ve ebatta tasarlanmıştır. Sadece bu halının Diğer iki örnekten farkı motiflerin yönüdür diğer iki örnekte (3 ve 4 Numaralı) kompozisyona hâkim olan büyük erkek geyik sağa bakarken 5 numaralı halıda bu esas unsur geyik motifi sola bakmaktadır. Gölde sulanan yavru geyik ise sol tarafta ve diğer çevreye bakan yavru ise sağ taraftadır.

Halıyı bir bordür çevrelemektedir ve içinde diğer iki halıda (3 ve 4 Numaralı) olduğu gibi bordür içinde suyolu motifi yer almaktadır. Halının iki kenarında mavi renkli püskülleri mevcuttur. Duvar halısında hiçbir deformasyon olmadan günümüze gelmiştir (Şekil 18).

Şekil 18: 5 Numaralı Duvar Halısı (Kaynak: Şahiner, 2022)

6 Numaralı Duvar Halısı

Duvar halısı Elif YİĞİT'in koleksiyonuna aittir. Halı bugün ev sahibinin misafir (dış odada) odasında kullanılır durumdadır. Duvar halısını, Elif YİĞİT 1980'lerde Avusturya'dan getirmiştir. Halı Yozgat ili, Çayıralan İlçesi, Evciler-Gülderesi Köyü'nde tespit edilmiştir. Halının boyutu diğer halılara oranla daha küçüktür. Halının 110×50 cm olarak ölçülmüştür. Çözüğünde beyaz pamuk ipliği kullanılırken, atkısında açık mavi, siyah, kahverengi, yeşil, açık yeşil, koyu yeşil, kırmızı, narçiçeği, gri renklerde ipek ipler kullanılmıştır.

Kalabalık bir kompozisyona sahip olan halıda, natüralist üslupta geyik ve doğa tasviri yapılmıştır. Halı üzerindeki geyiklerin anatomik özellikleri dikkate alındığında; diğer halılardaki geyiklerden farklı cinstedir. Halıda tasvir edilen geyikler; Anadolu çevresinde yaşayan geyik türlerinden çok; Kuzey Atlantik'te yaşayan sığınlara benzeyen geyik türleridirler. Sığın boynuzlarının yüzeyleri Anadolu'da yaşayan geyiklerin boynuzuna oranla daha geniştir. Duvar halısında betimlenen manzara çevresi ağaçlarla, dağlarla kaplı bir dere kenarında geçmektedir. Ayrıca sadece bu halıda görülen birde küçük dağ kulübesi tasviride dikkat çekicidir. Dört geyikten ikisi derenin içinde iken; biri sudan çıkarken ve bir

diğeri de sudakileri izlerken karada işlenmiştir. Boynuzları ve vücutları daha kaslı ve büyük çizilen erkek geyiklerin yüz ifadeleri de dişi geyiklere göre daha sert ve ciddi tasvir edilmiştir. Su üstünde yüzen nilüfer (lotus) çiçekleridir. Nilüfer çiçeği bereket, saf, temizlik ve yeniden doğuş simgesidir (Üçer; Üçer, 2018). Halının altında uzunlamasına doğru bebek mavisi renginde bir püskülü bulunmaktadır. Halının renklerinde ya da kumaşında hiçbir deformasyon olmadan günümüze ulaşabilmiştir (Şekil 19).

Şekil 19: 6 Numaralı Duvar Halısı (Kaynak: Şahiner, 2022)

7 Numaralı Duvar Halısı

Halı Gülkız-Halil UYARER'in koleksiyonuna aittir. Bugün halı şahsın misafir odası olarak bilinen dış odada kullanılır durumdadır. Halıyı 1985-1990 yılları arasında Halil ÇAKIRER Avusturya'dan getirmiştir. Halı Yozgat ili, Çayıralan İlçesi, Evciler-Karaazap Köyü'nde tespit edilmiştir. Halının boyutu 185×127 cm olarak ölçülmüştür. Çözgüsünde beyaz pamuk ipliği kullanılırken, atkısında açık mavi, kırmızı, kahverengi, yeşil, açık yeşil, koyu yeşil, kırmızı renklerde ipek ipler kullanılmıştır.

Kompozisyon: Duvar halısı geniş bordürle çevrelenmiştir. Bordür içerisinde stilize biçimde 62 adet çiçek motifi işlenmiştir. Bordürün içerisindeki alanda halının ana sahnesi yer almaktadır. Ormanlık içinde, fonda karlı büyük bir dağ önünde, bir geyik ailesi doğal ortamlarında su kenarında tasvir edilmiştir. Erkek bir geyik, su içerken dişi bir geyik ile iki yavru geyik bu aileyi oluşturmaktadır. Bütün geyikler doğal ortamlarında natüralist üslupta ancak çok detaya girmeksizin genel hatları ile tasvir edilmişlerdir. Özellikle geyiklerin yüz hatları anlaşılmamaktadır. Stilize geyiklerin etrafında sarı, mavi, kırmızı çiçekler ile yeşil ağaçlar çevreye dağıtılmış şekilde işlenmiştir (Şekil 20).

Şekil 20: 7 Numaralı Duvar Halısı (Kaynak: Şahiner, 2022)

Değerlendirme ve Sonuç

Evciler Köyü'nde yer alan duvar halıları incelendiğinde 20. yy'ın ikinci yarısına ait oldukları tespit edilmiştir. Bu araştırmada özellikle üzerinde geyik motifi bulunan halılar seçilerek; yedi adet halı incelenmeye alınmıştır. İncelenen halıların yedi adedi de Avusturya'dan ithal edilmiş ve makine dokuması halılardır. Bu bilgiler doğrultusunda halıların Türkiye'de değil, alıcının beğenisine göre Avrupa ülkelerinde üretilmektedir. Bu duvar halılarının bugün bile kullanımı devam etmekte olup evlerin genellikle misafir odasındaki duvarlarda asılı olduğu tespit edilmiştir. Makine dokumalarının yanı sıra köy kadınları kendi elleriyle dokudukları halıları da duvara asmaktadırlar. Aynı tarz duvar halıları Güney Doğu Anadolu Bölgesinde de yaygın olarak kullanılmaktadır ve bölgede ki yerel halıcılarda satışları mevcuttur. Araştırmada incelenen duvar halıları konu olarak değerlendirildiğinde; yedi eserde doğa içerisinde betimlenmiş hayvan tasvirleri yer almaktadır. Bu hayvan tasvirlerindeki esas hayvan yedi halıda da geyiktir. Geyik dışında başka hayvana rastlanmamıştır. İki halıda altı adet geyik motifi (1 numaralı-2 numaralı) işlenmişken; diğer üç halıda üçer adet geyik motifi (3 numaralı-4 numaralı-5 numaralı) ve iki halıda dörder adet geyik motifi (6 numaralı-7 numaralı) işlenmiştir. Gerçekçi üslupla işlenen geyikler bütün örneklerde doğal ortamlarında, su kenarında tasvir edilmişlerdir. İncelenen halılarda beş örnekte (1-2-3-4-5 numaralı) merkezde ana figür büyük boyutlu erkek geyik olarak dikkat çeker. Bu örneklerden biri hariç (6 numaralı) diğer örneklerdeki geyik figürleri Anadolu'da görülen geyik cinslerindenken 6 Numaralı halıdaki geyik cinsi daha çok sığın denilen geyik cinsidir. Duvar halıları adeta boşluk bırakılmayacak derecede bitkiler, kıvrık dallar ve ağaçlarla süslenmiştir. Sadece bir halıda (6 Numaralı) mimari tasvire (dağ kulübesi) yer verilmiştir. İncelenen duvar halılarının altı tanesi dikdörtgen bordürle sınırlandırılarak; kapalı kompozisyona sahiptir. Açık kompozisyona sahip 6 numaralı halı bir panoramik manzara resmi gibi tasarlanmıştır. Kompozisyon açısından değerlendirildiğinde; 1 Numaralı halı ve 2 Numaralı halı aynı ebatta ve biçimde tasarlanmıştır. İncelenen halılardan (3-4-5 Numaralı) üç halı birbiri ile aynı düzende ve biçimde tasarlanmıştır. İncelenen üç

halının (3-4-5 numaralı) boyutları aynı 5 numaralı halının boyutu diğer üçüne oranla küçüktür. Katalogda incelenen iki halının ebatları (6-7 Numaralı) halılar birbirinden farklı olarak tasarlanmış, sadece kompozisyon açısından değerlendirildiğinde suda geçmesi benzer özellikleridir. Halı ebatları bütün olarak değerlendirildiğinde en büyük ebatlı halı (185x127 cm) 7 numaralı, en küçük ebatlı halı (110x50 cm) 6 numaralı halıdır.

Malzeme olarak incelenen bütün halıların atkısı ipek, çözgüsü pamuk iplerden yapılarak halıların parlaklığı elde edilmiştir. Püsküllerindeki ipler ise pamuk malzemedен yapıldığı tespit edilmiştir. Teknik olarak bütün halılar makine halısıdır.

Duvar halıları renk açısından değerlendirildiğinde doğal (natürel) renklerin ağır bastığı; kahverengi, sarı, koyu mavi, açık mavi, kırmızı, siyah, yeşil tonlarında renkler kullanılmıştır. Halıların fonlarındaki renkler açısından değerlendirildiğinde; beş halıda (1-3-5-6-7 numaralı) mavi tonları yani gökyüzü olarak doğal fon, diğer iki halıda dikkat çekici kırmızı renk fon (2-4 numaralı) tercih edilmiştir. Fon renkleri ile püskül renklerinin aynı olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak; Evciler Köyü'nde incelenen geyik motifli duvar halıları 1950'li yıllarda Avrupa'dan köye getirilmeye başlanmıştır. Duvar halıları üzerine işlenen geyik motifleri oldukça ilgi çekicidir; alıcıların bizzat Avrupa'dan daha çok geyik motifli halıları sipariş vermeleri ya da geyik motifli olanları beğenip almaları; geyik motifinin Türk Kültüründeki yeri ve önemi ile ilişkilendirilebilir. Geyik motifi Türk kültüründe ve sanatında Pazırık halısından günümüze kadar beğenilerek, dokunan önemli motiflerden olmuştur. Anadolu kültüründe geyik motifinin kötü gözlerden koruduğu ve eve bereket getirdiği düşünülerek; evlerde geyikli objelere (geyik boynuzu, geyik başı ve tasvirlerine) yer verilmiştir. Türk destanlarında; geyik dağların, vadilerin ve sarp kayalıkların görünüp kaybolan, sihirli ve en güzel hayvanları olduğundan bahsedilmektedir.

Anadolu Türk Halk inancında ve tasavvufta (özellikle Alevi ve Bektaşilikte) geyik kültü, yol gösteren özelliğinden dolayı Abdal Musa, Hacı Bektaş-ı Veli ve Geyikli Baba gibi önemli şeyhlerle özdeşleştirilmiştir. Bu özdeşleştirmeden dolayı sanat eserlerindeki bazı geyik motiflerinin ikonografik açıdan çözümlenmesinde; Anadolu halk inancının önemi büyüktür. Yozgat İli, Çayıralan İlçesi'nde daha çok Türkmen Alevi inancına sahip nüfusun varlığı 19. yüzyıldan beri bilinmektedir. Bu bilimsel araştırmada bir dönem modası olan duvar halılarında ki geyik tasvirlerinin yaygınlığı tespit edilmiştir. Bu tespit yöre halkının inançları ile ilintilendirilebilir. Özellikle incelenen duvar halılarındaki erkek geyik figürleri kompozisyonda, ana figürdür ve merkezde işlenerek; bu geyikler adeta dışarıdan izleyici ile göz teması kurar vaziyette tasvir edilmişlerdir.

Köy halkının geyikli halılara ilgisi, modasının geçmesi ve bu dokumaların eskimeleri gibi faktörler ile kullanımları azalmış ve sandıklara kaldırmışlardır. Hatta daha acısı bu önemli halk sanatı ürünleri bir köşeye atılarak, görmezden gelinir hale gelmişlerdir. Unutulmaya yüz tutan yöre halkının inançları ile de ilintilendirilen bu duvar halısı kullanımı geleneğinin; tanıtılması ve gelecek kuşaklara aktararak gün yüzüne çıkarılması temennimizdir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı (Zorunlu)

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

ıkar atışması Beyanı (Zorunlu)

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar atışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akın, S. & Sayın Alsan, Ş. (2020). Türk kültür ve sanatında geyik sembolizmi. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, (45), 215-225.
- Alevi Kültür Dernekleri Bursa Şubesi, (2022). *Abdal Musa ve Kaygusuz Abdal*, Alevi Kültür Dernekleri Bursa Şubesi, <https://www.alevikulturdernekleribursa.com/arsivler/4243>
- Alkaç, P. (2022). *Geleneksel duvar halılarının resimlerde yorumlanması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya Üniversitesi.
- Aslanapa, O. (1987). Türk halı sanatı, *Erdem Dergisi*, 3(7), 99-109.
- Aslanapa, O. (2016). *Türk sanatı*. Eren Yayıncılık. 342-357.
- Atay, A. F. (2020). *Tarihi Safranbolu evlerinin koruyucuları 'Geyik Boynuzları'*. Sabah Gazetesi. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/11/20/tarihi-safranbolu-evlerinin-koruyuculari-geyik-boynuzlari>
- Ayan, O. (2021). Kadim Bilgelik miti ve tüketim toplumu ikonu olarak Geyik Sembolizmi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 12(1), 295-323.
- Aytaş, G. (1999) Türk kültür ve edebiyatında geyik motifi ve haza destan-ı geyik, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 11(3), 161-170.
- Bakırcıoğlu, N. Z. (2023) *Yunus Emre divanı*. Ötüken Neşriyat.
- Balcı, N. (2012), Türk halı sanatında mitolojik kaynaklı bazı motifler. *Arş Dergisi*, 8, 38-51.
- Bayraktar, S. (2019). *Doğu Toros petroglifleri: Tırşın yaylası ve çevresi*. Tarih ve Arkeoloji, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2019/06/dogu-toros-petroglifleri-trsin-yaylas.html>
- Bingöl, E. (2020). *Göçebe İskitler geriye ne bıraktı?*, Arkeofili. <https://arkeofili.com/gocebe-iskitler-geriye-ne-birakti/>
- Ceylan, A. (2016). Geyiklitepe kaya resimleri ve runik yazıtları, 3. *Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 85-96.
- Çağdaş, Ö. (2011) *İslam öncesi Türk dönemi Orta Asya kaya resimlerinde kullanılan ana motifler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi.
- Çoruhlu, Y. (2007), Timurlu çini ve keramik sanatında hayvan figürleri, *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, 271-306.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Türk sanatında hayvan sembolizmi*, (1-2), Ötüken Neşriyat
- Dalkesen, N. Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk kültüründe geyik kültü, *Milli Folklor Dergisi*, 106, (2015), 58-69.

- Demir, N. (2009) Türk tarihinin ve kültürünün kaynağı olarak kaya üzeri resimler (Petroglifler) ve Yazılar, *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 1(1), 5-19.
- Demirer, A. (2005). *Bütünleşen evciler*. Kozan Ofset Matbaacılık San. Ve Tic. Ltd. Şti.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*, Kabalcı Yayınları.
- Filiz, A. (2006). *Çayıralan (Yozgat) ve çevresinde ölümlle ilgili inanış ve uygulamalar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gotobursa, (t.y). *Geyikli Baba türbesi*, Gotobursa. <https://www.gotobursa.com.tr/tr/mezan/geyikli-baba-turbesi-518/>
- Gülten, S. (2023) *Bozok'tan Yozgat'a köy ve köylüler (1529,1844)*. Fenomen Yayıncılık.
- Günaşdı, Y. (2016). Doğu Anadolu kaya resimleri ışığında doyumlu kaya panoları. *Selçuk Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 391-407.
- His Global, (2022). UNESCO Hacı Bektaş Vali yılı: Hacı Bektaş-ı Veli ve Sözleri, *His Global*, <https://www.hisglobal.com.tr/blog/haci-bektasi-veli-ve-sozleri>
- Kahraman Çınar, A. (2016). Bozkır kültür çevresinde geyik inancı ve geyik kurbanı. *Journal of History and Future*, 2, 178-196.
- Karpuz, H. (1977). Çamuşluda yontma taş çağı kaya resimleri. *Tübitak Bilim Teknik Dergisi* (212), 1-5.
- Kütükçüoğlu, M. (2014). Safranbolu mitolojisinde geyik kültü, Safran Şehrinden Yazıyorum. <https://www.mehmetkutukcuoglu.com/safranbolu-mitolojisinde-geyik-kultu/>
- Levent, A. (2022). Pazırık halısındaki figürlerin ve motiflerin göstergebilimsel çözümlenmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 8(96), 871-880.
- Mülayim, S. (1994). Kuzeyde geyik kültü ve hayvan üslubu' nün doğuşu. *Sanat Tarihi Dergisi*, 7(7), 163.
- Ögel, B. (2020) *Türk mitolojisi*. Altınordu Yayınları.
- Öztürk, N. (2013) *Aşıkpaşazade Tarihi*. Bilge Kültür Sanat.
- Sir Gavaz, Ö. (2016). M.Ö. 2. bin yıl bazı gelenek ve halk motiflerinin günümüze yansıyan örnekleri. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*. 19(19), 79-91.
- Taş, K. Z. (2020). *Tevarih-i Al-i Osman*. Post Yayınları.
- Üçer, K., & Üçer, M. (2018). *İstanbul'un 100 motifi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları
- Yıldız, N. (2020). İslamiyet öncesi Türk sanatında hayvan sembolizmi, *Arkeoloji Ve Sanat Yayınları*. [https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/islamiyet-oncesi-turk-sanatinda-hayvan-sembolizmi %203 1107795.html](https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/islamiyet-oncesi-turk-sanatinda-hayvan-sembolizmi-%203%201107795.html).

